P

PariksaPath

ભારતનું બંધારણ · સંપૂર્ણ માર્ગદર્શિકા

ભારતનું બંધારણ (Indian Polity)
સંપૂર્ણ માર્ગદર્શિકા

⚖️ દરેક પ્રકરણ ઊંડાણથી — બંધારણ ઘડતર · મૂળભૂત અધિકારો-ફરજો · સંસદ-કારોબારી-ન્યાયતંત્ર · કેન્દ્ર-રાજ્ય · પંચાયતી રાજ · સુધારા, મુખ્ય અનુચ્છેદ અને બધી પરીક્ષાના જૂના પ્રશ્નો (PYQ) ઉકેલ સાથે
GPSC · GSSSB CCE · તલાટી · કોન્સ્ટેબલ · PSI · બિન સચિવાલય · ગ્રામ સેવક માટે

🌐 pariksapath.in
📲 t.me/PariksaPathOfficial · 100% ફ્રી, ગુજરાતીમાં

પ્રસ્તાવના

પ્રિય વિદ્યાર્થી મિત્રો, 🙏

PariksaPath પર તમારું હાર્દિક સ્વાગત છે!

PariksaPath એ ગુજરાતના સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓ માટે બનેલું platform છે — જ્યાં તમને **100% ફ્રી**, **ગુજરાતીમાં** અને **ઉચ્ચ ગુણવત્તાની** તૈયારી સામગ્રી મળે છે. GPSC · GSSSB · તલાટી · પોલીસ · GSRTC · CCE · TET-TAT જેવી પરીક્ષાઓ માટે:

- 📝 **મોક ટેસ્ટ** — અસલ પરીક્ષા જેવા, જવાબ ને સમજૂતી સાથે
- 📚 **વાંચન સામગ્રી** — આ ગાઇડ જેવી વિગતવાર, ઉદાહરણ સાથે
- 🗞️ **રોજનું કરન્ટ અફેર્સ** — ગુજરાતીમાં
- 📄 **જૂનાં પેપર (PYQ)** — જવાબ સાથે

અમારો એક જ ધ્યેય છે — **પૈસાના અભાવે કોઈ વિદ્યાર્થીની તૈયારી ન અટકે.** એટલે આ બધું ફ્રી છે, ને હંમેશાં ફ્રી રહેશે.

❤️ તમે અમને કેવી રીતે મદદ કરી શકો?

આ સામગ્રી ઉપયોગી લાગે તો એને **તમારા મિત્રો, classmates ને WhatsApp/Telegram ગ્રુપમાં share કરો.** તમારો એક share કોઈ બીજા જરૂરિયાતમંદ વિદ્યાર્થી સુધી આ મફત સામગ્રી પહોંચાડશે. જેટલું વધારે share થશે, એટલા વધારે વિદ્યાર્થીઓ સુધી પહોંચશે — અને એ જ અમારી સાચી કમાણી છે.

🌐 **pariksapath.in** · 📲 **t.me/PariksaPathOfficial**

ચાલો, સાથે મળીને તૈયારી કરીએ — મહેનત તમારી, સાથ અમારો! 💪

— PariksaPath ટીમ

અનુક્રમણિકા

1 બંધારણનો ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ અને ઘડતર (Historical Background & Making of the Constitution)

2 બંધારણની વિશેષતાઓ અને સ્રોત (Salient Features & Sources)

3 આમુખ (Preamble)

4 સંઘ અને તેનું રાજ્યક્ષેત્ર · નાગરિકતા (Union & its Territory, Citizenship — Art 1-11)

5 મૂળભૂત અધિકારો — ભાગ 1 (Fundamental Rights I — Equality & Freedom, Art 14-22)

6 મૂળભૂત અધિકારો — ભાગ 2 (Fundamental Rights II — Art 23-32) અને રિટ

7 માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો અને મૂળભૂત ફરજો (DPSP & Fundamental Duties, Art 36-51A)

8 સંઘ કારોબારી — રાષ્ટ્રપતિ · ઉપરાષ્ટ્રપતિ · મંત્રીમંડળ (Union Executive, Art 52-78)

9 સંસદ (Parliament, Art 79-122)

10 ન્યાયતંત્ર — સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય (Supreme Court & Judiciary, Art 124-147)

11 રાજ્ય કારોબારી — રાજ્યપાલ · મુખ્યમંત્રી (State Executive, Art 153-167)

12 રાજ્ય વિધાનમંડળ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલય (State Legislature & High Court, Art 168-237)

13 કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધો (Centre-State Relations, Art 245-293)

14 કટોકટીની જોગવાઈઓ (Emergency Provisions, Art 352-360)

15 બંધારણીય સંસ્થાઓ (Constitutional Bodies)

16 વૈધાનિક અને બિન-બંધારણીય સંસ્થાઓ (Statutory & Non-Constitutional Bodies)

17 પંચાયતી રાજ અને નગરપાલિકા (Panchayati Raj & Municipalities — 73rd & 74th Amendments)

18 બંધારણીય સુધારા (Amendment of the Constitution, Art 368) અને મહત્વના સુધારા

19 મહત્વના અનુચ્છેદ · અનુસૂચિઓ · બંધારણીય શબ્દાવલિ (Important Articles, Schedules & Terms)

20 મહત્વના ચુકાદા અને બંધારણીય વિકાસ (Landmark Judgments & Constitutional Developments)

PariksaPath

1 બંધારણનો ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ અને ઘડતર (Historical Background & Making of the Constitution)

ભારતનું બંધારણ એક દિવસમાં કે અચાનક ઘડાયું નથી; તેની પાછળ લગભગ બે સદીના બ્રિટિશ વહીવટી કાયદાઓની લાંબી પરંપરા છે. 1773ના રેગ્યુલેટિંગ એક્ટથી શરૂ થઈ 1935ના ભારત શાસન અધિનિયમ સુધીના કાયદાઓએ ભારતમાં વહીવટ, ધારાસભા અને ન્યાયતંત્રનું માળખું ધીમે ધીમે ઘડ્યું. આ પ્રકરણમાં કંપની તથા તાજ શાસનના મહત્વના કાયદાઓ, બંધારણ સભાની રચના અને કાર્ય, મુસદ્દા સમિતિ તથા ડૉ. આંબેડકરની ભૂમિકા અને બંધારણના સ્વીકાર તથા અમલની ઐતિહાસિક પ્રક્રિયાનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરીશું.

પ્રસ્તાવના: બંધારણીય વિકાસનો અર્થ

ભારતનો બંધારણીય ઇતિહાસ મુખ્યત્વે બે તબક્કામાં વહેંચાય છે: ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનું શાસન (1773 થી 1858) અને બ્રિટિશ તાજનું પ્રત્યક્ષ શાસન (1858 થી 1947). આ સમગ્ર સમયગાળા દરમિયાન બ્રિટિશ સંસદે અનેક કાયદાઓ પસાર કર્યા, જેમાંના કેટલાક 'એક્ટ' તરીકે અને કેટલાક 'ચાર્ટર એક્ટ' તરીકે ઓળખાય છે.

આ કાયદાઓએ ભારતમાં કેન્દ્રીકરણ, ધારાસભા, જવાબદાર શાસન, સંઘવાદ અને પ્રતિનિધિત્વ જેવી વિભાવનાઓ ધીમે ધીમે દાખલ કરી. સ્વતંત્ર ભારતના બંધારણ ઘડવૈયાઓએ આ વારસામાંથી ઘણાં તત્વો ગ્રહણ કર્યાં; ખાસ કરીને 1935નો ભારત શાસન અધિનિયમ આપણા બંધારણનો સૌથી મોટો સ્રોત બન્યો.

- કંપની શાસનના કાયદા: રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ 1773, પિટ્સ ઇન્ડિયા એક્ટ 1784, ચાર્ટર એક્ટ 1813/1833/1853.
- તાજ શાસનના કાયદા: ભારત શાસન અધિનિયમ 1858, ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1861/1892/1909, ભારત શાસન અધિનિયમ 1919 અને 1935.
- સ્વતંત્રતા તરફ: ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ 1947.

કંપની શાસનના કાયદા (1773 થી 1853)

1773નો રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ બ્રિટિશ સંસદ દ્વારા કંપનીના વહીવટને નિયંત્રિત કરવાનો પ્રથમ પ્રયાસ હતો. તેણે બંગાળના ગવર્નરને 'બંગાળના ગવર્નર જનરલ' બનાવ્યો અને લોર્ડ વૉરન હેસ્ટિંગ્સ પ્રથમ ગવર્નર જનરલ બન્યા. તેણે કલકત્તામાં સર્વોચ્ચ અદાલત (1774) સ્થાપી.

1784નો પિટ્સ ઇન્ડિયા એક્ટ કંપનીના વાણિજ્યિક અને રાજકીય કાર્યો અલગ કર્યા; રાજકીય બાબતો માટે 'બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ' રચાયું, જેથી દ્વૈધ શાસનનો પ્રારંભ થયો. 1833નો ચાર્ટર એક્ટ વહીવટના કેન્દ્રીકરણનો ચરમ બિંદુ હતો, જેણે બંગાળના ગવર્નર જનરલને 'ભારતના ગવર્નર જનરલ' બનાવ્યા; લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિક પ્રથમ ભારતના ગવર્નર જનરલ બન્યા.

કંપની શાસનના મહત્વના કાયદા

કાયદો	વર્ષ	મુખ્ય જોગવાઈ
રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ	1773	બંગાળના ગવર્નર જનરલ પદ; સર્વોચ્ચ અદાલત કલકત્તા; હેસ્ટિંગ્સ પ્રથમ ગવર્નર જનરલ
પિટ્સ ઇન્ડિયા એક્ટ	1784	બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ; દ્વૈધ શાસન; રાજકીય-વાણિજ્યિક કાર્યો અલગ
ચાર્ટર એક્ટ	1813	કંપનીનો વેપાર એકાધિકાર સમાપ્ત (ચા અને ચીન સિવાય); શિક્ષણ માટે ભંડોળ
ચાર્ટર એક્ટ	1833	ભારતના ગવર્નર જનરલ પદ; બેન્ટિક પ્રથમ; કેન્દ્રીકરણની પરાકાષ્ઠા
ચાર્ટર એક્ટ	1853	ધારાસભા અને કારોબારી કાર્યો અલગ; ખુલ્લી સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાથી નાગરિક સેવા

યાદ રાખવા જેવું

- 1773: પ્રથમ બ્રિટિશ સંસદીય નિયંત્રણ; 'ગવર્નર જનરલ ઓફ બંગાળ'.
- 1833: 'ગવર્નર જનરલ ઓફ ઇન્ડિયા'; કેન્દ્રીકરણની પરાકાષ્ઠા.
- 1853: ભારતમાં અલગ ધારાસભા (Indian Legislative Council) ની શરૂઆત; નાગરિક સેવા સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાથી.

તાજ શાસનના કાયદા (1858 થી 1909)

1857ના વિપ્લવ બાદ 1858ના ભારત શાસન અધિનિયમે ભારતનો વહીવટ કંપની પાસેથી બ્રિટિશ તાજને સોંપ્યો. ગવર્નર જનરલને 'વાઇસરોય' (તાજનો પ્રતિનિધિ) બનાવ્યો; લોર્ડ કેનિંગ પ્રથમ વાઇસરોય બન્યા. લંડનમાં 'ભારત માટેના રાજ્ય સચિવ' (Secretary of State) નું પદ સ્થાપાયું.

1861નો ઈન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ કાયદાધડતરમાં ભારતીયોને સામેલ કરવાની શરૂઆત હતી અને પ્રાંતોને કાયદો ઘડવાની સત્તા આપી (વિકેન્દ્રીકરણનો પ્રારંભ). 1892ના કાયદાએ પરોક્ષ ચૂંટણીનો સિદ્ધાંત દાખલ કર્યો. 1909નો મિન્ટો-મોર્લે સુધારો (Indian Councils Act 1909) મુસ્લિમો માટે અલગ મતદાર મંડળ દાખલ કરનાર પ્રથમ કાયદો બન્યો, જેથી લોર્ડ મિન્ટોને 'સાંપ્રદાયિક મતદાર મંડળના પિતા' કહેવાય છે.

તાજ શાસનના આરંભિક કાયદા

કાયદો	વર્ષ	મુખ્ય જોગવાઇ
ભારત શાસન અધિનિયમ	1858	તાજનું પ્રત્યક્ષ શાસન; વાઇસરોય પદ (કેનિંગ પ્રથમ); રાજ્ય સચિવ
ઈન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ	1861	કાયદાધડતરમાં ભારતીયોની શરૂઆત; પ્રાંતોને કાયદાશક્તિ; પોર્ટફોલિયો પદ્ધતિ
ઈન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ	1892	પરોક્ષ ચૂંટણીનો સિદ્ધાંત; પરિષદોના કાર્યક્ષેત્રમાં વધારો
મિન્ટો-મોર્લે સુધારો	1909	મુસ્લિમો માટે અલગ સાંપ્રદાયિક મતદાર મંડળ; પ્રથમ ભારતીય સત્યેન્દ્ર પ્રસન્ન સિન્હા વાઇસરોયની કાર્યકારી પરિષદમાં

ભારત શાસન અધિનિયમ 1919 (મોન્ટેગ્યુ-ચેમ્સફોર્ડ સુધારો)

1919ના કાયદાએ કેન્દ્રીય અને પ્રાંતીય વિષયોને અલગ કર્યા અને પ્રાંતોમાં 'દ્વૈધ શાસન' (Dyarchy) દાખલ કર્યું. પ્રાંતીય વિષયોને 'આરક્ષિત' (ગવર્નર પાસે) અને 'સ્થાનાંતરિત' (ભારતીય મંત્રીઓ પાસે) એમ બે ભાગમાં વહેંચ્યા. કેન્દ્રમાં દ્વિગૃહી ધારાસભા (કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટ અને લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બલી) રચાઇ.

આ કાયદાએ પ્રથમ વાર સીધી ચૂંટણીનો સિદ્ધાંત દાખલ કર્યો અને મતાધિકાર મર્યાદિત રીતે વિસ્તાર્યો. તેણે લંડનમાં 'ભારતના હાઇ કમિશનર'નું પદ સ્થાપ્યું અને 1926માં 'જાહેર સેવા આયોગ' (Public Service Commission) ની સ્થાપના કરી, જે હાલના UPSC નું પૂર્વગામી ગણાય.

1919 એક્ટ ના મુખ્ય મુદ્દા

- પ્રાંતોમાં દ્વૈધ શાસન (Dyarchy) — આરક્ષિત અને સ્થાનાંતરિત વિષયો.
- કેન્દ્રમાં દ્વિગૃહી ધારાસભા (Bicameral) ની શરૂઆત.
- પ્રથમ વાર સીધી ચૂંટણીનો સિદ્ધાંત; મર્યાદિત મતાધિકાર.
- 10 વર્ષ બાદ સમીક્ષા માટે જોગવાઇ — જેના કારણે 1927માં સાયમન કમિશન રચાયું.

ભારત શાસન અધિનિયમ 1935

1935નો કાયદો સ્વતંત્રતા પૂર્વેનો સૌથી લાંબો અને વ્યાપક કાયદો હતો, જેમાં 321 અનુચ્છેદ અને 10 અનુસૂચિ હતી. તેણે 'અખિલ ભારતીય સંઘ' (All India Federation) ની યોજના રજૂ કરી, જેમાં પ્રાંતો અને દેશી રજવાડાંને જોડવાનો વિચાર હતો, જોકે રજવાડાં જોડાયા ન હોવાથી આ સંઘ ક્યારેય સ્થપાયો નહીં.

આ કાયદાએ પ્રાંતોમાં દ્વૈધ શાસન સમાપ્ત કરી 'પ્રાંતીય સ્વાયત્તતા' આપી અને કેન્દ્રમાં દ્વૈધ શાસન દાખલ કરવાની જોગવાઇ કરી (જે અમલમાં ન આવી). કેન્દ્ર અને પ્રાંતો વચ્ચે સત્તાવિભાજન માટે ત્રણ યાદી (સંઘ યાદી, રાજ્ય યાદી, સંયુક્ત યાદી) આપી. તેણે ભારતમાં 'સંઘ ન્યાયાલય' (Federal Court) ની સ્થાપના 1937માં કરી અને 'ભારતીય રિઝર્વ બેંક' તથા સંઘ, પ્રાંતીય અને સંયુક્ત જાહેર સેવા આયોગની જોગવાઇ કરી.

આપણા બંધારણની ઘણી જોગવાઇઓ — સંઘવાદ, સત્તાવિભાજનની યાદીઓ, કટોકટીની જોગવાઇઓ, રાજ્યપાલની ભૂમિકા, જાહેર સેવા આયોગ — સીધી રીતે 1935ના કાયદામાંથી લેવાઇ છે; તેથી તેને 'ભારતીય બંધારણનો સૌથી મોટો સ્રોત' કહેવાય છે.

1919 અને 1935 ની તુલના

મુદ્દો	1919 એક્ટ	1935 એક્ટ
પ્રાંતમાં શાસન	દ્વૈધ શાસન (Dyarchy)	પ્રાંતીય સ્વાયત્તતા
કેન્દ્રમાં શાસન	દ્વિગૃહી ધારાસભા	દ્વૈધ શાસનની યોજના (અમલ ન થયો)
સત્તાવિભાજન	વિષયોની વહેંચણી	ત્રણ યાદી (સંઘ/રાજ્ય/સંયુક્ત)
ન્યાયતંત્ર	નહીં	સંઘ ન્યાયાલય 1937
રજવાડાં	નહીં	અખિલ ભારતીય સંઘની યોજના (નિષ્ફળ)

ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ 1947

3 જૂન 1947ની માઉન્ટબેટન યોજનાના આધારે બ્રિટિશ સંસદે ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ 1947 પસાર કર્યો. તેણે 15 ઓગસ્ટ 1947થી ભારત અને પાકિસ્તાન એમ બે સ્વતંત્ર અધિરાજ્યો (Dominions) ની રચના કરી અને બંનેને પોતપોતાનું બંધારણ ઘડવાનો અધિકાર આપ્યો.

આ કાયદાએ ભારત પર બ્રિટિશ સંસદની સર્વોચ્ચતા સમાપ્ત કરી, રાજ્ય સચિવનું પદ નાબૂદ કર્યું અને દેશી રજવાડાંને ભારત કે પાકિસ્તાનમાં જોડાવા અથવા સ્વતંત્ર રહેવાની છૂટ આપી. વાઇસરોયનું પદ ગવર્નર જનરલમાં બદલાયું; લોર્ડ માઉન્ટબેટન સ્વતંત્ર ભારતના પ્રથમ ગવર્નર જનરલ બન્યા અને બંધારણ સભા સંપૂર્ણ સાર્વભૌમ સંસ્થા બની.

1947 એક્ટ ની મુખ્ય જોગવાઈઓ

- 15 ઓગસ્ટ 1947થી બે અધિરાજ્યો — ભારત અને પાકિસ્તાન.
- બંને માટે અલગ બંધારણ સભા; બંધારણ ઘડવાનો પૂર્ણ અધિકાર.
- બ્રિટિશ સંસદની સર્વોચ્ચતા અને રાજ્ય સચિવ પદનો અંત.
- દેશી રજવાડાંને જોડાવા/સ્વતંત્ર રહેવાનો વિકલ્પ.

બંધારણ સભાની માગ અને રચના

બંધારણ સભા ભારતીયો દ્વારા ભારતીયો માટે ઘડાય તેવી માગ 1934માં એમ. એન. રોય દ્વારા સૌપ્રથમ રજૂ થઈ. 1935માં ભારતીય રાષ્ટ્રીય કૉંગ્રેસે તેને સત્તાવાર માગ બનાવી. 1940ની 'ઓગસ્ટ ઓફર' દ્વારા બ્રિટિશ સરકારે પ્રથમ વાર આ સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો, અને અંતે 1946ના કેબિનેટ મિશન યોજના હેઠળ બંધારણ સભાની રચના થઈ.

કેબિનેટ મિશન (પેથિક લોરેન્સ, સ્ટેફર્ડ ક્રિપ્સ, એ. વી. એલેક્ઝાન્ડર) અનુસાર બંધારણ સભામાં કુલ 389 સભ્યો રાખવાનું નક્કી થયું — 296 બ્રિટિશ ભારતના અને 93 દેશી રજવાડાંના. પ્રાંતીય ધારાસભાઓ દ્વારા પરોક્ષ ચૂંટણીથી સભ્યો ચૂંટાયા; દરેક પ્રાંતમાં બેઠકો વસ્તીના આધારે મુસ્લિમ, શીખ અને સામાન્ય એમ ત્રણ સમુદાયો વચ્ચે વહેંચાઈ. વિભાજન બાદ સભ્યસંખ્યા ઘટીને 299 થઈ.

બંધારણ સભા — મુખ્ય આંકડા

મુદ્દો	વિગત
રચનાનો આધાર	કેબિનેટ મિશન યોજના 1946
કુલ સભ્યો (પ્રારંભે)	389 (296 બ્રિટિશ ભારત + 93 રજવાડાં)
ચૂંટણી પદ્ધતિ	પ્રાંતીય ધારાસભા દ્વારા પરોક્ષ, એકલ સંક્રમણીય મત
વિભાજન બાદ સભ્યો	299
પ્રથમ બેઠક	9 ડિસેમ્બર 1946

બંધારણ સભાનું કાર્ય અને મહત્વના પ્રસંગો

બંધારણ સભાની પ્રથમ બેઠક 9 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ મળી, જેમાં ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સિન્હાને કામચલાઉ (વયગાળાના) અધ્યક્ષ તરીકે પસંદ કરાયા. 11 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ સ્થાયી અધ્યક્ષ ચૂંટાયા. એચ. સી. મુખર્જી ઉપાધ્યક્ષ બન્યા અને બી. એન. રાવ બંધારણીય સલાહકાર નિમાયા.

13 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ પંડિત જવાહરલાલ નહેરુએ 'ઉદ્દેશ ઠરાવ' (Objectives Resolution) રજૂ કર્યો, જે પાછળથી પ્રસ્તાવનાનો આધાર બન્યો; તે 22 જાન્યુઆરી 1947ના રોજ સ્વીકારાયો. બંધારણ સભાએ રાષ્ટ્રધ્વજ 22 જુલાઈ 1947ના રોજ અને રાષ્ટ્રગીત તથા રાષ્ટ્રગાન 24 જાન્યુઆરી 1950ના રોજ સ્વીકાર્યાં.

બંધારણ સભાની મહત્વની તારીખો

પ્રસંગ	તારીખ
પ્રથમ બેઠક / કામચલાઉ અધ્યક્ષ સચ્ચિદાનંદ સિન્હા	9 ડિસેમ્બર 1946
રાજેન્દ્ર પ્રસાદ સ્થાયી અધ્યક્ષ	11 ડિસેમ્બર 1946
ઉદ્દેશ ઠરાવ સ્વીકાર	22 જાન્યુઆરી 1947
રાષ્ટ્રધ્વજ સ્વીકાર	22 જુલાઈ 1947

પ્રસંગ	તારીખ
બંધારણ સ્વીકાર	26 નવેમ્બર 1949
રાષ્ટ્રગીત-રાષ્ટ્રગાન સ્વીકાર	24 જાન્યુઆરી 1950

મુસદ્દા સમિતિ અને ડૉ. આંબેડકરની ભૂમિકા

બંધારણનો મુસદ્દો તૈયાર કરવા 29 ઓગસ્ટ 1947ના રોજ સાત સભ્યોની 'મુસદ્દા સમિતિ' (Drafting Committee) રચાઈ, જેના અધ્યક્ષ ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર હતા. તેમની વિદ્વત્તા, કાનૂની કુશળતા અને બંધારણ ઘડતરમાં કેન્દ્રીય ભૂમિકાને કારણે તેઓ 'ભારતીય બંધારણના ઘડવૈયા' (Father of the Indian Constitution) તરીકે ઓળખાય છે.

મુસદ્દા સમિતિએ બી. એન. રાવ દ્વારા તૈયાર કરાયેલા પ્રારંભિક મુસદ્દાની સમીક્ષા કરી અને ફેબ્રુઆરી 1948માં બંધારણનો મુસદ્દો પ્રકાશિત કર્યો. જનતા તથા સભ્યો પાસેથી મળેલા સૂચનો અને સુધારાઓ બાદ અંતિમ મુસદ્દો તૈયાર થયો.

મુસદ્દા સમિતિના સાત સભ્યો

- ડૉ. બી. આર. આંબેડકર (અધ્યક્ષ)
- એન. ગોપાલસ્વામી આયંગર
- અલ્લાદી કૃષ્ણસ્વામી ઐયર
- ડૉ. કે. એમ. મુનશી
- સૈયદ મોહમ્મદ સાદુલ્લા
- એન. માધવ રાવ (બી. એલ. મિત્તરના સ્થાને)
- ટી. ટી. કૃષ્ણમાચારી (ડી. પી. ખૈતાનના સ્થાને)

બંધારણનો સ્વીકાર અને અમલ

બંધારણ સભાએ ભારતનું બંધારણ 26 નવેમ્બર 1949ના રોજ સ્વીકાર્યું. તે દિવસને 'સંવિધાન દિવસ' (Constitution Day) તરીકે 2015થી ઉજવવામાં આવે છે. તે સમયે બંધારણમાં પ્રસ્તાવના, 395 અનુચ્છેદ, 22 ભાગ અને 8 અનુસૂચિ હતી.

બંધારણ ઘડવામાં કુલ 2 વર્ષ, 11 માસ અને 18 દિવસ લાગ્યા. નાગરિકતા, ચૂંટણી અને કામચલાઉ સંસદ સંબંધિત કેટલીક જોગવાઈઓ 26 નવેમ્બર 1949થી જ અમલમાં આવી, જ્યારે બાકીનું સંપૂર્ણ બંધારણ 26 જાન્યુઆરી 1950થી અમલમાં આવ્યું. 26 જાન્યુઆરી પસંદ કરવાનું કારણ એ હતું કે 1930માં આ જ દિવસે કૉંગ્રેસે 'પૂર્ણ સ્વરાજ' દિવસ ઉજવ્યો હતો.

બંધારણ સ્વીકાર સમયે — મૂળ આંકડા

ઘટક	મૂળ (1949)
પ્રસ્તાવના	1
અનુચ્છેદ	395
ભાગ	22
અનુસૂચિ	8
સ્વીકાર તારીખ	26 નવેમ્બર 1949
અમલ તારીખ	26 જાન્યુઆરી 1950

મહત્વના સંગઠકો અને હસ્તાક્ષર

- બંધારણ સભાના સ્થાયી અધ્યક્ષ: ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ.
- મુસદ્દા સમિતિના અધ્યક્ષ: ડૉ. બી. આર. આંબેડકર.
- બંધારણીય સલાહકાર: બી. એન. રાવ.
- મૂળ બંધારણ હાથે લખનાર સુલેખનકાર: પ્રેમ બિહારી નારાયણ રાયજાદા.
- બંધારણ ઘડવાનો સમય: 2 વર્ષ 11 માસ 18 દિવસ; કુલ ખર્ચ આશરે 64 લાખ રૂપિયા.

બંધારણ સભાની મહત્વની સમિતિઓ અને તેમના અધ્યક્ષ

બંધારણ સભાએ વિવિધ વિષયો પર કામ કરવા અનેક મોટી અને નાની સમિતિઓ રચી. તેમાંની મુખ્ય સમિતિઓ અને તેમના અધ્યક્ષ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓ માટે અત્યંત મહત્વના છે, કારણ કે અધ્યક્ષપદ સંબંધિત પ્રશ્નો વારંવાર પૂછાય છે.

મુખ્ય સમિતિઓ અને અધ્યક્ષ

સમિતિ	અધ્યક્ષ
મુસદ્દા સમિતિ (Drafting)	ડૉ. બી. આર. આંબેડકર
સંઘ સત્તા સમિતિ	જવાહરલાલ નહેરુ
સંઘ બંધારણ સમિતિ	જવાહરલાલ નહેરુ
પ્રાંતીય બંધારણ સમિતિ	સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
મૂળભૂત હક અને લઘુમતી સમિતિ	સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
પ્રક્રિયા નિયમ સમિતિ	ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ
સંચાલન સમિતિ (Steering)	ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ
ઝંડા સમિતિ	જે. બી. કૃપાલાની

પરીક્ષાલક્ષી નોંધ

- ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ સૌથી વધુ સમિતિઓના અધ્યક્ષ; સંચાલન અને પ્રક્રિયા નિયમ સમિતિ.
- નહેરુ: સંઘ સત્તા તથા સંઘ બંધારણ સમિતિ.
- પટેલ: પ્રાંતીય બંધારણ તથા મૂળભૂત હક અને લઘુમતી સમિતિ.

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB વિભાગીય હિસાબનીશ 2017

1 બંધારણ સભાના કેટલા ઉપસ્થિત સભ્યોએ બંધારણ પર સહી કરી ?

(A) 264 (B) 294 (C) 254 **(D) 284**

✓ **જવાબ:** (D) 284

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2014

2 બંધારણ સભાની સમિતિને તેના અધ્યક્ષ સાથે જોડતો સાચો ક્રમ શોધો : (1) સંઘ સરકાર સમિતિ (2) મૂળભૂત અધિકાર સમિતિ (3) મુસદ્દા સમિતિ (4) ઝંડા સમિતિ ; (i) ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર (ii) આચાર્ય ક્રિપલાણી (iii) ડૉ. મૌલાના આઝાદ (iv) જવાહરલાલ નહેરુ (v) સરદાર પટેલ

(A) (1)-(ii), (2)-(iii), (3)-(v), (4)-(iv) | **(B) (1)-(iv), (2)-(v), (3)-(i), (4)-(ii)** | (C) (1)-(v), (2)-(iv), (3)-(ii), (4)-(iii) | (D) (1)-(iii), (2)-(iv), (3)-(ii), (4)-(i)

✓ **જવાબ:** (B) (1)-(iv), (2)-(v), (3)-(i), (4)-(ii)

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2016

3 ભારતમાં બંધારણનો અમલ ક્યારથી થયો ?

(A) 15 ઓગસ્ટ, 1947 | (B) 15 ઓગસ્ટ, 1950 | **(C) 26 જાન્યુઆરી, 1950** | (D) 26 જાન્યુઆરી, 1947

✓ **જવાબ:** (C) 26 જાન્યુઆરી, 1950

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

4 ભારતનું બંધારણ કયા દિવસે મંજૂર કરવામાં આવ્યું?

(A) 14-03-1949 | (B) 26-01-1950 | **(C) 26-11-1949** | (D) 15-08-1950

✓ **જવાબ:** (C) 26-11-1949

GSSSB પશુધન નિરીક્ષક 2025

5 ભારતની બંધારણ સભાના સભ્યોએ બંધારણના મુસદ્દા (Draft Constitution) અંગે કેટલા દિવસ ચર્ચા કરી હતી?

(A) 110 દિવસ | (B) 112 દિવસ | **(C) 114 દિવસ** | (D) 116 દિવસ

✓ **જવાબ:** (C) 114 દિવસ

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

6 ભારતીય સંવિધાન સભાના પ્રથમ દિવસના અધિવેશનની અધ્યક્ષતા કોણે કરી હતી ?

(A) ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સિન્હા | (B) ડૉ. બી.આર. આંબેડકર | (C) ડૉ. મૌલાના અબ્દુલ કલામ | (D) બી.એન. રાવ

✓ **જવાબ:** (A) ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સિન્હા

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 ભારતના બંધારણની મુસદ્દા સમિતિના અધ્યક્ષ કોણ હતા?

(A) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ | (B) જવાહરલાલ નહેરુ | **(C) ડૉ. બી. આર. આંબેડકર** | (D) સરદાર પટેલ

ઉકેલ: 29 ઓગસ્ટ 1947ના રોજ રચાયેલી મુસદ્દા સમિતિના અધ્યક્ષ ડૉ. બી. આર. આંબેડકર હતા; તેઓ ભારતીય બંધારણના ઘડવૈયા કહેવાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **ભારતની બંધારણ સભાની પ્રથમ બેઠક ક્યારે મળી હતી?**

(A) 9 ડિસેમ્બર 1946 | (B) 11 ડિસેમ્બર 1946 | (C) 26 નવેમ્બર 1949 | (D) 15 ઓગસ્ટ 1947

ઉકેલ: બંધારણ સભાની પ્રથમ બેઠક 9 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ મળી, જેમાં ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સિન્હા કામચલાઉ અધ્યક્ષ બન્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **ભારતનું બંધારણ ક્યારે અમલમાં આવ્યું?**

(A) 26 નવેમ્બર 1949 | (B) 15 ઓગસ્ટ 1947 | **(C) 26 જાન્યુઆરી 1950** | (D) 26 જાન્યુઆરી 1949

ઉકેલ: બંધારણ 26 નવેમ્બર 1949ના રોજ સ્વીકારાયું પણ 26 જાન્યુઆરી 1950થી અમલમાં આવ્યું, જે પ્રજાસત્તાક દિન તરીકે ઉજવાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **બંધારણ સભાના સ્થાયી અધ્યક્ષ કોણ હતા?**

(A) ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સિન્હા | **(B) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ** | (C) એચ. સી. મુખર્જી | (D) બી. એન. રાવ

ઉકેલ: 11 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ બંધારણ સભાના સ્થાયી અધ્યક્ષ ચૂંટાયા; સચ્ચિદાનંદ સિન્હા માત્ર કામચલાઉ અધ્યક્ષ હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **ભારતનું બંધારણ ઘડવામાં બંધારણ સભાને કેટલો સમય લાગ્યો?**

(A) 2 વર્ષ 11 માસ 18 દિવસ | (B) 2 વર્ષ 6 માસ 10 દિવસ | (C) 3 વર્ષ 2 માસ 5 દિવસ | (D) 1 વર્ષ 11 માસ 18 દિવસ

ઉકેલ: 9 ડિસેમ્બર 1946થી 26 નવેમ્બર 1949 સુધી બંધારણ ઘડવામાં કુલ 2 વર્ષ 11 માસ 18 દિવસ લાગ્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **ભારતનું બંધારણ બંધારણ સભા દ્વારા ક્યારે સ્વીકારવામાં આવ્યું?**

(A) 26 જાન્યુઆરી 1950 | (B) 15 ઓગસ્ટ 1947 | **(C) 26 નવેમ્બર 1949** | (D) 9 ડિસેમ્બર 1946

ઉકેલ: બંધારણ સભાએ 26 નવેમ્બર 1949ના રોજ બંધારણ સ્વીકાર્યું; આ દિવસ સંવિધાન દિવસ તરીકે ઉજવાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **ભારતમાં 'ગવર્નર જનરલ ઓફ ઇન્ડિયા' પદ કયા કાયદાથી રચાયું?**

(A) રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ 1773 | **(B) ચાર્ટર એક્ટ 1833** | (C) પિટ્સ ઇન્ડિયા એક્ટ 1784 | (D) ચાર્ટર એક્ટ 1853

ઉકેલ: 1833ના ચાર્ટર એક્ટે બંગાળના ગવર્નર જનરલને ભારતના ગવર્નર જનરલ બનાવ્યા; લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિક પ્રથમ ભારતના ગવર્નર જનરલ બન્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **ભારતમાં બંધારણ સભાની માગ સૌપ્રથમ કોણે રજૂ કરી હતી?**

(A) મહાત્મા ગાંધી | (B) જવાહરલાલ નહેરુ | **(C) એમ. એન. રોય** | (D) બાલ ગંગાધર તિલક

ઉકેલ: બંધારણ સભાનો વિચાર સૌપ્રથમ 1934માં એમ. એન. રોય દ્વારા રજૂ થયો; 1935માં કૉંગ્રેસે તેને સત્તાવાર માગ બનાવી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **ભારતીય બંધારણનો સૌથી મોટો સ્રોત કયો કાયદો ગણાય છે?**

(A) ભારત શાસન અધિનિયમ 1919 | **(B) ભારત શાસન અધિનિયમ 1935** | (C) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1909 | (D) ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ 1947

ઉકેલ: 1935ના કાયદામાંથી સંઘવાદ, સત્તાવિભાજનની યાદીઓ, રાજ્યપાલ અને જાહેર સેવા આયોગ જેવી ઘણી જોગવાઈઓ લેવાઈ હોવાથી તે સૌથી મોટો સ્રોત ગણાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **ભારતમાં તાજનું પ્રત્યક્ષ શાસન કયા કાયદાથી શરૂ થયું?**

(A) ભારત શાસન અધિનિયમ 1858 | (B) ભારત શાસન અધિનિયમ 1919 | (C) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1861 | (D) ચાર્ટર એક્ટ 1853

ઉકેલ: 1857ના વિપ્લવ બાદ 1858ના કાયદાથી ભારતનો વહીવટ કંપની પાસેથી બ્રિટિશ તાજને સોંપાયો; લોર્ડ કેનિંગ પ્રથમ વાઇસરોય બન્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **પ્રાંતોમાં દ્વૈધ શાસન (Dyarchy) કયા કાયદાથી દાખલ થયું?**

(A) ભારત શાસન અધિનિયમ 1919 | (B) ભારત શાસન અધિનિયમ 1935 | (C) મિન્ટો-મોર્લે સુધારો 1909 | (D) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1892

ઉકેલ: 1919ના મોન્ટેગ્યુ-ચેમ્સફોર્ડ સુધારાએ પ્રાંતોમાં દ્વૈધ શાસન દાખલ કર્યું; 1935ના કાયદાએ તેને સમાપ્ત કરી પ્રાંતીય સ્વાયત્તતા આપી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **બંધારણ સભાનો 'ઉદ્દેશ ઠરાવ' (Objectives Resolution) કોણે રજૂ કર્યો હતો?**

(A) ડૉ. બી. આર. આંબેડકર | **(B) જવાહરલાલ નહેરુ** | (C) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ | (D) સરદાર પટેલ

ઉકેલ: 13 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ નહેરુએ ઉદ્દેશ ઠરાવ રજૂ કર્યો, જે પાછળથી પ્રસ્તાવનાનો આધાર બન્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 **મુસ્લિમો માટે અલગ સાંપ્રદાયિક મતદાર મંડળ કયા કાયદાથી દાખલ થયું?**

(A) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1892 | **(B) મિન્ટો-મોર્લે સુધારો 1909** | (C) ભારત શાસન અધિનિયમ 1919 | (D) ભારત શાસન અધિનિયમ 1935

ઉકેલ: 1909ના ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટે મુસ્લિમો માટે અલગ મતદાર મંડળ દાખલ કર્યું; લોર્ડ મિન્ટોને સાંપ્રદાયિક મતદાર મંડળના પિતા કહેવાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 **ભારતમાં દ્વિગૃહી (Bicameral) કેન્દ્રીય ધારાસભાની શરૂઆત કયા કાયદાથી થઈ?**

(A) ભારત શાસન અધિનિયમ 1919 | (B) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1861 | (C) ભારત શાસન અધિનિયમ 1935 | (D) મિન્ટો-મોર્લે સુધારો 1909

ઉકેલ: 1919ના કાયદાએ કેન્દ્રમાં દ્વિગૃહી ધારાસભા (કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટ અને લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બલી) રચી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 **બંધારણ સભાના કામચલાઉ (વયગાળાના) અધ્યક્ષ કોણ હતા?**

(A) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ | **(B) ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સિન્હા** | (C) એચ. સી. મુખર્જી | (D) વી. ટી. કૃષ્ણમાચારી

ઉકેલ: વયોવૃદ્ધ સભ્ય તરીકે ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સિન્હાને 9 ડિસેમ્બર 1946ની પ્રથમ બેઠકમાં કામચલાઉ અધ્યક્ષ બનાવાયા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 **બંધારણ સ્વીકાર સમયે મૂળ બંધારણમાં કેટલા અનુચ્છેદ હતા?**

(A) 395 | (B) 448 | (C) 470 | (D) 356

ઉકેલ: 1949માં સ્વીકાર સમયે બંધારણમાં પ્રસ્તાવના, 395 અનુચ્છેદ, 22 ભાગ અને 8 અનુસૂચિ હતી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 **બંધારણ સભાની રચના કયા મિશન યોજનાના આધારે થઈ?**

(A) કેબિનેટ મિશન યોજના 1946 | (B) ક્રિપ્સ મિશન 1942 | (C) વેવેલ યોજના 1945 | (D) માઉન્ટબેટન યોજના 1947

ઉકેલ: 1946ની કેબિનેટ મિશન યોજના હેઠળ બંધારણ સભાની રચના માટે 389 સભ્યોની વ્યવસ્થા નક્કી થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 **ભારતમાં 'સંઘ ન્યાયાલય' (Federal Court) ની સ્થાપના કયા કાયદાથી થઈ?**

(A) ભારત શાસન અધિનિયમ 1935 | (B) ભારત શાસન અધિનિયમ 1919 | (C) ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ 1947 | (D) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1909

ઉકેલ: 1935ના કાયદાની જોગવાઈ અનુસાર 1937માં દિલ્હીમાં સંઘ ન્યાયાલયની સ્થાપના થઈ, જે હાલની સર્વોચ્ચ અદાલતનું પૂર્વગામી હતું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 **સ્વતંત્ર ભારતના પ્રથમ ગવર્નર જનરલ કોણ હતા?**

(A) સી. રાજગોપાલાચારી | **(B) લોર્ડ માઉન્ટબેટન** | (C) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ | (D) લોર્ડ કેનિંગ

ઉકેલ: 1947ના સ્વતંત્રતા અધિનિયમ બાદ લોર્ડ માઉન્ટબેટન સ્વતંત્ર ભારતના પ્રથમ ગવર્નર જનરલ બન્યા; સી. રાજગોપાલાચારી પ્રથમ ભારતીય ગવર્નર જનરલ હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 ભારતમાં બ્રિટિશ સંસદ દ્વારા કંપની વહીવટ પર નિયંત્રણ માટેનો પ્રથમ કાયદો કયો હતો?

(A) પિટ્સ ઇન્ડિયા એક્ટ 1784 | **(B) રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ 1773** | (C) ચાર્ટર એક્ટ 1813 | (D) ચાર્ટર એક્ટ 1833

ઉકેલ: 1773નો રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ બ્રિટિશ સંસદ દ્વારા કંપનીના વહીવટને નિયંત્રિત કરવાનો પ્રથમ પ્રયાસ હતો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 ભારતની બંધારણ સભાના બંધારણીય સલાહકાર કોણ હતા?

(A) ડૉ. બી. આર. આંબેડકર | **(B) બી. એન. રાવ** | (C) કે. એમ. મુનશી | (D) અલ્લાદી કૃષ્ણસ્વામી ઐયર

ઉકેલ: બી. એન. રાવ બંધારણ સભાના બંધારણીય સલાહકાર હતા અને તેમણે પ્રારંભિક મુસદ્દો તૈયાર કર્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 ભારતમાં 'પ્રાંતીય સ્વાયત્તતા' કયા કાયદાથી દાખલ થઈ?

(A) ભારત શાસન અધિનિયમ 1919 | **(B) ભારત શાસન અધિનિયમ 1935** | (C) ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ 1947 | (D) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1909

ઉકેલ: 1935ના કાયદાએ પ્રાંતોમાં દ્વૈધ શાસન સમાપ્ત કરી પ્રાંતીય સ્વાયત્તતા આપી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 બંધારણ સભાની મુસદ્દા સમિતિમાં કુલ કેટલા સભ્યો હતા?

(A) 5 | **(B) 7** | (C) 9 | (D) 11

ઉકેલ: 29 ઓગસ્ટ 1947ના રોજ રચાયેલી મુસદ્દા સમિતિમાં ડૉ. આંબેડકર સહિત કુલ સાત સભ્યો હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 ભારતમાં બંધારણ સભાના સભ્યો કઈ રીતે ચૂંટાયા હતા?

(A) પ્રત્યક્ષ સાર્વત્રિક મતાધિકારથી | **(B) પ્રાંતીય ધારાસભા દ્વારા પરોક્ષ ચૂંટણીથી** | (C) બ્રિટિશ સરકાર દ્વારા નિમણૂકથી | (D) દેશી રજવાડાં દ્વારા સીધી નિમણૂકથી

ઉકેલ: બંધારણ સભાના સભ્યો પ્રાંતીય ધારાસભાઓ દ્વારા એકલ સંક્રમણીય મત પદ્ધતિથી પરોક્ષ રીતે ચૂંટાયા હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 ભારતની બંધારણ સભાએ રાષ્ટ્રધ્વજ ક્યારે સ્વીકાર્યો?

(A) 22 જુલાઈ 1947 | (B) 15 ઓગસ્ટ 1947 | (C) 26 નવેમ્બર 1949 | (D) 24 જાન્યુઆરી 1950

ઉકેલ: બંધારણ સભાએ 22 જુલાઈ 1947ના રોજ ભારતનો રાષ્ટ્રધ્વજ સ્વીકાર્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **1853ના ચાર્ટર એક્ટની મહત્વની જોગવાઈ કઈ હતી?**

(A) ભારતના ગવર્નર જનરલ પદની રચના | **(B) નાગરિક સેવા માટે ખુલ્લી સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા** | (C) વાઇસરોય પદની રચના | (D) મુસ્લિમ અલગ મતદાર મંડળ

ઉકેલ: 1853ના ચાર્ટર એક્ટે ધારાસભા-કારોબારી કાર્યો અલગ કર્યા અને નાગરિક સેવા માટે ખુલ્લી સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાનો સિદ્ધાંત દાખલ કર્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **1858ના કાયદાથી લંડનમાં કયું નવું પદ સ્થાપાયું?**

(A) ભારતના રાજ્ય સચિવ | (B) ગવર્નર જનરલ | (C) બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલના અધ્યક્ષ | (D) હાઈ કમિશનર

ઉકેલ: 1858ના કાયદાથી લંડનમાં ભારત માટેના રાજ્ય સચિવ (Secretary of State) નું પદ સ્થાપાયું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **ભારતમાં 'સંવિધાન દિવસ' (Constitution Day) કઈ તારીખે ઉજવાય છે?**

(A) 26 જાન્યુઆરી | (B) 15 ઓગસ્ટ | **(C) 26 નવેમ્બર** | (D) 9 ડિસેમ્બર

ઉકેલ: 26 નવેમ્બર 1949ના રોજ બંધારણ સ્વીકારાયું હોવાથી તે દિવસ 2015થી સંવિધાન દિવસ તરીકે ઉજવાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **પ્રાંતીય બંધારણ સમિતિના અધ્યક્ષ કોણ હતા?**

(A) જવાહરલાલ નહેરુ | **(B) સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ** | (C) ડૉ. બી. આર. આંબેડકર | (D) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ

ઉકેલ: પ્રાંતીય બંધારણ સમિતિ તથા મૂળભૂત હક અને લઘુમતી સમિતિના અધ્યક્ષ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ 1947 અનુસાર ભારત કયા સ્વરૂપે સ્વતંત્ર થયું?**

(A) પ્રજાસત્તાક | **(B) અધિરાજ્ય (Dominion)** | (C) સંઘ રાજ્ય | (D) સંયુક્ત રાજ્ય

ઉકેલ: 1947ના કાયદાથી 15 ઓગસ્ટ 1947ના રોજ ભારત અને પાકિસ્તાન બે અધિરાજ્યો (Dominions) તરીકે સ્વતંત્ર થયા; ભારત 26 જાન્યુઆરી 1950થી પ્રજાસત્તાક બન્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **ભારતનું મૂળ બંધારણ હાથે કોણે લખ્યું હતું?**

(A) નંદલાલ બોઝ | **(B) પ્રેમ બિહારી નારાયણ રાયજાદા** | (C) બી. એન. રાવ | (D) ડૉ. બી. આર. આંબેડકર

ઉકેલ: મૂળ બંધારણ સુલેખનકાર પ્રેમ બિહારી નારાયણ રાયજાદાએ સુંદર હસ્તાક્ષરમાં લખ્યું; ચિત્રો નંદલાલ બોઝે દોર્યાં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **પિટ્સ ઇન્ડિયા એક્ટ 1784 દ્વારા કંપનીના રાજકીય કાર્યો માટે કઈ સંસ્થા રચાઈ?**

(A) બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ | (B) કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર્સ | (C) બોર્ડ ઓફ રેવન્યુ | (D) સુપ્રીમ કાઉન્સિલ

ઉકેલ: 1784ના પિટ્સ ઇન્ડિયા એક્ટે રાજકીય બાબતો માટે બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ રચ્યું, જેથી દ્વૈધ શાસનનો પ્રારંભ થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **ઝંડા સમિતિ (Flag Committee) ના અધ્યક્ષ કોણ હતા?**

(A) જે. બી. કૃપાલાની | (B) જવાહરલાલ નહેરુ | (C) સરદાર પટેલ | (D) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ

ઉકેલ: બંધારણ સભાની ઝંડા સમિતિના અધ્યક્ષ જે. બી. કૃપાલાની હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **બંધારણ સભાનો ઉદ્દેશ ઠરાવ ક્યારે સ્વીકારવામાં આવ્યો?**

(A) 13 ડિસેમ્બર 1946 | **(B) 22 જાન્યુઆરી 1947** | (C) 26 નવેમ્બર 1949 | (D) 9 ડિસેમ્બર 1946

ઉકેલ: ઉદ્દેશ ઠરાવ 13 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ રજૂ થયો અને 22 જાન્યુઆરી 1947ના રોજ સર્વાનુમતે સ્વીકારાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 **26 જાન્યુઆરી તારીખ બંધારણના અમલ માટે શા માટે પસંદ કરાઈ?**

(A) આ દિવસે કેબિનેટ મિશન આવ્યું | **(B) 1930માં પૂર્ણ સ્વરાજ દિવસ ઉજવાયો** | (C) આ દિવસે બંધારણ સભા રચાઈ | (D) આ દિવસે દેશ સ્વતંત્ર થયો

ઉકેલ: 26 જાન્યુઆરી 1930ના રોજ કૉંગ્રેસે પૂર્ણ સ્વરાજ દિવસ ઉજવ્યો હતો, તેની યાદમાં 26 જાન્યુઆરી 1950થી બંધારણ અમલમાં મુકાયું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

36 **1935ના ભારત શાસન અધિનિયમમાં સત્તાવિભાજન માટે કેટલી યાદી હતી?**

(A) બે | **(B) ત્રણ** | (C) ચાર | (D) એક

ઉકેલ: 1935ના કાયદાએ સંઘ યાદી, રાજ્ય યાદી અને સંયુક્ત યાદી એમ ત્રણ યાદી દ્વારા કેન્દ્ર-પ્રાંત સત્તાવિભાજન કર્યું.

✏️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. ભારતનું બંધારણ ક્યારે સ્વીકારવામાં આવ્યું?

(A) 26 જાન્યુઆરી 1950 (B) 26 નવેમ્બર 1949 (C) 15 ઓગસ્ટ 1947 (D) 9 ડિસેમ્બર 1946

2. ભારતનું બંધારણ ક્યારે અમલમાં આવ્યું?

(A) 26 નવેમ્બર 1949 (B) 26 જાન્યુઆરી 1950 (C) 15 ઓગસ્ટ 1947 (D) 26 જાન્યુઆરી 1949

3. મુસદ્દા સમિતિના અધ્યક્ષ કોણ હતા?

(A) જવાહરલાલ નહેરુ (B) ડૉ. બી. આર. આંબેડકર (C) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ (D) સરદાર પટેલ

4. બંધારણ સભાના સ્થાયી અધ્યક્ષ કોણ હતા?

(A) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ (B) ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સિન્હા (C) જવાહરલાલ નહેરુ (D) બી. એન. રાવ

5. બંધારણ સભાની પ્રથમ બેઠક ક્યારે મળી?

(A) 9 ડિસેમ્બર 1946 (B) 11 ડિસેમ્બર 1946 (C) 15 ઓગસ્ટ 1947 (D) 26 નવેમ્બર 1949

6. બંધારણ ઘડવામાં કેટલો સમય લાગ્યો?

(A) 2 વર્ષ 11 માસ 18 દિવસ (B) 3 વર્ષ 6 માસ (C) 1 વર્ષ 11 માસ (D) 2 વર્ષ 6 માસ

7. બંધારણ સભાના કામચલાઉ અધ્યક્ષ કોણ હતા?

(A) ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સિન્હા (B) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ (C) એચ. સી. મુખર્જી (D) બી. એન. રાવ

8. ભારતમાં તાજનું પ્રત્યક્ષ શાસન કયા વર્ષથી શરૂ થયું?

(A) 1858 (B) 1773 (C) 1919 (D) 1935

9. ભારતના પ્રથમ ગવર્નર જનરલ ઓફ બંગાળ કોણ હતા?

(A) લોર્ડ વોરન હેસ્ટિંગ્સ (B) લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિક (C) લોર્ડ કેનિંગ (D) લોર્ડ માઉન્ટબેટન

10. બંધારણ સભાની રચના કયા મિશન યોજનાથી થઈ?

(A) કેબિનેટ મિશન 1946 (B) ક્રિપ્સ મિશન 1942 (C) વેવેલ યોજના 1945 (D) સાયમન કમિશન 1927

11. ભારતમાં પ્રથમ વાઇસરોય કોણ હતા?

(A) લોર્ડ કેનિંગ (B) લોર્ડ વોરન હેસ્ટિંગ્સ (C) લોર્ડ બેન્ટિક (D) લોર્ડ માઉન્ટબેટન

12. સંવિધાન દિવસ કઈ તારીખે ઉજવાય છે?

(A) 26 નવેમ્બર (B) 26 જાન્યુઆરી (C) 15 ઓગસ્ટ (D) 9 ડિસેમ્બર

🟡 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. ભારતના ગવર્નર જનરલ ઓફ ઇન્ડિયા પદની રચના કયા કાયદાથી થઈ?

(A) ચાર્ટર એક્ટ 1833 (B) રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ 1773 (C) ચાર્ટર એક્ટ 1853 (D) પિટ્સ ઇન્ડિયા એક્ટ 1784

14. પ્રાંતોમાં દ્વૈધ શાસન કયા કાયદાથી દાખલ થયું?

(A) ભારત શાસન અધિનિયમ 1919
(B) ભારત શાસન અધિનિયમ 1935
(C) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1909
(D) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1892

15. મુસ્લિમો માટે અલગ સાંપ્રદાયિક મતદાર મંડળ કયા કાયદાથી દાખલ થયું?

(A) મિન્ટો-મોર્લે સુધારો 1909 (B) ભારત શાસન અધિનિયમ 1919 (C) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1892 (D) ભારત શાસન અધિનિયમ 1935

16. ભારતીય બંધારણનો સૌથી મોટો સ્રોત કયો કાયદો ગણાય છે?

(A) ભારત શાસન અધિનિયમ 1935
(B) ભારત શાસન અધિનિયમ 1919
(C) ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ 1947
(D) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1909

17. બંધારણ સભાનો ઉદ્દેશ ઠરાવ કોણે રજૂ કર્યો?

(A) જવાહરલાલ નહેરુ (B) ડૉ. આંબેડકર (C) સરદાર પટેલ (D) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ

18. બંધારણ સ્વીકાર સમયે મૂળ બંધારણમાં કેટલા ભાગ હતા?

(A) 22 (B) 25 (C) 12 (D) 8

19. ભારતમાં સંઘ ન્યાયાલય (Federal Court) ની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ?

(A) 1937 (B) 1935 (C) 1950 (D) 1947

20. બંધારણ સભાના કુલ સભ્યો (કેબિનેટ મિશન અનુસાર પ્રારંભે) કેટલા હતા?

(A) 389 (B) 299 (C) 296 (D) 93

21. પ્રાંતીય બંધારણ સમિતિ તથા મૂળભૂત હક સમિતિના અધ્યક્ષ કોણ હતા?

(A) સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ (B) જવાહરલાલ નહેરુ (C) ડૉ. આંબેડકર (D) જે. બી. કૃપાલાની

22. 1853ના ચાર્ટર એક્ટની મહત્વની જોગવાઇ કઈ હતી?

(A) નાગરિક સેવા માટે ખુલ્લી સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા (B) વાઇસરોય પદની રચના (C) મુસ્લિમ અલગ મતદાર મંડળ (D) દ્વૈધ શાસન

23. ભારતમાં દ્વિગૃહી કેન્દ્રીય ધારાસભા કયા કાયદાથી શરૂ થઈ?

(A) ભારત શાસન અધિનિયમ 1919 (B) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ 1861 (C) ભારત શાસન અધિનિયમ 1935 (D) મિન્ટો-મોર્લે સુધારો 1909

24. ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ 1947 ક્યારથી અમલમાં આવ્યો?

(A) 15 ઓગસ્ટ 1947 (B) 26 જાન્યુઆરી 1950 (C) 26 નવેમ્બર 1949 (D) 3 જૂન 1947

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચેનામાંથી કયો યુગ્મ સાચો છે? (કાયદો અને તેની મુખ્ય જોગવાઈ)

(A) 1773 રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ — બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ

(B) 1784 પિટ્સ ઇન્ડિયા એક્ટ — બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ

(C) 1833 ચાર્ટર એક્ટ — સર્વોચ્ચ અદાલત

(D) 1853 ચાર્ટર એક્ટ — વાઇસરોય પદ

26. નીચેના વિધાન વિચારો: (1) 1919ના કાયદાએ પ્રાંતોમાં દ્વૈધ શાસન દાખલ કર્યું. (2) 1935ના કાયદાએ પ્રાંતોમાં દ્વૈધ શાસન સમાપ્ત કર્યું. કયું સાચું?

(A) ફક્ત 1 (B) ફક્ત 2 (C) 1 અને 2 બંને (D) બંને ખોટાં

27. બંધારણ સભાની નીચેની તારીખોને ઘટનાક્રમ પ્રમાણે ગોઠવો: (a) ઉદ્દેશ ઠરાવ સ્વીકાર (b) પ્રથમ બેઠક (c) બંધારણ સ્વીકાર (d) રાજેન્દ્ર પ્રસાદ સ્થાયી અધ્યક્ષ

(A) b, d, a, c (B) b, a, d, c (C) d, b, a, c (D) a, b, d, c

28. નીચેનામાંથી કયો કાયદો અને તેનો પ્રથમ અધિકારી યુગ્મ ખોટો છે?

(A) 1773 — વોરન હેસ્ટિંગ્સ (ગવર્નર જનરલ ઓફ બંગાળ)

(B) 1833 — વિલિયમ બેન્ટિક (ગવર્નર જનરલ ઓફ ઇન્ડિયા)

(C) 1858 — કેનિંગ (પ્રથમ વાઇસરોય)

(D) 1947 — સી. રાજગોપાલાચારી (પ્રથમ ગવર્નર જનરલ)

29. 1935ના ભારત શાસન અધિનિયમ વિશે કયું વિધાન ખોટું છે?

(A) તેણે ત્રણ યાદી દ્વારા સત્તાવિભાજન કર્યું

(B) તેણે અખિલ ભારતીય સંઘની યોજના રજૂ કરી

(C) તેણે મુસ્લિમ અલગ મતદાર મંડળ પ્રથમ વાર દાખલ કર્યું

(D) તેણે પ્રાંતીય સ્વાયત્તતા આપી

30. બંધારણ સભાની સમિતિ અને અધ્યક્ષનો કયો યુગ્મ ખોટો છે?

(A) સંઘ સત્તા સમિતિ — નહેરુ (B) પ્રાંતીય બંધારણ સમિતિ — પટેલ

(C) મુસદ્દા સમિતિ — આંબેડકર (D) સંચાલન સમિતિ — નહેરુ

31. નીચેના વિધાન વિચારો: (1) મૂળ બંધારણમાં 395 અનુચ્છેદ હતા. (2) મૂળ બંધારણમાં 8 અનુસૂચિ હતી. કયું સાચું?

(A) ફક્ત 1 (B) ફક્ત 2 (C) 1 અને 2 બંને (D) બંને ખોટાં

32. બંધારણીય વિકાસના નીચેના કાયદાઓને ઘટનાક્રમ પ્રમાણે ગોઠવો: (a) 1909 મિન્ટો-મોર્લે (b) 1858 ભારત શાસન અધિનિયમ (c) 1919 મોન્ટેગ્યુ-ચેમ્સફોર્ડ (d) 1935 ભારત શાસન અધિનિયમ

(A) b, a, c, d (B) a, b, c, d (C) b, c, a, d (D) a, b, d, c

33. નીચેનામાંથી કયું વિધાન ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ 1947 વિશે ખોટું છે?

(A) તેણે ભારત-પાકિસ્તાન બે અધિરાજ્યો રચ્યાં

(B) તેણે રાજ્ય સચિવ પદ નાબૂદ કર્યું

(C) તેણે ભારતને તુરત પ્રજાસત્તાક બનાવ્યું

(D) તેણે રજવાડાંને જોડાવા/સ્વતંત્ર રહેવાનો વિકલ્પ આપ્યો

34. જોડકાં મેળવો: (1) બંધારણીય સલાહકાર (2) સ્થાયી અધ્યક્ષ (3) મુસદ્દા સમિતિ અધ્યક્ષ — (P) આંબેડકર (Q) બી. એન. રાવ (R) રાજેન્દ્ર પ્રસાદ

(A) 1-Q, 2-R, 3-P (B) 1-P, 2-R, 3-Q (C) 1-R, 2-Q, 3-P

(D) 1-Q, 2-P, 3-R

35. ⭐ નીચેના વિધાન વિચારો: (1) બંધારણ સભાની માગ સૌપ્રથમ એમ. એન. રોયએ 1934માં કરી. (2) બંધારણ સભાના સભ્યો સાર્વત્રિક પુખ્ત મતાધિકારથી સીધા ચૂંટાયા હતા. કયું સાચું?

(A) ફક્ત 1 (B) ફક્ત 2 (C) 1 અને 2 બંને (D) બંને ખોટાં

36. ⭐ નીચેનામાંથી કયો ઘટનાક્રમ સંપૂર્ણ સાચો છે?

(A) ઉદ્દેશ ઠરાવ રજૂ (13-ડિસે-1946) -> ઉદ્દેશ ઠરાવ સ્વીકાર (22-જાન્યુ-1947) -> બંધારણ સ્વીકાર (26-નવે-1949) -> અમલ (26-જાન્યુ-1950)

(B) ઉદ્દેશ ઠરાવ સ્વીકાર (13-ડિસે-1946) -> રજૂ (22-જાન્યુ-1947) -> અમલ (26-નવે-1949) -> સ્વીકાર (26-જાન્યુ-1950)

(C) બંધારણ સ્વીકાર (26-જાન્યુ-1950) -> અમલ (26-નવે-1949) -> ઉદ્દેશ ઠરાવ (1947)

(D) પ્રથમ બેઠક (1947) -> ઉદ્દેશ ઠરાવ (1946) -> અમલ (1949)

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **B**	3. **B**	4. **A**	5. **A**	6. **A**	7. **A**	8. **A**	9. **A**	10. **A**	11. **A**
12. **A**	13. **A**	14. **A**	15. **A**	16. **A**	17. **A**	18. **A**	19. **A**	20. **A**	21. **A**	22. **A**
23. **A**	24. **A**	25. **B**	26. **C**	27. **A**	28. **D**	29. **C**	30. **D**	31. **C**	32. **A**	33. **C**
34. **A**	35. **A**	36. **A**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — બંધારણ સભાએ 26 નવેમ્બર 1949ના રોજ બંધારણ સ્વીકાર્યું.

2. જવાબ (B) — બંધારણ 26 જાન્યુઆરી 1950થી અમલમાં આવ્યું, જે પ્રજાસત્તાક દિન છે.

3. જવાબ (B) — ડૉ. આંબેડકર મુસદ્દા સમિતિના અધ્યક્ષ હતા અને બંધારણના ઘડવૈયા કહેવાય છે.

4. જવાબ (A) — 11 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ સ્થાયી અધ્યક્ષ ચૂંટાયા.

5. જવાબ (A) — બંધારણ સભાની પ્રથમ બેઠક 9 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ મળી.

6. જવાબ (A) — 9 ડિસેમ્બર 1946થી 26 નવેમ્બર 1949 સુધી કુલ 2 વર્ષ 11 માસ 18 દિવસ લાગ્યા.

7. જવાબ (A) — પ્રથમ બેઠકમાં વયોવૃદ્ધ સભ્ય ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સિન્હા કામચલાઉ અધ્યક્ષ બન્યા.

8. જવાબ (A) — 1857ના વિપ્લવ બાદ 1858ના કાયદાથી તાજનું પ્રત્યક્ષ શાસન શરૂ થયું.

9. જવાબ (A) — 1773ના રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ અનુસાર લોર્ડ વોરન હેસ્ટિંગ્સ બંગાળના પ્રથમ ગવર્નર જનરલ બન્યા.

10. જવાબ (A) — 1946ની કેબિનેટ મિશન યોજના હેઠળ બંધારણ સભા રચાઈ.

11. જવાબ (A) — 1858ના કાયદા બાદ લોર્ડ કેનિંગ ભારતના પ્રથમ વાઇસરોય બન્યા.

12. જવાબ (A) — 26 નવેમ્બર 1949ના રોજ બંધારણ સ્વીકારાયું હોવાથી તે દિવસ સંવિધાન દિવસ છે.

13. જવાબ (A) — 1833ના ચાર્ટર એક્ટે ભારતના ગવર્નર જનરલ પદ રચ્યું; બેન્ટિક પ્રથમ બન્યા.

14. જવાબ (A) — 1919ના મોન્ટેગ્યુ-ચેમ્સફોર્ડ સુધારાએ પ્રાંતોમાં દ્વૈધ શાસન દાખલ કર્યું.

15. જવાબ (A) — 1909ના કાયદાએ મુસ્લિમો માટે અલગ મતદાર મંડળ દાખલ કર્યું.

16. જવાબ (A) — 1935ના કાયદામાંથી સંઘવાદ, સત્તાવિભાજનની યાદીઓ વગેરે લેવાઈ હોવાથી તે સૌથી મોટો સ્રોત છે.

17. જવાબ (A) — 13 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ નહેરુએ ઉદ્દેશ ઠરાવ રજૂ કર્યો, જે પ્રસ્તાવનાનો આધાર બન્યો.

18. જવાબ (A) — 1949માં મૂળ બંધારણમાં 395 અનુચ્છેદ, 22 ભાગ અને 8 અનુસૂચિ હતી.

19. જવાબ (A) — 1935ના કાયદાની જોગવાઈ અનુસાર 1937માં દિલ્હીમાં સંઘ ન્યાયાલયની સ્થાપના થઈ.

20. જવાબ (A) — કેબિનેટ મિશન અનુસાર કુલ 389 સભ્યો (296 બ્રિટિશ ભારત + 93 રજવાડાં) નક્કી થયા; વિભાજન બાદ 299 રહ્યા.

21. જવાબ (A) — આ બંને સમિતિઓના અધ્યક્ષ સરદાર પટેલ હતા.

22. જવાબ (A) — 1853ના કાયદાએ ધારાસભા-કારોબારી અલગ કરી અને નાગરિક સેવા સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાથી ભરવાનો સિદ્ધાંત આપ્યો.

23. જવાબ (A) — 1919ના કાયદાએ કેન્દ્રમાં દ્વિગૃહી ધારાસભા રચી.

24. જવાબ (A) — 1947ના કાયદાથી 15 ઓગસ્ટ 1947ના રોજ ભારત અને પાકિસ્તાન બે અધિરાજ્યો બન્યા.

25. જવાબ (B) — 1784ના કાયદાએ રાજકીય બાબતો માટે બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ રચ્યું; સર્વોચ્ચ અદાલત 1773થી અને વાઇસરોય 1858થી છે.

26. જવાબ (C) — 1919એ પ્રાંતોમાં દ્વૈધ શાસન દાખલ કર્યું; 1935એ તે સમાપ્ત કરી પ્રાંતીય સ્વાયત્તતા આપી — બંને વિધાન સાચાં.

27. જવાબ (A) — પ્રથમ બેઠક 9-ડિસે-1946, સ્થાયી અધ્યક્ષ 11-ડિસે-1946, ઉદ્દેશ ઠરાવ 22-જાન્યુ-1947, બંધારણ સ્વીકાર 26-નવે-1949.

28. જવાબ (D) — 1947 બાદ સ્વતંત્ર ભારતના પ્રથમ ગવર્નર જનરલ લોર્ડ માઉન્ટબેટન હતા; રાજગોપાલાચારી પ્રથમ ભારતીય ગવર્નર જનરલ હતા.

29. જવાબ (C) — મુસ્લિમ અલગ મતદાર મંડળ પ્રથમ વાર 1909ના મિન્ટો-મોર્લે સુધારાથી દાખલ થયું, 1935થી નહીં.

30. જવાબ (D) — સંચાલન (Steering) સમિતિના અધ્યક્ષ ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ હતા, નહેરુ નહીં.

31. જવાબ (C) — 1949ના સ્વીકાર સમયે મૂળ બંધારણમાં 395 અનુચ્છેદ, 22 ભાગ અને 8 અનુસૂચિ હતી — બંને વિધાન સાચાં.

32. જવાબ (A) — ક્રમ: 1858, 1909, 1919, 1935 — તેથી b, a, c, d સાચો છે.

33. જવાબ (C) — 1947ના કાયદાથી ભારત અધિરાજ્ય (Dominion) બન્યું; પ્રજાસત્તાક 26 જાન્યુઆરી 1950થી બન્યું.

34. જવાબ (A) — બંધારણીય સલાહકાર બી. એન. રાવ, સ્થાયી અધ્યક્ષ રાજેન્દ્ર પ્રસાદ, મુસદ્દા સમિતિ અધ્યક્ષ આંબેડકર.

35. જવાબ (A) — વિધાન 1 સાચું; વિધાન 2 ખોટું — સભ્યો પ્રાંતીય ધારાસભા દ્વારા પરોક્ષ રીતે, મર્યાદિત મતાધિકારથી ચૂંટાયા.

36. જવાબ (A) — સાચો ક્રમ: ઉદ્દેશ ઠરાવ રજૂ 13-ડિસે-1946, સ્વીકાર 22-જાન્યુ-1947, બંધારણ સ્વીકાર 26-નવે-1949, અમલ 26-જાન્યુ-1950.

2 બંધારણની વિશેષતાઓ અને સ્રોત (Salient Features & Sources)

ભારતનું બંધારણ વિશ્વનું સૌથી લાંબું લેખિત બંધારણ છે, જે અનેક દેશોના બંધારણોમાંથી શ્રેષ્ઠ જોગવાઈઓ ગ્રહણ કરીને ઘડવામાં આવ્યું છે. તે સંઘીય અને એકાત્મક બંને લક્ષણોનું અનોખું મિશ્રણ ધરાવે છે અને કઠોરતા તથા લવચીકતાનો સંતુલિત સમન્વય રજૂ કરે છે. આ પ્રકરણમાં બંધારણની મુખ્ય વિશેષતાઓ, મૂળ તથા હાલના આંકડા અને વિવિધ દેશોમાંથી લીધેલી જોગવાઈઓનો વિગતે અભ્યાસ કરીશું.

સૌથી લાંબું લેખિત બંધારણ

ભારતનું બંધારણ વિશ્વના કોઈપણ સાર્વભૌમ રાષ્ટ્રનું સૌથી લાંબું અને વિગતવાર લેખિત બંધારણ છે. તે માત્ર સરકારના માળખાનું વર્ણન કરતું નથી, પરંતુ વહીવટની ઝીણામાં ઝીણી બાબતોને પણ સ્પષ્ટ રીતે આવરી લે છે.

બંધારણની આ વિશાળતા પાછળ અનેક કારણો છે — ભારતનો વિશાળ ભૌગોલિક વિસ્તાર, વસ્તીની વિવિધતા, કેન્દ્ર અને રાજ્યો બંને માટેની એક જ બંધારણીય જોગવાઇ, અનુસૂચિત જાતિ-જનજાતિ અને નબળા વર્ગો માટેની વિશેષ જોગવાઈઓ તથા Government of India Act 1935 માંથી લેવાયેલી વિગતવાર વહીવટી જોગવાઈઓ.

બંધારણ સભા (Constituent Assembly) એ લગભગ 2 વર્ષ 11 મહિના અને 18 દિવસમાં બંધારણ ઘડ્યું. તેને 26 નવેમ્બર 1949 ના રોજ સ્વીકારવામાં આવ્યું અને 26 જાન્યુઆરી 1950 થી અમલમાં આવ્યું.

- વિશ્વનું સૌથી લાંબું લેખિત બંધારણ — અમેરિકાનું બંધારણ સૌથી ટૂંકું ગણાય છે.
- બંધારણ સ્વીકાર: 26 નવેમ્બર 1949 (બંધારણ દિવસ / Samvidhan Diwas).
- બંધારણ અમલ: 26 જાન્યુઆરી 1950 (પ્રજાસત્તાક દિન / Republic Day).
- મૂળ બંધારણ હસ્તલિખિત હતું — હિન્દી અને અંગ્રેજી બંને ભાષામાં; સુલેખન પ્રેમ બિહારી નારાયણ રાયજાદાએ કર્યું.
- Government of India Act 1935 ને બંધારણનો મુખ્ય આધાર-સ્રોત ગણવામાં આવે છે.

મહત્વના આંકડા (ઘડતર)

- બંધારણ ઘડવામાં લાગેલો સમય: 2 વર્ષ, 11 મહિના, 18 દિવસ.
- બંધારણ સભાની કુલ બેઠકો: 11 સત્રો.
- ડ્રાફ્ટિંગ સમિતિના અધ્યક્ષ: ડૉ. બી. આર. આંબેડકર (બંધારણના ઘડવૈયા).
- બંધારણ સભાના કાયમી અધ્યક્ષ: ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ.

મૂળ આંકડા vs હાલના આંકડા (અનુચ્છેદ, ભાગ, અનુસૂચિ)

જ્યારે બંધારણ 1950 માં અમલમાં આવ્યું ત્યારે તેમાં 395 અનુચ્છેદ, 22 ભાગ અને 8 અનુસૂચિઓ હતી. વર્ષોના વિવિધ સુધારાઓને કારણે હાલમાં બંધારણ વધુ વિસ્તૃત બન્યું છે અને તેમાં લગભગ 470 અનુચ્છેદ, 25 ભાગ અને 12 અનુસૂચિઓ છે.

નોંધવા જેવી બાબત એ છે કે અનુચ્છેદ ઉમેરાય ત્યારે મૂળ ક્રમાંકને બદલવાને બદલે 'A', 'B' જેવા પ્રત્યય સાથે ઉમેરવામાં આવે છે — દા.ત. અનુચ્છેદ 21A (શિક્ષણનો અધિકાર), અનુચ્છેદ 51A (મૂળભૂત ફરજો). આ કારણે કુલ અનુચ્છેદોની વ્યવહારુ સંખ્યા 395 ની મૂળ ગણતરી કરતાં વધારે છે.

મૂળ vs હાલના આંકડા

ઘટક	મૂળ (1950)	હાલમાં (આશરે)
અનુચ્છેદ	395	470 થી વધુ
ભાગ (Parts)	22	25
અનુસૂચિ (Schedules)	8	12

નવા ઉમેરાયેલા ભાગ

- ભાગ IVA — મૂળભૂત ફરજો (42મો સુધારો, 1976).
- ભાગ IXA — નગરપાલિકાઓ (74મો સુધારો, 1992).
- ભાગ IXB — સહકારી મંડળીઓ (97મો સુધારો, 2011).
- ભાગ XIV A — ટ્રિબ્યુનલ્સ (42મો સુધારો, 1976).

12 અનુસૂચિઓ (Schedules)

બંધારણની અનુસૂચિઓ વિવિધ વહીવટી અને ટેબલ-આધારિત વિગતો ધરાવે છે. મૂળ 8 અનુસૂચિઓમાં વર્ષોના સુધારાઓ દ્વારા 9મી, 10મી, 11મી અને 12મી અનુસૂચિ ઉમેરાઇ છે.

12 અનુસૂચિઓની યાદી

અનુસૂચિ	વિષય
પ્રથમ	રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની યાદી
બીજી	પગાર-ભથ્થાં (રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યપાલ, ન્યાયાધીશ વગેરે)
ત્રીજી	શપથ અને પ્રતિજ્ઞાના નમૂના
ચોથી	રાજ્યસભામાં બેઠકોની ફાળવણી
પાંચમી	અનુસૂચિત વિસ્તારો અને જનજાતિઓનો વહીવટ
છઠ્ઠી	આસામ, મેઘાલય, ત્રિપુરા, મિઝોરમના આદિવાસી વિસ્તારોનો વહીવટ
સાતમી	કેન્દ્ર યાદી, રાજ્ય યાદી, સમવર્તી યાદી
આઠમી	માન્ય ભાષાઓ (હાલ 22 ભાષાઓ)
નવમી	ન્યાયિક સમીક્ષાથી સંરક્ષિત કાયદાઓ (1લો સુધારો, 1951)
દસમી	પક્ષાંતર વિરોધી કાયદો (52મો સુધારો, 1985)
અગિયારમી	પંચાયતોની સત્તાઓ (73મો સુધારો, 1992)
બારમી	નગરપાલિકાઓની સત્તાઓ (74મો સુધારો, 1992)

યાદ રાખવા જેવું

- નવમી અનુસૂચિ — 1લો બંધારણીય સુધારો (1951) દ્વારા ઉમેરાઈ; જમીન સુધારા કાયદાઓને રક્ષણ આપવા.
- દસમી અનુસૂચિ — પક્ષાંતર (Anti-Defection) સંબંધિત; 52મો સુધારો.
- આઠમી અનુસૂચિમાં મૂળ 14 ભાષાઓ હતી; હાલ 22 ભાષાઓ (સિંધી, કોંકણી, મણિપુરી, નેપાળી, બોડો, ડોગરી, મૈથિલી, સંથાલી ઉમેરાઇ).
- I.R. Coelho કેસ (2007) — નવમી અનુસૂચિના કાયદાઓ પણ મૂળભૂત માળખાની કસોટીને આધીન.

વિવિધ દેશોમાંથી લીધેલી જોગવાઇઓ — સ્રોત

બંધારણ સભાએ ઘડતર સમયે વિશ્વના વિવિધ બંધારણોમાંથી શ્રેષ્ઠ જોગવાઇઓ અપનાવી. તેથી ભારતના બંધારણને 'ઉધાર લીધેલી થેલી' (Bag of Borrowings) પણ કહેવામાં આવે છે. જોકે, આ જોગવાઇઓને ભારતની પરિસ્થિતિ અનુસાર સુધારીને અપનાવવામાં આવી.

બંધારણનું માળખું મુખ્યત્વે Government of India Act 1935 પર આધારિત છે — બંધારણની લગભગ 250 જેટલી જોગવાઇઓ આ કાયદામાંથી લેવાઇ છે. તેથી તેને બંધારણનો સૌથી મોટો સ્રોત ગણવામાં આવે છે.

દેશ-આધારિત સ્રોત યાદી

દેશ / સ્રોત	લીધેલી જોગવાઈઓ
Government of India Act 1935	સંઘીય માળખું, રાજ્યપાલનું પદ, ન્યાયતંત્ર, કટોકટી જોગવાઈઓ, વહીવટી વિગતો
બ્રિટન (UK)	સંસદીય સરકાર, કાયદાનું શાસન (Rule of Law), એક નાગરિકતા, કાયદાનિર્માણ પ્રક્રિયા, સ્પીકરનું પદ, દ્વિગૃહી સંસદ
અમેરિકા (USA)	મૂળભૂત અધિકાર, ન્યાયિક સમીક્ષા (Judicial Review), ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતા, રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગ, ઉપરાષ્ટ્રપતિનું પદ, બંધારણની સર્વોપરિતા
આયર્લેન્ડ (Ireland)	રાજ્ય નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (DPSP), રાજ્યસભામાં નામાંકન, રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી પદ્ધતિ
કેનેડા (Canada)	મજબૂત કેન્દ્ર સાથેનું સંઘ, શેષ સત્તાઓ કેન્દ્રને, રાજ્યપાલની નિમણૂક કેન્દ્ર દ્વારા, સર્વોચ્ચ અદાલતનું સલાહકારી અધિકારક્ષેત્ર
ઓસ્ટ્રેલિયા (Australia)	સમવર્તી યાદી (Concurrent List), વેપાર-વાણિજ્યની સ્વતંત્રતા, સંસદની સંયુક્ત બેઠક
જર્મની (Weimar)	કટોકટી દરમિયાન મૂળભૂત અધિકારોનું સ્થગન (અનુ.358/359)
દક્ષિણ આફ્રિકા	બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા, રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી
સોવિયત સંઘ (USSR)	મૂળભૂત ફરજો, સામાજિક-આર્થિક-રાજકીય ન્યાય (પ્રસ્તાવનામાં)
ફ્રાન્સ (France)	ગણતંત્ર (Republic), પ્રસ્તાવનામાં સ્વતંત્રતા-સમાનતા-બંધુત્વનો આદર્શ
જાપાન (Japan)	કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા (Procedure established by law)

બ્રિટન અને અમેરિકાનો વિગતવાર પ્રભાવ

બ્રિટનનો પ્રભાવ સૌથી વ્યાપક છે કારણ કે ભારતે સંસદીય લોકશાહીની વેસ્ટમિન્સ્ટર પ્રણાલી અપનાવી. તેમાં વાસ્તવિક કારોબારી (વડાપ્રધાન અને મંત્રીમંડળ) સંસદને જવાબદાર રહે છે અને રાષ્ટ્રપતિ બંધારણીય (નામમાત્ર) વડા છે.

અમેરિકાનો સૌથી મહત્વનો પ્રભાવ મૂળભૂત અધિકારો અને ન્યાયિક સમીક્ષાના સ્વરૂપમાં છે. અમેરિકાનું બંધારણ વિશ્વનું પ્રથમ લેખિત બંધારણ હતું, જેણે અધિકારોના ખરડા (Bill of Rights) ની વિભાવના આપી, જે ભારતના ભાગ III (મૂળભૂત અધિકાર) માટે પ્રેરણા બની.

બ્રિટન vs અમેરિકા — મુખ્ય તફાવત

લક્ષણ	બ્રિટનમાંથી	અમેરિકામાંથી
શાસન પ્રણાલી	સંસદીય (વડાપ્રધાન કેન્દ્રમાં)	—
અધિકાર	—	મૂળભૂત અધિકાર (ભાગ III)
ન્યાયતંત્ર	—	ન્યાયિક સમીક્ષા, સ્વતંત્ર ન્યાયતંત્ર
કાયદો	કાયદાનું શાસન, કાયદાનિર્માણ પ્રક્રિયા	બંધારણની સર્વોપરિતા
પદ	સ્પીકર, એક નાગરિકતા	ઉપરાષ્ટ્રપતિ, મહાભિયોગ

મિશ્રિત પ્રક્રિયા

- અનુ.21 ('કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા') — જાપાનનો પ્રભાવ.
- મેનકા ગાંધી કેસ (1978) પછી તેમાં અમેરિકાની 'Due Process' ની ભાવના ઉમેરાઈ.
- પ્રસ્તાવનામાં 'ન્યાય' (USSR), 'સ્વતંત્રતા-સમાનતા-બંધુત્વ' (ફ્રાન્સ).

સંઘીય અને એકાત્મક લક્ષણો

ભારતનું બંધારણ ન તો સંપૂર્ણ સંઘીય છે કે ન તો સંપૂર્ણ એકાત્મક — તે બંનેનું મિશ્રણ છે. કે. સી. વ્હેર (K.C. Wheare) એ ભારતને 'અર્ધ-સંઘીય' (Quasi-Federal) રાજ્ય ગણાવ્યું. અનુચ્છેદ 1 માં ભારતને 'રાજ્યોનો સંઘ' (Union of States) કહેવાયું છે, 'સંઘ-રાજ્ય' (Federation) નહીં.

સામાન્ય સ્થિતિમાં બંધારણ સંઘીય રીતે કાર્ય કરે છે, પરંતુ કટોકટી અને કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં તે એકાત્મક સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. તેથી તેને 'સામાન્ય સમયે સંઘીય, કટોકટીમાં એકાત્મક' એમ વર્ણવાય છે.

સંઘીય vs એકાત્મક લક્ષણો

સંઘીય લક્ષણો	એકાત્મક લક્ષણો
લેખિત બંધારણ	મજબૂત કેન્દ્ર (શક્તિશાળી કેન્દ્ર)
સત્તાનું વિભાજન (3 યાદી)	એક જ બંધારણ (કેન્દ્ર+રાજ્ય)
બંધારણની સર્વોપરિતા	એક નાગરિકતા
કઠોર બંધારણ	એકીકૃત ન્યાયતંત્ર
સ્વતંત્ર ન્યાયતંત્ર	અખિલ ભારતીય સેવાઓ (IAS, IPS, IFS)
દ્વિગૃહી સંસદ	કટોકટી જોગવાઈઓ
—	રાજ્યપાલની નિમણૂક કેન્દ્ર દ્વારા
—	શેષ સત્તાઓ કેન્દ્રને; એક ચૂંટણી પંચ, એક CAG

મહત્વના અનુચ્છેદ

- અનુ.1 — ભારત 'રાજ્યોનો સંઘ' છે.
- અનુ.245-255 — કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચે કાયદાકીય સંબંધો.
- S.R. Bommai કેસ (1994) — સંઘવાદ બંધારણનું મૂળભૂત માળખું ગણાવ્યું.

સંસદીય સરકાર

ભારતે રાષ્ટ્રપતિ-પ્રણાલી (અમેરિકા) ને બદલે બ્રિટનની સંસદીય પ્રણાલી અપનાવી, કારણ કે તે જવાબદારી અને પ્રતિનિધિત્વ પર વધુ ભાર મૂકે છે. કેન્દ્રમાં અને રાજ્યોમાં બંને સ્તરે સંસદીય સ્વરૂપ અપનાવાયું છે.

આ પ્રણાલીમાં કારોબારી (Executive) અને ધારાસભા (Legislature) વચ્ચે ગાઢ સંબંધ હોય છે; મંત્રીમંડળ ધારાસભાનો વિશ્વાસ ધરાવે ત્યાં સુધી જ સત્તામાં રહે છે.

- નામમાત્ર વડા (de jure): રાષ્ટ્રપતિ; વાસ્તવિક વડા (de facto): વડાપ્રધાન.
- મંત્રીમંડળની સામૂહિક જવાબદારી લોકસભા પ્રત્યે (અનુ.75).
- બહુમતી પક્ષનું શાસન અને વિરોધ પક્ષની હાજરી.
- દ્વિ-કારોબારી — બંધારણીય વડા અને વાસ્તવિક વડા.
- મંત્રીઓ સંસદના સભ્ય હોવા ફરજિયાત (અથવા 6 મહિનામાં બનવા).

સંબંધિત અનુચ્છેદ

- અનુ.74 — રાષ્ટ્રપતિને સહાય માટે મંત્રીમંડળ.
- અનુ.75 — મંત્રીઓની નિમણૂક અને જવાબદારી.
- અનુ.163 — રાજ્યપાલને સહાય માટે મંત્રીમંડળ.
- અનુ.164 — રાજ્ય મંત્રીઓ (વિધાનસભા પ્રત્યે જવાબદાર).

કઠોર અને લવચીક (Rigid + Flexible)

ભારતનું બંધારણ કઠોરતા અને લવચીકતાનો સુંદર સમન્વય ધરાવે છે. અનુચ્છેદ 368 સુધારાની પ્રક્રિયા નક્કી કરે છે. કેટલીક જોગવાઈઓ સામાન્ય બહુમતીથી બદલી શકાય (લવચીક), કેટલીક વિશેષ બહુમતીથી (કઠોર), અને કેટલીક વિશેષ બહુમતી + અડધાં રાજ્યોની મંજૂરી માગે છે (વધુ કઠોર).

આ ત્રિસ્તરીય પ્રક્રિયા બંધારણને સ્થિર પણ રાખે છે અને જરૂર પડ્યે બદલવા જેટલું લવચીક પણ. તેથી ભારતનું બંધારણ ન તો અમેરિકા જેવું અતિ-કઠોર છે કે ન તો બ્રિટન જેવું અતિ-લવચીક.

સુધારાની ત્રણ પદ્ધતિઓ (અનુ.368 અને બહાર)

પ્રકાર	પદ્ધતિ	ઉદાહરણ
લવચીક	સંસદની સામાન્ય બહુમતી	નવા રાજ્યની રચના, નાગરિકતા, અનુસૂચિ ફેરફાર
કઠોર	દરેક ગૃહની વિશેષ બહુમતી	મૂળભૂત અધિકાર, DPSP
વધુ કઠોર	વિશેષ બહુમતી + અડધાં રાજ્યોની મંજૂરી	રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી, કેન્દ્ર-રાજ્ય સત્તાવિભાજન, અનુ.368 પોતે

યાદ રાખવા જેવું

- અનુ.368 — બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા.
- કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) — સંસદ 'મૂળભૂત માળખું' બદલી શકે નહીં.
- 24મો સુધારો (1971) — અનુ.368 હેઠળ સંસદની સુધારા-સત્તા સ્પષ્ટ.
- વિશેષ બહુમતી = હાજર અને મતદાન કરનાર 2/3 + કુલ સભ્યસંખ્યાની બહુમતી.

બંધારણની અન્ય મુખ્ય વિશેષતાઓ

ઉપર ચર્ચેલ લક્ષણો ઉપરાંત બંધારણમાં અનેક અન્ય મહત્વની વિશેષતાઓ છે, જે તેને લોકશાહી, ધર્મનિરપેક્ષ અને કલ્યાણલક્ષી રાજ્યનું સ્વરૂપ આપે છે.

- પ્રજાસત્તાક (Republic) — રાજ્યનો વડા ચૂંટાયેલો (રાષ્ટ્રપતિ), વારસાગત નહીં.
- ધર્મનિરપેક્ષ રાજ્ય (Secular) — 42મા સુધારાથી પ્રસ્તાવનામાં ઉમેરાયું.
- પ્રૌઢ મતાધિકાર (Universal Adult Franchise) — 18 વર્ષે મતાધિકાર (61મો સુધારો, 1989 — 21થી ઘટાડી 18).
- એક નાગરિકતા (Single Citizenship) — બ્રિટનની જેમ.
- મૂળભૂત અધિકાર, માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો અને મૂળભૂત ફરજોનો ત્રિવેણી સંગમ.
- સ્વતંત્ર સંસ્થાઓ — ચૂંટણી પંચ, CAG, UPSC, નાણાં પંચ.
- ત્રિસ્તરીય સરકાર — કેન્દ્ર, રાજ્ય અને સ્થાનિક સ્વરાજ્ય (73મો-74મો સુધારો).

મહત્વના સુધારા

- 42મો સુધારો (1976) — 'મિની બંધારણ'; સમાજવાદી, ધર્મનિરપેક્ષ, અખંડિતતા શબ્દો + મૂળભૂત ફરજો.
- 44મો સુધારો (1978) — મિલકતનો અધિકાર મૂળભૂતમાંથી દૂર (અનુ.300A — કાનૂની હક).
- 61મો સુધારો (1989) — મતદાનની વય 21થી 18.
- 73મો-74મો સુધારો (1992) — પંચાયત અને નગરપાલિકાને બંધારણીય દરજ્જો.

મૂળભૂત માળખું (Basic Structure) — સંક્ષેપ

કેશવાનંદ ભારતી vs કેરળ રાજ્ય (1973) કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે 'મૂળભૂત માળખા'નો સિદ્ધાંત આપ્યો — સંસદ બંધારણમાં સુધારો કરી શકે, પણ તેના મૂળભૂત માળખાને નષ્ટ કે પરિવર્તિત કરી શકે નહીં. આ સિદ્ધાંત બંધારણની વિશેષતાઓનું રક્ષણ કરે છે.

મૂળભૂત માળખામાં બંધારણની સર્વોપરિતા, કાયદાનું શાસન, ન્યાયિક સમીક્ષા, સંઘવાદ, ધર્મનિરપેક્ષતા, સત્તાનું વિભાજન, મુક્ત-ન્યાયી ચૂંટણી અને સંસદીય પ્રણાલી જેવી બાબતો સમાવિષ્ટ ગણાય છે.

મૂળભૂત માળખા સંબંધિત મહત્વના કેસ

કેસ	વર્ષ	મહત્વ
શંકરી પ્રસાદ	1951	સંસદ મૂળભૂત અધિકાર સુધારી શકે
ગોલકનાથ	1967	મૂળભૂત અધિકાર સુધારી શકાય નહીં
કેશવાનંદ ભારતી	1973	મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંતનો જન્મ
મિનરવા મિલ્સ	1980	મૂળભૂત માળખું વધુ મજબૂત
એસ. આર. બોમ્મઈ	1994	સંઘવાદ-ધર્મનિરપેક્ષતા મૂળભૂત માળખું

યાદ રાખવા જેવું

- મૂળભૂત માળખું શબ્દ બંધારણમાં ક્યાંય લખાયેલ નથી — ન્યાયિક અર્થઘટનથી.
- કેશવાનંદ ભારતી કેસ 13 ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે 7:6 બહુમતીથી નક્કી કર્યો — સૌથી મોટી બેંચ.
- મિનરવા મિલ્સ — ન્યાયિક સમીક્ષા પોતે મૂળભૂત માળખું.

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GSSSB મદદનીશ પરીક્ષક (પ્રશ્ન દસ્તાવેજ) 2025

1 **Which of the following reflects a limitation on parliamentary sovereignty in India?**

(A) Absence of judiciary | **(B) Presence of a written Constitution** | (C) Unicameral legislature | (D) Presidential veto power

✓ **જવાબ:** (B) Presence of a written Constitution

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

2 **નીચે પૈકી કઈ લાક્ષણિકતા ભારત અને અમેરિકાના બંધારણમાં સમાન રીતે જોવા મળે છે ?**

(A) સ્વતંત્ર ન્યાયપાલિકા | (B) સ્વતંત્ર કેન્દ્ર અને રાજ્ય | (C) રાજ્યપાલની નિમણૂક | (D) નાગરિકતા

✓ **જવાબ:** (A) સ્વતંત્ર ન્યાયપાલિકા

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

3 **ભારતના સંવિધાનમાં મજબૂત કેન્દ્ર ધરાવંતા સમવાય તંત્રનો ખ્યાલ ___ના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યો હતો.**

(A) યુ. એસ. એ. | (B) યુ. કે. | (C) આયર્લેન્ડ | **(D) કેનેડા**

✓ **જવાબ:** (D) કેનેડા

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ભારતનું બંધારણ ક્યારે અમલમાં આવ્યું?**

(A) 26 નવેમ્બર 1949 | (B) 15 ઓગસ્ટ 1947 | **(C) 26 જાન્યુઆરી 1950** | (D) 26 જાન્યુઆરી 1949

ઉકેલ: બંધારણ 26 નવેમ્બર 1949 ના રોજ સ્વીકારાયું પણ 26 જાન્યુઆરી 1950 થી અમલમાં આવ્યું (પ્રજાસત્તાક દિન).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **ભારતના બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજો કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવી છે?**

(A) અમેરિકા | (B) બ્રિટન | (C) આયર્લેન્ડ | **(D) સોવિયત સંઘ (USSR)**

ઉકેલ: મૂળભૂત ફરજો ભૂતપૂર્વ સોવિયત સંઘ (USSR) ના બંધારણમાંથી લેવામાં આવી; 42મા સુધારા (1976) દ્વારા ભાગ IVA માં ઉમેરાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **રાજ્ય નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (DPSP) કયા દેશના બંધારણમાંથી પ્રેરિત છે?**

(A) આયર્લેન્ડ (B) કેનેડા (C) ઓસ્ટ્રેલિયા (D) જર્મની

ઉકેલ: DPSP આયર્લેન્ડના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યા; આયર્લેન્ડે પોતે સ્પેનમાંથી તેને અપનાવ્યા હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **મૂળ બંધારણમાં કેટલા અનુચ્છેદ હતા?**

(A) 395 (B) 448 (C) 370 (D) 356

ઉકેલ: મૂળ બંધારણ (1950) માં 395 અનુચ્છેદ, 22 ભાગ અને 8 અનુસૂચિ હતી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **ભારતના બંધારણમાં સંઘીય માળખું મુખ્યત્વે કયા કાયદામાંથી લેવામાં આવ્યું છે?**

(A) Government of India Act 1919 **(B) Government of India Act 1935** (C) Indian Councils Act 1909 (D) Indian Independence Act 1947

ઉકેલ: બંધારણનો સૌથી મોટો સ્રોત Government of India Act 1935 છે, જેમાંથી સંઘીય માળખું, રાજ્યપાલ, ન્યાયતંત્ર અને કટોકટી જોગવાઈઓ લેવાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **ભારતના બંધારણમાં ન્યાયિક સમીક્ષા (Judicial Review) ની વિભાવના કયા દેશમાંથી લેવાઈ છે?**

(A) બ્રિટન **(B) અમેરિકા** (C) આયર્લેન્ડ (D) ઓસ્ટ્રેલિયા

ઉકેલ: ન્યાયિક સમીક્ષા અને મૂળભૂત અધિકાર બંને અમેરિકાના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **ભારતના બંધારણમાં સંસદીય સરકારની પ્રણાલી કયા દેશમાંથી અપનાવાઈ છે?**

(A) અમેરિકા **(B) બ્રિટન** (C) ફ્રાન્સ (D) જાપાન

ઉકેલ: સંસદીય (વેસ્ટમિન્સ્ટર) પ્રણાલી અને કાયદાનું શાસન બ્રિટનમાંથી લેવાયું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **બંધારણ ઘડવામાં બંધારણ સભાને કુલ કેટલો સમય લાગ્યો?**

(A) 2 વર્ષ 11 મહિના 18 દિવસ (B) 3 વર્ષ 6 મહિના (C) 2 વર્ષ 6 મહિના (D) 1 વર્ષ 11 મહિના

ઉકેલ: બંધારણ સભાએ 9 ડિસેમ્બર 1946 થી 26 નવેમ્બર 1949 સુધી — 2 વર્ષ 11 મહિના 18 દિવસમાં બંધારણ ઘડ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **સમવર્તી યાદી (Concurrent List) ની વિભાવના કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવાઈ છે?**

(A) કેનેડા | **(B) ઓસ્ટ્રેલિયા** | (C) અમેરિકા | (D) આયર્લેન્ડ

ઉકેલ: સમવર્તી યાદી અને સંસદની સંયુક્ત બેઠકની વિભાવના ઓસ્ટ્રેલિયાના બંધારણમાંથી લેવાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **મજબૂત કેન્દ્ર સાથેનું સંઘ અને શેષ સત્તાઓ કેન્દ્રને — આ વ્યવસ્થા કયા દેશમાંથી લેવાઈ છે?**

(A) અમેરિકા | **(B) કેનેડા** | (C) ઓસ્ટ્રેલિયા | (D) બ્રિટન

ઉકેલ: મજબૂત કેન્દ્ર, શેષ સત્તાઓ કેન્દ્રને અને રાજ્યપાલની નિમણૂક કેન્દ્ર દ્વારા — આ બાબતો કેનેડામાંથી લેવાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **કટોકટી દરમિયાન મૂળભૂત અધિકારોના સ્થગનની જોગવાઈ કયા દેશમાંથી પ્રેરિત છે?**

(A) જર્મની (Weimar) | (B) જાપાન | (C) દક્ષિણ આફ્રિકા | (D) ફ્રાન્સ

ઉકેલ: કટોકટી દરમિયાન મૂળભૂત અધિકારોના સ્થગન (અનુ.358/359) ની વ્યવસ્થા જર્મનીના વાઇમર બંધારણમાંથી લેવાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **ભારતના બંધારણને 'ઉધાર લીધેલી થેલી' (Bag of Borrowings) કેમ કહેવાય છે?**

(A) તે ખૂબ ટૂંકું છે | **(B) તે વિવિધ દેશોમાંથી જોગવાઈઓ ગ્રહણ કરે છે** | (C) તે અલિખિત છે | (D) તે માત્ર બ્રિટનની નકલ છે

ઉકેલ: બંધારણ સભાએ વિશ્વના વિવિધ બંધારણોમાંથી શ્રેષ્ઠ જોગવાઈઓ અપનાવી, તેથી તેને 'ઉધાર લીધેલી થેલી' કહેવાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 **બંધારણની કઈ અનુસૂચિ ભાષાઓ સાથે સંબંધિત છે?**

(A) છઠ્ઠી અનુસૂચિ | **(B) આઠમી અનુસૂચિ** | (C) દસમી અનુસૂચિ | (D) નવમી અનુસૂચિ

ઉકેલ: આઠમી અનુસૂચિમાં માન્ય ભાષાઓ સમાવિષ્ટ છે; હાલ તેમાં 22 ભાષાઓ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 **બંધારણ સભાના ડ્રાફ્ટિંગ સમિતિના અધ્યક્ષ કોણ હતા?**

(A) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ | (B) જવાહરલાલ નહેરુ | **(C) ડૉ. બી. આર. આંબેડકર** | (D) સરદાર પટેલ

ઉકેલ: ડ્રાફ્ટિંગ સમિતિના અધ્યક્ષ ડૉ. બી. આર. આંબેડકર હતા, જેઓ 'બંધારણના ઘડવૈયા' તરીકે ઓળખાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 **ભારતના બંધારણમાં હાલ કેટલી અનુસૂચિઓ છે?**

(A) 8 | (B) 10 | **(C) 12** | (D) 14

ઉકેલ: મૂળ બંધારણમાં 8 અનુસૂચિ હતી; હાલમાં સુધારાઓ બાદ 12 અનુસૂચિઓ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 **નવમી અનુસૂચિ બંધારણમાં ક્યારે ઉમેરવામાં આવી?**

(A) પ્રથમ સુધારો (1951) | (B) 42મો સુધારો (1976) | (C) 52મો સુધારો (1985) | (D) 73મો સુધારો (1992)

ઉકેલ: નવમી અનુસૂચિ 1લા બંધારણીય સુધારા (1951) દ્વારા ઉમેરાઈ; જમીન સુધારા કાયદાઓને ન્યાયિક સમીક્ષાથી રક્ષણ આપવા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 **પક્ષાંતર વિરોધી જોગવાઈ બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં છે?**

(A) નવમી | **(B) દસમી** | (C) અગિયારમી | (D) બારમી

ઉકેલ: પક્ષાંતર વિરોધી કાયદો દસમી અનુસૂચિમાં છે; 52મા સુધારા (1985) દ્વારા ઉમેરાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 **42મા બંધારણીય સુધારાને કયા નામથી ઓળખવામાં આવે છે?**

(A) મિની બંધારણ | (B) મહા સુધારો | (C) પ્રથમ સુધારો | (D) મૂળભૂત સુધારો

ઉકેલ: 42મો સુધારો (1976) એટલા વ્યાપક ફેરફાર લાવ્યો કે તેને 'મિની બંધારણ' કહેવાય; તેણે પ્રસ્તાવનામાં સમાજવાદી-ધર્મનિરપેક્ષ-અખંડિતતા શબ્દો અને મૂળભૂત ફરજો ઉમેરી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 **ભારતના બંધારણને કોણે 'અર્ધ-સંઘીય' (Quasi-Federal) ગણાવ્યું?**

(A) કે. સી. વ્હેર | (B) ગ્રેનવિલ ઑસ્ટિન | (C) આઇવર જેનિંગ્સ | (D) ડૉ. આંબેડકર

ઉકેલ: કે. સી. વ્હેર (K.C. Wheare) એ ભારતના બંધારણને 'અર્ધ-સંઘીય' રાજ્ય તરીકે વર્ણવ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 **બંધારણના અનુચ્છેદ 1 માં ભારતને શું કહેવામાં આવ્યું છે?**

(A) રાજ્યોનું સંઘ (Federation of States) | **(B) રાજ્યોનો સંઘ (Union of States)** | (C) સ્વતંત્ર રાજ્યો | (D) સંયુક્ત રાજ્ય

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 1 માં ભારતને 'રાજ્યોનો સંઘ' (Union of States) કહેવાયું છે — જે દર્શાવે છે કે રાજ્યોને અલગ થવાનો અધિકાર નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 **'કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા' (Procedure established by law) ની વિભાવના કયા દેશમાંથી લેવાઈ છે?**

(A) અમેરિકા | (B) બ્રિટન | **(C) જાપાન** | (D) આયર્લેન્ડ

ઉકેલ: અનુ.21 માં 'કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા' ની વિભાવના જાપાનના બંધારણમાંથી લેવાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 **બંધારણ સભાના કાયમી અધ્યક્ષ કોણ હતા?**

(A) ડૉ. બી. આર. આંબેડકર | **(B) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ** | (C) સચ્ચિદાનંદ સિન્હા | (D) જવાહરલાલ નહેરુ

ઉકેલ: ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ બંધારણ સભાના કાયમી અધ્યક્ષ હતા; સચ્ચિદાનંદ સિન્હા હંગામી (કામચલાઉ) અધ્યક્ષ હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા કયા દેશના બંધારણમાંથી પ્રેરિત છે?**

(A) દક્ષિણ આફ્રિકા | (B) કેનેડા | (C) બ્રિટન | (D) જર્મની

ઉકેલ: બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા (Amendment Procedure) અને રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી દક્ષિણ આફ્રિકાના બંધારણમાંથી લેવાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **મૂળભૂત ફરજો બંધારણના કયા ભાગમાં છે?**

(A) ભાગ III | (B) ભાગ IV | **(C) ભાગ IVA** | (D) ભાગ II

ઉકેલ: મૂળભૂત ફરજો ભાગ IVA (અનુ.51A) માં છે; 42મા સુધારા (1976) દ્વારા ઉમેરાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **'મૂળભૂત માળખા'નો સિદ્ધાંત કયા કેસમાં આપવામાં આવ્યો?**

(A) ગોલકનાથ કેસ (1967) | **(B) કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973)** | (C) મિનરવા મિલ્સ કેસ (1980) | (D) મેનકા ગાંધી કેસ (1978)

ઉકેલ: કેશવાનંદ ભારતી vs કેરળ રાજ્ય (1973) કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે 'મૂળભૂત માળખા'નો સિદ્ધાંત આપ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **મતદાનની વય 21થી ઘટાડીને 18 વર્ષ કયા સુધારાથી કરવામાં આવી?**

(A) 42મો સુધારો | (B) 44મો સુધારો | **(C) 61મો સુધારો** | (D) 73મો સુધારો

ઉકેલ: 61મા સુધારા (1989) દ્વારા મતદાનની વય 21થી ઘટાડીને 18 વર્ષ કરવામાં આવી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **નીચેનામાંથી કયું બંધારણનું એકાત્મક લક્ષણ છે?**

(A) લેખિત બંધારણ | (B) સત્તાનું વિભાજન | **(C) એક નાગરિકતા** | (D) દ્વિગૃહી સંસદ

ઉકેલ: એક નાગરિકતા, મજબૂત કેન્દ્ર, એકીકૃત ન્યાયતંત્ર અને કટોકટી જોગવાઈઓ એ બંધારણના એકાત્મક લક્ષણો છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **બંધારણ સ્વીકારવાની તારીખ કઈ છે, જેને 'બંધારણ દિવસ' તરીકે ઊજવાય છે?**

(A) 26 જાન્યુઆરી 1950 | **(B) 26 નવેમ્બર 1949** | (C) 15 ઓગસ્ટ 1947 | (D) 9 ડિસેમ્બર 1946

ઉકેલ: 26 નવેમ્બર 1949 ના રોજ બંધારણ સ્વીકારાયું; આ દિવસને 'બંધારણ દિવસ' (Samvidhan Diwas) તરીકે ઊજવાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **પ્રસ્તાવનામાં 'સ્વતંત્રતા, સમાનતા, બંધુત્વ'નો આદર્શ કયા દેશની ક્રાંતિમાંથી લેવાયો છે?**

(A) અમેરિકા | **(B) ફ્રાન્સ** | (C) રશિયા | (D) બ્રિટન

ઉકેલ: 'સ્વતંત્રતા, સમાનતા, બંધુત્વ' (Liberty, Equality, Fraternity) નો આદર્શ ફ્રાન્સની ક્રાંતિ (1789) માંથી લેવાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 મિલકતનો અધિકાર મૂળભૂત અધિકારોમાંથી કયા સુધારાથી દૂર કરવામાં આવ્યો?

(A) 42મો સુધારો | **(B) 44મો સુધારો** | (C) 52મો સુધારો | (D) 61મો સુધારો

ઉકેલ: 44મા સુધારા (1978) દ્વારા મિલકતનો અધિકાર મૂળભૂત અધિકારોમાંથી દૂર કરી, અનુ.300A હેઠળ માત્ર કાનૂની હક બનાવાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 પંચાયત અને નગરપાલિકાને બંધારણીય દરજ્જો કયા સુધારાથી મળ્યો?

(A) 42મો-44મો | (B) 61મો-62મો | **(C) 73મો-74મો** | (D) 85મો-86મો

ઉકેલ: 73મા સુધારા (1992) એ પંચાયત અને 74મા સુધારા (1992) એ નગરપાલિકાને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 બંધારણ સભાની પ્રથમ બેઠક ક્યારે મળી?

(A) 9 ડિસેમ્બર 1946 | (B) 26 નવેમ્બર 1949 | (C) 15 ઓગસ્ટ 1947 | (D) 26 જાન્યુઆરી 1950

ઉકેલ: બંધારણ સભાની પ્રથમ બેઠક 9 ડિસેમ્બર 1946 ના રોજ મળી; સચ્ચિદાનંદ સિન્હા હંગામી અધ્યક્ષ હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 ભારતના બંધારણને 'સામાન્ય સમયે સંઘીય, કટોકટીમાં એકાત્મક' કેમ કહેવાય છે?

(A) કારણ કે તે અલિખિત છે | **(B) કારણ કે કટોકટીમાં તે મજબૂત કેન્દ્રિત બને છે** | (C) કારણ કે તેમાં બે નાગરિકતા છે | (D) કારણ કે રાજ્યો અલગ થઈ શકે છે

ઉકેલ: સામાન્ય સ્થિતિમાં બંધારણ સંઘીય રીતે કાર્ય કરે છે, પણ કટોકટી દરમિયાન સત્તાઓ કેન્દ્રમાં કેન્દ્રિત થઈ તે એકાત્મક સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ.356 | **(B) અનુ.368** | (C) અનુ.370 | (D) અનુ.352

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 368 બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા નક્કી કરે છે — સામાન્ય, વિશેષ બહુમતી અને રાજ્યોની મંજૂરી સહિત.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 ઉપરાષ્ટ્રપતિનું પદ અને રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગ — આ જોગવાઈઓ કયા દેશમાંથી લેવાઈ છે?

(A) બ્રિટન | **(B) અમેરિકા** | (C) કેનેડા | (D) ઓસ્ટ્રેલિયા

ઉકેલ: ઉપરાષ્ટ્રપતિનું પદ, મહાભિયોગ પ્રક્રિયા અને બંધારણની સર્વોપરિતા — આ બાબતો અમેરિકાના બંધારણમાંથી લેવાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

36 **'મિની બંધારણ' તરીકે ઓળખાતા 42મા સુધારામાં પ્રસ્તાવનામાં કયા શબ્દો ઉમેરાયા?**

(A) સાર્વભૌમ, લોકશાહી | **(B) સમાજવાદી, ધર્મનિરપેક્ષ, અખંડિતતા** | (C) પ્રજાસત્તાક, ગણતંત્ર | (D) ન્યાય, સ્વતંત્રતા

ઉકેલ: 42મા સુધારા (1976) એ પ્રસ્તાવનામાં 'સમાજવાદી' (Socialist), 'ધર્મનિરપેક્ષ' (Secular) અને 'અખંડિતતા' (Integrity) શબ્દો ઉમેર્યા.

✏️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. ભારતનું બંધારણ કયા પ્રકારનું છે?

(A) અલિખિત (B) લેખિત (C) મૌખિક (D) આંશિક લેખિત

2. બંધારણ ક્યારે સ્વીકારવામાં આવ્યું?

(A) 26 જાન્યુઆરી 1950 (B) 26 નવેમ્બર 1949 (C) 15 ઓગસ્ટ 1947 (D) 1 જાન્યુઆરી 1950

3. મૂળભૂત અધિકાર કયા દેશમાંથી લેવાયા છે?

(A) બ્રિટન (B) અમેરિકા (C) આયર્લેન્ડ (D) કેનેડા

4. સંસદીય સરકારની પ્રણાલી કયા દેશમાંથી લેવાઈ?

(A) અમેરિકા (B) બ્રિટન (C) ફ્રાન્સ (D) જર્મની

5. DPSP (માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો) કયા દેશમાંથી લેવાયા?

(A) કેનેડા (B) આયર્લેન્ડ (C) ઓસ્ટ્રેલિયા (D) જાપાન

6. મૂળ બંધારણમાં કેટલા ભાગ હતા?

(A) 22 (B) 25 (C) 20 (D) 24

7. બંધારણ ક્યારે અમલમાં આવ્યું?

(A) 26 નવેમ્બર 1949 (B) 26 જાન્યુઆરી 1950 (C) 15 ઓગસ્ટ 1947 (D) 9 ડિસેમ્બર 1946

8. મૂળભૂત ફરજો કયા દેશમાંથી લેવાઈ?

(A) અમેરિકા (B) બ્રિટન (C) સોવિયત સંઘ (USSR) (D) ફ્રાન્સ

9. બંધારણની હાલમાં કેટલી અનુસૂચિઓ છે?

(A) 8 (B) 10 (C) 12 (D) 14

10. બંધારણનો સૌથી મોટો સ્રોત કયો છે?

(A) Government of India Act 1919 (B) Government of India Act 1935 (C) બ્રિટિશ બંધારણ (D) અમેરિકન બંધારણ

11. ડ્રાફ્ટિંગ સમિતિના અધ્યક્ષ કોણ હતા?

(A) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ (B) ડૉ. બી. આર. આંબેડકર (C) જવાહરલાલ નહેરુ (D) સરદાર પટેલ

12. આઠમી અનુસૂચિ શાની સાથે સંબંધિત છે?

(A) ભાષાઓ (B) પક્ષાંતર (C) પંચાયત (D) ન્યાયિક રક્ષણ

🟠 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. ભારતના બંધારણને 'અર્ધ-સંઘીય' કોણે ગણાવ્યું?

(A) ગ્રેનવિલ ઑસ્ટિન (B) કે. સી. વ્હેર (C) ડૉ. આંબેડકર (D) આઇવર જેનિંગ્સ

14. નવમી અનુસૂચિ કયા સુધારાથી ઉમેરાઈ?

(A) 1લો સુધારો (1951) (B) 42મો સુધારો (C) 52મો સુધારો (D) 73મો સુધારો

15. સમવર્તી યાદી કયા દેશમાંથી લેવાઈ?

(A) કેનેડા (B) ઓસ્ટ્રેલિયા (C) અમેરિકા (D) જર્મની

16. પક્ષાંતર વિરોધી જોગવાઈ કઈ અનુસૂચિમાં છે?

(A) નવમી (B) દસમી (C) અગિયારમી (D) બારમી

17. મજબૂત કેન્દ્ર અને શેષ સત્તાઓ કેન્દ્રને — આ કયા દેશમાંથી લેવાયું?

(A) અમેરિકા (B) કેનેડા (C) ઓસ્ટ્રેલિયા (D) બ્રિટન

18. કટોકટીમાં મૂળભૂત અધિકારોના સ્થગનની જોગવાઈ કયા દેશમાંથી પ્રેરિત છે?

(A) જર્મની (Weimar) (B) જાપાન (C) ફ્રાન્સ (D) દક્ષિણ આફ્રિકા

19. નીચેનામાંથી કયું બંધારણનું સંઘીય લક્ષણ છે?

(A) એક નાગરિકતા (B) મજબૂત કેન્દ્ર (C) બંધારણની સર્વોપરિતા (D) કટોકટી જોગવાઈઓ

20. બંધારણ ઘડવામાં બંધારણ સભાને કેટલો સમય લાગ્યો?

(A) 2 વર્ષ 11 મહિના 18 દિવસ (B) 3 વર્ષ (C) 2 વર્ષ 6 મહિના (D) 1 વર્ષ 11 મહિના

21. બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ.356 (B) અનુ.368 (C) અનુ.352 (D) અનુ.370

22. બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા કયા દેશમાંથી પ્રેરિત છે?

(A) કેનેડા (B) દક્ષિણ આફ્રિકા (C) બ્રિટન (D) જર્મની

23. 42મા સુધારાને કયા નામથી ઓળખવામાં આવે છે?

(A) મિની બંધારણ (B) મહા સુધારો (C) ઐતિહાસિક સુધારો (D) મૂળ સુધારો

24. 'કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા' (Procedure established by law) કયા દેશમાંથી લેવાઈ?

(A) અમેરિકા (B) બ્રિટન (C) જાપાન (D) આયર્લેન્ડ

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. ભારતના બંધારણને 'સામાન્ય સમયે સંઘીય, કટોકટીમાં એકાત્મક' કેમ કહેવાય છે?

(A) કારણ કે રાજ્યો અલગ થઈ શકે

(B) કારણ કે કટોકટીમાં સત્તાઓ કેન્દ્રમાં કેન્દ્રિત થાય

(C) કારણ કે તેમાં બે નાગરિકતા છે (D) કારણ કે તે અલિખિત છે

26. આઠમી અનુસૂચિમાં મૂળ કેટલી ભાષાઓ હતી?

(A) 14 (B) 18 (C) 22 (D) 12

27. નીચેનામાંથી કયું જોડકું ખોટું છે?

(A) DPSP — આયર્લેન્ડ (B) મૂળભૂત ફરજો — USSR

(C) સમવર્તી યાદી — કેનેડા (D) ન્યાયિક સમીક્ષા — અમેરિકા

28. વિશેષ બહુમતી + અડધાં રાજ્યોની મંજૂરી માગતી જોગવાઈ કઈ છે?

(A) નવા રાજ્યની રચના (B) નાગરિકતા

(C) રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી પદ્ધતિ (D) અનુસૂચિ ફેરફાર

29. બારમી અનુસૂચિ કયા સુધારાથી ઉમેરાઈ અને શાની સાથે સંબંધિત છે?

(A) 73મો સુધારો — પંચાયત (B) 74મો સુધારો — નગરપાલિકા

(C) 52મો સુધારો — પક્ષાંતર (D) 42મો સુધારો — ફરજો

30. બંધારણ સભાના હંગામી (કામચલાઉ) અધ્યક્ષ કોણ હતા?

(A) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ (B) સચ્ચિદાનંદ સિન્હા (C) ડૉ. આંબેડકર (D) વી. ટી. કૃષ્ણમાચારી

31. નીચેનામાંથી કયું બંધારણનું એકાત્મક લક્ષણ નથી?

(A) એક નાગરિકતા (B) અખિલ ભારતીય સેવાઓ

(C) દ્વિગૃહી સંસદ (D) એકીકૃત ન્યાયતંત્ર

32. મેનકા ગાંધી કેસ (1978) પછી અનુ.21 માં કયા દેશની 'Due Process' ભાવના ઉમેરાઈ ગણાય?

(A) જાપાન (B) બ્રિટન (C) અમેરિકા (D) જર્મની

33. નીચેનામાંથી કયું બંધારણ Government of India Act 1935 માંથી લેવાયેલું નથી?

(A) સંઘીય માળખું (B) રાજ્યપાલનું પદ (C) મૂળભૂત અધિકાર (D) કટોકટી જોગવાઈઓ

34. I.R. Coelho કેસ (2007) શાની સાથે સંબંધિત છે?

(A) પક્ષાંતર (B) નવમી અનુસૂચિ અને મૂળભૂત માળખું

(C) મતાધિકાર (D) ભાષા નીતિ

35. ⭐ નીચેના વિધાન વિચારો: (1) મૂળ બંધારણમાં 395 અનુચ્છેદ હતા. (2) મિલકતનો અધિકાર 44મા સુધારાથી દૂર થયો. (3) સમવર્તી યાદી કેનેડામાંથી લેવાઈ. કયા સાચાં છે?

(A) માત્ર 1 અને 2 (B) માત્ર 2 અને 3 (C) માત્ર 1 અને 3 (D) 1, 2 અને 3

36. ⭐ કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) અંગે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) 7 ન્યાયાધીશોની બેંચે 4:3 થી નક્કી કર્યો

(B) 13 ન્યાયાધીશોની બેંચે 7:6 બહુમતીથી નક્કી કર્યો

(C) 5 ન્યાયાધીશોની બેંચે સર્વસંમતિથી નક્કી કર્યો

(D) 9 ન્યાયાધીશોની બેંચે 5:4 થી નક્કી કર્યો

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **B**	3. **B**	4. **B**	5. **B**	6. **A**	7. **B**	8. **C**	9. **C**	10. **B**	11. **B**
12. **A**	13. **B**	14. **A**	15. **B**	16. **B**	17. **B**	18. **A**	19. **C**	20. **A**	21. **B**	22. **B**
23. **A**	24. **C**	25. **B**	26. **A**	27. **C**	28. **C**	29. **B**	30. **B**	31. **C**	32. **C**	33. **C**
34. **B**	35. **A**	36. **B**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — ભારતનું બંધારણ વિશ્વનું સૌથી લાંબું લેખિત બંધારણ છે.

2. જવાબ (B) — બંધારણ 26 નવેમ્બર 1949 ના રોજ સ્વીકારાયું; આ 'બંધારણ દિવસ' છે.

3. જવાબ (B) — મૂળભૂત અધિકાર અને ન્યાયિક સમીક્ષા અમેરિકાના બંધારણમાંથી લેવાયા.

4. જવાબ (B) — સંસદીય પ્રણાલી અને કાયદાનું શાસન બ્રિટનમાંથી અપનાવાયું.

5. જવાબ (B) — DPSP આયર્લેન્ડના બંધારણમાંથી લેવામાં આવ્યા.

6. જવાબ (A) — મૂળ બંધારણમાં 22 ભાગ હતા; હાલમાં 25 ભાગ છે.

7. જવાબ (B) — બંધારણ 26 જાન્યુઆરી 1950 થી અમલમાં આવ્યું (પ્રજાસત્તાક દિન).

8. જવાબ (C) — મૂળભૂત ફરજો ભૂતપૂર્વ સોવિયત સંઘ (USSR) માંથી લેવાઈ.

9. જવાબ (C) — મૂળ 8 અનુસૂચિ હતી; હાલમાં 12 અનુસૂચિઓ છે.

10. જવાબ (B) — Government of India Act 1935 બંધારણનો સૌથી મોટો સ્રોત છે.

11. જવાબ (B) — ડ્રાફ્ટિંગ સમિતિના અધ્યક્ષ ડૉ. બી. આર. આંબેડકર હતા.

12. જવાબ (A) — આઠમી અનુસૂચિમાં માન્ય ભાષાઓ (હાલ 22) સમાવિષ્ટ છે.

13. જવાબ (B) — કે. સી. વ્હેર (K.C. Wheare) એ ભારતને 'અર્ધ-સંઘીય' (Quasi-Federal) રાજ્ય ગણાવ્યું.

14. જવાબ (A) — નવમી અનુસૂચિ પ્રથમ બંધારણીય સુધારા (1951) દ્વારા ઉમેરાઈ; જમીન સુધારા કાયદાઓને રક્ષણ આપવા.

15. જવાબ (B) — સમવર્તી યાદી (Concurrent List) ઓસ્ટ્રેલિયાના બંધારણમાંથી લેવાઈ.

16. જવાબ (B) — પક્ષાંતર વિરોધી કાયદો દસમી અનુસૂચિમાં છે; 52મા સુધારા (1985) દ્વારા ઉમેરાયો.

17. જવાબ (B) — મજબૂત કેન્દ્ર, શેષ સત્તાઓ કેન્દ્રને અને રાજ્યપાલની નિમણૂક કેનેડામાંથી લેવાઈ.

18. જવાબ (A) — કટોકટી દરમિયાન મૂળભૂત અધિકારોના સ્થગનની વ્યવસ્થા જર્મનીના વાઇમર બંધારણમાંથી લેવાઈ.

19. જવાબ (C) — બંધારણની સર્વોપરિતા, સત્તાનું વિભાજન અને કઠોર બંધારણ એ સંઘીય લક્ષણો છે.

20. જવાબ (A) — 9 ડિસેમ્બર 1946 થી 26 નવેમ્બર 1949 — 2 વર્ષ 11 મહિના 18 દિવસ.

21. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 368 બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા નક્કી કરે છે.

22. જવાબ (B) — બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા દક્ષિણ આફ્રિકાના બંધારણમાંથી લેવાઈ.

23. જવાબ (A) — 42મો સુધારો (1976) એટલા વ્યાપક ફેરફાર લાવ્યો કે તેને 'મિની બંધારણ' કહેવાય.

24. જવાબ (C) — અનુ.21 માં 'કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા' જાપાનના બંધારણમાંથી લેવાઈ.

25. જવાબ (B) — સામાન્ય સ્થિતિમાં બંધારણ સંઘીય રીતે કાર્ય કરે છે, પણ કટોકટીમાં તે મજબૂત-કેન્દ્રિત (એકાત્મક) સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

26. જવાબ (A) — આઠમી અનુસૂચિમાં મૂળ 14 ભાષાઓ હતી; હાલમાં 22 ભાષાઓ છે.

27. જવાબ (C) — સમવર્તી યાદી ઓસ્ટ્રેલિયામાંથી લેવાઈ છે, કેનેડામાંથી નહીં. બાકીના જોડકાં સાચાં છે.

28. જવાબ (C) — રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી, કેન્દ્ર-રાજ્ય સત્તાવિભાજન અને અનુ.368 માટે વિશેષ બહુમતી + અડધાં રાજ્યોની મંજૂરી જરૂરી છે.

29. જવાબ (B) — બારમી અનુસૂચિ 74મા સુધારા (1992) દ્વારા ઉમેરાઈ અને નગરપાલિકાઓની સત્તાઓ સાથે સંબંધિત છે.

30. જવાબ (B) — 9 ડિસેમ્બર 1946 ની પ્રથમ બેઠકમાં સચ્ચિદાનંદ સિન્હા હંગામી અધ્યક્ષ હતા; પછી ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ કાયમી અધ્યક્ષ બન્યા.

31. જવાબ (C) — દ્વિગૃહી સંસદ એ સંઘીય લક્ષણ છે; બાકીના ત્રણ એકાત્મક લક્ષણો છે.

32. જવાબ (C) — મૂળ અનુ.21 માં જાપાનની 'કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા' હતી; મેનકા ગાંધી કેસ પછી તેમાં અમેરિકાની 'Due Process' ભાવના ભળી.

33. જવાબ (C) — મૂળભૂત અધિકાર અમેરિકાના બંધારણમાંથી લેવાયા; બાકીની ત્રણ બાબતો Government of India Act 1935 માંથી.

34. જવાબ (B) — I.R. Coelho કેસ (2007) માં ઠરાવાયું કે 9મી અનુસૂચિના કાયદાઓ પણ મૂળભૂત માળખાની કસોટીને આધીન છે.

35. જવાબ (A) — વિધાન 1 (395 અનુચ્છેદ) અને 2 (44મો સુધારો — મિલકત) સાચાં. વિધાન 3 ખોટું — સમવર્તી યાદી ઓસ્ટ્રેલિયામાંથી, કેનેડામાંથી નહીં.

36. જવાબ (B) — કેશવાનંદ ભારતી કેસ 13 ન્યાયાધીશોની સૌથી મોટી ખંડપીઠે 7:6 બહુમતીથી નક્કી કર્યો અને 'મૂળભૂત માળખા'નો સિદ્ધાંત આપ્યો.

3 આમુખ (Preamble)

આમુખ એ ભારતના બંધારણનો પ્રારંભિક ભાગ છે જે સમગ્ર બંધારણની ભાવના, ધ્યેયો અને દર્શન ટૂંકમાં રજૂ કરે છે. એને એન.એ. પાલખીવાલાના શબ્દોમાં 'બંધારણની ઓળખપત્ર' (Identity Card of the Constitution) અને 'બંધારણનો આત્મા' કહેવાય છે. કે.એમ. મુનશીએ આમુખને 'બંધારણની કુંડળી' (Horoscope) ગણાવ્યું હતું. આ પ્રકરણમાં આમુખનો સ્રોત, મુખ્ય શબ્દો, 42મો સુધારો, ન્યાયિક અર્થઘટન અને એને સુધારી શકાય કે કેમ તે વિગતે જોઈશું.

આમુખનો અર્થ અને મહત્ત્વ

આમુખ (Preamble) એ બંધારણની પ્રસ્તાવના છે — એક ટૂંકું પ્રારંભિક નિવેદન જે બંધારણ ઘડનારાઓના મૂળભૂત હેતુ, આદર્શો અને તત્ત્વજ્ઞાનને રજૂ કરે છે. તે જણાવે છે કે બંધારણ ક્યાંથી તેની સત્તા મેળવે છે (ભારતના લોકો પાસેથી) અને કયા ધ્યેયો સિદ્ધ કરવા માગે છે.

પ્રખ્યાત ન્યાયશાસ્ત્રી કે.એમ. મુનશીએ આમુખને 'આપણા સાર્વભૌમ લોકતાંત્રિક પ્રજાસત્તાકની જન્મકુંડળી' (Political Horoscope) કહ્યું. સર અર્નેસ્ટ બાર્કરે તેને બંધારણની 'કી-નોટ' (Key-Note) ગણાવ્યું. અમેરિકાનું બંધારણ સૌપ્રથમ આમુખ ધરાવતું બંધારણ હતું, અને ભારતે પણ એ પરંપરા અપનાવી.

- આમુખ 'We, the People of India' (અમે ભારતના લોકો) શબ્દોથી શરૂ થાય છે — જે દર્શાવે છે કે બંધારણ લોકો દ્વારા, લોકો માટે ઘડાયું છે.
- આમુખ બંધારણને 26 નવેમ્બર 1949ના રોજ સ્વીકારવામાં (adopt) આવ્યું તેનો ઉલ્લેખ કરે છે.
- આમુખ બંધારણનો ભાગ છે, પણ તે ન્યાયિક રીતે અમલપાત્ર (enforceable) નથી — એને આધારે કોર્ટમાં દાવો ન કરી શકાય.
- N.A. પાલખીવાલાએ આમુખને બંધારણની 'ઓળખપત્ર' ગણાવ્યું.

આમુખનો સ્રોત — નેહરુનો ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ

આમુખનો સ્રોત 'ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ' (Objectives Resolution) છે, જે જવાહરલાલ નેહરુએ 13 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ બંધારણ સભા (Constituent Assembly) સમક્ષ રજૂ કર્યો હતો. આ પ્રસ્તાવ 22 જાન્યુઆરી 1947ના રોજ સ્વીકારવામાં આવ્યો અને એમાં દર્શાવેલા આદર્શો જ સંશોધિત સ્વરૂપે આમુખમાં ઉતર્યા.

ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવમાં ભારતને એક સ્વતંત્ર, સાર્વભૌમ પ્રજાસત્તાક બનાવવાનો, સત્તાનો સ્રોત લોકોને ઠેરવવાનો, અને ન્યાય-સ્વતંત્રતા-સમાનતા સૌને ખાતરી આપવાનો સંકલ્પ વ્યક્ત થયો હતો.

આમુખ સંબંધિત મહત્ત્વના તથ્યો

બાબત	વિગત
સ્રોત	ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ (Objectives Resolution)
રજૂકર્તા	જવાહરલાલ નેહરુ
રજૂ થયો	13 ડિસેમ્બર 1946
સ્વીકારાયો	22 જાન્યુઆરી 1947
પ્રથમ શબ્દો	We, the People of India (અમે ભારતના લોકો)
સ્વીકૃતિ તારીખ	26 નવેમ્બર 1949
એક માત્ર સુધારો	42મો બંધારણીય સુધારો, 1976

યાદ રાખો

- આમુખ = ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવનું પરિણામ.
- ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ નેહરુએ 13 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ રજૂ કર્યો.
- આમુખ આજ સુધી ફક્ત એક જ વાર (42મા સુધારાથી) સુધરાયું છે.

આમુખનું પૂર્ણ સ્વરૂપ અને ઘટકો

વર્તમાન આમુખ ભારતને એક સાર્વભૌમ, સમાજવાદી, બિનસાંપ્રદાયિક, લોકશાહી, પ્રજાસત્તાક (Sovereign, Socialist, Secular, Democratic, Republic) તરીકે ઘોષિત કરે છે અને સૌ નાગરિકોને ન્યાય, સ્વતંત્રતા, સમાનતા તથા બંધુત્વ સુનિશ્ચિત કરવાનો સંકલ્પ વ્યક્ત કરે છે.

આમુખને ચાર મુખ્ય ભાગોમાં વહેંચી શકાય: (1) સત્તાનો સ્રોત, (2) રાજ્યનું સ્વરૂપ, (3) બંધારણના ઉદ્દેશ્યો, અને (4) સ્વીકૃતિની તારીખ.

આમુખના ચાર ઘટકો

ઘટક	આમુખમાં શું દર્શાવે છે
સત્તાનો સ્રોત	ભારતના લોકો — બંધારણ લોકો પાસેથી સત્તા મેળવે છે
રાજ્યનું સ્વરૂપ	સાર્વભૌમ, સમાજવાદી, બિનસાંપ્રદાયિક, લોકશાહી, પ્રજાસત્તાક
ઉદ્દેશ્યો	ન્યાય, સ્વતંત્રતા, સમાનતા, બંધુત્વ
સ્વીકૃતિ તારીખ	26 નવેમ્બર 1949

મુખ્ય શબ્દ — સાર્વભૌમ (Sovereign)

'સાર્વભૌમ' એટલે ભારત આંતરિક અને બાહ્ય બંને રીતે સ્વતંત્ર છે — તે કોઈ બાહ્ય સત્તાને આધીન નથી અને પોતાની આંતરિક તથા વિદેશી નીતિ સ્વતંત્ર રીતે ઘડી શકે છે. ભારત કોઈ બીજા દેશનું તાબેદાર (dominion) કે વસાહત નથી.

સાર્વભૌમ હોવાથી ભારત નવી પ્રદેશ ગ્રહણ કરી શકે, પ્રદેશ છોડી શકે, અને કોઈ આંતરરાષ્ટ્રીય સંગઠનનું સભ્ય બની શકે. કોમનવેલ્થનું સભ્ય હોવાથી ભારતની સાર્વભૌમતા પર કોઈ અસર પડતી નથી, કારણ કે કોમનવેલ્થ સભ્યપદ સ્વૈચ્છિક છે.

- આંતરિક સાર્વભૌમતા: દેશની અંદર સર્વોચ્ચ સત્તા સરકાર/બંધારણ પાસે.
- બાહ્ય સાર્વભૌમતા: કોઈ વિદેશી સત્તાનું દબાણ નહીં.

મુખ્ય શબ્દ — સમાજવાદી અને બિનસાંપ્રદાયિક

'સમાજવાદી' (Socialist) અને 'બિનસાંપ્રદાયિક' (Secular) — આ બંને શબ્દો મૂળ આમુખમાં ન હતા. 42મા બંધારણીય સુધારા (1976) દ્વારા આ બંને શબ્દો ઉમેરવામાં આવ્યા. ભારતનો સમાજવાદ 'લોકતાંત્રિક સમાજવાદ' (Democratic Socialism) છે, જે મિશ્ર અર્થતંત્ર (mixed economy)ને ટેકો આપે છે — જ્યાં જાહેર અને ખાનગી બંને ક્ષેત્રો સહઅસ્તિત્વ ધરાવે છે. તે માર્ક્સવાદી (સામ્યવાદી) સમાજવાદ નથી.

'બિનસાંપ્રદાયિક'નો અર્થ છે કે ભારતનો કોઈ રાજ્યધર્મ (state religion) નથી અને રાજ્ય તમામ ધર્મોને સમાન સન્માન અને રક્ષણ આપે છે. અનુચ્છેદ 25 થી 28 ધાર્મિક સ્વતંત્રતાના મૂળભૂત અધિકારોની ખાતરી આપીને બિનસાંપ્રદાયિકતાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપે છે. S.R. બોમ્મઈ વિ. ભારત સંઘ (1994) કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે બિનસાંપ્રદાયિકતાને બંધારણના 'મૂળભૂત માળખા' (Basic Structure)નો ભાગ ઠેરવ્યો.

42મા સુધારાથી ઉમેરાયેલા શબ્દો

- સમાજવાદી (Socialist)
- બિનસાંપ્રદાયિક (Secular)
- અખંડિતતા (Integrity) — 'એકતા' સાથે જોડાઈ 'એકતા અને અખંડિતતા' બન્યું

મુખ્ય શબ્દ — લોકશાહી અને પ્રજાસત્તાક

'લોકશાહી' (Democratic)નો અર્થ છે કે સત્તા લોકો પાસે છે અને સરકાર લોકો દ્વારા ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ મારફતે ચાલે છે. ભારતમાં પ્રતિનિધિ (પરોક્ષ) લોકશાહી છે, જ્યાં લોકો સાર્વત્રિક પુખ્ત મતાધિકાર (Universal Adult Franchise) દ્વારા પોતાના પ્રતિનિધિ ચૂંટે છે. અનુચ્છેદ 326 અનુસાર 18 વર્ષ કે તેથી ઉપરની વ્યક્તિને મત આપવાનો અધિકાર છે.

'પ્રજાસત્તાક' (Republic)નો અર્થ છે કે રાજ્યના વડા (રાષ્ટ્રપતિ) વારસાગત નહીં, પણ ચોક્કસ સમયગાળા માટે પરોક્ષ રીતે ચૂંટાય છે. ભારતમાં વારસાગત રાજા નથી — દરેક જાહેર પદ યોગ્યતા આધારે કોઈપણ નાગરિક માટે ખુલ્લું છે. પ્રજાસત્તાક હોવાથી રાજાશાહી (Monarchy)ની વ્યવસ્થા નકારવામાં આવી છે.

લોકશાહી vs પ્રજાસત્તાક

લોકશાહી (Democratic)	પ્રજાસત્તાક (Republic)
સત્તા લોકો પાસે	રાજ્યના વડા ચૂંટાયેલા (વારસાગત નહીં)

લોકશાહી (Democratic)	પ્રજાસત્તાક (Republic)
ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિ દ્વારા શાસન	નિશ્ચિત મુદત માટે પદ
સાર્વત્રિક પુખ્ત મતાધિકાર	દરેક પદ સૌ માટે ખુલ્લું

ઉદ્દેશ્યો — ન્યાય, સ્વતંત્રતા, સમાનતા, બંધુત્વ

આમુખ ચાર મુખ્ય આદર્શો (ઉદ્દેશ્યો) ઘોષિત કરે છે: ન્યાય (Justice), સ્વતંત્રતા (Liberty), સમાનતા (Equality) અને બંધુત્વ (Fraternity). આ ચાર શબ્દોનો ક્રમ 1789ની ફ્રેંચ ક્રાંતિ (સ્વતંત્રતા, સમાનતા, બંધુત્વ)થી પ્રેરિત છે, જ્યારે 'ન્યાય' રશિયન ક્રાંતિ (1917)ની ઉદ્દેશ્ય-ઘોષણાથી લેવાયો.

ન્યાય ત્રણ પ્રકારનો છે — સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય; આ વિચાર રશિયન ક્રાંતિ પાસેથી લેવાયો. સ્વતંત્રતામાં વિચાર, અભિવ્યક્તિ, માન્યતા, શ્રદ્ધા અને ઉપાસનાની સ્વતંત્રતા સામેલ છે. સમાનતા એટલે દરજ્જા અને તકની સમાનતા. બંધુત્વ વ્યક્તિના ગૌરવ અને રાષ્ટ્રની એકતા તથા અખંડિતતા સુનિશ્ચિત કરે છે.

આમુખના ઉદ્દેશ્યો અને તેમનો સ્રોત

આદર્શ	વિગત	પ્રેરણાસ્રોત
ન્યાય	સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય	રશિયન ક્રાંતિ (1917)
સ્વતંત્રતા	વિચાર, અભિવ્યક્તિ, માન્યતા, શ્રદ્ધા, ઉપાસના	ફ્રેંચ ક્રાંતિ (1789)
સમાનતા	દરજ્જા અને તકની સમાનતા	ફ્રેંચ ક્રાંતિ (1789)
બંધુત્વ	વ્યક્તિનું ગૌરવ + રાષ્ટ્રની એકતા-અખંડિતતા	ફ્રેંચ ક્રાંતિ (1789)

મહત્ત્વનું

- 'બંધુત્વ' (Fraternity) શબ્દ આમુખમાં મૂળથી જ હતો.
- 'અખંડિતતા' (Integrity) શબ્દ બંધુત્વના સંદર્ભમાં 42મા સુધારાથી ઉમેરાયો.
- ન્યાયનો ક્રમ સૌથી પહેલા — સામાજિક-આર્થિક-રાજકીય.

42મો બંધારણીય સુધારો, 1976

આમુખમાં અત્યાર સુધી માત્ર એક જ વાર સુધારો થયો છે — 42મા બંધારણીય સુધારા (1976) દ્વારા. આ સુધારાને 'નાનું બંધારણ' (Mini-Constitution) પણ કહેવાય છે કારણ કે તેણે બંધારણમાં વ્યાપક ફેરફારો કર્યા. આ સુધારો સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ (Swaran Singh Committee)ની ભલામણોને આધારે કરવામાં આવ્યો.

42મા સુધારાથી આમુખમાં ત્રણ નવા શબ્દો ઉમેરાયા: 'સમાજવાદી' (Socialist), 'બિનસાંપ્રદાયિક' (Secular) અને 'અખંડિતતા' (Integrity). આથી મૂળ 'સાર્વભૌમ લોકશાહી પ્રજાસત્તાક' બદલાઈને 'સાર્વભૌમ સમાજવાદી બિનસાંપ્રદાયિક લોકશાહી પ્રજાસત્તાક' બન્યું, અને 'રાષ્ટ્રની એકતા' બદલાઈને 'રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા' થયું.

42મા સુધારા પહેલા અને પછી આમુખ

મૂળ (1949)	42મા સુધારા પછી (1976)
સાર્વભૌમ લોકશાહી પ્રજાસત્તાક	સાર્વભૌમ સમાજવાદી બિનસાંપ્રદાયિક લોકશાહી પ્રજાસત્તાક
રાષ્ટ્રની એકતા	રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા

પરીક્ષા-મહત્ત્વ

- 42મો સુધારો = 1976 = 'Mini Constitution'.
- ઉમેરાયેલા 3 શબ્દો: Socialist, Secular, Integrity.
- આ આમુખમાં થયેલો એક માત્ર સુધારો છે.

આમુખ બંધારણનો ભાગ છે કે નહીં — ન્યાયિક અર્થઘટન

આમુખ બંધારણનો ભાગ ગણાય કે નહીં તે પ્રશ્ન પર ન્યાયિક મત સમય સાથે બદલાયો. બેરુબારી યુનિયન કેસ (1960)માં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે આમુખ બંધારણનો ભાગ નથી — તે માત્ર બંધારણ ઘડનારાઓના મનની ચાવી (key to the mind) છે, જોકે અર્થઘટનમાં તેનો ઉપયોગ થઈ શકે.

પાછળથી ઐતિહાસિક કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973)માં સર્વોચ્ચ અદાલતે પોતાનો અગાઉનો મત ઉલટાવ્યો અને ઠરાવ્યું કે આમુખ બંધારણનો અભિન્ન ભાગ છે. એલઆઈસી ઓફ ઇન્ડિયા કેસ (1995)માં પણ આ મતની પુષ્ટિ થઈ. જોકે, આમુખ ન્યાયિક રીતે અમલપાત્ર (enforceable) નથી — એને આધારે કોઈ કોર્ટમાં દાવો કરી શકાય નહીં.

આમુખ સંબંધિત મહત્ત્વના કેસ

કેસ	વર્ષ	ચુકાદો
બેરુબારી યુનિયન	1960	આમુખ બંધારણનો ભાગ નથી
કેશવાનંદ ભારતી	1973	આમુખ બંધારણનો ભાગ છે; સુધારી શકાય
એલઆઈસી ઓફ ઇન્ડિયા	1995	આમુખ બંધારણનો ભાગ છે (પુનઃપુષ્ટિ)
S.R. બોમ્મઈ	1994	બિનસાંપ્રદાયિકતા મૂળભૂત માળખાનો ભાગ

ગૂંચવાડો ટાળો

- બેરુબારી (1960): આમુખ ભાગ નથી.
- કેશવાનંદ (1973): આમુખ ભાગ છે — આ વર્તમાન સ્થિતિ.
- આમુખ બંધારણનો ભાગ છે પણ અમલપાત્ર (enforceable) નથી.

આમુખ સુધારી શકાય? — કેશવાનંદ ભારતી સિદ્ધાંત

કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973)માં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે આમુખ બંધારણનો ભાગ હોવાથી તેને અનુચ્છેદ 368 હેઠળ સુધારી શકાય છે — પણ આ સુધારો બંધારણના 'મૂળભૂત માળખા' (Basic Structure)ને નુકસાન કે નાશ ન કરે ત્યાં સુધી જ માન્ય છે. આમ આમુખની સુધારણાશક્તિ મર્યાદિત છે.

આમુખમાં દર્શાવેલા ઘણા તત્ત્વો — જેવા કે સાર્વભૌમતા, લોકશાહી, પ્રજાસત્તાક સ્વરૂપ, બિનસાંપ્રદાયિકતા અને ન્યાય-સ્વતંત્રતા-સમાનતા-બંધુત્વ — મૂળભૂત માળખાનો ભાગ ગણાય છે, તેથી તેમને સુધારા દ્વારા દૂર કરી શકાય નહીં. 42મા સુધારા (1976) એ આમુખ સુધારી શકાય તેનું વ્યવહારુ ઉદાહરણ છે.

- આમુખ અનુચ્છેદ 368 હેઠળ સુધારી શકાય — પણ મૂળભૂત માળખું બદલ્યા વગર.
- આજ સુધી આમુખ ફક્ત એક જ વાર (42મા સુધારાથી) સુધરાયું છે.
- મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત (Basic Structure Doctrine) કેશવાનંદ ભારતી કેસમાં સ્થાપિત થયો.

નિષ્કર્ષ

- આમુખ = બંધારણનો ભાગ (કેશવાનંદ 1973).
- આમુખ સુધારી શકાય — પણ મૂળભૂત માળખું અકબંધ રહે.
- આમુખ સત્તાનો સ્રોત 'ભારતના લોકો'ને ઠેરવે છે.

📄 વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB મદદનીશ ઇજનેર (સિવિલ) 2025

1 **ભારતના બંધારણના આમુખમાં 'પ્રજાસત્તાક' શબ્દનો અર્થ શો થાય છે?**

(A) રાજ્યના વડા વારસાગત હોય છે. | **(B) રાજ્યના વડાને ચૂંટવામાં આવે છે.** | (C) સંસદ સર્વોચ્ચ છે. | (D) લોકોને મત આપવાનો અધિકાર નથી.

✓ **જવાબ:** (B) રાજ્યના વડાને ચૂંટવામાં આવે છે.

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (ખેતી) 2025

2 **નીચેનામાંથી કયો શબ્દ આમુખમાં ઉલ્લેખિત નથી?**

(A) સમવાયી (Federal) | (B) બંધુતા (Fraternity) | (C) સ્વતંત્રતા (Liberty) | (D) સમાનતા (Equality)

✓ **જવાબ:** (A) સમવાયી (Federal)

GPSSB સ્ટાફ નર્સ 2025

3 **બંધારણના આમુખમાં "બિન-સાંપ્રદાયિક" શબ્દ ક્યારે ઉમેરવામાં આવ્યો?**

(A) 1962 | **(B) 1976** | (C) 1984 | (D) 1991

✓ **જવાબ:** (B) 1976

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2025

4 **ભારતના બંધારણના પ્રસ્તાવનામાં "સમાજવાદી(Socialist)" અને "ધર્મનિરપેક્ષ(Secular)" શબ્દો કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા ઉમેરવામાં આવ્યા હતા?**

(A) 42મો સુધારો | (B) 44મો સુધારો | (C) 1લો સુધારો | (D) 7મો સુધારો

✓ **જવાબ:** (A) 42મો સુધારો

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

5 **સ્વતંત્ર ભારતના બંધારણનું આમુખ એ નીચે પૈકી કોનું પરિવર્તિત સ્વરૂપ છે ?**

(A) અમેરિકાનું બિલ ઓફ રાઇટ્સ | **(B) પં. જવાહરલાલ નહેરૂ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવ** | (C) બ્રિટિશ મેગ્નાકાર્ટા | (D) સામ્યવાદના આદર્શો

✓ **જવાબ:** (B) પં. જવાહરલાલ નહેરૂ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવ

GSSSB હેડ ક્લાર્ક 2021

6 ભારતીય સંવિધાનમાં કયા સુધારા અન્વયે સંવિધાનના આમુખમાં 'સાર્વભૌમ સમાજવાદી, બિનસાંપ્રદાયિક, લોકશાહી પ્રજાસત્તાક' એવા શબ્દો ઉમેરવામાં આવ્યા ?

(A) 44મો સુધારો | **(B) 42મો સુધારો** | (C) 46મો સુધારો | (D) 48મો સુધારો

✓ **જવાબ:** (B) 42મો સુધારો

ગુજરાત હાઈકોર્ટ આસિસ્ટન્ટ લાઈબ્રેરિયન 2023

7 **Which out of the following is correctly arranged as per the Preamble to the Constitution of India.**

(A) Secular Socialist Democratic Sovereign Republic | (B) Sovereign Democratic Secular Socialist Republic | (C) Sovereign Secular Socialist Democratic Republic | **(D) Sovereign Socialist Secular Democratic Republic**

✓ **જવાબ:** (D) Sovereign Socialist Secular Democratic Republic

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

8 ભારતના બંધારણના આમુખમાં નીચેનાં પૈકી કયો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી?

(A) સાર્વભૌમ | **(B) કલ્યાણ** | (C) સમાજવાદી | (D) લોક તંત્રાત્મક

✓ **જવાબ:** (B) કલ્યાણ

SEB TAT (માધ્યમિક) — સામાન્ય 2018

9 બંધારણની જોગવાઈઓને સમજવા માટે ન્યાયતંત્ર સમાન કાર્ય કોણ કરે છે ?

(A) આમુખ | (B) બંધારણ | (C) કાયદાઓ | (D) કલમો

✓ **જવાબ:** (A) આમુખ

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

10 ભારતીય બંધારણમાં આમુખ બાબતે નીચેનામાંથી સાચા વિકલ્પની પસંદગી કરો. વિધાન 1. આમુખમાં 3 પ્રકારના ન્યાય અને 5 પ્રકારની સ્વતંત્રતાની બાબત છે. વિધાન 2. બેરૂબારી કેસ મુજબ આમુખ બંધારણનો અભિન્ન હિસ્સો છે જ્યારે કેશવાનંદ ભારતી કેસ પ્રમાણે આમુખ બંધારણનો ભાગ નથી. વિધાન 3. 44માં બંધારણીય સુધારાથી આમુખમાં સમાજવાદ અને બિનસાંપ્રદાયિકતા જેવા શબ્દો ઉમેરવામાં આવ્યા.

(A) માત્ર વિધાન 1 સાચું છે. | (B) વિધાન 1 અને 2 સાચા છે. | **(C) વિધાન 1 અને 3 સાચા છે.** | (D) તમામ વિધાન સાચા છે.

✓ **જવાબ:** (C) વિધાન 1 અને 3 સાચા છે.

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ભારતના બંધારણના આમુખનો સ્રોત શું છે?**

(A) ગાંધીજીનો અહિંસા સંકલ્પ | **(B) નેહરુનો ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ** | (C) 1935નો ભારત શાસન અધિનિયમ | (D) મિન્ટો-મોર્લે સુધારા

ઉકેલ: આમુખનો સ્રોત જવાહરલાલ નેહરુએ 13 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ રજૂ કરેલો 'ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ' (Objectives Resolution) છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **આમુખમાં 'સમાજવાદી' અને 'બિનસાંપ્રદાયિક' શબ્દો કયા સુધારાથી ઉમેરાયા?**

(A) 44મો સુધારો, 1978 | **(B) 42મો સુધારો, 1976** | (C) 1લો સુધારો, 1951 | (D) 61મો સુધારો, 1989

ઉકેલ: 42મા બંધારણીય સુધારા (1976) દ્વારા આમુખમાં 'સમાજવાદી', 'બિનસાંપ્રદાયિક' અને 'અખંડિતતા' શબ્દો ઉમેરાયા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **આમુખ બંધારણનો ભાગ છે એમ કયા કેસમાં ઠરાવાયું?**

(A) બેરુબારી યુનિયન કેસ | (B) ગોલકનાથ કેસ | **(C) કેશવાનંદ ભારતી કેસ** | (D) મિનરવા મિલ્સ કેસ

ઉકેલ: કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973)માં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે આમુખ બંધારણનો અભિન્ન ભાગ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **આમુખ 'We, the People of India' થી શરૂ થાય છે — તે શું દર્શાવે છે?**

(A) સત્તાનો સ્રોત લોકો છે | (B) સત્તાનો સ્રોત સંસદ છે | (C) સત્તાનો સ્રોત રાષ્ટ્રપતિ છે | (D) સત્તાનો સ્રોત ન્યાયતંત્ર છે

ઉકેલ: 'અમે ભારતના લોકો' શબ્દો દર્શાવે છે કે બંધારણ પોતાની સત્તા ભારતના લોકો પાસેથી મેળવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **આમુખમાં 'ન્યાય'ના કયા ત્રણ પ્રકાર દર્શાવાયા છે?**

(A) નૈતિક, કાનૂની, ધાર્મિક | **(B) સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય** | (C) વ્યક્તિગત, સામૂહિક, રાષ્ટ્રીય | (D) પ્રાંતીય, કેન્દ્રીય, સ્થાનિક

ઉકેલ: આમુખ સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય — એમ ત્રણ પ્રકારના ન્યાયની ખાતરી આપે છે; આ વિચાર રશિયન ક્રાંતિથી લેવાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **આમુખને 'બંધારણની કુંડળી' (Horoscope) કોણે કહ્યું?**

(A) બી.આર. આંબેડકર | **(B) કે.એમ. મુનશી** | (C) જવાહરલાલ નેહરુ | (D) સરદાર પટેલ

ઉકેલ: કે.એમ. મુનશીએ આમુખને 'આપણા સાર્વભૌમ લોકતાંત્રિક પ્રજાસત્તાકની જન્મકુંડળી' (Political Horoscope) કહ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **બંધારણ સભા સમક્ષ ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ ક્યારે રજૂ થયો?**

(A) 26 જાન્યુઆરી 1950 | **(B) 13 ડિસેમ્બર 1946** | (C) 15 ઓગસ્ટ 1947 | (D) 26 નવેમ્બર 1949

ઉકેલ: જવાહરલાલ નેહરુએ 13 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ બંધારણ સભા સમક્ષ ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **'સાર્વભૌમ' (Sovereign) શબ્દનો અર્થ શું છે?**

(A) ભારત આંતરિક અને બાહ્ય રીતે સ્વતંત્ર છે | (B) ભારતમાં ધર્મનિરપેક્ષતા છે | (C) ભારતમાં લોકશાહી છે | (D) ભારતમાં સમાનતા છે

ઉકેલ: 'સાર્વભૌમ' એટલે ભારત આંતરિક અને બાહ્ય બંને રીતે સ્વતંત્ર છે અને કોઈ બાહ્ય સત્તાને આધીન નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **આમુખને બંધારણનો ભાગ ન ગણાવતો કયો કેસ હતો?**

(A) કેશવાનંદ ભારતી | **(B) બેરુબારી યુનિયન** | (C) મિનરવા મિલ્સ | (D) S.R. બોમ્મઈ

ઉકેલ: બેરુબારી યુનિયન કેસ (1960)માં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે આમુખ બંધારણનો ભાગ નથી; પાછળથી કેશવાનંદ (1973)માં આ મત ઉલટાવાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **'પ્રજાસત્તાક' (Republic) શબ્દનો અર્થ શું છે?**

(A) રાજ્યના વડા વારસાગત હોય | **(B) રાજ્યના વડા ચૂંટાયેલા હોય** | (C) રાજ્યમાં બે ગૃહ હોય | (D) રાજ્યમાં બહુપક્ષ વ્યવસ્થા હોય

ઉકેલ: 'પ્રજાસત્તાક' એટલે રાજ્યના વડા (રાષ્ટ્રપતિ) વારસાગત નહીં પણ નિશ્ચિત મુદત માટે ચૂંટાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **આમુખમાં દર્શાવેલા આદર્શો 'સ્વતંત્રતા, સમાનતા, બંધુત્વ' કઈ ક્રાંતિથી પ્રેરિત છે?**

(A) રશિયન ક્રાંતિ | **(B) ફ્રેંચ ક્રાંતિ** | (C) અમેરિકન ક્રાંતિ | (D) ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ

ઉકેલ: સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુત્વ — આ ત્રણ આદર્શો 1789ની ફ્રેંચ ક્રાંતિથી પ્રેરિત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ બંધારણ સભા દ્વારા ક્યારે સ્વીકારાયો?**

(A) 22 જાન્યુઆરી 1947 | (B) 26 નવેમ્બર 1949 | (C) 26 જાન્યુઆરી 1950 | (D) 15 ઓગસ્ટ 1947

ઉકેલ: ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ 13 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ રજૂ થયો અને 22 જાન્યુઆરી 1947ના રોજ બંધારણ સભા દ્વારા સ્વીકારાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 **42મા સુધારાથી આમુખમાં કુલ કેટલા નવા શબ્દો ઉમેરાયા?**

(A) બે | **(B) ત્રણ** | (C) ચાર | (D) પાંચ

ઉકેલ: 42મા સુધારા (1976)થી 'સમાજવાદી', 'બિનસાંપ્રદાયિક' અને 'અખંડિતતા' — એમ ત્રણ શબ્દો ઉમેરાયા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 **આમુખમાં બંધારણ સ્વીકારવાની તારીખ કઈ દર્શાવાઈ છે?**

(A) 26 જાન્યુઆરી 1950 | (B) 15 ઓગસ્ટ 1947 | **(C) 26 નવેમ્બર 1949** | (D) 9 ડિસેમ્બર 1946

ઉકેલ: આમુખમાં બંધારણ સ્વીકારવાની તારીખ 26 નવેમ્બર 1949 દર્શાવાઈ છે, જ્યારે તે 26 જાન્યુઆરી 1950ના રોજ અમલમાં આવ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 **આમુખ સુધારી શકાય તેવો સિદ્ધાંત કયા કેસમાં સ્થાપાયો?**

(A) ગોલકનાથ કેસ | **(B) કેશવાનંદ ભારતી કેસ** | (C) બેરુબારી કેસ | (D) મેનકા ગાંધી કેસ

ઉકેલ: કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973)માં ઠરાવાયું કે આમુખ સુધારી શકાય — પણ મૂળભૂત માળખું બદલ્યા વગર.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 **ભારતનો સમાજવાદ કયા પ્રકારનો છે?**

(A) માર્ક્સવાદી સમાજવાદ | **(B) લોકતાંત્રિક સમાજવાદ** | (C) ફેબિયન સમાજવાદ | (D) ક્રાંતિકારી સમાજવાદ

ઉકેલ: ભારતનો સમાજવાદ 'લોકતાંત્રિક સમાજવાદ' છે, જે મિશ્ર અર્થતંત્રને ટેકો આપે છે, માર્ક્સવાદી નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 **આમુખમાં 'બંધુત્વ' (Fraternity) શું સુનિશ્ચિત કરે છે?**

(A) માત્ર સમાનતા | **(B) વ્યક્તિનું ગૌરવ અને રાષ્ટ્રની એકતા-અખંડિતતા** | (C) માત્ર સ્વતંત્રતા | (D) માત્ર આર્થિક ન્યાય

ઉકેલ: બંધુત્વ વ્યક્તિના ગૌરવ તથા રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા સુનિશ્ચિત કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 **S.R. બોમ્મઈ કેસ (1994)માં શું ઠરાવાયું?**

(A) આમુખ ભાગ નથી | **(B) બિનસાંપ્રદાયિકતા મૂળભૂત માળખાનો ભાગ છે** | (C) આમુખ સુધારી ન શકાય | (D) સમાજવાદ રદ થયો

ઉકેલ: S.R. બોમ્મઈ કેસ (1994)માં સર્વોચ્ચ અદાલતે બિનસાંપ્રદાયિકતાને બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો ભાગ ઠેરવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 **આમુખ કયા શબ્દોથી શરૂ થાય છે?**

(A) India, that is Bharat | **(B) We, the People of India** | (C) Sovereign Socialist Secular | (D) Justice, Liberty, Equality

ઉકેલ: આમુખ 'We, the People of India' (અમે ભારતના લોકો) શબ્દોથી શરૂ થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 **આમુખમાં બંધારણ આજ સુધી કેટલી વાર સુધરાયું છે?**

(A) એક વાર | (B) બે વાર | (C) ત્રણ વાર | (D) ક્યારેય નહીં

ઉકેલ: આમુખ આજ સુધી ફક્ત એક જ વાર — 42મા સુધારા (1976) દ્વારા — સુધરાયું છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 **આમુખને 'Mini-Constitution' તરીકે ઓળખાવતો સુધારો કયો?**

(A) 1લો સુધારો | **(B) 42મો સુધારો** | (C) 44મો સુધારો | (D) 73મો સુધારો

ઉકેલ: 42મા સુધારા (1976)ને તેના વ્યાપક ફેરફારોને કારણે 'Mini Constitution' (નાનું બંધારણ) કહેવાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 **આમુખ ન્યાયિક રીતે અમલપાત્ર (enforceable) છે?**

(A) હા, સંપૂર્ણ રીતે | **(B) ના, તે અમલપાત્ર નથી** | (C) માત્ર કટોકટી દરમિયાન | (D) માત્ર સંસદ માટે

ઉકેલ: આમુખ બંધારણનો ભાગ છે પણ ન્યાયિક રીતે અમલપાત્ર નથી — એને આધારે કોર્ટમાં દાવો કરી શકાય નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **'ન્યાય'નો વિચાર આમુખમાં કઈ ક્રાંતિથી લેવાયો?**

(A) ફ્રેંચ ક્રાંતિ | **(B) રશિયન ક્રાંતિ** | (C) અમેરિકન ક્રાંતિ | (D) ચીની ક્રાંતિ

ઉકેલ: ન્યાય (સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય)નો વિચાર 1917ની રશિયન (બોલ્શેવિક) ક્રાંતિથી લેવાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **મૂળ આમુખ (1949)માં રાજ્યનું સ્વરૂપ કયું દર્શાવાયું હતું?**

(A) સાર્વભૌમ સમાજવાદી બિનસાંપ્રદાયિક લોકશાહી પ્રજાસત્તાક | **(B) સાર્વભૌમ લોકશાહી પ્રજાસત્તાક** | (C) સમાજવાદી પ્રજાસત્તાક | (D) બિનસાંપ્રદાયિક લોકશાહી

ઉકેલ: મૂળ આમુખમાં 'સાર્વભૌમ લોકશાહી પ્રજાસત્તાક' હતું; 42મા સુધારાથી 'સમાજવાદી બિનસાંપ્રદાયિક' ઉમેરાયા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **આમુખ સંબંધિત કયો કેસ 1960માં હતો?**

(A) કેશવાનંદ ભારતી | **(B) બેરુબારી યુનિયન** | (C) ગોલકનાથ | (D) મિનરવા મિલ્સ

ઉકેલ: બેરુબારી યુનિયન કેસ 1960માં હતો, જેમાં આમુખને બંધારણનો ભાગ ન ગણાવાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **ભારતમાં કયા પ્રકારની લોકશાહી છે?**

(A) પ્રત્યક્ષ લોકશાહી | **(B) પ્રતિનિધિ (પરોક્ષ) લોકશાહી** | (C) રાજાશાહી | (D) એકપક્ષીય શાસન

ઉકેલ: ભારતમાં પ્રતિનિધિ (પરોક્ષ) લોકશાહી છે, જ્યાં લોકો સાર્વત્રિક પુખ્ત મતાધિકાર દ્વારા પ્રતિનિધિ ચૂંટે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **42મા સુધારાની ભલામણ કરનાર સમિતિ કઈ હતી?**

(A) સરકારિયા સમિતિ | **(B) સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ** | (C) બલવંતરાય મહેતા સમિતિ | (D) અશોક મહેતા સમિતિ

ઉકેલ: 42મો સુધારો (1976) સ્વર્ણ સિંહ સમિતિની ભલામણોને આધારે કરવામાં આવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **આમુખને 'Identity Card of the Constitution' કોણે કહ્યું?**

(A) કે.એમ. મુનશી | **(B) N.A. પાલખીવાલા** | (C) બી.આર. આંબેડકર | (D) અર્નેસ્ટ બાર્કર

ઉકેલ: N.A. પાલખીવાલાએ આમુખને બંધારણનું 'ઓળખપત્ર' (Identity Card of the Constitution) ગણાવ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **આમુખમાં 'એકતા' સાથે કયો શબ્દ 42મા સુધારાથી જોડાયો?**

(A) સમૃદ્ધિ | **(B) અખંડિતતા** | (C) પ્રગતિ | (D) સ્વતંત્રતા

ઉકેલ: 42મા સુધારાથી 'રાષ્ટ્રની એકતા' બદલાઈને 'રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા' થયું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **આમુખમાં દર્શાવેલા આદર્શોમાં કયું ઘટક રાજ્યના સ્વરૂપને દર્શાવે છે?**

(A) ન્યાય, સ્વતંત્રતા | **(B) સાર્વભૌમ, સમાજવાદી, બિનસાંપ્રદાયિક, લોકશાહી, પ્રજાસત્તાક** | (C) સમાનતા, બંધુત્વ | (D) 26 નવેમ્બર 1949

ઉકેલ: આ પાંચ શબ્દો ભારતના રાજ્યના સ્વરૂપ (nature of state)ને દર્શાવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **આમુખ સત્તાનો સ્રોત કોને ઠેરવે છે?**

(A) સંસદ | (B) રાષ્ટ્રપતિ | **(C) ભારતના લોકો** | (D) સર્વોચ્ચ અદાલત

ઉકેલ: 'We, the People of India' શબ્દો દર્શાવે છે કે બંધારણ સત્તાનો સ્રોત ભારતના લોકોને ઠેરવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **આમુખને બંધારણની 'Key-Note' કોણે કહ્યું?**

(A) કે.એમ. મુનશી | **(B) સર અર્નેસ્ટ બાર્કર** | (C) N.A. પાલખીવાલા | (D) ગ્રેનવિલ ઓસ્ટિન

ઉકેલ: સર અર્નેસ્ટ બાર્કરે આમુખને બંધારણની 'Key-Note' (મુખ્ય સૂર) ગણાવ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **ભારતમાં મત આપવાનો અધિકાર કેટલા વર્ષની વયથી મળે છે (અનુ. 326)?**

(A) 21 વર્ષ | **(B) 18 વર્ષ** | (C) 25 વર્ષ | (D) 16 વર્ષ

ઉકેલ: 61મા સુધારા (1989) બાદ અનુચ્છેદ 326 અનુસાર 18 વર્ષ કે તેથી ઉપરની વ્યક્તિને મતાધિકાર છે — જે આમુખની લોકશાહી ભાવનાને મૂર્ત કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **આમુખનો કયો ઘટક રાજ્યના ઉદ્દેશ્યો દર્શાવે છે?**

(A) ભારતના લોકો | (B) 26 નવેમ્બર 1949 | **(C) ન્યાય, સ્વતંત્રતા, સમાનતા, બંધુત્વ** | (D) પ્રજાસત્તાક

ઉકેલ: ન્યાય, સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુત્વ — આ આમુખમાં દર્શાવેલા બંધારણના ઉદ્દેશ્યો (objectives) છે.

✏️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. આમુખ કયા શબ્દોથી શરૂ થાય છે?

(A) We, the People of India (B) India, that is Bharat (C) Sovereign Republic (D) Justice for all

2. આમુખનો સ્રોત શું છે?

(A) ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ (B) 1935નો અધિનિયમ (C) ગાંધી-ઇર્વિન કરાર (D) પૂના કરાર

3. ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ કોણે રજૂ કર્યો?

(A) સરદાર પટેલ (B) જવાહરલાલ નેહરુ (C) બી.આર. આંબેડકર (D) રાજેન્દ્ર પ્રસાદ

4. આમુખમાં બંધારણ સ્વીકારવાની તારીખ કઈ છે?

(A) 26 જાન્યુઆરી 1950 (B) 26 નવેમ્બર 1949 (C) 15 ઓગસ્ટ 1947 (D) 13 ડિસેમ્બર 1946

5. 42મા સુધારાથી આમુખમાં કયો શબ્દ ઉમેરાયો?

(A) સાર્વભૌમ (B) પ્રજાસત્તાક (C) બિનસાંપ્રદાયિક (D) લોકશાહી

6. 'સાર્વભૌમ' શબ્દ શું દર્શાવે છે?

(A) ધર્મનિરપેક્ષતા (B) સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર (C) સમાનતા (D) બંધુત્વ

7. આમુખ બંધારણનો ભાગ છે એમ કયા કેસમાં ઠરાવાયું?

(A) બેરુબારી (B) કેશવાનંદ ભારતી (C) ગોલકનાથ (D) મેનકા ગાંધી

8. આમુખમાં દર્શાવેલા ઉદ્દેશ્યોમાં કયું સામેલ નથી?

(A) ન્યાય (B) સ્વતંત્રતા (C) સંપત્તિ (D) બંધુત્વ

9. ભારતનો સમાજવાદ કયા પ્રકારનો છે?

(A) માર્ક્સવાદી (B) લોકતાંત્રિક (C) ક્રાંતિકારી (D) સામ્યવાદી

10. 'પ્રજાસત્તાક' એટલે રાજ્યના વડા કેવા હોય?

(A) વારસાગત (B) ચૂંટાયેલા (C) નિયુક્ત (D) આજીવન

11. આમુખમાં બંધારણ આજ સુધી કેટલી વાર સુધરાયું છે?

(A) એક વાર (B) બે વાર (C) ત્રણ વાર (D) ક્યારેય નહીં

12. ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ ક્યારે રજૂ થયો?

(A) 13 ડિસેમ્બર 1946 (B) 26 જાન્યુઆરી 1950 (C) 15 ઓગસ્ટ 1947 (D) 22 જાન્યુઆરી 1947

🟠 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. આમુખને 'બંધારણની કુંડળી' (Horoscope) કોણે કહ્યું?

(A) કે.એમ. મુનશી (B) N.A. પાલખીવાલા (C) અર્નેસ્ટ બાર્કર (D) આંબેડકર

14. આમુખમાં 'ન્યાય'ના કયા ત્રણ પ્રકાર છે?

(A) નૈતિક, કાનૂની, ધાર્મિક (B) સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય (C) વ્યક્તિગત, સામૂહિક, રાષ્ટ્રીય (D) પ્રાંતીય, કેન્દ્રીય, સ્થાનિક

15. આમુખને બંધારણનો ભાગ ન ગણાવતો કેસ કયો?

(A) કેશવાનંદ ભારતી (B) બેરુબારી યુનિયન (C) S.R. બોમ્મઈ (D) મિનરવા મિલ્સ

16. 42મા સુધારાની ભલામણ કરનાર સમિતિ કઈ?

(A) સરકારિયા સમિતિ (B) સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ (C) બલવંતરાય મહેતા (D) અશોક મહેતા

17. 'સ્વતંત્રતા, સમાનતા, બંધુત્વ' આદર્શો કઈ ક્રાંતિથી પ્રેરિત?

(A) રશિયન ક્રાંતિ (B) ફ્રેંચ ક્રાંતિ (C) અમેરિકન ક્રાંતિ (D) ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ

18. 'ન્યાય'નો વિચાર આમુખમાં કઈ ક્રાંતિથી લેવાયો?

(A) ફ્રેંચ ક્રાંતિ (B) રશિયન ક્રાંતિ (C) ચીની ક્રાંતિ (D) અમેરિકન ક્રાંતિ

19. S.R. બોમ્મઈ કેસ (1994)માં શું ઠરાવાયું?

(A) આમુખ ભાગ નથી (B) બિનસાંપ્રદાયિકતા મૂળભૂત માળખાનો ભાગ (C) આમુખ સુધારી ન શકાય (D) સમાજવાદ રદ

20. મૂળ આમુખ (1949)માં રાજ્યનું સ્વરૂપ કયું હતું?

(A) સાર્વભૌમ સમાજવાદી બિનસાંપ્રદાયિક લોકશાહી પ્રજાસત્તાક (B) સાર્વભૌમ લોકશાહી પ્રજાસત્તાક (C) સમાજવાદી પ્રજાસત્તાક (D) બિનસાંપ્રદાયિક લોકશાહી

21. આમુખને 'Identity Card of the Constitution' કોણે કહ્યું?

(A) કે.એમ. મુનશી (B) N.A. પાલખીવાલા (C) આંબેડકર (D) નેહરુ

22. ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ બંધારણ સભા દ્વારા ક્યારે સ્વીકારાયો?

(A) 13 ડિસેમ્બર 1946 (B) 22 જાન્યુઆરી 1947 (C) 26 નવેમ્બર 1949 (D) 26 જાન્યુઆરી 1950

23. આમુખ ન્યાયિક રીતે અમલપાત્ર (enforceable) છે?

(A) હા (B) ના (C) માત્ર કટોકટીમાં (D) માત્ર સંસદ માટે

24. ભારતમાં મત આપવાનો અધિકાર (અનુ. 326) કેટલા વર્ષની વયથી?

(A) 21 વર્ષ (B) 18 વર્ષ (C) 25 વર્ષ (D) 16 વર્ષ

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. આમુખને બંધારણની 'Key-Note' કોણે ગણાવ્યું?

(A) કે.એમ. મુનશી (B) સર અર્નેસ્ટ બાર્કર (C) N.A. પાલખીવાલા (D) ગ્રેનવિલ ઓસ્ટિન

26. આમુખ વિશે નીચેનામાંથી કયું વિધાન સાચું છે?

(A) આમુખ બંધારણ પહેલા ઘડાયું (B) આમુખ બંધારણ પૂર્ણ થયા પછી ઘડાયું (C) આમુખ બંધારણ સાથે જ ઘડાયું (D) આમુખ ક્યારેય સ્વીકારાયું નથી

27. આમુખ સુધારી શકાય તેવો સિદ્ધાંત કયા કેસ સાથે કઈ મર્યાદા ધરાવે છે?

(A) ગોલકનાથ; કોઈ મર્યાદા નહીં (B) કેશવાનંદ ભારતી; મૂળભૂત માળખું બદલ્યા વગર (C) બેરુબારી; સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર (D) મિનરવા મિલ્સ; સંસદ સર્વોચ્ચ

28. નીચેનામાંથી કયો શબ્દ મૂળ આમુખમાં હાજર હતો?

(A) સમાજવાદી (B) બિનસાંપ્રદાયિક (C) બંધુત્વ (D) અખંડિતતા

29. આમુખ સંબંધિત કેસોનો સાચો કાલક્રમ કયો છે?

(A) કેશવાનંદ → બેરુબારી → એલઆઈસી (B) બેરુબારી → કેશવાનંદ → એલઆઈસી (C) એલઆઈસી → બેરુબારી → કેશવાનંદ (D) બેરુબારી → એલઆઈસી → કેશવાનંદ

30. 'સ્વતંત્રતા'માં આમુખ અનુસાર શાનો સમાવેશ થાય છે?

(A) માત્ર આર્થિક સ્વતંત્રતા (B) વિચાર, અભિવ્યક્તિ, માન્યતા, શ્રદ્ધા, ઉપાસના (C) માત્ર રાજકીય સ્વતંત્રતા (D) માત્ર સંપત્તિનો અધિકાર

31. 42મા સુધારાથી 'એકતા' શબ્દ સાથે કયો ફેરફાર થયો?

(A) 'એકતા' દૂર થયું (B) 'એકતા અને અખંડિતતા' થયું (C) 'એકતા અને સમૃદ્ધિ' થયું (D) 'એકતા અને પ્રગતિ' થયું

32. બિનસાંપ્રદાયિકતાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપતા મૂળભૂત અધિકારો કયા અનુચ્છેદોમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 14-18 (B) અનુચ્છેદ 25-28 (C) અનુચ્છેદ 19-22 (D) અનુચ્છેદ 29-30

33. આમુખના ચાર ઘટકોમાં 'સત્તાનો સ્રોત' શું દર્શાવે છે?

(A) 26 નવેમ્બર 1949 (B) ભારતના લોકો (C) ન્યાય-સ્વતંત્રતા (D) પ્રજાસત્તાક સ્વરૂપ

34. આમુખને 'Mini-Constitution' બનાવનાર સુધારાનું બીજું મહત્ત્વનું પાસું શું હતું?

(A) માત્ર આમુખ બદલ્યું (B) વ્યાપક બંધારણીય ફેરફારો કર્યા (C) મૂળભૂત અધિકારો રદ કર્યા (D) સંઘ વ્યવસ્થા નાબૂદ કરી

35. ⭐ આમુખ વિશે કયું વિધાન ખોટું છે?

(A) આમુખ બંધારણનો ભાગ છે (કેશવાનંદ) (B) આમુખ ન્યાયિક રીતે અમલપાત્ર છે (C) આમુખ સુધારી શકાય (મૂળભૂત માળખા સાથે) (D) આમુખનો સ્રોત ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ છે

36. ⭐ આમુખ, ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ અને 42મા સુધારા સંબંધિત કયું જોડાણ સંપૂર્ણ સાચું છે?

(A) ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ 1946; આમુખ સ્વીકૃતિ 1949; 42મો સુધારો 1976 (B) ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ 1947; આમુખ 1950; 42મો સુધારો 1978 (C) ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ 1949; આમુખ 1946; 42મો સુધારો 1976 (D) ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ 1946; આમુખ 1950; 44મો સુધારો 1976

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **A**	2. **A**	3. **B**	4. **B**	5. **C**	6. **B**	7. **B**	8. **C**	9. **B**	10. **B**	11. **A**
12. **A**	13. **A**	14. **B**	15. **B**	16. **B**	17. **B**	18. **B**	19. **B**	20. **B**	21. **B**	22. **B**
23. **B**	24. **B**	25. **B**	26. **B**	27. **B**	28. **C**	29. **B**	30. **B**	31. **B**	32. **B**	33. **B**
34. **B**	35. **B**	36. **A**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (A) — આમુખ 'We, the People of India' (અમે ભારતના લોકો) શબ્દોથી શરૂ થાય છે.

2. જવાબ (A) — આમુખનો સ્રોત નેહરુનો ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ (Objectives Resolution) છે.

3. જવાબ (B) — ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ જવાહરલાલ નેહરુએ રજૂ કર્યો.

4. જવાબ (B) — આમુખમાં બંધારણ સ્વીકારવાની તારીખ 26 નવેમ્બર 1949 દર્શાવાઈ છે.

5. જવાબ (C) — 42મા સુધારાથી 'સમાજવાદી', 'બિનસાંપ્રદાયિક' અને 'અખંડિતતા' ઉમેરાયા.

6. જવાબ (B) — 'સાર્વભૌમ' એટલે ભારત આંતરિક અને બાહ્ય રીતે સ્વતંત્ર છે.

7. જવાબ (B) — કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973)માં આમુખને બંધારણનો ભાગ ગણાવાયો.

8. જવાબ (C) — આમુખના ઉદ્દેશ્યો ન્યાય, સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુત્વ છે — 'સંપત્તિ' નહીં.

9. જવાબ (B) — ભારતનો સમાજવાદ 'લોકતાંત્રિક સમાજવાદ' છે, જે મિશ્ર અર્થતંત્રને ટેકો આપે છે.

10. જવાબ (B) — 'પ્રજાસત્તાક'માં રાજ્યના વડા વારસાગત નહીં પણ ચૂંટાયેલા હોય છે.

11. જવાબ (A) — આમુખ ફક્ત એક જ વાર — 42મા સુધારા (1976)થી — સુધરાયું છે.

12. જવાબ (A) — ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ 13 ડિસેમ્બર 1946ના રોજ રજૂ થયો.

13. જવાબ (A) — કે.એમ. મુનશીએ આમુખને 'Political Horoscope' (જન્મકુંડળી) કહ્યું.

14. જવાબ (B) — આમુખ સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ન્યાયની ખાતરી આપે છે.

15. જવાબ (B) — બેરુબારી યુનિયન કેસ (1960)માં આમુખને બંધારણનો ભાગ ન ગણાવાયો.

16. જવાબ (B) — 42મો સુધારો સ્વર્ણ સિંહ સમિતિની ભલામણોને આધારે કરાયો.

17. જવાબ (B) — આ ત્રણ આદર્શો 1789ની ફ્રેંચ ક્રાંતિથી પ્રેરિત છે.

18. જવાબ (B) — ન્યાય (સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય)નો વિચાર 1917ની રશિયન ક્રાંતિથી લેવાયો.

19. જવાબ (B) — S.R. બોમ્મઈ કેસમાં બિનસાંપ્રદાયિકતાને મૂળભૂત માળખાનો ભાગ ઠેરવાયો.

20. જવાબ (B) — મૂળ આમુખમાં 'સાર્વભૌમ લોકશાહી પ્રજાસત્તાક' હતું.

21. જવાબ (B) — N.A. પાલખીવાલાએ આમુખને બંધારણનું 'ઓળખપત્ર' ગણાવ્યું.

22. જવાબ (B) — ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ 22 જાન્યુઆરી 1947ના રોજ સ્વીકારાયો.

23. જવાબ (B) — આમુખ બંધારણનો ભાગ છે પણ ન્યાયિક રીતે અમલપાત્ર નથી.

24. જવાબ (B) — 61મા સુધારા બાદ અનુચ્છેદ 326 અનુસાર 18 વર્ષથી મતાધિકાર છે.

25. જવાબ (B) — સર અર્નેસ્ટ બાર્કરે આમુખને બંધારણની 'Key-Note' ગણાવ્યું, જે તેમણે પોતાના પુસ્તકની શરૂઆતમાં ટાંક્યું.

26. જવાબ (B) — આમુખ બંધારણનો બાકીનો ભાગ પૂરો થયા પછી છેલ્લે ઘડાયું — જેથી તે સમગ્ર બંધારણ સાથે સુસંગત રહે.

27. જવાબ (B) — કેશવાનંદ ભારતી (1973): આમુખ સુધારી શકાય પણ બંધારણના મૂળભૂત માળખાને નુકસાન ન કરે ત્યાં સુધી જ.

28. જવાબ (C) — 'બંધુત્વ' મૂળ આમુખમાં હતું; 'સમાજવાદી', 'બિનસાંપ્રદાયિક' અને 'અખંડિતતા' 42મા સુધારાથી ઉમેરાયા.

29. જવાબ (B) — બેરુબારી (1960) → કેશવાનંદ ભારતી (1973) → એલઆઈસી ઓફ ઇન્ડિયા (1995) — આ સાચો કાલક્રમ છે.

30. જવાબ (B) — આમુખની 'સ્વતંત્રતા'માં વિચાર, અભિવ્યક્તિ, માન્યતા, શ્રદ્ધા અને ઉપાસનાની સ્વતંત્રતા સામેલ છે.

31. જવાબ (B) — 42મા સુધારાથી 'રાષ્ટ્રની એકતા' બદલાઈને 'રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા' થયું.

32. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 25 થી 28 ધાર્મિક સ્વતંત્રતાના અધિકારો આપીને બિનસાંપ્રદાયિકતાને મૂર્ત કરે છે.

33. જવાબ (B) — 'સત્તાનો સ્રોત' ઘટક દર્શાવે છે કે બંધારણ ભારતના લોકો પાસેથી સત્તા મેળવે છે.

34. જવાબ (B) — 42મા સુધારાએ બંધારણમાં વ્યાપક ફેરફારો કર્યા (મૂળભૂત ફરજો, DPSP વગેરે), તેથી તેને 'Mini Constitution' કહેવાય.

35. જવાબ (B) — ખોટું વિધાન: આમુખ ન્યાયિક રીતે અમલપાત્ર (enforceable) નથી — એને આધારે કોર્ટમાં દાવો ન કરી શકાય. બાકીના ત્રણ વિધાન સાચા છે.

36. જવાબ (A) — ઉદ્દેશ પ્રસ્તાવ 13 ડિસેમ્બર 1946; આમુખ સહિત બંધારણ સ્વીકૃતિ 26 નવેમ્બર 1949; આમુખનો એક માત્ર સુધારો 42મો સુધારો 1976 — આ સંપૂર્ણ સાચું જોડાણ છે.

4 સંઘ અને તેનું રાજ્યક્ષેત્ર · નાગરિકતા (Union & its Territory, Citizenship — Art 1-11)

ભારતના બંધારણનો ભાગ-1 (અનુચ્છેદ 1-4) 'સંઘ અને તેનું રાજ્યક્ષેત્ર' વિશે છે, જ્યારે ભાગ-2 (અનુચ્છેદ 5-11) 'નાગરિકતા' વિશે છે. અહીં ભારતને 'રાજ્યોનો સંઘ' તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું છે, નવા રાજ્યની રચના અને સીમા-ફેરફારની પ્રક્રિયા આપવામાં આવી છે અને નાગરિકતા મેળવવા તેમજ ગુમાવવાના નિયમો નક્કી થયા છે. આ પ્રકરણ રાજ્ય પુનર્ગઠન, નાગરિકતા અધિનિયમ 1955 અને એકલ નાગરિકતાની વિભાવનાને ઊંડાણથી આવરી લે છે.

ભાગ-1: સંઘ અને તેનું રાજ્યક્ષેત્ર (અનુચ્છેદ 1-4)

બંધારણનો ભાગ-1 અનુચ્છેદ 1 થી 4 સુધી ફેલાયેલો છે અને તે ભારતના નામ, સ્વરૂપ તથા રાજ્યક્ષેત્રની વ્યાખ્યા આપે છે. અનુચ્છેદ 1 ભારતને 'રાજ્યોનો સંઘ' (Union of States) તરીકે વર્ણવે છે — અહીં 'Federation' (સંઘરાજ્ય) શબ્દ ઇરાદાપૂર્વક ટાળવામાં આવ્યો છે.

ડૉ. બી. આર. આંબેડકરના મતે 'Union of States' શબ્દ બે કારણસર પસંદ કરાયો: પ્રથમ, ભારતીય સંઘ રાજ્યો વચ્ચેના કરારનું પરિણામ નથી; બીજું, રાજ્યોને સંઘમાંથી અલગ થવાનો (વિચ્છેદનો) અધિકાર નથી. આથી સંઘ અવિનાશ્ય (indestructible) છે, જ્યારે રાજ્યો વિનાશ્ય હોઈ શકે છે — એટલે કે સંસદ રાજ્યોની સીમા, નામ કે અસ્તિત્વ બદલી શકે છે.

- અનુચ્છેદ 1 — ભારત, એટલે કે ઇન્ડિયા, રાજ્યોનો સંઘ રહેશે.
- 'Union of States' શબ્દ કેનેડિયન મોડેલમાંથી લેવાયો છે (કેન્દ્ર-મજબૂત સંઘ).
- ભારતનું રાજ્યક્ષેત્ર (Territory of India) = (i) રાજ્યોનાં રાજ્યક્ષેત્રો, (ii) સંઘ રાજ્યક્ષેત્રો (UTs), (iii) ભવિષ્યમાં હસ્તગત થઈ શકે તેવાં રાજ્યક્ષેત્રો.
- 'Territory of India' એ 'Union of India' કરતાં વ્યાપક છે — UTs અને હસ્તગત પ્રદેશો પણ રાજ્યક્ષેત્રમાં આવે, પણ સંઘમાં માત્ર રાજ્યો ભાગીદાર છે.

યાદ રાખો — અનુચ્છેદ 1 ની ત્રણ શ્રેણીઓ

- ✦ રાજ્યો (States) — સંઘના ભાગીદાર
- ✦ સંઘ રાજ્યક્ષેત્રો (Union Territories)
- ✦ હસ્તગત કરી શકાય તેવાં પ્રદેશો (Acquired Territories)

અનુચ્છેદ 2, 3, 4 — નવા રાજ્યની રચના અને સીમા-ફેરફાર

અનુચ્છેદ 2 સંસદને નવાં રાજ્યો 'પ્રવેશ' (admission) આપવાની અથવા 'સ્થાપના' (establishment) કરવાની સત્તા આપે છે — એટલે કે સંઘની બહારના પ્રદેશોને સંઘમાં લાવવાની વાત. અનુચ્છેદ 3 પહેલેથી અસ્તિત્વમાં રહેલાં રાજ્યોની આંતરિક પુનર્રચના — નવા રાજ્યની રચના, સીમા ફેરફાર, ક્ષેત્રફળ બદલવું કે નામ બદલવા સાથે સંબંધિત છે.

અનુચ્છેદ 3 હેઠળ બિલ રજૂ કરવા માટે બે શરતો છે: (i) તે રાષ્ટ્રપતિની ભલામણથી જ સંસદમાં રજૂ થઈ શકે, અને (ii) રાષ્ટ્રપતિ તે બિલ સંબંધિત રાજ્યની વિધાનસભાનો અભિપ્રાય જાણવા માટે મોકલે છે. જોકે વિધાનસભાનો અભિપ્રાય સંસદ માટે બંધનકારક નથી — સંસદ તે અભિપ્રાય સ્વીકારે કે ન સ્વીકારે, તેને બંધન નથી.

અનુચ્છેદ 4 સ્પષ્ટ કરે છે કે અનુચ્છેદ 2 અને 3 હેઠળ થયેલા ફેરફારો બંધારણીય સુધારા (અનુચ્છેદ 368) ગણાતા નથી, અને તે માત્ર સાધારણ બહુમતી (simple majority) થી પસાર થઈ શકે છે.

અનુચ્છેદ 1-4 સારાંશ

અનુચ્છેદ	વિષય
અનુ. 1	ભારત = રાજ્યોનો સંઘ; રાજ્યક્ષેત્રની વ્યાખ્યા
અનુ. 2	નવાં રાજ્યોનો પ્રવેશ/સ્થાપના (બહારના પ્રદેશો)
અનુ. 3	નવા રાજ્યની રચના, સીમા/ક્ષેત્રફળ/નામ ફેરફાર
અનુ. 4	આવા ફેરફારો સુધારા નથી; સાધારણ બહુમતી

અનુચ્છેદ 3 ની મુખ્ય શરતો

- બિલ ફક્ત રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ ભલામણથી જ રજૂ થાય
- રાષ્ટ્રપતિ રાજ્ય વિધાનસભાનો અભિપ્રાય માગે
- રાજ્ય વિધાનસભાનો અભિપ્રાય સંસદ માટે બંધનકારક નથી
- જમ્મુ-કાશ્મીર સિવાય રાજ્યની સંમતિ જરૂરી નથી (કલમ 370 રદ્ થયા પૂર્વેની વિશેષ સ્થિતિ હવે નથી)

બેરૂબારી કેસ અને રાજ્યક્ષેત્ર સોંપણી

બેરૂબારી યુનિયન કેસ (1960) માં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે ભારતના રાજ્યક્ષેત્રનો કોઈ ભાગ વિદેશને સોંપવો (cession of territory) એ અનુચ્છેદ 3 હેઠળ સાધારણ કાયદાથી ન થઈ શકે; તે માટે અનુચ્છેદ 368 હેઠળ બંધારણીય સુધારો જરૂરી છે. આના પગલે 9મો બંધારણીય સુધારો (1960) પસાર કરી બેરૂબારી પ્રદેશ પાકિસ્તાનને સોંપાયો.

જોકે પાછળથી અદાલતે સ્પષ્ટ કર્યું કે માત્ર સીમા-વિવાદનો સમાધાનકારી ઉકેલ (boundary dispute settlement) એ 'સોંપણી' નથી અને તે માટે સુધારાની જરૂર નથી. એટલે કે વિવાદિત સીમાનું નિરાકરણ વહીવટી/કાનૂની રીતે પણ થઈ શકે, પણ સ્પષ્ટ ભારતીય પ્રદેશ વિદેશને આપવા માટે સુધારો જોઈએ.

- બેરૂબારી યુનિયન કેસ (1960) — પ્રદેશ સોંપણી માટે અનુ. 368 સુધારો જરૂરી.
- 9મો સુધારો (1960) — બેરૂબારી પાકિસ્તાનને સોંપ્યો.
- 100મો સુધારો (2015) — ભારત-બાંગ્લાદેશ ભૂમિ-સીમા કરાર (LBA), enclaves અદલાબદલી.
- પ્રદેશ હસ્તગત કરવા સુધારાની જરૂર નથી (સાર્વભૌમ રાજ્યનો સ્વાભાવિક અધિકાર), પણ સોંપણી માટે જરૂરી છે.

રાજ્ય પુનર્ગઠન — ઐતિહાસિક પ્રવાહ

સ્વતંત્રતા સમયે ભારતમાં બ્રિટિશ પ્રાંતો અને દેશી રજવાડાં હતાં. ભાષાવાર પ્રાંતરચનાની માગ વધતી ગઈ. 1948 માં ધાર પંચ (S. K. Dhar Commission) એ ભાષાવાર પુનર્ગઠનનો વિરોધ કરી વહીવટી સગવડને પ્રાધાન્ય આપ્યું. ત્યારબાદ JVP પંચ (1948-49: જવાહરલાલ નહેરુ, વલ્લભભાઈ પટેલ, પટ્ટાભી સીતારામૈયા) એ પણ ભાષાવાર પુનર્ગઠનને નકાર્યું.

1953 માં પોટ્ટી શ્રીરામુલુના આમરણ ઉપવાસ અને મૃત્યુ બાદ આંધ્ર રાજ્ય (પ્રથમ ભાષાવાર રાજ્ય) રચાયું. આ ઘટનાક્રમે 1953 માં ફઝલ અલી પંચ (State Reorganisation Commission) ની રચના કરાવી.

રાજ્ય પુનર્ગઠન સંબંધિત મુખ્ય પંચો

પંચ/ઘટના	વર્ષ	મહત્વ
ધાર પંચ	1948	ભાષાવાર પુનર્ગઠનનો વિરોધ; વહીવટી સગવડ
JVP પંચ	1948-49	નહેરુ-પટેલ-સીતારામૈયા; ભાષાવારને નકાર્યું
આંધ્ર રાજ્ય રચના	1953	પ્રથમ ભાષાવાર રાજ્ય (પોટ્ટી શ્રીરામુલુ)
ફઝલ અલી પંચ (SRC)	1953	ભાષાવાર પુનર્ગઠનની ભલામણ સ્વીકારી
રાજ્ય પુનર્ગઠન અધિનિયમ	1956	14 રાજ્યો + 6 સંઘ રાજ્યક્ષેત્રો રચાયાં

ફઝલ અલી પંચ (1953) અને 1956 નું પુનર્ગઠન

ફઝલ અલી પંચમાં ત્રણ સભ્યો હતા: અધ્યક્ષ ફઝલ અલી, હૃદયનાથ કુંઝરૂ અને કે. એમ. પણિક્કર. પંચે 1955 માં અહેવાલ આપ્યો અને ભાષાવાર પુનર્ગઠનનો સિદ્ધાંત મહદંશે સ્વીકાર્યો, પણ 'એક ભાષા — એક રાજ્ય' સૂત્રને સંપૂર્ણપણે નકાર્યું. પંચે વહીવટી, આર્થિક અને રાષ્ટ્રીય એકતાનાં પરિબળોને પણ મહત્વ આપ્યું.

પંચની ભલામણોના આધારે 7મો બંધારણીય સુધારો (1956) અને રાજ્ય પુનર્ગઠન અધિનિયમ 1956 પસાર થયા. આનાથી 'Part A, B, C, D' રાજ્યોની જૂની વ્યવસ્થા નાબૂદ થઈ અને દેશ 14 રાજ્યો અને 6 સંઘ રાજ્યક્ષેત્રોમાં વહેંચાયો.

- ફઝલ અલી પંચના સભ્યો: ફઝલ અલી (અધ્યક્ષ), કે. એમ. પણિક્કર, હૃદયનાથ કુંઝરૂ.
- પંચે 'એક ભાષા એક રાજ્ય' નકાર્યું, ભાષાવાર સિદ્ધાંત મહદંશે સ્વીકાર્યો.
- 7મો સુધારો (1956) — Part A/B/C/D વર્ગીકરણ નાબૂદ.

- 1956 પછી: 14 રાજ્યો + 6 સંઘ રાજ્યક્ષેત્રો.

ગુજરાત રાજ્યની રચના

- 1956 માં દ્વિભાષી મુંબઈ રાજ્ય રચાયું (ગુજરાતી + મરાઠી)
- મહાગુજરાત આંદોલન બાદ બોમ્બે પુનર્ગઠન અધિનિયમ 1960
- 1 મે 1960 ના રોજ ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્ર અલગ રાજ્યો બન્યાં
- ગુજરાતની પ્રથમ રાજધાની અમદાવાદ, પ્રથમ મુખ્યમંત્રી ડૉ. જીવરાજ મહેતા

ભાગ-2: નાગરિકતા (અનુચ્છેદ 5-11)

બંધારણનો ભાગ-2 (અનુચ્છેદ 5 થી 11) નાગરિકતા સાથે સંબંધિત છે. જોકે બંધારણમાં 'નાગરિક' શબ્દની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી નથી; તે માત્ર બંધારણ અમલમાં આવ્યું (26 જાન્યુઆરી 1950) તે સમયે કોણ ભારતનો નાગરિક ગણાય તે વર્ગો નક્કી કરે છે. ભવિષ્યમાં નાગરિકતા મેળવવા-ગુમાવવાના નિયમો સંસદે કાયદાથી નક્કી કરવાના રહ્યા (અનુચ્છેદ 11).

ભારતમાં એકલ નાગરિકતા (single citizenship) ની વ્યવસ્થા છે — દરેક નાગરિક માત્ર ભારતનો નાગરિક છે, કોઈ અલગ રાજ્ય-નાગરિકતા નથી. આ વ્યવસ્થા બ્રિટિશ મોડેલમાંથી લેવાઈ છે, જ્યારે અમેરિકા અને સ્વિટ્ઝર્લેન્ડમાં દ્વિ-નાગરિકતા (dual/double citizenship) છે.

અનુચ્છેદ 5-11 — નાગરિકતા જોગવાઈઓ

અનુચ્છેદ	જોગવાઈ
અનુ. 5	બંધારણ આરંભ સમયે નાગરિકતા (નિવાસ આધારે)
અનુ. 6	પાકિસ્તાનથી ભારત આવેલા સ્થળાંતરિતોની નાગરિકતા
અનુ. 7	પાકિસ્તાન ગયેલા સ્થળાંતરિતોના અધિકારો
અનુ. 8	વિદેશમાં વસતા ભારતીય મૂળના વ્યક્તિની નાગરિકતા
અનુ. 9	વિદેશી નાગરિકતા સ્વેચ્છાએ લે તો ભારતીય નાગરિકતા સમાપ્ત
અનુ. 10	નાગરિકતા ચાલુ રહેવાનો અધિકાર
અનુ. 11	સંસદ કાયદાથી નાગરિકતા નિયમન કરી શકે

નાગરિકતા અધિનિયમ 1955 — પ્રાપ્તિના માર્ગો

અનુચ્છેદ 11 ની સત્તાથી સંસદે નાગરિકતા અધિનિયમ 1955 (Citizenship Act, 1955) પસાર કર્યો. આ અધિનિયમ નાગરિકતા મેળવવાના પાંચ માર્ગો અને ગુમાવવાના ત્રણ માર્ગો નક્કી કરે છે. અધિનિયમમાં અનેક વખત સુધારા થયા છે (1986, 1992, 2003, 2005, 2015, 2019).

નાગરિકતા મેળવવાના પાંચ માર્ગો છે: જન્મ દ્વારા, વંશ દ્વારા, નોંધણી દ્વારા, દેશીયકરણ દ્વારા અને પ્રદેશ-સમાવેશ દ્વારા. દરેક માર્ગ માટે અલગ શરતો અને સમયમર્યાદા છે.

નાગરિકતા પ્રાપ્તિના પાંચ માર્ગો (1955 અધિનિયમ)

માર્ગ	મુખ્ય શરત
જન્મ (Birth)	ભારતમાં જન્મેલ; 1987 પછી ઓછામાં ઓછા એક માતા-પિતા ભારતીય નાગરિક હોવા જરૂરી
વંશ (Descent)	વિદેશમાં જન્મ, પણ માતા-પિતા ભારતીય નાગરિક; ભારતીય દૂતાવાસમાં નોંધણી
નોંધણી (Registration)	ભારતીય મૂળની વ્યક્તિ/PIO, ભારતીય નાગરિક સાથે લગ્ન વગેરે; નિર્ધારિત રહેઠાણ
દેશીયકરણ (Naturalisation)	12 વર્ષમાંથી 11 વર્ષ ભારતમાં નિવાસ + છેલ્લા 12 મહિના નિવાસ
પ્રદેશ-સમાવેશ (Incorporation)	કોઈ નવો પ્રદેશ ભારતમાં ભળે ત્યારે ત્યાંના લોકો નાગરિક બને

જન્મ દ્વારા નાગરિકતા — તારીખોની યાદ

- 26 જાન્યુ 1950 થી 1 જુલાઇ 1987 પહેલાં ભારતમાં જન્મ = માતા-પિતાની સ્થિતિ ગમે તે, નાગરિક
- 1 જુલાઇ 1987 થી 3 ડિસેમ્બર 2004 પહેલાં = એક માતા કે પિતા ભારતીય નાગરિક હોવા જરૂરી
- 3 ડિસેમ્બર 2004 પછી = એક માતા-પિતા નાગરિક અને બીજા ગેરકાયદે સ્થળાંતરિત ન હોવા જોઇએ

નાગરિકતા સમાપ્તિ — ગુમાવવાના માર્ગો

નાગરિકતા અધિનિયમ 1955 નાગરિકતા ગુમાવવાના ત્રણ માર્ગો આપે છે: ત્યાગ (renunciation), સમાપ્તિ (termination) અને વંચિતતા (deprivation). ત્યાગ સ્વૈચ્છિક છે, સમાપ્તિ આપોઆપ થાય છે અને વંચિતતા સરકાર દ્વારા ફરજિયાત રીતે કરાય છે.

જ્યારે કોઇ ભારતીય નાગરિક સ્વેચ્છાએ બીજા દેશની નાગરિકતા સ્વીકારે ત્યારે તેની ભારતીય નાગરિકતા આપોઆપ સમાપ્ત થાય છે (કારણ કે ભારતમાં દ્વિ-નાગરિકતા નથી). આ અનુચ્છેદ 9 અને અધિનિયમની જોગવાઇ બંને દ્વારા સ્પષ્ટ થાય છે.

નાગરિકતા ગુમાવવાના ત્રણ માર્ગો

માર્ગ	સ્વરૂપ
ત્યાગ (Renunciation)	નાગરિક સ્વેચ્છાએ ઘોષણા કરી નાગરિકતા છોડે
સમાપ્તિ (Termination)	બીજા દેશની નાગરિકતા સ્વેચ્છાએ લે તો આપોઆપ
વંચિતતા (Deprivation)	છેતરપિંડી, રાજદ્રોહ, દુશ્મન સાથે વેપાર વગેરે માટે સરકાર ફરજિયાત રદ કરે

OCI અને એકલ નાગરિકતા

ભારતમાં દ્વિ-નાગરિકતા (dual citizenship) ની છૂટ નથી, પણ 2005 ના સુધારાથી Overseas Citizen of India (OCI) યોજના શરૂ થઈ. OCI એ સંપૂર્ણ નાગરિકતા નથી — તે ભારતીય મૂળના વિદેશી નાગરિકોને આજીવન વિઝા, રહેઠાણ અને કેટલીક સગવડ આપે છે, પણ મતદાન, ચૂંટણી લડવા કે બંધારણીય હોદ્દાનો અધિકાર આપતી નથી.

PIO (Person of Indian Origin) કાર્ડ યોજના 2015 માં OCI યોજનામાં વિલીન કરી દેવાઈ. OCI ધારક ભારતમાં બંધારણીય હોદ્દા (રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ, ન્યાયાધીશ) મેળવી શકતો નથી અને કૃષિ જમીન ખરીદી શકતો નથી.

- એકલ નાગરિકતા બ્રિટિશ મોડેલમાંથી; રાષ્ટ્રીય એકતા માટે.
- OCI = આજીવન વિઝા + રહેઠાણ, પણ રાજકીય અધિકારો નહીં.
- OCI ધારક મત આપી શકતો નથી, ચૂંટણી લડી શકતો નથી, બંધારણીય હોદ્દો ધરાવી શકતો નથી.
- PIO કાર્ડ 2015 માં OCI માં વિલીન.

નાગરિક vs વિદેશી — અધિકારોનો ભેદ

- માત્ર નાગરિકો માટે: અનુ. 15 (ભેદભાવ સામે), અનુ. 16 (નોકરીમાં તક), અનુ. 19 (છ સ્વતંત્રતા), અનુ. 29-30 (સાંસ્કૃતિક-શૈક્ષણિક)
- મતદાન, સંસદ/વિધાનસભા સભ્યપદ, રાષ્ટ્રપતિ/ઉપરાષ્ટ્રપતિ/ન્યાયાધીશ હોદ્દો
- વિદેશીને પણ મળે: અનુ. 14 (કાયદા સમક્ષ સમાનતા), અનુ. 21 (જીવન-સ્વતંત્રતા), અનુ. 20, 25-28

નાગરિકતા (સુધારા) અધિનિયમ 2019 (CAA)

નાગરિકતા (સુધારા) અધિનિયમ 2019 (CAA) એ પાકિસ્તાન, બાંગ્લાદેશ અને અફઘાનિસ્તાનથી 31 ડિસેમ્બર 2014 પહેલાં ભારતમાં આવેલા છ ધાર્મિક સમુદાયો — હિન્દુ, શીખ, બૌદ્ધ, જૈન, પારસી અને ખ્રિસ્તી — ને દેશીયકરણ માટેની નિવાસ-મર્યાદા 11 વર્ષથી ઘટાડી 5 વર્ષ કરી. આ સુધારો માત્ર ઉલ્લેખિત ત્રણ દેશો અને છ સમુદાયોને જ લાગુ પડે છે.

CAA માત્ર નાગરિકતા આપવાની પ્રક્રિયા સરળ બનાવે છે; તે કોઈની હાલની નાગરિકતા છીનવતો નથી. આ સુધારો સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓમાં વારંવાર પૂછાય છે — ખાસ કરીને દેશોની યાદી, સમુદાયોની યાદી અને 5 વર્ષની મર્યાદા.

- CAA 2019 — ત્રણ દેશો: પાકિસ્તાન, બાંગ્લાદેશ, અફઘાનિસ્તાન.
- છ સમુદાયો: હિન્દુ, શીખ, બૌદ્ધ, જૈન, પારસી, ખ્રિસ્તી (મુસ્લિમ સામેલ નથી).
- કટ-ઑફ તારીખ: 31 ડિસેમ્બર 2014.

- દેશીયકરણ નિવાસ-મર્યાદા આ સમુદાયો માટે 11 → 5 વર્ષ.

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB સંશોધન મદદનીશ 2018

1 **ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદોમાં નવા રાજ્યની રચના અને તેનો સમાવેશ તથા નવાં રાજ્યોનું નિર્માણ અને વર્તમાન રાજ્યોની સીમા (સરહદ)માં પરિવર્તન અંગેની જોગવાઇ છે ?**

(A) અનુચ્છેદ-15 અને 16 | (B) અનુચ્છેદ-31 અને 32 | (C) અનુચ્છેદ-355 અને 356 | **(D) અનુચ્છેદ-2 અને 3**

✓ **જવાબ:** (D) અનુચ્છેદ-2 અને 3

GPSSB આંકડા મદદનીશ 2017

2 **કોઈ વ્યક્તિ ક્યારે ભારતીય નાગરિકત્વ ગુમાવશે ?**

(A) પરદેશમાં પાંચ વર્ષથી વધારે રહે | (B) પરદેશમાં કોર્ટ શિક્ષા કરે | **(C) સ્વેચ્છાએ બીજા દેશની નાગરિકતા ગ્રહણ કરે** | (D) બીજા દેશમાં વ્યવસાય કરે

✓ **જવાબ:** (C) સ્વેચ્છાએ બીજા દેશની નાગરિકતા ગ્રહણ કરે

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

3 **ભારતીય સંવિધાનના આર્ટિકલ-7 મુજબ કઇ તારીખ પછી ભારતના રાજ્યક્ષેત્રમાંથી અત્યારે પાકિસ્તાનમાં સમાવિષ્ટ રાજ્યક્ષેત્રમાં સ્થળાંતર કરી ગયેલી વ્યક્તિ ભારતની નાગરિક ગણાશે નહીં એ પ્રકારનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ છે?**

(A) 1 જાન્યુઆરી, 1948 | **(B) 1 માર્ચ, 1947** | (C) 26 જાન્યુઆરી, 1950 | (D) 15 ઓગસ્ટ, 1947

✓ **જવાબ:** (B) 1 માર્ચ, 1947

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

4 **બંધારણમાં આપણા દેશનો કયા નામે સ્વીકાર થયેલ છે ?**

(A) ભારત | (B) ઇન્ડિયા | (C) ઇન્ડિયા અને ભારત | **(D) ઇન્ડિયા એટલે કે ભારત**

✓ **જવાબ:** (D) ઇન્ડિયા એટલે કે ભારત

ગુજરાત પોલીસ સબ ઇન્સ્પેક્ટર (PSI, બિનહથિયારી) 2022

5 **પાકિસ્તાનમાંથી ભારતમાં સ્થળાંતર કરી આવેલી કેટલીક વ્યક્તિઓના નાગરિકતા હક્કો બાબતની જોગવાઇ ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલમાં કરવામાં આવેલ છે?**

(A) આર્ટિકલ-6 | (B) આર્ટિકલ-17 | (C) આર્ટિકલ-8 | (D) ઉપરોક્ત પૈકી એકપણ નહીં

✓ **જવાબ:** (A) આર્ટિકલ-6

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

6 **ભારતમાં નાગરિકતા ગુમાવવા સંદર્ભે નીચે પૈકી કયું ધારાધોરણ લાગુ પડતું નથી ?**

(A) અન્ય કોઈ રાષ્ટ્રની નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરવી. (B) ગેરરીતિ આચરીને ભારતની નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરવી.

(C) ભારતમાં કામ કરવાની કોઈ પણ જાતની ઈચ્છા ન હોવા છતાં ભારતની નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરવી. (D) ઉપર પૈકી એકપણ નહીં

✓ **જવાબ:** (C) ભારતમાં કામ કરવાની કોઈ પણ જાતની ઈચ્છા ન હોવા છતાં ભારતની નાગરિકતા પ્રાપ્ત કરવી.

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ 1 અનુસાર ભારતને શું તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યું છે?**

(A) રાજ્યોનો સંઘ (Union of States) (B) રાજ્યોનું સંઘરાજ્ય (Federation of States) (C) રાજ્યોનું પરિસંઘ (Confederation) (D) સ્વાયત્ત રાજ્યોનો સમૂહ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 1 માં ભારતને 'રાજ્યોનો સંઘ' કહ્યું છે; 'Federation' શબ્દ ઇરાદાપૂર્વક ટાળવામાં આવ્યો છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **બંધારણના કયા ભાગમાં નાગરિકતા સંબંધિત જોગવાઈઓ આપવામાં આવી છે?**

(A) ભાગ-1 **(B) ભાગ-2** (C) ભાગ-3 (D) ભાગ-4

ઉકેલ: ભાગ-2 (અનુચ્છેદ 5 થી 11) નાગરિકતા સાથે સંબંધિત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **નવા રાજ્યની રચના અને હાલના રાજ્યોની સીમા બદલવા સંબંધિત જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 1 (B) અનુચ્છેદ 2 **(C) અનુચ્છેદ 3** (D) અનુચ્છેદ 4

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 3 હાલના રાજ્યોની પુનર્રચના, સીમા, ક્ષેત્રફળ અને નામ ફેરફાર સાથે સંબંધિત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **અનુચ્છેદ 3 હેઠળ રાજ્ય પુનર્ગઠનનું બિલ સંસદમાં રજૂ કરવા માટે કોની ભલામણ જરૂરી છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (C) રાજ્યપાલ (D) મુખ્યમંત્રી

ઉકેલ: આવું બિલ રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ ભલામણથી જ સંસદમાં રજૂ થઈ શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **1953 માં રચાયેલ રાજ્ય પુનર્ગઠન પંચ (SRC) ના અધ્યક્ષ કોણ હતા?**

(A) ફઝલ અલી (B) કે. એમ. પણિક્કર (C) હૃદયનાથ કુંઝરૂ (D) એસ. કે. ધાર

ઉકેલ: ફઝલ અલી પંચના અધ્યક્ષ ફઝલ અલી હતા; અન્ય બે સભ્યો કે. એમ. પણિક્કર અને હૃદયનાથ કુંઝરૂ હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **ભારતમાં કયા પ્રકારની નાગરિકતાની વ્યવસ્થા છે?**

(A) એકલ નાગરિકતા | (B) દ્વિ-નાગરિકતા | (C) ત્રિ-નાગરિકતા | (D) પ્રાદેશિક નાગરિકતા

ઉકેલ: ભારતમાં એકલ (single) નાગરિકતા છે, જે બ્રિટિશ મોડેલમાંથી લેવાઇ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **નાગરિકતા અધિનિયમ ક્યારે પસાર થયો હતો?**

(A) 1950 | **(B) 1955** | (C) 1960 | (D) 1965

ઉકેલ: નાગરિકતા અધિનિયમ 1955 માં અનુચ્છેદ 11 ની સત્તાથી પસાર થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **1956 માં રાજ્ય પુનર્ગઠન કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા થયું?**

(A) 5મો સુધારો | **(B) 7મો સુધારો** | (C) 9મો સુધારો | (D) 11મો સુધારો

ઉકેલ: 7મો બંધારણીય સુધારો (1956) અને રાજ્ય પુનર્ગઠન અધિનિયમ 1956 દ્વારા Part A/B/C/D વર્ગીકરણ નાબૂદ થયું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **બેરૂબારી યુનિયન કેસ (1960) મુજબ ભારતના પ્રદેશને વિદેશને સોંપવા માટે શું જરૂરી છે?**

(A) સાધારણ કાયદો | **(B) બંધારણીય સુધારો (અનુ. 368)** | (C) રાષ્ટ્રપતિનો વટહુકમ | (D) સર્વોચ્ચ અદાલતની મંજૂરી

ઉકેલ: બેરૂબારી કેસમાં ઠરાવાયું કે પ્રદેશ-સોંપણી માટે અનુચ્છેદ 368 હેઠળ બંધારણીય સુધારો જરૂરી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **ગુજરાત રાજ્યની રચના કઈ તારીખે થઈ?**

(A) 1 મે 1960 | (B) 26 જાન્યુઆરી 1950 | (C) 15 ઑગસ્ટ 1947 | (D) 1 નવેમ્બર 1956

ઉકેલ: બોમ્બે પુનર્ગઠન અધિનિયમ 1960 દ્વારા 1 મે 1960 ના રોજ ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્ર અલગ થયાં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **OCI (Overseas Citizen of India) ધારક નીચેનામાંથી શું કરી શકતો નથી?**

(A) ભારતમાં મતદાન | (B) ભારતમાં રહેઠાણ | (C) આજીવન વિઝા | (D) ભારતમાં મુલાકાત

ઉકેલ: OCI ધારક મતદાન કરી શકતો નથી, ચૂંટણી લડી શકતો નથી કે બંધારણીય હોદ્દો મેળવી શકતો નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **પ્રથમ ભાષાવાર રચાયેલું રાજ્ય કયું હતું?**

(A) આંધ્ર પ્રદેશ | (B) તમિલનાડુ | (C) ગુજરાત | (D) મહારાષ્ટ્ર

ઉકેલ: 1953 માં પોટ્ટી શ્રીરામુલુના આંદોલન બાદ આંધ્ર પ્રથમ ભાષાવાર રાજ્ય બન્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 **દેશીયકરણ (Naturalisation) દ્વારા નાગરિકતા મેળવવા માટે અરજદારે 12 વર્ષમાંથી કેટલા વર્ષ ભારતમાં નિવાસ કરવો જરૂરી છે?**

(A) 5 વર્ષ | (B) 7 વર્ષ | (C) 9 વર્ષ | **(D) 11 વર્ષ**

ઉકેલ: દેશીયકરણ માટે 12 વર્ષમાંથી 11 વર્ષ ભારતમાં નિવાસ + છેલ્લા 12 મહિના સતત નિવાસ જરૂરી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 **બંધારણના કયા ભાગમાં 'સંઘ અને તેનું રાજ્યક્ષેત્ર' આવરી લેવાયું છે?**

(A) ભાગ-1 | (B) ભાગ-2 | (C) ભાગ-3 | (D) ભાગ-4

ઉકેલ: ભાગ-1 (અનુચ્છેદ 1 થી 4) સંઘ અને તેના રાજ્યક્ષેત્ર સાથે સંબંધિત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 **નાગરિકતા મેળવવાના કેટલા માર્ગો નાગરિકતા અધિનિયમ 1955 માં આપવામાં આવ્યા છે?**

(A) ત્રણ | (B) ચાર | **(C) પાંચ** | (D) છ

ઉકેલ: જન્મ, વંશ, નોંધણી, દેશીયકરણ અને પ્રદેશ-સમાવેશ — એમ પાંચ માર્ગો છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 **વિદેશી નાગરિકતા સ્વેચ્છાએ સ્વીકારનાર વ્યક્તિની ભારતીય નાગરિકતા સંબંધિત જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 7 | (B) અનુચ્છેદ 8 | **(C) અનુચ્છેદ 9** | (D) અનુચ્છેદ 10

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 9 અનુસાર સ્વેચ્છાએ વિદેશી નાગરિકતા લેનારની ભારતીય નાગરિકતા આપોઆપ સમાપ્ત થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 **ફઝલ અલી પંચે કયા વર્ષે પોતાનો અહેવાલ રજૂ કર્યો?**

(A) 1953 | **(B) 1955** | (C) 1956 | (D) 1960

ઉકેલ: ફઝલ અલી પંચ 1953 માં રચાયું અને 1955 માં અહેવાલ આપ્યો; 1956 માં અમલ થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 **નાગરિકતા ગુમાવવાના ત્રણ માર્ગોમાં નીચેનામાંથી કયો સામેલ નથી?**

(A) ત્યાગ (Renunciation) | (B) સમાપ્તિ (Termination) | (C) વંચિતતા (Deprivation) | **(D) સ્થળાંતર (Migration)**

ઉકેલ: ત્યાગ, સમાપ્તિ અને વંચિતતા — એ ત્રણ માર્ગો છે; 'સ્થળાંતર' તેમાં સામેલ નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 **નાગરિકતા (સુધારા) અધિનિયમ 2019 (CAA) કયા ત્રણ દેશોના ધાર્મિક લઘુમતીઓ માટે છે?**

(A) પાકિસ્તાન, બાંગ્લાદેશ, અફઘાનિસ્તાન | (B) પાકિસ્તાન, નેપાળ, શ્રીલંકા | (C) બાંગ્લાદેશ, મ્યાનમાર, ભુતાન | (D) અફઘાનિસ્તાન, ઈરાન, ઈરાક

ઉકેલ: CAA 2019 પાકિસ્તાન, બાંગ્લાદેશ અને અફઘાનિસ્તાનના છ બિન-મુસ્લિમ સમુદાયો માટે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 **બંધારણ અમલમાં આવ્યું તે સમયે ભારતમાં નાગરિકતા સંબંધિત જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 5 | (B) અનુચ્છેદ 6 | (C) અનુચ્છેદ 7 | (D) અનુચ્છેદ 8

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 5 બંધારણ આરંભ (26 જાન્યુ 1950) સમયે નિવાસ આધારે નાગરિકતા નક્કી કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 **અનુચ્છેદ 3 હેઠળ રાજ્ય વિધાનસભાનો અભિપ્રાય સંસદ માટે કેવો છે?**

(A) બંધનકારક | **(B) બંધનકારક નથી** | (C) આંશિક બંધનકારક | (D) ફરજિયાત મંજૂરી

ઉકેલ: રાજ્ય વિધાનસભાનો અભિપ્રાય માગવો જરૂરી છે, પણ તે સંસદ માટે બંધનકારક નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 **JVP પંચ (1948-49) માં 'P' કોના માટે છે?**

(A) પટ્ટાભી સીતારામૈયા | (B) પંડિત નહેરુ | (C) પુરુષોત્તમ દાસ | (D) પ્રફુલ્લ ઘોષ

ઉકેલ: JVP = જવાહરલાલ નહેરુ, વલ્લભભાઈ પટેલ, પટ્ટાભી સીતારામૈયા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **બંધારણમાં 'નાગરિક' શબ્દની વ્યાખ્યા ક્યાં આપવામાં આવી છે?**

(A) અનુચ્છેદ 5 માં | (B) અનુચ્છેદ 11 માં | **(C) બંધારણમાં વ્યાખ્યા આપી નથી** | (D) પ્રસ્તાવનામાં

ઉકેલ: બંધારણ 'નાગરિક' શબ્દની વ્યાખ્યા આપતું નથી; તે માત્ર નાગરિકતા મેળવવાના વર્ગો નક્કી કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **નીચેનામાંથી કયો અધિકાર માત્ર ભારતીય નાગરિકોને જ ઉપલબ્ધ છે?**

(A) અનુચ્છેદ 14 (કાયદા સમક્ષ સમાનતા) | (B) અનુચ્છેદ 21 (જીવનનો અધિકાર) | **(C) અનુચ્છેદ 19 (છ સ્વતંત્રતા)** | (D) અનુચ્છેદ 20 (ગુનાઓ સામે રક્ષણ)

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 19 ની છ સ્વતંત્રતા માત્ર નાગરિકો માટે છે; 14, 20, 21 વિદેશીને પણ મળે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **બેરૂબારી પ્રદેશ પાકિસ્તાનને સોંપવા માટે કયો બંધારણીય સુધારો કરાયો?**

(A) 7મો સુધારો | **(B) 9મો સુધારો** | (C) 10મો સુધારો | (D) 12મો સુધારો

ઉકેલ: 9મો બંધારણીય સુધારો (1960) દ્વારા બેરૂબારી પ્રદેશ પાકિસ્તાનને સોંપાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **OCI યોજનામાં PIO કાર્ડ યોજના કયા વર્ષે વિલીન કરવામાં આવી?**

(A) 2003 | (B) 2005 | **(C) 2015** | (D) 2019

ઉકેલ: PIO કાર્ડ યોજના 2015 માં OCI યોજનામાં વિલીન કરી દેવામાં આવી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **અનુચ્છેદ 2 અને 3 હેઠળ થયેલા ફેરફારો માટે કયા પ્રકારની બહુમતી જરૂરી છે?**

(A) સાધારણ બહુમતી | (B) વિશેષ બહુમતી | (C) બે-તૃતીયાંશ બહુમતી | (D) સર્વસંમતિ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 4 મુજબ આવા ફેરફારો સુધારા ગણાતા નથી અને સાધારણ બહુમતીથી પસાર થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **'ભારતનું રાજ્યક્ષેત્ર' (Territory of India) માં નીચેનામાંથી શું સામેલ નથી?**

(A) રાજ્યો | (B) સંઘ રાજ્યક્ષેત્રો | (C) હસ્તગત પ્રદેશો | **(D) વિદેશી દૂતાવાસો**

ઉકેલ: રાજ્યક્ષેત્રમાં રાજ્યો, સંઘ રાજ્યક્ષેત્રો અને હસ્તગત પ્રદેશો સામેલ છે; વિદેશી દૂતાવાસો નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **1948 માં ભાષાવાર પુનર્ગઠનનો વિરોધ કરનાર પ્રથમ પંચ કયું હતું?**

(A) ધાર પંચ | (B) ફઝલ અલી પંચ | (C) મહાજન પંચ | (D) સરકારિયા પંચ

ઉકેલ: 1948 માં ધાર પંચ (S. K. Dhar) એ ભાષાવાર પુનર્ગઠનનો વિરોધ કરી વહીવટી સગવડને પ્રાધાન્ય આપ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **ભારતમાં એકલ નાગરિકતાની વ્યવસ્થા કયા દેશના મોડેલમાંથી લેવામાં આવી છે?**

(A) બ્રિટન | (B) અમેરિકા | (C) કેનેડા | (D) ઑસ્ટ્રેલિયા

ઉકેલ: એકલ નાગરિકતા બ્રિટિશ મોડેલમાંથી લેવાઈ છે; અમેરિકા-સ્વિટ્ઝર્લેન્ડમાં દ્વિ-નાગરિકતા છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **ભારત-બાંગ્લાદેશ ભૂમિ-સીમા કરાર (LBA) કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા અમલમાં આવ્યો?**

(A) 99મો સુધારો | **(B) 100મો સુધારો** | (C) 101મો સુધારો | (D) 102મો સુધારો

ઉકેલ: 100મો બંધારણીય સુધારો (2015) ભારત-બાંગ્લાદેશ ભૂમિ-સીમા કરાર અને enclaves અદલાબદલી માટે હતો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **CAA 2019 અનુસાર પાત્ર સ્થળાંતરિતો માટે કટ-ઑફ તારીખ કઈ છે?**

(A) 31 ડિસેમ્બર 2014 | (B) 31 ડિસેમ્બર 2019 | (C) 24 માર્ચ 1971 | (D) 1 જુલાઈ 1987

ઉકેલ: CAA 2019 અનુસાર 31 ડિસેમ્બર 2014 પહેલાં આવેલા છ સમુદાયો પાત્ર છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **પાકિસ્તાનથી ભારત આવેલા સ્થળાંતરિતોની નાગરિકતા સંબંધિત જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 5 | **(B) અનુચ્છેદ 6** | (C) અનુચ્છેદ 7 | (D) અનુચ્છેદ 8

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 6 પાકિસ્તાનથી ભારતમાં આવેલા સ્થળાંતરિતોની નાગરિકતા સાથે સંબંધિત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **ડૉ. આંબેડકરના મતે 'Union of States' શબ્દ વાપરવાનું એક મુખ્ય કારણ શું હતું?**

(A) રાજ્યોને વિચ્છેદનો અધિકાર નથી | (B) રાજ્યો સ્વાયત્ત છે | (C) કેન્દ્ર નબળું છે | (D) રાજ્યો કરારથી જોડાયાં છે

ઉકેલ: આંબેડકરના મતે ભારતીય સંઘ કરારનું પરિણામ નથી અને રાજ્યોને અલગ થવાનો અધિકાર નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 **ગુજરાતના પ્રથમ મુખ્યમંત્રી કોણ હતા?**

(A) ડૉ. જીવરાજ મહેતા | (B) બળવંતરાય મહેતા | (C) હિતેન્દ્ર દેસાઈ | (D) ઘનશ્યામ ઓઝા

ઉકેલ: 1 મે 1960 ના રોજ ગુજરાત રચાયું ત્યારે ડૉ. જીવરાજ મહેતા પ્રથમ મુખ્યમંત્રી બન્યા.

✏️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં ભારતને 'રાજ્યોનો સંઘ' કહ્યું છે?

(A) અનુચ્છેદ 1 (B) અનુચ્છેદ 2 (C) અનુચ્છેદ 3 (D) અનુચ્છેદ 4

2. નાગરિકતા સંબંધિત જોગવાઈઓ બંધારણના કયા ભાગમાં છે?

(A) ભાગ-1 (B) ભાગ-2 (C) ભાગ-3 (D) ભાગ-4

3. નાગરિકતા અધિનિયમ કયા વર્ષે પસાર થયો?

(A) 1950 (B) 1955 (C) 1960 (D) 1965

4. ભારતમાં કયા પ્રકારની નાગરિકતા છે?

(A) એકલ (B) દ્વિ (C) ત્રિ (D) પ્રાદેશિક

5. નવા રાજ્યની રચના સંબંધિત જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 2 (B) અનુચ્છેદ 3 (C) અનુચ્છેદ 4 (D) અનુચ્છેદ 5

6. ગુજરાત રાજ્યની રચના કઈ તારીખે થઈ?

(A) 1 મે 1960 (B) 1 નવેમ્બર 1956 (C) 26 જાન્યુ 1950 (D) 15 ઑગસ્ટ 1947

7. પ્રથમ ભાષાવાર રચાયેલું રાજ્ય કયું હતું?

(A) આંધ્ર પ્રદેશ (B) ગુજરાત (C) તમિલનાડુ (D) કેરળ

8. OCI નું પૂરું નામ શું છે?

(A) Overseas Citizen of India (B) Official Citizen of India (C) Original Citizen of India (D) Overseas Council of India

9. રાજ્ય પુનર્ગઠન અધિનિયમ કયા વર્ષે પસાર થયો?

(A) 1953 (B) 1955 (C) 1956 (D) 1960

10. ભાગ-1 (સંઘ અને રાજ્યક્ષેત્ર) કયા અનુચ્છેદો આવરી લે છે?

(A) 1 થી 4 (B) 5 થી 11 (C) 12 થી 35 (D) 36 થી 51

11. નાગરિકતા સંબંધિત જોગવાઈઓ કયા અનુચ્છેદો સુધી ફેલાયેલી છે?

(A) 5 થી 11 (B) 1 થી 4 (C) 12 થી 35 (D) 14 થી 18

12. ફઝલ અલી પંચ કયા વર્ષે રચાયું?

(A) 1953 (B) 1955 (C) 1956 (D) 1948

🟠 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. અનુચ્છેદ 3 હેઠળ બિલ રજૂ કરવા માટે કોની પૂર્વ ભલામણ જરૂરી છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) રાજ્યપાલ (D) લોકસભા અધ્યક્ષ

14. ફઝલ અલી પંચના ત્રણ સભ્યોમાં નીચેનામાંથી કોણ સામેલ ન હતું?

(A) ફઝલ અલી (B) કે. એમ. પણિક્કર (C) હૃદયનાથ કુંઝરૂ (D) એસ. કે. ધાર

15. દેશીયકરણ માટે અરજદારે 12 વર્ષમાંથી કેટલા વર્ષ ભારતમાં નિવાસ કરવો જરૂરી છે?

(A) 11 વર્ષ (B) 9 વર્ષ (C) 7 વર્ષ (D) 5 વર્ષ

16. JVP પંચમાં સામેલ ત્રણ વ્યક્તિઓમાં કોણ ન હતું?

(A) જવાહરલાલ નહેરુ (B) વલ્લભભાઈ પટેલ (C) પટ્ટાભી સીતારામૈયા (D) રાજેન્દ્ર પ્રસાદ

17. નાગરિકતા ગુમાવવાનો કયો માર્ગ સરકાર દ્વારા ફરજિયાત રીતે કરાય છે?

(A) વંચિતતા (Deprivation) (B) ત્યાગ (Renunciation) (C) સમાપ્તિ (Termination) (D) નોંધણી

18. 1956 માં રાજ્ય પુનર્ગઠન કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા થયું?

(A) 7મો સુધારો (B) 9મો સુધારો (C) 5મો સુધારો (D) 1લો સુધારો

19. OCI ધારક નીચેનામાંથી શું કરી શકતો નથી?

(A) ભારતમાં મતદાન (B) ભારતમાં રહેઠાણ (C) આજીવન વિઝા (D) ભારતમાં વ્યવસાય

20. વિદેશી નાગરિકતા સ્વેચ્છાએ લેનારની ભારતીય નાગરિકતા સંબંધિત જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 9 (B) અનુચ્છેદ 7 (C) અનુચ્છેદ 8 (D) અનુચ્છેદ 10

21. બેરૂબારી પ્રદેશ સોંપવા માટે કયો બંધારણીય સુધારો કરાયો?

(A) 9મો સુધારો (B) 7મો સુધારો (C) 10મો સુધારો (D) 12મો સુધારો

22. નીચેનામાંથી કયો અધિકાર માત્ર નાગરિકોને જ ઉપલબ્ધ છે?

(A) અનુચ્છેદ 19 (છ સ્વતંત્રતા) (B) અનુચ્છેદ 14 (સમાનતા) (C) અનુચ્છેદ 21 (જીવન) (D) અનુચ્છેદ 20 (ગુનાઓ સામે રક્ષણ)

23. CAA 2019 અનુસાર પાત્ર સ્થળાંતરિતો માટે કટ-ઑફ તારીખ કઈ છે?

(A) 31 ડિસેમ્બર 2014 (B) 31 ડિસેમ્બર 2019 (C) 24 માર્ચ 1971 (D) 1 જુલાઈ 1987

24. પાકિસ્તાનથી ભારતમાં આવેલા સ્થળાંતરિતોની નાગરિકતા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 6 (B) અનુચ્છેદ 5 (C) અનુચ્છેદ 7 (D) અનુચ્છેદ 8

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. બેરૂબારી યુનિયન કેસ (1960) નો મુખ્ય સિદ્ધાંત શું હતો?

(A) પ્રદેશ-સોંપણી માટે અનુ. 368 સુધારો જરૂરી (B) પ્રદેશ-સોંપણી સાધારણ કાયદાથી થાય (C) રાજ્યની સંમતિ ફરજિયાત (D) રાષ્ટ્રપતિના વટહુકમથી થાય

26. ભારત-બાંગ્લાદેશ ભૂમિ-સીમા કરાર (LBA) કયા સુધારા દ્વારા અમલમાં આવ્યો?

(A) 100મો સુધારો (B) 99મો સુધારો (C) 101મો સુધારો (D) 97મો સુધારો

27. અનુચ્છેદ 2 અને અનુચ્છેદ 3 વચ્ચેનો મુખ્ય ભેદ શું છે?

(A) અનુ. 2 બહારના પ્રદેશો, અનુ. 3 હાલના રાજ્યોની પુનર્રચના (B) બંને એક જ વિષય (C) અનુ. 2 પુનર્રચના, અનુ. 3 પ્રવેશ (D) અનુ. 3 માત્ર નામ ફેરફાર

28. 1987 પછી ભારતમાં જન્મ દ્વારા નાગરિકતા મેળવવા માટે કઈ શરત ઉમેરાઈ?

(A) ઓછામાં ઓછા એક માતા-પિતા ભારતીય નાગરિક હોવા (B) બંને માતા-પિતા વિદેશી હોવા (C) 10 વર્ષ નિવાસ (D) નોંધણી ફરજિયાત

29. ધાર પંચ અને JVP પંચનો સામાન્ય નિષ્કર્ષ શું હતો?

(A) ભાષાવાર પુનર્ગઠનનો વિરોધ (B) ભાષાવાર પુનર્ગઠનની તરફેણ (C) દ્વિભાષી રાજ્યોની રચના (D) સંઘ રાજ્યક્ષેત્રો વધારવા

30. 3 ડિસેમ્બર 2004 પછી ભારતમાં જન્મ દ્વારા નાગરિકતા માટે કઈ વધારાની શરત છે?

(A) એક માતા-પિતા નાગરિક અને બીજા ગેરકાયદે સ્થળાંતરિત ન હોવા (B) બંને માતા-પિતા વિદેશી (C) 5 વર્ષ નિવાસ (D) દૂતાવાસ નોંધણી

31. ફઝલ અલી પંચે 'એક ભાષા એક રાજ્ય' સૂત્ર અંગે શું વલણ લીધું?

(A) સંપૂર્ણપણે નકાર્યું (B) સંપૂર્ણપણે સ્વીકાર્યું (C) આંશિક રીતે મુલતવી રાખ્યું (D) નિર્ણય ન લીધો

32. નાગરિકતા અધિનિયમ 1955 માં દેશીયકરણ ઉપરાંત નાગરિકતા મેળવવાનો કયો માર્ગ 'નવો પ્રદેશ ભારતમાં ભળે ત્યારે' લાગુ પડે છે?

(A) પ્રદેશ-સમાવેશ (Incorporation) (B) વંશ (Descent) (C) નોંધણી (Registration) (D) જન્મ (Birth)

33. બંધારણમાં 'Union of States' શબ્દ વાપરવાનું એક કારણ આંબેડકરે શું આપ્યું?

(A) રાજ્યોને વિચ્છેદનો અધિકાર નથી (B) રાજ્યો કરારથી જોડાયાં (C) કેન્દ્ર નબળું છે (D) રાજ્યો સંપૂર્ણ સ્વાયત્ત છે

34. નીચેનામાંથી OCI ધારક માટે કઈ બાબત સાચી છે?

(A) કૃષિ જમીન ખરીદી શકતો નથી (B) ભારતમાં મતદાન કરી શકે છે (C) રાષ્ટ્રપતિ બની શકે છે (D) સંસદ સભ્ય બની શકે છે

35. ⭐ નીચેના વિધાનો ધ્યાનમાં લો: (1) અનુચ્છેદ 3 હેઠળ રાજ્ય વિધાનસભાનો અભિપ્રાય બંધનકારક છે. (2) અનુચ્છેદ 4 મુજબ આવા ફેરફારો અનુચ્છેદ 368 હેઠળ સુધારા ગણાય છે. કયું/કયા સાચાં છે?

(A) એક પણ સાચું નથી (B) માત્ર 1 (C) માત્ર 2 (D) બંને સાચાં

36. ⭐ રાજ્ય પુનર્ગઠનના ઐતિહાસિક ક્રમમાં નીચેનાને સાચા કાલક્રમમાં ગોઠવો: (i) ધાર પંચ (ii) આંધ્ર રાજ્ય રચના (iii) ફઝલ અલી પંચ રિપોર્ટ (iv) JVP પંચ

(A) i, iv, ii, iii (B) i, ii, iii, iv (C) iv, i, ii, iii (D) ii, i, iv, iii

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **A**	2. **B**	3. **B**	4. **A**	5. **B**	6. **A**	7. **A**	8. **A**	9. **C**	10. **A**	11. **A**
12. **A**	13. **A**	14. **D**	15. **A**	16. **D**	17. **A**	18. **A**	19. **A**	20. **A**	21. **A**	22. **A**
23. **A**	24. **A**	25. **A**	26. **A**	27. **A**	28. **A**	29. **A**	30. **A**	31. **A**	32. **A**	33. **A**
34. **A**	35. **A**	36. **A**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 1 ભારતને 'રાજ્યોનો સંઘ' તરીકે વર્ણવે છે.

2. જવાબ (B) — ભાગ-2 (અનુ. 5-11) નાગરિકતા સાથે સંબંધિત છે.

3. જવાબ (B) — નાગરિકતા અધિનિયમ 1955 માં પસાર થયો.

4. જવાબ (A) — ભારતમાં એકલ નાગરિકતા છે.

5. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 3 નવા રાજ્યની રચના અને સીમા ફેરફાર સાથે સંબંધિત છે.

6. જવાબ (A) — 1 મે 1960 ના રોજ ગુજરાત રાજ્ય રચાયું.

7. જવાબ (A) — 1953 માં આંધ્ર પ્રથમ ભાષાવાર રાજ્ય બન્યું.

8. જવાબ (A) — OCI = Overseas Citizen of India.

9. જવાબ (C) — રાજ્ય પુનર્ગઠન અધિનિયમ 1956 માં પસાર થયો.

10. જવાબ (A) — ભાગ-1 અનુચ્છેદ 1 થી 4 સુધી ફેલાયેલો છે.

11. જવાબ (A) — ભાગ-2 અનુચ્છેદ 5 થી 11 સુધી નાગરિકતા આવરી લે છે.

12. જવાબ (A) — ફઝલ અલી પંચ (SRC) 1953 માં રચાયું.

13. જવાબ (A) — આવું બિલ રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ ભલામણથી જ રજૂ થાય છે.

14. જવાબ (D) — એસ. કે. ધાર 1948 ના ધાર પંચના અધ્યક્ષ હતા, ફઝલ અલી પંચના સભ્ય નહીં.

15. જવાબ (A) — દેશીયકરણ માટે 12 માંથી 11 વર્ષ નિવાસ જરૂરી છે.

16. જવાબ (D) — JVP = નહેરુ, પટેલ, સીતારામૈયા; રાજેન્દ્ર પ્રસાદ સામેલ ન હતા.

17. જવાબ (A) — વંચિતતા સરકાર દ્વારા છેતરપિંડી/રાજદ્રોહ વગેરે માટે ફરજિયાત રીતે કરાય છે.

18. જવાબ (A) — 7મો સુધારો (1956) દ્વારા Part A/B/C/D વર્ગીકરણ નાબૂદ થયું.

19. જવાબ (A) — OCI ધારક મતદાન કે ચૂંટણી લડી શકતો નથી અને બંધારણીય હોદ્દો ધરાવી શકતો નથી.

20. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 9 અનુસાર સ્વેચ્છાએ વિદેશી નાગરિકતા લેનારની ભારતીય નાગરિકતા સમાપ્ત થાય છે.

21. જવાબ (A) — 9મો સુધારો (1960) દ્વારા બેરૂબારી પ્રદેશ પાકિસ્તાનને સોંપાયો.

22. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 19 માત્ર નાગરિકો માટે છે; 14, 20, 21 વિદેશીને પણ મળે છે.

23. જવાબ (A) — CAA 2019 અનુસાર 31 ડિસેમ્બર 2014 પહેલાં આવેલા છ સમુદાયો પાત્ર છે.

24. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 6 પાકિસ્તાનથી આવેલા સ્થળાંતરિતોની નાગરિકતા સાથે સંબંધિત છે.

25. જવાબ (A) — બેરૂબારી કેસમાં ઠરાવાયું કે પ્રદેશ વિદેશને સોંપવા માટે અનુચ્છેદ 368 હેઠળ સુધારો જરૂરી છે.

26. જવાબ (A) — 100મો સુધારો (2015) LBA અને enclaves અદલાબદલી માટે હતો.

27. જવાબ (A) — અનુ. 2 સંઘ બહારના નવા પ્રદેશોના પ્રવેશ/સ્થાપના માટે; અનુ. 3 હાલના રાજ્યોની આંતરિક પુનર્રચના માટે છે.

28. જવાબ (A) — 1 જુલાઇ 1987 પછી જન્મ માટે ઓછામાં ઓછા એક માતા કે પિતા ભારતીય નાગરિક હોવા જરૂરી છે.

29. જવાબ (A) — ધાર પંચ (1948) અને JVP પંચ (1948-49) બંનેએ ભાષાવાર પુનર્ગઠનનો વિરોધ કર્યો.

30. જવાબ (A) — 2004 પછી જન્મ માટે એક માતા-પિતા નાગરિક અને બીજા ગેરકાયદે સ્થળાંતરિત ન હોવા જોઈએ.

31. જવાબ (A) — પંચે ભાષાવાર સિદ્ધાંત મહદંશે સ્વીકાર્યો, પણ 'એક ભાષા એક રાજ્ય' સૂત્રને નકાર્યું.

32. જવાબ (A) — પ્રદેશ-સમાવેશ માર્ગ હેઠળ નવો પ્રદેશ ભારતમાં ભળે ત્યારે ત્યાંના લોકો નાગરિક બને છે.

33. જવાબ (A) — આંબેડકરના મતે સંઘ કરારનું પરિણામ નથી અને રાજ્યોને અલગ થવાનો અધિકાર નથી.

34. જવાબ (A) — OCI ધારક કૃષિ જમીન ખરીદી શકતો નથી અને રાજકીય/બંધારણીય હોદ્દા મેળવી શકતો નથી.

35. જવાબ (A) — વિધાનસભાનો અભિપ્રાય બંધનકારક નથી; અને અનુ. 4 મુજબ આવા ફેરફારો સુધારા ગણાતા નથી, સાધારણ બહુમતીથી થાય છે. બંને વિધાન ખોટાં છે.

36. જવાબ (A) — ધાર પંચ (1948) → JVP પંચ (1948-49) → આંધ્ર રાજ્ય (1953) → ફઝલ અલી પંચ રિપોર્ટ (1955). આથી ક્રમ i, iv, ii, iii.

5 મૂળભૂત અધિકારો — ભાગ 1 (Fundamental Rights I — Equality & Freedom, Art 14-22)

ભારતના બંધારણના ભાગ-3 (અનુચ્છેદ 12 થી 35)માં મૂળભૂત અધિકારો સમાવિષ્ટ છે, જે અમેરિકાના 'બિલ ઓફ રાઇટ્સ'થી પ્રેરિત છે અને નાગરિકને રાજ્યની મનમાની સામે રક્ષણ આપે છે. આ પ્રકરણમાં આપણે મૂળભૂત અધિકારોની વ્યાખ્યા (અનુ. 12-13), સમાનતાનો અધિકાર (અનુ. 14-18) અને સ્વતંત્રતાનો અધિકાર (અનુ. 19-22)નો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરીશું. આ અધિકારો ન્યાયયોગ્ય (justiciable) છે, એટલે કે તેના ભંગ સામે વ્યક્તિ સીધી સર્વોચ્ચ અદાલતમાં અનુ. 32 હેઠળ જઈ શકે છે.

મૂળભૂત અધિકારોની વિશેષતા અને સ્વરૂપ

મૂળભૂત અધિકારો બંધારણના ભાગ-3માં અનુચ્છેદ 12 થી 35 સુધી આપેલા છે. મૂળ બંધારણમાં સાત મૂળભૂત અધિકારો હતા, પરંતુ 44મા સુધારા (1978) દ્વારા મિલકતના અધિકાર (અનુ. 31)ને મૂળભૂત અધિકારની યાદીમાંથી દૂર કરી અનુ. 300A હેઠળ કાયદાકીય અધિકાર બનાવાયો. આથી હાલમાં છ મૂળભૂત અધિકારો અમલમાં છે.

આ અધિકારો 'ન્યાયયોગ્ય' (justiciable) છે, એટલે કે જો રાજ્ય તેનું ઉલ્લંઘન કરે તો વ્યક્તિ અદાલતમાં દાદ માગી શકે છે. તે કેવળ રાજ્ય સામે રક્ષણ આપે છે, જોકે કેટલાક અધિકારો (જેમ કે અનુ. 15(2), 17, 23, 24) ખાનગી વ્યક્તિઓ સામે પણ ઉપલબ્ધ છે. આ અધિકારો નિરપેક્ષ (absolute) નથી — તેના પર વાજબી નિયંત્રણો મૂકી શકાય છે અને કટોકટી દરમિયાન તે મુલતવી પણ રહી શકે છે.

- મૂળભૂત અધિકારો સંઘ અને રાજ્ય બંને સ્તરે રાજ્યની સત્તા પર મર્યાદા મૂકે છે.
- આ અધિકારોમાં સુધારો સંસદ કરી શકે છે, પરંતુ 'મૂળભૂત માળખા'નો ભંગ થાય તેવો સુધારો માન્ય નથી (કેશવાનંદ ભારતી 1973).
- અનુ. 32 ને ડૉ. આંબેડકરે બંધારણનો 'આત્મા અને હૃદય' (heart and soul) ગણાવ્યો હતો.
- છ વર્તમાન મૂળભૂત અધિકારો: સમાનતા (14-18), સ્વતંત્રતા (19-22), શોષણ વિરુદ્ધ (23-24), ધાર્મિક સ્વતંત્રતા (25-28), સાંસ્કૃતિક-શૈક્ષણિક (29-30), બંધારણીય ઉપાય (32).

મુખ્ય તથ્ય — મૂળભૂત અધિકારો

- પ્રેરણા: અમેરિકાનું બંધારણ (Bill of Rights)
- સ્થાન: ભાગ-3, અનુ. 12 થી 35
- મૂળ સંખ્યા: 7 → હાલ: 6 (44મા સુધારાથી મિલકત-અધિકાર દૂર)
- દૂર થયેલ: અનુ. 31 (મિલકતનો અધિકાર) → હવે અનુ. 300A કાયદાકીય અધિકાર

અનુચ્છેદ 12 — 'રાજ્ય'ની વ્યાખ્યા

મૂળભૂત અધિકારો મુખ્યત્વે 'રાજ્ય' સામે ઉપલબ્ધ હોવાથી 'રાજ્ય' શબ્દની વ્યાખ્યા સમજવી અનિવાર્ય છે. અનુચ્છેદ 12 અનુસાર 'રાજ્ય'માં ભારત સરકાર અને સંસદ, રાજ્ય સરકારો અને વિધાનમંડળો, તેમજ ભારતના પ્રદેશમાંની તમામ સ્થાનિક અને અન્ય સત્તાધિકારીઓનો સમાવેશ થાય છે.

'અન્ય સત્તાધિકારી' (other authorities) શબ્દનો વ્યાપક અર્થ ઘટાવાયો છે. તેમાં વૈધાનિક નિગમો, બોર્ડ, અને સરકાર દ્વારા નાણાકીય તથા વહીવટી રીતે નિયંત્રિત સંસ્થાઓ આવી જાય છે. અજયા હસિયા કેસ (1981)માં અદાલતે કહ્યું કે જે સંસ્થા સરકારની 'એજન્સી અથવા સાધન' (instrumentality) તરીકે કાર્ય કરે છે તે પણ 'રાજ્ય' છે.

અનુ. 12 — 'રાજ્ય'માં શું આવે છે

ઘટક	ઉદાહરણ
સંઘ સરકાર અને સંસદ	કેન્દ્ર સરકાર, લોકસભા, રાજ્યસભા
રાજ્ય સરકાર અને વિધાનમંડળ	ગુજરાત સરકાર, વિધાનસભા
સ્થાનિક સત્તાધિકારી	નગરપાલિકા, પંચાયત, જિલ્લા બોર્ડ
અન્ય સત્તાધિકારી	LIC, ONGC, વૈધાનિક નિગમો, યુનિવર્સિટી

અનુચ્છેદ 13 — ન્યાયિક સમીક્ષા

અનુચ્છેદ 13 એ મૂળભૂત અધિકારોની રક્ષક જોગવાઇ છે અને તે 'ન્યાયિક સમીક્ષા' (judicial review)ની સત્તાનો પાયો છે. તે જાહેર કરે છે કે મૂળભૂત અધિકારો સાથે અસંગત કોઇ પણ કાયદો, અસંગતતાની હદ સુધી, રદબાતલ ગણાશે.

અનુ. 13(1) અમલમાં આવ્યા પહેલાંના કાયદાઓ વિશે છે, જ્યારે અનુ. 13(2) રાજ્યને ભવિષ્યમાં મૂળભૂત અધિકારોનો ભંગ કરતો કાયદો ઘડવાની મનાઇ કરે છે. અનુ. 13(3) મુજબ 'કાયદો' શબ્દમાં વટહુકમ, આદેશ, નિયમ, ઉપનિયમ વગેરે પણ આવે છે. જોકે, અનુ. 13(4) (24મા સુધારાથી) મુજબ બંધારણીય સુધારો અનુ. 13ના અર્થમાં 'કાયદો' ગણાતો નથી.

- ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તા સર્વોચ્ચ અદાલત (અનુ. 32) અને વડી અદાલતો (અનુ. 226)ને છે.
- 'ગ્રહણ સિદ્ધાંત' (Doctrine of Eclipse) — મૂળભૂત અધિકાર સામેનો જૂનો કાયદો રદ થતો નથી પણ નિષ્ક્રિય (ગ્રહણગ્રસ્ત) રહે છે.
- 'વિચ્છેદ સિદ્ધાંત' (Doctrine of Severability) — કાયદાનો માત્ર અસંગત ભાગ રદ થાય, બાકીનો ભાગ અમલમાં રહે છે.

સમાનતાનો અધિકાર — અનુ. 14: કાયદા સમક્ષ સમાનતા

અનુચ્છેદ 14 રાજ્યને ભારતના પ્રદેશમાં કોઇ પણ વ્યક્તિને 'કાયદા સમક્ષ સમાનતા' (equality before law) અને 'કાયદાનું સમાન રક્ષણ' (equal protection of laws)ની મનાઇ ન કરવાનું જણાવે છે. 'કાયદા સમક્ષ સમાનતા' એ બ્રિટિશ ખ્યાલ છે જે કાયદાના શાસન (Rule of Law)માંથી આવ્યો છે અને નકારાત્મક છે, જ્યારે 'કાયદાનું સમાન રક્ષણ' એ અમેરિકન ખ્યાલ છે અને હકારાત્મક છે.

આ અધિકાર નાગરિક અને બિન-નાગરિક (વિદેશી) બંનેને ઉપલબ્ધ છે, કારણ કે અનુ. 14માં 'કોઇ પણ વ્યક્તિ' (any person) શબ્દ વપરાયો છે. અનુ. 14 'વાજબી વર્ગીકરણ' (reasonable classification)ની છૂટ આપે છે, પરંતુ 'વર્ગ-કાયદો' (class legislation)ની મનાઇ કરે છે. ઇ.પી. રોયપ્પા (1974) અને મેનકા ગાંધી (1978) કેસોમાં અદાલતે કહ્યું કે અનુ. 14 મનમાનીપણા (arbitrariness)ની વિરુદ્ધ છે.

અનુ. 14 — બે ઘટકો

- કાયદા સમક્ષ સમાનતા — બ્રિટિશ મૂળ, નકારાત્મક ખ્યાલ (કોઇ વિશેષાધિકાર નહીં)
- કાયદાનું સમાન રક્ષણ — અમેરિકન મૂળ, હકારાત્મક ખ્યાલ (સમાન વ્યવહાર)
- નાગરિક + વિદેશી બંનેને લાગુ ('કોઇ પણ વ્યક્તિ')
- વાજબી વર્ગીકરણ માન્ય, વર્ગ-કાયદો અમાન્ય

અનુ. 15 અને 16 — ભેદભાવ-મનાઇ અને તકની સમાનતા

અનુચ્છેદ 15 રાજ્યને ધર્મ, જાતિ, રંગ, લિંગ કે જન્મસ્થાનના આધારે કોઇ નાગરિક સામે ભેદભાવ કરવાની મનાઇ કરે છે. અનુ. 15(3) રાજ્યને સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે ખાસ જોગવાઇ કરવાની છૂટ આપે છે. અનુ. 15(4) (1લા સુધારા, 1951થી) સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગો તથા SC/ST માટે ખાસ જોગવાઇની છૂટ આપે છે. અનુ. 15(5) (93મા સુધારા)થી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અનામતની છૂટ મળી, અને અનુ. 15(6) (103મા સુધારા, 2019)થી EWS માટે 10% અનામતની છૂટ મળી.

અનુચ્છેદ 16 જાહેર નોકરીમાં 'તકની સમાનતા'ની ખાતરી આપે છે. અનુ. 16(4) રાજ્યને પછાત વર્ગો માટે નિમણૂકોમાં અનામતની છૂટ આપે છે. ઇન્દિરા સાહની કેસ (1992)માં અદાલતે અનામતની મહત્તમ મર્યાદા 50% નક્કી કરી અને 'ક્રીમી લેયર'નો સિદ્ધાંત રજૂ કર્યો. અનુ. 16(6) (103મા સુધારા)થી EWS માટે 10% અનામતની છૂટ મળી.

અનુ. 15 અને 16 — મુખ્ય ઉપ-કલમો

કલમ	જોગવાઇ
15(1)	ધર્મ/જાતિ/લિંગ/જન્મસ્થાનના આધારે ભેદભાવની મનાઇ
15(3)	સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે ખાસ જોગવાઇ
15(4)	SC/ST અને પછાત વર્ગો માટે ખાસ જોગવાઇ (1લો સુધારો)
15(6)	EWS માટે 10% અનામત (103મો સુધારો, 2019)
16(4)	પછાત વર્ગો માટે નોકરીમાં અનામત
16(4A)	SC/ST પ્રમોશનમાં અનામત (77મો સુધારો, 1995)

અનુ. 17 અને 18 — અસ્પૃશ્યતા-નાબૂદી અને ખિતાબ

અનુચ્છેદ 17 'અસ્પૃશ્યતા'નો અંત લાવે છે અને કોઈ પણ સ્વરૂપે તેના આચરણની મનાઈ કરે છે. અસ્પૃશ્યતામાંથી ઉદ્‌ભવતી કોઈ પણ નિ:સહાયતા લાદવી એ કાયદા હેઠળ ગુનો છે. આ અધિકાર ખાનગી વ્યક્તિઓ સામે પણ ઉપલબ્ધ છે. તેને અમલમાં મૂકવા 'અસ્પૃશ્યતા ગુના કાયદો 1955' ઘડાયો, જે પાછળથી 'નાગરિક અધિકાર સંરક્ષણ કાયદો 1955' નામે ઓળખાયો.

અનુચ્છેદ 18 ખિતાબોની નાબૂદી કરે છે. તે રાજ્યને લશ્કરી અને શૈક્ષણિક સન્માન સિવાય કોઈ ખિતાબ આપવાની મનાઈ કરે છે. કોઈ ભારતીય નાગરિક વિદેશી રાજ્ય પાસેથી ખિતાબ સ્વીકારી શકે નહીં. ભારત રત્ન અને પદ્મ પુરસ્કારોને અદાલતે અનુ. 18 હેઠળ 'ખિતાબ' ગણ્યા નથી, કારણ કે તે નામની સાથે ઉપાધિ તરીકે વાપરી શકાતા નથી (બાલાજી રાઘવન કેસ, 1996).

- અનુ. 17 — અસ્પૃશ્યતા સંપૂર્ણ નાબૂદ; આચરણ સજાપાત્ર ગુનો.
- અનુ. 18 — શૈક્ષણિક/લશ્કરી ઇલકાબ સિવાય ખિતાબ આપવાની મનાઈ.
- ભારત રત્ન/પદ્મ પુરસ્કાર 'ખિતાબ' નથી — નામ સાથે પ્રત્યય તરીકે વાપરી શકાય નહીં.

સ્વતંત્રતાનો અધિકાર — અનુ. 19: છ સ્વતંત્રતાઓ

અનુચ્છેદ 19 નાગરિકોને છ સ્વતંત્રતાઓની ખાતરી આપે છે. મૂળમાં સાત સ્વતંત્રતાઓ હતી, પરંતુ 44મા સુધારા (1978)થી 'મિલકત ધારણ-ખરીદ-વેચાણ'ની સ્વતંત્રતા [અનુ. 19(1)(f)] દૂર કરાઈ. આ સ્વતંત્રતાઓ ફક્ત નાગરિકોને ઉપલબ્ધ છે, વિદેશીઓને નહીં.

આ સ્વતંત્રતાઓ નિરપેક્ષ નથી. રાજ્ય દરેક પર 'વાજબી નિયંત્રણો' (reasonable restrictions) મૂકી શકે છે — જેમ કે રાજ્યની સુરક્ષા, જાહેર વ્યવસ્થા, શિષ્ટાચાર, નૈતિકતા, અદાલતનો તિરસ્કાર, બદનક્ષી, ભારતની સાર્વભૌમતા અને અખંડિતતા વગેરેના આધારે.

અનુ. 19(1) — છ સ્વતંત્રતાઓ

કલમ	સ્વતંત્રતા
19(1)(a)	વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા
19(1)(b)	શાંતિપૂર્ણ અને નિ:શસ્ત્ર સભા ભરવાની સ્વતંત્રતા
19(1)(c)	સંઘ/મંડળ રચવાની સ્વતંત્રતા
19(1)(d)	ભારતમાં ગમે ત્યાં હરવા-ફરવાની સ્વતંત્રતા
19(1)(e)	ભારતમાં ગમે ત્યાં વસવાટ કરવાની સ્વતંત્રતા
19(1)(g)	વ્યવસાય/ધંધો/વેપાર કરવાની સ્વતંત્રતા

યાદ રાખો — અનુ. 19

- મૂળ 7 → હાલ 6 સ્વતંત્રતા (19(1)(f) મિલકત 44મા સુધારાથી દૂર)
- ફક્ત નાગરિકોને જ ઉપલબ્ધ
- વાણી-સ્વાતંત્ર્યમાં પ્રેસ-સ્વાતંત્ર્ય, RTI, શાંત રહેવાનો અધિકાર સમાવિષ્ટ
- દરેક પર વાજબી નિયંત્રણો મૂકી શકાય

અનુ. 20 — દોષસિદ્ધિ સામે રક્ષણ

અનુચ્છેદ 20 ગુનાઓ માટેની દોષસિદ્ધિ સામે વ્યક્તિને ત્રણ રક્ષણ આપે છે. આ રક્ષણ નાગરિક, વિદેશી અને કંપની — બધાને લાગુ પડે છે અને કટોકટી દરમિયાન પણ સ્થગિત થઈ શકતું નથી (44મા સુધારાથી).

પ્રથમ — પૂર્વવર્તી કાયદાની મનાઈ (ex-post-facto law): કોઈ વ્યક્તિને કૃત્ય સમયે અમલમાં ન હોય તેવા કાયદા હેઠળ સજા આપી શકાય નહીં. બીજું — બેવડી સજાની મનાઈ (double jeopardy): એક જ ગુના માટે એક કરતાં વધુ વાર સજા આપી શકાય નહીં. ત્રીજું — સ્વ-દોષારોપણ સામે રક્ષણ (self-incrimination): કોઈ આરોપીને પોતાની વિરુદ્ધ સાક્ષી બનવાની ફરજ પાડી શકાય નહીં.

- અનુ. 20(1) — પૂર્વવર્તી (ex-post-facto) ફોજદારી કાયદાની મનાઈ.
- અનુ. 20(2) — બેવડી સજા (double jeopardy)ની મનાઈ.
- અનુ. 20(3) — સ્વ-દોષારોપણ (self-incrimination) સામે રક્ષણ.
- આ રક્ષણ રાષ્ટ્રીય કટોકટીમાં પણ સ્થગિત થઈ શકતું નથી.

અનુ. 21 અને 21A — જીવન, વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા અને શિક્ષણ

અનુચ્છેદ 21 જાહેર કરે છે કે કાયદાથી પ્રસ્થાપિત કાર્યપદ્ધતિ સિવાય કોઈ વ્યક્તિને તેના જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાથી વંચિત કરી શકાય નહીં. આ અધિકાર નાગરિક અને વિદેશી બંનેને ઉપલબ્ધ છે. એ.કે. ગોપાલન કેસ (1950)માં તેનું સંકુચિત અર્થઘટન થયું હતું, પરંતુ મેનકા ગાંધી કેસ (1978)માં અદાલતે વ્યાપક અર્થ ઘટાવ્યો — હવે કાર્યપદ્ધતિ 'ન્યાયી, વાજબી અને યોગ્ય' હોવી જોઈએ.

મેનકા ગાંધી પછી અનુ. 21 હેઠળ અનેક અધિકારોને જીવનના અધિકારના ભાગ ગણાયા છે — જેમ કે ગૌરવપૂર્ણ જીવન, સ્વચ્છ પર્યાવરણ, આજીવિકા, ગોપનીયતા અને આશ્રય. કે.એસ. પુટ્ટસ્વામી કેસ (2017)માં અદાલતે 'ગોપનીયતાનો અધિકાર' (Right to Privacy)ને અનુ. 21 હેઠળ મૂળભૂત અધિકાર જાહેર કર્યો. 86મા સુધારા (2002)થી ઉમેરાયેલ અનુચ્છેદ 21A 6 થી 14 વર્ષનાં બાળકો માટે મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણને મૂળભૂત અધિકાર બનાવે છે.

અનુ. 21 — સંકળાયેલા મહત્વના કેસ

કેસ	વર્ષ
એ.કે. ગોપાલન	1950
મેનકા ગાંધી	1978
ઓલ્ગા ટેલિસ (આજીવિકાનો અધિકાર)	1985
કે.એસ. પુટ્ટસ્વામી (ગોપનીયતાનો અધિકાર)	2017

યાદ રાખો — અનુ. 21 / 21A

- અનુ. 21 — જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા (નાગરિક + વિદેશી)
- ગોપનીયતાનો અધિકાર — પુટ્ટસ્વામી 2017
- અનુ. 21A — 6-14 વર્ષનાં બાળકો માટે મફત-ફરજિયાત શિક્ષણ
- 86મો સુધારો (2002) — અનુ. 21A ઉમેરાયો; RTE કાયદો 2009

અનુ. 22 — ધરપકડ અને અટકાયત સામે રક્ષણ

અનુચ્છેદ 22 ધરપકડ અને અટકાયત સામે રક્ષણ આપે છે અને તેના બે ભાગ છે — સામાન્ય (દંડાત્મક) અટકાયત અને નિવારક (preventive) અટકાયત. સામાન્ય ધરપકડ (અનુ. 22(1) અને 22(2)) હેઠળ વ્યક્તિને ધરપકડનું કારણ જણાવવું, વકીલ સાથે પરામર્શનો અધિકાર, અને 24 કલાકમાં (મુસાફરી સમય બાદ કરતાં) નજીકના મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરવો ફરજિયાત છે.

નિવારક અટકાયત (preventive detention) એ ગુનો કર્યા પહેલાં, શંકાના આધારે, ભવિષ્યમાં ગુનો અટકાવવા માટેની અટકાયત છે. અનુ. 22(4) મુજબ સલાહકાર બોર્ડ (Advisory Board)ની મંજૂરી વિના નિવારક અટકાયત ત્રણ મહિનાથી વધુ ચાલી શકતી નથી. 44મા સુધારાથી આ સમય ઘટાડીને બે મહિના કરવાનું સૂચન હતું, પણ તે અમલમાં આવ્યું નથી, તેથી ત્રણ મહિના જ રહ્યા છે.

અનુ. 22 — સામાન્ય vs નિવારક અટકાયત

મુદ્દો	સામાન્ય ધરપકડ	નિવારક અટકાયત
ધરપકડનું કારણ	જણાવવું ફરજિયાત	જરૂરી નથી (કેટલાક અપવાદે)
મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂઆત	24 કલાકમાં	જરૂરી નથી
વકીલનો અધિકાર	ઉપલબ્ધ	ઉપલબ્ધ નથી
કોને લાગુ	નાગરિક + વિદેશી	મુખ્યત્વે નાગરિક (કેટલાક અપવાદ)

યાદ રાખો — અનુ. 22

- ધરપકડ બાદ 24 કલાકમાં મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂઆત
- નિવારક અટકાયત — સલાહકાર બોર્ડ વિના વધુમાં વધુ 3 મહિના
- અનુ. 22(1)(2) સામાન્ય અટકાયત; અનુ. 22(4)-(7) નિવારક અટકાયત
- વિદેશી શત્રુ અને નિવારક અટકાયત હેઠળ વ્યક્તિને 22(1)(2)નું રક્ષણ નથી

📄 વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

BMC જુનિયર ક્લાર્ક 2026

1 **સંપત્તિનો મૂળ અધિકાર કયા અનુચ્છેદ મુજબ પૂરા પાડવામાં આવ્યા ? ? ?**

(A) અનુચ્છેદ - 19(1)(ક) | (B) અનુચ્છેદ - 19(1)(ઘ) | (C) અનુચ્છેદ - 19(1)(ખ) | (D) અનુચ્છેદ - 19(1)(ચ)

✓ **જવાબ:** ?

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી 2022

2 **ભારતીય સંવિધાનના કયા અનુચ્છેદમાં અસ્પૃશ્યતા નાબુદી સબંધિત જોગવાઇ થયેલી છે ?**

(A) અનુચ્છેદ - 18 | (B) અનુચ્છેદ - 15 | (C) અનુચ્છેદ - 16 | **(D) અનુચ્છેદ - 17**

✓ **જવાબ:** (D) અનુચ્છેદ - 17

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2023

3 **જોડકાં જોડો. મૂળભૂત અધિકારો – અનુચ્છેદ 1. સમાનતાનો અધિકાર – ક. અનુચ્છેદ 14 2. બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર – ખ. અનુચ્છેદ 21 3. જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો અધિકાર – ગ. અનુચ્છેદ 21A 4. શિક્ષણનો અધિકાર – ઘ. અનુચ્છેદ 32 મૂળભૂત અધિકારો અને તેના અનુચ્છેદને જોડતાં નીચેનાં જવાબો પૈકી સાચો જવાબ પસંદ કરો.**

(A) 1-ઘ, 2-ક, 3-ખ, 4-ગ | (B) 1-ક, 2-ખ, 3-ઘ, 4-ગ | **(C) 1-ક, 2-ઘ, 3-ખ, 4-ગ** | (D) 1-ક, 2-ઘ, 3-ગ, 4-ખ

✓ **જવાબ:** (C) 1-ક, 2-ઘ, 3-ખ, 4-ગ

GPSSB મુખ્ય સેવિકા 2022

4 **મૂળભૂત હક્કો સાથે અસંગત હોય તેવા અથવા તેમાં ઘટાડો કરતાં કાયદા રાજ્ય કરી શકશે નહી તેવી જોગવાઇ ભારતના સંવિધાનના કયા અનુચ્છેદમાં કરવામાં આવી છે.**

(A) અનુચ્છેદ-13 | (B) અનુચ્છેદ-12 | (C) અનુચ્છેદ-16 | (D) સંવિધાનમાં આવી જોગવાઇ નથી.

✓ **જવાબ:** (A) અનુચ્છેદ-13

GPSSB સંશોધન મદદનીશ 2016

5 **બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં સમાનતાનો સિદ્ધાંત આવરી લેવામાં આવ્યો છે ?**

(A) 16 મા અનુચ્છેદ | **(B) 14 મા અનુચ્છેદ** | (C) 15 મા અનુચ્છેદ | (D) 20 મા અનુચ્છેદ

✓ **જવાબ:** (B) 14 મા અનુચ્છેદ

GPSSB સમાજ કલ્યાણ નિરીક્ષક 2021

6 **જાહેર નોકરીમાં સમાનતા અંગે બંધારણના કયા આર્ટીકલમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે ?**

(A) 16 | (B) 20 | (C) 18 | (D) 17

✓ **જવાબ:** (A) 16

GSSSB ખેતી મદદનીશ 2025

7 **Which Article of the Constitution of India provides for protection against arrest and detention in certain cases?**

(A) Article 21 | **(B) Article 22** | (C) Article 23 | (D) Article 24

✓ **જવાબ:** (B) Article 22

GSSSB ખેતી મદદનીશ (સંવર્ગ 261) 2025

8 **ભારતીય બંધારણમાં નીચેનામાંથી કયા મૂળભૂત અધિકારની બાંયધરી ફક્ત નાગરિકોને આપવામાં આવી છે અને વિદેશીઓને નહીં?**

(A) વાણી અને અભિવ્યક્તિ ની સ્વતંત્રતા | (B) કાયદા સમક્ષ સમાનતાનો અધિકાર | (C) ગુનાઓ માટે દોષિત ઠેરવવાની બાબતમાં રક્ષણ | (D) જીવન અને વ્યક્તિ ગત સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ

✓ **જવાબ:** (A) વાણી અને અભિવ્યક્તિ ની સ્વતંત્રતા

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

9 **બંધારણના કયા અનુચ્છેદ પ્રમાણે ચૌદ વર્ષની નીચેની વયના બાળકને કારખાનામાં જોખમકારક કામ માટે રાખી શકાય નહીં?**

(A) અનુચ્છેદ 24 પ્રમાણે | (B) અનુચ્છેદ 21 પ્રમાણે | (C) અનુચ્છેદ 26 પ્રમાણે | (D) આવી કોઇ જોગવાઇ નથી

✓ **જવાબ:** (A) અનુચ્છેદ 24 પ્રમાણે

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

10 **'અસ્પૃશ્યતા નાબૂદ કરવામાં આવે છે અને કોઇ પણ સ્વરૂપમાં તેના આચરણની મનાઇ કરવામાં આવે છે.' ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલ અંતર્ગત આ જોગવાઇ કરવામાં આવેલ છે?**

(A) આર્ટિકલ-17 | (B) આર્ટિકલ-15 | (C) આર્ટિકલ-22 | (D) આર્ટિકલ-19

✓ **જવાબ:** (A) આર્ટિકલ-17

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

11 **ભારતના બંધારણમાં ભાગ-3 હેઠળ નીચે પૈકી કોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે ?**

(A) મૂળભૂત ફરજો | (B) રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિધ્ધાંતો | **(C) મૂળભૂત હક્કો** | (D) નાગરિકતા

✓ **જવાબ:** (C) મૂળભૂત હક્કો

ગુજરાત પોલીસ સબ ઇન્સ્પેક્ટર (PSI, બિનહથિયારી) 2022

12 **"ધરપકડ કરાયેલી કોઈપણ વ્યક્તિને બનતી ત્વરાએ તેની ધરપકડના કારણો જણાવ્યા વિના અટકમાં રાખી શકાશે નહીં." આ મુજબની જોગવાઈ ધરાવતા ભારતીય સંવિધાનના આર્ટિકલ જણાવો.**

(A) આર્ટિકલ-21 (ક) | (B) આર્ટિકલ-42 (ખ) | (C) આર્ટિકલ-32 (ક) | (D) ઉપરોક્ત પૈકી એકપણ નહીં

✓ **જવાબ:** (A) આર્ટિકલ-21 (ક)

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (બાયોલોજી) 2025

13 **Which of the following hereditary titles were abolished by Article 18?**

(A) Padma Vibhushan | (B) Bharat Ratna | **(C) Rai Bahadur** | (D) National Scholar

✓ **જવાબ:** (C) Rai Bahadur

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (કેમેસ્ટ્રી) 2025

14 **Which article talks about the Prohibition of employment of children in factories, etc.?**

(A) Article 21 | (B) Article 22 | (C) Article 23 | **(D) Article 24**

✓ **જવાબ:** (D) Article 24

ગુજરાત હાઈકોર્ટ આસિસ્ટન્ટ લાઈબ્રેરિયન 2023

15 **Article 21A of the Constitution of India provides that the State shall provide free and compulsory education to all children of the age of ___ years in such manner as the State may, by law, determine.**

(A) six to fourteen | (B) six to sixteen | (C) six to fifteen | (D) five to sixteen

✓ **જવાબ:** (A) six to fourteen

ગુજરાત હાઈકોર્ટ કોર્ટ મેનેજર 2024

16 **Article 21 of the Constitution of India provides for :**

(A) Right to Equality | (B) Freedom of Speech and Expression | (C) Right to follow Religion

(D) Right to Life and Personal Liberty

✓ **જવાબ:** (D) Right to Life and Personal Liberty

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

17 **નીચેનાં પૈકી કયું વિધાન સાચું છે?**

(A) હક એ નાગરિકો સામે રાજ્યના દાવા છે. | **(B) હક એ રાજ્ય સામે નાગરિકોના દાવા છે.**

(C) હક એ રાજ્યના બંધારણમાં સમાવિષ્ટ વિશેષાધિકારો છે. | (D) હક એ થોડાક નાગરિકોના ઘણા લોકોની સામેના વિશેષાધિકાર છે.

✓ **જવાબ:** (B) હક એ રાજ્ય સામે નાગરિકોના દાવા છે.

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

18 **બંધારણના કયા અનુચ્છેદથી બાળમજુરી પર પ્રતિબંધ મુકવામાં આવેલ છે ?**

(A) અનુચ્છેદ - 19 | (B) અનુચ્છેદ - 21 | **(C) અનુચ્છેદ - 24** | (D) અનુચ્છેદ - 25

✓ **જવાબ:** (C) અનુચ્છેદ - 24

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

19 **નીચેના વિકલ્પમાંથી માત્ર ભારતીય નાગરિકને મળતા મૂળભૂત અધિકારો કે જે વિદેશી નાગરિકને ન મળે તેનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો. વિધાન 1. અનુચ્છેદ 14 મુજબ કાયદા સમક્ષ સમાનતા અને કાયદાનું સમાન રક્ષણ વિધાન 2. અનુચ્છેદ 16માં જાહેર નોકરીની બાબતમાં સમાનતા વિધાન 3. અનુચ્છેદ 19 મુજબ વાણી સ્વતંત્રતાનો અધિકાર વિધાન 4. અનુચ્છેદ 21 મુજબ જીવન જીવવાનો અધિકાર વિધાન 5. અનુચ્છેદ 25 મુજબ ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો અધિકાર**

(A) વિધાન 1 અને 2 સાચું છે. (B) વિધાન 1 અને 3 સાચા છે. **(C) વિધાન 2 અને 3 સાચા છે.** (D) વિધાન 1,3 અને 5 સાચા છે.

✓ **જવાબ:** (C) વિધાન 2 અને 3 સાચા છે.

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

20 **ભારતના બંધારણના મૂળભૂત હકોના ભાગને કયા નામે ઓળખવામાં આવે છે?**

(A) ફન્ડારાઇટ્સ (B) પ્રોરોઇન્ડ **(C) કોન્સ્ટી બેઝૂલ** (D) મેગ્નાકાર્ટા

✓ **જવાબ:** (C) કોન્સ્ટી બેઝૂલ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

21 **ભારતમાં પ્રેસની સ્વતંત્રતા....**

(A) સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલ કાયદા અન્વયે લોકોને પ્રાપ્ત થાય છે. (B) ભારતના બંધારણમાં અલગથી જોગવાઇ કરવામાં આવેલ છે.

(C) વાણી સ્વાતંત્ર્ય અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાના હક્કની અંદર સમાવેશ થાય છે. (D) વહીવટી હુકમો અન્વયે લોકોને પ્રાપ્ત થાય છે.

✓ **જવાબ:** (C) વાણી સ્વાતંત્ર્ય અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાના હક્કની અંદર સમાવેશ થાય છે.

ગુજરાત પોલીસ સબ ઈન્સ્પેક્ટર (PSI, બિનહથિયારી) 2022

22 **"કોઈ ગુનાનો આરોપ મુકાયેલો હોય એવી કોઈ વ્યક્તિને પોતાની વિરુદ્ધ સાક્ષી બનવાની ફરજ પાડી શકાય નહીં." મુજબનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ છે ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલમાં આ?**

(A) આર્ટિકલ-31 (B) આર્ટિકલ-37 **(C) આર્ટિકલ-20** (D) આર્ટિકલ-18

✓ **જવાબ:** (C) આર્ટિકલ-20

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (કેમેસ્ટ્રી) 2025

23 **Which article of the Constitution calls for judicial scrutiny of legislation passed by the legislature?**

(A) Article 10 (B) Article 11 (C) Article 12 **(D) Article 13**

✓ **જવાબ:** (D) Article 13

ગુજરાત હાઈકોર્ટ આસિસ્ટન્ટ લાઇબ્રેરિયન 2023

24 **Article ___ of the Constitution of India relates to equality of opportunity in matters of public employment.**

(A) 226 (B) 21 (C) 34 **(D) 16**

✓ **જવાબ:** (D) 16

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

25 **ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ 21 હેઠળ જીવનના અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતામાં નીચેના પૈકી કોનો સમાવેશ થાય છે?**

(A) સમાનતાનો હક | **(B) ગોપનીયતાનો અધિકાર** | (C) વાણી અને અભિવ્યક્તિનો હક | (D) મિલકતનો હક

✓ **જવાબ:** (B) ગોપનીયતાનો અધિકાર

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

26 **6 થી 14 વર્ષની વયના પ્રત્યેક બાળકોને શિક્ષણનો મૂળભૂત અધિકાર બંધારણની કઈ કલમમાં સમાવિષ્ટ છે ?**

(A) અનુચ્છેદ 22-અ | **(B) અનુચ્છેદ 21-અ** | (C) અનુચ્છેદ 23 | (D) અનુચ્છેદ 21

✓ **જવાબ:** (B) અનુચ્છેદ 21-અ

ગુજરાત પોલીસ સબ ઈન્સ્પેક્ટર (PSI, બિનહથિયારી) 2022

27 **'ભારતના રાજ્યક્ષેત્રની અંદર કોઈ વ્યક્તિને, રાજ્યથી કાયદા સમક્ષ સમાનતાની અથવા કાયદાના સમાન રક્ષણનો ઈન્કાર કરી શકાશે નહીં' - કાયદા સમક્ષ સમાનતાના હકનો સમાવેશ, નીચે પૈકી ક્યા મૂળભૂત હકમાં થાય છે?**

(A) સ્વતંત્રતાનો હક | **(B) સમાનતાનો હક** | (C) ધર્મ સ્વતંત્રતાનો હક | (D) સંવિધાનના ઉપાયોનો હક

✓ **જવાબ:** (B) સમાનતાનો હક

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

28 **ધર્મ, જાતિ, જ્ઞાતિ, લિંગ, જન્મસ્થાનના આધારે ભેદભાવો પર પ્રતિબંધ બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં વર્ણવેલ છે ?**

(A) અનુચ્છેદ 14 | **(B) અનુચ્છેદ 15** | (C) અનુચ્છેદ 16 | (D) અનુચ્છેદ 17

✓ **જવાબ:** (B) અનુચ્છેદ 15

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

29 **ભારતના બંધારણનો અનુચ્છેદ 18 નીચે પૈકી કોનાથી સંબંધિત છે ?**

(A) અસ્પૃશ્યતાનું ઉન્મૂલન | **(B) ખિતાબોની નાબૂદી** | (C) બાળમજૂરી પર પ્રતિબંધ | (D) સમાનતાનો હક્ક

✓ **જવાબ:** (B) ખિતાબોની નાબૂદી

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

30 **ખાનગી ઈમારતો પર રાષ્ટ્રીય ધ્વજ ફરકાવવા માટે સુપ્રિમ કોર્ટ દ્વારા કયા અનુચ્છેદ અન્વયે મંજૂરી આપવામાં આવેલ છે.**

(A) અનુચ્છેદ 14 | (B) અનુચ્છેદ 15(4) | (C) અનુચ્છેદ 16(4) | **(D) અનુચ્છેદ 19(1)(a)**

✓ **જવાબ:** (D) અનુચ્છેદ 19(1)(a)

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ભારતના બંધારણમાં મૂળભૂત અધિકારો કયા ભાગમાં સમાવિષ્ટ છે?**

(A) ભાગ-2 | **(B) ભાગ-3** | (C) ભાગ-4 | (D) ભાગ-4A

ઉકેલ: મૂળભૂત અધિકારો ભાગ-3માં અનુચ્છેદ 12 થી 35 સુધી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **કયા અનુચ્છેદમાં 'રાજ્ય'ની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે?**

(A) અનુ. 12 | (B) અનુ. 13 | (C) અનુ. 14 | (D) અનુ. 19

ઉકેલ: અનુ. 12 'રાજ્ય'ની વ્યાખ્યા આપે છે જેમાં સંઘ, રાજ્ય, સ્થાનિક અને અન્ય સત્તાધિકારી આવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **ન્યાયિક સમીક્ષાનો પાયો કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ. 12 | **(B) અનુ. 13** | (C) અનુ. 14 | (D) અનુ. 15

ઉકેલ: અનુ. 13 મૂળભૂત અધિકારો સાથે અસંગત કાયદાને રદબાતલ ગણાવે છે — આ ન્યાયિક સમીક્ષાનો પાયો છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **'કાયદા સમક્ષ સમાનતા' અને 'કાયદાનું સમાન રક્ષણ'ની ખાતરી કયો અનુચ્છેદ આપે છે?**

(A) અનુ. 14 | (B) અનુ. 15 | (C) અનુ. 16 | (D) અનુ. 17

ઉકેલ: અનુ. 14 બંને ઘટકો ધરાવે છે — 'કાયદા સમક્ષ સમાનતા' (બ્રિટિશ) અને 'કાયદાનું સમાન રક્ષણ' (અમેરિકન).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **અસ્પૃશ્યતાની નાબૂદી કયા અનુચ્છેદ હેઠળ કરવામાં આવી છે?**

(A) અનુ. 15 | (B) અનુ. 16 | **(C) અનુ. 17** | (D) અનુ. 18

ઉકેલ: અનુ. 17 અસ્પૃશ્યતાનો અંત લાવે છે અને તેનું આચરણ સજાપાત્ર ગુનો છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **અનુચ્છેદ 19માં મૂળ રીતે કેટલી સ્વતંત્રતાઓ હતી?**

(A) છ | **(B) સાત** | (C) આઠ | (D) પાંચ

ઉકેલ: મૂળમાં 7 સ્વતંત્રતા હતી; 44મા સુધારાથી મિલકતની સ્વતંત્રતા [19(1)(f)] દૂર થતાં હાલ 6 છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો અધિકાર કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ. 19 | (B) અનુ. 20 | **(C) અનુ. 21** | (D) અનુ. 22

ઉકેલ: અનુ. 21 — કાયદાથી પ્રસ્થાપિત કાર્યપદ્ધતિ સિવાય જીવન/વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાથી વંચિત કરી શકાય નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **કયા સુધારા દ્વારા અનુચ્છેદ 21A (શિક્ષણનો અધિકાર) ઉમેરવામાં આવ્યો?**

(A) 42મો સુધારો | (B) 44મો સુધારો | **(C) 86મો સુધારો** | (D) 73મો સુધારો

ઉકેલ: 86મા સુધારા (2002)થી અનુ. 21A ઉમેરાયો — 6-14 વર્ષનાં બાળકો માટે મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **ધરપકડ થયેલ વ્યક્તિને કેટલા સમયમાં મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરવો ફરજિયાત છે?**

(A) 12 કલાક | **(B) 24 કલાક** | (C) 48 કલાક | (D) 72 કલાક

ઉકેલ: અનુ. 22(2) મુજબ ધરપકડ બાદ 24 કલાકમાં (મુસાફરી સમય બાદ) મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂઆત ફરજિયાત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **મિલકતના અધિકારને મૂળભૂત અધિકારની યાદીમાંથી કયા સુધારા દ્વારા દૂર કરાયો?**

(A) 42મો સુધારો | **(B) 44મો સુધારો** | (C) 52મો સુધારો | (D) 61મો સુધારો

ઉકેલ: 44મા સુધારા (1978)થી અનુ. 31 (મિલકતનો અધિકાર) દૂર કરી અનુ. 300A હેઠળ કાયદાકીય અધિકાર બનાવાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **ડૉ. આંબેડકરે કયા અનુચ્છેદને બંધારણનો 'આત્મા અને હૃદય' ગણાવ્યો હતો?**

(A) અનુ. 14 | (B) અનુ. 21 | **(C) અનુ. 32** | (D) અનુ. 19

ઉકેલ: અનુ. 32 (બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર)ને આંબેડકરે 'heart and soul' ગણાવ્યો હતો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **EWS માટે 10% અનામતની જોગવાઈ કયા સુધારા દ્વારા આવી?**

(A) 101મો સુધારો | (B) 102મો સુધારો | **(C) 103મો સુધારો** | (D) 104મો સુધારો

ઉકેલ: 103મા સુધારા (2019)થી અનુ. 15(6) અને 16(6) ઉમેરી EWS માટે 10% અનામતની છૂટ મળી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 **બેવડી સજા (double jeopardy) સામે રક્ષણ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ. 20(1) | **(B) અનુ. 20(2)** | (C) અનુ. 20(3) | (D) અનુ. 21

ઉકેલ: અનુ. 20(2) — એક જ ગુના માટે એક કરતાં વધુ વાર સજા આપી શકાય નહીં (double jeopardy).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 **'કાયદાનું સમાન રક્ષણ' ખ્યાલ કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવાયો છે?**

(A) બ્રિટન | **(B) અમેરિકા** | (C) આયર્લેન્ડ | (D) કેનેડા

ઉકેલ: 'કાયદાનું સમાન રક્ષણ' અમેરિકન ખ્યાલ છે; 'કાયદા સમક્ષ સમાનતા' બ્રિટિશ ખ્યાલ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 **સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે ખાસ જોગવાઈ કરવાની છૂટ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ. 15(3) | (B) અનુ. 15(4) | (C) અનુ. 16(4) | (D) અનુ. 14

ઉકેલ: અનુ. 15(3) રાજ્યને સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે ખાસ જોગવાઈ કરવાની છૂટ આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 **ખિતાબોની નાબૂદી કયા અનુચ્છેદ હેઠળ કરવામાં આવી છે?**

(A) અનુ. 17 | **(B) અનુ. 18** | (C) અનુ. 19 | (D) અનુ. 16

ઉકેલ: અનુ. 18 ખિતાબોની નાબૂદી કરે છે; શૈક્ષણિક અને લશ્કરી સન્માન અપવાદ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 **ગોપનીયતાનો અધિકાર (Right to Privacy)ને કયા કેસમાં મૂળભૂત અધિકાર જાહેર કરાયો?**

(A) મેનકા ગાંધી કેસ | (B) એ.કે. ગોપાલન કેસ | **(C) કે.એસ. પુટ્ટસ્વામી કેસ** | (D) કેશવાનંદ ભારતી કેસ

ઉકેલ: પુટ્ટસ્વામી કેસ (2017)માં ગોપનીયતાનો અધિકાર અનુ. 21 હેઠળ મૂળભૂત અધિકાર જાહેર થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 **નિવારક અટકાયત (preventive detention) સલાહકાર બોર્ડ વિના વધુમાં વધુ કેટલા સમય ચાલી શકે?**

(A) એક મહિનો | (B) બે મહિના | **(C) ત્રણ મહિના** | (D) છ મહિના

ઉકેલ: અનુ. 22(4) મુજબ સલાહકાર બોર્ડની મંજૂરી વિના નિવારક અટકાયત 3 મહિનાથી વધુ ચાલી શકતી નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 **અનુચ્છેદ 14 કોને ઉપલબ્ધ છે?**

(A) ફક્ત નાગરિક | (B) ફક્ત વિદેશી | **(C) નાગરિક અને વિદેશી બંને** | (D) ફક્ત સરકારી કર્મચારી

ઉકેલ: અનુ. 14માં 'કોઈ પણ વ્યક્તિ' શબ્દ હોવાથી નાગરિક અને વિદેશી બંનેને ઉપલબ્ધ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 **જાહેર નોકરીમાં 'તકની સમાનતા'ની ખાતરી કયો અનુચ્છેદ આપે છે?**

(A) અનુ. 14 | (B) અનુ. 15 | **(C) અનુ. 16** | (D) અનુ. 17

ઉકેલ: અનુ. 16 જાહેર નોકરીમાં તકની સમાનતાની ખાતરી આપે છે અને પછાત વર્ગ માટે અનામતની છૂટ આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 **અનામતની મહત્તમ 50% મર્યાદા અને 'ક્રીમી લેયર'નો સિદ્ધાંત કયા કેસમાં અપાયો?**

(A) ઇન્દિરા સાહની કેસ | (B) ચંપકમ દોરાઇરાજન કેસ | (C) મેનકા ગાંધી કેસ | (D) બાલાજી રાઘવન કેસ

ઉકેલ: ઇન્દિરા સાહની કેસ (1992, મંડલ કેસ)માં અનામતની 50% મર્યાદા અને ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત નક્કી થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 **સ્વ-દોષારોપણ (self-incrimination) સામે રક્ષણ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ. 20(1) | (B) અનુ. 20(2) | **(C) અનુ. 20(3)** | (D) અનુ. 22

ઉકેલ: અનુ. 20(3) — કોઈ આરોપીને પોતાની વિરુદ્ધ સાક્ષી બનવાની ફરજ પાડી શકાય નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **મેનકા ગાંધી કેસ (1978) કયા અનુચ્છેદ સાથે સંબંધિત છે?**

(A) અનુ. 14 | (B) અનુ. 19 | **(C) અનુ. 21** | (D) અનુ. 32

ઉકેલ: મેનકા ગાંધી કેસમાં અનુ. 21નું વ્યાપક અર્થઘટન થયું — કાર્યપદ્ધતિ ન્યાયી-વાજબી-યોગ્ય હોવી જોઈએ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **અનુચ્છેદ 19ની છ સ્વતંત્રતાઓ કોને ઉપલબ્ધ છે?**

(A) ફક્ત નાગરિકોને | (B) નાગરિક અને વિદેશી બંનેને | (C) ફક્ત વિદેશીઓને | (D) ફક્ત સરકારી અધિકારીઓને

ઉકેલ: અનુ. 19ની છ સ્વતંત્રતાઓ ફક્ત ભારતના નાગરિકોને જ ઉપલબ્ધ છે, વિદેશીઓને નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ. 19(1)(a) | (B) અનુ. 19(1)(b) | (C) અનુ. 19(1)(c) | (D) અનુ. 19(1)(d)

ઉકેલ: અનુ. 19(1)(a) — વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા; તેમાં પ્રેસ-સ્વાતંત્ર્ય સમાવિષ્ટ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **પૂર્વવર્તી (ex-post-facto) ફોજદારી કાયદાની મનાઇ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ. 20(1) | (B) અનુ. 20(2) | (C) અનુ. 20(3) | (D) અનુ. 21

ઉકેલ: અનુ. 20(1) — કૃત્ય સમયે અમલમાં ન હોય તેવા કાયદા હેઠળ સજા આપી શકાય નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણનો અધિકાર (અનુ. 21A) કયા વયજૂથનાં બાળકો માટે છે?**

(A) 3 થી 6 વર્ષ | **(B) 6 થી 14 વર્ષ** | (C) 6 થી 16 વર્ષ | (D) 8 થી 14 વર્ષ

ઉકેલ: અનુ. 21A — 6 થી 14 વર્ષનાં બાળકો માટે મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ મૂળભૂત અધિકાર છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **ભારત રત્ન અને પદ્મ પુરસ્કાર અંગે કયું વિધાન સાચું છે?**

(A) તે અનુ. 18 હેઠળ ખિતાબ ગણાય છે | **(B) તે અનુ. 18 હેઠળ ખિતાબ ગણાતા નથી** | (C) તે ગેરબંધારણીય છે | (D) તે ફક્ત વિદેશીઓને અપાય છે

ઉકેલ: બાલાજી રાઘવન કેસ (1996) મુજબ આ પુરસ્કારો 'ખિતાબ' નથી, કારણ કે નામ સાથે ઉપાધિ તરીકે વાપરી શકાય નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **શાંતિપૂર્ણ અને નિ:શસ્ત્ર સભા ભરવાની સ્વતંત્રતા કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ. 19(1)(a) | **(B) અનુ. 19(1)(b)** | (C) અનુ. 19(1)(c) | (D) અનુ. 19(1)(e)

ઉકેલ: અનુ. 19(1)(b) — શાંતિપૂર્ણ અને નિ:શસ્ત્ર સભા ભરવાની સ્વતંત્રતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **'વિચ્છેદ સિદ્ધાંત' (Doctrine of Severability) શું જણાવે છે?**

(A) આખો કાયદો રદ થાય છે | **(B) કાયદાનો માત્ર અસંગત ભાગ રદ થાય છે** | (C) કાયદો નિષ્ક્રિય રહે છે | (D) કાયદો સુધારી શકાય નહીં

ઉકેલ: વિચ્છેદ સિદ્ધાંત — મૂળભૂત અધિકાર સાથે અસંગત ભાગ જ રદ થાય, બાકીનો કાયદો અમલમાં રહે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **અનુચ્છેદ 20નું રક્ષણ રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન શું થાય છે?**

(A) સ્થગિત થઈ જાય છે | **(B) સ્થગિત થઈ શકતું નથી** | (C) આપોઆપ રદ થાય છે | (D) ફક્ત નાગરિકો માટે રહે છે

ઉકેલ: 44મા સુધારા મુજબ અનુ. 20 અને 21નું રક્ષણ રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન પણ સ્થગિત થઈ શકતું નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **ભારતમાં ગમે ત્યાં હરવા-ફરવાની સ્વતંત્રતા કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ. 19(1)(c) | **(B) અનુ. 19(1)(d)** | (C) અનુ. 19(1)(e) | (D) અનુ. 19(1)(g)

ઉકેલ: અનુ. 19(1)(d) — સમગ્ર ભારતમાં મુક્ત રીતે હરવા-ફરવાની સ્વતંત્રતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **નીચેનામાંથી કયો અધિકાર હાલમાં મૂળભૂત અધિકાર નથી?**

(A) સમાનતાનો અધિકાર | (B) સ્વતંત્રતાનો અધિકાર | **(C) મિલકતનો અધિકાર** | (D) બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર

ઉકેલ: 44મા સુધારાથી મિલકતનો અધિકાર (અનુ. 31) મૂળભૂત અધિકાર મટીને અનુ. 300A કાયદાકીય અધિકાર બન્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **આજીવિકાનો અધિકાર (ઓલ્ગા ટેલિસ કેસ) કયા અનુચ્છેદ હેઠળ આવે છે?**

(A) અનુ. 14 | (B) અનુ. 19 | **(C) અનુ. 21** | (D) અનુ. 23

ઉકેલ: ઓલ્ગા ટેલિસ કેસ (1985)માં આજીવિકાનો અધિકાર અનુ. 21ના જીવનના અધિકારનો ભાગ ગણાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 **વ્યવસાય, ધંધો અને વેપાર કરવાની સ્વતંત્રતા કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ. 19(1)(a) | (B) અનુ. 19(1)(d) | (C) અનુ. 19(1)(f) | **(D) અનુ. 19(1)(g)**

ઉકેલ: અનુ. 19(1)(g) — કોઈ પણ વ્યવસાય, ધંધો, વેપાર કે ઉદ્યોગ કરવાની સ્વતંત્રતા.

🖍️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. મૂળભૂત અધિકારો બંધારણના કયા ભાગમાં છે?

(A) ભાગ-3 (B) ભાગ-4 (C) ભાગ-2 (D) ભાગ-5

2. 'રાજ્ય'ની વ્યાખ્યા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 11 (B) અનુ. 12 (C) અનુ. 13 (D) અનુ. 14

3. કાયદા સમક્ષ સમાનતા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 14 (B) અનુ. 15 (C) અનુ. 16 (D) અનુ. 17

4. અસ્પૃશ્યતાની નાબૂદી કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 16 (B) અનુ. 17 (C) અનુ. 18 (D) અનુ. 19

5. ખિતાબોની નાબૂદી કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 17 (B) અનુ. 18 (C) અનુ. 19 (D) અનુ. 20

6. જીવનનો અધિકાર કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 19 (B) અનુ. 20 (C) અનુ. 21 (D) અનુ. 22

7. અનુચ્છેદ 19માં હાલ કેટલી સ્વતંત્રતાઓ છે?

(A) પાંચ (B) છ (C) સાત (D) આઠ

8. વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 19(1)(a) (B) અનુ. 19(1)(b) (C) અનુ. 19(1)(c) (D) અનુ. 19(1)(d)

9. જાહેર નોકરીમાં તકની સમાનતા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 14 (B) અનુ. 15 (C) અનુ. 16 (D) અનુ. 17

10. ધરપકડ બાદ વ્યક્તિને કેટલા કલાકમાં મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરવો જોઈએ?

(A) 12 કલાક (B) 24 કલાક (C) 36 કલાક (D) 48 કલાક

11. શિક્ષણનો અધિકાર (અનુ. 21A) કયા સુધારાથી ઉમેરાયો?

(A) 42મો (B) 44મો (C) 73મો (D) 86મો

12. મિલકતનો અધિકાર હાલમાં કયા અનુચ્છેદ હેઠળ છે?

(A) અનુ. 31 (B) અનુ. 300A (C) અનુ. 19(1)(f) (D) અનુ. 21

🟡 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. ન્યાયિક સમીક્ષાનો પાયો કયો અનુચ્છેદ પૂરો પાડે છે?

(A) અનુ. 12 (B) અનુ. 13 (C) અનુ. 14 (D) અનુ. 32

14. 'કાયદા સમક્ષ સમાનતા' ખ્યાલ કયા દેશમાંથી લેવાયો છે?

(A) અમેરિકા (B) બ્રિટન (C) આયર્લેન્ડ (D) ઓસ્ટ્રેલિયા

15. સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે ખાસ જોગવાઈની છૂટ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 15(1) (B) અનુ. 15(3) (C) અનુ. 15(4) (D) અનુ. 16(4)

16. બેવડી સજા (double jeopardy) સામે રક્ષણ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 20(1) (B) અનુ. 20(2) (C) અનુ. 20(3) (D) અનુ. 21

17. ડૉ. આંબેડકરે કયા અનુચ્છેદને બંધારણનો 'આત્મા અને હૃદય' કહ્યો?

(A) અનુ. 14 (B) અનુ. 21 (C) અનુ. 32 (D) અનુ. 19

18. EWS માટે 10% અનામતની જોગવાઇ કયા સુધારાથી આવી?

(A) 101મો (B) 102મો (C) 103મો (D) 104મો

19. નિવારક અટકાયત સલાહકાર બોર્ડ વિના વધુમાં વધુ કેટલા સમય ચાલે?

(A) 1 મહિનો (B) 2 મહિના (C) 3 મહિના (D) 6 મહિના

20. અનુચ્છેદ 19ની સ્વતંત્રતાઓ કોને ઉપલબ્ધ છે?

(A) ફક્ત નાગરિક (B) ફક્ત વિદેશી (C) નાગરિક + વિદેશી (D) ફક્ત કંપની

21. 'ગ્રહણ સિદ્ધાંત' (Doctrine of Eclipse) શું જણાવે છે?

(A) કાયદો સંપૂર્ણ રદ થાય (B) કાયદો નિષ્ક્રિય (ગ્રહણગ્રસ્ત) રહે
(C) આખો કાયદો માન્ય રહે (D) કાયદો સુધારી શકાય નહીં

22. મેનકા ગાંધી કેસ (1978) મુખ્યત્વે કયા અનુચ્છેદ સાથે સંબંધિત છે?

(A) અનુ. 14 (B) અનુ. 19 (C) અનુ. 21 (D) અનુ. 22

23. અનામતની 50% મહત્તમ મર્યાદા કયા કેસમાં નક્કી થઈ?

(A) ઇન્દિરા સાહની કેસ (B) ચંપકમ દોરાઈરાજન કેસ
(C) મેનકા ગાંધી કેસ (D) પુટ્ટસ્વામી કેસ

24. SC/ST પ્રમોશનમાં અનામતની છૂટ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 16(1) (B) અનુ. 16(4) (C) અનુ. 16(4A)
(D) અનુ. 15(4)

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચેનામાંથી કયું જોડકું ખોટું છે?

(A) અનુ. 14 — સમાનતા (B) અનુ. 19 — સ્વતંત્રતા
(C) અનુ. 21 — શોષણ વિરુદ્ધ (D) અનુ. 22 — ધરપકડ સામે રક્ષણ

26. અનુચ્છેદ 13(4) (24મા સુધારા) મુજબ બંધારણીય સુધારો અંગે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) તે અનુ. 13ના અર્થમાં 'કાયદો' ગણાય છે
(B) તે અનુ. 13ના અર્થમાં 'કાયદો' ગણાતો નથી
(C) તે હંમેશા રદબાતલ છે (D) તે ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત છે

27. નીચેનામાંથી કયો અધિકાર ખાનગી વ્યક્તિઓ સામે પણ ઉપલબ્ધ છે?

(A) અનુ. 19 (B) અનુ. 21 (C) અનુ. 17 (D) અનુ. 20

28. ઈ.પી. રોયપ્પા અને મેનકા ગાંધી કેસ મુજબ અનુ. 14 શાની વિરુદ્ધ છે?

(A) વાજબી વર્ગીકરણ (B) મનમાનીપણા (arbitrariness)
(C) અનામત (D) ન્યાયિક સમીક્ષા

29. નીચેનામાંથી કયા બે અનુચ્છેદનું રક્ષણ રાષ્ટ્રીય કટોકટીમાં પણ સ્થગિત થઈ શકતું નથી?

(A) અનુ. 14 અને 19 (B) અનુ. 20 અને 21 (C) અનુ. 19 અને 21
(D) અનુ. 21 અને 22

30. અનુચ્છેદ 15(5) કયા સુધારાથી ઉમેરાયો અને તે શાની છૂટ આપે છે?

(A) 93મો — શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અનામત
(B) 103મો — EWS અનામત (C) 77મો — પ્રમોશન અનામત
(D) 44મો — મિલકત

31. 'સત્તાધિકારી' (other authorities) શબ્દનો વ્યાપક અર્થ — 'instrumentality of State' કયા કેસમાં અપાયો?

(A) અજયા હસિયા કેસ (B) મેનકા ગાંધી કેસ
(C) કેશવાનંદ ભારતી કેસ (D) ગોપાલન કેસ

32. નિવારક અટકાયત હેઠળ વ્યક્તિને નીચેનામાંથી કયું રક્ષણ ઉપલબ્ધ નથી?

(A) 24 કલાકમાં મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂઆત (B) સલાહકાર બોર્ડ
(C) કેટલીક પરિસ્થિતિમાં અટકાયત (D) કાનૂની માળખું

33. ભારત રત્ન/પદ્મ પુરસ્કાર 'ખિતાબ' નથી — આ ચુકાદો કયા કેસમાં અપાયો?

(A) બાલાજી રાઘવન કેસ (B) ઇન્દિરા સાહની કેસ
(C) પુટ્ટસ્વામી કેસ (D) ગોપાલન કેસ

34. અનુચ્છેદ 14 હેઠળ 'વાજબી વર્ગીકરણ' માન્ય રહેવા કઈ બે કસોટી પૂરી થવી જોઈએ?

(A) માત્ર સ્પષ્ટ ભેદ (B) સ્પષ્ટ ભેદ + ઉદ્દેશ સાથે વાજબી સંબંધ
(C) માત્ર સરકારી હેતુ (D) ફક્ત જાતિ-આધારિત

35. ⭐ નીચેનામાંથી કયું જોડકું (કેસ — સ્થાપિત અધિકાર) ખોટું છે?

(A) પુટ્ટસ્વામી — ગોપનીયતાનો અધિકાર

(B) ઓલ્ગા ટેલિસ — આજીવિકાનો અધિકાર

(C) મેનકા ગાંધી — ગૌરવપૂર્ણ જીવનનો અધિકાર

(D) ચંપકમ દોરાઈરાજન — ગોપનીયતાનો અધિકાર

36. ⭐ બંધારણ સભામાં મૂળભૂત અધિકારોની ઉપસમિતિના અધ્યક્ષ કોણ હતા અને કયો અધિકાર 'મૃત-પત્ર' (paper right) ન બને તે માટે અનુ. 32 રખાયો — આ સંદર્ભે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) અનુ. 32 સામાન્ય કાયદાથી રદ કરી શકાય છે

(B) અનુ. 32 પોતે જ એક મૂળભૂત અધિકાર છે

(C) અનુ. 32 ફક્ત વડી અદાલતમાં લાગુ પડે છે

(D) અનુ. 32 બિન-ન્યાયયોગ્ય છે

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **A**	2. **B**	3. **A**	4. **B**	5. **B**	6. **C**	7. **B**	8. **A**	9. **C**	10. **B**	11. **D**
12. **B**	13. **B**	14. **B**	15. **B**	16. **B**	17. **C**	18. **C**	19. **C**	20. **A**	21. **B**	22. **C**
23. **A**	24. **C**	25. **C**	26. **B**	27. **C**	28. **B**	29. **B**	30. **A**	31. **A**	32. **A**	33. **A**
34. **B**	35. **D**	36. **B**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (A) — મૂળભૂત અધિકારો ભાગ-3 (અનુ. 12-35)માં છે.

2. જવાબ (B) — અનુ. 12 'રાજ્ય' શબ્દ સમજાવે છે.

3. જવાબ (A) — અનુ. 14 — કાયદા સમક્ષ સમાનતા અને કાયદાનું સમાન રક્ષણ.

4. જવાબ (B) — અનુ. 17 અસ્પૃશ્યતાનો અંત લાવે છે.

5. જવાબ (B) — અનુ. 18 ખિતાબોની નાબૂદી કરે છે.

6. જવાબ (C) — અનુ. 21 — જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો અધિકાર.

7. જવાબ (B) — મૂળ 7 હતી; 44મા સુધારાથી મિલકતની સ્વતંત્રતા દૂર થતાં હાલ 6 છે.

8. જવાબ (A) — અનુ. 19(1)(a) — વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા.

9. જવાબ (C) — અનુ. 16 — જાહેર નોકરીમાં તકની સમાનતા.

10. જવાબ (B) — અનુ. 22 — ધરપકડ બાદ 24 કલાકમાં મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂઆત ફરજિયાત.

11. જવાબ (D) — 86મા સુધારા (2002)થી અનુ. 21A ઉમેરાયો.

12. જવાબ (B) — 44મા સુધારાથી મિલકતનો અધિકાર અનુ. 300A હેઠળ કાયદાકીય અધિકાર બન્યો.

13. જવાબ (B) — અનુ. 13 મૂળભૂત અધિકાર સાથે અસંગત કાયદાને રદબાતલ ગણાવી ન્યાયિક સમીક્ષાનો પાયો આપે છે.

14. જવાબ (B) — 'કાયદા સમક્ષ સમાનતા' બ્રિટિશ ખ્યાલ (Rule of Law) છે; 'સમાન રક્ષણ' અમેરિકન.

15. જવાબ (B) — અનુ. 15(3) સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે ખાસ જોગવાઈની છૂટ આપે છે.

16. જવાબ (B) — અનુ. 20(2) — એક જ ગુના માટે બે વાર સજા આપી શકાય નહીં.

17. જવાબ (C) — અનુ. 32 (બંધારણીય ઉપાય)ને આંબેડકરે 'heart and soul' ગણાવ્યો.

18. જવાબ (C) — 103મા સુધારા (2019)થી અનુ. 15(6) અને 16(6) ઉમેરી EWS અનામત.

19. જવાબ (C) — અનુ. 22(4) — સલાહકાર બોર્ડ વિના નિવારક અટકાયત 3 મહિનાથી વધુ નહીં.

20. જવાબ (A) — અનુ. 19ની છ સ્વતંત્રતા ફક્ત ભારતના નાગરિકોને ઉપલબ્ધ છે.

21. જવાબ (B) — ગ્રહણ સિદ્ધાંત — મૂળભૂત અધિકાર સામેનો જૂનો કાયદો રદ થતો નથી પણ નિષ્ક્રિય રહે છે.

22. જવાબ (C) — મેનકા ગાંધી કેસમાં અનુ. 21નું વ્યાપક અર્થઘટન — કાર્યપદ્ધતિ ન્યાયી-વાજબી-યોગ્ય.

23. જવાબ (A) — ઇન્દિરા સાહની કેસ (1992)માં 50% મર્યાદા અને ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત નક્કી થયો.

24. જવાબ (C) — અનુ. 16(4A) (77મા સુધારા, 1995)થી SC/ST પ્રમોશનમાં અનામતની છૂટ મળી.

25. જવાબ (C) — અનુ. 21 જીવનનો અધિકાર છે; શોષણ વિરુદ્ધનો અધિકાર અનુ. 23-24માં છે.

26. જવાબ (B) — 24મા સુધારાથી ઉમેરાયેલ અનુ. 13(4) મુજબ બંધારણીય સુધારો અનુ. 13ના અર્થમાં 'કાયદો' નથી.

27. જવાબ (C) — અનુ. 17 (અસ્પૃશ્યતા-નાબૂદી) ખાનગી વ્યક્તિઓ સામે પણ અમલપાત્ર છે.

28. જવાબ (B) — આ કેસોમાં અદાલતે કહ્યું કે અનુ. 14 રાજ્યના મનમાનીપણા (arbitrariness)ની વિરુદ્ધ છે.

29. જવાબ (B) — 44મા સુધારા મુજબ અનુ. 20 અને 21 કટોકટી દરમિયાન પણ સ્થગિત થઇ શકતા નથી.

30. જવાબ (A) — 93મા સુધારાથી અનુ. 15(5) ઉમેરાયો — ખાનગી સહિતની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં અનામતની છૂટ.

31. જવાબ (A) — અજયા હસિયા કેસ (1981)માં 'instrumentality/agency of State' કસોટી અપાઈ.

32. જવાબ (A) — નિવારક અટકાયતમાં 24 કલાકમાં મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂઆત અને વકીલનો અધિકાર ઉપલબ્ધ નથી.

33. જવાબ (A) — બાલાજી રાઘવન કેસ (1996) — આ પુરસ્કારો અનુ. 18 હેઠળ 'ખિતાબ' નથી.

34. જવાબ (B) — વાજબી વર્ગીકરણ માટે (1) સમજી શકાય તેવો ભેદ (intelligible differentia) અને (2) ઉદ્દેશ સાથે વાજબી સંબંધ — બંને જરૂરી.

35. જવાબ (D) — ચંપકમ દોરાઈરાજન કેસ (1951) અનામત/સમાનતા સાથે સંબંધિત હતો, ગોપનીયતા સાથે નહીં; આ કેસ પછી 1લો બંધારણીય સુધારો થયો.

36. જવાબ (B) — અનુ. 32 (બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર) સ્વયં એક મૂળભૂત અધિકાર છે, જે અન્ય મૂળભૂત અધિકારોને અમલપાત્ર બનાવે છે; આથી તેને 'આત્મા અને હૃદય' કહેવાય છે.

6 મૂળભૂત અધિકારો — ભાગ 2 (Fundamental Rights II — Art 23-32) અને રિટ

ભારતના બંધારણના ભાગ-3 માં અનુચ્છેદ 23 થી 30 સુધી શોષણ વિરુદ્ધનો અધિકાર, ધાર્મિક સ્વતંત્રતા તથા સાંસ્કૃતિક-શૈક્ષણિક અધિકારોનું વિગતે નિરૂપણ થયું છે. અનુચ્છેદ 31 (સંપત્તિ અધિકાર) 44મા સુધારાથી મૂળભૂત અધિકાર મટીને કાનૂની અધિકાર (300A) બન્યો. અનુચ્છેદ 32 — જેને ડૉ. આંબેડકરે બંધારણનો 'આત્મા અને હૃદય' કહ્યો — તે મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટેનો બંધારણીય ઉપાય આપે છે અને સર્વોચ્ચ અદાલતને પાંચ પ્રકારની રિટ બહાર પાડવાની સત્તા સોંપે છે. આ પ્રકરણ આ બધા અધિકારો, રિટ-તંત્ર અને અનુ. 32 vs 226 ની તુલના ઊંડાણથી આવરી લે છે.

શોષણ વિરુદ્ધનો અધિકાર (અનુચ્છેદ 23-24)

અનુચ્છેદ 23 અને 24 માનવ વ્યક્તિના ગૌરવનું રક્ષણ કરે છે અને શોષણના સ્વરૂપો સામે રક્ષણ આપે છે. આ અધિકાર નાગરિક અને બિન-નાગરિક બંનેને — એટલે કે દરેક વ્યક્તિને — પ્રાપ્ય છે, અને રાજ્ય તેમજ ખાનગી વ્યક્તિ બંને સામે અમલમાં મૂકી શકાય છે.

અનુચ્છેદ 23 માનવ-વેપાર (human trafficking), બેગાર (વેઠ — વેતન વિના ફરજિયાત મજૂરી) અને બીજા તમામ પ્રકારના ફરજિયાત શ્રમ (forced labour) પર પ્રતિબંધ મૂકે છે. તેનો ભંગ કાયદાથી શિક્ષાપાત્ર ગુનો છે. જોકે અનુ. 23(2) અનુસાર રાજ્ય જાહેર હેતુ માટે ફરજિયાત સેવા લાદી શકે છે, પરંતુ આમ કરતી વખતે ધર્મ, જાતિ, વર્ગ કે તેમાંથી કોઈના આધારે ભેદભાવ કરી શકાય નહીં.

અનુચ્છેદ 24 14 વર્ષથી નીચેની વયના બાળકને કારખાના, ખાણ કે અન્ય જોખમી રોજગારમાં કામે રાખવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે. જોકે તે જોખમી ન હોય તેવા હળવા કામમાં બાળકને રોકવા પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ નથી. બાળ મજૂરી (પ્રતિબંધ અને નિયમન) અધિનિયમ આ અનુચ્છેદને બળ આપે છે.

ઐતિહાસિક 'પીપલ્સ યુનિયન ફોર ડેમોક્રેટિક રાઇટ્સ વિ. ભારત સંઘ' (1982 — અસિયાડ કેસ) માં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે લઘુત્તમ વેતનથી ઓછું ચૂકવવું એ પણ અનુ. 23 હેઠળ 'ફરજિયાત શ્રમ' ગણાય.

અનુચ્છેદ 23-24 સારાંશ

અનુચ્છેદ	જોગવાઈ	મુખ્ય મુદ્દો
23	માનવ-વેપાર અને ફરજિયાત શ્રમ પર પ્રતિબંધ	બેગાર/વેઠ ગુનો; નાગરિક+બિન-નાગરિક
23(2)	જાહેર હેતુ માટે ફરજિયાત સેવા માન્ય	ભેદભાવ વિના જ
24	14 વર્ષથી નીચેના બાળકને જોખમી કામમાં પ્રતિબંધ	કારખાના/ખાણ/જોખમી રોજગાર

યાદ રાખો

- બાળ મજૂરી પ્રતિબંધ વય મર્યાદા = 14 વર્ષ (અનુ. 24)
- અસિયાડ કેસ (1982): લઘુત્તમ વેતનથી ઓછું = ફરજિયાત શ્રમ
- અનુ. 23 રાજ્ય તેમજ ખાનગી વ્યક્તિ બંને સામે

ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો અધિકાર (અનુચ્છેદ 25-28)

અનુચ્છેદ 25 થી 28 ભારતના બિનસાંપ્રદાયિક (secular) સ્વરૂપને બંધારણીય આધાર આપે છે. અહીં રાજ્યનો કોઈ ધર્મ નથી અને દરેક વ્યક્તિને અંતઃકરણની સ્વતંત્રતા તથા ધર્મ માનવા, આચરવા અને પ્રચાર કરવાનો અધિકાર છે.

અનુચ્છેદ 25: અંતઃકરણની સ્વતંત્રતા તથા ધર્મને મુક્તપણે માનવા, આચરવા અને પ્રચાર કરવાનો અધિકાર. આ અધિકાર જાહેર વ્યવસ્થા, નૈતિકતા અને આરોગ્યને આધીન છે. તેમાં શીખ સમુદાય માટે કૃપાણ ધારણ કરવાનો સમાવેશ સ્પષ્ટ રીતે ગણાય છે.

અનુચ્છેદ 26: ધાર્મિક બાબતોના વહીવટ માટે ધાર્મિક સંપ્રદાયોને સંસ્થા સ્થાપવા-ચલાવવા, મિલકત મેળવવા-ધરાવવા અને વહીવટ કરવાનો અધિકાર.

અનુચ્છેદ 27: કોઈ ચોક્કસ ધર્મ કે સંપ્રદાયના પ્રચાર માટે ખર્ચ થનારા કરવેરા ભરવા માટે કોઈને ફરજ પાડી શકાય નહીં.

અનુચ્છેદ 28: સંપૂર્ણ રાજ્ય-ભંડોળથી ચાલતી શૈક્ષણિક સંસ્થામાં ધાર્મિક શિક્ષણ આપી શકાય નહીં; પરંતુ રાજ્ય-માન્ય કે રાજ્ય-સહાય મેળવતી સંસ્થામાં ધાર્મિક શિક્ષણમાં હાજરી માટે વ્યક્તિ (કે સગીરના કિસ્સામાં વાલી)ની સંમતિ જરૂરી છે.

ધાર્મિક સ્વતંત્રતા — અનુચ્છેદ 25-28

અનુચ્છેદ	વિષય
25	અંતઃકરણ સ્વાતંત્ર્ય + ધર્મ માનવા/આચરવા/પ્રચારની સ્વતંત્રતા
26	ધાર્મિક બાબતોના વહીવટની સ્વતંત્રતા (સંપ્રદાય)
27	ધર્મ-પ્રચાર માટેના કરમાંથી મુક્તિ
28	અમુક શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં ધાર્મિક શિક્ષણની સ્વતંત્રતા

મહત્વનું

- અનુ. 25-28 = બધી વ્યક્તિને (નાગરિક+બિન-નાગરિક)
- ધાર્મિક સ્વતંત્રતા જાહેર વ્યવસ્થા, નૈતિકતા, આરોગ્યને આધીન
- અનુ. 25 માં કૃપાણ ધારણ સ્પષ્ટ રીતે સામેલ

સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક અધિકાર (અનુચ્છેદ 29-30)

અનુચ્છેદ 29 અને 30 લઘુમતીઓ (minorities)ના સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક હિતોનું રક્ષણ કરે છે, જેથી તેઓ પોતાની વિશિષ્ટ ભાષા, લિપિ અને સંસ્કૃતિ જાળવી શકે.

અનુચ્છેદ 29: ભારતના રાજ્યક્ષેત્રમાં વસતા નાગરિકોના કોઈપણ વર્ગને, જેને પોતાની વિશિષ્ટ ભાષા, લિપિ કે સંસ્કૃતિ હોય, તેને જાળવી રાખવાનો અધિકાર છે. અનુ. 29(2) મુજબ રાજ્ય-સહાય મેળવતી શૈક્ષણિક સંસ્થામાં ધર્મ, જાતિ, ભાષાના આધારે પ્રવેશ નકારી શકાય નહીં. નોંધનીય: અનુ. 29 લઘુમતી તેમજ બહુમતી બંને નાગરિક-વર્ગને રક્ષણ આપે છે.

અનુચ્છેદ 30: ધર્મ કે ભાષાના આધારે રચાયેલ તમામ લઘુમતીઓને પોતાની પસંદગીની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સ્થાપવા અને ચલાવવાનો અધિકાર છે. અનુ. 30(1A) અનુસાર આવી લઘુમતી સંસ્થાની મિલકત ફરજિયાત હસ્તગત (acquisition) કરતી વખતે વળતરની રકમ એવી હોવી જોઈએ કે જે અધિકારને નકામો ન બનાવે.

T.M.A. પાઇ ફાઉન્ડેશન (2002) અને ઇન્રે કેરળ એજ્યુકેશન બિલ જેવા કેસોમાં લઘુમતી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના અધિકારની વ્યાખ્યા થઈ છે.

અનુ. 29 vs અનુ. 30

મુદ્દો	અનુચ્છેદ 29	અનુચ્છેદ 30
કોને	નાગરિકોના કોઈપણ વર્ગ (બહુમતી+લઘુમતી)	ધર્મ/ભાષા આધારિત લઘુમતી જ
શું	ભાષા/લિપિ/સંસ્કૃતિ જાળવવાનો	શૈક્ષણિક સંસ્થા સ્થાપવા/ચલાવવાનો
પ્રવેશ	29(2): ધર્મ/જાતિ/ભાષાથી પ્રવેશ-ભેદ નહીં	પોતાની સંસ્થાનું વહીવટ-સ્વાતંત્ર્ય

ભૂલ ન કરો

- અનુ. 29 = બધા નાગરિક-વર્ગ (ફક્ત લઘુમતી નહીં)
- અનુ. 30 = ફક્ત ધાર્મિક/ભાષાકીય લઘુમતી
- 30(1A): હસ્તગત વખતે વળતર અધિકારને નકામો ન બનાવે

સંપત્તિ અધિકાર — 44મા સુધારાથી મૂળભૂતમાંથી કાનૂની (અનુ. 300A)

મૂળ બંધારણમાં સંપત્તિનો અધિકાર અનુચ્છેદ 19(1)(f) (સંપત્તિ મેળવવા, ધરાવવા અને નિકાલ કરવાનો અધિકાર) અને અનુચ્છેદ 31 (વળતર વિના સંપત્તિ ન છીનવાય) એમ બે જગ્યાએ મૂળભૂત અધિકાર તરીકે હતો. જમીન સુધારા અને સામાજિક-આર્થિક કાયદાઓ સામે આ અધિકાર વારંવાર અડચણ બનતો રહ્યો, જેના કારણે અનેક મુકદ્દમા થયા.

1978 ના 44મા બંધારણીય સુધારા અધિનિયમે અનુચ્છેદ 19(1)(f) અને અનુચ્છેદ 31 બંને રદ કરી, સંપત્તિ અધિકારને મૂળભૂત અધિકારની યાદીમાંથી દૂર કર્યો. તેને ભાગ-12 માં નવા અનુચ્છેદ 300A હેઠળ માત્ર કાનૂની / બંધારણીય અધિકાર તરીકે મૂક્યો.

અનુચ્છેદ 300A અનુસાર કોઈપણ વ્યક્તિને કાયદાના અધિકાર સિવાય તેની સંપત્તિથી વંચિત કરી શકાય નહીં. અર્થ: હવે સંપત્તિ છીનવાય તો અનુ. 32 હેઠળ સીધી સર્વોચ્ચ અદાલતમાં જઈ શકાય નહીં (કેમ કે તે મૂળભૂત અધિકાર નથી), પણ અનુ. 226 હેઠળ ઉચ્ચ અદાલતમાં અને સામાન્ય કાયદાકીય ઉપાય દ્વારા રક્ષણ મેળવી શકાય.

નોંધ: અનુ. 30(1A) અને અનુ. 31A/31B/31C માં સંપત્તિ સંબંધિત કેટલીક ખાસ જોગવાઇઓ હજુ બંધારણમાં છે; પણ 'સંપત્તિનો સામાન્ય અધિકાર' હવે મૂળભૂત નથી.

સંપત્તિ અધિકાર — પહેલાં અને પછી

પાસું	44મા સુધારા પહેલાં	44મા સુધારા પછી (1978)
સ્થાન	અનુ. 19(1)(f) + અનુ. 31	અનુ. 300A (ભાગ-12)
પ્રકાર	મૂળભૂત અધિકાર	કાનૂની/બંધારણીય અધિકાર
ઉપાય	અનુ. 32 સીધો સર્વોચ્ચ અદાલતમાં	અનુ. 226 / સામાન્ય કાયદો

ઘૂંટી લો

- 44મો સુધારો (1978) — સંપત્તિ મૂળભૂતમાંથી કાનૂની
- નવો અનુચ્છેદ = 300A (ભાગ-12)
- રદ થયા: અનુ. 19(1)(f) અને અનુ. 31

બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર (અનુચ્છેદ 32) — 'બંધારણનો આત્મા'

અનુચ્છેદ 32 પોતે જ એક મૂળભૂત અધિકાર છે — મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે સીધી સર્વોચ્ચ અદાલતમાં જવાનો અધિકાર. ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે અનુ. 32 ને 'બંધારણનો આત્મા અને હૃદય' (heart and soul of the Constitution) ગણાવ્યો, કેમ કે અન્ય મૂળભૂત અધિકારો કાગળ પર નકામા ન રહે તે માટે આ અધિકાર તેમને બળ આપે છે.

અનુ. 32 સર્વોચ્ચ અદાલતને મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે યોગ્ય આદેશો કે રિટ — બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (Habeas Corpus), પરમાદેશ (Mandamus), પ્રતિષેધ (Prohibition), અધિકારપૃચ્છા (Quo-Warranto) અને ઉત્પ્રેષણ (Certiorari) — બહાર પાડવાની સત્તા આપે છે.

અનુ. 32 માત્ર મૂળભૂત અધિકારોના ભંગ સામે ઉપલબ્ધ છે — સામાન્ય કાનૂની અધિકાર માટે નહીં. જ્યારે મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ થાય ત્યારે સર્વોચ્ચ અદાલતમાં અરજી કરવી તે અરજદારનો અધિકાર છે, એટલે અદાલત તેને ઇન્કાર કરી શકતી નથી.

અનુ. 32 ને કટોકટી (Emergency) સિવાય સ્થગિત (suspend) કરી શકાય નહીં (અનુ. 359). વળી, અનુ. 20 અને 21 ની અમલબજાવણી કટોકટીમાં પણ સ્થગિત થઇ શકતી નથી — 44મા સુધારાથી આ રક્ષણ વધુ મજબૂત બન્યું.

- અનુ. 32 = પોતે મૂળભૂત અધિકાર (બંધારણનો આત્મા — આંબેડકર)
- ફક્ત મૂળભૂત અધિકારોના ભંગ માટે; સામાન્ય અધિકાર માટે નહીં
- સર્વોચ્ચ અદાલતનું મૂળ ક્ષેત્રાધિકાર (original jurisdiction)
- પાંચ રિટ બહાર પાડવાની સત્તા

પરીક્ષા-પોઇન્ટ

- આંબેડકર: અનુ. 32 = બંધારણનો આત્મા અને હૃદય
- અનુ. 32 પોતે મૂળભૂત અધિકાર (ભાગ-3)
- કટોકટીમાં અનુ. 20 અને 21 ની અમલબજાવણી સ્થગિત નહીં

પાંચ રિટ (Writs) — અર્થ અને ઉપયોગ

રિટ એ અદાલત દ્વારા બહાર પાડવામાં આવતો ઔપચારિક લેખિત આદેશ છે. ભારતમાં રિટ વ્યવસ્થા બ્રિટિશ (અંગ્રેજી) કાયદાથી લેવામાં આવી છે. પાંચ પ્રકારની રિટ છે: બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ, પરમાદેશ, પ્રતિષેધ, અધિકારપૃચ્છા અને ઉત્પ્રેષણ.

બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (Habeas Corpus — 'તમારી પાસે શરીર હોવું જોઈએ'): ગેરકાયદે અટકાયત (detention) સામેનો ઉપાય. અદાલત અટકાયત કરનાર સત્તાધિકારીને હુકમ કરે છે કે અટકાયત કરાયેલ વ્યક્તિને અદાલત સમક્ષ રજૂ કરે અને અટકાયતનું કારણ સ્પષ્ટ કરે. આ રિટ રાજ્ય તેમજ ખાનગી વ્યક્તિ બંને સામે બહાર પાડી શકાય છે.

પરમાદેશ (Mandamus — 'અમે હુકમ કરીએ છીએ'): જાહેર સત્તાધિકારી, અધિકારી, સરકારી મંડળ કે નીચલી અદાલતને તેની કાનૂની ફરજ બજાવવા આદેશ આપતી રિટ. ખાનગી વ્યક્તિ, રાષ્ટ્રપતિ/રાજ્યપાલ કે ઉચ્ચ અદાલતના ન્યાયિક કાર્ય સામે મંડામસ બહાર પાડી શકાય નહીં.

પ્રતિષેધ (Prohibition — 'અટકાવો'): ઉચ્ચ અદાલત કે સર્વોચ્ચ અદાલત નીચલી અદાલત કે ન્યાયિક/અર્ધ-ન્યાયિક મંડળને પોતાના ક્ષેત્રાધિકારની બહાર જઈને કાર્ય કરતાં અટકાવવા આ રિટ કાઢે છે. તે કાર્યવાહી ચાલુ હોય ત્યારે (કાર્ય પૂર્ણ થાય તે પહેલાં) બહાર પડે છે.

ઉત્પ્રેષણ (Certiorari — 'પ્રમાણિત કરવા'): ઉપલી અદાલત નીચલી અદાલત/મંડળમાં ચાલતા કેસને પોતાની પાસે મંગાવી લે અથવા તેણે આપેલ આદેશ ક્ષેત્રાધિકાર-બાહ્ય કે કાનૂની ભૂલવાળો હોય તો રદ કરે. તે કાર્યવાહી પૂર્ણ થયા પછી (નિવારક + ઉપચારક બંને) બહાર પડે છે.

અધિકારપૃચ્છા (Quo-Warranto — 'કયા અધિકારથી'): કોઈ વ્યક્તિ જે જાહેર પદ ગેરકાયદે ધારણ કરે છે, તેને 'કયા અધિકારથી આ પદ ધરાવો છો' એમ પૂછતી રિટ. કોઈપણ રસ ધરાવનાર વ્યક્તિ (પીડિત હોવું જરૂરી નથી) આ રિટ માટે અરજી કરી શકે; તે ખાનગી પદ માટે બહાર પડતી નથી.

પાંચ રિટ — સારાંશ

રિટ	શાબ્દિક અર્થ	ઉપયોગ
બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (Habeas Corpus)	શરીર રજૂ કરો	ગેરકાયદે અટકાયત સામે; રાજ્ય+ખાનગી
પરમાદેશ (Mandamus)	અમે હુકમ કરીએ	જાહેર સત્તાધિકારીને ફરજ બજાવવા આદેશ
પ્રતિષેધ (Prohibition)	અટકાવો	નીચલી અદાલતને ક્ષેત્રાધિકાર-બાહ્ય કાર્યથી અટકાવવા
ઉત્પ્રેષણ (Certiorari)	પ્રમાણિત કરવા	નીચલી અદાલતના આદેશને રદ/બદલવા
અધિકારપૃચ્છા (Quo-Warranto)	કયા અધિકારથી	જાહેર પદના ગેરકાયદે દાવા સામે

ઝડપી ભેદ

- પ્રતિષેધ = કાર્યવાહી ચાલુ હોય ત્યારે (પહેલાં અટકાવે)
- ઉત્પ્રેષણ = આદેશ થઈ ગયા પછી (રદ કરે)
- મંડામસ ખાનગી વ્યક્તિ/રાષ્ટ્રપતિ-રાજ્યપાલ સામે નહીં
- ક્વો-વોરન્ટો ફક્ત જાહેર પદ માટે; પીડિત હોવું જરૂરી નથી

બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ રિટ — વિશેષ બાબતો

બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (Habeas Corpus) એ વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યનું સૌથી શક્તિશાળી રક્ષણ છે. તે ગેરકાયદે અટકાયત સામે તાત્કાલિક ઉપાય આપે છે અને કોઈપણ વ્યક્તિ (અટકાયત કરાયેલ વ્યક્તિ વતી અન્ય કોઈ પણ) અરજી કરી શકે છે.

આ એક માત્ર રિટ છે જે રાજ્યના સત્તાધિકારી તેમજ ખાનગી વ્યક્તિ — બંને સામે બહાર પાડી શકાય છે. તે ન્યાયિક અટકાયત (કોર્ટના આદેશથી) સામે લાગુ પડતી નથી, જો અટકાયત કાનૂની હોય.

ADM જબલપુર વિ. શિવકાંત શુક્લા (1976 — Habeas Corpus કેસ) માં બહુમતી ચુકાદાએ કટોકટી દરમિયાન અનુ. 21 સ્થગિત થઈ શકે એમ ઠરાવ્યું હતું; ન્યાયમૂર્તિ એચ. આર. ખન્નાનો અસંમતિ ચુકાદો ઐતિહાસિક ગણાય છે. પાછળથી 44મા સુધારાથી અને કે.એસ. પુત્તસ્વામી (2017) ચુકાદાથી આ ભૂલ સુધારી લેવાઈ.

ખાસ નોંધ

- Habeas Corpus = એકમાત્ર રિટ રાજ્ય + ખાનગી બંને સામે
- કોઈપણ વ્યક્તિ બંદી વતી અરજી કરી શકે
- ADM જબલપુર (1976) = વિવાદાસ્પદ; ખન્નાનો અસંમતિ ચુકાદો

અનુચ્છેદ 32 vs અનુચ્છેદ 226 — તુલના

અનુચ્છેદ 32 સર્વોચ્ચ અદાલતને અને અનુચ્છેદ 226 ઉચ્ચ અદાલતો (High Courts)ને રિટ બહાર પાડવાની સત્તા આપે છે. જોકે બંને વચ્ચે મહત્વનો ભેદ છે — અનુ. 32 પોતે મૂળભૂત અધિકાર છે, જ્યારે અનુ. 226 બંધારણીય જોગવાઇ (પણ મૂળભૂત અધિકાર નહીં) છે.

અનુ. 32 ફક્ત મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે જ વાપરી શકાય. અનુ. 226 નો વ્યાપ વિશાળ છે — તે મૂળભૂત અધિકારોના ભંગ ઉપરાંત 'કોઈપણ અન્ય હેતુ' (other purpose) એટલે કે સામાન્ય કાનૂની અધિકારોના ભંગ માટે પણ રિટ બહાર પાડી શકે છે.

ક્ષેત્રીય દૃષ્ટિએ સર્વોચ્ચ અદાલતનો અધિકાર સમગ્ર ભારતમાં લાગુ પડે છે, જ્યારે ઉચ્ચ અદાલતનો અધિકાર તેના રાજ્યક્ષેત્ર પૂરતો (કે જ્યાં ભંગનું કારણ ઉદ્‌ભવ્યું હોય ત્યાં સુધી) મર્યાદિત છે. અનુ. 32 ની અમલબજાવણી સ્થગિત કરી શકાય નહીં, પણ અનુ. 226 ની સત્તા ઉપર બંધારણ-સુધારાથી અસર થઈ શકે છે.

અનુ. 32 vs અનુ. 226

મુદ્દો	અનુચ્છેદ 32 (સર્વોચ્ચ અદાલત)	અનુચ્છેદ 226 (ઉચ્ચ અદાલત)
પ્રકાર	પોતે મૂળભૂત અધિકાર	બંધારણીય અધિકાર (મૂળભૂત નહીં)
વ્યાપ	ફક્ત મૂળભૂત અધિકારોના ભંગ માટે	મૂળભૂત + અન્ય કાનૂની હેતુ માટે પણ
ક્ષેત્ર	સમગ્ર ભારત	રાજ્યક્ષેત્ર પૂરતો
વિવેકાધિકાર	અદાલત ઇન્કાર કરી શકે નહીં (અધિકાર)	વધુ વ્યાપક વિવેકાધિકાર

મુખ્ય તફાવત

- અનુ. 226 નો વ્યાપ વધુ વિશાળ (other purpose પણ)
- અનુ. 32 ફક્ત મૂળભૂત અધિકાર માટે
- બંને એકસાથે ઉપલબ્ધ; પ્રથમ ઉચ્ચ અદાલતમાં જવાનું વલણ

જાહેર હિતની અરજી (PIL) અને રિટ ક્ષેત્રાધિકારનો વિસ્તાર

જાહેર હિતની અરજી (Public Interest Litigation — PIL) એ ભારતીય ન્યાયતંત્રની એક અગત્યની નવીનતા છે, જે 1980ના દાયકામાં ન્યાયમૂર્તિ પી. એન. ભગવતી અને વી. આર. કૃષ્ણ ઐયરના પ્રયાસોથી વિકસી. પરંપરાગત 'locus standi' (અરજી કરવાનો અધિકાર ફક્ત પીડિતને)ના નિયમને હળવો કરી, કોઈ પણ જનહિતૈષી વ્યક્તિ સમાજના નબળા વર્ગ વતી અદાલતમાં અરજી કરી શકે છે.

PIL અનુ. 32 (સર્વોચ્ચ અદાલત) અને અનુ. 226 (ઉચ્ચ અદાલત) બંને હેઠળ દાખલ કરી શકાય છે. અદાલતે પત્ર-અરજી (epistolary jurisdiction)ને પણ રિટ અરજી તરીકે સ્વીકારી છે.

PIL ના માધ્યમથી પર્યાવરણ, બંધક મજૂરી, જેલ-સુધાર, બાળ-મજૂરી જેવા સામાજિક ન્યાયના ક્ષેત્રે અનેક ઐતિહાસિક ચુકાદા આવ્યા — દા.ત. હુસૈનઆરા ખાતૂન (વિચારાધીન કેદી), ઓલગા ટેલિસ (ફૂટપાથ-વસવાટ), એમ. સી. મહેતા (પર્યાવરણ).

PIL સારાંશ

- PIL જનક: ન્યા. ભગવતી + ન્યા. કૃષ્ણ ઐયર
- locus standi નિયમ હળવો — જનહિતૈષી અરજી કરી શકે
- અનુ. 32 અને 226 બંને હેઠળ ઉપલબ્ધ

ભાગ-2 મૂળભૂત અધિકારોનો ઝડપી અનુચ્છેદ-નકશો

નીચેનું ટેબલ આ પ્રકરણમાં આવરી લેવાયેલા તમામ અનુચ્છેદો અને તેમના વર્ગીકરણનો સંકલિત નકશો આપે છે — પુનરાવર્તન માટે ઉપયોગી.

અનુચ્છેદ 23-32 + 300A — સંકલિત નકશો

અધિકાર-વર્ગ	અનુચ્છેદ	ટૂંકો સાર
શોષણ વિરુદ્ધ	23-24	ફરજિયાત શ્રમ + બાળ મજૂરી પ્રતિબંધ
ધાર્મિક સ્વતંત્રતા	25-28	ધર્મ માનવા/આચરવા/પ્રચાર; કર-મુક્તિ; ધાર્મિક શિક્ષણ
સાંસ્કૃતિક-શૈક્ષણિક	29-30	ભાષા/સંસ્કૃતિ રક્ષણ; લઘુમતી સંસ્થા
સંપત્તિ (હવે કાનૂની)	300A	44મા સુધારે મૂળભૂતમાંથી દૂર
બંધારણીય ઉપાય	32	મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે રિટ — 'આત્મા'

છેલ્લે યાદ રાખો

- અનુ. 31 (સંપત્તિ) રદ → અનુ. 300A (44મો સુધારો, 1978)
- ઉચ્ચ અદાલતમાં રિટ = અનુ. 226; સર્વોચ્ચમાં = અનુ. 32
- પાંચ રિટ: બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ, પરમાદેશ, પ્રતિષેધ, ઉત્પ્રેષણ, અધિકારપૃચ્છા

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

BMC જુનિયર ક્લાર્ક 2026

1 બંધારણના કયા અનુચ્છેદ દ્વારા કોઈ વ્યક્તિને એવા કરથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે, જેની કમાણીને કોઈ વિશેષ ધર્મ કે ધાર્મિક સંપ્રદાયના વિકાસ હેતુ માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે ?

(A) આર્ટિકલ - 27 | (B) આર્ટિકલ - 28 | (C) આર્ટિકલ - 26 | (D) આર્ટિકલ - 25

✓ **જવાબ:** (A) આર્ટિકલ - 27

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2026

2 ગેરકાયદેસર રીતે અટકાયતમાં લેવાયેલી વ્યક્તિ ને મુક્ત કરવા માટે ભારતીય અદાલત દ્વારા નીચેનીમાંથી કઈ રિટ (writs) જારી કરવામાં આવે છે?

(A) મેન્ડમસ (Mandamus) | **(B) હેબિયસ કોર્પસ (Habeas Corpus)** | (C) સર્ટીઓરારી (Certiorari) | (D) ક્વોો વોરંટી (Quo Warranto)

✓ **જવાબ:** (B) હેબિયસ કોર્પસ (Habeas Corpus)

GPSSB સમાજ કલ્યાણ નિરીક્ષક 2018

3 ભારતના સંવિધાનના કયા અનુચ્છેદ (Article) હેઠળ મનુષ્ય-વેપાર અને વેઠ તેમજ તેના જેવી બળજબરી થી કરાવાતી બીજી કોઈ પ્રકારની મજુરી પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવેલ છે ?

(A) અનુચ્છેદ - 22 | **(B) અનુચ્છેદ - 23** | (C) અનુચ્છેદ - 32 | (D) અનુચ્છેદ - 38

✓ **જવાબ:** (B) અનુચ્છેદ - 23

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

4 કારખાના વગેરેમાં બાળકોને નોકરીએ રાખવાના પ્રતિબંધ અંગેની જોગવાઇ ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલમાં કરવામાં આવેલ છે?

(A) આર્ટિકલ-27 | (B) આર્ટિકલ-29 | (C) આર્ટિકલ-23 | **(D) આર્ટિકલ-24**

✓ **જવાબ:** (D) આર્ટિકલ-24

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

5 ડૉ. આંબેડકર દ્વારા નીચે પૈકી કયા અનુચ્છેદને બંધારણનો આત્મા કહ્યો છે ?

(A) અનુચ્છેદ 32 | (B) અનુચ્છેદ 368 | (C) અનુચ્છેદ 19 | (D) અનુચ્છેદ 15

✓ **જવાબ:** (A) અનુચ્છેદ 32

GSSSB જુનિયર પ્રોસેસ આસિસ્ટન્ટ 2025

6 ડૉ. બી.આર. આંબેડકર દ્વારા કલમ 32 ને _____ તરીકે વર્ણવવામાં આવી છે.

(A) બંધારણનું હૃદય અને આત્મા | (B) લોકશાહીની આત્મા | (C) મૂળભૂત ફરજ | (D) મૂળભૂત માળખું

✓ **જવાબ:** (A) બંધારણનું હૃદય અને આત્મા

GSSSB લેબોરેટરી આસિસ્ટન્ટ 2025

7 **Legislation to give effect to the provisions of Part III of the Indian Constitution is given in which Article of the Indian Constitution?**

(A) Article 32 | (B) Article 33 | (C) Article 34 | **(D) Article 35**

✓ **જવાબ:** (D) Article 35

ગુજરાત પોલીસ સબ ઈન્સ્પેક્ટર (PSI, બિનહથિયારી) 2022

8 બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (Writ of Habeas Corpus) ની જોગવાઈનો ઉલ્લેખ ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલ અંતર્ગત કરવામાં આવેલ છે?

(A) આર્ટિકલ-220 | (B) આર્ટિકલ-247 | (C) આર્ટિકલ-289 | **(D) આર્ટિકલ-226**

✓ **જવાબ:** (D) આર્ટિકલ-226

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (કેમેસ્ટ્રી) 2025

9 **Articles 25 to 28 of the Indian Constitution talk about which of the following fundamental rights?**

(A) Right against Exploitation | **(B) Right to Freedom of Religion** | (C) Right to Equality | (D) Right to Freedom

✓ **જવાબ:** (B) Right to Freedom of Religion

GSSSB સબ ઈન્સ્ટ્રક્ટર 2022

10 નીચે આપેલ કથનો ઉપર વિચાર કરો. કથન(A): બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ ને ડૉ. આંબેડકરે બંધારણનો આત્મા કહી છે. કારણ(R): અનુચ્છેદ ૩૨ મૌલિક અધિકારોના અતિક્રમણની વિરુદ્ધ પ્રભાવી ઉપચારનું વર્ણન કરે છે. ઉપર્યુક્ત કથનોને ધ્યાનમાં રાખતા નીચે પૈકી કયો વિકલ્પ સાચો છે?

(A) (A) તથા (R) બંને સાચા છે અને (A) નું સાચુ સ્પષ્ટીકરણ (R) છે | (B) (A) તથા (R) બંને સાચા છે, પરંતુ (A) નું સાચુ સ્પષ્ટીકરણ (R) નથી | (C) (A) સાચો છે પરંતુ (R) ખોટો છે | (D) (A) ખોટો છે પરંતુ (R) સાચો છે

✓ **જવાબ:** (A) (A) તથા (R) બંને સાચા છે અને (A) નું સાચુ સ્પષ્ટીકરણ (R) છે

ગુજરાત હાઈકોર્ટ આસિસ્ટન્ટ લાઈબ્રેરિયન 2023

11 **Article 21 of the Constitution of India provides that ___ shall be deprived of his life or personal liberty except according to procedure established by law.**

(A) no citizen | (B) no foreign tourist | **(C) no person** | (D) no Embassy person

✓ **જવાબ:** (C) no person

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

12 **ભારતીય સંવિધાન ___ને માન્યતા આપે છે.**

(A) ફક્ત ધાર્મિક લઘુમતીઓ | (B) ફક્ત ભાષાકીય લઘુમતીઓ | **(C) ધાર્મિક અને ભાષાકીય લઘુમતીઓ** | (D) ધાર્મિક, ભાષાકીય અને ટ્રાન્સજેન્ડર લઘુમતીઓ

✓ **જવાબ:** (C) ધાર્મિક અને ભાષાકીય લઘુમતીઓ

SEB HMAT (મુખ્ય શિક્ષક) 2022

13 **ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરે કયા અધિકારને બંધારણના આત્મા સમાન ગણાવ્યો છે ?**

(A) ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર | **(B) બંધારણીય ઈલાજનો અધિકાર** | (C) સમાનતાનો અધિકાર | (D) સ્વતંત્રતાનો અધિકાર

✓ **જવાબ:** (B) બંધારણીય ઈલાજનો અધિકાર

SEB TET-2 (ગણિત-વિજ્ઞાન) 2023

14 **બંધારણના કયા અનુચ્છેદથી બાળમજુરી પર પ્રતિબંધ મુકવામાં આવેલ છે ?**

(A) અનુચ્છેદ – 19 | (B) અનુચ્છેદ – 21 | **(C) અનુચ્છેદ – 24** | (D) અનુચ્છેદ – 25

✓ **જવાબ:** (C) અનુચ્છેદ – 24

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

15 **ભારતનું બંધારણ ..... ને માન્યતા આપે છે.**

(A) ફક્ત ધાર્મિક લઘુમતી | (B) ફક્ત ભાષાકીય લઘુમતી | **(C) ધાર્મિક અને ભાષાકીય લઘુમતી** | (D) ધાર્મિક, ભાષાકીય અને વંશીય લઘુમતી

✓ **જવાબ:** (C) ધાર્મિક અને ભાષાકીય લઘુમતી

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

16 **નીચે પૈકી કોણ મૂળભૂત હક્કોનું સંરક્ષક છે ?**

(A) ધારાસભા | (B) કાર્યકારી | (C) રાજનીતિક દળો | **(D) ન્યાયપાલિકા**

✓ **જવાબ:** (D) ન્યાયપાલિકા

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ડૉ. આંબેડકરે બંધારણના કયા અનુચ્છેદને 'બંધારણનો આત્મા અને હૃદય' ગણાવ્યો હતો?**

(A) અનુચ્છેદ 14 | (B) અનુચ્છેદ 21 | **(C) અનુચ્છેદ 32** | (D) અનુચ્છેદ 19

ઉકેલ: બંધારણીય ઉપાયોના અધિકાર (અનુ. 32) ને આંબેડકરે 'heart and soul of the Constitution' કહ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **કયા અનુચ્છેદ હેઠળ 14 વર્ષથી નીચેના બાળકને જોખમી રોજગારમાં કામે રાખવા પર પ્રતિબંધ છે?**

(A) અનુચ્છેદ 23 | **(B) અનુચ્છેદ 24** | (C) અનુચ્છેદ 21A | (D) અનુચ્છેદ 45

ઉકેલ: અનુ. 24 બાળ મજૂરી પર પ્રતિબંધ મૂકે છે — કારખાના/ખાણ/જોખમી રોજગાર.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **44મા બંધારણીય સુધારાથી સંપત્તિનો અધિકાર મૂળભૂત અધિકાર મટીને કયા અનુચ્છેદ હેઠળ કાનૂની અધિકાર બન્યો?**

(A) અનુચ્છેદ 31 | **(B) અનુચ્છેદ 300A** | (C) અનુચ્છેદ 19(1)(f) | (D) અનુચ્છેદ 300

ઉકેલ: 1978ના 44મા સુધારે અનુ. 19(1)(f) અને 31 રદ કરી, સંપત્તિને નવા અનુ. 300A હેઠળ કાનૂની અધિકાર બનાવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **ગેરકાયદે અટકાયત સામે વ્યક્તિને અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવા કઈ રિટ બહાર પાડવામાં આવે છે?**

(A) પરમાદેશ | **(B) બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ** | (C) ઉત્પ્રેષણ | (D) અધિકારપૃચ્છા

ઉકેલ: Habeas Corpus ('શરીર રજૂ કરો') ગેરકાયદે અટકાયત સામેનો ઉપાય; રાજ્ય+ખાનગી બંને સામે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **જાહેર સત્તાધિકારીને તેની કાનૂની ફરજ બજાવવા આદેશ આપતી રિટ કઈ છે?**

(A) પરમાદેશ (Mandamus) | (B) પ્રતિષેધ (Prohibition) | (C) બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ | (D) ઉત્પ્રેષણ

ઉકેલ: Mandamus = 'અમે હુકમ કરીએ છીએ'; જાહેર સત્તાધિકારી/અધિકારીને ફરજ બજાવવા આદેશ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો અધિકાર બંધારણના કયા અનુચ્છેદોમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 19-22 | **(B) અનુચ્છેદ 25-28** | (C) અનુચ્છેદ 29-30 | (D) અનુચ્છેદ 23-24

ઉકેલ: અનુ. 25 (ધર્મ સ્વાતંત્ર્ય), 26 (વહીવટ), 27 (કર-મુક્તિ), 28 (ધાર્મિક શિક્ષણ).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **કોઈ વ્યક્તિ જાહેર પદ ગેરકાયદે ધારણ કરે ત્યારે 'કયા અધિકારથી તે પદ ધરાવો છો' એમ પૂછતી રિટ કઈ છે?**

(A) અધિકારપૃચ્છા (Quo-Warranto) | (B) પરમાદેશ | (C) પ્રતિષેધ | (D) બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ

ઉકેલ: Quo-Warranto = 'કયા અધિકારથી'; જાહેર પદના ગેરકાયદે દાવા સામે; ખાનગી પદ માટે નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **ઉચ્ચ અદાલતો (High Courts)ને રિટ બહાર પાડવાની સત્તા કયા અનુચ્છેદ આપે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 32 | **(B) અનુચ્છેદ 226** | (C) અનુચ્છેદ 136 | (D) અનુચ્છેદ 142

ઉકેલ: અનુ. 226 ઉચ્ચ અદાલતને રિટ સત્તા આપે છે; તેનો વ્યાપ અનુ. 32 કરતાં વ્યાપક (other purpose પણ).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **માનવ-વેપાર અને ફરજિયાત શ્રમ (બેગાર) પર પ્રતિબંધ બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 21 | **(B) અનુચ્છેદ 23** | (C) અનુચ્છેદ 19 | (D) અનુચ્છેદ 17

ઉકેલ: અનુ. 23 માનવ-વેપાર, બેગાર (વેઠ) અને ફરજિયાત શ્રમ પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **નીચલી અદાલતને તેના ક્ષેત્રાધિકારની બહાર જઈને કાર્ય કરતાં અટકાવવા કઈ રિટ બહાર પાડવામાં આવે છે?**

(A) ઉત્પ્રેષણ | **(B) પ્રતિષેધ** | (C) પરમાદેશ | (D) અધિકારપૃચ્છા

ઉકેલ: Prohibition કાર્યવાહી ચાલુ હોય ત્યારે નીચલી અદાલતને ક્ષેત્રાધિકાર-બાહ્ય કાર્યથી અટકાવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **ધર્મ કે ભાષાના આધારે રચાયેલ લઘુમતીઓને પોતાની શૈક્ષણિક સંસ્થા સ્થાપવા-ચલાવવાનો અધિકાર કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 29 | **(B) અનુચ્છેદ 30** | (C) અનુચ્છેદ 28 | (D) અનુચ્છેદ 21A

ઉકેલ: અનુ. 30 ધાર્મિક/ભાષાકીય લઘુમતીને શૈક્ષણિક સંસ્થા સ્થાપવા-ચલાવવાનો અધિકાર આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **નીચલી અદાલતે આપેલ આદેશ ક્ષેત્રાધિકાર-બાહ્ય હોય તો તેને રદ કરવા ઉપલી અદાલત કઈ રિટ કાઢે છે?**

(A) પ્રતિષેધ | **(B) ઉત્પ્રેષણ** | (C) પરમાદેશ | (D) બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ

ઉકેલ: Certiorari કાર્યવાહી પૂર્ણ થયા પછી નીચલી અદાલતના આદેશને રદ/બદલવા બહાર પડે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર (અનુ. 32) શેના માટે ઉપલબ્ધ છે?

(A) ફક્ત મૂળભૂત અધિકારોના ભંગ માટે | (B) તમામ કાનૂની અધિકારો માટે | (C) ફક્ત મિલકત વિવાદ માટે | (D) ફક્ત ફોજદારી કેસ માટે

ઉકેલ: અનુ. 32 માત્ર મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે; સામાન્ય કાનૂની અધિકાર માટે અનુ. 226 વાપરાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 કઈ રિટ રાજ્યના સત્તાધિકારી તેમજ ખાનગી વ્યક્તિ — બંને સામે બહાર પાડી શકાય છે?

(A) પરમાદેશ | **(B) બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ** | (C) અધિકારપૃચ્છા | (D) પ્રતિષેધ

ઉકેલ: Habeas Corpus એકમાત્ર રિટ છે જે રાજ્ય + ખાનગી વ્યક્તિ બંને સામે કાઢી શકાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 44મા બંધારણીય સુધારાથી નીચેનામાંથી કયા અનુચ્છેદ રદ કરવામાં આવ્યા?

(A) અનુ. 14 અને 15 | **(B) અનુ. 19(1)(f) અને 31** | (C) અનુ. 32 અને 226 | (D) અનુ. 25 અને 26

ઉકેલ: 1978ના 44મા સુધારે સંપત્તિ સંબંધિત અનુ. 19(1)(f) અને અનુ. 31 રદ કર્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 નાગરિકોના કોઈપણ વર્ગને પોતાની વિશિષ્ટ ભાષા, લિપિ કે સંસ્કૃતિ જાળવવાનો અધિકાર કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 29 | (B) અનુચ્છેદ 30 | (C) અનુચ્છેદ 25 | (D) અનુચ્છેદ 26

ઉકેલ: અનુ. 29 નાગરિકોના કોઈપણ વર્ગ (બહુમતી+લઘુમતી) ને ભાષા/લિપિ/સંસ્કૃતિ જાળવવાનો અધિકાર આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 કોઈ ચોક્કસ ધર્મના પ્રચાર માટેના કરવેરા ભરવા માટે કોઈને ફરજ પાડી શકાય નહીં — આ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 25 | (B) અનુચ્છેદ 26 | **(C) અનુચ્છેદ 27** | (D) અનુચ્છેદ 28

ઉકેલ: અનુ. 27 કોઈ ચોક્કસ ધર્મ/સંપ્રદાયના પ્રચાર માટેના કરમાંથી મુક્તિ આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 નીચેનામાંથી કયા અનુચ્છેદ સંપૂર્ણ રાજ્ય-ભંડોળથી ચાલતી શૈક્ષણિક સંસ્થામાં ધાર્મિક શિક્ષણ સાથે સંબંધિત છે?

(A) અનુચ્છેદ 25 | (B) અનુચ્છેદ 26 | (C) અનુચ્છેદ 27 | **(D) અનુચ્છેદ 28**

ઉકેલ: અનુ. 28 સંપૂર્ણ રાજ્ય-ભંડોળથી ચાલતી સંસ્થામાં ધાર્મિક શિક્ષણ આપવા પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 **અધિકારપૃચ્છા (Quo-Warranto) રિટ માટે અરજી કોણ કરી શકે?**

(A) ફક્ત પીડિત વ્યક્તિ | **(B) કોઈપણ રસ ધરાવનાર વ્યક્તિ** | (C) ફક્ત સરકારી અધિકારી | (D) ફક્ત એટર્ની જનરલ

ઉકેલ: Quo-Warranto માટે અરજદાર પીડિત હોવો જરૂરી નથી; કોઈપણ રસ ધરાવનાર વ્યક્તિ અરજી કરી શકે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 **બંધારણના કયા ભાગમાં અને કયા અનુચ્છેદમાં હવે સંપત્તિનો અધિકાર છે?**

(A) ભાગ-3, અનુ. 31 | **(B) ભાગ-12, અનુ. 300A** | (C) ભાગ-4, અનુ. 39 | (D) ભાગ-3, અનુ. 19

ઉકેલ: 44મા સુધારા પછી સંપત્તિ અધિકાર ભાગ-12 ના અનુ. 300A હેઠળ કાનૂની અધિકાર છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 **ભારતમાં રિટ વ્યવસ્થા મુખ્યત્વે કયા દેશના કાયદાથી લેવામાં આવી છે?**

(A) અમેરિકા | **(B) ઇંગ્લેન્ડ (બ્રિટન)** | (C) આયર્લેન્ડ | (D) કેનેડા

ઉકેલ: પાંચ રિટની વ્યવસ્થા બ્રિટિશ (અંગ્રેજી) સામાન્ય કાયદાથી ભારતે અપનાવી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 **નીચેનામાંથી કોની સામે પરમાદેશ (Mandamus) રિટ બહાર પાડી શકાય નહીં?**

(A) જાહેર સત્તાધિકારી | (B) સરકારી મંડળ | **(C) ખાનગી વ્યક્તિ** | (D) નીચલી અદાલત

ઉકેલ: Mandamus ખાનગી વ્યક્તિ, રાષ્ટ્રપતિ/રાજ્યપાલ કે ઉચ્ચ અદાલતના ન્યાયિક કાર્ય સામે કાઢી શકાય નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **નીચેનામાંથી કયો અધિકાર 'શોષણ વિરુદ્ધના અધિકાર' હેઠળ આવે છે?**

(A) ધાર્મિક સ્વતંત્રતા | **(B) ફરજિયાત શ્રમ પર પ્રતિબંધ** | (C) ભાષા જાળવણી | (D) સમાનતાનો અધિકાર

ઉકેલ: શોષણ વિરુદ્ધનો અધિકાર (અનુ. 23-24) ફરજિયાત શ્રમ અને બાળ મજૂરી પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **અનુચ્છેદ 25 હેઠળ ધાર્મિક સ્વતંત્રતા કઈ બાબતોને આધીન છે?**

(A) ફક્ત જાહેર વ્યવસ્થા | **(B) જાહેર વ્યવસ્થા, નૈતિકતા અને આરોગ્ય** | (C) ફક્ત આરોગ્ય | (D) કોઈ મર્યાદા નથી

ઉકેલ: અનુ. 25 હેઠળ ધાર્મિક સ્વતંત્રતા જાહેર વ્યવસ્થા, નૈતિકતા અને આરોગ્યને આધીન છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **નીચેનામાંથી કેટલા પ્રકારની રિટ સર્વોચ્ચ અદાલત બહાર પાડી શકે છે?**

(A) ત્રણ | (B) ચાર | **(C) પાંચ** | (D) છ

ઉકેલ: પાંચ રિટ: બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ, પરમાદેશ, પ્રતિષેધ, ઉત્પ્રેષણ અને અધિકારપૃચ્છા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **અનુચ્છેદ 32 બંધારણના કયા ભાગમાં છે?**

(A) ભાગ-2 | **(B) ભાગ-3** | (C) ભાગ-4 | (D) ભાગ-5

ઉકેલ: અનુ. 32 ભાગ-3 (મૂળભૂત અધિકારો) માં છે અને પોતે પણ એક મૂળભૂત અધિકાર છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **'Certiorari' રિટનો ગુજરાતી પારિભાષિક શબ્દ કયો છે?**

(A) પ્રતિષેધ | **(B) ઉત્પ્રેષણ** | (C) પરમાદેશ | (D) અધિકારપૃચ્છા

ઉકેલ: Certiorari = ઉત્પ્રેષણ ('પ્રમાણિત કરવા'); નીચલી અદાલતના આદેશને રદ/બદલવા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **PIL (જાહેર હિતની અરજી) ની વિભાવના ભારતમાં વિકસાવવામાં મુખ્ય ભૂમિકા કોની હતી?**

(A) ન્યા. પી. એન. ભગવતી અને ન્યા. કૃષ્ણ ઐયર | (B) ન્યા. એચ. જે. કાનિયા | (C) ન્યા. એ. એન. રે | (D) ન્યા. એમ. હિદાયતુલ્લા

ઉકેલ: 1980ના દાયકામાં ન્યા. ભગવતી અને ન્યા. કૃષ્ણ ઐયરે locus standi હળવો કરી PIL વિકસાવી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **ધાર્મિક બાબતોના વહીવટ માટે ધાર્મિક સંપ્રદાયોને સંસ્થા સ્થાપવા-ચલાવવાનો અધિકાર કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 25 | **(B) અનુચ્છેદ 26** | (C) અનુચ્છેદ 29 | (D) અનુચ્છેદ 30

ઉકેલ: અનુ. 26 ધાર્મિક સંપ્રદાયોને ધાર્મિક બાબતોના વહીવટ, મિલકત મેળવવા-ધરાવવાનો અધિકાર આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **બંધારણીય ઉપાયોના અધિકાર (અનુ. 32) ની વિશેષતા સંબંધે કયું વિધાન સાચું છે?**

(A) તે મૂળભૂત અધિકાર નથી | **(B) તે પોતે જ એક મૂળભૂત અધિકાર છે** | (C) તે ફક્ત રાજ્ય નીતિ માર્ગદર્શક છે | (D) તે ફક્ત ઉચ્ચ અદાલતમાં લાગુ પડે

ઉકેલ: અનુ. 32 પોતે મૂળભૂત અધિકાર છે — મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે સીધી સર્વોચ્ચ અદાલતમાં જવાનો અધિકાર.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **'People's Union for Democratic Rights vs Union of India' (1982) કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે કયા સંદર્ભમાં ઠરાવ્યું હતું?**

(A) લઘુત્તમ વેતનથી ઓછું ચૂકવવું = ફરજિયાત શ્રમ (અનુ. 23) | (B) ધાર્મિક સ્વતંત્રતા | (C) મિલકત અધિકાર | (D) PIL ની મર્યાદા

ઉકેલ: અસિયાડ કેસ (1982): લઘુત્તમ વેતનથી ઓછું ચૂકવવું એ અનુ. 23 હેઠળ ફરજિયાત શ્રમ ગણાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **અનુચ્છેદ 226 અને અનુચ્છેદ 32 વચ્ચેનો મુખ્ય તફાવત શું છે?**

(A) અનુ. 226 નો વ્યાપ વ્યાપક છે (other purpose પણ) | (B) બંને એકસરખા છે | (C) અનુ. 32 નો વ્યાપ વધુ વ્યાપક છે | (D) અનુ. 226 ફક્ત મૂળભૂત અધિકાર માટે

ઉકેલ: અનુ. 226 મૂળભૂત અધિકાર ઉપરાંત 'અન્ય હેતુ' માટે પણ રિટ આપે છે; અનુ. 32 ફક્ત મૂળભૂત અધિકાર માટે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **નીચેનામાંથી કયો અધિકાર હાલમાં મૂળભૂત અધિકાર નથી?**

(A) શોષણ વિરુદ્ધનો અધિકાર | **(B) સંપત્તિનો અધિકાર** | (C) ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો અધિકાર | (D) બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર

ઉકેલ: 44મા સુધારા (1978) પછી સંપત્તિનો અધિકાર મૂળભૂત મટીને કાનૂની અધિકાર (અનુ. 300A) બન્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **'Mandamus' રિટનો શાબ્દિક અર્થ શું થાય છે?**

(A) શરીર રજૂ કરો | **(B) અમે હુકમ કરીએ છીએ** | (C) અટકાવો | (D) કયા અધિકારથી

ઉકેલ: Mandamus = 'we command' (અમે હુકમ કરીએ છીએ); જાહેર સત્તાધિકારીને ફરજ બજાવવા આદેશ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 **બાળ મજૂરી પ્રતિબંધ (અનુ. 24) માટેની વય મર્યાદા કેટલી છે?**

(A) 12 વર્ષ | **(B) 14 વર્ષ** | (C) 16 વર્ષ | (D) 18 વર્ષ

ઉકેલ: અનુ. 24 અનુસાર 14 વર્ષથી નીચેના બાળકને જોખમી રોજગારમાં કામે રાખવા પર પ્રતિબંધ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

36 **નીચેનામાંથી કઈ રિટ ફક્ત 'જાહેર પદ' માટે જ બહાર પાડી શકાય છે?**

(A) બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ | (B) પરમાદેશ | **(C) અધિકારપૃચ્છા** | (D) ઉત્પ્રેષણ

ઉકેલ: Quo-Warranto ફક્ત જાહેર પદના ગેરકાયદે દાવા સામે કાઢી શકાય; ખાનગી/મંત્રીમંડળ પદ માટે નહીં.

🏏 જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. શોષણ વિરુદ્ધનો અધિકાર બંધારણના કયા અનુચ્છેદોમાં છે?

(A) અનુ. 14-18 (B) અનુ. 19-22 (C) અનુ. 23-24 (D) અનુ. 25-28

2. ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો અધિકાર કયા અનુચ્છેદોમાં છે?

(A) અનુ. 23-24 (B) અનુ. 25-28 (C) અનુ. 29-30 (D) અનુ. 31-32

3. સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક અધિકાર કયા અનુચ્છેદોમાં છે?

(A) અનુ. 29-30 (B) અનુ. 25-28 (C) અનુ. 23-24 (D) અનુ. 31-32

4. બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 30 (B) અનુ. 31 (C) અનુ. 32 (D) અનુ. 33

5. બાળ મજૂરી પ્રતિબંધ માટેની વય મર્યાદા કેટલી છે?

(A) 12 વર્ષ (B) 14 વર્ષ (C) 16 વર્ષ (D) 18 વર્ષ

6. સંપત્તિ અધિકાર હાલમાં કયા અનુચ્છેદ હેઠળ કાનૂની અધિકાર છે?

(A) અનુ. 19 (B) અનુ. 31 (C) અનુ. 300A (D) અનુ. 300

7. ગેરકાયદે અટકાયત સામેની રિટ કઈ છે?

(A) પરમાદેશ (B) બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (C) પ્રતિષેધ (D) ઉત્પ્રેષણ

8. જાહેર સત્તાધિકારીને ફરજ બજાવવા આદેશ આપતી રિટ કઈ છે?

(A) પરમાદેશ (B) બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (C) પ્રતિષેધ (D) અધિકારપૃચ્છા

9. સર્વોચ્ચ અદાલત કેટલા પ્રકારની રિટ બહાર પાડી શકે છે?

(A) ત્રણ (B) ચાર (C) પાંચ (D) છ

10. ઉચ્ચ અદાલતને રિટ સત્તા આપતો અનુચ્છેદ કયો છે?

(A) અનુ. 32 (B) અનુ. 226 (C) અનુ. 136 (D) અનુ. 143

11. માનવ-વેપાર અને ફરજિયાત શ્રમ પર પ્રતિબંધ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 21 (B) અનુ. 22 (C) અનુ. 23 (D) અનુ. 24

12. ભારતમાં રિટ વ્યવસ્થા કયા દેશથી લેવામાં આવી છે?

(A) અમેરિકા (B) ઇંગ્લેન્ડ (C) આયર્લેન્ડ (D) ઓસ્ટ્રેલિયા

🟠 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. નીચેનામાંથી કઈ રિટ રાજ્ય તેમજ ખાનગી વ્યક્તિ બંને સામે કાઢી શકાય છે?

(A) પરમાદેશ (B) બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (C) પ્રતિષેધ (D) ઉત્પ્રેષણ

14. 44મા સુધારાથી રદ થયેલા અનુચ્છેદ કયા હતા?

(A) અનુ. 14 અને 15 (B) અનુ. 19(1)(f) અને 31 (C) અનુ. 25 અને 26 (D) અનુ. 32 અને 226

15. નીચલી અદાલતને ક્ષેત્રાધિકાર-બાહ્ય કાર્ય કરતાં (કાર્યવાહી દરમિયાન) અટકાવતી રિટ કઈ છે?

(A) ઉત્પ્રેષણ (B) પ્રતિષેધ (C) પરમાદેશ (D) અધિકારપૃચ્છા

16. અનુચ્છેદ 29 અને અનુચ્છેદ 30 અંગે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) બંને ફક્ત લઘુમતી માટે

(B) અનુ. 29 બધા નાગરિક-વર્ગ માટે, અનુ. 30 ફક્ત લઘુમતી માટે

(C) બંને ફક્ત બહુમતી માટે

(D) અનુ. 30 બધા માટે, અનુ. 29 ફક્ત લઘુમતી માટે

17. નીચેનામાંથી કોની સામે પરમાદેશ (Mandamus) રિટ બહાર પાડી શકાય નહીં?

(A) સરકારી અધિકારી (B) ખાનગી વ્યક્તિ (C) જાહેર મંડળ (D) નીચલી અદાલત

18. 'People's Union for Democratic Rights' (1982) કેસ કયા અનુચ્છેદ સાથે સંબંધિત છે?

(A) અનુ. 21 (B) અનુ. 23 (C) અનુ. 25 (D) અનુ. 32

19. અધિકારપૃચ્છા (Quo-Warranto) રિટ કયા પ્રકારના પદ માટે કાઢી શકાય?

(A) ખાનગી પદ (B) જાહેર પદ (C) ધાર્મિક પદ (D) કોઈપણ પદ

20. અનુચ્છેદ 28 શેની સાથે સંબંધિત છે?

(A) ધાર્મિક પ્રચાર પરનો કર (B) અમુક શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં ધાર્મિક શિક્ષણ (C) ધાર્મિક સંપ્રદાયનો વહીવટ (D) લઘુમતી સંસ્થા

21. અનુચ્છેદ 32 ની વિશેષ બાબત કઈ છે?

(A) તે રાજ્ય નીતિ માર્ગદર્શક છે (B) તે પોતે જ મૂળભૂત અધિકાર છે (C) તે મૂળભૂત ફરજ છે (D) તે કાનૂની અધિકાર છે

22. ઉત્પ્રેષણ (Certiorari) રિટ ક્યારે બહાર પાડવામાં આવે છે?

(A) કાર્યવાહી શરૂ થાય તે પહેલાં (B) નીચલી અદાલતે આદેશ આપ્યા પછી (C) ફક્ત અટકાયત વખતે (D) ફક્ત જાહેર પદ માટે

23. અનુચ્છેદ 25 હેઠળ ધાર્મિક સ્વતંત્રતા કઈ બાબતોને આધીન છે?

(A) ફક્ત આરોગ્ય (B) જાહેર વ્યવસ્થા, નૈતિકતા, આરોગ્ય (C) ફક્ત જાહેર વ્યવસ્થા (D) કોઈ મર્યાદા નથી

24. જાહેર હિતની અરજી (PIL) કયા અનુચ્છેદ(ઓ) હેઠળ દાખલ કરી શકાય?

(A) ફક્ત અનુ. 32 (B) ફક્ત અનુ. 226 (C) અનુ. 32 અને 226 બંને (D) ફક્ત અનુ. 136

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચેનામાંથી કયું જોડકું ખોટું છે?

(A) બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ — શરીર રજૂ કરો (B) પરમાદેશ — અમે હુકમ કરીએ (C) પ્રતિષેધ — કયા અધિકારથી (D) ઉત્પ્રેષણ — પ્રમાણિત કરવા

26. પ્રતિષેધ અને ઉત્પ્રેષણ વચ્ચેનો મુખ્ય તફાવત શું છે?

(A) પ્રતિષેધ આદેશ પછી, ઉત્પ્રેષણ પહેલાં (B) પ્રતિષેધ કાર્યવાહી દરમિયાન, ઉત્પ્રેષણ આદેશ પછી (C) બંને એક જ સમયે (D) બંને ફક્ત જાહેર પદ માટે

27. અનુચ્છેદ 32 અને અનુચ્છેદ 226 અંગે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) અનુ. 32 નો વ્યાપ વ્યાપક છે (B) અનુ. 226 નો વ્યાપ વ્યાપક છે, મૂળભૂત + અન્ય હેતુ માટે (C) બંને ફક્ત મૂળભૂત અધિકાર માટે (D) અનુ. 226 મૂળભૂત અધિકાર છે

28. નીચેનામાંથી કયો અધિકાર નાગરિક અને બિન-નાગરિક બંનેને પ્રાપ્ય નથી?

(A) શોષણ વિરુદ્ધનો અધિકાર (23-24) (B) ધાર્મિક સ્વતંત્રતા (25-28) (C) સાંસ્કૃતિક-શૈક્ષણિક અધિકાર (29-30) (D) બંધારણીય ઉપાય (32)

29. ADM જબલપુર વિ. શિવકાંત શુક્લા (1976) કેસ કયા સંદર્ભમાં મહત્વનો છે?

(A) સંપત્તિ અધિકાર (B) કટોકટીમાં Habeas Corpus અને અનુ. 21 ની સ્થગિતતા (C) PIL (D) ધાર્મિક સ્વતંત્રતા

30. અનુચ્છેદ 23(2) અનુસાર રાજ્ય ફરજિયાત સેવા લાદે ત્યારે કઈ શરત છે?

(A) કોઈ શરત નથી (B) ધર્મ/જાતિ/વર્ગના આધારે ભેદભાવ ન કરી શકાય (C) ફક્ત નાગરિક પર લાદી શકાય (D) ફક્ત યુદ્ધ સમયે જ

31. નીચેનામાંથી કયું વિધાન અનુચ્છેદ 30 અંગે સાચું છે?

(A) તે બધા નાગરિકોને લાગુ

(B) ફક્ત ધાર્મિક/ભાષાકીય લઘુમતીને શૈક્ષણિક સંસ્થા સ્થાપવા-ચલાવવાનો

(C) ફક્ત બહુમતીને (D) ફક્ત રાજ્યને

32. નીચેનામાંથી કયો અધિકાર કટોકટી દરમિયાન પણ સ્થગિત કરી શકાતો નથી?

(A) અનુ. 19 (B) અનુ. 20 અને 21 ની અમલબજાવણી

(C) અનુ. 14 (D) અનુ. 31

33. અનુચ્છેદ 29(2) શું જોગવાઈ કરે છે?

(A) લઘુમતી સંસ્થાનો વહીવટ

(B) રાજ્ય-સહાય મેળવતી સંસ્થામાં ધર્મ/જાતિ/ભાષાથી પ્રવેશ-ભેદ નહીં

(C) ધાર્મિક પ્રચાર પર કર (D) મિલકત હસ્તગત

34. નીચેનામાંથી કયો ક્રમ રિટ બહાર પાડવાના સમય-તબક્કાની દૃષ્ટિએ યોગ્ય જોડકું છે?

(A) પ્રતિષેધ — આદેશ પછી (B) ઉત્પ્રેષણ — કાર્યવાહી પહેલાં

(C) પ્રતિષેધ — કાર્યવાહી દરમિયાન; ઉત્પ્રેષણ — આદેશ પછી

(D) બંને કાર્યવાહી પહેલાં

35. ⭐ નીચેનામાંથી કયું વિધાન સંપૂર્ણ સાચું છે? (i) અનુ. 32 પોતે મૂળભૂત અધિકાર છે (ii) અનુ. 226 પણ મૂળભૂત અધિકાર છે (iii) અનુ. 32 નો વ્યાપ અનુ. 226 કરતાં સાંકડો છે

(A) ફક્ત (i) (B) (i) અને (iii) (C) (i), (ii) અને (iii)

(D) ફક્ત (ii)

36. ⭐ યાદી-1 (રિટ) ને યાદી-2 (વિશેષતા) સાથે જોડો: A. બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ B. પરમાદેશ C. અધિકારપૃચ્છા — 1. ખાનગી વ્યક્તિ સામે નહીં 2. રાજ્ય+ખાનગી બંને સામે 3. ફક્ત જાહેર પદ

(A) A-2, B-1, C-3 (B) A-1, B-2, C-3 (C) A-3, B-1, C-2

(D) A-2, B-3, C-1

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **C**	2. **B**	3. **A**	4. **C**	5. **B**	6. **C**	7. **B**	8. **A**	9. **C**	10. **B**	11. **C**
12. **B**	13. **B**	14. **B**	15. **B**	16. **B**	17. **B**	18. **B**	19. **B**	20. **B**	21. **B**	22. **B**
23. **B**	24. **C**	25. **C**	26. **B**	27. **B**	28. **C**	29. **B**	30. **B**	31. **B**	32. **B**	33. **B**
34. **C**	35. **B**	36. **A**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (C) — શોષણ વિરુદ્ધનો અધિકાર = અનુ. 23 (ફરજિયાત શ્રમ) અને અનુ. 24 (બાળ મજૂરી).

2. જવાબ (B) — ધાર્મિક સ્વતંત્રતા = અનુ. 25, 26, 27, 28.

3. જવાબ (A) — સાંસ્કૃતિક-શૈક્ષણિક અધિકાર = અનુ. 29 અને 30.

4. જવાબ (C) — બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર = અનુ. 32; આંબેડકરે તેને બંધારણનો આત્મા કહ્યો.

5. જવાબ (B) — અનુ. 24 અનુસાર 14 વર્ષથી નીચેના બાળકને જોખમી રોજગારમાં મનાઈ.

6. જવાબ (C) — 44મા સુધારા પછી સંપત્તિ અધિકાર = અનુ. 300A (કાનૂની અધિકાર).

7. જવાબ (B) — Habeas Corpus ગેરકાયદે અટકાયત સામેનો ઉપાય.

8. જવાબ (A) — Mandamus = જાહેર સત્તાધિકારીને કાનૂની ફરજ બજાવવા આદેશ.

9. જવાબ (C) — પાંચ રિટ: બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ, પરમાદેશ, પ્રતિષેધ, ઉત્પ્રેષણ, અધિકારપૃચ્છા.

10. જવાબ (B) — અનુ. 226 ઉચ્ચ અદાલતને રિટ બહાર પાડવાની સત્તા આપે છે.

11. જવાબ (C) — અનુ. 23 માનવ-વેપાર, બેગાર અને ફરજિયાત શ્રમ પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.

12. જવાબ (B) — પાંચ રિટની વ્યવસ્થા બ્રિટિશ (અંગ્રેજી) કાયદાથી અપનાવાઈ છે.

13. જવાબ (B) — Habeas Corpus એકમાત્ર રિટ છે જે રાજ્ય + ખાનગી બંને સામે કાઢી શકાય.

14. જવાબ (B) — 44મા સુધારે સંપત્તિ સંબંધિત અનુ. 19(1)(f) અને 31 રદ કરી 300A દાખલ કર્યો.

15. જવાબ (B) — Prohibition કાર્યવાહી ચાલુ હોય ત્યારે અટકાવે; Certiorari આદેશ થયા પછી રદ કરે.

16. જવાબ (B) — અનુ. 29 બહુમતી+લઘુમતી બંને નાગરિક-વર્ગને; અનુ. 30 ફક્ત ધાર્મિક/ભાષાકીય લઘુમતીને.

17. જવાબ (B) — Mandamus ખાનગી વ્યક્તિ, રાષ્ટ્રપતિ/રાજ્યપાલ સામે કાઢી શકાય નહીં.

18. જવાબ (B) — અસિયાડ કેસ: લઘુત્તમ વેતનથી ઓછું ચૂકવવું = અનુ. 23 હેઠળ ફરજિયાત શ્રમ.

19. જવાબ (B) — Quo-Warranto ફક્ત જાહેર પદના ગેરકાયદે દાવા સામે; ખાનગી/મંત્રીમંડળ પદ માટે નહીં.

20. જવાબ (B) — અનુ. 28 સંપૂર્ણ રાજ્ય-ભંડોળથી ચાલતી સંસ્થામાં ધાર્મિક શિક્ષણ પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.

21. જવાબ (B) — અનુ. 32 પોતે મૂળભૂત અધિકાર છે અને અન્ય મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટેનો ઉપાય આપે છે.

22. જવાબ (B) — Certiorari આદેશ થયા પછી તેને રદ/બદલવા બહાર પડે છે (નિવારક+ઉપચારક).

23. જવાબ (B) — અનુ. 25 ધાર્મિક સ્વતંત્રતા જાહેર વ્યવસ્થા, નૈતિકતા અને આરોગ્યને આધીન છે.

24. જવાબ (C) — PIL સર્વોચ્ચ અદાલતમાં અનુ. 32 અને ઉચ્ચ અદાલતમાં અનુ. 226 હેઠળ દાખલ થઈ શકે.

25. જવાબ (C) — 'કયા અધિકારથી' = અધિકારપૃચ્છા (Quo-Warranto); પ્રતિષેધ (Prohibition) = 'અટકાવો'.

26. જવાબ (B) — Prohibition કાર્યવાહી ચાલુ હોય ત્યારે અટકાવે; Certiorari આદેશ થયા પછી રદ કરે.

27. જવાબ (B) — અનુ. 226 'other purpose' (સામાન્ય કાનૂની હેતુ) માટે પણ રિટ આપે; અનુ. 32 ફક્ત મૂળભૂત અધિકાર માટે.

28. જવાબ (C) — અનુ. 29-30 'નાગરિકોના વર્ગ' / 'લઘુમતી' માટે છે; અનુ. 23-24, 25-28, 32 બધી વ્યક્તિને.

29. જવાબ (B) — Habeas Corpus કેસ (1976): કટોકટીમાં અનુ. 21 સ્થગિત; ન્યા. ખન્નાનો અસંમતિ ચુકાદો ઐતિહાસિક.

30. જવાબ (B) — અનુ. 23(2): જાહેર હેતુ માટે ફરજિયાત સેવા માન્ય, પણ ધર્મ/જાતિ/વર્ગ આધારે ભેદભાવ વગર.

31. જવાબ (B) — અનુ. 30 ધાર્મિક કે ભાષાકીય લઘુમતીને પોતાની શૈક્ષણિક સંસ્થા સ્થાપવા-ચલાવવાનો અધિકાર આપે છે.

32. જવાબ (B) — 44મા સુધારા પછી અનુ. 20 અને 21 ની અમલબજાવણી કટોકટીમાં પણ સ્થગિત થઈ શકતી નથી.

33. જવાબ (B) — અનુ. 29(2): રાજ્ય કે રાજ્ય-સહાય મેળવતી શૈક્ષણિક સંસ્થામાં ધર્મ/જાતિ/ભાષાના આધારે પ્રવેશ નકારી શકાય નહીં.

34. જવાબ (C) — પ્રતિષેધ (Prohibition) કાર્યવાહી ચાલુ હોય ત્યારે, ઉત્પ્રેષણ (Certiorari) આદેશ થયા પછી.

35. જવાબ (B) — (i) સાચું — અનુ. 32 મૂળભૂત અધિકાર; (ii) ખોટું — અનુ. 226 મૂળભૂત અધિકાર નથી; (iii) સાચું — અનુ. 32 ફક્ત મૂળભૂત અધિકાર માટે (સાંકડો).

36. જવાબ (A) — બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ = રાજ્ય+ખાનગી (2); પરમાદેશ = ખાનગી વ્યક્તિ સામે નહીં (1); અધિકારપૃચ્છા = ફક્ત જાહેર પદ (3).

7 માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો અને મૂળભૂત ફરજો (DPSP & Fundamental Duties, Art 36-51A)

ભારતના બંધારણના ભાગ-4 (અનુચ્છેદ 36 થી 51) માં રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (DPSP) આપેલા છે, જે કલ્યાણ રાજ્યની સ્થાપના માટેનો આદર્શ રજૂ કરે છે. આ સિદ્ધાંતો વાદયોગ્ય નથી, છતાં દેશના શાસનમાં મૂળભૂત છે અને કાયદા ઘડતી વખતે રાજ્ય માટે માર્ગદર્શક છે. 42મા સુધારા (1976) દ્વારા ઉમેરાયેલ ભાગ-4ક (અનુચ્છેદ 51ક) નાગરિકોની મૂળભૂત ફરજો વર્ણવે છે. આ પ્રકરણમાં DPSP, તેમનું વર્ગીકરણ, મહત્વના અનુચ્છેદો, મૂળભૂત અધિકારો સાથેનો સંઘર્ષ અને 11 મૂળભૂત ફરજોનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરીશું.

DPSP નો પરિચય અને સ્રોત

રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (Directive Principles of State Policy - DPSP) બંધારણના ભાગ-4 માં અનુચ્છેદ 36 થી 51 માં સમાવિષ્ટ છે. આ વિચાર ભારતે આયર્લેન્ડના બંધારણ પાસેથી ઉધાર લીધો છે, જેણે પોતે સ્પેનના બંધારણ પાસેથી લીધો હતો. તેનું મૂળ આયર્લેન્ડની 1937ની રાષ્ટ્રીય ચળવળમાં રહેલું છે.

આ સિદ્ધાંતો રાજ્ય માટે કલ્યાણ રાજ્ય (Welfare State) ની સ્થાપના કરવાના આદર્શો છે. તેઓ સામાજિક અને આર્થિક લોકશાહીને સ્થાપિત કરવાનો ઉદ્દેશ ધરાવે છે, જ્યારે મૂળભૂત અધિકારો રાજકીય લોકશાહીને સ્થાપિત કરે છે.

ડૉ. બી. આર. આંબેડકરે DPSP ને બંધારણની 'નવી લાક્ષણિકતા' (novel feature) ગણાવી હતી. ગ્રેનવિલ ઑસ્ટિને મૂળભૂત અધિકારો અને DPSP ને એકસાથે બંધારણની 'આત્મા' (Conscience of the Constitution) તરીકે ઓળખાવ્યા છે.

મુખ્ય તથ્યો — DPSP

- ભાગ: ભાગ-4 (Part IV)
- અનુચ્છેદ: 36 થી 51 (કુલ 16 અનુચ્છેદ)
- સ્રોત: આયર્લેન્ડ (Ireland) નું બંધારણ
- પ્રકૃતિ: વાદયોગ્ય નથી (Non-Justiciable)
- આંબેડકર: 'નવી લાક્ષણિકતા'

DPSP ની વાદયોગ્યતા અને પ્રકૃતિ

અનુચ્છેદ 37 સ્પષ્ટ કરે છે કે DPSP કોઈ અદાલત દ્વારા લાગુ કરી શકાય તેવા (enforceable) નથી, એટલે કે વાદયોગ્ય નથી. છતાં તેઓ દેશના શાસનમાં મૂળભૂત (fundamental in the governance) છે અને કાયદા ઘડતી વખતે આ સિદ્ધાંતો લાગુ કરવા એ રાજ્યની ફરજ છે.

આનો અર્થ એ કે જો રાજ્ય DPSP નું પાલન ન કરે તો નાગરિક અદાલતમાં જઈ તેને લાગુ કરાવી શકતો નથી. પરંતુ આ સિદ્ધાંતો સરકારની નૈતિક અને રાજકીય જવાબદારી રજૂ કરે છે; તેમનું ઉલ્લંઘન મતદારો સમક્ષ સરકારની જવાબદારી નક્કી કરે છે.

- મૂળભૂત અધિકારો વાદયોગ્ય છે; DPSP વાદયોગ્ય નથી.
- મૂળભૂત અધિકારો રાજકીય લોકશાહી માટે; DPSP સામાજિક-આર્થિક લોકશાહી માટે.
- મૂળભૂત અધિકારો વ્યક્તિ-લક્ષી (negative obligation); DPSP રાજ્ય-લક્ષી (positive obligation).
- DPSP નો ઉદ્દેશ — કલ્યાણ રાજ્યની સ્થાપના.

DPSP નું વર્ગીકરણ

બંધારણમાં DPSP ને કોઈ ઔપચારિક વર્ગીકરણ આપવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ તેમની વિચારધારા અને સામગ્રીના આધારે વિદ્વાનો તેમને ત્રણ વ્યાપક વર્ગોમાં વહેંચે છે — સમાજવાદી, ગાંધીવાદી અને ઉદાર-બૌદ્ધિક સિદ્ધાંતો.

DPSP નું ત્રિવિધ વર્ગીકરણ

વર્ગ	મુખ્ય અનુચ્છેદ	ઉદાહરણ
સમાજવાદી સિદ્ધાંતો	38, 39, 39A, 41, 42, 43, 43A, 47	આવક અસમાનતા ઘટાડવી, સમાન કામ માટે સમાન વેતન, કામગાર સહભાગિતા
ગાંધીવાદી સિદ્ધાંતો	40, 43, 43B, 46, 47, 48	ગ્રામ પંચાયત, કુટિર ઉદ્યોગ, અનુસૂચિત જાતિ/જનજાતિનું હિત, ગૌવધ પ્રતિબંધ
ઉદાર-બૌદ્ધિક સિદ્ધાંતો	44, 45, 48, 48A, 49, 50, 51	સમાન નાગરિક સંહિતા, ન્યાયતંત્ર-કારોબારી અલગ, પર્યાવરણ રક્ષણ, આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ

યાદ રાખો

- સમાજવાદી — સામાજિક-આર્થિક ન્યાય, કલ્યાણ રાજ્ય
- ગાંધીવાદી — ગાંધીજીની પુનર્રચના વિચારધારા (ગ્રામ સ્વરાજ)
- ઉદાર-બૌદ્ધિક — ઉદારમતવાદ અને આધુનિક રાજ્યના આદર્શો

મહત્વના DPSP અનુચ્છેદો — સંપૂર્ણ યાદી

પરીક્ષાની દૃષ્ટિએ દરેક અનુચ્છેદનો ચોક્કસ વિષય યાદ રાખવો અનિવાર્ય છે. નીચેનું કોષ્ટક અનુચ્છેદ 36 થી 51 સુધીના મુખ્ય જોગવાઈઓ આપે છે.

DPSP અનુચ્છેદ-યાદી (36-51)

અનુચ્છેદ	જોગવાઇ
36	ભાગ-4 માં 'રાજ્ય' ની વ્યાખ્યા (ભાગ-3 પ્રમાણે)
37	DPSP ની પ્રકૃતિ — વાદયોગ્ય નથી પણ શાસનમાં મૂળભૂત
38	સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ન્યાય દ્વારા કલ્યાણની વ્યવસ્થા; આવક અસમાનતા ઘટાડવી
39	નીતિના કેટલાક સિદ્ધાંતો — આજીવિકાનું સાધન, સંપત્તિનું વિતરણ, સમાન વેતન
39A	સમાન ન્યાય અને મફત કાનૂની સહાય (42મા સુધારાથી ઉમેરાયેલ)
40	ગ્રામ પંચાયતોની રચના (સ્થાનિક સ્વરાજ)
41	કામ, શિક્ષણ અને જાહેર સહાય મેળવવાનો અધિકાર
42	કામની ન્યાયી અને માનવીય પરિસ્થિતિ તથા પ્રસૂતિ રાહત
43	કામગારોને નિર્વાહ વેતન અને કુટિર ઉદ્યોગને પ્રોત્સાહન
43A	ઉદ્યોગ-સંચાલનમાં કામગારોની સહભાગિતા (42મા સુધારાથી)
43B	સહકારી મંડળીઓને પ્રોત્સાહન (97મા સુધારાથી, 2011)
44	નાગરિકો માટે સમાન નાગરિક સંહિતા (Uniform Civil Code)
45	6 વર્ષ સુધીના બાળકોની વહેલી સંભાળ અને શિક્ષણ (86મા સુધારા પછી)
46	અનુસૂચિત જાતિ, જનજાતિ અને નબળા વર્ગોના શૈક્ષણિક-આર્થિક હિતની વૃદ્ધિ
47	પોષણ સ્તર, જીવનધોરણ ઊંચું લાવવું, જાહેર આરોગ્ય; નશીલા પદાર્થ પ્રતિબંધ
48	કૃષિ અને પશુપાલનનું આધુનિક રીતે સંગઠન; ગાય-વાછરડાંની કતલ પ્રતિબંધ
48A	પર્યાવરણનું રક્ષણ-સંવર્ધન; જંગલ અને વન્યજીવનનું જતન (42મા સુધારાથી)
49	રાષ્ટ્રીય મહત્વના સ્મારકો, સ્થળો અને વસ્તુઓનું રક્ષણ
50	ન્યાયતંત્રને કારોબારીથી અલગ રાખવું
51	આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતીને પ્રોત્સાહન

નોંધપાત્ર અનુચ્છેદો — ઊંડાણ

અનુચ્છેદ 39 ખાસ મહત્વનો છે કારણ કે તે 39(b) અને 39(c) દ્વારા સમુદાયના ભૌતિક સંસાધનોના ન્યાયી વિતરણ અને સંપત્તિના કેન્દ્રીકરણ રોકવાની વાત કરે છે — આ બંને કલમો 25મા સુધારા સાથે જોડાયેલી છે.

અનુચ્છેદ 40 (ગ્રામ પંચાયત) ને 73મા સુધારા (1992) દ્વારા વ્યવહારુ સ્વરૂપ મળ્યું, જેણે પંચાયતી રાજને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો. અનુચ્છેદ 44 (સમાન નાગરિક સંહિતા) આજે પણ રાજકીય ચર્ચાનો વિષય છે; ગોવા એકમાત્ર રાજ્ય છે જ્યાં સમાન નાગરિક સંહિતા અમલમાં છે.

અનુચ્છેદ 50 (ન્યાયતંત્ર-કારોબારી અલગ) ને અમલમાં લાવવા ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા (CrPC) 1973 માં ન્યાયિક અને કારોબારી મેજિસ્ટ્રેટ અલગ કરાયા.

પરીક્ષા-લક્ષી મહત્વના DPSP

અનુચ્છેદ	વિષય	નોંધ
39	સમાન વેતન, સંપત્તિ વિતરણ	સમાજવાદી હૃદય
40	ગ્રામ પંચાયત	73મા સુધારાથી અમલ
44	સમાન નાગરિક સંહિતા	ગોવામાં અમલમાં
48A	પર્યાવરણ રક્ષણ	42મા સુધારાથી ઉમેરાયેલ
50	ન્યાયતંત્ર-કારોબારી અલગ	CrPC 1973 થી અમલ

DPSP માં થયેલા સુધારા

મૂળ બંધારણમાં DPSP ની યાદી પછી અનેક બંધારણીય સુધારાઓ દ્વારા નવા સિદ્ધાંતો ઉમેરાયા છે. 42મો સુધારો (1976) આ સંદર્ભમાં સૌથી મહત્વનો છે, જેણે ચાર નવા DPSP ઉમેર્યા.

DPSP માં ઉમેરા-ફેરફાર

સુધારો (વર્ષ)	ફેરફાર
42મો (1976)	અનુ. 39A, 43A, 48A ઉમેરાયા; અનુ. 39 ની કલમ (f) સંશોધિત
44મો (1978)	અનુ. 38 માં કલમ (2) ઉમેરી — આવક અસમાનતા ઘટાડવા પર ભાર
86મો (2002)	અનુ. 45 નો વ્યાપ બદલાયો — 6 વર્ષ સુધીના બાળકોની વહેલી સંભાળ
97મો (2011)	અનુ. 43B ઉમેરાયો — સહકારી મંડળીઓને પ્રોત્સાહન

42મા સુધારાથી ઉમેરાયેલ ત્રણ DPSP

- અનુ. 39A — મફત કાનૂની સહાય
- અનુ. 43A — કામગાર સહભાગિતા
- અનુ. 48A — પર્યાવરણ રક્ષણ

મૂળભૂત અધિકાર (FR) અને DPSP વચ્ચે સંઘર્ષ

મૂળભૂત અધિકારો વાદયોગ્ય છે અને DPSP નથી; આથી જ્યારે કોઈ કાયદો DPSP ને અમલમાં લાવવા FR નું ઉલ્લંઘન કરે ત્યારે કોને પ્રાધાન્ય મળે એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. આ સંઘર્ષ સર્વોચ્ચ અદાલતના અનેક ચુકાદાઓમાં ઉકેલાયો છે.

ચંપકમ દોરાઇરાજન કેસ (1951) માં અદાલતે ઠરાવ્યું કે FR અને DPSP વચ્ચે સંઘર્ષમાં FR પ્રધાન રહેશે અને DPSP ને FR ને ગૌણ રહેવું પડશે. આ ચુકાદાને કારણે પ્રથમ બંધારણીય સુધારો (1951) આવ્યો.

ગોલકનાથ કેસ (1967) પછી 24મો અને 25મો સુધારો આવ્યો. 25મા સુધારાએ અનુચ્છેદ 31C ઉમેર્યો, જે અનુ. 39(b) અને 39(c) ને અમલમાં લાવતા કાયદાને અનુ. 14 અને 19 ની વિરુદ્ધ હોવા છતાં રક્ષણ આપતો હતો.

મિનર્વા મિલ્સ અને 31C ની ઉત્ક્રાંતિ

કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) માં અદાલતે મૂળભૂત માળખા (Basic Structure) સિદ્ધાંત આપ્યો અને અનુ. 31C ના બીજા ભાગ (ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્તિ) ને રદ કર્યો.

42મા સુધારા (1976) એ અનુ. 31C ને વિસ્તાર્યો — તેણે કોઈપણ DPSP ને અમલમાં લાવતા તમામ કાયદાને અનુ. 14 અને 19 થી ઉપર પ્રાધાન્ય આપ્યું. પરંતુ મિનર્વા મિલ્સ કેસ (1980) માં અદાલતે આ વિસ્તરણ રદ કરી DPSP અને FR વચ્ચે 'સંતુલન' (balance) ને બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો ભાગ ગણાવ્યો.

મિનર્વા મિલ્સ ચુકાદાનો સાર — FR અને DPSP પૂરક છે, એક બીજાથી શ્રેષ્ઠ નથી. બંને વચ્ચેનું સંતુલન જાળવવું એ બંધારણના મૂળભૂત માળખાનું અંગ છે. કોઈ એક પક્ષે ઝુકાવ બંધારણને નુકસાન કરે છે.

FR vs DPSP — મહત્વના કેસ

કેસ	વર્ષ	ચુકાદાનો સાર
ચંપકમ દોરાઇરાજન	1951	સંઘર્ષમાં FR પ્રધાન; DPSP ગૌણ
ગોલકનાથ	1967	સંસદ FR માં ઘટાડો કરી શકે નહીં
કેશવાનંદ ભારતી	1973	મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત; 31C ભાગ-2 રદ
મિનર્વા મિલ્સ	1980	FR-DPSP સંતુલન મૂળભૂત માળખું; વિસ્તૃત 31C રદ

મિનર્વા મિલ્સ — મુખ્ય સિદ્ધાંત

- FR અને DPSP પૂરક (complementary) છે
- બંને વચ્ચે સંતુલન = મૂળભૂત માળખું
- 42મા સુધારાનું વિસ્તૃત 31C ગેરબંધારણીય

મૂળભૂત ફરજો — પૃષ્ઠભૂમિ (ભાગ-4ક, અનુ. 51A)

મૂળ બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજો ન હતી. 1976 માં સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ (Swaran Singh Committee) ની ભલામણ પર 42મા સુધારા દ્વારા નવો ભાગ-4ક અને અનુચ્છેદ 51A ઉમેરી મૂળભૂત ફરજો ઉમેરવામાં આવી. આ વિચાર ભૂતપૂર્વ સોવિયેત સંઘ (USSR) ના બંધારણ પાસેથી પ્રેરિત હતો.

મૂળ રીતે 10 મૂળભૂત ફરજો ઉમેરાઈ હતી. 86મા સુધારા (2002) દ્વારા 11મી ફરજ — 6 થી 14 વર્ષના બાળકને શિક્ષણની તક પૂરી પાડવાની માતા-પિતા/વાલીની ફરજ — ઉમેરાઈ. હાલમાં કુલ 11 મૂળભૂત ફરજો છે.

મૂળભૂત ફરજો પણ DPSP ની જેમ વાદયોગ્ય નથી; તેમના ઉલ્લંઘન માટે કોઈ સીધી કાનૂની સજાની જોગવાઈ બંધારણમાં નથી. પરંતુ સંસદ યોગ્ય કાયદા દ્વારા તેમના પાલન માટે જોગવાઈ કરી શકે છે.

મૂળભૂત ફરજો — મુખ્ય તથ્યો

- ભાગ: ભાગ-4ક (Part IV-A)
- અનુચ્છેદ: 51A (એકમાત્ર અનુચ્છેદ)
- સ્રોત: ભૂતપૂર્વ સોવિયેત સંઘ (USSR)
- સમિતિ: સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ (1976)
- મૂળ 10 + 86મા સુધારાથી 1 = કુલ 11

11 મૂળભૂત ફરજો (અનુ. 51A)

અનુચ્છેદ 51A અનુસાર દરેક નાગરિકની 11 મૂળભૂત ફરજો છે. તેઓ કલમ (a) થી (k) સુધી દર્શાવેલ છે. છેલ્લી 11મી ફરજ 86મા સુધારાથી ઉમેરાઈ.

અનુ. 51A — 11 મૂળભૂત ફરજો

કલમ	ફરજ
51A(a)	બંધારણનું પાલન કરવું, રાષ્ટ્રધ્વજ અને રાષ્ટ્રગીતનું સન્માન કરવું
51A(b)	સ્વાતંત્ર્ય ચળવળના ઉમદા આદર્શોને વળગી રહેવું
51A(c)	ભારતની સાર્વભૌમતા, એકતા અને અખંડિતતા જાળવવી
51A(d)	દેશનું રક્ષણ કરવું અને હાકલ થાય ત્યારે રાષ્ટ્રસેવા આપવી
51A(e)	બંધુત્વ અને સહિયારી સંસ્કૃતિ વધારવી; સ્ત્રીઓના ગૌરવ વિરુદ્ધની પ્રથા ત્યજવી
51A(f)	સહિયારી સંસ્કૃતિના સમૃદ્ધ વારસાનું જતન કરવું
51A(g)	પ્રાકૃતિક પર્યાવરણ — જંગલ, સરોવર, નદી, વન્યજીવનનું રક્ષણ-સંવર્ધન
51A(h)	વૈજ્ઞાનિક અભિગમ, માનવતાવાદ અને જિજ્ઞાસાવૃત્તિ વિકસાવવી

કલમ	ફરજ
51A(i)	જાહેર સંપત્તિનું રક્ષણ કરવું અને હિંસાનો ત્યાગ કરવો
51A(j)	વ્યક્તિગત અને સામૂહિક પ્રવૃત્તિમાં ઉત્કૃષ્ટતા તરફ પ્રયત્ન કરવો
51A(k)	6 થી 14 વર્ષના બાળકને શિક્ષણની તક પૂરી પાડવી (86મા સુધારાથી)

મૂળભૂત ફરજો — ઝડપી નોંધ

- વર્મા સમિતિ (1999) એ ફરજોના અમલની ભલામણ કરી
- 11મી ફરજ (51A-k) એકમાત્ર ફરજ જે માતા-પિતા/વાલી પર છે
- ફરજો માત્ર નાગરિકો માટે છે, વિદેશીઓ માટે નહીં
- ફરજો વાદયોગ્ય નથી પણ કાયદાથી લાગુ કરી શકાય

DPSP અને મૂળભૂત ફરજો — તુલના

DPSP રાજ્ય પર લાગુ થાય છે જ્યારે મૂળભૂત ફરજો નાગરિકો પર. બંને વાદયોગ્ય નથી અને બંને 42મા સુધારા સાથે ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે (ફરજો 42મા સુધારાથી જ ઉમેરાઈ).

DPSP vs મૂળભૂત ફરજો

મુદ્દો	DPSP	મૂળભૂત ફરજો
ભાગ	ભાગ-4	ભાગ-4ક
અનુચ્છેદ	36-51	51A
કોના પર	રાજ્ય	નાગરિક
સ્રોત	આયર્લેન્ડ	ભૂતપૂર્વ સોવિયેત સંઘ
વાદયોગ્યતા	નથી	નથી

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

AMC જુનિયર ક્લાર્ક 2024

1 બંધારણના અનુચ્છેદ 51માં નીચે પૈકી કઇ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે?

(A) લવાદી દ્વારા આંતરરાષ્ટ્રીય તકરારોની પતાવટ કરવાને ઉત્તેજન આપવા | (B) રાષ્ટ્રો વચ્ચે ન્યાયી તથા માનભર્યા સંબંધો નિભાવવા | (C) સંગઠિત પ્રજાઓના એકબીજા સાથેના વ્યવહારમાં આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા અને સંધિઓને લગતી ફરજો પ્રત્યેનો આદર વધારવા | **(D) આપેલ તમામ**

✓ **જવાબ:** (D) આપેલ તમામ

GPSSB વિભાગીય હિસાબનીશ 2017

2 બાળકો માટે મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણની જોગવાઇ બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં આપેલ છે ?

(A) 40 | (B) 42 | **(C) 45** | (D) 47

✓ **જવાબ:** (C) 45

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (ખેતી) 2016

3 ભારતીય બંધારણના કયા અનુચ્છેદ (Article) હેઠળ સમાન સિવિલ કોડની જોગવાઈ કરેલ છે ?

(A) 46 (B) 48 (C) 115 **(D) 44**

✓ **જવાબ:** (D) 44

GPSSB ફિમેલ હેલ્થ વર્કર (FHW) 2025

4 રાજ્ય નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (DPSP) મુખ્યત્વે એક _____ બનાવવાનું લક્ષ્ય રાખે છે.

(A) પોલીસ રાજ્ય (Police state) **(B) કલ્યાણકારી રાજ્ય (Welfare state)** (C) રમતગમત રાજ્ય (Sports state) (D) વેપારી રાજ્ય (Trading state)

✓ **જવાબ:** (B) કલ્યાણકારી રાજ્ય (Welfare state)

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2014

5 નીચેમાંથી કયા સિદ્ધાંતનો સમાવેશ સંવિધાનમાં ''રાજનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત''માં થતો નથી ?

(A) સમાન નાગરિક ધારો (B) સત્તાનું વિકેન્દ્રીકરણ (C) મફત કાયદાકીય સહાય **(D) અસ્પૃશ્યતા નિવારણ**

✓ **જવાબ:** (D) અસ્પૃશ્યતા નિવારણ

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2026

6 ભારતીય બંધારણના નીચેનામાંથી કયા અનુચ્છેદ હેઠળ પર્યાવરણનું રક્ષણ અને સુધારણા અને જંગલોનું સંરક્ષણ પૂરું પાડવામાં આવ્યું છે?

(A) અનુચ્છેદ 47 **(B) અનુચ્છેદ 48A** (C) અનુચ્છેદ 49 (D) અનુચ્છેદ 50

✓ **જવાબ:** (B) અનુચ્છેદ 48A

GPSSB મુખ્ય સેવિકા 2018

7 ભારતીય બંધારણના અનુચ્છેદ 36 થી 51 માં નીચેના પૈકી કયા બાબતના સમાવવામાં આવી છે ?

(A) નદીઓના પાણીના વહેંચણીની જોગવાઇ **(B) રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત** (C) બંધારણીય ઇલાજોનો અધિકાર (D) મૂળભૂત અધિકારો

✓ **જવાબ:** (B) રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત

GPSSB સંશોધન મદદનીશ 2025

8 રાજ્ય નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો હેઠળ ભારતીય બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ આધુનિક અને વૈજ્ઞાાનિક આધારો પર કૃષિ અને પશુપાલનના સંગઠનો સાથે વ્યવહાર (ડીલ) કરે છે?

(A) અનુચ્છેદ 46 (B) અનુચ્છેદ 47 **(C) અનુચ્છેદ 48** (D) અનુચ્છેદ 44

✓ **જવાબ:** (C) અનુચ્છેદ 48

GPSSB સમાજ કલ્યાણ નિરીક્ષક 2018

9 ભારતીય સંવિધાનના અનુચ્છેદ-44 માં ઉલ્લેખિત સમાન નાગરિક સંહિતાનો સમાવેશ બંધારણના કયા ભાગમાં કરેલ છે?

(A) રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો સંબંધિત ભાગ | (B) નાગરિકતા સંબંધિત ભાગ | (C) મૂળભૂત અધિકારો સંબંધિત ભાગ | (D) મૂળભૂત ફરજો સંબંધિત ભાગ

✓ **જવાબ:** (A) રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો સંબંધિત ભાગ

GPSSB સમાજ કલ્યાણ નિરીક્ષક 2021

10 ભારતીય સંવિધાનના કયા ભાગમાં મૂળભૂત ફરજોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે ?

(A) ભાગ 3 (Part iii) | (B) ભાગ 4 (Part iv) | **(C) ભાગ 4 ક (Part iv A)** | (D) ભાગ 5 (Part v)

✓ **જવાબ:** (C) ભાગ 4 ક (Part iv A)

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2023

11 મૂળભૂત ફરજો વિષે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: 1. બંધારણસભાએ સમજી વિચારીને મૂળભૂત ફરજોનો બંધારણમાં સમાવેશ કરેલ છે. 2. મૂળભૂત ફરજોનું પાલન દરેક નાગરિકે ફરજિયાતપણે કરવાનું હોય છે. ઉપરનાં વિધાનો પૈકી કયું/કયાં વિધાન/વિધાનો સાચું/સાચાં છે?

(A) માત્ર 1 | (B) માત્ર 2 | (C) 1 અને 2 બંને | (D) બન્નેમાંથી એક પણ નહીં

✓ **જવાબ:** (A) માત્ર 1

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2025

12 ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્યને મફત કાનૂની સહાય પૂરી પાડવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો છે જેથી નાણાકીય મુશ્કેલીઓને કારણે કોઈ પણ વ્યક્તિ ન્યાયથી વંચિત ન રહે?

(A) અનુચ્છેદ 39 | **(B) અનુચ્છેદ 39A** | (C) અનુચ્છેદ 40 | (D) અનુચ્છેદ 41

✓ **જવાબ:** (B) અનુચ્છેદ 39A

GSSSB મદદનીશ પરીક્ષક (પ્રશ્ન દસ્તાવેજ) 2025

13 The Verma Committee on Fundamental Duties was established in which year?

(A) 1997 | **(B) 1999** | (C) 2001 | (D) 1991

✓ **જવાબ:** (B) 1999

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

14 કુમળી વયના બાળકોની સંભાળ અને છ વર્ષથી નીચેની વયના બાળકોને શિક્ષણ આપવાની જોગવાઇ ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલમાં કરવામાં આવેલ છે?

(A) આર્ટિકલ-49 | **(B) આર્ટિકલ-45** | (C) આર્ટિકલ-47 | (D) આર્ટિકલ-44

✓ **જવાબ:** (B) આર્ટિકલ-45

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

15 ભારતના બંધારણમાં રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોના સમાવેશનો ઉદ્દેશ્ય નીચે પૈકી શું છે ?

(A) રાજનીતિક લોકશાહી | (B) કાયદાકીય લોકશાહી | (C) ગાંધીવાદી લોકશાહી | **(D) સામાજિક અને આર્થિક લોકશાહી**

✓ **જવાબ:** (D) સામાજિક અને આર્થિક લોકશાહી

GSSSB જુનિયર પ્રોસેસ આસિસ્ટન્ટ 2025

16 રાજ્ય નીતિના નિર્દેશક સિદ્ધાંતોમાં નીચેનામાંથી કયું સમાવિષ્ટ છે?

(A) બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર (Right to constitutional remedies) | (B) ધર્મની સ્વતંત્રતા

(C) પુરુષો અને સ્ત્રીઓ બંને માટે સમાન કામ માટે સમાન વેતન

(D) અંતરાત્મા અને મુક્ત વ્યવસાય, આચરણ અને ધર્મનો પ્રચાર કરવાની સ્વતંત્રતા (Freedom of conscience and free profession, practice, and propagation of religion)

✓ **જવાબ:** (C) પુરુષો અને સ્ત્રીઓ બંને માટે સમાન કામ માટે સમાન વેતન

GSSSB લેબોરેટરી આસિસ્ટન્ટ 2025

17 Participation of workers in management of industries belongs to which Article of the Indian Constitution?

(A) Article 42 | (B) Article 43 | **(C) Article 43A** | (D) Article 44

✓ **જવાબ:** (C) Article 43A

GSSSB લેબોરેટરી ટેક્નિશિયન 2025

18 The Fundamental Duties were added to the Indian Constitution through which Amendment?

(A) 42nd Amendment | (B) 44th Amendment | (C) 52nd Amendment | (D) 61st Amendment

✓ **જવાબ:** (A) 42nd Amendment

GSSSB પશુધન નિરીક્ષક 2025

19 ભારતમાં માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોમાં નીચેનામાંથી કોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે?

(A) પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓની રચના | (B) મતદાનનો અધિકાર | (C) પોલીસ અધિકારીઓની તાલીમ

(D) ધાર્મિક પ્રથાઓમાં નાગરિકોને માર્ગદર્શન આપવું

✓ **જવાબ:** (A) પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓની રચના

GSSSB નાયબ નિરીક્ષક 2022

20 નીચેનામાંથી કયું/કયા રાજ્ય નીતિના નિર્દેશક સિદ્ધાંતોનો ભાગ છે ? (૧) પુરૂષો અને સ્ત્રીઓને આજીવિકાના પર્યાપ્ત સાધનનો સમાન અધિકાર છે. (૨) આર્થિક અથવા અન્ય અશક્તતાના કારણે કોઈપણ નાગરિક ન્યાય મેળવવાની તકોથી વંચિત ન રહી જાય તે સુનિશ્ચિત કરવા રાજ્ય નિ:શુલ્ક કાયદાકીય સહાય પૂરી પાડશે. નીચે આપેલા વિકલ્પોનો ઉપયોગ કરીને યોગ્ય જવાબ પસંદ કરો:

(A) ફક્ત ૧ | (B) ફક્ત ૨ | **(C) ૧ અને ૨ બંને** | (D) એક પણ નહી

✓ **જવાબ:** (C) ૧ અને ૨ બંને

GSSSB નર્સિંગ ટ્યુટર 2022

21 રાજ્ય તેના નાગરિકોના પોષણનું સ્તર અને જીવન સ્તરને ઊંચુ કરવા અને સ્વાસ્થ્ય સુધારના ક્ષેત્રોમાં સુધારને પોતાનું કર્તવ્ય માનશે અને રાજ્ય પીણા અને સ્વાસ્થ્ય માટે હાનિકારક ઔષધિઓના વિશિષ્ટ રીતે માદક ઉપભોગ નિયંત્રણ કરવા અંગેનો પ્રયત્ન કરશે. ઉક્ત કથન નીચે પૈકી ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદથી સંબંધિત છે?

(A) અનુચ્છેદ 40 | (B) અનુચ્છેદ 39 - ક | **(C) અનુચ્છેદ 47** | (D) અનુચ્છેદ 46

✓ **જવાબ:** (C) અનુચ્છેદ 47

ગુજરાત પોલીસ સબ ઇન્સ્પેક્ટર (PSI, બિનહથિયારી) 2022

22 કારોબારી તંત્રથી અલગ કરવા પગલાં ભરાશે. આ જોગવાઈ સંવિધાનના કયા ભાગમાં આપવામાં આવી છે?

(A) ભાગ-5 | (B) ભાગ-3 | **(C) ભાગ-4** | (D) ભાગ-4 (ક)

✓ **જવાબ:** (C) ભાગ-4

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (કેમેસ્ટ્રી) 2025

23 **Which of the following articles of the Indian Constitution does NOT belong to Socialistic Principles based on their content and direction?**

(A) Article 44 | (B) Article 38 | (C) Article 39 | (D) Article 39 A

✓ **જવાબ:** (A) Article 44

ગુજરાત હાઈકોર્ટ આસિસ્ટન્ટ / કેશિયર 2023

24 **Fundamental Duties are set out in Part ___ of the Constitution of India.**

(A) III | (B) IV | **(C) IV - A** | (D) V

✓ **જવાબ:** (C) IV - A

ગુજરાત હાઈકોર્ટ આસિસ્ટન્ટ લાઇબ્રેરિયન 2023

25 **Directive principles of State policy are enshrined in Part ___ of the Constitution of India.**

(A) IV | (B) V | (C) III | (D) VI

✓ **જવાબ:** (A) IV

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

26 સંવિધાનમાં પર્યાવરણનું જતન અને તેની સુધારણા કરવા અંગેનો ઉલ્લેખ કયાં થયેલો છે?

(A) મૂળભૂત ફરજોમાં | (B) રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોમાં | **(C) A અને B બંનેમાં** | (D) A અને B પૈકી કોઈમાં નહિ

✓ **જવાબ:** (C) A અને B બંનેમાં

SEB HMAT (મુખ્ય શિક્ષક) 2022

27 ભારતના બંધારણ સંદર્ભે કયું વિધાન સાચું નથી ?

(A) 1976માં 44મા બંધારણીય સુધારાથી 'મૂળભૂત ફરજો'નો ભારતીય બંધારણમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.

(B) મૂળભૂત ફરજો આપોઆપ નાગરિકો માટે બંધનકર્તા બનતી નથી, પણ જો કોઈ ફરજને લાગુ પાડવા માટે કાયદો ઘડવામાં આવે તો તેનું પાલન બંધનકર્તા બને છે.

(C) 'મૂળભૂત ફરજો'નો બંધારણમાં કલમ 51 (A) હેઠળ સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે.

(D) 'જાહેર મિલકતનું રક્ષણ કરવું અને હિંસાનો ત્યાગ કરવો' એ બાબતનો મૂળભૂત ફરજોમાં સમાવેશ થાય છે.

✓ **જવાબ:** (A) 1976માં 44મા બંધારણીય સુધારાથી 'મૂળભૂત ફરજો'નો ભારતીય બંધારણમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.

SEB TAT (ઉ.મા.) — English 2023

28 'સંવિધાનને વફાદાર રહેવાની અને તેના આદર્શો અને સંસ્થાઓના રાષ્ટ્રધ્વજનો અને રાષ્ટ્રગીતનો આદર કરવાની જોગવાઇ ભારતના સંવિધાનની કઇ કલમમાં દર્શાવવામાં આવી છે ?'

(A) 51. ક (ક) | (B) 51. ક (છ) | (C) 51. ક (S) | (D) 51. ક (ગ)

✓ **જવાબ:** (A) 51. ક (ક)

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

29 ભારતમાં કયો દિવસ મૂળભૂત ફરજ દિવસ તરીકે ઉજવાય છે ?

(A) 21 જુન | **(B) 6 જાન્યુઆરી** | (C) 15 જાન્યુઆરી | (D) 10 જાન્યુઆરી

✓ **જવાબ:** (B) 6 જાન્યુઆરી

SMC ક્લાર્ક 2023

30 ભારત દેશના બંધારણમાં "રાજનીતિના માર્ગદર્શક સિધ્ધાંતો" આ વિષય કયા દેશના બંધારણમાંથી પ્રેરણા લઈ સમાવિષ્ટ કરાયો હતો ?

(A) જાપાન | (B) કેનેડા | **(C) આયર્લેન્ડ** | (D) અમેરિકા

✓ **જવાબ:** (C) આયર્લેન્ડ

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

31 રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિધ્ધાંતો બાબતે નીચેના વિકલ્પમાંથી સાચા વિકલ્પની પસંદગી કરો. વિધાન 1 : આયરલેંડના બંધારણમાંથી પ્રેરણા લઈને ભારતીય બંધારણમાં રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિધ્ધાંતો અપનાવવામાં આવેલા છે. વિધાન 2 : કલ્યાણરાજ્યના નિર્માણમાં રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિધ્ધાંતો ઉપયોગી છે. વિધાન 3 : રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિધ્ધાંતોનો અમલ કરવો એ સરકાર માટે ફરજિયાત છે. વિધાન 4 : રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિધ્ધાંતોમાં અત્યાર સુધીમાં 42માં, 44માં અને 86માં બંધારણીય સુધારાથી સુધારો કરવામાં આવેલ છે.

(A) વિધાન 1, 2 અને 3 સાચા છે. **(B) વિધાન 1, 2 અને 4 સાચા છે.** (C) વિધાન 2, 3 અને 4 સાચા છે. (D) વિધાન 1, 3 અને 4 સાચા છે.

✓ **જવાબ:** (B) વિધાન 1, 2 અને 4 સાચા છે.

GPSSB સમાજ કલ્યાણ નિરીક્ષક 2018

32 ભારતના સંવિધાનમાં સમાન ન્યાય અને મફત કાનુની સહાયની જોગવાઇ કયા અનુચ્છેદ (Article)માં કરવામાં આવી છે ?

(A) 48 (ક) (B) 49 **(C) 39 (ક)** (D) 43 (ક)

✓ **જવાબ:** (C) 39 (ક)

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2023

33 ભારતીય બંધારણ વિષે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: 1. મૂળભૂત અધિકારો સરકારને કેટલીક બાબતો કરતાં રોકે છે. 2. રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો સરકારને કેટલીક બાબતો કરવા સૂચવે છે. 3. રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોના અમલ માટે સંસદ કાયદો બનાવી શકે છે. 4. કેશવાનંદ ભારતી કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠેરવ્યુ છે કે સંસદને બંધારણની કોઈ પણ જોગવાઇઓમાં સુધારો કરવાનો અબાધિત અધિકાર છે. ઉપરનાં વિધાનો પૈકી કયાં વિધાનો સાચાં છે?

(A) માત્ર 1 અને 2 **(B) માત્ર 1, 2 અને 3** (C) માત્ર 1 અને 3 (D) 1, 2, 3 અને 4

✓ **જવાબ:** (B) માત્ર 1, 2 અને 3

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

34 "ભારતના સાર્વભૌમત્વ, એકતા અને અખંડિતતાનું સમર્થન કરવાની અને તેમનું રક્ષણ કરવું." આ જોગવાઇ ..... માં કરવામાં આવી છે.

(A) બંધારણના આમુખમાં (B) રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિધ્ધાંતો (C) મૂળભૂત હક્કો **(D) મૂળભૂત ફરજો**

✓ **જવાબ:** (D) મૂળભૂત ફરજો

GSSSB જુનિયર પ્રોસેસ આસિસ્ટન્ટ 2025

35 નીચેનામાંથી કયો રાજ્ય નીતિનો નિર્દેશક સિદ્ધાંત ગાંધીવાદી વિચારધારાથી પ્રેરિત છે?

(A) બધા ભારતીયો માટે સમાન નાગરિક સંહિતા સુરક્ષિત કરવી **(B) ગ્રામ પંચાયતોનું આયોજન કરવું**

(C) પુરુષો અને સ્ત્રીઓ બંને માટે આજીવિકાના પૂરતા સાધનો પૂરા પાડવા

(D) આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાઓ અને સંધિઓની જવાબદારીઓ પ્રત્યે આદર કેળવવા માટે

✓ **જવાબ:** (B) ગ્રામ પંચાયતોનું આયોજન કરવું

GSSSB પશુધન નિરીક્ષક 2025

36 ભારતીય બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સુરક્ષાને માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત તરીકે પ્રોત્સાહન આપવાની વાત કરવામાં આવી છે?

(A) અનુચ્છેદ 51 | (B) અનુચ્છેદ 50 | (C) અનુચ્છેદ 49 | (D) અનુચ્છેદ 48

✓ **જવાબ:** (A) અનુચ્છેદ 51

GSSSB નાયબ નિરીક્ષક 2022

37 ભારતના બંધારણમાં રહેલ મૌલિક ફરજોને અનુલક્ષીને નીચેના વિધાનો પર ચર્ચા કરો. (૧) મૌલિક ફરજો ૪૨માં બંધારણીય સુધારાથી બંધારણમાં દાખલ કરવામાં આવેલ હતી. (૨) મૌલિક ફરજો ભારતીય રાજ્યક્ષેત્રમાં રહેલ તમામ વ્યક્તિઓને લાગુ પડે છે. નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો

(A) ફક્ત ૧ | (B) ફક્ત ૨ | (C) ૧ અને ૨ બંને | (D) એક પણ નહી

✓ **જવાબ:** (A) ફક્ત ૧

ગુજરાત હાઇકોર્ટ આસિસ્ટન્ટ લાઇબ્રેરિયન 2023

38 **Fundamental duties are enshrined in Part ___ of the Constitution of India.**

(A) III | (B) IV | **(C) IV - A** | (D) IV - B

✓ **જવાબ:** (C) IV - A

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

39 નીચેના પૈકી રાજ્યનીતિના કયા માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોને કાયદાનું સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે?

(A) ગાયો અને વાછરડાની કતલ ઉપર સમગ્ર દેશમાં પ્રતિબંધ | (B) માદક પીણાં ઉપર સમગ્ર દેશમાં પ્રતિબંધ | **(C) પંચાયતી રાજ** | (D) ઉપરોક્ત તમામ

✓ **જવાબ:** (C) પંચાયતી રાજ

SEB TAT (ઉ.મા.) — English 2023

40 ભારતીય સંવિધાનના ભાગ-4માં 'રાજનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો' ની જોગવાઇ કઇ કલમથી ક્યાં સુધીની કલમમાં કરવામાં આવેલ છે ?

(A) 36 થી 45 | (B) 35 થી 48 | (C) 34 થી 50 | **(D) 36 થી 51**

✓ **જવાબ:** (D) 36 થી 51

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

41 બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજોનો સમાવેશ ક્યારે કરવામાં આવ્યો ?

(A) ઈ.સ. 1876 માં | **(B) ઈ.સ. 1976 માં** | (C) ઈ.સ. 1950 માં | (D) ઈ.સ. 1978 માં

✓ **જવાબ:** (B) ઈ.સ. 1976 માં

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

42 **ભારતીય બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજો બાબતે નીચેના વિકલ્પમાંથી અયોગ્ય (ખોટા) વિકલ્પની પસંદગી કરો. વિધાન 1 : રશિયાના બંધારણને ધ્યાને રાખીને સ્વર્ણસિંહ કમિટીની ભલામણથી ભારતીય બંધારણમાં 44 બંધારણીય સુધારાથી મૂળભૂત ફરજો ઉમેરવામાં આવી. વિધાન 2 : સ્વર્ણસિંહ કમિટી દ્વારા ફરજોના અમલમાં ચૂક બદલ શિક્ષાની જોગવાઈની ભલામણ કરેલ હતી. વિધાન 3 : આવકવેરાની ચુકવણી કરવી એ મૂળભૂત ફરજ છે.**

(A) વિધાન 1 અને 2 | (B) માત્ર વિધાન 3 | (C) વિધાન 2 અને 3 | **(D) વિધાન 1 અને 3**

✓ **જવાબ:** (D) વિધાન 1 અને 3

GPSSB સમાજ કલ્યાણ નિરીક્ષક 2018

43 **વૈજ્ઞાનિક માનસ, માનવતાવાદ, જિજ્ઞાસા તથા સુધારણાની ભાવના કેળવવાની અપેક્ષા બંધારણના કયા ભાગમાં સમાવેલી છે ?**

(A) મૂળભૂત હક્કો | (B) રાજ્યના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો | (C) આમુખ | **(D) મૂળભૂત ફરજો**

✓ **જવાબ:** (D) મૂળભૂત ફરજો

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

44 **નીચે પૈકી કઇ સમિતિ દ્વારા બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજોનો ઉમેરો કરવાની ભલામણ આપવામાં આવી હતી ?**

(A) એસ. આર. શાહ સમિતિ | **(B) સ્વર્ણસિંહ સમિતિ** | (C) પ્રથમ વહીવટી સુધારણા સમિતિ | (D) સંથાનમ સમિતિ

✓ **જવાબ:** (B) સ્વર્ણસિંહ સમિતિ

GSSSB નાયબ નિરીક્ષક 2022

45 **ભારતીય બંધારણ હેઠળ નીચે પૈકીની કઇ મૌલિક ફરજો નથી.**

(A) જાહેર ચૂંટણીમાં મતદાન કરવું | (B) વૈજ્ઞાનિક માનસનો વિકાસ કરવો | (C) જાહેર સંપત્તિની સુરક્ષા કરવી | (D) બંધારણનું પાલન કરવું અને તેના આદર્શોનું સન્માન કરવું

✓ **જવાબ:** (A) જાહેર ચૂંટણીમાં મતદાન કરવું

GPSSB સમાજ કલ્યાણ નિરીક્ષક 2018

46 **અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત આદિજાતિઓ અને બીજા નબળા વર્ગોના શૈક્ષણિક તથા આર્થિક હિતોની અભિવૃદ્ધિ માટે ભારતના સંવિધાનમાં કયા અનુચ્છેદ (Article) માં જોગવાઇ કરવામાં આવી છે ?**

(A) 45 | (B) 44 | (C) 47 | **(D) 46**

✓ **જવાબ:** (D) 46

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (DPSP) ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં સમાવિષ્ટ છે?**

(A) ભાગ-3 | **(B) ભાગ-4** | (C) ભાગ-4ક | (D) ભાગ-5

ઉકેલ: DPSP ભાગ-4 (અનુચ્છેદ 36-51) માં છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **DPSP નો વિચાર ભારતે કયા દેશના બંધારણ પાસેથી લીધો છે?**

(A) અમેરિકા | **(B) આયર્લેન્ડ** | (C) બ્રિટન | (D) કેનેડા

ઉકેલ: DPSP આયર્લેન્ડના બંધારણ પાસેથી ઉધાર લેવાયા છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **મૂળભૂત ફરજો ભારતના બંધારણમાં કયા સુધારા દ્વારા ઉમેરવામાં આવી?**

(A) 42મો સુધારો | (B) 44મો સુધારો | (C) 73મો સુધારો | (D) 86મો સુધારો

ઉકેલ: 42મા સુધારા (1976) દ્વારા ભાગ-4ક અને અનુ. 51A ઉમેરાયા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **મૂળભૂત ફરજો કઈ સમિતિની ભલામણ પર ઉમેરવામાં આવી?**

(A) સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ | (B) સરકારિયા સમિતિ | (C) વર્મા સમિતિ | (D) બલવંતરાય મહેતા સમિતિ

ઉકેલ: સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ (1976) ની ભલામણ પર મૂળભૂત ફરજો ઉમેરાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **મૂળભૂત ફરજોનો વિચાર ભારતે કયા દેશના બંધારણ પાસેથી લીધો છે?**

(A) અમેરિકા | **(B) ભૂતપૂર્વ સોવિયેત સંઘ (USSR)** | (C) જાપાન | (D) ઑસ્ટ્રેલિયા

ઉકેલ: મૂળભૂત ફરજો ભૂતપૂર્વ સોવિયેત સંઘ (USSR) ના બંધારણથી પ્રેરિત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **હાલમાં બંધારણમાં કુલ કેટલી મૂળભૂત ફરજો છે?**

(A) 10 | **(B) 11** | (C) 12 | (D) 9

ઉકેલ: મૂળ 10 + 86મા સુધારાથી 1 = કુલ 11 મૂળભૂત ફરજો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **અનુચ્છેદ 44 કયા વિષય સાથે સંબંધિત છે?**

(A) ગ્રામ પંચાયત | **(B) સમાન નાગરિક સંહિતા** | (C) પર્યાવરણ રક્ષણ | (D) મફત કાનૂની સહાય

ઉકેલ: અનુ. 44 — નાગરિકો માટે સમાન નાગરિક સંહિતા (Uniform Civil Code).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **ગ્રામ પંચાયતોની રચના કયા DPSP અનુચ્છેદમાં દર્શાવેલ છે?**

(A) અનુ. 39 | **(B) અનુ. 40** | (C) અનુ. 43 | (D) અનુ. 48

ઉકેલ: અનુ. 40 — ગ્રામ પંચાયતોની રચના; 73મા સુધારાથી અમલમાં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **પર્યાવરણના રક્ષણ અને સંવર્ધનને લગતો DPSP અનુચ્છેદ કયો છે?**

(A) અનુ. 48 | **(B) અનુ. 48A** | (C) અનુ. 49 | (D) અનુ. 47

ઉકેલ: અનુ. 48A — પર્યાવરણ, જંગલ અને વન્યજીવનનું રક્ષણ; 42મા સુધારાથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **ન્યાયતંત્રને કારોબારીથી અલગ રાખવાની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ. 50 | (B) અનુ. 51 | (C) અનુ. 49 | (D) અનુ. 48

ઉકેલ: અનુ. 50 — ન્યાયતંત્રને કારોબારીથી અલગ રાખવું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **DPSP કયા સ્વભાવના છે?**

(A) વાદયોગ્ય | **(B) વાદયોગ્ય નથી** | (C) દંડનીય | (D) ફરજિયાત કાનૂની

ઉકેલ: અનુ. 37 — DPSP વાદયોગ્ય નથી પણ શાસનમાં મૂળભૂત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **નીચેનામાંથી કયો DPSP ગાંધીવાદી સિદ્ધાંતમાં આવે છે?**

(A) ગ્રામ પંચાયત (અનુ. 40) | (B) સમાન વેતન (અનુ. 39) | (C) આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ (અનુ. 51) | (D) મફત કાનૂની સહાય (અનુ. 39A)

ઉકેલ: ગ્રામ પંચાયત (અનુ. 40) ગાંધીવાદી સિદ્ધાંતનું ઉદાહરણ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 મિનર્વા મિલ્સ કેસ (1980) માં સર્વોચ્ચ અદાલતે શું ઠરાવ્યું?

(A) DPSP પ્રધાન છે | (B) FR પ્રધાન છે | **(C) FR અને DPSP વચ્ચે સંતુલન મૂળભૂત માળખું છે** | (D) બંને રદ

ઉકેલ: મિનર્વા મિલ્સ — FR અને DPSP પૂરક; બંને વચ્ચે સંતુલન મૂળભૂત માળખું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 મફત કાનૂની સહાય અને સમાન ન્યાયને લગતો અનુચ્છેદ કયો છે?

(A) અનુ. 38 | **(B) અનુ. 39A** | (C) અનુ. 41 | (D) અનુ. 43A

ઉકેલ: અનુ. 39A — સમાન ન્યાય અને મફત કાનૂની સહાય; 42મા સુધારાથી ઉમેરાયેલ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 DPSP ને 'બંધારણની નવી લાક્ષણિકતા' કોણે ગણાવી?

(A) ડૉ. બી. આર. આંબેડકર | (B) જવાહરલાલ નહેરુ | (C) કે. એમ. મુનશી | (D) બી. એન. રાવ

ઉકેલ: ડૉ. આંબેડકરે DPSP ને 'novel feature' (નવી લાક્ષણિકતા) ગણાવી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 સહકારી મંડળીઓને પ્રોત્સાહન આપતો અનુ. 43B કયા સુધારાથી ઉમેરાયો?

(A) 73મો સુધારો | (B) 86મો સુધારો | **(C) 97મો સુધારો** | (D) 42મો સુધારો

ઉકેલ: અનુ. 43B — સહકારી મંડળીઓ; 97મા સુધારા (2011) થી ઉમેરાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 ચંપકમ દોરાઈરાજન કેસ (1951) ના કારણે કયો સુધારો અમલમાં આવ્યો?

(A) પ્રથમ બંધારણીય સુધારો | (B) ચોવીસમો સુધારો | (C) બેતાળીસમો સુધારો | (D) ચુમ્માલીસમો સુધારો

ઉકેલ: ચંપકમ કેસ પછી પ્રથમ બંધારણીય સુધારો (1951) આવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 અનુચ્છેદ 51A મુજબ રાષ્ટ્રધ્વજ અને રાષ્ટ્રગીતનું સન્માન કરવું એ શું છે?

(A) મૂળભૂત અધિકાર | **(B) મૂળભૂત ફરજ** | (C) માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત | (D) કાનૂની હક

ઉકેલ: 51A(a) — બંધારણ, રાષ્ટ્રધ્વજ, રાષ્ટ્રગીતનું સન્માન એ મૂળભૂત ફરજ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 DPSP માં 'કલ્યાણ રાજ્ય' ની વાત મુખ્યત્વે કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 36 | **(B) અનુ. 38** | (C) અનુ. 44 | (D) અનુ. 50

ઉકેલ: અનુ. 38 — સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય ન્યાય દ્વારા કલ્યાણની વ્યવસ્થા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 **86મા સુધારા (2002) દ્વારા ઉમેરાયેલ 11મી મૂળભૂત ફરજ કોના સંબંધિત છે?**

(A) પર્યાવરણ રક્ષણ | **(B) 6 થી 14 વર્ષના બાળકને શિક્ષણ** | (C) જાહેર સંપત્તિ રક્ષણ | (D) વૈજ્ઞાનિક અભિગમ

ઉકેલ: 51A(k) — 6 થી 14 વર્ષના બાળકને શિક્ષણની તક; 86મા સુધારાથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 **DPSP નું ઔપચારિક વર્ગીકરણ બંધારણમાં ક્યાં આપેલ છે?**

(A) ભાગ-4 માં સ્પષ્ટ | **(B) બંધારણમાં વર્ગીકરણ આપેલ નથી** | (C) અનુસૂચિ-7 માં | (D) ભાગ-4ક માં

ઉકેલ: DPSP નું ઔપચારિક વર્ગીકરણ બંધારણમાં નથી; વિદ્વાનો ત્રણ વર્ગ પાડે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 **ગાય-વાછરડાંની કતલ પ્રતિબંધ અને કૃષિ-પશુપાલન સંગઠનને લગતો અનુચ્છેદ કયો છે?**

(A) અનુ. 47 | **(B) અનુ. 48** | (C) અનુ. 49 | (D) અનુ. 46

ઉકેલ: અનુ. 48 — કૃષિ-પશુપાલન સંગઠન અને ગાય-વાછરડાંની કતલ પ્રતિબંધ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **અનુચ્છેદ 39A નીચેનામાંથી કયા વર્ગના DPSP માં આવે છે?**

(A) ગાંધીવાદી | **(B) સમાજવાદી** | (C) ઉદાર-બૌદ્ધિક | (D) આર્થિક

ઉકેલ: અનુ. 39A (મફત કાનૂની સહાય) સમાજવાદી સિદ્ધાંતમાં આવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **DPSP ની વાદયોગ્યતા અંગેની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ. 36 | **(B) અનુ. 37** | (C) અનુ. 38 | (D) અનુ. 39

ઉકેલ: અનુ. 37 — DPSP વાદયોગ્ય નથી પણ શાસનમાં મૂળભૂત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **નશીલા પદાર્થ પ્રતિબંધ અને જાહેર આરોગ્ય સુધારણાને લગતો અનુચ્છેદ કયો છે?**

(A) અનુ. 45 | (B) અનુ. 46 | **(C) અનુ. 47** | (D) અનુ. 41

ઉકેલ: અનુ. 47 — પોષણ, જીવનધોરણ, જાહેર આરોગ્ય અને નશીલા પદાર્થ પ્રતિબંધ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **મૂળભૂત ફરજો બંધારણના કયા ભાગમાં છે?**

(A) ભાગ-3 | (B) ભાગ-4 | **(C) ભાગ-4ક** | (D) ભાગ-2

ઉકેલ: મૂળભૂત ફરજો ભાગ-4ક (અનુ. 51A) માં છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) એ કયો સિદ્ધાંત આપ્યો?**

(A) મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત | (B) ઉચિત પ્રક્રિયા સિદ્ધાંત | (C) વાજબી પ્રતિબંધ સિદ્ધાંત | (D) ડબલ જેપર્ડી સિદ્ધાંત

ઉકેલ: કેશવાનંદ ભારતી (1973) — મૂળભૂત માળખા (Basic Structure) સિદ્ધાંત.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **અનુચ્છેદ 43A કયા વિષય સાથે સંબંધિત છે?**

(A) કામગાર સહભાગિતા | (B) સહકારી મંડળી | (C) પ્રસૂતિ રાહત | (D) ગ્રામ પંચાયત

ઉકેલ: અનુ. 43A — ઉદ્યોગ-સંચાલનમાં કામગાર સહભાગિતા; 42મા સુધારાથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **નીચેનામાંથી કયો અનુચ્છેદ 42મા સુધારાથી DPSP માં ઉમેરાયો ન હતો?**

(A) અનુ. 39A | (B) અનુ. 43A | (C) અનુ. 48A | **(D) અનુ. 43B**

ઉકેલ: અનુ. 43B 97મા સુધારાથી ઉમેરાયો; 39A, 43A, 48A 42મા સુધારાથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **મૂળભૂત અને DPSP ને એકસાથે 'બંધારણની આત્મા' (Conscience of the Constitution) કોણે કહ્યું?**

(A) ગ્રેનવિલ ઑસ્ટિન | (B) કે. સી. વ્હેર | (C) આઇવર જેનિંગ્સ | (D) ડાયસી

ઉકેલ: ગ્રેનવિલ ઑસ્ટિને FR અને DPSP ને બંધારણની આત્મા ગણાવ્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતીને પ્રોત્સાહન આપતો DPSP અનુચ્છેદ કયો છે?**

(A) અનુ. 49 | (B) અનુ. 50 | **(C) અનુ. 51** | (D) અનુ. 48A

ઉકેલ: અનુ. 51 — આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતીને પ્રોત્સાહન.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **ભારતમાં હાલમાં સમાન નાગરિક સંહિતા (Uniform Civil Code) કયા રાજ્યમાં અમલમાં છે?**

(A) ગુજરાત | **(B) ગોવા** | (C) કેરળ | (D) મહારાષ્ટ્ર

ઉકેલ: ગોવા એકમાત્ર રાજ્ય જ્યાં અનુ. 44 ની સમાન નાગરિક સંહિતા અમલમાં છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **31C અનુચ્છેદ કયા સુધારાથી બંધારણમાં ઉમેરાયો?**

(A) 24મો સુધારો | **(B) 25મો સુધારો** | (C) 42મો સુધારો | (D) 44મો સુધારો

ઉકેલ: અનુ. 31C 25મા સુધારા (1971) થી ઉમેરાયો; અનુ. 39(b),(c) ને રક્ષણ આપતો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **મૂળભૂત ફરજોના અમલ માટે ભલામણ કરનાર સમિતિ કઈ હતી?**

(A) વર્મા સમિતિ (B) સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ (C) સરકારિયા સમિતિ (D) દત્ત સમિતિ

ઉકેલ: વર્મા સમિતિ (1999) એ મૂળભૂત ફરજોના અમલની વ્યૂહરચના સૂચવી.

✏️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. DPSP કયા ભાગમાં છે?

(A) ભાગ-3 (B) ભાગ-4 (C) ભાગ-2 (D) ભાગ-5

2. DPSP કેટલા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 12-35 (B) અનુ. 36-51 (C) અનુ. 52-78 (D) અનુ. 5-11

3. મૂળભૂત ફરજો કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 51A (B) અનુ. 21A (C) અનુ. 32 (D) અનુ. 19

4. DPSP નો સ્રોત કયો દેશ છે?

(A) આયર્લેન્ડ (B) અમેરિકા (C) બ્રિટન (D) જાપાન

5. મૂળભૂત ફરજોનો સ્રોત કયો દેશ છે?

(A) ભૂતપૂર્વ સોવિયેત સંઘ (B) કેનેડા (C) ઑસ્ટ્રેલિયા (D) જર્મની

6. ગ્રામ પંચાયત કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 40 (B) અનુ. 44 (C) અનુ. 48 (D) અનુ. 50

7. સમાન નાગરિક સંહિતા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 44 (B) અનુ. 45 (C) અનુ. 46 (D) અનુ. 47

8. મૂળભૂત ફરજો કયા સુધારાથી ઉમેરાઈ?

(A) 42મો સુધારો (B) 44મો સુધારો (C) 73મો સુધારો (D) 86મો સુધારો

9. પર્યાવરણ રક્ષણ કયા DPSP અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 48A (B) અનુ. 48 (C) અનુ. 49 (D) અનુ. 47

10. ન્યાયતંત્ર-કારોબારી અલગ રાખવાનો અનુચ્છેદ કયો?

(A) અનુ. 50 (B) અનુ. 51 (C) અનુ. 49 (D) અનુ. 48

11. હાલમાં કુલ કેટલી મૂળભૂત ફરજો છે?

(A) 11 (B) 10 (C) 12 (D) 9

12. DPSP કયા સ્વભાવના છે?

(A) વાદયોગ્ય નથી (B) વાદયોગ્ય (C) દંડનીય (D) ફરજિયાત

🟠 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. મૂળભૂત ફરજો કઈ સમિતિની ભલામણ પર ઉમેરાઈ?

(A) સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ (B) વર્મા સમિતિ (C) સરકારિયા સમિતિ (D) મહેતા સમિતિ

14. 42મા સુધારાથી DPSP માં ઉમેરાયેલ અનુચ્છેદ કયો છે?

(A) અનુ. 48A (B) અનુ. 40 (C) અનુ. 44 (D) અનુ. 43B

15. મિનર્વા મિલ્સ કેસ કયા વર્ષનો છે?

(A) 1980 (B) 1973 (C) 1967 (D) 1951

16. મફત કાનૂની સહાય કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 39A (B) અનુ. 38 (C) અનુ. 41 (D) અનુ. 43A

17. નીચેનામાંથી કયો ગાંધીવાદી DPSP છે?

(A) ગ્રામ પંચાયત (અનુ. 40) (B) સમાન વેતન (અનુ. 39) (C) આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ (અનુ. 51) (D) પ્રસૂતિ રાહત (અનુ. 42)

18. સહકારી મંડળીઓને પ્રોત્સાહન આપતો અનુ. 43B કયા સુધારાથી?

(A) 97મો સુધારો (B) 86મો સુધારો (C) 73મો સુધારો (D) 42મો સુધારો

19. DPSP ને 'નવી લાક્ષણિકતા' કોણે ગણાવી?

(A) ડૉ. આંબેડકર (B) નહેરુ (C) પટેલ (D) રાજેન્દ્ર પ્રસાદ

20. 11મી મૂળભૂત ફરજ કયા સુધારાથી ઉમેરાઈ?

(A) 86મો સુધારો (B) 42મો સુધારો (C) 44મો સુધારો (D) 97મો સુધારો

21. કલ્યાણ રાજ્યની વ્યવસ્થાનો અનુચ્છેદ કયો છે?

(A) અનુ. 38 (B) અનુ. 36 (C) અનુ. 44 (D) અનુ. 50

22. ભાગ-4 માં 'રાજ્ય' ની વ્યાખ્યા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 36 (B) અનુ. 12 (C) અનુ. 37 (D) અનુ. 38

23. ચંપકમ દોરાઈરાજન કેસ કયા વર્ષનો છે?

(A) 1951 (B) 1967 (C) 1973 (D) 1980

24. નશીલા પદાર્થ પ્રતિબંધ અને જાહેર આરોગ્યનો અનુચ્છેદ કયો?

(A) અનુ. 47 (B) અનુ. 46 (C) અનુ. 45 (D) અનુ. 41

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચેનામાંથી કયો અનુચ્છેદ 42મા સુધારાથી DPSP માં ઉમેરાયો ન હતો?

(A) અનુ. 43B (B) અનુ. 39A (C) અનુ. 43A (D) અનુ. 48A

26. 25મા સુધારાથી ઉમેરાયેલ અનુ. 31C કયા DPSP ને રક્ષણ આપતો હતો?

(A) અનુ. 39(b) અને 39(c) (B) અનુ. 40 અને 44 (C) અનુ. 48A અને 51 (D) અનુ. 41 અને 43

27. મિનર્વા મિલ્સ ચુકાદાનો મુખ્ય સિદ્ધાંત શું હતો?

(A) FR-DPSP સંતુલન મૂળભૂત માળખું છે (B) DPSP હંમેશા પ્રધાન (C) FR રદ થઈ શકે (D) 31C સંપૂર્ણ માન્ય

28. કયા સુધારાએ 31C ને વિસ્તારી તમામ DPSP ને FR ઉપર પ્રાધાન્ય આપ્યું, જે પાછળથી રદ થયું?

(A) 42મો સુધારો (B) 25મો સુધારો (C) 24મો સુધારો (D) 44મો સુધારો

29. નીચેનામાંથી કયું જોડકું ખોટું છે?

(A) અનુ. 45 — ગૌવધ પ્રતિબંધ (B) અનુ. 40 — ગ્રામ પંચાયત (C) અનુ. 44 — સમાન નાગરિક સંહિતા (D) અનુ. 50 — ન્યાયતંત્ર અલગ

30. 86મા સુધારા (2002) એ DPSP માં અનુ. 45 સાથે કયો FR ઉમેર્યો?

(A) અનુ. 21A (શિક્ષણ અધિકાર) (B) અનુ. 19 (C) અનુ. 32 (D) અનુ. 14

31. 44મા સુધારા (1978) એ DPSP માં શું ફેરફાર કર્યો?

(A) અનુ. 38 માં કલમ (2) ઉમેરી (B) અનુ. 48A ઉમેર્યો (C) અનુ. 43B ઉમેર્યો (D) અનુ. 40 રદ કર્યો

32. નીચેનામાંથી કયો સમાજવાદી DPSP નથી?

(A) અનુ. 40 (ગ્રામ પંચાયત) (B) અનુ. 39 (સમાન વેતન) (C) અનુ. 41 (કામનો અધિકાર) (D) અનુ. 42 (પ્રસૂતિ રાહત)

33. મૂળભૂત ફરજો અંગે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) માત્ર નાગરિકો માટે, વાદયોગ્ય નથી (B) વિદેશીઓ માટે પણ લાગુ (C) વાદયોગ્ય અને દંડનીય (D) DPSP નો ભાગ

34. FR અને DPSP ને 'બંધારણની આત્મા' કોણે કહ્યું?

(A) ગ્રેનવિલ ઑસ્ટિન (B) કે. સી. વ્હેર (C) આઇવર જેનિંગ્સ (D) બી. એન. રાવ

35. ⭐ નીચેના કેસોને કાલક્રમ પ્રમાણે યોગ્ય રીતે ગોઠવો: (1) મિનર્વા મિલ્સ (2) ચંપકમ (3) કેશવાનંદ (4) ગોલકનાથ

(A) 2-4-3-1 (B) 1-2-3-4 (C) 2-3-4-1 (D) 4-2-3-1

36. ⭐ નીચેનામાંથી કયું વિધાન DPSP અને મૂળભૂત ફરજો બાબતે ખોટું છે?

(A) બંને 42મા સુધારાથી મૂળ બંધારણમાં ઉમેરાયા (B) બંને વાદયોગ્ય નથી (C) DPSP રાજ્ય પર, ફરજો નાગરિક પર (D) ફરજો 42મા સુધારાથી ઉમેરાઈ

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **B**	3. **A**	4. **A**	5. **A**	6. **A**	7. **A**	8. **A**	9. **A**	10. **A**	11. **A**
12. **A**	13. **A**	14. **A**	15. **A**	16. **A**	17. **A**	18. **A**	19. **A**	20. **A**	21. **A**	22. **A**
23. **A**	24. **A**	25. **A**	26. **A**	27. **A**	28. **A**	29. **A**	30. **A**	31. **A**	32. **A**	33. **A**
34. **A**	35. **A**	36. **A**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — DPSP ભાગ-4 (અનુ. 36-51) માં છે.

2. જવાબ (B) — DPSP અનુ. 36 થી 51 સુધી છે.

3. જવાબ (A) — મૂળભૂત ફરજો અનુ. 51A (ભાગ-4ક) માં છે.

4. જવાબ (A) — DPSP આયર્લેન્ડના બંધારણ પાસેથી લેવાયા.

5. જવાબ (A) — મૂળભૂત ફરજો ભૂતપૂર્વ સોવિયેત સંઘ (USSR) થી પ્રેરિત.

6. જવાબ (A) — અનુ. 40 — ગ્રામ પંચાયતોની રચના.

7. જવાબ (A) — અનુ. 44 — સમાન નાગરિક સંહિતા (Uniform Civil Code).

8. જવાબ (A) — 42મા સુધારા (1976) થી ભાગ-4ક ઉમેરાયો.

9. જવાબ (A) — અનુ. 48A — પર્યાવરણ રક્ષણ-સંવર્ધન.

10. જવાબ (A) — અનુ. 50 — ન્યાયતંત્રને કારોબારીથી અલગ રાખવું.

11. જવાબ (A) — મૂળ 10 + 86મા સુધારાથી 1 = 11.

12. જવાબ (A) — અનુ. 37 — DPSP વાદ્યોગ્ય નથી.

13. જવાબ (A) — સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ (1976) ની ભલામણ પર.

14. જવાબ (A) — 39A, 43A, 48A 42મા સુધારાથી ઉમેરાયા; 43B 97મા સુધારાથી.

15. જવાબ (A) — મિનર્વા મિલ્સ કેસ 1980 નો છે.

16. જવાબ (A) — અનુ. 39A — સમાન ન્યાય અને મફત કાનૂની સહાય.

17. જવાબ (A) — ગ્રામ પંચાયત (અનુ. 40) ગાંધીવાદી સિદ્ધાંત છે.

18. જવાબ (A) — અનુ. 43B — 97મા સુધારા (2011) થી.

19. જવાબ (A) — ડૉ. આંબેડકરે DPSP ને 'novel feature' ગણાવી.

20. જવાબ (A) — 51A(k) — 86મા સુધારા (2002) થી.

21. જવાબ (A) — અનુ. 38 — ન્યાય દ્વારા કલ્યાણની વ્યવસ્થા.

22. જવાબ (A) — અનુ. 36 — ભાગ-4 માટે 'રાજ્ય' ની વ્યાખ્યા (ભાગ-3 પ્રમાણે).

23. જવાબ (A) — ચંપકમ દોરાઇરાજન કેસ 1951 નો; FR ને પ્રધાન ગણાવ્યું.

24. જવાબ (A) — અનુ. 47 — પોષણ, જીવનધોરણ, જાહેર આરોગ્ય, નશીલા પદાર્થ પ્રતિબંધ.

25. જવાબ (A) — અનુ. 43B 97મા સુધારાથી; બાકીના ત્રણ 42મા સુધારાથી.

26. જવાબ (A) — અનુ. 31C — અનુ. 39(b),(c) ને અમલમાં લાવતા કાયદાને રક્ષણ.

27. જવાબ (A) — મિનર્વા મિલ્સ — FR અને DPSP પૂરક; સંતુલન મૂળભૂત માળખું.

28. જવાબ (A) — 42મા સુધારાએ 31C વિસ્તાર્યો; મિનર્વા મિલ્સમાં વિસ્તરણ રદ.

29. જવાબ (A) — ગૌવધ પ્રતિબંધ અનુ. 48 માં છે; અનુ. 45 બાળ સંભાળ-શિક્ષણ સંબંધિત.

30. જવાબ (A) — 86મા સુધારાએ અનુ. 21A (6-14 શિક્ષણ) FR ઉમેર્યો અને અનુ. 45 બદલ્યો.

31. જવાબ (A) — 44મા સુધારાએ અનુ. 38(2) ઉમેરી આવક અસમાનતા ઘટાડવા પર ભાર મૂક્યો.

32. જવાબ (A) — અનુ. 40 ગાંધીવાદી છે; બાકીના સમાજવાદી DPSP છે.

33. જવાબ (A) — મૂળભૂત ફરજો માત્ર નાગરિકો માટે; વાદયોગ્ય નથી.

34. જવાબ (A) — ગ્રેનવિલ ઑસ્ટિને બંનેને 'Conscience of the Constitution' ગણાવ્યા.

35. જવાબ (A) — ચંપકમ 1951 → ગોલકનાથ 1967 → કેશવાનંદ 1973 → મિનર્વા મિલ્સ 1980.

36. જવાબ (A) — DPSP મૂળ બંધારણમાં હતા; માત્ર મૂળભૂત ફરજો 42મા સુધારાથી ઉમેરાઇ.

8 સંઘ કારોબારી — રાષ્ટ્રપતિ · ઉપરાષ્ટ્રપતિ · મંત્રીમંડળ (Union Executive, Art 52-78)

ભારતના બંધારણના ભાગ-5 (અનુચ્છેદ 52 થી 78) માં સંઘ કારોબારી (Union Executive) ની જોગવાઇઓ આપેલી છે, જેમાં રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ, વડાપ્રધાન, મંત્રીપરિષદ અને એટર્ની જનરલનો સમાવેશ થાય છે. ભારતમાં સંસદીય શાસનપદ્ધતિ હોવાથી રાષ્ટ્રપતિ નામમાત્રના (બંધારણીય) વડા છે, જ્યારે વાસ્તવિક સત્તા વડાપ્રધાનની આગેવાની હેઠળની મંત્રીપરિષદ પાસે રહે છે. આ પ્રકરણમાં ચૂંટણી, લાયકાત, સત્તાઓ, મહાભિયોગ અને સામૂહિક જવાબદારી જેવા સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાના ઉચ્ચ-મહત્ત્વના વિષયો ઊંડાણથી આવરી લેવાયા છે.

સંઘ કારોબારીનું માળખું અને રાષ્ટ્રપતિનું પદ (અનુ. 52-53)

અનુચ્છેદ 52 જણાવે છે કે ભારતનો એક રાષ્ટ્રપતિ રહેશે. અનુચ્છેદ 53 મુજબ સંઘની કારોબારી સત્તા રાષ્ટ્રપતિમાં નિહિત છે અને તે પોતે અથવા પોતાના હાથ નીચેના અધિકારીઓ મારફતે, બંધારણ અનુસાર તેનો ઉપયોગ કરે છે.

રાષ્ટ્રપતિ રાજ્યના વડા (Head of State) છે, સરકારના વડા (Head of Government) નથી. વાસ્તવિક કારોબારી સત્તાનો ઉપયોગ વડાપ્રધાનની આગેવાની હેઠળની મંત્રીપરિષદ રાષ્ટ્રપતિના નામે કરે છે. રાષ્ટ્રપતિ ભારતના સશસ્ત્ર દળોના સર્વોચ્ચ સેનાપતિ (Supreme Commander) પણ છે.

ભારતમાં બ્રિટિશ ધોરણે સંસદીય (કેબિનેટ) શાસનપદ્ધતિ અપનાવાઇ છે, જ્યાં રાષ્ટ્રપતિ બંધારણીય નામમાત્રના વડા (Nominal/Titular Head) રહે છે અને અનુ. 74 મુજબ મંત્રીપરિષદની સલાહથી બંધાયેલા છે.

- અનુ. 52 — ભારતના રાષ્ટ્રપતિનું પદ
- અનુ. 53 — સંઘની કારોબારી સત્તા રાષ્ટ્રપતિમાં નિહિત
- રાષ્ટ્રપતિ = રાજ્યના વડા (નામમાત્ર કારોબારી)
- વડાપ્રધાન + મંત્રીપરિષદ = વાસ્તવિક કારોબારી
- રાષ્ટ્રપતિ = સશસ્ત્ર દળોના સર્વોચ્ચ સેનાપતિ

રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી — સમાનુપાતિક પ્રતિનિધિત્વ (અનુ. 54-55)

અનુચ્છેદ 54 મુજબ રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી પ્રત્યક્ષ નહીં પણ પરોક્ષ રીતે એક ચૂંટણી મંડળ (Electoral College) દ્વારા થાય છે. આ ચૂંટણી મંડળમાં સંસદના બંને ગૃહોના ચૂંટાયેલા સભ્યો અને રાજ્યોની તથા દિલ્હી અને પુડુચેરી વિધાનસભાઓના ચૂંટાયેલા સભ્યોનો સમાવેશ થાય છે.

નામાંકિત (Nominated) સભ્યો અને વિધાન પરિષદના સભ્યો રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં ભાગ લેતા નથી. 70મા બંધારણીય સુધારા (1992) દ્વારા દિલ્હી અને પુડુચેરી વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યોને ચૂંટણી મંડળમાં સામેલ કરાયા.

અનુચ્છેદ 55 મુજબ ચૂંટણી સમાનુપાતિક પ્રતિનિધિત્વ પદ્ધતિ (Proportional Representation) અનુસાર એકલ સંક્રમણીય મત (Single Transferable Vote) દ્વારા અને ગુપ્ત મતદાનથી થાય છે. રાજ્યો વચ્ચે અને સંસદ-રાજ્ય વચ્ચે મતમૂલ્યમાં એકરૂપતા જળવાય તે માટેની ગણતરી-પદ્ધતિ આ અનુચ્છેદમાં છે.

રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી — મતમૂલ્યની ગણતરી

ઘટક	મતમૂલ્ય સૂત્ર
ધારાસભ્ય (MLA) નું મત મૂલ્ય	(રાજ્યની વસ્તી ÷ ચૂંટાયેલા ધારાસભ્યો) ÷ 1000
સંસદસભ્ય (MP) નું મત મૂલ્ય	બધા રાજ્યોના ધારાસભ્યોના કુલ મતમૂલ્ય ÷ સંસદના ચૂંટાયેલા સભ્યો
વસ્તીનો આધાર	1971ની વસ્તીગણતરી (84મા સુધારા મુજબ 2026 સુધી)
ચૂંટણી પદ્ધતિ	સમાનુપાતિક પ્રતિનિધિત્વ + એકલ સંક્રમણીય મત

યાદ રાખો — ચૂંટણી મંડળ

- સામેલ: લોકસભા + રાજ્યસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો
- સામેલ: રાજ્યો + દિલ્હી + પુડુચેરી વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો
- બાકાત: નામાંકિત સભ્યો, વિધાન પરિષદના સભ્યો, અન્ય UT
- વસ્તીનો આધાર: 1971ની વસ્તીગણતરી (84મો સુધારો)

લાયકાત, શપથ, કાર્યકાળ અને પગાર (અનુ. 56-59)

અનુચ્છેદ 58 મુજબ રાષ્ટ્રપતિ બનવા માટેની લાયકાત: (1) ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ, (2) 35 વર્ષની વય પૂર્ણ કરી હોવી જોઈએ, (3) લોકસભાના સભ્ય તરીકે ચૂંટાવાની લાયકાત ધરાવતો હોવો જોઈએ, અને (4) કોઈ લાભનું પદ (Office of Profit) ધરાવતો ન હોવો જોઈએ. ઉમેદવારના નામાંકન માટે 50 પ્રસ્તાવક અને 50 સમર્થક જરૂરી છે.

અનુચ્છેદ 56 મુજબ રાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ પદ ગ્રહણ કર્યાની તારીખથી 5 વર્ષનો છે; પુનઃચૂંટણીની કોઈ મર્યાદા નથી. અનુચ્છેદ 60 મુજબ રાષ્ટ્રપતિને શપથ ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ (CJI) અથવા તેમની ગેરહાજરીમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના વરિષ્ઠતમ ન્યાયાધીશ લેવડાવે છે.

રાષ્ટ્રપતિ રાજીનામું ઉપરાષ્ટ્રપતિને સંબોધીને આપે છે. વર્તમાન રાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ પૂરો થાય તે પહેલાં ચૂંટણી પૂર્ણ થઈ ન શકે તો, નવા રાષ્ટ્રપતિ પદ ગ્રહણ ન કરે ત્યાં સુધી તે ચાલુ રહે છે.

રાષ્ટ્રપતિ — મુખ્ય જોગવાઈઓ

બાબત	વિગત
લઘુત્તમ વય	35 વર્ષ
કાર્યકાળ	5 વર્ષ (પુનઃચૂંટણી શક્ય)
શપથ લેવડાવનાર	ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ (CJI)
રાજીનામું કોને	ઉપરાષ્ટ્રપતિને
પ્રસ્તાવક/સમર્થક	50 + 50
માસિક પગાર (વર્તમાન)	₹5 લાખ

મહાભિયોગ — પદભ્રષ્ટ કરવાની પ્રક્રિયા (અનુ. 61)

અનુચ્છેદ 61 મુજબ રાષ્ટ્રપતિને 'બંધારણના ઉલ્લંઘન' (Violation of the Constitution) ના આધારે મહાભિયોગ (Impeachment) દ્વારા પદભ્રષ્ટ કરી શકાય. આ એક અર્ધ-ન્યાયિક પ્રક્રિયા છે અને સંસદનાં બંને ગૃહોમાં ચાલે છે.

મહાભિયોગનો આરોપ સંસદના કોઈપણ ગૃહમાં શરૂ કરી શકાય. આરોપનો ઠરાવ રજૂ કરનાર ગૃહના ઓછામાં ઓછા 1/4 સભ્યોએ સહી કરવી જોઈએ અને 14 દિવસની આગોતરી નોટિસ આપવી જોઈએ. ઠરાવ તે ગૃહના કુલ સભ્યસંખ્યાના 2/3 બહુમતીથી પસાર થવો જોઈએ.

ત્યારબાદ બીજું ગૃહ આરોપોની તપાસ કરે છે; આ તપાસમાં રાષ્ટ્રપતિને હાજર રહેવાનો અને પ્રતિનિધિત્વ કરાવવાનો અધિકાર છે. જો બીજું ગૃહ પણ આરોપોને કુલ સભ્યસંખ્યાના 2/3 બહુમતીથી સમર્થન આપે, તો રાષ્ટ્રપતિ ઠરાવ પસાર થયાની તારીખથી પદભ્રષ્ટ થાય છે. નોંધનીય છે કે રાજ્યસભાના નામાંકિત સભ્યો પણ આ પ્રક્રિયામાં ભાગ લે છે (ચૂંટણીમાં નહીં, પણ મહાભિયોગમાં હા).

મહાભિયોગ — મહત્ત્વના મુદ્દા

- આધાર: ફક્ત 'બંધારણનું ઉલ્લંઘન' (અન્ય આધાર નહીં)
- બંને ગૃહોમાં 2/3 (કુલ સભ્યસંખ્યાનો) સમર્થન જરૂરી
- નામાંકિત સભ્યો ભાગ લે છે (ચૂંટણીમાં બાકાત, મહાભિયોગમાં સામેલ)
- ધારાસભ્યો (MLA) ભાગ લેતા નથી
- ભારતમાં આજ સુધી કોઈ રાષ્ટ્રપતિ સામે મહાભિયોગ થયો નથી

ખાલી પદ અને કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ (અનુ. 62, 65)

અનુચ્છેદ 62 મુજબ રાષ્ટ્રપતિના કાર્યકાળ સમાપ્તિને કારણે ખાલી પડેલા પદને ભરવાની ચૂંટણી તેમના કાર્યકાળ સમાપ્ત થાય તે પહેલાં પૂર્ણ થવી જોઈએ. જ્યારે મૃત્યુ, રાજીનામા, પદભ્રષ્ટ થવા કે અન્ય કારણે અચાનક પદ ખાલી પડે, ત્યારે શક્ય તેટલી વહેલી તકે અને ખાલી પડ્યાની તારીખથી 6 મહિનાની અંદર ચૂંટણી થવી જોઈએ.

અનુચ્છેદ 65 મુજબ રાષ્ટ્રપતિનું પદ ખાલી પડે ત્યારે ઉપરાષ્ટ્રપતિ કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ (Acting President) તરીકે કાર્ય સંભાળે છે અને નવા રાષ્ટ્રપતિ પદ ગ્રહણ ન કરે ત્યાં સુધી (વધુમાં વધુ 6 મહિના) તે પદ સંભાળે છે. જ્યારે ઉપરાષ્ટ્રપતિ રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કરે ત્યારે તેમને રાષ્ટ્રપતિના પગાર-ભથ્થાં મળે છે, ઉપરાષ્ટ્રપતિના નહીં.

- અચાનક ખાલી પદ ભરવા: 6 મહિનામાં ચૂંટણી જરૂરી
- ઉપરાષ્ટ્રપતિ = કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ (વધુમાં વધુ 6 માસ)

- ડૉ. વી. વી. ગિરિ — પ્રથમ કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ બની પછી ચૂંટાયા
- કાર્યવાહક સમયે રાષ્ટ્રપતિના પગાર-ભથ્થાં મળે

રાષ્ટ્રપતિની સત્તાઓ — કારોબારી, વૈધાનિક, નાણાકીય, ન્યાયિક

કારોબારી સત્તાઓ: રાષ્ટ્રપતિ વડાપ્રધાન અને અન્ય મંત્રીઓ, રાજ્યપાલો, એટર્ની જનરલ, CAG, મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર, UPSC અધ્યક્ષ-સભ્યો, રાજદૂતો, સર્વોચ્ચ-ઉચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરે છે. તમામ કારોબારી કાર્યવાહી રાષ્ટ્રપતિના નામે કરાય છે.

વૈધાનિક સત્તાઓ: રાષ્ટ્રપતિ સંસદનું સત્ર બોલાવે/સ્થગિત કરે અને લોકસભા વિસર્જિત કરે; દર વર્ષે પ્રથમ સત્રને અને ચૂંટણી પછીના પ્રથમ સત્રને સંબોધે છે (અનુ. 87); લોકસભા-રાજ્યસભા વચ્ચે મડાગાંઠ વખતે સંયુક્ત બેઠક બોલાવે (અનુ. 108); રાજ્યસભામાં 12 સભ્યો નામાંકિત કરે (કલા, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, સમાજસેવા). કોઈ વિધેયક કાયદો બને તે માટે રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ જરૂરી છે.

નાણાકીય સત્તાઓ: ધનવિધેયક (Money Bill) રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ ભલામણથી જ રજૂ થઈ શકે; વાર્ષિક અંદાજપત્ર (Annual Financial Statement, અનુ. 112) રાષ્ટ્રપતિ સંસદ સમક્ષ રજૂ કરાવે; ભારતના આકસ્મિક નિધિ (Contingency Fund) પર રાષ્ટ્રપતિનું નિયંત્રણ; દર 5 વર્ષે નાણાપંચ (Finance Commission) ની રચના કરે.

ન્યાયિક સત્તાઓ: રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચ-ઉચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરે; અનુચ્છેદ 143 હેઠળ સર્વોચ્ચ અદાલતની સલાહકારી અભિપ્રાય (Advisory Jurisdiction) માગી શકે; અને અનુચ્છેદ 72 હેઠળ ક્ષમાદાન સત્તા (Pardoning Power) ધરાવે છે.

અનુ. 72 — ક્ષમાદાન સત્તાના પ્રકાર

પ્રકાર	અર્થ
ક્ષમા (Pardon)	સજા અને દોષસિદ્ધિ બંને સંપૂર્ણ માફ
લઘુકરણ (Commutation)	સજાનું સ્વરૂપ હળવું કરવું (દા.ત. ફાંસી → આજીવન)
પરિહાર (Remission)	સજાનો સમયગાળો ઘટાડવો, સ્વરૂપ યથાવત
વિરામ (Respite)	ખાસ સંજોગે (ગર્ભવતી/વિકલાંગ) સજામાં ઘટાડો
સ્થગન (Reprieve)	સજાનો અમલ થોડા સમય માટે મુલતવી

ક્ષમાદાન — રાષ્ટ્રપતિ vs રાજ્યપાલ

- રાષ્ટ્રપતિ (અનુ. 72): લશ્કરી અદાલતની સજા + મૃત્યુદંડ માફ કરી શકે
- રાજ્યપાલ (અનુ. 161): મૃત્યુદંડ માફ ન કરી શકે; લશ્કરી અદાલતમાં સત્તા નહીં
- ક્ષમાદાન ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર છે (કેહરસિંહ કેસ)

વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા (અનુ. 123)

અનુચ્છેદ 123 રાષ્ટ્રપતિને વટહુકમ (Ordinance) બહાર પાડવાની વૈધાનિક સત્તા આપે છે. જ્યારે સંસદનાં બંને ગૃહોમાંથી કોઈ સત્ર ચાલુ ન હોય અને રાષ્ટ્રપતિને તાત્કાલિક પગલાં લેવાની જરૂર જણાય, ત્યારે તે વટહુકમ બહાર પાડી શકે. વટહુકમની તાકાત સંસદના કાયદા જેટલી જ હોય છે.

વટહુકમ બહાર પાડ્યા પછી સંસદનું સત્ર શરૂ થાય ત્યારે તે સંસદ સમક્ષ રજૂ થવો જોઈએ, અને સત્ર શરૂ થયાના 6 સપ્તાહની અંદર સંસદ તેને મંજૂર ન કરે તો તે રદ થાય છે. આમ વટહુકમ વધુમાં વધુ આશરે 6 માસ + 6 સપ્તાહ સુધી અમલમાં રહી શકે.

ડી. સી. વાધવા કેસ (1987) માં સર્વોચ્ચ અદાલતે વટહુકમના વારંવાર પુનઃપ્રયલન (Re-promulgation) ને 'બંધારણ સાથેની છેતરપિંડી' ગણાવ્યું. વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા મંત્રીપરિષદની સલાહને આધીન છે અને તે ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર છે.

- વટહુકમ ફક્ત સંસદ-સત્ર ચાલુ ન હોય ત્યારે
- મહત્તમ આયુષ્ય: 6 માસ + 6 સપ્તાહ
- મંત્રીપરિષદની સલાહથી જ બહાર પાડી શકાય
- વારંવાર પુનઃપ્રયલન ગેરબંધારણીય (ડી.સી. વાધવા કેસ)

વીટો સત્તા (અનુ. 111)

અનુચ્છેદ 111 મુજબ સંસદ દ્વારા પસાર થયેલું વિધેયક રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ સંમતિ માટે રજૂ થાય છે. રાષ્ટ્રપતિ (1) સંમતિ આપી શકે, (2) સંમતિ રોકી શકે, અથવા (3) ધનવિધેયક સિવાયના વિધેયકને પુનર્વિચાર માટે પાછું મોકલી શકે. જો સંસદ વિધેયક ફરી પસાર કરે (સુધારા સાથે કે વગર) તો રાષ્ટ્રપતિએ

સંમતિ આપવી પડે છે.

ભારતમાં રાષ્ટ્રપતિ પાસે મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારની વીટો સત્તા છે: પૂર્ણ વીટો (Absolute Veto), નિલંબનકારી વીટો (Suspensive Veto) અને પોકેટ વીટો (Pocket Veto). ભારતમાં 'Qualified Veto' નથી (તે અમેરિકાના રાષ્ટ્રપતિ પાસે છે).

વીટોના પ્રકાર

પ્રકાર	વર્ણન / ઉદાહરણ
પૂર્ણ વીટો (Absolute)	વિધેયકને સંમતિ સદંતર રોકવી; ખાનગી સભ્ય વિધેયક પર વપરાય
નિલંબનકારી (Suspensive)	પુનર્વિચાર માટે પાછું મોકલવું; સંસદ ફરી પસાર કરે તો સંમતિ ફરજિયાત
પોકેટ વીટો (Pocket)	વિધેયક પર કોઈ નિર્ણય ન લેવો; સમયમર્યાદા ન હોવાથી અનિશ્ચિત કાળ રોકવું
પોકેટ વીટોનું ઉદાહરણ	1986 — ભારતીય ટપાલ સુધારા વિધેયક (જ્ઞાની ઝૈલ સિંઘ)

વીટો — મહત્ત્વના મુદ્દા

- ધનવિધેયક: પાછું મોકલી ન શકાય (નિલંબનકારી વીટો ન વપરાય)
- બંધારણીય સુધારા વિધેયક: રાષ્ટ્રપતિએ સંમતિ આપવી જ પડે (24મો સુધારો)
- ભારતમાં Qualified Veto નથી

ઉપરાષ્ટ્રપતિ (અનુ. 63-71)

અનુચ્છેદ 63 મુજબ ભારતના એક ઉપરાષ્ટ્રપતિ રહેશે. ઉપરાષ્ટ્રપતિ ભારતનું બીજું સર્વોચ્ચ બંધારણીય પદ છે અને અનુચ્છેદ 64 મુજબ તે રાજ્યસભાના પદેન અધ્યક્ષ (Ex-officio Chairman) તરીકે કાર્ય કરે છે. આ પદ અમેરિકાના ઉપરાષ્ટ્રપતિ-પદ પરથી પ્રેરિત છે.

અનુચ્છેદ 66 મુજબ ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી સંસદનાં બંને ગૃહોના સભ્યો (ચૂંટાયેલા + નામાંકિત બંને) મળીને રચાતા ચૂંટણી મંડળ દ્વારા સમાનુપાતિક પ્રતિનિધિત્વ + એકલ સંક્રમણીય મત + ગુપ્ત મતદાનથી થાય છે. ધારાસભ્યો આ ચૂંટણીમાં ભાગ લેતા નથી.

અનુચ્છેદ 66(3) મુજબ લાયકાત: ભારતનો નાગરિક, 35 વર્ષની વય, અને રાજ્યસભાના સભ્ય તરીકે ચૂંટાવાની લાયકાત. ઉપરાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ 5 વર્ષનો છે. તે રાજીનામું રાષ્ટ્રપતિને આપે છે. તેને રાજ્યસભા દ્વારા પસાર અને લોકસભા સંમત ઠરાવ (કુલ બહુમતી - Effective Majority) દ્વારા પદભ્રષ્ટ કરી શકાય; આ માટે 14 દિવસની નોટિસ જરૂરી છે.

રાષ્ટ્રપતિ vs ઉપરાષ્ટ્રપતિ — સરખામણી

બાબત	રાષ્ટ્રપતિ	ઉપરાષ્ટ્રપતિ
ચૂંટણી મંડળ	સંસદ + રાજ્ય વિધાનસભા (ચૂંટાયેલા)	ફક્ત સંસદ (ચૂંટાયેલા + નામાંકિત)
લઘુત્તમ વય	35 વર્ષ	35 વર્ષ
લાયકાત-આધાર	લોકસભા સભ્ય	રાજ્યસભા સભ્ય
પદભ્રષ્ટતા આધાર	બંધારણનું ઉલ્લંઘન	કોઈ આધાર ઉલ્લેખ નથી
રાજીનામું કોને	ઉપરાષ્ટ્રપતિને	રાષ્ટ્રપતિને

ઉપરાષ્ટ્રપતિ — યાદ રાખો

- પદેન રાજ્યસભા અધ્યક્ષ (પણ રાજ્યસભાનો સભ્ય નથી)
- ચૂંટણીમાં ધારાસભ્યો બાકાત (ફક્ત સંસદસભ્યો)
- પદભ્રષ્ટ: રાજ્યસભા કુલ બહુમતી + લોકસભા સંમતિ
- ડૉ. એસ. રાધાકૃષ્ણન — પ્રથમ ઉપરાષ્ટ્રપતિ

વડાપ્રધાન અને મંત્રીપરિષદ (અનુ. 74, 75, 78)

અનુચ્છેદ 74 મુજબ રાષ્ટ્રપતિને સહાય અને સલાહ આપવા માટે વડાપ્રધાનની આગેવાની હેઠળ એક મંત્રીપરિષદ (Council of Ministers) રહેશે, અને રાષ્ટ્રપતિ આ સલાહ અનુસાર કાર્ય કરશે. 42મા સુધારા (1976) એ સલાહ બંધનકારી બનાવી, અને 44મા સુધારા (1978) એ રાષ્ટ્રપતિને એક વખત

પુનર્વિચાર માટે પાછી મોકલવાનો અધિકાર આપ્યો — પણ પુનઃવિચારિત સલાહ બંધનકારી છે.

અનુચ્છેદ 75 મુજબ વડાપ્રધાનની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે અને અન્ય મંત્રીઓની નિમણૂક વડાપ્રધાનની સલાહથી રાષ્ટ્રપતિ કરે છે. મંત્રીઓ રાષ્ટ્રપતિની 'મરજી' દરમિયાન પદ ધરાવે છે પણ મંત્રીપરિષદ લોકસભા પ્રત્યે સામૂહિક રીતે જવાબદાર છે. 91મા સુધારા (2003) મુજબ મંત્રીપરિષદનું કદ લોકસભાની કુલ સભ્યસંખ્યાના 15% થી વધુ ન હોઈ શકે.

અનુચ્છેદ 78 વડાપ્રધાનની ફરજ નક્કી કરે છે: સંઘના વહીવટ અને કાયદાકીય દરખાસ્તો અંગેના મંત્રીપરિષદના નિર્ણયો રાષ્ટ્રપતિને જણાવવા, રાષ્ટ્રપતિ માગે તે માહિતી પૂરી પાડવી, અને કોઈ મંત્રીએ લીધેલા નિર્ણયને રાષ્ટ્રપતિની વિનંતીથી મંત્રીપરિષદ સમક્ષ વિચારણા માટે મૂકવો. આમ વડાપ્રધાન રાષ્ટ્રપતિ અને મંત્રીપરિષદ વચ્ચે કડીરૂપ છે.

મંત્રીપરિષદ — સંબંધિત અનુચ્છેદ અને સુધારા

અનુચ્છેદ / સુધારો	જોગવાઈ
અનુ. 74	મંત્રીપરિષદ રાષ્ટ્રપતિને સહાય-સલાહ આપે (બંધનકારી)
અનુ. 75(3)	મંત્રીપરિષદ લોકસભા પ્રત્યે સામૂહિક રીતે જવાબદાર
અનુ. 75(5)	બિન-સંસદસભ્ય મંત્રી 6 માસમાં સભ્યપદ મેળવે
42મો સુધારો (1976)	રાષ્ટ્રપતિ માટે સલાહ બંધનકારી બનાવી
44મો સુધારો (1978)	એક વખત પુનર્વિચાર માટે પાછી મોકલવાનો અધિકાર
91મો સુધારો (2003)	મંત્રીમંડળનું કદ ≤ 15% (લોકસભા)

સામૂહિક vs વ્યક્તિગત જવાબદારી

- સામૂહિક જવાબદારી (અનુ. 75(3)): સમગ્ર મંત્રીપરિષદ લોકસભા પ્રત્યે જવાબદાર — અવિશ્વાસ ઠરાવ પસાર થાય તો બધા રાજીનામું આપે
- વ્યક્તિગત જવાબદારી (અનુ. 75(2)): મંત્રીઓ રાષ્ટ્રપતિની 'મરજી' દરમિયાન પદ ધરાવે — વડાપ્રધાનની સલાહથી રાષ્ટ્રપતિ બરતરફ કરી શકે
- સામૂહિક જવાબદારી = સંસદીય શાસનનો પાયો

એટર્ની જનરલ (અનુ. 76)

અનુચ્છેદ 76 મુજબ એટર્ની જનરલ (Attorney General of India) ભારત સરકારના સર્વોચ્ચ કાનૂની અધિકારી છે. તેમની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે અને નિમણૂક માટેની લાયકાત સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશ બનવાની લાયકાત જેવી જ છે (એટલે કે 5 વર્ષ ઉચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશ અથવા 10 વર્ષ ઉચ્ચ અદાલતના વકીલ અથવા રાષ્ટ્રપતિના મતે પ્રતિષ્ઠિત ન્યાયશાસ્ત્રી).

એટર્ની જનરલ સરકારને કાનૂની બાબતોમાં સલાહ આપે છે અને રાષ્ટ્રપતિ સોંપે તે કાનૂની ફરજો બજાવે છે. તેમને સંસદનાં બંને ગૃહોની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો અને બોલવાનો અધિકાર છે (પણ મત આપવાનો અધિકાર નથી). તેમને સંસદસભ્યના વિશેષાધિકારો મળે છે.

એટર્ની જનરલનો કોઈ નિશ્ચિત કાર્યકાળ બંધારણમાં ઠરાવેલ નથી; તે રાષ્ટ્રપતિની 'મરજી' દરમિયાન પદ ધરાવે છે અને રાષ્ટ્રપતિને રાજીનામું આપે છે. તે સરકારી કર્મચારી નથી, તેથી ખાનગી વકીલાત કરી શકે છે પણ સરકાર વિરુદ્ધ નહીં.

એટર્ની જનરલ — મુખ્ય બાબતો

બાબત	વિગત
અનુચ્છેદ	76
નિમણૂક	રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા
લાયકાત	સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશ જેવી
કાર્યકાળ	નિશ્ચિત નહીં (રાષ્ટ્રપતિની મરજી)
મતાધિકાર	સંસદમાં બોલી શકે, મત ન આપી શકે
પ્રથમ AG	એમ. સી. સેતલવાડ

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB મદદનીશ ઇજનેર (સિવિલ) 2025

1 **કયા પ્રકારનો વીટો રાષ્ટ્રપતિને બિલની મંજૂરીને અનિશ્ચિ ત સમય સુધી રોકવાની મંજૂરી આપે છે?**

(A) અબાધિત વીટો (Absolute veto) | (B) શરતી વીટો (Qualified veto) | (C) નિલંબન વીટો (Suspensive veto) | **(D) પૉકેટ વીટો (Pocket veto)**

✓ **જવાબ:** (D) પૉકેટ વીટો (Pocket veto)

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

2 **અનુચ્છેદ 74(1) મુજબ, ભારતના રાષ્ટ્રપતિ માટે કોની સલાહ બંધનકર્તા છે?**

(A) સંસદ | (B) સર્વોચ્ચ અદાલત | **(C) મંત્રીમંડળ** | (D) ચૂંટણી પંચ

✓ **જવાબ:** (C) મંત્રીમંડળ

GPSSB ફિમેલ હેલ્થ વર્કર (FHW) 2025

3 **ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિ એ નીચેનામાંથી કયા ગૃહના હોદ્દાની રૂએ ચેરમેન (Ex-officio Chairman) હોય છે?**

(A) લોકસભા | **(B) રાજ્યસભા** | (C) વિધાનસભા | (D) વિધાન પરિષદ

✓ **જવાબ:** (B) રાજ્યસભા

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2023

4 **ભારતના રાષ્ટ્રપતિની સત્તાઓ અંગે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો. 1. તેઓ રાજ્યપાલની નિમણૂક કરે છે. 2. તેઓ સેનાની ત્રણે પાંખના વડા છે. 3. તેઓ લોકસભાના સ્પીકરની નિમણૂક કરે છે. 4. તેઓ સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિની નિમણૂક કરે છે. ઉપરના વિધાનો પૈકી કયાં વિધાનો સાચાં છે?**

(A) ફક્ત 1, 2 અને 3 | (B) ફક્ત 1, 3 અને 4 | (C) ફક્ત 2, 3 અને 4 | **(D) ફક્ત 1, 2 અને 4**

✓ **જવાબ:** (D) ફક્ત 1, 2 અને 4

GPSSB આંકડા મદદનીશ 2017

5 **ભારતના રાષ્ટ્રપતિ પોતાનું રાજીનામું કોને આપે છે ?**

(A) વડાપ્રધાનને | **(B) ઉપરાષ્ટ્રપતિને** | (C) લોકસભાના સ્પીકરને | (D) સુપ્રિમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશને

✓ **જવાબ:** (B) ઉપરાષ્ટ્રપતિને

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2023

6 ભારતના રાષ્ટ્રપતિ વિષે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: 1. તેઓને મંત્રીમંડળની તમામ બાબતો તથા ચર્ચાઓ વિષે જાણવાનો અધિકાર છે. 2. તેઓ જે પણ માહિતી માંગે તે આપવા વડાપ્રધાન બંધાયેલા છે. 3. ઘણી વાર તેઓ દેશની મહત્વની બાબતો અંગે વડાપ્રધાનને પોતાનો દ્રષ્ટિકોણ જણાવે છે. ઉપરનાં વિધાનો પૈકી કયાં વિધાનો સાચાં છે?

(A) માત્ર 1 અને 2 | (B) માત્ર 2 અને 3 | (C) માત્ર 1 અને 3 | **(D) 1, 2 અને 3**

✓ **જવાબ:** (D) 1, 2 અને 3

GSSSB ખેતી મદદનીશ (સંવર્ગ 261) 2025

7 નીચેનામાંથી ભારતીય સંઘના બંધારણીય વડા કોણ છે?

(A) ભારતના વડા પ્રધાન | (B) ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ | **(C) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ** | (D) ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિ

✓ **જવાબ:** (C) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ

GSSSB મદદનીશ પરીક્ષક (પ્રશ્ન દસ્તાવેજ) 2025

8 Can the Indian President dismiss a minister at will, like the US President?

(A) Yes | **(B) No** | (C) Only with the Parliament's approval | (D) Only with the permission of the Speaker of Lok Sabha

✓ **જવાબ:** (B) No

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

9 રાષ્ટ્રપતિને અનુચ્છેદ-60 પ્રમાણે તેમના હોદ્દા માટે શપથ કોણ લેવડાવે છે?

(A) પ્રધાનમંત્રી | (B) એટર્ની જનરલ | **(C) સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ** | (D) વડી અદાલતના ન્યાયમૂર્તિ

✓ **જવાબ:** (C) સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

10 ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલ અન્વયે રાષ્ટ્રપતિ સામે મહાભિયોગની કાર્યરીતિ અંગેની જોગવાઇ કરવામાં આવેલ છે?

(A) આર્ટિકલ - 61 | (B) આર્ટિકલ - 57 | (C) આર્ટિકલ - 63 | (D) આર્ટિકલ - 64

✓ **જવાબ:** (A) આર્ટિકલ - 61

GSSSB જુનિયર પ્રોસેસ આસિસ્ટન્ટ 2025

11 વડા પ્રધાન _____ વચ્ચેની કડી તરીકે કાર્ય કરે છે.

(A) પ્રમુખ અને મંત્રી પરિષદ | (B) સંસદ અને ન્યાયતંત્ર | (C) રાષ્ટ્રપતિ અને સંસદ | (D) રાજ્યસભા અને લોકસભા

✓ **જવાબ:** (A) પ્રમુખ અને મંત્રી પરિષદ

GSSSB લેબોરેટરી આસિસ્ટન્ટ 2025

12 **Which Article of the Constitution of India provides guidelines about the Election of the President of India?**

(A) Article 51 | (B) Article 52 | **(C) Article 54** | (D) Article 59

✓ **જવાબ:** (C) Article 54

GSSSB લેબોરેટરી ટેક્નિશિયન 2025

13 **The President's power to dissolve the Lok Sabha is exercised on the advice of:**

(A) The Chief Justice of India | **(B) The Council of Ministers** | (C) The Vice President | (D) The Speaker of Lok Sabha

✓ **જવાબ:** (B) The Council of Ministers

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (બાયોલોજી) 2025

14 **According to Article 53, where is the executive power of the Union vested?**

(A) Parliament | (B) Prime Minister | (C) Council of Ministers | **(D) President of India**

✓ **જવાબ:** (D) President of India

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (કેમેસ્ટ્રી) 2025

15 **Who shall not be a member of either House of Parliament or of a House of the Legislature of any State?**

(A) Prime Minister of India | **(B) President of India** | (C) Chief Minister of state | (D) Finance Minister of India

✓ **જવાબ:** (B) President of India

GSSSB સિનિયર ક્લાર્ક 2016

16 **ભારતના મુખ્ય કાયદા અધિકારી (એટર્ની જનરલ)ની નિમણૂંક કોણ કરે છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિ | (B) સુપ્રિમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ | (C) વડાપ્રધાન | (D) ઉપરાષ્ટ્રપતિ

✓ **જવાબ:** (A) રાષ્ટ્રપતિ

GSSSB સબ ઈન્સ્પેક્ટર 2022

17 **નીચે આપેલ કથનો ઉપર વિચાર કરો: (૧) બંધારણની કલમ ૭૫(૨) મંત્રીનું વ્યક્તિગત ઉત્તરદાયિત્વ સુનિશ્ચિત કરે છે. (૨) બંધારણની કલમ ૭૫(૩) સમગ્ર મંત્રીમંડળનું સામુહિક ઉત્તરદાયિત્વ સુનિશ્ચિત કરે છે. ઉપર્યુક્ત કથનોને ધ્યાનમાં રાખતા નીચે પૈકી કયો વિકલ્પ સાચો છે?**

(A) ફક્ત કથન ૧ સાચુ છે | (B) ફક્ત કથન ૨ સાચુ છે | **(C) કથન ૧ અને કથન ૨ બંને સાચા છે**

(D) કથન ૧ અને કથન ૨ બંનેમાંથી એકપણ સાચું નથી

✓ **જવાબ:** (C) કથન ૧ અને કથન ૨ બંને સાચા છે

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

18 **નીચેના પૈકી કઈ સંસદીય સમિતિના અધ્યક્ષ વડાપ્રધાન નથી?**

(A) રાજકીય બાબતોની સમિતિ | (B) નિમણૂક સમિતિ | **(C) સંસદીય બાબતોની સમિતિ** | (D) આર્થિક બાબતોની સમિતિ

✓ **જવાબ:** (C) સંસદીય બાબતોની સમિતિ

SEB TAT (માધ્યમિક) — સામાન્ય 2018

19 **સરકારનું સૌથી કાર્યશીલ, પ્રભાવશાળી અને નજરની સામે રહેલું અંગ એટલે ...**

(A) રાજ્યસભા | (B) લોકસભા | **(C) કારોબારી** | (D) નાણાં સમિતિ

✓ **જવાબ:** (C) કારોબારી

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

20 **કાયદાનો અમલ કરાવવાનું કાર્ય કોણ કરે છે ?**

(A) લોકસભા | (B) રાજ્યસભા | (C) વિધાનસભા | **(D) મંત્રીમંડળ**

✓ **જવાબ:** (D) મંત્રીમંડળ

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

21 **કેન્દ્ર સરકારના વહીવટીતંત્રમાં નીચેનામાંથી કોણ આવી શકે? સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો.**

(A) રાષ્ટ્રપતિશ્રી, એડવોકેટ જનરલ, હાઇકોર્ટના ન્યાયાધીશ | (B) ઉપરાષ્ટ્રપતિશ્રી, રાજ્યપાલશ્રી, સુપ્રિમકોર્ટના ન્યાયાધીશ

(C) રાષ્ટ્રપતિશ્રી, પ્રધાનમંત્રીશ્રી, એટર્ની જનરલ | (D) રાજ્યપાલશ્રી, એડવોકેટ જનરલ, સોલિસિટર જનરલ

✓ **જવાબ:** (C) રાષ્ટ્રપતિશ્રી, પ્રધાનમંત્રીશ્રી, એટર્ની જનરલ

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2023

22 **મંત્રીમંડળ વિષે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: 1. બંધારણના 91મા સુધારા પહેલા મંત્રીમંડળના કદ અંગે કોઈ મર્યાદા ન હતી. 2. હાલ કેન્દ્રીય મંત્રીમંડળનું કદ રાજ્યસભા અને લોકસભાની કુલ સભ્ય સંખ્યાના 15 ટકાથી વધવું જોઈએ નહીં. 3. હાલ રાજ્યના મંત્રીમંડળનું કદ વિધાનસભાના સભ્યોની સંખ્યાના 15 ટકાથી વધવું જોઈએ નહીં. ઉપરનાં વિધાનો પૈકી કયાં વિધાનો સાચાં છે?**

(A) માત્ર 1 અને 2 | (B) માત્ર 2 અને 3 | **(C) માત્ર 1 અને 3** | (D) 1, 2 અને 3

✓ **જવાબ:** (C) માત્ર 1 અને 3

GSSSB ખેતી મદદનીશ (સંવર્ગ 261) 2025

23 **ભારતના રાષ્ટ્રપતિના હોદ્દાનો કાર્યકાળ કેટલો હોય છે?**

(A) 4 વર્ષ | **(B) 5 વર્ષ** | (C) 6 વર્ષ | (D) સંસદ દ્વારા દૂર કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી

✓ **જવાબ:** (B) 5 વર્ષ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

24 રાષ્ટ્રપતિ નીચેનામાંથી કોની નિમણૂક કરતા નથી?

(A) ભારતનાં એટર્ની જનરલ | **(B) રાજ્યના ચીફ સેક્રેટરી** | (C) સર્વોચ્ચ અદાલતનાં ન્યાયાધીશો | (D) રાજ્યના રાજ્યપાલો

✓ **જવાબ:** (B) રાજ્યના ચીફ સેક્રેટરી

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

25 રાષ્ટ્રપતિ જ્યારે કોઈ વિધેયકને કોઈપણ નિર્ણય લીધા સિવાય લાંબા સમય સુધી પોતાની પાસે મૂકી રાખે તો તે સત્તાને કયા નામથી ઓળખવામાં આવે છે?

(A) સેન્ટર વીટો | **(B) પોકેટ વીટો** | (C) પ્રેસીડેન્શાયલ વીટો | (D) સ્પેન્સર્સ વીટો

✓ **જવાબ:** (B) પોકેટ વીટો

GSSSB લેબોરેટરી ટેક્નિશિયન 2025

26 The President of India exercises his functions with the aid and advice of:

(A) The Parliament of India | (B) The Chief Justice of India

(C) The Council of Ministers headed by the Prime Minister | (D) The Vice President of India

✓ **જવાબ:** (C) The Council of Ministers headed by the Prime Minister

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

27 મંત્રીમંડળ લોકસભાને સામૂહિક રીતે જવાબદાર હોવા છતાં પણ વ્યક્તિગત મંત્રીઓ બંધારણીય રીતે ___ને જવાબદાર છે.

(A) વડાપ્રધાન | **(B) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ** | (C) લોકસભાના અધ્યક્ષ | (D) ભારતના સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ

✓ **જવાબ:** (B) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

28 રાષ્ટ્રપતિશ્રીની ચૂંટણી બાબતે નીચેનામાંથી સાચા વિકલ્પની પસંદગી કરો. વિધાન 1 : દરેક રાજ્યના વિધાનસભ્યના મતનું મૂલ્ય સમાન હોય છે. વિધાન 2 : સંસદસભ્યના મતનું મૂલ્ય રાજ્યવાર અલગ અલગ હોય છે. વિધાન 3 : રાષ્ટ્રપતિશ્રીની ચૂંટણીમાં માત્ર ચૂંટાયેલ સભ્યો ભાગ લે છે.

(A) માત્ર વિધાન 1 | **(B) માત્ર વિધાન 3** | (C) માત્ર વિધાન 2 | (D) વિધાન 1 અને 3

✓ **જવાબ:** (B) માત્ર વિધાન 3

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

29 ભારતમાં ઉપરાષ્ટ્રપતિ હોદ્દાની રૂએ...

(A) લોકસભાના અધ્યક્ષ બને છે. | **(B) રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ બને છે.** | (C) બન્નેના અધ્યક્ષ બની શકે છે.

(D) (A), (B) અને (C) ત્રણેયમાંથી એકપણ નહીં

✓ **જવાબ:** (B) રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ બને છે.

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

30 **ભારતના રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટાવા માટે લઘુત્તમ વય ___ છે.**

(A) 18 વર્ષ | (B) 21 વર્ષ | (C) 25 વર્ષ | **(D) 35 વર્ષ**

✓ **જવાબ:** (D) 35 વર્ષ

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

31 **રાષ્ટ્રપતિશ્રી અને રાજ્યપાલશ્રીની સજામાફી કે સજામાં રાહત આપવાની સત્તા બાબતે નીચેનામાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો. વિધાન 1 : રાષ્ટ્રપતિશ્રી મૃત્યુદંડની સજામાં માફી આપી શકે છે જ્યારે રાજ્યપાલશ્રીને મૃત્યુદંડની સજામાં કોઈ રાહત આપવાની સત્તા નથી. વિધાન 2 : અનુસૂચિ 7માં કેન્દ્રિય લિસ્ટમાં નોંધાયેલી બાબતોમાં રાજ્યપાલશ્રી માફી આપી શકતા નથી. વિધાન 3 : કોર્ટ માર્શલના કેસમાં રાજ્યપાલશ્રી માફી આપી શકતા નથી.**

(A) વિધાન 1 અને 2 | **(B) તમામ વિધાન સાચા છે** | (C) વિધાન 2 અને 3 | (D) વિધાન 1 અને 3

✓ **જવાબ:** (B) તમામ વિધાન સાચા છે

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

32 **દેહાંતદંડની સજા માફ કરવાની સત્તા ફક્ત ___ ને હોય છે.**

(A) રાષ્ટ્રપતિ | (B) સુપ્રિમ કોર્ટના જજને | (C) પ્રધાનમંત્રી | (D) (A), (B) અને (C) ત્રણેયને

✓ **જવાબ:** (A) રાષ્ટ્રપતિ

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ભારતના રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી કઈ પદ્ધતિથી થાય છે?**

(A) પ્રત્યક્ષ મતદાન | **(B) સમાનુપાતિક પ્રતિનિધિત્વ — એકલ સંક્રમણીય મત** | (C) સાદી બહુમતી | (D) ખુલ્લા મતદાન

ઉકેલ: અનુ. 55 મુજબ રાષ્ટ્રપતિ સમાનુપાતિક પ્રતિનિધિત્વ પદ્ધતિએ એકલ સંક્રમણીય મત અને ગુપ્ત મતદાનથી ચૂંટાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **ભારતના રાષ્ટ્રપતિ બનવા માટેની લઘુત્તમ વય કેટલી છે?**

(A) 25 વર્ષ | (B) 30 વર્ષ | **(C) 35 વર્ષ** | (D) 40 વર્ષ

ઉકેલ: અનુ. 58 મુજબ રાષ્ટ્રપતિ બનવા માટે 35 વર્ષની વય પૂર્ણ કરી હોવી જરૂરી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **સંઘની કારોબારી સત્તા કોનામાં નિહિત છે?**

(A) વડાપ્રધાન | **(B) રાષ્ટ્રપતિ** | (C) મંત્રીપરિષદ | (D) સંસદ

ઉકેલ: અનુ. 53 મુજબ સંઘની કારોબારી સત્તા રાષ્ટ્રપતિમાં નિહિત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **રાષ્ટ્રપતિને શપથ કોણ લેવડાવે છે?**

(A) ઉપરાષ્ટ્રપતિ | (B) વડાપ્રધાન | **(C) ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ** | (D) લોકસભા અધ્યક્ષ

ઉકેલ: અનુ. 60 મુજબ રાષ્ટ્રપતિને શપથ ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ (CJI) લેવડાવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **રાષ્ટ્રપતિ પોતાનું રાજીનામું કોને સંબોધીને આપે છે?**

(A) વડાપ્રધાન | **(B) ઉપરાષ્ટ્રપતિ** | (C) મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ | (D) લોકસભા અધ્યક્ષ

ઉકેલ: રાષ્ટ્રપતિ પોતાનું રાજીનામું ઉપરાષ્ટ્રપતિને સંબોધીને આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **રાષ્ટ્રપતિના મહાભિયોગનો આધાર શું છે?**

(A) ગેરવર્તણૂક | (B) અસમર્થતા | **(C) બંધારણનું ઉલ્લંઘન** | (D) ભ્રષ્ટાચાર

ઉકેલ: અનુ. 61 મુજબ રાષ્ટ્રપતિને ફક્ત 'બંધારણના ઉલ્લંઘન'ના આધારે મહાભિયોગ દ્વારા પદભ્રષ્ટ કરી શકાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **રાષ્ટ્રપતિના મહાભિયોગ માટે દરેક ગૃહમાં કેટલી બહુમતી જરૂરી છે?**

(A) સાદી બહુમતી | **(B) કુલ સભ્યસંખ્યાની 2/3** | (C) હાજર સભ્યોની 1/2 | (D) 3/4 બહુમતી

ઉકેલ: મહાભિયોગ ઠરાવ દરેક ગૃહમાં તેની કુલ સભ્યસંખ્યાના 2/3 બહુમતીથી પસાર થવો જોઈએ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **રાષ્ટ્રપતિના ચૂંટણી મંડળમાં નીચેનામાંથી કોણ સામેલ નથી?**

(A) લોકસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો | **(B) રાજ્યસભાના નામાંકિત સભ્યો** | (C) રાજ્ય વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો | (D) દિલ્હી વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો

ઉકેલ: નામાંકિત સભ્યો રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં ભાગ લેતા નથી; પણ મહાભિયોગમાં ભાગ લે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદેન કયા ગૃહના અધ્યક્ષ હોય છે?**

(A) લોકસભા | **(B) રાજ્યસભા** | (C) વિધાનસભા | (D) વિધાન પરિષદ

ઉકેલ: અનુ. 64 મુજબ ઉપરાષ્ટ્રપતિ રાજ્યસભાના પદેન અધ્યક્ષ (Ex-officio Chairman) હોય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં કોણ ભાગ લે છે?

(A) ફક્ત લોકસભા | **(B) સંસદનાં બંને ગૃહોના સભ્યો** | (C) સંસદ + વિધાનસભા | (D) ફક્ત રાજ્યસભા

ઉકેલ: અનુ. 66 મુજબ ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી સંસદનાં બંને ગૃહોના સભ્યો (ચૂંટાયેલા + નામાંકિત) મળીને કરે છે; ધારાસભ્યો ભાગ લેતા નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 ભારતના પ્રથમ ઉપરાષ્ટ્રપતિ કોણ હતા?

(A) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ | **(B) ડૉ. એસ. રાધાકૃષ્ણન** | (C) ડૉ. ઝાકિર હુસૈન | (D) વી. વી. ગિરિ

ઉકેલ: ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન ભારતના પ્રથમ ઉપરાષ્ટ્રપતિ (1952) હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા રાષ્ટ્રપતિને કયા અનુચ્છેદ હેઠળ મળે છે?

(A) અનુ. 111 | **(B) અનુ. 123** | (C) અનુ. 143 | (D) અનુ. 356

ઉકેલ: અનુ. 123 રાષ્ટ્રપતિને સંસદ-સત્ર ચાલુ ન હોય ત્યારે વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બહાર પાડેલો વટહુકમ સંસદ સત્ર શરૂ થયા પછી કેટલા સમયમાં મંજૂર ન થાય તો રદ થાય છે?

(A) 4 સપ્તાહ | **(B) 6 સપ્તાહ** | (C) 6 માસ | (D) 1 વર્ષ

ઉકેલ: વટહુકમ સંસદ સત્ર શરૂ થયાના 6 સપ્તાહની અંદર મંજૂર ન થાય તો રદ થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 ક્ષમાદાનની સત્તા રાષ્ટ્રપતિને કયા અનુચ્છેદ હેઠળ મળે છે?

(A) અનુ. 61 | **(B) અનુ. 72** | (C) અનુ. 76 | (D) અનુ. 123

ઉકેલ: અનુ. 72 રાષ્ટ્રપતિને ક્ષમાદાન (Pardon) ની સત્તા આપે છે; રાજ્યપાલ માટે અનુ. 161 છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 નીચેનામાંથી કઈ સત્તા હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ મૃત્યુદંડ માફ કરી શકે છે જે રાજ્યપાલ કરી શકતા નથી?

(A) પરિહાર | **(B) ક્ષમા (Pardon)** | (C) વિરામ | (D) સ્થગન

ઉકેલ: અનુ. 72 હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ મૃત્યુદંડ સહિત માફ કરી શકે; રાજ્યપાલ (અનુ. 161) મૃત્યુદંડ માફ ન કરી શકે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 મંત્રીપરિષદ સામૂહિક રીતે કોના પ્રત્યે જવાબદાર છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ | (B) રાજ્યસભા | **(C) લોકસભા** | (D) સર્વોચ્ચ અદાલત

ઉકેલ: અનુ. 75(3) મુજબ મંત્રીપરિષદ લોકસભા પ્રત્યે સામૂહિક રીતે જવાબદાર છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 કયા સુધારાથી મંત્રીપરિષદનું કદ લોકસભાની કુલ સભ્યસંખ્યાના 15% સુધી મર્યાદિત કરાયું?

(A) 42મો સુધારો | (B) 44મો સુધારો | **(C) 91મો સુધારો** | (D) 97મો સુધારો

ઉકેલ: 91મો બંધારણીય સુધારો (2003) મંત્રીમંડળનું કદ લોકસભાની કુલ સભ્યસંખ્યાના 15% સુધી મર્યાદિત કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 વડાપ્રધાનની ફરજો કયા અનુચ્છેદમાં વર્ણવેલી છે?

(A) અનુ. 74 | (B) અનુ. 75 | **(C) અનુ. 78** | (D) અનુ. 76

ઉકેલ: અનુ. 78 વડાપ્રધાનની ફરજો — મંત્રીપરિષદના નિર્ણયો રાષ્ટ્રપતિને જણાવવા વગેરે — વર્ણવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 એટર્ની જનરલની નિમણૂક કોણ કરે છે?

(A) વડાપ્રધાન | **(B) રાષ્ટ્રપતિ** | (C) મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ | (D) કાયદા મંત્રી

ઉકેલ: અનુ. 76 મુજબ એટર્ની જનરલની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 ભારતના પ્રથમ એટર્ની જનરલ કોણ હતા?

(A) એમ. સી. સેતલવાડ | (B) સી. કે. દફતરી | (C) નિરેન દે | (D) સોલી સોરાબજી

ઉકેલ: એમ. સી. સેતલવાડ ભારતના પ્રથમ એટર્ની જનરલ હતા (1950-1963).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 મંત્રીપરિષદની સલાહ રાષ્ટ્રપતિ માટે બંધનકારી બનાવનાર સુધારો કયો છે?

(A) 42મો સુધારો | (B) 44મો સુધારો | (C) 52મો સુધારો | (D) 61મો સુધારો

ઉકેલ: 42મા સુધારા (1976) એ અનુ. 74 હેઠળની મંત્રીપરિષદની સલાહ રાષ્ટ્રપતિ માટે બંધનકારી બનાવી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 રાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ કેટલા વર્ષનો છે?

(A) 4 વર્ષ | **(B) 5 વર્ષ** | (C) 6 વર્ષ | (D) નિશ્ચિત નથી

ઉકેલ: અનુ. 56 મુજબ રાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ પદ ગ્રહણ કર્યાની તારીખથી 5 વર્ષનો છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 રાષ્ટ્રપતિ રાજ્યસભામાં કેટલા સભ્યો નામાંકિત કરે છે?

(A) 2 | (B) 10 | **(C) 12** | (D) 14

ઉકેલ: રાષ્ટ્રપતિ કલા, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને સમાજસેવા ક્ષેત્રના 12 સભ્યો રાજ્યસભામાં નામાંકિત કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **જ્યારે રાષ્ટ્રપતિનું પદ ખાલી પડે ત્યારે કોણ કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ બને છે?**

(A) લોકસભા અધ્યક્ષ | **(B) ઉપરાષ્ટ્રપતિ** | (C) વડાપ્રધાન | (D) મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ

ઉકેલ: અનુ. 65 મુજબ રાષ્ટ્રપતિનું પદ ખાલી પડે ત્યારે ઉપરાષ્ટ્રપતિ કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ બને છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **વડાપ્રધાનની નિમણૂક કોણ કરે છે?**

(A) લોકસભા | **(B) રાષ્ટ્રપતિ** | (C) ઉપરાષ્ટ્રપતિ | (D) ચૂંટણી પંચ

ઉકેલ: અનુ. 75 મુજબ વડાપ્રધાનની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે; સામાન્ય રીતે લોકસભામાં બહુમતી ધરાવતા પક્ષનો નેતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **બિન-સંસદસભ્ય વ્યક્તિ મંત્રી બને તો કેટલા સમયમાં સંસદનું સભ્યપદ મેળવવું પડે?**

(A) 3 માસ | **(B) 6 માસ** | (C) 1 વર્ષ | (D) 9 માસ

ઉકેલ: અનુ. 75(5) મુજબ બિન-સંસદસભ્ય મંત્રીએ 6 માસની અંદર સંસદનું સભ્યપદ મેળવવું પડે, અન્યથા મંત્રીપદ જાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **પોકેટ વીટોનો ઉપયોગ ભારતમાં કયા રાષ્ટ્રપતિએ કર્યો હતો?**

(A) આર. વેંકટરમન | **(B) જ્ઞાની ઝૈલ સિંઘ** | (C) કે. આર. નારાયણન | (D) ડૉ. એ.પી.જે. અબ્દુલ કલામ

ઉકેલ: 1986માં ભારતીય ટપાલ સુધારા વિધેયક પર જ્ઞાની ઝૈલ સિંઘે પોકેટ વીટોનો ઉપયોગ કર્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **વાર્ષિક અંદાજપત્ર (Annual Financial Statement) કયા અનુચ્છેદ હેઠળ સંસદ સમક્ષ રજૂ થાય છે?**

(A) અનુ. 110 | **(B) અનુ. 112** | (C) અનુ. 114 | (D) અનુ. 117

ઉકેલ: અનુ. 112 મુજબ રાષ્ટ્રપતિ વાર્ષિક નાણાકીય નિવેદન (બજેટ) સંસદ સમક્ષ રજૂ કરાવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચ અદાલતની સલાહકારી અભિપ્રાય કયા અનુચ્છેદ હેઠળ માગી શકે છે?**

(A) અનુ. 32 | **(B) અનુ. 143** | (C) અનુ. 226 | (D) અનુ. 72

ઉકેલ: અનુ. 143 રાષ્ટ્રપતિને સર્વોચ્ચ અદાલતનો સલાહકારી અભિપ્રાય (Advisory Jurisdiction) માગવાનો અધિકાર આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **રાષ્ટ્રપતિ સશસ્ત્ર દળોના કયા પદે હોય છે?**

(A) સંરક્ષણ મંત્રી | **(B) સર્વોચ્ચ સેનાપતિ** | (C) મુખ્ય સેનાધ્યક્ષ | (D) સલાહકાર

ઉકેલ: રાષ્ટ્રપતિ ભારતના સશસ્ત્ર દળોના સર્વોચ્ચ સેનાપતિ (Supreme Commander) છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 દિલ્હી અને પુડુચેરી વિધાનસભાના સભ્યોને રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી મંડળમાં કયા સુધારાથી સામેલ કરાયા?

(A) 61મો સુધારો | **(B) 70મો સુધારો** | (C) 73મો સુધારો | (D) 86મો સુધારો

ઉકેલ: 70મા સુધારા (1992) દ્વારા દિલ્હી અને પુડુચેરી વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યોને રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી મંડળમાં સામેલ કરાયા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 એટર્ની જનરલને કયો અધિકાર છે?

(A) સંસદમાં મત આપવાનો | **(B) સંસદની કાર્યવાહીમાં બોલવાનો** | (C) વિધેયક રજૂ કરવાનો | (D) મંત્રીપદ ધારણ કરવાનો

ઉકેલ: એટર્ની જનરલને સંસદનાં બંને ગૃહોમાં બોલવાનો અધિકાર છે પણ મત આપવાનો અધિકાર નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 44મા સુધારાથી રાષ્ટ્રપતિને કયો અધિકાર મળ્યો?

(A) સલાહ ફગાવી દેવાનો | **(B) સલાહ એક વખત પુનર્વિચાર માટે પાછી મોકલવાનો** | (C) મંત્રીપરિષદ બરખાસ્ત કરવાનો | (D) વટહુકમ ન બહાર પાડવાનો

ઉકેલ: 44મા સુધારા (1978) મુજબ રાષ્ટ્રપતિ મંત્રીપરિષદની સલાહ એક વખત પુનર્વિચાર માટે પાછી મોકલી શકે; પુનઃવિચારિત સલાહ બંધનકારી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 રાષ્ટ્રપતિના નામાંકન માટે કેટલા પ્રસ્તાવક અને સમર્થક જરૂરી છે?

(A) 10 + 10 | (B) 20 + 20 | **(C) 50 + 50** | (D) 100 + 100

ઉકેલ: રાષ્ટ્રપતિ ઉમેદવારના નામાંકન માટે 50 પ્રસ્તાવક અને 50 સમર્થક જરૂરી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 ઉપરાષ્ટ્રપતિને પદભ્રષ્ટ કરવાનો ઠરાવ કયા ગૃહમાં શરૂ થાય છે?

(A) લોકસભા | **(B) રાજ્યસભા** | (C) બંને ગૃહ | (D) વિધાનસભા

ઉકેલ: ઉપરાષ્ટ્રપતિને પદભ્રષ્ટ કરવાનો ઠરાવ રાજ્યસભામાં શરૂ થાય છે અને લોકસભા તેને સંમતિ આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

36 વટહુકમના વારંવાર પુનઃપ્રયલનને 'બંધારણ સાથેની છેતરપિંડી' કયા કેસમાં ઠરાવાયું?

(A) કેશવાનંદ ભારતી કેસ | **(B) ડી. સી. વાધવા કેસ** | (C) મિનરવા મિલ્સ કેસ | (D) એસ. આર. બોમ્માઇ કેસ

ઉકેલ: ડી. સી. વાધવા કેસ (1987) માં વટહુકમના વારંવાર પુનઃપ્રયલનને બંધારણ સાથેની છેતરપિંડી ગણાવાયું.

✏️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. સંઘ કારોબારી બંધારણના કયા ભાગમાં છે?

(A) ભાગ-4 (B) ભાગ-5 (C) ભાગ-6 (D) ભાગ-3

2. ભારતના રાષ્ટ્રપતિનું પદ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 52 (B) અનુ. 53 (C) અનુ. 54 (D) અનુ. 56

3. ઉપરાષ્ટ્રપતિ કયા ગૃહના પદેન અધ્યક્ષ છે?

(A) લોકસભા (B) રાજ્યસભા (C) વિધાનસભા (D) વિધાન પરિષદ

4. રાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ કેટલા વર્ષનો છે?

(A) 4 (B) 5 (C) 6 (D) 7

5. રાષ્ટ્રપતિ બનવા માટે લઘુત્તમ વય કેટલી?

(A) 25 (B) 30 (C) 35 (D) 40

6. વડાપ્રધાનની નિમણૂક કોણ કરે છે?

(A) લોકસભા (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (D) મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ

7. વટહુકમ બહાર પાડવાનો અનુચ્છેદ કયો?

(A) અનુ. 111 (B) અનુ. 123 (C) અનુ. 143 (D) અનુ. 161

8. એટર્ની જનરલનો અનુચ્છેદ કયો?

(A) અનુ. 74 (B) અનુ. 76 (C) અનુ. 78 (D) અનુ. 79

9. રાષ્ટ્રપતિ રાજ્યસભામાં કેટલા સભ્યો નામાંકિત કરે?

(A) 2 (B) 10 (C) 12 (D) 14

10. મંત્રીપરિષદ સામૂહિક રીતે કોને જવાબદાર?

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) રાજ્યસભા (C) લોકસભા (D) વડાપ્રધાન

11. ભારતના પ્રથમ ઉપરાષ્ટ્રપતિ કોણ?

(A) ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ (B) ડૉ. એસ. રાધાકૃષ્ણન (C) વી. વી. ગિરિ (D) ઝાકિર હુસૈન

12. રાષ્ટ્રપતિ સશસ્ત્ર દળોના કયા પદે છે?

(A) સંરક્ષણ મંત્રી (B) સર્વોચ્ચ સેનાપતિ (C) સલાહકાર (D) મુખ્ય સેનાધ્યક્ષ

🟡 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં મતમૂલ્ય કઈ વસ્તીગણતરી પર આધારિત છે?

(A) 1951 (B) 1971 (C) 1991 (D) 2011

14. રાષ્ટ્રપતિના મહાભિયોગ ઠરાવ માટે કેટલા સભ્યોની સહી જરૂરી?

(A) 1/10 સભ્યો (B) 1/4 સભ્યો (C) 1/3 સભ્યો (D) 1/2 સભ્યો

15. મંત્રીપરિષદનું કદ લોકસભાની કુલ સભ્યસંખ્યાના કેટલા ટકાથી વધુ ન હોઈ શકે?

(A) 10% (B) 12% (C) 15% (D) 20%

16. ક્ષમાદાનની સત્તામાં 'સજાનું સ્વરૂપ હળવું કરવું' ને શું કહે છે?

(A) પરિહાર (B) લઘુકરણ (C) વિરામ (D) સ્થગન

17. વટહુકમ વધુમાં વધુ કેટલા સમય સુધી અમલમાં રહી શકે?

(A) 6 માસ (B) 6 સપ્તાહ (C) 6 માસ + 6 સપ્તાહ (D) 1 વર્ષ

18. બિન-સંસદસભ્ય મંત્રીએ કેટલા સમયમાં સંસદનું સભ્યપદ મેળવવું પડે?

(A) 3 માસ (B) 6 માસ (C) 9 માસ (D) 12 માસ

19. મંત્રીપરિષદની સલાહ રાષ્ટ્રપતિ માટે કયા સુધારાથી બંધનકારી બની?

(A) 42મો (B) 44મો (C) 91મો (D) 61મો

20. વડાપ્રધાનની ફરજો કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ. 74 (B) અનુ. 75 (C) અનુ. 78 (D) અનુ. 77

21. ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં કોણ ભાગ લેતું નથી?

(A) લોકસભા ચૂંટાયેલા (B) રાજ્યસભા નામાંકિત (C) ધારાસભ્યો (D) રાજ્યસભા ચૂંટાયેલા

22. રાષ્ટ્રપતિ સલાહકારી અભિપ્રાય માગવાનો અનુચ્છેદ કયો?

(A) અનુ. 72 (B) અનુ. 123 (C) અનુ. 143 (D) અનુ. 137

23. પોકેટ વીટોમાં શું થાય છે?

(A) વિધેયક પાછું મોકલે (B) વિધેયકને સંમતિ આપે (C) વિધેયક પર નિર્ણય ન લે અને રોકી રાખે (D) વિધેયક રદ કરે

24. દિલ્હી-પુડુચેરી વિધાનસભાને રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી મંડળમાં કયા સુધારાથી સામેલ કરાયા?

(A) 61મો (B) 70મો (C) 73મો (D) 86મો

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. જ્યારે ઉપરાષ્ટ્રપતિ કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કાર્ય કરે ત્યારે તેમને કોના પગાર-ભથ્થાં મળે?

(A) ઉપરાષ્ટ્રપતિના (B) રાષ્ટ્રપતિના (C) બંનેના (D) કોઈના નહીં

26. અચાનક ખાલી પડેલ રાષ્ટ્રપતિ-પદ ભરવા ચૂંટણી કેટલા સમયમાં થવી જોઈએ?

(A) 3 માસ (B) 6 માસ (C) 1 વર્ષ (D) 9 માસ

27. નીચેનામાંથી કયો વીટો ભારતના રાષ્ટ્રપતિ પાસે નથી?

(A) પૂર્ણ વીટો (B) નિલંબનકારી વીટો (C) પોકેટ વીટો (D) Qualified વીટો

28. બંધારણીય સુધારા વિધેયક પર રાષ્ટ્રપતિ વીટોનો ઉપયોગ કરી શકે છે?

(A) હા, પૂર્ણ વીટો (B) હા, પોકેટ વીટો (C) ના, સંમતિ આપવી જ પડે (D) હા, નિલંબનકારી

29. રાષ્ટ્રપતિના મહાભિયોગમાં કોણ ભાગ લે છે જે ચૂંટણીમાં બાકાત છે?

(A) ધારાસભ્યો (B) નામાંકિત સંસદસભ્યો (C) વિધાન પરિષદ સભ્યો (D) રાજ્યપાલ

30. ધનવિધેયક અંગે રાષ્ટ્રપતિ કયો વીટો વાપરી શકતા નથી?

(A) પૂર્ણ વીટો (B) નિલંબનકારી વીટો (પાછું મોકલવું) (C) પોકેટ વીટો (D) કોઈ નહીં

31. મંત્રીઓ 'કોની મરજી દરમિયાન' પદ ધરાવે છે (વ્યક્તિગત જવાબદારી)?

(A) લોકસભા (B) વડાપ્રધાન (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) રાજ્યસભા

32. ભારતમાં પ્રથમ કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ કોણ બન્યા હતા?

(A) ડૉ. ઝાકિર હુસૈન (B) વી. વી. ગિરિ (C) બી. ડી. જત્તી (D) એમ. હિદાયતુલ્લાહ

33. એટર્ની જનરલની લાયકાત કોના સમકક્ષ છે?

(A) લોકસભા સભ્ય (B) સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશ (C) ઉચ્ચ અદાલતના વકીલ 5 વર્ષ (D) UPSC સભ્ય

34. 44મા સુધારા મુજબ રાષ્ટ્રપતિ મંત્રીપરિષદની સલાહ વિશે શું કરી શકે?

(A) સંપૂર્ણ ફગાવી શકે (B) એક વખત પુનર્વિચાર માટે પાછી મોકલી શકે (C) બે વખત પાછી મોકલી શકે (D) બદલી શકે

35. ⭐ રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી અંગેના વિવાદો કોણ ઉકેલે છે?

(A) ચૂંટણી પંચ (B) સંસદ (C) સર્વોચ્ચ અદાલત (D) ઉપરાષ્ટ્રપતિ

36. ⭐ જો રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી મંડળ અપૂર્ણ (કેટલીક બેઠકો ખાલી) હોય તો ચૂંટણીને શું થાય?

(A) ચૂંટણી રદ થાય (B) ચૂંટણી મુલતવી રહે (C) ચૂંટણી માન્ય રહે, કોઈ પડકાર ન શકાય (D) ફરી મતદાન થાય

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **A**	3. **B**	4. **B**	5. **C**	6. **B**	7. **B**	8. **B**	9. **C**	10. **C**	11. **B**
12. **B**	13. **B**	14. **B**	15. **C**	16. **B**	17. **C**	18. **B**	19. **A**	20. **C**	21. **C**	22. **C**
23. **C**	24. **B**	25. **B**	26. **B**	27. **D**	28. **C**	29. **B**	30. **B**	31. **C**	32. **B**	33. **B**
34. **B**	35. **C**	36. **C**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — સંઘ કારોબારી (અનુ. 52-78) બંધારણના ભાગ-5માં છે.

2. જવાબ (A) — અનુ. 52 — ભારતના રાષ્ટ્રપતિનું પદ.

3. જવાબ (B) — અનુ. 64 — ઉપરાષ્ટ્રપતિ રાજ્યસભાના પદેન અધ્યક્ષ છે.

4. જવાબ (B) — અનુ. 56 — રાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ 5 વર્ષનો છે.

5. જવાબ (C) — અનુ. 58 — રાષ્ટ્રપતિ માટે 35 વર્ષની વય જરૂરી.

6. જવાબ (B) — અનુ. 75 — વડાપ્રધાનની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

7. જવાબ (B) — અનુ. 123 — રાષ્ટ્રપતિની વટહુકમ સત્તા.

8. જવાબ (B) — અનુ. 76 — ભારતના એટર્ની જનરલ.

9. જવાબ (C) — રાષ્ટ્રપતિ 12 સભ્યો રાજ્યસભામાં નામાંકિત કરે છે.

10. જવાબ (C) — અનુ. 75(3) — મંત્રીપરિષદ લોકસભા પ્રત્યે જવાબદાર.

11. જવાબ (B) — ડૉ. એસ. રાધાકૃષ્ણન પ્રથમ ઉપરાષ્ટ્રપતિ (1952).

12. જવાબ (B) — રાષ્ટ્રપતિ સશસ્ત્ર દળોના સર્વોચ્ચ સેનાપતિ છે.

13. જવાબ (B) — 84મા સુધારા મુજબ 2026 સુધી 1971ની વસ્તીગણતરી આધાર છે.

14. જવાબ (B) — અનુ. 61 — મહાભિયોગ આરોપ ઠરાવ ગૃહના ઓછામાં ઓછા 1/4 સભ્યોની સહીથી અને 14 દિવસની નોટિસથી રજૂ થાય.

15. જવાબ (C) — 91મા સુધારા (2003) મુજબ મંત્રીમંડળ ≤ 15%.

16. જવાબ (B) — લઘુકરણ (Commutation) — સજાનું સ્વરૂપ બદલવું, દા.ત. ફાંસી → આજીવન કેદ.

17. જવાબ (C) — વટહુકમ આશરે 6 માસ + 6 સપ્તાહ સુધી અમલમાં રહી શકે.

18. જવાબ (B) — અનુ. 75(5) — 6 માસમાં સંસદનું સભ્યપદ.

19. જવાબ (A) — 42મો સુધારો (1976) — સલાહ બંધનકારી.

20. જવાબ (C) — અનુ. 78 — વડાપ્રધાનની ફરજો.

21. જવાબ (C) — ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં ફક્ત સંસદસભ્યો ભાગ લે; ધારાસભ્યો નહીં.

22. જવાબ (C) — અનુ. 143 — સર્વોચ્ચ અદાલતનો સલાહકારી અભિપ્રાય.

23. જવાબ (C) — પોકેટ વીટો — સમયમર્યાદા ન હોવાથી રાષ્ટ્રપતિ વિધેયક અનિશ્ચિત કાળ રોકી શકે.

24. જવાબ (B) — 70મો સુધારો (1992) — દિલ્હી-પુડુચેરી વિધાનસભા સામેલ.

25. જવાબ (B) — કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ સમયે ઉપરાષ્ટ્રપતિને રાષ્ટ્રપતિના પગાર-ભથ્થાં મળે છે.

26. જવાબ (B) — અનુ. 62 — અચાનક ખાલી પદ 6 માસમાં ભરવું જોઈએ.

27. જવાબ (D) — Qualified Veto અમેરિકાના રાષ્ટ્રપતિ પાસે છે, ભારતમાં નથી.

28. જવાબ (C) — 24મા સુધારા પછી બંધારણીય સુધારા વિધેયકને રાષ્ટ્રપતિએ સંમતિ આપવી જ પડે.

29. જવાબ (B) — નામાંકિત સભ્યો ચૂંટણીમાં બાકાત પણ મહાભિયોગમાં ભાગ લે છે.

30. જવાબ (B) — ધનવિધેયક પાછું મોકલી ન શકાય; રાષ્ટ્રપતિ સંમતિ આપે અથવા રોકે.

31. જવાબ (C) — અનુ. 75(2) — મંત્રીઓ રાષ્ટ્રપતિની મરજી દરમિયાન પદ ધરાવે (વ્યક્તિગત જવાબદારી).

32. જવાબ (B) — ડૉ. ઝાકિર હુસૈનના અવસાન બાદ ઉપરાષ્ટ્રપતિ વી. વી. ગિરિ પ્રથમ કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ બન્યા.

33. જવાબ (B) — અનુ. 76 — એટર્ની જનરલની લાયકાત સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશ બનવાની લાયકાત જેવી.

34. જવાબ (B) — 44મો સુધારો — એક વખત પુનર્વિચાર; પુનઃવિચારિત સલાહ બંધનકારી.

35. જવાબ (C) — અનુ. 71 મુજબ રાષ્ટ્રપતિ-ઉપરાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી અંગેના વિવાદો સર્વોચ્ચ અદાલત ઉકેલે છે અને તેનો નિર્ણય આખરી છે.

36. જવાબ (C) — અનુ. 71(4) મુજબ ચૂંટણી મંડળમાં કોઈ ખાલી જગ્યા હોવાના આધારે રાષ્ટ્રપતિ/ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીને પડકારી શકાતી નથી.

9 સંસદ (Parliament, Art 79-122)

ભારતનું સંઘીય ધારાગૃહ એટલે સંસદ — જે રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યસભા અને લોકસભા એમ ત્રણ ઘટકોથી બને છે. ભારતે બ્રિટિશ સંસદીય (વેસ્ટમિન્સ્ટર) પ્રણાલી અપનાવી છે, જ્યાં વાસ્તવિક કારોબારી (મંત્રીમંડળ) ધારાગૃહને જવાબદાર રહે છે. અનુચ્છેદ 79 થી 122 સંસદની રચના, કાર્યવાહી, સત્તાઓ અને વિશેષાધિકારોને આવરી લે છે. આ પ્રકરણમાં બંને ગૃહોની રચના, સત્ર-પ્રક્રિયા, બિલ ઘડતર, સંસદીય સમિતિઓ અને પક્ષપલટા-વિરોધી કાયદાનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરીશું.

સંસદની રચના અને બંધારણીય આધાર

અનુચ્છેદ 79 અનુસાર સંઘ માટે એક સંસદ રહેશે, જે રાષ્ટ્રપતિ અને બે ગૃહો — રાજ્યસભા (Council of States) તથા લોકસભા (House of the People) — થી બનશે. રાષ્ટ્રપતિ સંસદનો અભિન્ન ભાગ છે, ભલે તે કોઈ ગૃહના સભ્ય ન હોય. કોઈ પણ બિલ કાયદો બને એ માટે રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ આવશ્યક હોવાથી તેમને સંસદનો અંગ ગણવામાં આવ્યો છે.

ભારતે દ્વિગૃહીય (bicameral) સંસદ અપનાવી છે. લોકસભા એ લોકપ્રતિનિધિ ગૃહ (પ્રથમ ગૃહ) છે જે સીધી જનતા દ્વારા ચૂંટાય છે, જ્યારે રાજ્યસભા એ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતું બીજું (ઉપલું) ગૃહ છે. આ રચના બ્રિટિશ સંસદીય પરંપરા પર આધારિત છે.

મુખ્ય અનુચ્છેદ — એક નજરમાં

- અનુ. 79 — સંસદની રચના (રાષ્ટ્રપતિ + 2 ગૃહ)
- અનુ. 80 — રાજ્યસભાની રચના
- અનુ. 81 — લોકસભાની રચના
- અનુ. 83 — ગૃહોની અવધિ
- અનુ. 100 — મતદાન, ગણપૂર્તિ (quorum)
- અનુ. 108 — સંયુક્ત બેઠક
- અનુ. 110 — ધન બિલની વ્યાખ્યા
- અનુ. 112 — વાર્ષિક નાણાકીય નિવેદન (બજેટ)

રાજ્યસભા — રચના અને વિશેષતા

અનુચ્છેદ 80 અનુસાર રાજ્યસભાની મહત્તમ સભ્યસંખ્યા 250 છે — જેમાં 238 સભ્યો રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના પ્રતિનિધિ તથા 12 સભ્યો રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નામાંકિત. હાલમાં વાસ્તવિક સંખ્યા 245 છે (229 રાજ્યો + 4 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ + 12 નામાંકિત). રાજ્યોના પ્રતિનિધિ વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા એકલ-સંક્રમણીય મત (single transferable vote) પદ્ધતિથી પ્રમાણસર પ્રતિનિધિત્વ વડે ચૂંટાય છે.

રાજ્યસભા સ્થાયી ગૃહ (permanent house) છે — તેનું વિસર્જન ક્યારેય થતું નથી. તેના 1/3 સભ્યો દર બીજા વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે અને તેમની જગ્યાએ નવી ચૂંટણી થાય છે. દરેક સભ્યનો કાર્યકાળ 6 વર્ષનો છે. ઉપરાષ્ટ્રપતિ રાજ્યસભાના પદાધિકારી અધ્યક્ષ (ex-officio Chairman) છે, જ્યારે ઉપાધ્યક્ષ (Deputy Chairman) સભ્યો પોતામાંથી ચૂંટે છે.

નામાંકિત 12 સભ્યો સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કલા અને સમાજસેવા ક્ષેત્રે વિશેષ જ્ઞાન કે વ્યવહારુ અનુભવ ધરાવતા હોવા જોઈએ. રાજ્યસભાના સભ્ય બનવા માટે લઘુત્તમ ઉંમર 30 વર્ષ છે.

રાજ્યસભા — મુખ્ય તથ્યો

બાબત	વિગત
મહત્તમ સંખ્યા	250 (238 ચૂંટાયેલા + 12 નામાંકિત)
વર્તમાન સંખ્યા	245
લઘુત્તમ ઉંમર	30 વર્ષ
કાર્યકાળ	6 વર્ષ (1/3 દર 2 વર્ષે નિવૃત્ત)
પ્રકાર	સ્થાયી ગૃહ — ક્યારેય વિસર્જન નહીં
પદાધિકારી અધ્યક્ષ	ઉપરાષ્ટ્રપતિ

બાબત	વિગત
ચૂંટણી પદ્ધતિ	પ્રમાણસર પ્રતિનિધિત્વ — એકલ સંક્રમણીય મત
નામાંકન ક્ષેત્ર	સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કલા, સમાજસેવા

લોકસભા — રચના અને કાર્યકાળ

અનુચ્છેદ 81 અનુસાર લોકસભાની મહત્તમ સભ્યસંખ્યા 550 છે — જેમાં 530 સભ્યો રાજ્યોના અને 20 સભ્યો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના. પહેલાં અનુ. 331 હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ 2 એંગ્લો-ઇન્ડિયન સભ્યો નામાંકિત કરી શકતા, પરંતુ 104મા સુધારા (2019) દ્વારા આ જોગવાઈ 2020 પછી રદ કરવામાં આવી. હાલમાં લોકસભાની વાસ્તવિક સંખ્યા 543 છે. સભ્યો સાર્વત્રિક પુખ્ત મતાધિકાર (universal adult franchise) દ્વારા સીધી ચૂંટણીથી પ્રાદેશિક મતવિસ્તારોમાંથી ચૂંટાય છે.

અનુચ્છેદ 83(2) અનુસાર લોકસભાનો સામાન્ય કાર્યકાળ 5 વર્ષ છે, જે પ્રથમ બેઠકની તારીખથી ગણાય. જોકે રાષ્ટ્રપતિ વહેલા વિસર્જન કરી શકે. કટોકટી (emergency) દરમિયાન સંસદ કાયદા દ્વારા આ અવધિ એક વખતમાં વધુમાં વધુ 1 વર્ષ સુધી લંબાવી શકે છે; પરંતુ કટોકટી સમાપ્ત થયા પછી તે 6 મહિનાથી વધુ ચાલુ રહી શકતી નથી. લોકસભાના સભ્ય બનવા માટે લઘુત્તમ ઉંમર 25 વર્ષ છે.

લોકસભા — મુખ્ય તથ્યો

બાબત	વિગત
મહત્તમ સંખ્યા	550 (530 રાજ્ય + 20 કેન્દ્રશાસિત)
વર્તમાન સંખ્યા	543
લઘુત્તમ ઉંમર	25 વર્ષ
કાર્યકાળ	5 વર્ષ (વહેલા વિસર્જનક્ષમ)
ચૂંટણી	સીધી — સાર્વત્રિક પુખ્ત મતાધિકાર
એંગ્લો-ઇન્ડિયન નામાંકન	104મા સુધારે (2019) રદ
કટોકટીમાં લંબાવ	એક વખતે 1 વર્ષ સુધી

લોકસભા અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ

અનુચ્છેદ 93 અનુસાર લોકસભા પોતાના સભ્યોમાંથી અધ્યક્ષ (Speaker) અને ઉપાધ્યક્ષ (Deputy Speaker) ચૂંટે છે. અધ્યક્ષ ગૃહના કાર્યવાહીના સંચાલક છે, ગૃહની શિસ્ત જાળવે છે, વ્યવસ્થાના મુદ્દાઓ (points of order) પર નિર્ણય આપે છે અને કોઈ બિલ ધન બિલ છે કે નહીં તે અંતિમ રીતે પ્રમાણિત કરે છે. સામાન્ય મતદાનમાં અધ્યક્ષ મત આપતા નથી, પરંતુ સમાનતા (tie) સ્થિતિમાં નિર્ણાયક મત (casting vote) આપે છે.

અધ્યક્ષને હટાવવા માટે અનુચ્છેદ 94 હેઠળ 14 દિવસની પૂર્વ સૂચના સાથેનો ઠરાવ ગૃહના તત્કાલીન બહુમતી દ્વારા પસાર કરવો જરૂરી છે. જ્યારે અધ્યક્ષને હટાવવાનો ઠરાવ વિચારાધીન હોય ત્યારે અધ્યક્ષ ગૃહના કાર્યનું અધ્યક્ષપદ સંભાળી શકતા નથી. લોકસભા વિસર્જિત થાય ત્યારે પણ અધ્યક્ષ નવી લોકસભાની પ્રથમ બેઠક સુધી પદ પર રહે છે.

અધ્યક્ષની વિશેષ સત્તાઓ

- ધન બિલનું પ્રમાણીકરણ — અંતિમ અને નિર્ણાયક (અનુ. 110)
- સંયુક્ત બેઠકની અધ્યક્ષતા (અનુ. 108)
- નિર્ણાયક મત (casting vote) સમાનતા સ્થિતિમાં
- 10મી અનુસૂચિ હેઠળ પક્ષપલટાના કેસોમાં નિર્ણય
- ગુપ્ત બેઠક (secret sitting)ની મંજૂરી

સંસદનાં સત્રો — સત્રાવકાશ, સ્થગન, વિસર્જન

અનુચ્છેદ 85 અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ સમયાંતરે સંસદનાં ગૃહોને બેઠક માટે બોલાવે (summon) છે. એક સત્રની છેલ્લી બેઠક અને બીજા સત્રની પ્રથમ બેઠક વચ્ચે 6 મહિનાથી વધુનો ગાળો ન હોવો જોઈએ — એટલે કે વર્ષમાં ઓછામાં ઓછા બે સત્ર આવશ્યક. સામાન્ય રીતે વર્ષમાં ત્રણ સત્ર યોજાય છે: બજેટ સત્ર (ફેબ્રુઆરી-મે), ચોમાસુ સત્ર (જુલાઈ-સપ્ટેમ્બર) અને શિયાળુ સત્ર (નવેમ્બર-ડિસેમ્બર).

આ ત્રણ પ્રક્રિયાઓ વચ્ચેનો ભેદ સ્પષ્ટ સમજવો જરૂરી છે: સ્થગન (adjournment) એ ગૃહના કાર્યને થોડા સમય (કલાક/દિવસ/અઠવાડિયા) માટે મુલતવી રાખે છે — અધ્યક્ષ આ કરે છે. સત્રાવકાશ (prorogation) એ સત્રની સમાપ્તિ છે, જે રાષ્ટ્રપતિ કરે છે. વિસર્જન (dissolution) એ માત્ર લોકસભા માટે જ થાય — તે વર્તમાન ગૃહને સમાપ્ત કરી નવી ચૂંટણીની માગ કરે છે; રાજ્યસભા સ્થાયી હોવાથી તેનું વિસર્જન થતું નથી.

સ્થગન vs. સત્રાવકાશ vs. વિસર્જન

પ્રક્રિયા	કોણ કરે	અસર	બાકી બિલ પર અસર
સ્થગન (Adjournment)	પીઠાસીન અધિકારી	બેઠક થોડા સમય માટે મુલતવી	બિલ વ્યપગત (lapse) થતું નથી
અનિશ્ચિત સ્થગન (sine die)	પીઠાસીન અધિકારી	અનિશ્ચિત સમય માટે મુલતવી	વ્યપગત થતું નથી
સત્રાવકાશ (Prorogation)	રાષ્ટ્રપતિ	સત્ર સમાપ્ત	પેન્ડિંગ બિલ વ્યપગત થતું નથી
વિસર્જન (Dissolution)	રાષ્ટ્રપતિ (ફક્ત લોકસભા)	ગૃહ સમાપ્ત — નવી ચૂંટણી	લોકસભામાં પેન્ડિંગ બિલ વ્યપગત

પ્રશ્નકાળ, શૂન્યકાળ અને અન્ય સાધનો

પ્રશ્નકાળ (Question Hour) એ સંસદની બેઠકનો પ્રથમ કલાક (સામાન્ય રીતે સવારે 11 થી 12) છે, જ્યારે સભ્યો મંત્રીઓને વહીવટ સંબંધિત પ્રશ્નો પૂછે છે. પ્રશ્નો ત્રણ પ્રકારના હોય: તારાંકિત પ્રશ્ન (starred — મૌખિક જવાબ, પૂરક પ્રશ્નોની છૂટ), અતારાંકિત પ્રશ્ન (unstarred — લેખિત જવાબ) અને અલ્પસૂચના પ્રશ્ન (short notice — 10 દિવસથી ઓછી સૂચનામાં તાત્કાલિક જાહેર મહત્ત્વના વિષય પર).

શૂન્યકાળ (Zero Hour) એ ભારતીય સંસદીય નવાચાર છે — બંધારણ કે કાર્યવાહી નિયમોમાં તેનો ઉલ્લેખ નથી. તે પ્રશ્નકાળ પૂરો થયા પછી (બપોરે 12 વાગ્યે) શરૂ થાય, જ્યારે સભ્યો પૂર્વ સૂચના વિના તાત્કાલિક જાહેર મહત્ત્વના વિષયો ઉઠાવી શકે. 1962થી તે પ્રચલિત છે.

વિવિધ પ્રસ્તાવ (Motions) — યાદ રાખો

- સ્થગન પ્રસ્તાવ (Adjournment Motion) — તાત્કાલિક જાહેર મહત્ત્વના વિષય પર (ફક્ત લોકસભા); નિંદાનું તત્ત્વ
- ધ્યાનાકર્ષણ પ્રસ્તાવ (Calling Attention) — ભારતીય નવાચાર; મંત્રીનું ધ્યાન દોરવું
- અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ (No-Confidence) — અનુ. 75; મંત્રીમંડળ સામે, ફક્ત લોકસભા
- નિંદા પ્રસ્તાવ (Censure Motion) — કારણ આપવું પડે; સરકાર પડે જરૂરી નહીં
- કાપ પ્રસ્તાવ (Cut Motion) — અનુદાનની માગ ઘટાડવા

બિલ — સામાન્ય, નાણાકીય અને ધન બિલ

બિલના મુખ્ય પ્રકાર: સામાન્ય બિલ (ordinary bill), ધન બિલ (money bill — અનુ. 110), નાણાકીય બિલ (financial bill — અનુ. 117), અને બંધારણ સુધારા બિલ (અનુ. 368). સામાન્ય બિલ કોઈ પણ ગૃહમાં રજૂ થઈ શકે અને બંને ગૃહોની સમાન શક્તિ રહે છે; મતભેદ થાય તો અનુ. 108 હેઠળ સંયુક્ત બેઠક બોલાવાય છે.

ધન બિલ (અનુચ્છેદ 110) ફક્ત કરવેરા, સરકારી ઉધાર, સંચિત નિધિ (Consolidated Fund)માંથી નાણાં ઉપાડ-જમા જેવી બાબતો સાથે જ સંબંધિત હોય. તે ફક્ત લોકસભામાં જ, રાષ્ટ્રપતિની ભલામણથી રજૂ થાય. કોઈ બિલ ધન બિલ છે કે નહીં તેનો અંતિમ નિર્ણય લોકસભાના અધ્યક્ષ આપે છે. ધન બિલ લોકસભા પસાર કરે પછી રાજ્યસભા પાસે માત્ર 14 દિવસ રહે છે — તે માત્ર ભલામણ કરી શકે, જે લોકસભા સ્વીકારે કે ન સ્વીકારે; રાજ્યસભા ધન બિલ રોકી કે ફેરફાર કરી શકતી નથી.

નાણાકીય બિલ (અનુ. 117) બે પ્રકારના છે: પ્રકાર-I માં અનુ. 110ની બાબતો ઉપરાંત અન્ય બાબતો પણ હોય — તે ધન બિલ જેવી જ રજૂઆત (ફક્ત લોકસભા, રાષ્ટ્રપતિની ભલામણ) માગે, પણ રાજ્યસભા તેને નકારી/સુધારી શકે. પ્રકાર-II માં સંચિત નિધિમાંથી ખર્ચનો સમાવેશ થાય, જે કોઈ પણ ગૃહમાં રજૂ થઈ શકે પણ રાષ્ટ્રપતિની ભલામણ આવશ્યક.

ધન બિલ vs. સામાન્ય બિલ

લક્ષણ	ધન બિલ (Art 110)	સામાન્ય બિલ
રજૂઆત	ફક્ત લોકસભા	કોઈ પણ ગૃહ
રાષ્ટ્રપતિની ભલામણ	જરૂરી (રજૂઆત પૂર્વે)	જરૂરી નહીં
રાજ્યસભાની સત્તા	માત્ર ભલામણ; 14 દિવસ	સમાન સત્તા
પ્રમાણીકરણ	લોકસભા અધ્યક્ષ — અંતિમ	લાગુ નહીં

લક્ષણ	ધન બિલ (Art 110)	સામાન્ય બિલ
સંયુક્ત બેઠક	જોગવાઈ નથી	જોગવાઈ છે (અનુ. 108)

સંયુક્ત બેઠક (Art 108)

અનુચ્છેદ 108 અનુસાર જ્યારે કોઈ સામાન્ય બિલ પર બંને ગૃહો વચ્ચે મડાગાંઠ (deadlock) સર્જાય — એટલે કે એક ગૃહ બિલ નકારી દે, અથવા સુધારા પર સંમતિ ન સધાય, અથવા એક ગૃહ બિલ પાસ થયા પછી 6 મહિના સુધી બીજું ગૃહ કોઈ કાર્યવાહી ન કરે — ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવી શકે છે. આ બેઠકની અધ્યક્ષતા લોકસભા અધ્યક્ષ કરે છે; તેમની ગેરહાજરીમાં લોકસભા ઉપાધ્યક્ષ. નોંધનીય — ઉપરાષ્ટ્રપતિ (રાજ્યસભા અધ્યક્ષ) ક્યારેય સંયુક્ત બેઠકની અધ્યક્ષતા કરતા નથી.

સંયુક્ત બેઠકમાં બિલ બંને ગૃહોના કુલ સભ્યોની હાજર અને મતદાન કરનાર બહુમતીથી પસાર થાય છે. લોકસભાની સંખ્યા વધુ હોવાથી તેનું પલ્લું ભારે રહે છે. ધન બિલ અને બંધારણ સુધારા બિલ માટે સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઈ નથી. અત્યાર સુધી માત્ર ત્રણ વખત સંયુક્ત બેઠક યોજાઈ છે: દહેજ પ્રતિબંધ બિલ (1961), બેંકિંગ સેવા આયોગ (નિરસન) બિલ (1978), અને ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિ (નિવારણ) સુધારા બિલ — POTA (2002).

સંયુક્ત બેઠક — ઝડપી તથ્યો

- અધ્યક્ષતા — લોકસભા અધ્યક્ષ (ઉપરાષ્ટ્રપતિ નહીં)
- ધન બિલ અને બંધારણ સુધારા બિલ માટે લાગુ નહીં
- અત્યાર સુધી ઇતિહાસમાં ફક્ત 3 વખત યોજાઈ
- 1961 દહેજ પ્રતિબંધ · 1978 બેંકિંગ સેવા · 2002 POTA

બજેટ — વાર્ષિક નાણાકીય નિવેદન

અનુચ્છેદ 112 અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ દર નાણાકીય વર્ષ માટે સંસદ સમક્ષ વાર્ષિક નાણાકીય નિવેદન (Annual Financial Statement) — જે 'બજેટ' તરીકે ઓળખાય છે — રજૂ કરાવે છે. તેમાં અંદાજિત આવક અને ખર્ચ દર્શાવાય. ખર્ચ બે ભાગમાં વહેંચાય: સંચિત નિધિ પર ભારિત ખર્ચ (charged expenditure — જેના પર સંસદ ચર્ચા કરી શકે પણ મત આપતી નથી, જેમ કે રાષ્ટ્રપતિનો પગાર, ન્યાયાધીશોના પગાર, CAGનો પગાર) અને સંચિત નિધિમાંથી થનાર ખર્ચ (made from — જેના પર મતદાન થાય, અનુદાનની માગ રૂપે).

બજેટ-સંબંધિત મુખ્ય ઘટકો: અનુદાનની માગ (Demands for Grants), વિનિયોગ બિલ (Appropriation Bill — અનુ. 114, સંચિત નિધિમાંથી નાણાં ઉપાડવાની કાનૂની સત્તા), અને નાણાં બિલ (Finance Bill — કરવેરા સંબંધિત જોગવાઈઓ). લેખાનુદાન (Vote on Account — અનુ. 116) સરકારને નવા બજેટ પસાર થાય ત્યાં સુધી ખર્ચ માટે અગ્રિમ ભંડોળ આપે છે.

ભારતની ત્રણ સરકારી નિધિ

નિધિ	અનુચ્છેદ	વિશેષતા
સંચિત નિધિ (Consolidated Fund)	266(1)	મુખ્ય નિધિ; ઉપાડ માટે સંસદની મંજૂરી જરૂરી
જાહેર ખાતું (Public Account)	266(2)	PF, નાની બચત; કાર્યકારી મંજૂરી પૂરતી
આકસ્મિક નિધિ (Contingency Fund)	267	રાષ્ટ્રપતિને હસ્તગત; અણધાર્યા ખર્ચ માટે

સંસદીય સમિતિઓ

સંસદનું મોટા ભાગનું વિગતવાર કાર્ય સમિતિઓમાં થાય છે, જેને 'મિની-સંસદ' કહેવાય. સમિતિઓ બે પ્રકારની છે: સ્થાયી સમિતિઓ (standing — કાયમી, વાર્ષિક રચાય) અને તદર્થ સમિતિઓ (ad-hoc — ચોક્કસ કાર્ય માટે, કાર્ય પૂરું થતાં વિસર્જિત). 1993થી વિભાગીય સ્થાયી સમિતિઓ (Department Related Standing Committees) ની વ્યવસ્થા શરૂ થઈ — હાલ 24 છે, જે મંત્રાલયોના કાર્યની તપાસ કરે છે.

ત્રણ મહત્ત્વની નાણાકીય સમિતિઓ યાદ રાખવી: જાહેર હિસાબ સમિતિ (Public Accounts Committee — 22 સભ્યો, CAGના અહેવાલની તપાસ, અધ્યક્ષ સામાન્ય રીતે વિપક્ષમાંથી), અંદાજ સમિતિ (Estimates Committee — 30 સભ્યો, ફક્ત લોકસભા, ખર્ચમાં કરકસરની ભલામણ) અને જાહેર સાહસ સમિતિ (Committee on Public Undertakings — 22 સભ્યો, જાહેર સાહસોની તપાસ).

મુખ્ય નાણાકીય સમિતિઓ

સમિતિ	કુલ સભ્યો	વિશેષતા
જાહેર હિસાબ સમિતિ (PAC)	22 (15 LS + 7 RS)	CAG અહેવાલ તપાસ; અધ્યક્ષ વિપક્ષમાંથી

સમિતિ	કુલ સભ્યો	વિશેષતા
અંદાજ સમિતિ	30 (ફક્ત લોકસભા)	કરકસરની ભલામણ; રાજ્યસભા સભ્ય નહીં
જાહેર સાહસ સમિતિ	22 (15 LS + 7 RS)	જાહેર સાહસોના કાર્યની તપાસ
વ્યવસાય સલાહકાર સમિતિ	—	ગૃહના કાર્યક્રમ/સમય ફાળવણી

ગણપૂર્તિ (Quorum) અને કાર્યવાહી

અનુચ્છેદ 100 અનુસાર કોઈ પણ ગૃહની બેઠકની માન્ય ગણપૂર્તિ (quorum) તે ગૃહના કુલ સભ્યોના 1/10 છે (પીઠાસીન અધિકારી સહિત). જો ગણપૂર્તિ ન હોય તો પીઠાસીન અધિકારી બેઠક સ્થગિત કરે અથવા ગણપૂર્તિ થાય ત્યાં સુધી મુલતવી રાખે. લોકસભા માટે આ સંખ્યા 55 (543નો 1/10 ≈ 55) અને રાજ્યસભા માટે 25 છે.

ગૃહમાં તમામ પ્રશ્નો હાજર અને મતદાન કરનાર સભ્યોની બહુમતીથી નક્કી થાય — પીઠાસીન અધિકારી પ્રથમ ઉદાહરણમાં મત આપતા નથી, પણ સમાનતા સ્થિતિમાં નિર્ણાયક મત આપે છે. ગૃહમાં કોઈ બેઠક ખાલી હોવા છતાં કે અયોગ્ય વ્યક્તિ ભાગ લે તો પણ કાર્યવાહી અમાન્ય ઠરતી નથી (અનુ. 100(1) અને (4)).

ગણપૂર્તિ — સંખ્યા

- નિયમ — કુલ સભ્યોના 1/10 (પીઠાસીન સહિત)
- લોકસભા — 55 સભ્યો
- રાજ્યસભા — 25 સભ્યો
- બંધારણીય આધાર — અનુચ્છેદ 100

પક્ષપલટા-વિરોધી કાયદો — 10મી અનુસૂચિ

પક્ષપલટા (defection)ની સમસ્યા રોકવા 52મા બંધારણ સુધારા (1985) દ્વારા 10મી અનુસૂચિ ઉમેરવામાં આવી. તે અનુસાર સભ્ય નીચેના કિસ્સામાં ગૃહની સદસ્યતા ગુમાવે: (1) જો સ્વેચ્છાએ પોતાના રાજકીય પક્ષની સદસ્યતા છોડે, (2) જો પક્ષના નિર્દેશ (whip) વિરુદ્ધ મત આપે કે મતદાનમાં ગેરહાજર રહે, (3) અપક્ષ સભ્ય કોઈ પક્ષમાં જોડાય, અથવા (4) નામાંકિત સભ્ય 6 મહિના પછી કોઈ પક્ષમાં જોડાય.

મૂળમાં 1/3 સભ્યો સાથેના વિભાજન (split)ને છૂટ હતી, પણ 91મા સુધારા (2003) દ્વારા આ છૂટ રદ થઈ — હવે માત્ર બે પક્ષોના વિલીનીકરણ (merger, જેમાં 2/3 સભ્યો સંમત હોય) ને જ માન્યતા છે. પક્ષપલટા સંબંધિત નિર્ણય પીઠાસીન અધિકારી (અધ્યક્ષ/સભાપતિ) આપે છે; કિહોટો હોલોહન કેસ (1992)માં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે આ નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર છે. 91મા સુધારે મંત્રીમંડળનું કદ પણ ગૃહના કુલ સભ્યોના 15% સુધી મર્યાદિત કર્યું.

પક્ષપલટા-વિરોધી — સંબંધિત સુધારા

સુધારો	વર્ષ	જોગવાઈ
52મો સુધારો	1985	10મી અનુસૂચિ ઉમેરી — પક્ષપલટા કાયદો
91મો સુધારો	2003	1/3 વિભાજનની છૂટ રદ; મંત્રીમંડળ 15% સુધી
કિહોટો હોલોહન કેસ	1992	અધ્યક્ષનો નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

BMC સિનિયર ક્લાર્ક 2023

1 રાજ્યસભામાં કેટલા સભ્યોની નીમણૂંક કરવાની સત્તા રાષ્ટ્રપતિને છે ?

(A) 10 **(B) 12** (C) 14 (D) 16

✓ **જવાબ:** (B) 12

GPSSB મદદનીશ ઈજનેર (સિવિલ) 2022

2 **ભારતના અનુચ્છેદ-101ની જોગવાઈ પ્રમાણે જો સંસદના બે માંથી કોઈ ગૃહના સભ્ય, ગૃહની પરવાનગી લીધા સિવાય તેની તમામ બેઠકોમાં થઈને કેટલા દિવસની મુદત સુધી ગેરહાજર રહે, તો ગૃહ તેની બેઠક ખાલી પડી હોવાનું જાહેર કરી શકશે ?**

(A) 30 દિવસ | **(B) 60 દિવસ** | (C) 90 દિવસ | (D) 120 દિવસ

✓ **જવાબ:** (B) 60 દિવસ

GPSSB વિભાગીય હિસાબનીશ 2017

3 **લોકસભાને બરખાસ્ત કરવાની સત્તા કોની છે ?**

(A) સંસદ | (B) ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાધીશ | **(C) રાષ્ટ્રપતિ** | (D) વડાપ્રધાન

✓ **જવાબ:** (C) રાષ્ટ્રપતિ

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (ખેતી) 2025

4 **ભારતીય સંસદીય પ્રણાલી (Parliamentary system)માં, પ્રશ્નોત્તરી સમય (Question Hour) એ સમય છે જ્યારે સાંસદો (MPs) _____**

(A) કાયદાઓ પર મત (Vote) આપી શકે છે. | **(B) મંત્રીઓને પ્રશ્નો પૂછી શકે છે.** | (C) બપોરનું ભોજન કરવા બ્રેક લઈ શકે છે. | (D) અધ્યક્ષ (Speaker)ની પસંદગી કરી શકે છે.

✓ **જવાબ:** (B) મંત્રીઓને પ્રશ્નો પૂછી શકે છે.

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2014

5 **સરકાર સામેનો અવિશ્વાસનો ઠરાવ ક્યાં રજૂ થાય છે ?**

(A) રાજ્યસભામાં | **(B) લોકસભામાં** | (C) રાજ્યસભા અને લોકસભામાં | (D) રાષ્ટ્રપતિને રૂબરૂ આવેદનપત્ર આપીને

✓ **જવાબ:** (B) લોકસભામાં

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2023

6 **ભારતીય સંસદીય પ્રણાલી અંગે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: 1. મંત્રીમંડળ વિરૂદ્ધ અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ માત્ર લોકસભામાં પસાર થઈ શકે. 2. રાષ્ટ્રપતિ રાજયસભાના સભ્ય હોવા જોઈએ. 3. વડાપ્રધાન લોકસભાના સભ્ય હોવા જોઈએ. ઉપરના વિધાનો પૈકી કયું / કયાં વિધાન / વિધાનો સાચું / સાચાં છે?**

(A) ફક્ત 1 | (B) ફક્ત 2 અને 3 | (C) ફક્ત 1 અને 3 | (D) 1, 2 અને 3

✓ **જવાબ:** (A) ફક્ત 1

GPSSB જુનિયર ફાર્માસિસ્ટ 2025

7 **ચોક્કસ સેવાની માંગણીની રકમમાં ઘટાડો કરવાનો પ્રસ્તાવ મૂકવા માટે ભારતીય સંસદમાં કયા પ્રકારનો પ્રસ્તાવ રજૂ કરવામાં આવે છે?**

(A) સમાપન પ્રસ્તાવ | **(B) કાપ પ્રસ્તાવ** | (C) સ્થગન પ્રસ્તાવ | (D) અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ

✓ **જવાબ:** (B) કાપ પ્રસ્તાવ

GPSSB સંશોધન મદદનીશ 2025

8 **ભારતીય બંધારણના અનુચ્છેદ 85 મુજબ, સંસદના સત્રોના સંબંધમાં રાષ્ટ્રપતિ નીચેનામાંથી કઈ સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે?**

(A) સંસદના કોઈપણ ગૃહને સ્થગિત કરવું | (B) બિલો પસાર કરવા | (C) અધ્યક્ષ (Speakers)ની નિમણૂક કરવી

(D) પ્રક્રિયા (procedure)ના નિયમોની રચના કરવી

✓ **જવાબ:** (A) સંસદના કોઈપણ ગૃહને સ્થગિત કરવું

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2023

9 **રાજ્યસભા વિષે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: 1. રાજ્યસભાના સભ્યની ચૂંટણી રાજ્યની વિધાનસભા અને વિધાન પરિષદના સભ્યો કરે છે. 2. રાજ્યસભા સંસદને રાજ્યયાદીના વિષય ઉપર કાયદો બનાવવા અધિકૃત કરી શકે છે. 3. રાજ્યસભા બંધારણીય સુધારાને લગતો ખરડો પસાર થતો અટકાવી શકે છે. 4. રાજ્યસભા નાણાં ખરડો પસાર થતો અટકાવી શકે છે. ઉપરનાં વિધાનો પૈકી કયાં વિધાનો સાચાં છે?**

(A) માત્ર 2, 3 અને 4 | **(B) માત્ર 2 અને 3** | (C) માત્ર 2 અને 4 | (D) 1, 2, 3 અને 4

✓ **જવાબ:** (B) માત્ર 2 અને 3

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2025

10 **ભારતીય સંસદની કાયદા ઘડવાની પ્રક્રિયામાં, નાણાં બિલ (Money Bill) વિશે નીચેનામાંથી કયું સાચું છે?**

(A) તેને લોકસભા અથવા રાજ્યસભામાં રજૂ કરી શકાય છે | (B) રાજ્યસભા નાણાં બિલને સંપૂર્ણ રીતે નકારી શકે છે

(C) તેને માત્ર લોકસભામાં જ રજૂ કરી શકાય છે | (D) તે બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક દ્વારા પસાર થવો આવશ્યક છે

✓ **જવાબ:** (C) તેને માત્ર લોકસભામાં જ રજૂ કરી શકાય છે

GSSSB ખેતી મદદનીશ 2025

11 **As of March 2025, out of the nine Union Territories, how many have representation in Rajya Sabha?**

(A) Two | **(B) Three** | (C) Four | (D) Five

✓ **જવાબ:** (B) Three

GSSSB મદદનીશ પરીક્ષક (પ્રશ્ન દસ્તાવેજ) 2025

12 **Which of the following committees handles the scheduling of business in the Houses of Parliament?**

(A) Ethics Committee | **(B) Business Advisory Committee** | (C) Estimates Committee | (D) Committee on Petitions

✓ **જવાબ:** (B) Business Advisory Committee

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

13 **લોકસભાનું કઈ બાબત પર આધિપત્ય છે?**

(A) રેલવે બજેટ | (B) સંરક્ષણ (ડિફેન્સ) બજેટ | (C) વિદેશ નીતિ | **(D) નાણાંકીય બિલ**

✓ **જવાબ:** (D) નાણાંકીય બિલ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

14 **કેન્દ્ર સરકારમાં પબ્લિક એકાઉન્ટ્સ કમિટિના ચેરમેનની નિમણૂંક કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે?**

(A) વડાપ્રધાન | (B) કેન્દ્રિય કેબીનેટ | **(C) લોકસભાના સ્પીકર** | (D) સુપ્રિમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ

✓ **જવાબ:** (C) લોકસભાના સ્પીકર

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

15 **રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા રાજ્યસભામાં કેટલા સદસ્યોને નિયુક્ત (Nominate) કરી શકાય ?**

(A) 15 | (B) 10 | **(C) 12** | (D) 6

✓ **જવાબ:** (C) 12

GSSSB હેડ ક્લાર્ક 2021

16 **''રાજ્યસભાની ચૂંટણી લડવા માટે ઉમેદવાર જે રાજ્યનો મતદાર હોય તે જ રાજ્યમાંથી ઉમેદવારી કરી શકશે.'' આ જોગવાઇ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કયા વર્ષમાં નાબૂદ કરવામાં આવી ?**

(A) 2003 | (B) 2001 | (C) 2004 | (D) 2002

✓ **જવાબ:** (A) 2003

GSSSB જુનિયર પ્રોસેસ આસિસ્ટન્ટ 2025

17 **બિલ પરની પસંદગી સમિતિઓ અને સંયુક્ત સમિતિઓને સંસદીય સમિતિઓની કઇ શ્રેણી હેઠળ વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે?**

(A) સ્થાયી સમિતિઓ | **(B) એડહોક સમિતિઓ** | (C) નાણાકીય સમિતિઓ | (D) વિભાગીય સમિતિઓ

✓ **જવાબ:** (B) એડહોક સમિતિઓ

GSSSB લેબોરેટરી આસિસ્ટન્ટ 2025

18 **Which Article talks about Power of the Deputy Speaker or other person to perform the duties of the office of, or to act as, the Speaker?**

(A) Article 95 | (B) Article 96 | (C) Article 97 | (D) Article 98

✓ **જવાબ:** (A) Article 95

GSSSB લેબોરેટરી ટેક્નિશિયન 2025

19 **Who presides over a joint sitting of the two Houses of Parliament?**

(A) Speaker of the Lok Sabha | (B) Chairman of the Rajya Sabha | (C) Prime Minister of India | (D) President of India

✓ **જવાબ:** (A) Speaker of the Lok Sabha

GSSSB નાયબ નિરીક્ષક 2022

20 **નીચે આપેલમાંથી કઈ શક્તિઓ લોકસભાને રાજ્યસભાની તુલનામાં અનન્ય રૂપથી પ્રાપ્ત છે ? (૧) ધન વિધેયક ફક્ત લોકસભામાં જ રજુ કરી શકાય છે. (૨) ધન વિધેયકના નિરસ્તીકરણ અથવા સુધારાના સંબંધમાં (૩) મંત્રી પરિષદના ઉત્તરદાયિત્વના સંબંધમાં (૪) અખિલ ભારતીય સેવાઓના સર્જનના સંબંધમાં નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો**

(A) ૧ અને ૪ | **(B) માત્ર ૧, ૨ અને ૩** | (C) માત્ર ૧, ૩ અને ૪ | (D) માત્ર ૨, ૩ અને ૪

✓ **જવાબ:** (B) માત્ર ૧, ૨ અને ૩

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (બાયોલોજી) 2025

21 **The Committee on Petitions falls under which category of Parliamentary Standing Committees?**

(A) Committees Relating to Day-to-Day Business | **(B) Committees to Enquire** | (C) Committees to Scrutinise and Control | (D) Departmental Standing Committees

✓ **જવાબ:** (B) Committees to Enquire

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (કેમેસ્ટ્રી) 2025

22 **Which article of the Indian Constitution provides the provision for the salaries and allowances of members of either House of Parliament?**

(A) Article 105 | **(B) Article 106** | (C) Article 107 | (D) Article 108

✓ **જવાબ:** (B) Article 106

GSSSB સિનિયર ક્લાર્ક 2016

23 રાષ્ટ્રપતિને લોકસભા ભંગ કરવાની સલાહ કોણ આપી શકે?

(A) સંસદ | (B) રાજ્યસભાના સભ્યો | (C) ઉપરાષ્ટ્રપતિ | **(D) વડાપ્રધાન**

✓ **જવાબ:** (D) વડાપ્રધાન

GSSSB સબ એકાઉન્ટન્ટ 2021

24 "સંઘ માટે એક સંસદ રહેશે, જે રાષ્ટ્રપતિ અને અનુક્રમે રાજ્યસભા અને લોકસભા નામે ઓળખાતા બે ગૃહોની બનશે." આ પ્રકારની જોગવાઈ ભારતીય બંધારણના કયા આર્ટિકલમાં કરવામાં આવી છે ?

(A) આર્ટિકલ - 73 | **(B) આર્ટિકલ - 79** | (C) આર્ટિકલ - 75 | (D) આર્ટિકલ - 77

✓ **જવાબ:** (B) આર્ટિકલ - 79

GSSSB સબ એકાઉન્ટન્ટ / સબ ઓડિટર 2017

25 ચૂંટણીપંચ દ્વારા જાહેરનામું પ્રાપ્ત થયા પછી સંસદનાં ગૃહમાં સભ્યોની નિમણૂક કોણ કરી શકે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ | (B) લોકસભા અધ્યક્ષ | (C) ચેરમેન | (D) પ્રધાનમંત્રી

✓ **જવાબ:** (A) રાષ્ટ્રપતિ

GSSSB સબ ઈન્સ્ટ્રક્ટર 2022

26 ધારાકીય કાર્યોમાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવતો શબ્દ 'ગિલોટીન'(Guillotine) નો અર્થ નીચેના પૈકી કયો થાય છે?

(A) ગૃહની કાર્યવાહી અનિશ્ચિત કાળ સુધી સ્થગિત કરવી | (B) સદનનું વિસર્જન થવું | (C) કોઈ ખરડો ધ્વની મતથી પસાર કરવો

(D) કોઈ ખરડા પરની ચર્ચાને સમાપ્ત કરવી

✓ **જવાબ:** (D) કોઈ ખરડા પરની ચર્ચાને સમાપ્ત કરવી

ગુજરાત હાઈકોર્ટ આસિસ્ટન્ટ લાઈબ્રેરિયન 2023

27 How many seats in the Lok Sabha are reserved for Scheduled Tribes?

(A) 47 | (B) 29 | (C) 34 | (D) 17

✓ **જવાબ:** (A) 47

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

28 ભારતના એકત્રિત ફંડ ખાતે ઉધારેલા ખર્ચને લગતા હોય તેટલા પૂરતાં અંદાજો બાબતે નીચેનાં પૈકી કયું/કયાં વિધાન/વિધાનો સાચું/સાચાં છે?

(A) આવા અંદાજો સંસદમાં મતદાન માટે રજૂ કરવામાં આવશે નહિ. | (B) આવા અંદાજોની સંસદના બેમાંથી કોઈ ગૃહમાં ચર્ચા થઇ શકે છે.

(C) A અને B બંને | (D) A અને B પૈકી કોઈ નહિ.

✓ **જવાબ:** (C) A અને B બંને

RMC જુનિયર ક્લાર્ક 2021

29 રાજ્યસભામાં ગૃહનું કામકાજ હાથ ધરવાં અને ચાલુ રાખવા કુલ કેટલા સભ્યો ઓછામાં ઓછા હાજર રહેવા જરૂરી છે ?

(A) 83 | (B) 125 | (C) 166 | **(D) 25**

✓ **જવાબ:** (D) 25

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

30 કેન્દ્ર સરકારનું બજેટ સૌપ્રથમ ક્યાં રજૂ કરવામાં આવે છે ?

(A) રાષ્ટ્રપતિ ભવન | (B) પ્રધાનમંત્રી ભવન | (C) રાજ્યસભા | **(D) લોકસભા**

✓ **જવાબ:** (D) લોકસભા

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

31 ભારતીય સંસદ બાબતે નીચેના વિકલ્પમાંથી સાચા વિકલ્પની પસંદગી કરો. વિધાન 1 : મૂળભૂત અધિકારોના અમલ બાબતના કાયદા માત્ર સંસદ જ ઘડી શકે છે. વિધાન 2 : અનુચ્છેદ 79 મુજબ સંસદમાં રાષ્ટ્રપતિ, લોકસભા અને રાજ્યસભાનો સમાવેશ થાય છે. વિધાન 3 : સંસદના નીચલા ગૃહના સભ્યો દ્વારા સંબંધિત રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશનું પ્રતિનિધિત્વ કરવામાં આવે છે જ્યારે ઉપલા ગૃહના સભ્યો દ્વારા પ્રજાનું પ્રતિનિધિત્વ કરવામાં આવે છે.

(A) વિધાન 1 અને 2 | (B) તમામ વિધાન સાચા છે. | (C) વિધાન 2 અને 3 | (D) વિધાન 1 અને 3

✓ **જવાબ:** (A) વિધાન 1 અને 2

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2023

32 નીચેનાં પૈકી શાની ચૂંટણી દર પાંચ વર્ષે કરવામાં આવે છે? 1. લોકસભા 2. રાજ્યસભા 3. વિધાનસભા 4. સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓ નીચેના પૈકી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો.

(A) ફક્ત 1, 2, અને 4 | (B) ફક્ત 2, 3 અને 4 | **(C) ફક્ત 1, 3 અને 4** | (D) 1, 2, 3 અને 4

✓ **જવાબ:** (C) ફક્ત 1, 3 અને 4

GSSSB ખેતી મદદનીશ 2025

33 In which year were the Departmentally Related Standing Committees (DRSCs) increased from 17 to 24?

(A) 1995 | (B) 2000 | **(C) 2004** | (D) 2007

✓ **જવાબ:** (C) 2004

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

34 રાષ્ટ્રપતિ ક્યુ બિલ પાછું પણ મોકલી શકતા નથી કે સંમતિ માટે રોકી પણ શકતા નથી ?

(A) સંરક્ષણ બિલ | **(B) નાણાંકીય બિલ** | (C) કાયદાકીય બિલ | (D) (A), (B) અને (C) ત્રણમાંથી એકપણ નહીં

✓ **જવાબ:** (B) નાણાંકીય બિલ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

35 **"રાજ્યસભાની ચૂંટણી લડવા માટે ઉમેદવાર જે રાજ્યનો મતદાર હોય તે જ રાજ્યમાંથી ઉમેદવારી કરી શકશે." આ જોગવાઇ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કયા વર્ષમાં નાબુદ કરવામાં આવી?**

(A) 2003 (B) 2001 (C) 2004 (D) 2002

✓ **જવાબ:** (A) 2003

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

36 **લોકસભાના પ્રથમ સ્પીકર કોણ હતા ?**

(A) હુકુમ સીંધ (B) ક. મા. મુનશી **(C) ગણેશ વી. માવલંકર** (D) યુ. એન. ઢેબર

✓ **જવાબ:** (C) ગણેશ વી. માવલંકર

GSSSB હેડ ક્લાર્ક 2021

37 **ભારતના લોકસભાના અધ્યક્ષ તથા ઉપાધ્યક્ષની સોગંદવિધિ કોના દ્વારા કરાવવામાં આવે છે ?**

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ (C) ઉપરાષ્ટ્રપતિ **(D) ઉપરોક્ત પૈકી એકપણ નહીં**

✓ **જવાબ:** (D) ઉપરોક્ત પૈકી એકપણ નહીં

GSSSB લેબોરેટરી આસિસ્ટન્ટ 2025

38 **To which of the following is 'Article 76' of the Constitution of India related?**

(A) Composition of Parliament **(B) Attorney-General for India** (C) Constitution of Parliament (D) The Chairman and Deputy Chairman of the Council of States

✓ **જવાબ:** (B) Attorney-General for India

GSSSB નાયબ નિરીક્ષક 2022

39 **જ્યારે લોકસભા અને રાજ્યસભા વચ્ચે સહમતિ ન સધાય ત્યારે સંસદના બંન્ને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવવામાં આવે છે. આ પ્રકારની સંયુક્ત બેઠક નીચે પૈકી કોના માટે બોલાવવામાં આવે છે ? (૧) સામાન્ય ખરડા માટે (૨) નાણા બિલ માટે (૩) સંવૈધાનિક સંશોધન બિલ માટે નીચે પૈકી યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો:**

(A) માત્ર ૧ (B) માત્ર ૨ અને ૩ (C) માત્ર ૧ અને ૩ (D) ૧, ૨ અને ૩ તમામ

✓ **જવાબ:** (A) માત્ર ૧

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

40 **લોકસભાના અધ્યક્ષની ગેરહાજરીમાં સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકમાં નીચેના પૈકી કોણ અધ્યક્ષ તરીકે ફરજ બજાવશે?**

(A) લોકસભાના નાયબ અધ્યક્ષ (B) રાજ્યસભાના નાયબ અધ્યક્ષ (C) ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ (D) ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિ

✓ **જવાબ:** (A) લોકસભાના નાયબ અધ્યક્ષ

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

41 **લોકસભાએ પસાર કરીને રાજ્યસભાને ભલામણ માટે મોકલેલ ખરડો કેટલા દિવસમાં રાજ્યસભાએ લોકસભાને પરત મોકલવાનો હોય છે ?**

(A) 7 દિવસ | (B) 15 દિવસ | **(C) 14 દિવસ** | (D) 21 દિવસ

✓ **જવાબ:** (C) 14 દિવસ

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

42 **સંસદમાં સભ્યો દ્વારા લાવવામાં આવતા નિંદા પ્રસ્તાવ (censure motion) અને અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ (No Confidence motion) બાબતે નીચેના વિકલ્પમાંથી સાચા વિકલ્પની પસંદગી કરો. વિધાન 1 : નિંદા પ્રસ્તાવ લાવવા માટેનું કારણ રજૂ કરવું પડે જ્યારે અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ માટે કારણ રજૂ કરવું જરૂરી નથી. વિધાન 2 : નિંદા પ્રસ્તાવ સંસદમાં જો બહુમતીથી પસાર થાય તો મંત્રીમંડળએ રાજીનામું આપવાની જરૂર નથી, જ્યારે અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ સંસદમાં જો બહુમતીથી પસાર થાય તો મંત્રીમંડળએ રાજીનામું આપવું પડે.**

(A) વિધાન 1 અને 2 | (B) તમામ વિધાન સાચા છે | (C) વિધાન 2 અને 3 | (D) વિધાન 1 અને 3

✓ **જવાબ:** (A) વિધાન 1 અને 2

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

43 **સંસદના કોઈપણ ગૃહમાં કોણ પ્રથમ મત આપી ન શકે?**

(A) સ્પીકર | (B) ચેરમેન | **(C) (A) અને (B) બન્ને** | (D) (A), (B) અને (C) ત્રણેયમાંથી એકપણ નહીં.

✓ **જવાબ:** (C) (A) અને (B) બન્ને

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

44 **અમુક સંજોગોમાં બન્ને ગૃહ (લોકસભા અને રાજ્યસભા) ની સંયુક્ત બેઠક બોલાવવાની જરૂરિયાત ઉભી થાય છે. આ અંગે કઈ બાબત સત્ય નથી?**

(A) એક ગૃહે કોઈ વિધેયક પસાર કરીને બીજા ગૃહને મોકલી આપ્યા પછી તે વિધેયકમાં કરવાના સુધારા વિશે ગૃહો છેવટે સહમત ન થાય ત્યારે

(B) એક ગૃહે મંજૂર કરેલ વિધેયક બીજા ગૃહને મળે તે તારીખથી છ મહિના કરતા વધુ સમય સુધી તે ગૃહમાં પસાર થયા વિના પડ્યું રહે ત્યારે

(C) રાષ્ટ્રપતિ બંધારણમાં સુધારા બાબતનું વિધેયક પરત મોકલે ત્યારે | (D) કોઈ એક વિધેયકને બીજુ ગૃહ નામંજૂર કરે ત્યારે

✓ **જવાબ:** (C) રાષ્ટ્રપતિ બંધારણમાં સુધારા બાબતનું વિધેયક પરત મોકલે ત્યારે

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

45 **ભારતના એકત્રિત ફંડમાંથી નાણા ઉપાડવા માટેની અધિકૃતતા ..... તરફથી હોવી જરૂરી છે.**

(A) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ | **(B) ભારતની સંસદ** | (C) ભારતના પ્રધાનમંત્રી | (D) કેન્દ્રીય નાણામંત્રી

✓ **જવાબ:** (B) ભારતની સંસદ

GSSSB હેડ ક્લાર્ક 2021

46 **ભારતીય સંવિધાન અનુસાર લોકસભા સત્રની બે બેઠકો વચ્ચેનો ગાળો કેટલા માસથી વધવો જોઈએ નહીં ?**

(A) છ માસ | (B) એક વર્ષ | (C) નવ માસ | (D) 200 દિવસ

✓ **જવાબ:** (A) છ માસ

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

47 **સંસદના સભ્યની ગેરલાયકાત બાબતે કોઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તે અંગે નિર્ણય લેવાની સત્તા કોની છે?**

(A) ભારતના ચૂંટણી કમિશનનો અભિપ્રાય મેળવી રાષ્ટ્રપતિની | (B) લોકસભાના અધ્યક્ષ સાથે પરામર્શ કરીને વડાપ્રધાનની | (C) સર્વોચ્ચ અદાલત સાથે પરામર્શ કરીને મંત્રીમંડળની | (D) લોકસભાના અધ્યક્ષ સાથે પરામર્શ કરીને ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિની

✓ **જવાબ:** (A) ભારતના ચૂંટણી કમિશનનો અભિપ્રાય મેળવી રાષ્ટ્રપતિની

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

48 **રાજ્યસભામાં ગુજરાતની કેટલી બેઠકો ફાળવવામાં આવેલ છે ?**

(A) 10 | **(B) 11** | (C) 12 | (D) 26

✓ **જવાબ:** (B) 11

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

49 **નાણાં બિલ (Money Bill) બાબતે નીચેનામાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો. વિધાન 1 : નાણાં બિલ રાષ્ટ્રપતિશ્રીની પૂર્વમંજૂરી બાદ જ લાવી શકાય. વિધાન 2 : નાણાં બિલ નક્કી કરવાની આખરી સત્તા રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ હોય. વિધાન 3 : નાણાંબિલ માત્ર મંત્રીમંડળના સભ્ય દ્વારા માત્ર લોકસભામાં લાવી શકાય. વિધાન 4 : નાણાંબિલને મંજૂરી આપવી એ રાષ્ટ્રપતિશ્રી માટે બંધનકર્તા છે.**

(A) વિધાન 1 અને 2 | (B) વિધાન 3 અને 4 | (C) વિધાન 2 અને 3 | **(D) વિધાન 1 અને 3**

✓ **જવાબ:** (D) વિધાન 1 અને 3

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

50 **સંસદના ઉપલા ગૃહને ___ કહે છે.**

(A) લોકસભા | **(B) રાજ્યસભા** | (C) વિધાનસભા | (D) (A), (B) અને (C) ત્રણેયમાંથી એકપણ નહીં.

✓ **જવાબ:** (B) રાજ્યસભા

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

51 **રાજ્યોને ફાળે આવતી લોકસભાની બેઠકોની અને દરેક રાજ્યના પ્રાદેશિક મતદાર મંડળોમાં વિભાજનની ફેરગોઠવણી ક્યારે કરવામાં આવે છે?**

(A) સંસદના બન્ને ગૃહો ફેરગોઠવણીનો ઠરાવ પસાર કરે ત્યારબાદ | (B) દરેક 20 વર્ષ બાદ | **(C) દરેક વસ્તી ગણતરી પૂરી થયા બાદ** | (D) રાષ્ટ્રપતિ સંસદના ઠરાવ બાદ જાહેરનામું બહાર પાડે ત્યારબાદ

✓ **જવાબ:** (C) દરેક વસ્તી ગણતરી પૂરી થયા બાદ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

52 લોકસભામાં એંગ્લો-ઇન્ડિયન વર્ગના પ્રતિનિધિત્વ અંગે નીચે પૈકી શું પ્રાસંગિક છે ?

(A) રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા બે એંગ્લો-ઇન્ડિયનની નિયુક્તિ કરવામાં આવશે. (B) એક એંગ્લો-ઇન્ડિયનનું પ્રતિનિધિત્વ કરવામાં આવશે.

(C) 104મા બંધારણીય સુધારા અન્વયે એંગ્લો-ઇન્ડિયનને નિયુક્ત કરવાની જોગવાઇ રદ કરવામાં આવેલ છે.

(D) રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા એંગ્લો-ઇન્ડિયનને નિયુક્ત કરવાની જોગવાઇ રદ કરવામાં આવી છે.

✓ **જવાબ:** (C) 104મા બંધારણીય સુધારા અન્વયે એંગ્લો-ઇન્ડિયનને નિયુક્ત કરવાની જોગવાઇ રદ કરવામાં આવેલ છે.

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

53 માંગણીની રકમમાં રૂ. 1(એક) સુધીનો ઘટાડો દર્શાવતી કાપ દરખાસ્તને ___ કહે છે.

(A) પ્રતીકાત્મક કાપ (Token Cut) (B) નીતિ વિષયક કાપ (Policy Cut) (C) આર્થિક કાપ (Economic Cut)

(D) નિંદા કાપ (Censure Cut)

✓ **જવાબ:** (A) પ્રતીકાત્મક કાપ (Token Cut)

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

54 સંસદના કોઈપણ સભ્યને સંસદના સત્ર પહેલાં અને પછીના કેટલા દિવસ દરમિયાન દીવાની અદાલતની કાર્યવાહી માટે ધરપકડથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે?

(A) 40 દિવસ (B) 30 દિવસ (C) 45 દિવસ (D) આવો કોઈ વિશેષાધિકાર નથી

✓ **જવાબ:** (A) 40 દિવસ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

55 લોકસભામાં "શૂન્ય કાળ"નો નીચે પૈકી શું અર્થ થાય ?

(A) ભારતની લોકસભાની ચાલુ બેઠકનો પ્રથમ કલાક **(B) પ્રશ્નકાળ અને દિવસના એજન્ડા વચ્ચેનો સમય**

(C) પ્રશ્નકાળ પહેલાંનો એક કલાક (D) ટૂંકુ નિવેદન કે ટિપ્પણી

✓ **જવાબ:** (B) પ્રશ્નકાળ અને દિવસના એજન્ડા વચ્ચેનો સમય

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

56 આ વિધેયક રાજ્યસભામાં રજૂ કરી શકાતું નથી.

(A) સંરક્ષણ વિધેયક (B) પક્ષાંતર વિધેયક (C) નીતિ વિષયક વિધેયક **(D) નાણાં વિધેયક**

✓ **જવાબ:** (D) નાણાં વિધેયક

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

57 કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કર અને અન્ય આવકો દ્વારા પ્રાપ્ત થતું મહેસૂલ ક્યાં જમા થાય છે ?

(A) ભારતની આકસ્મિક નિધિ | (B) ભારતનું જાહેર ખાતું | **(C) ભારતની સંચિત નિધિ** | (D) જમા અને વ્યાજ નિધિ

✓ **જવાબ:** (C) ભારતની સંચિત નિધિ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

58 ભારતીય બંધારણની જોગવાઈ મુજબ ગૃહ (રાજ્યસભા કે લોકસભા) ના કોરમ માટે ગૃહના સભ્યોની કુલ સંખ્યાના કેટલા સભ્યોની હાજરી હોવી જરૂરી છે?

(A) 1/20 | (B) 1/4 | **(C) 1/10** | (D) 1/3

✓ **જવાબ:** (C) 1/10

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

59 રાજ્યસભામાં સદસ્યની મુદત કેટલી હોય છે ?

(A) 4 વર્ષ | (B) 5 વર્ષ | **(C) 6 વર્ષ** | (D) 3 વર્ષ

✓ **જવાબ:** (C) 6 વર્ષ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

60 ભારતીય સંવિધાનના ક્યા આર્ટિકલ અંતર્ગત સંસદની રચના કરવામાં આવે છે?

(A) આર્ટિકલ - 73 | (B) આર્ટિકલ - 75 | (C) આર્ટિકલ - 78 | **(D) આર્ટિકલ - 79**

✓ **જવાબ:** (D) આર્ટિકલ - 79

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

61 ભારતીય બંધારણના આર્ટિકલ - 83 અંતર્ગત રાજ્યસભાના સભ્યો નિવૃત્ત થવાની જોગવાઈ ક્યા પ્રકારે કરવામાં આવેલ છે?

(A) રાજ્યસભાના 1/3 સભ્યો પ્રતિવર્ષ નિવૃત્ત થશે. | (B) રાજ્યસભાના 2/3 સભ્યો પ્રતિવર્ષ નિવૃત્ત થશે.

(C) રાજ્યસભાના 1/3 સભ્યો દર બે વર્ષે નિવૃત્ત થશે. | (D) રાજ્યસભાના 2/3 સભ્યો દર બે વર્ષે નિવૃત્ત થશે.

✓ **જવાબ:** (C) રાજ્યસભાના 1/3 સભ્યો દર બે વર્ષે નિવૃત્ત થશે.

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

62 ભારતની લોકસભાના અધ્યક્ષ તથા ઉપાધ્યક્ષની શપથવિધિ કોના દ્વારા કરાવવામાં આવે છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ | (B) સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ | (C) ઉપરાષ્ટ્રપતિ | **(D) ઉપરોક્ત પૈકી એકપણ નહીં**

✓ **જવાબ:** (D) ઉપરોક્ત પૈકી એકપણ નહીં

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

63 **ભારતીય બંધારણ અનુસાર લોકસભા સત્રની બે બેઠકો વચ્ચેનો ગાળો કેટલા માસથી વધવો જોઈએ નહીં?**

(A) છ માસ | (B) એક વર્ષ | (C) નવ માસ | (D) 200 દિવસ

✓ **જવાબ:** (A) છ માસ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

64 **સંસદ સભ્યોની બનેલી "અનુસૂચિત જાતિ-જનજાતિ કલ્યાણ સમિતિ" અંગે કઈ બાબત સુસંગત નથી ?**

(A) સમિતિના અધ્યક્ષ જે-તે ખાતા (અનુસૂચિત જાતિ-જનજાતિ કલ્યાણ વિભાગ) ના મંત્રી હોય છે. | (B) સમિતિની મુદત 1 વર્ષની હોય છે.

(C) સમિતિમાં કુલ 30 સભ્યો હોય છે. | (D) સમિતિમાં 10 સભ્યો રાજ્યસભાના હોય છે.

✓ **જવાબ:** (A) સમિતિના અધ્યક્ષ જે-તે ખાતા (અનુસૂચિત જાતિ-જનજાતિ કલ્યાણ વિભાગ) ના મંત્રી હોય છે.

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

65 **ભારતીય બંધારણના આર્ટિકલ-80 અનુસાર રાજ્યસભામાં સભ્યોની મહત્તમ સંખ્યા જણાવો.**

(A) 253 | **(B) 250** | (C) 245 | (D) 238

✓ **જવાબ:** (B) 250

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ભારતમાં સંસદની રચના કયા ઘટકોથી થાય છે?**

(A) ફક્ત લોકસભા અને રાજ્યસભા | **(B) રાષ્ટ્રપતિ, લોકસભા અને રાજ્યસભા** | (C) રાષ્ટ્રપતિ અને લોકસભા

(D) ઉપરાષ્ટ્રપતિ, લોકસભા અને રાજ્યસભા

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 79 અનુસાર સંસદ રાષ્ટ્રપતિ અને બે ગૃહોથી બને છે; રાષ્ટ્રપતિ સંસદનો અભિન્ન ભાગ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **રાજ્યસભાના સભ્યનો કાર્યકાળ કેટલા વર્ષનો હોય છે?**

(A) 4 વર્ષ | (B) 5 વર્ષ | **(C) 6 વર્ષ** | (D) 2 વર્ષ

ઉકેલ: રાજ્યસભા સ્થાયી ગૃહ છે; દરેક સભ્ય 6 વર્ષ સેવા આપે અને 1/3 સભ્યો દર 2 વર્ષે નિવૃત્ત થાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **લોકસભાનો સામાન્ય કાર્યકાળ કેટલો છે?**

(A) 6 વર્ષ | (B) 4 વર્ષ | **(C) 5 વર્ષ** | (D) 7 વર્ષ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 83(2) અનુસાર લોકસભાનો કાર્યકાળ પ્રથમ બેઠકથી 5 વર્ષ; રાષ્ટ્રપતિ વહેલા વિસર્જન કરી શકે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **ધન બિલની વ્યાખ્યા કયા અનુચ્છેદમાં આપવામાં આવી છે?**

(A) અનુચ્છેદ 109 | **(B) અનુચ્છેદ 110** | (C) અનુચ્છેદ 112 | (D) અનુચ્છેદ 117

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 110 ધન બિલની વ્યાખ્યા આપે છે; તે ફક્ત લોકસભામાં રાષ્ટ્રપતિની ભલામણથી રજૂ થાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **સંસદની સંયુક્ત બેઠકની અધ્યક્ષતા કોણ કરે છે?**

(A) ઉપરાષ્ટ્રપતિ | (B) રાષ્ટ્રપતિ | **(C) લોકસભા અધ્યક્ષ** | (D) રાજ્યસભા ઉપાધ્યક્ષ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 108 હેઠળ સંયુક્ત બેઠકની અધ્યક્ષતા લોકસભા અધ્યક્ષ કરે છે; ઉપરાષ્ટ્રપતિ ક્યારેય નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **રાજ્યસભામાં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કેટલા સભ્યો નામાંકિત કરી શકાય છે?**

(A) 10 | **(B) 12** | (C) 14 | (D) 2

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 80 અનુસાર સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કલા અને સમાજસેવા ક્ષેત્રના 12 સભ્યો રાષ્ટ્રપતિ નામાંકિત કરે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **પક્ષપલટા-વિરોધી જોગવાઈઓ બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં છે?**

(A) 9મી અનુસૂચિ | **(B) 10મી અનુસૂચિ** | (C) 11મી અનુસૂચિ | (D) 12મી અનુસૂચિ

ઉકેલ: 52મા સુધારા (1985) દ્વારા ઉમેરાયેલ 10મી અનુસૂચિ પક્ષપલટા-વિરોધી કાયદો ધરાવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **પક્ષપલટા-વિરોધી જોગવાઈઓ કયા બંધારણ સુધારા દ્વારા દાખલ થઈ?**

(A) 44મો સુધારો | **(B) 52મો સુધારો** | (C) 61મો સુધારો | (D) 73મો સુધારો

ઉકેલ: 52મો બંધારણ સુધારો (1985) — 10મી અનુસૂચિ ઉમેરી પક્ષપલટા પર પ્રતિબંધ મૂક્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **લોકસભાના સભ્ય બનવા માટે લઘુત્તમ ઉંમર કેટલી હોવી જોઈએ?**

(A) 21 વર્ષ | **(B) 25 વર્ષ** | (C) 30 વર્ષ | (D) 35 વર્ષ

ઉકેલ: લોકસભા માટે લઘુત્તમ ઉંમર 25 વર્ષ; રાજ્યસભા માટે 30 વર્ષ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **વાર્ષિક નાણાકીય નિવેદન (બજેટ) કયા અનુચ્છેદ સાથે સંબંધિત છે?**

(A) અનુચ્છેદ 110 | **(B) અનુચ્છેદ 112** | (C) અનુચ્છેદ 114 | (D) અનુચ્છેદ 117

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 112 અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ સંસદ સમક્ષ વાર્ષિક નાણાકીય નિવેદન રજૂ કરાવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **નીચેનામાંથી કયું ગૃહ સ્થાયી ગૃહ છે, જેનું વિસર્જન થતું નથી?**

(A) લોકસભા | **(B) રાજ્યસભા** | (C) વિધાનસભા | (D) બંને ગૃહ

ઉકેલ: રાજ્યસભા સ્થાયી ગૃહ છે; તેનું ક્યારેય વિસર્જન થતું નથી, ફક્ત 1/3 સભ્યો દર 2 વર્ષે નિવૃત્ત થાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **રાજ્યસભાના પદાધિકારી અધ્યક્ષ (ex-officio Chairman) કોણ હોય છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિ | **(B) ઉપરાષ્ટ્રપતિ** | (C) લોકસભા અધ્યક્ષ | (D) વડાપ્રધાન

ઉકેલ: ઉપરાષ્ટ્રપતિ રાજ્યસભાના પદાધિકારી અધ્યક્ષ છે; ઉપાધ્યક્ષ સભ્યો પોતામાંથી ચૂંટે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 **ધન બિલ લોકસભા પાસ કર્યા પછી રાજ્યસભા તેને કેટલા દિવસ સુધી રોકી શકે છે?**

(A) 7 દિવસ | **(B) 14 દિવસ** | (C) 21 દિવસ | (D) 30 દિવસ

ઉકેલ: રાજ્યસભા ધન બિલ વધુમાં વધુ 14 દિવસ સુધી રાખી શકે; તે ફક્ત ભલામણ કરી શકે, રોકી શકતી નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 **લોકસભાની માન્ય ગણપૂર્તિ (quorum) કુલ સભ્યોના કેટલા ભાગની હોય છે?**

(A) 1/4 | (B) 1/6 | **(C) 1/10** | (D) 1/3

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 100 અનુસાર ગૃહની ગણપૂર્તિ કુલ સભ્યોના 1/10 છે (પીઠાસીન અધિકારી સહિત).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 **જાહેર હિસાબ સમિતિ (PAC)માં કુલ કેટલા સભ્યો હોય છે?**

(A) 15 | **(B) 22** | (C) 30 | (D) 45

ઉકેલ: PACમાં 22 સભ્યો (15 લોકસભા + 7 રાજ્યસભા); તે CAG અહેવાલની તપાસ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 **શૂન્યકાળ (Zero Hour) વિશે કયું વિધાન સાચું છે?**

(A) તેનો બંધારણમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે | **(B) તે ભારતીય સંસદીય નવાચાર છે, બંધારણમાં ઉલ્લેખ નથી** | (C) તે પ્રશ્નકાળ પહેલાં શરૂ થાય | (D) તે ફક્ત રાજ્યસભામાં થાય

ઉકેલ: શૂન્યકાળ ભારતીય નવાચાર છે; બંધારણ કે કાર્યવાહી નિયમોમાં ઉલ્લેખ નથી. તે પ્રશ્નકાળ પછી શરૂ થાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 **કોઈ બિલ ધન બિલ છે કે નહીં તેનો અંતિમ નિર્ણય કોણ આપે છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિ | (B) વડાપ્રધાન | **(C) લોકસભા અધ્યક્ષ** | (D) નાણામંત્રી

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 110(3) અનુસાર ધન બિલ અંગેનો અધ્યક્ષનો નિર્ણય અંતિમ અને નિર્ણાયક છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 **બંધારણ અનુસાર લોકસભાની મહત્તમ સભ્યસંખ્યા કેટલી હોઈ શકે?**

(A) 545 | **(B) 550** | (C) 552 | (D) 543

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 81 અનુસાર મહત્તમ 550 (530 રાજ્ય + 20 કેન્દ્રશાસિત); વાસ્તવિક હાલ 543 છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 **નીચેનામાંથી કઈ બાબત માટે સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઈ નથી?**

(A) સામાન્ય બિલ | (B) ધન બિલ | (C) નાણાકીય બિલ પ્રકાર-I | **(D) બંને — ધન બિલ અને બંધારણ સુધારા બિલ**

ઉકેલ: ધન બિલ અને બંધારણ સુધારા બિલ માટે સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઈ નથી; ફક્ત સામાન્ય બિલ માટે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 **વર્ષમાં સંસદનાં બે સત્ર વચ્ચે વધુમાં વધુ કેટલા સમયનો ગાળો હોઈ શકે?**

(A) 3 મહિના | **(B) 6 મહિના** | (C) 9 મહિના | (D) 12 મહિના

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 85 અનુસાર એક સત્રની છેલ્લી અને બીજા સત્રની પ્રથમ બેઠક વચ્ચે 6 મહિનાથી વધુ ગાળો ન હોવો જોઈએ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 **સંસદની સંયુક્ત બેઠક અત્યાર સુધી કેટલી વખત યોજાઈ છે?**

(A) 2 વખત | **(B) 3 વખત** | (C) 4 વખત | (D) 5 વખત

ઉકેલ: 1961 (દહેજ પ્રતિબંધ), 1978 (બેંકિંગ સેવા આયોગ), 2002 (POTA) — કુલ 3 વખત.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 **સત્રાવકાશ (Prorogation) કોણ કરે છે?**

(A) લોકસભા અધ્યક્ષ | **(B) રાષ્ટ્રપતિ** | (C) વડાપ્રધાન | (D) ઉપરાષ્ટ્રપતિ

ઉકેલ: સત્રાવકાશ (સત્રની સમાપ્તિ) રાષ્ટ્રપતિ કરે છે; સ્થગન પીઠાસીન અધિકારી કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **પક્ષપલટા સંબંધિત નિર્ણય કોણ આપે છે?**

(A) સર્વોચ્ચ અદાલત | (B) ચૂંટણી પંચ | **(C) ગૃહના પીઠાસીન અધિકારી (અધ્યક્ષ/સભાપતિ)** | (D) રાષ્ટ્રપતિ

ઉકેલ: 10મી અનુસૂચિ અનુસાર નિર્ણય પીઠાસીન અધિકારી આપે; કિહોટો હોલોહન કેસ (1992)માં તે ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર ઠર્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **અંદાજ સમિતિ (Estimates Committee)માં કેટલા સભ્યો હોય છે અને કયા ગૃહના?**

(A) 22 — બંને ગૃહ | **(B) 30 — ફક્ત લોકસભા** | (C) 15 — ફક્ત રાજ્યસભા | (D) 45 — બંને ગૃહ

ઉકેલ: અંદાજ સમિતિમાં 30 સભ્યો, બધા લોકસભામાંથી; તેમાં રાજ્યસભાનો કોઈ સભ્ય હોતો નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **પ્રશ્નકાળ (Question Hour) સામાન્ય રીતે કયા સમયે યોજાય છે?**

(A) બેઠકના છેલ્લા કલાકમાં | **(B) બેઠકના પ્રથમ કલાકમાં** | (C) બપોર પછી | (D) સાંજે

ઉકેલ: પ્રશ્નકાળ બેઠકનો પ્રથમ કલાક (સવારે 11-12) છે; શૂન્યકાળ તેના પછી 12 વાગ્યે શરૂ થાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **91મા બંધારણ સુધારા (2003)એ મંત્રીમંડળનું મહત્તમ કદ ગૃહના કુલ સભ્યોના કેટલા ટકા સુધી મર્યાદિત કર્યું?**

(A) 10% | (B) 12% | **(C) 15%** | (D) 20%

ઉકેલ: 91મા સુધારે મંત્રીમંડળ (વડાપ્રધાન સહિત) ગૃહના કુલ સભ્યોના 15% સુધી મર્યાદિત કર્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **વિનિયોગ બિલ (Appropriation Bill) કયા અનુચ્છેદ સાથે સંબંધિત છે?**

(A) અનુચ્છેદ 112 | **(B) અનુચ્છેદ 114** | (C) અનુચ્છેદ 116 | (D) અનુચ્છેદ 117

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 114 — વિનિયોગ બિલ; તે સંચિત નિધિમાંથી નાણાં ઉપાડવાની કાનૂની સત્તા આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **ભારતની આકસ્મિક નિધિ (Contingency Fund) કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાય છે?**

(A) અનુચ્છેદ 266 | **(B) અનુચ્છેદ 267** | (C) અનુચ્છેદ 280 | (D) અનુચ્છેદ 112

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 267 — આકસ્મિક નિધિ; તે રાષ્ટ્રપતિને હસ્તગત હોય અને અણધાર્યા ખર્ચ માટે વપરાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **લોકસભા અધ્યક્ષને હટાવવા માટે કેટલા દિવસની પૂર્વ સૂચના આપવી જરૂરી છે?**

(A) 7 દિવસ | **(B) 14 દિવસ** | (C) 21 દિવસ | (D) 30 દિવસ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 94 અનુસાર અધ્યક્ષને હટાવવાના ઠરાવ માટે 14 દિવસની પૂર્વ સૂચના આવશ્યક છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **નીચેનામાંથી કયો ખર્ચ સંચિત નિધિ પર 'ભારિત' (charged) છે, જેના પર સંસદ મત આપતી નથી?**

(A) રક્ષા મંત્રાલયનો ખર્ચ | **(B) CAGનો પગાર** | (C) રેલવેનો ખર્ચ | (D) શિક્ષણ યોજનાનો ખર્ચ

ઉકેલ: CAG, રાષ્ટ્રપતિ, ન્યાયાધીશોના પગાર સંચિત નિધિ પર ભારિત ખર્ચ છે; તેના પર ચર્ચા થાય પણ મત નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 રાજ્યસભાના સભ્યો કેવી પદ્ધતિથી ચૂંટાય છે?

(A) સીધી ચૂંટણી | **(B) વિધાનસભા સભ્યો દ્વારા પ્રમાણસર પ્રતિનિધિત્વ — એકલ સંક્રમણીય મત** | (C) રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નામાંકન | (D) વડાપ્રધાન દ્વારા નિમણૂક

ઉકેલ: રાજ્યના પ્રતિનિધિ વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા STV પદ્ધતિથી પ્રમાણસર પ્રતિનિધિત્વ વડે ચૂંટાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 નીચેનામાંથી કયો પ્રસ્તાવ ફક્ત લોકસભામાં જ રજૂ થઈ શકે?

(A) ધ્યાનાકર્ષણ પ્રસ્તાવ | **(B) અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ** | (C) નિંદા પ્રસ્તાવ | (D) સ્થગન પ્રસ્તાવ

ઉકેલ: અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ ફક્ત લોકસભામાં, કારણ કે મંત્રીમંડળ સામૂહિક રીતે લોકસભાને જવાબદાર છે (અનુ. 75).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 રાજ્યસભાના સભ્ય બનવા માટે લઘુત્તમ ઉંમર કેટલી હોવી જોઈએ?

(A) 25 વર્ષ | **(B) 30 વર્ષ** | (C) 35 વર્ષ | (D) 21 વર્ષ

ઉકેલ: રાજ્યસભા માટે લઘુત્તમ ઉંમર 30 વર્ષ; લોકસભા માટે 25 વર્ષ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 91મા બંધારણ સુધારા (2003)એ પક્ષપલટા સંબંધિત કઈ છૂટ રદ કરી?

(A) 2/3 વિલીનીકરણની છૂટ | **(B) 1/3 સભ્યો સાથેના વિભાજનની છૂટ** | (C) નામાંકિત સભ્યોની છૂટ | (D) અપક્ષ સભ્યોની છૂટ

ઉકેલ: 91મા સુધારે 1/3 સભ્યો સાથેના 'split'ની છૂટ રદ કરી; હવે માત્ર 2/3 સાથેનું merger માન્ય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 નીચેનામાંથી કયું વિધાન સત્ય છે?

(A) લોકસભા સ્થાયી ગૃહ છે | (B) રાજ્યસભાનું વિસર્જન રાષ્ટ્રપતિ કરી શકે | **(C) રાજ્યસભા સ્થાયી ગૃહ છે, તેનું વિસર્જન થતું નથી** | (D) બંને ગૃહોનું દર 5 વર્ષે વિસર્જન થાય

ઉકેલ: રાજ્યસભા સ્થાયી ગૃહ છે; ફક્ત લોકસભાનું વિસર્જન થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

36 વિભાગીય સ્થાયી સમિતિઓ (Department Related Standing Committees)ની વ્યવસ્થા કયા વર્ષથી શરૂ થઈ?

(A) 1985 | **(B) 1993** | (C) 2003 | (D) 1977

ઉકેલ: 1993થી વિભાગીય સ્થાયી સમિતિઓની વ્યવસ્થા શરૂ થઈ; હાલ 24 સમિતિઓ છે.

🖍️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. ભારતમાં સંસદનું ઉપલું ગૃહ કયું છે?

(A) લોકસભા (B) રાજ્યસભા (C) વિધાનસભા (D) વિધાન પરિષદ

2. લોકસભાના સભ્યો કેવી રીતે ચૂંટાય છે?

(A) પરોક્ષ ચૂંટણીથી (B) સીધી ચૂંટણીથી (C) નામાંકનથી (D) વારસાગત રીતે

3. સંસદની રચના કયા અનુચ્છેદમાં વર્ણવાઇ છે?

(A) અનુચ્છેદ 79 (B) અનુચ્છેદ 80 (C) અનુચ્છેદ 81 (D) અનુચ્છેદ 85

4. રાજ્યસભાની મહત્તમ સભ્યસંખ્યા કેટલી છે?

(A) 238 (B) 245 (C) 250 (D) 552

5. લોકસભા અધ્યક્ષની ચૂંટણી કોણ કરે છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) લોકસભાના સભ્યો (D) ઉપરાષ્ટ્રપતિ

6. ધન બિલ સૌપ્રથમ કયા ગૃહમાં રજૂ થાય છે?

(A) રાજ્યસભા (B) લોકસભા (C) બંને ગૃહ (D) કોઈ પણ ગૃહ

7. પ્રશ્નકાળ પછી તરત આવતો સમય શું કહેવાય?

(A) શૂન્યકાળ (B) બજેટકાળ (C) વિરામકાળ (D) ચર્ચાકાળ

8. રાજ્યસભાના કેટલા ભાગના સભ્યો દર 2 વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે?

(A) 1/2 (B) 1/3 (C) 1/4 (D) 2/3

9. વાર્ષિક નાણાકીય નિવેદનને સામાન્ય ભાષામાં શું કહેવાય?

(A) કરપત્રક (B) બજેટ (C) ઓડિટ (D) વિનિયોગ

10. પક્ષપલટા-વિરોધી કાયદો બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં છે?

(A) 8મી (B) 9મી (C) 10મી (D) 11મી

11. સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઇ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 108 (B) અનુચ્છેદ 110 (C) અનુચ્છેદ 112 (D) અનુચ્છેદ 100

12. નીચેનામાંથી કયું ગૃહ 'સ્થાયી ગૃહ' છે?

(A) લોકસભા (B) રાજ્યસભા (C) વિધાનસભા (D) ગ્રામ પંચાયત

મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. સ્થગન (adjournment) અને સત્રાવકાશ (prorogation) વચ્ચે મુખ્ય ભેદ શું છે?

(A) બંને રાષ્ટ્રપતિ કરે છે

(B) સ્થગન અધ્યક્ષ કરે, સત્રાવકાશ રાષ્ટ્રપતિ કરે

(C) બંને અધ્યક્ષ કરે છે

(D) સ્થગનથી ગૃહ વિસર્જિત થાય

14. નાણાકીય બિલ પ્રકાર-I વિશે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) તે કોઈ પણ ગૃહમાં રજૂ થઈ શકે

(B) તે ધન બિલ જેવી રજૂઆત માગે પણ રાજ્યસભા તેને સુધારી શકે

(C) રાજ્યસભા તેને રોકી શકતી નથી

(D) તેને રાષ્ટ્રપતિની ભલામણ જરૂરી નથી

15. જાહેર હિસાબ સમિતિ (PAC)ના અધ્યક્ષ સામાન્ય રીતે કોણ હોય છે?

(A) શાસક પક્ષનો સભ્ય

(B) વિપક્ષનો સભ્ય

(C) લોકસભા અધ્યક્ષ

(D) નાણામંત્રી

16. કટોકટી દરમિયાન લોકસભાનો કાર્યકાળ એક વખતમાં વધુમાં વધુ કેટલા સમય સુધી લંબાવી શકાય?

(A) 6 મહિના

(B) 1 વર્ષ

(C) 2 વર્ષ

(D) અમર્યાદિત

17. નીચેનામાંથી કયું ગૃહ ધન બિલ સંબંધે મર્યાદિત સત્તા ધરાવે છે?

(A) લોકસભા

(B) રાજ્યસભા

(C) બંને સમાન

(D) કોઈ નહીં

18. ધ્યાનાકર્ષણ પ્રસ્તાવ (Calling Attention Motion) વિશે કયું સાચું છે?

(A) તે બ્રિટિશ પરંપરા છે

(B) તે ભારતીય સંસદીય નવાચાર છે

(C) તેનો બંધારણમાં ઉલ્લેખ છે

(D) તે ફક્ત રાજ્યસભામાં થાય

19. લેખાનુદાન (Vote on Account) કયા અનુચ્છેદ સાથે સંબંધિત છે?

(A) અનુચ્છેદ 112

(B) અનુચ્છેદ 114

(C) અનુચ્છેદ 116

(D) અનુચ્છેદ 117

20. નામાંકિત રાજ્યસભા સભ્ય કેટલા સમય પછી કોઈ પક્ષમાં જોડાય તો પક્ષપલટો ગણાય?

(A) 3 મહિના

(B) 6 મહિના

(C) 1 વર્ષ

(D) ક્યારેય નહીં

21. બેઠકમાં ગણપૂર્તિ (quorum) ન હોય તો પીઠાસીન અધિકારી શું કરે?

(A) કાર્યવાહી ચાલુ રાખે

(B) બેઠક સ્થગિત/મુલતવી રાખે

(C) રાષ્ટ્રપતિને જાણ કરે

(D) ગૃહ વિસર્જિત કરે

22. બંધારણ સુધારા બિલ માટે સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઈ છે?

(A) હા, અનુ. 108 હેઠળ

(B) ના, જોગવાઈ નથી

(C) ફક્ત ધન બિલ સાથે

(D) રાષ્ટ્રપતિ નક્કી કરે

23. વિસર્જન (dissolution) સમયે લોકસભામાં પેન્ડિંગ બિલનું શું થાય?

(A) તે વ્યપગત (lapse) થાય

(B) તે રાજ્યસભામાં જાય

(C) તે કાયદો બને

(D) તે યથાવત રહે

24. ભારતની સંચિત નિધિ (Consolidated Fund) કયા અનુચ્છેદ હેઠળ છે?

(A) અનુચ્છેદ 266

(B) અનુચ્છેદ 267

(C) અનુચ્છેદ 280

(D) અનુચ્છેદ 112

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચેનામાંથી કયું વિધાન સંયુક્ત બેઠક અંગે ખોટું છે?

(A) તેની અધ્યક્ષતા લોકસભા અધ્યક્ષ કરે છે

(B) ધન બિલ માટે જોગવાઈ નથી

(C) ઉપરાષ્ટ્રપતિ તેની અધ્યક્ષતા કરે છે

(D) બંધારણ સુધારા બિલ માટે જોગવાઈ નથી

26. નાણાકીય બિલ પ્રકાર-I અને ધન બિલ વચ્ચે મુખ્ય ભેદ શું છે?

(A) ધન બિલ રાજ્યસભા સુધારી શકે, પ્રકાર-I નહીં

(B) પ્રકાર-I રાજ્યસભા સુધારી/નકારી શકે, ધન બિલ નહીં

(C) બંને સમાન છે

(D) પ્રકાર-I કોઈ પણ ગૃહમાં રજૂ થાય

27. કિહોટો હોલોહન કેસ (1992)નો મુખ્ય ચુકાદો શું હતો?

(A) પક્ષપલટા કાયદો ગેરબંધારણીય

(B) અધ્યક્ષનો પક્ષપલટા-નિર્ણય અંતિમ અને ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત

(C) અધ્યક્ષનો નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર

(D) પક્ષપલટાનો નિર્ણય રાષ્ટ્રપતિ આપે

28. નીચેનામાંથી કયો ખર્ચ સંચિત નિધિ પર 'ભારિત' (charged) નથી?

(A) રાષ્ટ્રપતિનો પગાર

(B) સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશોના પગાર

(C) CAGનો પગાર

(D) મંત્રીમંડળના વિકાસ કાર્યક્રમો

29. 91મા બંધારણ સુધારા (2003)એ પક્ષપલટા સંબંધે કયો ફેરફાર કર્યો?

(A) 2/3 merger રદ કર્યું

(B) 1/3 split ની છૂટ રદ કરી

(C) 10મી અનુસૂચિ રદ કરી

(D) નામાંકન જોગવાઈ બદલી

30. અંદાજ સમિતિ અને જાહેર હિસાબ સમિતિ વચ્ચે કયો ભેદ સાચો છે?

(A) બંનેમાં રાજ્યસભા સભ્યો છે

(B) અંદાજ સમિતિ ફક્ત લોકસભા (30), PACમાં બંને ગૃહ (22)

(C) PAC ફક્ત લોકસભા, અંદાજ સમિતિમાં બંને ગૃહ

(D) બંને ફક્ત રાજ્યસભા

31. નીચેનામાંથી કયો પ્રસ્તાવ સરકારના રાજીનામા તરફ દોરી શકે, જે ફક્ત લોકસભામાં રજૂ થાય?

(A) ધ્યાનાકર્ષણ પ્રસ્તાવ

(B) નિંદા પ્રસ્તાવ

(C) અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ

(D) કાપ પ્રસ્તાવ

32. વિનિયોગ બિલ (Appropriation Bill) અને નાણાં બિલ (Finance Bill) વચ્ચે મુખ્ય ભેદ શું છે?

(A) બંને એક જ છે

(B) વિનિયોગ બિલ ખર્ચની સત્તા, નાણાં બિલ કરવેરા સંબંધિત

(C) વિનિયોગ બિલ કરવેરા, નાણાં બિલ ખર્ચ

(D) બંને રાજ્યસભામાં રજૂ થાય

33. નીચેનામાંથી કયું વિધાન રાજ્યસભા અંગે ખોટું છે?

(A) તે સ્થાયી ગૃહ છે

(B) તેના 1/3 સભ્યો દર 2 વર્ષે નિવૃત્ત થાય

(C) ઉપરાષ્ટ્રપતિ તેના પદાધિકારી અધ્યક્ષ છે

(D) તે ધન બિલને 30 દિવસ રોકી શકે

34. જ્યારે કોઈ સામાન્ય બિલ એક ગૃહે પાસ કર્યા પછી બીજું ગૃહ કેટલા સમય સુધી કોઈ કાર્યવાહી ન કરે તો મડાગાંઠ ગણાય?

(A) 3 મહિના

(B) 6 મહિના

(C) 14 દિવસ

(D) 1 વર્ષ

35. ⭐ નીચેનામાંથી કયો ક્રમ સંયુક્ત બેઠકના ઐતિહાસિક પ્રસંગોનો સાચો કાલક્રમ દર્શાવે છે?

(A) POTA → દહેજ પ્રતિબંધ → બેંકિંગ સેવા

(B) દહેજ પ્રતિબંધ (1961) → બેંકિંગ સેવા (1978) → POTA (2002)

(C) બેંકિંગ સેવા → દહેજ પ્રતિબંધ → POTA

(D) POTA → બેંકિંગ સેવા → દહેજ પ્રતિબંધ

36. ⭐ એક બિલ ધન બિલ તરીકે પ્રમાણિત થાય તો તેની પ્રક્રિયા અંગે કયું વિધાન સંપૂર્ણ સાચું છે?

(A) તે કોઈ પણ ગૃહમાં રજૂ થાય, રાજ્યસભા સુધારી શકે, સંયુક્ત બેઠક શક્ય

(B) ફક્ત લોકસભામાં રજૂ, રાષ્ટ્રપતિ ભલામણ જરૂરી, રાજ્યસભા 14 દિવસ માટે માત્ર ભલામણ, અધ્યક્ષનું પ્રમાણીકરણ અંતિમ

(C) ફક્ત રાજ્યસભામાં રજૂ, લોકસભા સુધારી શકે

(D) બંને ગૃહોમાં સમાન સત્તા, સંયુક્ત બેઠક શક્ય

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **B**	3. **A**	4. **C**	5. **C**	6. **B**	7. **A**	8. **B**	9. **B**	10. **C**	11. **A**
12. **B**	13. **B**	14. **B**	15. **B**	16. **B**	17. **B**	18. **B**	19. **C**	20. **B**	21. **B**	22. **B**
23. **A**	24. **A**	25. **C**	26. **B**	27. **C**	28. **D**	29. **B**	30. **B**	31. **C**	32. **B**	33. **D**
34. **B**	35. **B**	36. **B**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — રાજ્યસભા (Council of States) એ સંસદનું ઉપલું ગૃહ છે, જે રાજ્યોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

2. જવાબ (B) — લોકસભા સભ્યો સાર્વત્રિક પુખ્ત મતાધિકાર દ્વારા સીધી ચૂંટણીથી ચૂંટાય છે.

3. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 79 સંસદની રચના (રાષ્ટ્રપતિ + 2 ગૃહ) વર્ણવે છે.

4. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 80 અનુસાર રાજ્યસભાની મહત્તમ સંખ્યા 250 (238 ચૂંટાયેલા + 12 નામાંકિત).

5. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 93 અનુસાર લોકસભા પોતાના સભ્યોમાંથી અધ્યક્ષ ચૂંટે છે.

6. જવાબ (B) — ધન બિલ ફક્ત લોકસભામાં જ રાષ્ટ્રપતિની ભલામણથી રજૂ થાય.

7. જવાબ (A) — પ્રશ્નકાળ (11-12) પછી 12 વાગ્યે શૂન્યકાળ શરૂ થાય.

8. જવાબ (B) — રાજ્યસભાના 1/3 સભ્યો દર બીજા વર્ષે નિવૃત્ત થાય; દરેકનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ.

9. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 112નું વાર્ષિક નાણાકીય નિવેદન સામાન્ય રીતે 'બજેટ' તરીકે ઓળખાય.

10. જવાબ (C) — 10મી અનુસૂચિ (52મા સુધારે ઉમેરાયેલ) પક્ષપલટા-વિરોધી જોગવાઈઓ ધરાવે છે.

11. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 108 સામાન્ય બિલ પર મડાગાંઠ વખતે સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઈ આપે છે.

12. જવાબ (B) — રાજ્યસભા સ્થાયી ગૃહ છે; તેનું વિસર્જન થતું નથી.

13. જવાબ (B) — સ્થગન પીઠાસીન અધિકારી દ્વારા (થોડા સમય માટે), સત્રાવકાશ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા (સત્ર સમાપ્તિ).

14. જવાબ (B) — પ્રકાર-I નાણાકીય બિલ ફક્ત લોકસભા + રાષ્ટ્રપતિ ભલામણથી રજૂ થાય, પણ રાજ્યસભા તેને નકારી/સુધારી શકે.

15. જવાબ (B) — પરંપરા અનુસાર PACના અધ્યક્ષ વિપક્ષમાંથી નિમાય છે, જેથી તટસ્થ તપાસ થઈ શકે.

16. જવાબ (B) — કટોકટી દરમિયાન સંસદ કાયદાથી એક વખતે 1 વર્ષ સુધી લંબાવી શકે; કટોકટી પૂરી થયા પછી 6 માસથી વધુ નહીં.

17. જવાબ (B) — ધન બિલ પર રાજ્યસભા માત્ર 14 દિવસ માટે ભલામણ કરી શકે; તેને રોકી કે ફેરફાર કરી શકતી નથી.

18. જવાબ (B) — ધ્યાનાકર્ષણ પ્રસ્તાવ ભારતીય નવાચાર છે; તે મંત્રીનું તાત્કાલિક મહત્ત્વના વિષય પર ધ્યાન દોરે છે.

19. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 116 — લેખાનુદાન; નવા બજેટ પસાર થાય ત્યાં સુધી અગ્રિમ ભંડોળ આપે છે.

20. જવાબ (B) — 10મી અનુસૂચિ અનુસાર નામાંકિત સભ્ય 6 મહિના પછી પક્ષમાં જોડાય તો સદસ્યતા ગુમાવે.

21. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 100 અનુસાર ગણપૂર્તિ ન હોય તો બેઠક સ્થગિત કે ગણપૂર્તિ થાય ત્યાં સુધી મુલતવી રખાય.

22. જવાબ (B) — ધન બિલ અને બંધારણ સુધારા બિલ માટે સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઈ નથી — બંને ગૃહોએ અલગ પાસ કરવા પડે.

23. જવાબ (A) — વિસર્જન સમયે લોકસભામાં પેન્ડિંગ બિલ વ્યપગત થાય; સત્રાવકાશમાં થતું નથી.

24. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 266(1) — સંચિત નિધિ; તેમાંથી નાણાં ઉપાડવા સંસદની મંજૂરી જરૂરી છે.

25. જવાબ (C) — આ ખોટું છે — સંયુક્ત બેઠકની અધ્યક્ષતા લોકસભા અધ્યક્ષ કરે, ઉપરાષ્ટ્રપતિ ક્યારેય નહીં.

26. જવાબ (B) — બંને ફક્ત લોકસભા + રાષ્ટ્રપતિ ભલામણથી રજૂ થાય, પણ પ્રકાર-I ને રાજ્યસભા સુધારી/નકારી શકે; ધન બિલને નહીં.

27. જવાબ (C) — કિહોટો હોલોહન (1992)માં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે અધ્યક્ષનો પક્ષપલટા-નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર છે.

28. જવાબ (D) — વિકાસ કાર્યક્રમો 'મત આપવા પાત્ર' ખર્ચ છે; રાષ્ટ્રપતિ, ન્યાયાધીશ, CAG પગાર ભારિત ખર્ચ છે.

29. જવાબ (B) — 91મા સુધારે 1/3 સભ્યો સાથેના વિભાજનની છૂટ રદ કરી; હવે માત્ર 2/3 merger જ માન્ય.

30. જવાબ (B) — અંદાજ સમિતિ — 30 સભ્યો, બધા લોકસભા; PAC — 22 સભ્યો (15 LS + 7 RS).

31. જવાબ (C) — અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ પસાર થાય તો મંત્રીમંડળે રાજીનામું આપવું પડે; તે ફક્ત લોકસભામાં રજૂ થાય (અનુ. 75).

32. જવાબ (B) — વિનિયોગ બિલ (અનુ. 114) સંચિત નિધિમાંથી ઉપાડની સત્તા આપે; નાણાં બિલ કરવેરા-જોગવાઈઓ ધરાવે.

33. જવાબ (D) — આ ખોટું છે — રાજ્યસભા ધન બિલને માત્ર 14 દિવસ માટે રાખી શકે, રોકી શકતી નથી.

34. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 108 — એક ગૃહે પાસ કર્યા પછી 6 મહિના સુધી બીજું ગૃહ કાર્યવાહી ન કરે તો સંયુક્ત બેઠક બોલાવાય.

35. જવાબ (B) — ભારતમાં ત્રણ સંયુક્ત બેઠકો: દહેજ પ્રતિબંધ બિલ 1961, બેંકિંગ સેવા આયોગ (નિરસન) 1978, POTA 2002.

36. જવાબ (B) — ધન બિલ (અનુ. 110) ફક્ત લોકસભામાં રાષ્ટ્રપતિ ભલામણથી રજૂ; રાજ્યસભા 14 દિવસમાં માત્ર ભલામણ; અધ્યક્ષનું પ્રમાણીકરણ અંતિમ; સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઈ નથી.

10 ન્યાયતંત્ર — સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય (Supreme Court & Judiciary, Art 124-147)

ભારતમાં એકાત્મક (integrated) અને સ્વતંત્ર ન્યાયતંત્રની વ્યવસ્થા છે, જેના શિરે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય (Supreme Court) છે. બંધારણના ભાગ-5 ના પ્રકરણ-4 માં અનુચ્છેદ 124 થી 147 સુધી સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની રચના, અધિકારક્ષેત્ર અને સત્તાઓની જોગવાઈ છે. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય બંધારણનું રક્ષક (guardian of the Constitution) અને નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકારોનું સંરક્ષક છે. તે ન્યાયિક સમીક્ષા (judicial review) દ્વારા કાયદાઓ અને કારોબારી-કૃત્યોની બંધારણીયતા ચકાસે છે.

પરિચય અને બંધારણીય સ્થાન

ભારતનું ન્યાયતંત્ર એકાત્મક અને એકસૂત્રી (integrated) છે — એક જ ન્યાયિક પિરામિડ, જેની ટોચે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય, વચ્ચે ઉચ્ચ ન્યાયાલયો (High Courts) અને નીચે ગૌણ ન્યાયાલયો (subordinate courts) આવેલા છે. અમેરિકા જેવી દ્વિ-ન્યાયતંત્ર (dual judiciary) વ્યવસ્થા ભારતમાં નથી.

સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના 28 જાન્યુઆરી 1950 ના રોજ થઈ. તેણે ભારત સરકારના કાયદા (Government of India Act, 1935) હેઠળના ફેડરલ કોર્ટ (Federal Court) અને બ્રિટિશ પ્રિવી કાઉન્સિલ (Privy Council) ની જગ્યા લીધી.

બંધારણના અનુચ્છેદ 124(1) અનુસાર ભારતનું એક સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય હશે, જેમાં એક મુખ્ય ન્યાયાધીશ (Chief Justice of India) અને સંસદ કાયદાથી ઠરાવે તેટલા અન્ય ન્યાયાધીશો હશે.

ઝડપી તથ્યો

- ભાગ-5, પ્રકરણ-4, અનુચ્છેદ 124-147
- સ્થાપના: 28 જાન્યુઆરી 1950
- મૂળ સંખ્યા: 1 મુખ્ય ન્યાયાધીશ + 7 અન્ય ન્યાયાધીશ = 8
- વર્તમાન મહત્તમ સંખ્યા: 1 + 33 = 34 (2019 થી)
- બેઠક: નવી દિલ્હી (અનુ.130 — મુખ્ય ન્યાયાધીશ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરીથી અન્ય સ્થળ ઠરાવી શકે)

રચના અને ન્યાયાધીશોની સંખ્યા

પ્રારંભમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિત કુલ 8 ન્યાયાધીશો હતા. કામના ભારણ વધવા સાથે સંસદે વખતોવખત આ સંખ્યા વધારી છે. વર્તમાનમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિત મહત્તમ 34 ન્યાયાધીશો હોઈ શકે છે (2019 ના સુધારા મુજબ).

સંસદને 'સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય (ન્યાયાધીશોની સંખ્યા) અધિનિયમ' દ્વારા ન્યાયાધીશોની સંખ્યા વધારવાની સત્તા છે. ન્યાયાધીશોની સંખ્યા બંધારણમાં નિશ્ચિત નથી; તે કાયદાથી ઠરાવાય છે.

ન્યાયાધીશોની સંખ્યામાં વધારો (વર્ષ-વાર)

વર્ષ	મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિત કુલ સંખ્યા
1950 (મૂળ)	8
1956	11
1960	14
1978	18
1986	26
2009	31
2019	34

ન્યાયાધીશની નિમણૂક અને કોલેજિયમ વ્યવસ્થા

અનુચ્છેદ 124(2) અનુસાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે. મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય તથા ઉચ્ચ ન્યાયાલયોના એવા ન્યાયાધીશો સાથે પરામર્શ કરીને કરે છે, જે જરૂરી જણાય. અન્ય ન્યાયાધીશોની નિમણૂકમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ સાથે પરામર્શ

ફરજિયાત છે.

નિમણૂક પ્રક્રિયા 'કોલેજિયમ વ્યવસ્થા' (collegium system) દ્વારા ચાલે છે, જે બંધારણમાં લખાયેલી નથી પણ ન્યાયિક અર્થઘટનથી વિકસી છે. કોલેજિયમમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને ચાર સૌથી વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશો હોય છે, જે નામોની ભલામણ રાષ્ટ્રપતિને કરે છે.

પરંપરા મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના સૌથી વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશને મુખ્ય ન્યાયાધીશ તરીકે નિયુક્ત કરાય છે (વરિષ્ઠતા સિદ્ધાંત).

ત્રણ ન્યાયાધીશ કેસ (કોલેજિયમ ઉત્ક્રાંતિ)

કેસ	વર્ષ	મહત્ત્વ
પ્રથમ ન્યાયાધીશ કેસ (S.P. Gupta)	1981	નિમણૂકમાં 'પરામર્શ' એટલે સહમતિ નહીં — કારોબારી પ્રધાન
દ્વિતીય ન્યાયાધીશ કેસ	1993	કોલેજિયમ વ્યવસ્થાનો જન્મ; 'પરામર્શ' એટલે સહમતિ
ત્રીજો ન્યાયાધીશ કેસ	1998	કોલેજિયમ = મુખ્ય ન્યાયાધીશ + 4 વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશ
NJAC કેસ	2015	99મા સુધારા (NJAC) ને રદ કરી કોલેજિયમ પુનઃસ્થાપિત

NJAC — મહત્ત્વનું

- 99મો બંધારણીય સુધારો, 2014 — National Judicial Appointments Commission (NJAC) ની રચના
- 2015 માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે NJAC ને બંધારણના મૂળભૂત માળખા (ન્યાયિક સ્વતંત્રતા) વિરુદ્ધ ગણીને રદ કર્યો
- પરિણામે જૂની કોલેજિયમ વ્યવસ્થા ચાલુ રહી

લાયકાત, શપથ અને કાર્યકાળ

અનુચ્છેદ 124(3) અનુસાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ બનવા માટેની લાયકાત નક્કી છે. વ્યક્તિ ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ અને નીચે જણાવેલ ત્રણમાંથી એક શરત પૂરી કરવી જોઈએ.

નોંધનીય છે કે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ માટે કોઈ લઘુત્તમ ઉંમર બંધારણમાં નિર્ધારિત નથી. ન્યાયાધીશ 65 વર્ષની ઉંમરે નિવૃત્ત થાય છે (ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં 62 વર્ષ).

- ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ.
- કોઈ એક અથવા વધુ ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં સળંગ ઓછામાં ઓછા 5 વર્ષ ન્યાયાધીશ રહ્યો હોય; અથવા
- કોઈ એક અથવા વધુ ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં સળંગ ઓછામાં ઓછા 10 વર્ષ વકીલ રહ્યો હોય; અથવા
- રાષ્ટ્રપતિના મતે પ્રતિષ્ઠિત ન્યાયશાસ્ત્રી (distinguished jurist) હોય.
- શપથ: અનુ.124(6) મુજબ ન્યાયાધીશ રાષ્ટ્રપતિ અથવા તેમના દ્વારા નિયુક્ત વ્યક્તિ સમક્ષ શપથ લે છે (ત્રીજી અનુસૂચિ).
- કાર્યકાળ: 65 વર્ષની ઉંમર સુધી; રાજીનામું રાષ્ટ્રપતિને સંબોધીને આપી શકે; મહાભિયોગથી દૂર થઈ શકે.

નિવૃત્તિ ઉંમર — સરખામણી

પદ	નિવૃત્તિ ઉંમર
સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ	65 વર્ષ
ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ	62 વર્ષ
CAG / UPSC અધ્યક્ષ	65 વર્ષ / 6 વર્ષ કે 65 (વહેલું)

ન્યાયાધીશને દૂર કરવા (મહાભિયોગ)

અનુચ્છેદ 124(4) અનુસાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને માત્ર 'સાબિત થયેલા ગેરવર્તન' (proved misbehaviour) અથવા 'અસમર્થતા' (incapacity) ના આધારે જ દૂર કરી શકાય છે. દૂર કરવાની પ્રક્રિયા સંસદના બંને ગૃહોના વિશેષ બહુમતથી પસાર થયેલા સંબોધન (address) દ્વારા થાય છે, જે રાષ્ટ્રપતિને રજૂ થાય છે.

દૂર કરવાનો ઠરાવ સંસદના કોઈ પણ ગૃહમાં રજૂ થઈ શકે — લોકસભામાં 100 સભ્યો અને રાજ્યસભામાં 50 સભ્યોની સહીથી. ન્યાયાધીશ (તપાસ) અધિનિયમ, 1968 આ પ્રક્રિયાનું નિયમન કરે છે.

વિશેષ બહુમતી એટલે — દરેક ગૃહના કુલ સભ્ય સંખ્યાનું બહુમત અને હાજર તથા મત આપનાર સભ્યોના ઓછામાં ઓછા બે-તૃતીયાંશ. અત્યાર સુધી ભારતમાં કોઈ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને મહાભિયોગથી દૂર કરાયા નથી.

મહાભિયોગ — પગલાં ક્રમ

- આધાર: માત્ર 'સાબિત ગેરવર્તન' અથવા 'અસમર્થતા'
- ઠરાવ: લોકસભા (100 સભ્ય) અથવા રાજ્યસભા (50 સભ્ય)
- નિયમન: ન્યાયાધીશ (તપાસ) અધિનિયમ, 1968
- ત્રણ સભ્યની તપાસ સમિતિ આરોપ ચકાસે
- બંને ગૃહમાં વિશેષ બહુમતી → રાષ્ટ્રપતિ આદેશ → દૂર

સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનું અધિકારક્ષેત્ર

સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનું વ્યાપક અધિકારક્ષેત્ર છે, જે મુખ્યત્વે પાંચ પ્રકારમાં વહેંચાય છે — મૂળ (original), અપીલ (appellate), સલાહકારી (advisory), અભિલેખ ન્યાયાલય (court of record) અને રિટ અધિકારક્ષેત્ર.

મૂળ અધિકારક્ષેત્ર (અનુ.131): સંઘ-રાજ્ય વચ્ચે અથવા રાજ્યો-રાજ્યો વચ્ચેના સંઘીય (federal) વિવાદો સીધા સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં દાખલ થાય. આ વિવાદો બીજે ક્યાંય દાખલ થઈ શકતા નથી.

મૂળભૂત અધિકારોના રક્ષણ માટે અનુચ્છેદ 32 હેઠળ રિટ અધિકારક્ષેત્ર પણ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો મૂળ અધિકારક્ષેત્રનો જ ભાગ ગણાય છે.

અધિકારક્ષેત્રના પ્રકાર

પ્રકાર	અનુચ્છેદ	વિગત
મૂળ અધિકારક્ષેત્ર	131	સંઘ-રાજ્ય, રાજ્ય-રાજ્ય સંઘીય વિવાદ
રિટ અધિકારક્ષેત્ર	32	મૂળભૂત અધિકાર ભંગ સામે રિટ
અપીલ — બંધારણીય	132	બંધારણ અર્થઘટનનો પ્રશ્ન
અપીલ — દીવાની	133	મહત્ત્વના કાયદાકીય દીવાની પ્રશ્ન
અપીલ — ફોજદારી	134	ઉચ્ચ ન્યાયાલયે મૃત્યુદંડ વગેરે ઠરાવ્યો હોય
વિશેષ રજા અપીલ (SLP)	136	કોઈ પણ ન્યાયાલય/ટ્રિબ્યુનલના ચુકાદા સામે
સલાહકારી અધિકારક્ષેત્ર	143	રાષ્ટ્રપતિ અભિપ્રાય માગે
અભિલેખ ન્યાયાલય	129	નિર્ણયો કાયમી રેકોર્ડ; અવમાનના સજા

અપીલ, સલાહકારી અને અભિલેખ અધિકારક્ષેત્ર — વિગતે

અપીલ અધિકારક્ષેત્ર (અનુ.132-136): સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દેશની સર્વોચ્ચ અપીલ અદાલત છે. બંધારણીય, દીવાની અને ફોજદારી બાબતોમાં ઉચ્ચ ન્યાયાલયોના ચુકાદાઓ સામે અપીલ સાંભળે છે. અનુચ્છેદ 136 હેઠળ 'વિશેષ રજા અપીલ' (Special Leave Petition - SLP) દ્વારા સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય ભારતના કોઈ પણ ન્યાયાલય કે ટ્રિબ્યુનલના ચુકાદા સામે અપીલ માટે રજા આપી શકે છે — આ વ્યાપક અને વિવેકાધીન સત્તા છે.

સલાહકારી અધિકારક્ષેત્ર (અનુ.143): રાષ્ટ્રપતિ જાહેર મહત્ત્વના કાયદાકીય પ્રશ્ન પર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો અભિપ્રાય માગી શકે છે. આ અભિપ્રાય સલાહકારી છે — બંધનકારક નથી, અને રાષ્ટ્રપતિ તે માનવા બંધાયેલા નથી.

અભિલેખ ન્યાયાલય (અનુ.129): સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અભિલેખ ન્યાયાલય (court of record) છે — તેના નિર્ણયો કાયમી પુરાવા તરીકે રેકોર્ડ થાય છે અને તેને પોતાની તથા ઉચ્ચ ન્યાયાલયોની અવમાનના (contempt of court) બદલ સજા કરવાની સત્તા છે.

પ્રખ્યાત સલાહકારી સંદર્ભો

- 1951 — દિલ્હી લોઝ એક્ટ સંદર્ભ
- 1958 — કેરળ શિક્ષણ ખરડો સંદર્ભ
- 1991 — કાવેરી જળ વિવાદ સંદર્ભ
- 1993 — રામજન્મભૂમિ સંદર્ભ (સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે અભિપ્રાય આપવાનો ઇનકાર કર્યો)
- 1998 — ત્રીજો ન્યાયાધીશ કેસ (કોલેજિયમ)

ન્યાયિક સમીક્ષા (Judicial Review)

ન્યાયિક સમીક્ષા એ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયોની એ સત્તા છે, જેના દ્વારા તેઓ ધારાસભા (legislature) ના કાયદાઓ અને કારોબારી (executive) ના આદેશોની બંધારણીયતા ચકાસે છે. જો કોઈ કાયદો કે આદેશ બંધારણ વિરુદ્ધ જણાય, તો ન્યાયાલય તેને ગેરબંધારણીય અને રદબાતલ (null and void) જાહેર કરી શકે છે.

'ન્યાયિક સમીક્ષા' શબ્દ બંધારણમાં ક્યાંય સ્પષ્ટ રીતે વપરાયો નથી, પણ અનુચ્છેદ 13, 32, 131-136, 143, 226 અને 246 માંથી તે ઉદ્‌ભવે છે. અનુચ્છેદ 13 અનુસાર મૂળભૂત અધિકારોનો ભંગ કરનાર કાયદો રદબાતલ ગણાય.

કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે 'મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત' (basic structure doctrine) સ્થાપ્યો — સંસદ બંધારણમાં સુધારો કરી શકે પણ તેના મૂળભૂત માળખામાં ફેરફાર કરી શકતી નથી. ન્યાયિક સમીક્ષા પોતે મૂળભૂત માળખાનો ભાગ છે.

ન્યાયિક સમીક્ષા — સીમાચિહ્ન કેસ

કેસ	વર્ષ	સિદ્ધાંત
શંકરી પ્રસાદ	1951	મૂળભૂત અધિકારોમાં સુધારો માન્ય
ગોલકનાથ	1967	મૂળભૂત અધિકારોમાં સુધારો ન થઈ શકે
કેશવાનંદ ભારતી	1973	મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત
મિનરવા મિલ્સ	1980	ન્યાયિક સમીક્ષા મૂળભૂત માળખું
એસ.આર. બોમ્માઈ	1994	બિનસાંપ્રદાયિકતા મૂળભૂત માળખું; અનુ.356 સમીક્ષાપાત્ર

જાહેર હિતની અરજી (PIL) અને ન્યાયિક સક્રિયતા

જાહેર હિતની અરજી (Public Interest Litigation - PIL) એ એવી અરજી છે, જે જાહેર હિત માટે — ગરીબ, શોષિત કે વંચિત વર્ગ વતી — કોઈ પણ વ્યક્તિ કે સંસ્થા ન્યાયાલયમાં દાખલ કરી શકે છે. ભારતમાં PIL ની વિભાવના 1980 ના દાયકાની શરૂઆતમાં ન્યાયમૂર્તિ પી.એન. ભગવતી અને વી.આર. કૃષ્ણ ઐયર દ્વારા વિકસાવાઈ.

PIL માં પરંપરાગત 'locus standi' (દાવો કરનારનો સીધો હિતસંબંધ) ની શરત હળવી કરાઈ — એટલે ભોગ બનનાર સિવાય ત્રીજો પક્ષ પણ જાહેર હિતમાં અરજી કરી શકે. અદાલતને પત્ર પણ રિટ અરજી તરીકે સ્વીકારી શકાય (epistolary jurisdiction).

ન્યાયિક સક્રિયતા (judicial activism) એટલે ન્યાયતંત્ર દ્વારા નાગરિક અધિકારોના રક્ષણ માટે સક્રિય ભૂમિકા ભજવવી. તેનો વિરોધી ખ્યાલ 'ન્યાયિક સંયમ' (judicial restraint) છે. જ્યારે ન્યાયતંત્ર કારોબારી/ધારાસભાના ક્ષેત્રમાં અતિ-પ્રવેશ કરે ત્યારે તેને 'ન્યાયિક અતિરેક' (judicial overreach) કહેવાય.

PIL — મુખ્ય મુદ્દા

- પિતા: ન્યાયમૂર્તિ પી.એન. ભગવતી (PIL ના જનક)
- પ્રથમ PIL: હુસૈનારા ખાતૂન કેસ (1979) — બિહારના વિચારાધીન કેદીઓ
- locus standi શિથિલ; પત્ર પણ અરજી તરીકે માન્ય
- ઉદ્દેશ: ગરીબ-વંચિત વર્ગને ન્યાય સુલભ બનાવવો

બંધારણનું રક્ષક અને ન્યાયિક સ્વતંત્રતા

સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય 'બંધારણનું રક્ષક' (guardian/custodian of the Constitution) અને 'મૂળભૂત અધિકારોનું સંરક્ષક' છે. તે બંધારણનું અંતિમ અર્થઘટનકાર (final interpreter) છે — અનુચ્છેદ 141 અનુસાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે ઘોષિત કરેલો કાયદો ભારતના તમામ ન્યાયાલયો માટે બંધનકારક છે.

ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરવા બંધારણમાં અનેક જોગવાઈઓ છે — સુરક્ષિત કાર્યકાળ, કાર્યકાળ દરમ્યાન પગાર-ભથ્થાંમાં ઘટાડો ન થઈ શકે (નાણાકીય કટોકટી સિવાય), ભારતના સંચિત ભંડોળ (Consolidated Fund of India) માંથી ખર્ચ, નિવૃત્તિ બાદ વકીલાત પર પ્રતિબંધ, અને ન્યાયાધીશોના આચરણની સંસદમાં ચર્ચા ન થાય (મહાભિયોગ સિવાય).

નિવૃત્ત સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ ભારતમાં કોઈ પણ ન્યાયાલય કે સત્તાધિકારી સમક્ષ વકીલાત કરી શકતા નથી (અનુ.124(7)) — આ જોગવાઈ સ્વતંત્રતા જાળવે છે.

ન્યાયિક સ્વતંત્રતાની જોગવાઈઓ

જોગવાઈ	વિગત
સુરક્ષિત કાર્યકાળ	મહાભિયોગ સિવાય દૂર ન થાય
નિશ્ચિત સેવાશરતો	પગાર-ભથ્થાં કાર્યકાળ દરમ્યાન ઘટે નહીં
સંચિત ભંડોળ પર ભારિત ખર્ચ	સંસદની મતદાનપાત્રતા નહીં
વકીલાત પ્રતિબંધ	નિવૃત્તિ બાદ વકીલાત નહીં (અનુ.124(7))
અવમાનના સત્તા	પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ (અનુ.129)

ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ (CJI)

ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ (Chief Justice of India) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના વડા છે. તેઓ બેન્ચોની રચના કરે છે, કેસ ફાળવે છે અને 'માસ્ટર ઓફ ધ રોસ્ટર' (master of the roster) ગણાય છે. રાષ્ટ્રપતિ/ઉપરાષ્ટ્રપતિ બંને પદ ખાલી હોય ત્યારે મુખ્ય ન્યાયાધીશ કાર્યકારી રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ફરજ બજાવી શકે છે.

ભારતના પ્રથમ મુખ્ય ન્યાયાધીશ એચ.જે. કાનિયા (H.J. Kania) હતા. અત્યાર સુધીના સૌથી લાંબા કાર્યકાળવાળા મુખ્ય ન્યાયાધીશ વાય.વી. ચંદ્રચૂડ (Y.V. Chandrachud) હતા (1978-1985). પ્રથમ મહિલા સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય ન્યાયાધીશ ફાતિમા બીબી (1989) હતા.

નવા રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યના રાજ્યપાલને શપથ અનુક્રમે મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ લેવડાવે છે.

CJI — યાદ રાખવા જેવું

- પ્રથમ CJI: એચ.જે. કાનિયા (1950)
- સૌથી લાંબો કાર્યકાળ: વાય.વી. ચંદ્રચૂડ (7+ વર્ષ)
- પ્રથમ મહિલા SC ન્યાયાધીશ: ન્યાયમૂર્તિ ફાતિમા બીબી (1989)
- CJI = 'માસ્ટર ઓફ ધ રોસ્ટર'; રાષ્ટ્રપતિને શપથ લેવડાવે

મહત્ત્વના અનુચ્છેદો — ઝડપી પુનરાવર્તન

પરીક્ષાની દૃષ્ટિએ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય સંબંધિત અનુચ્છેદો યાદ રાખવા અત્યંત મહત્ત્વના છે. નીચેનું કોષ્ટક અનુચ્છેદ 124 થી 147 સુધીની મુખ્ય જોગવાઈઓ આવરી લે છે.

અનુચ્છેદ 124-147 — સારાંશ

અનુચ્છેદ	વિષય
124	સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના અને રચના
125	ન્યાયાધીશોના પગાર
126	કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયાધીશ
127	તદર્થ (ad hoc) ન્યાયાધીશ
128	નિવૃત્ત ન્યાયાધીશોની હાજરી
129	અભિલેખ ન્યાયાલય (Court of Record)
130	સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની બેઠક

અનુચ્છેદ	વિષય
131	મૂળ અધિકારક્ષેત્ર
132/133/134	બંધારણીય/દીવાની/ફોજદારી અપીલ
136	વિશેષ રજા અપીલ (SLP)
137	ચુકાદાનું પુનરાવલોકન (review)
141	કાયદો તમામ ન્યાયાલયો માટે બંધનકારક
143	સલાહકારી અધિકારક્ષેત્ર
144	નાગરિક/અધિકારીઓ દ્વારા સહાય
146/147	અધિકારી-ખર્ચ / અર્થઘટન

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

1 **ભારતીય સંઘીય પ્રણાલીમાં, કઈ સંસ્થા બંધારણના સંરક્ષક (કસ્ટોડિયન) તરીકે કાર્ય કરે છે?**

(A) ભારતની સંસદ | (B) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ | **(C) ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલત** | (D) ભારતનું ચૂંટણી પંચ

✓ **જવાબ:** (C) ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલત

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2026

2 **ભારતમાં ન્યાયિક સક્રિયતાને નીચેની કઈ પદ્ધતિઓ દ્વારા પ્રાધાન્ય મળ્યું?**

(A) સલાહકારી મંતવ્યો | **(B) જાહેર હિતની અરજીઓ (PILs)** | (C) ન્યાયિક નિમણૂકો | (D) વટહુકમ બનાવવાની સત્તાઓ

✓ **જવાબ:** (B) જાહેર હિતની અરજીઓ (PILs)

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2023

3 **સર્વોચ્ચ અદાલતના સલાહકારી અધિકારક્ષેત્ર વિષે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: 1. જાહેર મહત્વની બાબત અથવા બંધારણના અર્થઘટનની બાબત અંગે રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચ અદાલતની સલાહ માંગી શકે છે. 2. સર્વોચ્ચ અદાલતે આપેલ સલાહ માનવા રાષ્ટ્રપતિ બંધાયેલા છે. ઉપરનાં વિધાનો પૈકી કયું/કયાં વિધાન/વિધાનો સાચું/સાચાં છે?**

(A) માત્ર 1 | (B) માત્ર 2 | (C) 1 અને 2 બંને | (D) બન્નેમાંથી એક પણ નહીં

✓ **જવાબ:** (A) માત્ર 1

GSSSB ખેતી મદદનીશ 2025

4 **Who among the following were the pioneers of the concept of Public Interest Litigation in India?**

(A) Justice VR Krishna Iyer and Justice PN Bhagwati | (B) Justice Bhushan Ramkrishna Gavai and Justice Surya Kant | (C) Justice Abhay S Oka and Justice Vikram Nath | (D) Justice JK Maheshwari and Justice BV Nagarathna

✓ **જવાબ:** (A) Justice VR Krishna Iyer and Justice PN Bhagwati

GSSSB મદદનીશ પરીક્ષક (પ્રશ્ન દસ્તાવેજ) 2025

5 **The discontinuation of the principle of Locus Standi is associated with which of the following?**

(A) Judicial review | **(B) Judicial activism** | (C) Judicial overreach | (D) Judicial restraint

✓ **જવાબ:** (B) Judicial activism

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

6 **ભારતમાં સૌપ્રથમ વખત સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની શરૂઆત ક્યારે કરવામાં આવી?**

(A) 02-10-1950 | (B) 31-10-1950 | **(C) 28-01-1950** | (D) 14-11-1950

✓ **જવાબ:** (C) 28-01-1950

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

7 **નીચે પૈકી કયું હાઈકોર્ટ અને સુપ્રિમકોર્ટ બંનેનાં કાર્યક્ષેત્ર હેઠળ આવે છે ?**

(A) કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચેનો વિવાદ | (B) રાજ્યો-રાજ્યો વચ્ચેનો વિવાદ | **(C) મૂળભૂત હક્કોનું સંરક્ષણ** | (D) ઉપરના બધા

✓ **જવાબ:** (C) મૂળભૂત હક્કોનું સંરક્ષણ

GSSSB લેબોરેટરી આસિસ્ટન્ટ 2025

8 **According to which Article of the Constitution of India do the civil and judicial authorities act in aid of the Supreme Court?**

(A) Article 142 | (B) Article 143 | **(C) Article 144** | (D) Article 145

✓ **જવાબ:** (C) Article 144

GSSSB લેબોરેટરી ટેક્નિશિયન 2025

9 **Who has the power to declare a law unconstitutional in India?**

(A) President of India | (B) Prime Minister of India | **(C) Supreme Court of India** | (D) Parliament of India

✓ **જવાબ:** (C) Supreme Court of India

GSSSB પશુધન નિરીક્ષક 2025

10 **ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલત ભારતના રાષ્ટ્રપતિને ____ મુજબ માર્ગદર્શન આપે છે.**

(A) અનુચ્છેદ 132 | (B) અનુચ્છેદ 142 | **(C) અનુચ્છેદ 143** | (D) અનુચ્છેદ 152

✓ **જવાબ:** (C) અનુચ્છેદ 143

GSSSB નાયબ નિરીક્ષક 2022

11 નીચેના પૈકી કયા વિવાદમાં સર્વોચ્ચ અદાલત મૂળભૂત અધિકાર ક્ષેત્ર ધરાવે છે ? (૧) ભારત સરકાર અને એક કે વધુ રાજ્યો વચ્ચેના વિવાદ (૨) બે કે વધુ રાજ્યો વચ્ચેનો વિવાદ (૩) કોઈ વ્યક્તિ/સંસ્થા અને ભારત સરકાર વચ્ચેનો વિવાદ નીચેના પૈકી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો.

(A) ૧ અને ૨ | (B) ૨ અને ૩ | (C) ૧ અને ૩ | (D) ૧, ૨ અને ૩

✓ **જવાબ:** (A) ૧ અને ૨

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (કેમેસ્ટ્રી) 2025

12 **Which of the following articles of the Indian Constitution confers on the Supreme Court of India powers to issue certain writs?**

(A) Article 138 | **(B) Article 139** | (C) Article 140 | (D) Article 141

✓ **જવાબ:** (B) Article 139

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

13 ભારતમાં જાહેર હિતની અરજીની પદ્ધતિ નીચેનાં પૈકી કઈ તંત્ર રચના અન્વયે આવી?

(A) બંધારણીય સુધારાઓ | **(B) ન્યાયિક પહેલ** | (C) રાજકીય પક્ષો | (D) સંસદીય અધિનિયમ

✓ **જવાબ:** (B) ન્યાયિક પહેલ

SMC ક્લાર્ક 2023

14 ભારતીય બંધારણ મુજબ કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચેના વિવાદો અથવા રાજ્યો વચ્ચેના વિવાદોનો નિર્ણય નીચેનામાંથી કોણ કરશે ?

(A) સુપ્રિમકોર્ટ | (B) હાઈકોર્ટ | (C) રાષ્ટ્રપતિ | (D) વડાપ્રધાન

✓ **જવાબ:** (A) સુપ્રિમકોર્ટ

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

15 સુપ્રીમકોર્ટના જજની નિમણૂક માટેની નીચે દર્શાવેલ લાયકાતમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો. વિધાન 1 : હાઈકોર્ટમાં 5 વર્ષનો ન્યાયાધીશનો કે 10 વર્ષનો વકીલાતનો અનુભવ હોવો જોઈએ વિધાન 2 : રાષ્ટ્રપતિશ્રીના મતે કાયદાશાસ્ત્રી હોવા જોઈએ. વિધાન 3 : લઘુત્તમ 30 વર્ષ ઉંમર હોવી જોઈએ.

(A) વિધાન 1 અને 2 | (B) તમામ વિધાન સાચા છે. | (C) વિધાન 2 અને 3 | (D) વિધાન 1 અને 3

✓ **જવાબ:** (A) વિધાન 1 અને 2

GSSSB ખેતી મદદનીશ 2025

16 **Who among the following said, "The Supreme Court of India has more powers than any other Supreme Court in any part of the world"?**

(A) Alladi Krishnaswamy Ayyar | (B) BR Ambedkar | (C) Jawaharlal Nehru | (D) KM Munshi

✓ **જવાબ:** (A) Alladi Krishnaswamy Ayyar

GSSSB મદદનીશ પરીક્ષક (પ્રશ્ન દસ્તાવેજ) 2025

17 **Which court has jurisdiction greater than its predecessor, the Federal Court of India?**

(A) High Court | (B) District Court | **(C) Supreme Court** | (D) Subordinate Court

✓ **જવાબ:** (C) Supreme Court

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

18 **ભારતના એટર્ની જનરલ માટે કયું વિધાન સત્ય નથી?**

(A) રાષ્ટ્રપતિની મરજી હોય ત્યાં સુધી હોદ્દો ધરાવશે. | (B) રાષ્ટ્રપતિ નક્કી કરશે તે જ મહેનતાણું મળશે.

(C) ભારતના રાજ્યક્ષેત્રમાંના તમામ ન્યાયાલયોમાં સુનાવણીનો હક રહેશે.

(D) જે મતદાન સમયે 'ટાઈ' પડે, તો માત્ર તેવા સંજોગોમાં પોતાના મતનો ઉપયોગ કરી શકશે.

✓ **જવાબ:** (D) જે મતદાન સમયે 'ટાઈ' પડે, તો માત્ર તેવા સંજોગોમાં પોતાના મતનો ઉપયોગ કરી શકશે.

GSSSB લેબોરેટરી ટેક્નિશિયન 2025

19 **Which of the following best illustrates the 'original jurisdiction' of the Supreme Court?**

(A) Deciding appeals from lower courts | **(B) Settling disputes between two or more states**

(C) Reviewing its own judgments | (D) Giving advisory opinions to the President

✓ **જવાબ:** (B) Settling disputes between two or more states

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

20 **ભારતીય ન્યાયવ્યવસ્થાને સંકલિત અને સ્વતંત્ર કહેવાય છે. આપેલ વાક્યના સંદર્ભમાં સાચા વિકલ્પની પસંદગી કરો. વિધાન 1 : સંકલિત ન્યાયવ્યવસ્થા મુજબ કેન્દ્ર અને રાજ્યના કાયદા બાબતે નિર્ણય કરવામાં આવે છે જેમાં નીચલી કોર્ટ બાદ હાઇકોર્ટ અને સુપ્રિમકોર્ટની વ્યવસ્થા છે. વિધાન 2 : સ્વતંત્ર ન્યાયવ્યવસ્થા મુજબ ન્યાયતંત્ર કારોબારી અને ધારાસભાથી સ્વતંત્ર છે.**

(A) વિધાન 1 અને 2 બંને સાચા છે. | (B) વિધાન 1 અને 2 બંને ખોટાં છે. | (C) માત્ર વિધાન 1 સાચું છે. | (D) માત્ર વિધાન 2 સાચું છે.

✓ **જવાબ:** (A) વિધાન 1 અને 2 બંને સાચા છે.

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

21 **ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલ અંતર્ગત ભારતના એટર્ની જનરલની નિમણૂંક કરવામાં આવે છે?**

(A) આર્ટિકલ - 70 | (B) આર્ટિકલ - 74 | **(C) આર્ટિકલ - 76** | (D) આર્ટિકલ - 72

✓ **જવાબ:** (C) આર્ટિકલ - 76

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

22 **સર્વોચ્ચ અદાલતની સ્થાપના અને રચના ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલ અંતર્ગત કરવામાં આવે છે?**

(A) આર્ટિકલ - 128 | (B) આર્ટિકલ - 117 | **(C) આર્ટિકલ - 124** | (D) આર્ટિકલ - 120

✓ **જવાબ:** (C) આર્ટિકલ - 124

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ થઈ છે?**

(A) અનુચ્છેદ 124 | (B) અનુચ્છેદ 130 | (C) અનુચ્છેદ 141 | (D) અનુચ્છેદ 143

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 124(1) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના અને રચનાની જોગવાઇ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **વર્તમાનમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિત મહત્તમ કેટલા ન્યાયાધીશો હોઈ શકે છે?**

(A) 31 | (B) 33 | **(C) 34** | (D) 26

ઉકેલ: 2019 ના સુધારા મુજબ મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિત મહત્તમ 34 ન્યાયાધીશો (1 + 33).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ કેટલા વર્ષની ઉંમરે નિવૃત્ત થાય છે?**

(A) 60 વર્ષ | (B) 62 વર્ષ | **(C) 65 વર્ષ** | (D) 70 વર્ષ

ઉકેલ: સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ 65 વર્ષે નિવૃત્ત થાય; ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં 62 વર્ષ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત (basic structure doctrine) કયા કેસમાં સ્થાપાયો?**

(A) ગોલકનાથ કેસ | **(B) કેશવાનંદ ભારતી કેસ** | (C) મિનરવા મિલ્સ કેસ | (D) શંકરી પ્રસાદ કેસ

ઉકેલ: કેશવાનંદ ભારતી વિ. કેરળ રાજ્ય (1973) માં મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત સ્થાપાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનું મૂળ અધિકારક્ષેત્ર (original jurisdiction) કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 32 | **(B) અનુચ્છેદ 131** | (C) અનુચ્છેદ 136 | (D) અનુચ્છેદ 143

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 131 સંઘ-રાજ્ય અને રાજ્યો વચ્ચેના સંઘીય વિવાદો અંગે મૂળ અધિકારક્ષેત્ર આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **વિશેષ રજા અપીલ (Special Leave Petition) કયા અનુચ્છેદ હેઠળ આવે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 132 | (B) અનુચ્છેદ 134 | **(C) અનુચ્છેદ 136** | (D) અનુચ્છેદ 138

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 136 સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને કોઈ પણ ન્યાયાલય/ટ્રિબ્યુનલના ચુકાદા સામે વિશેષ રજા આપવાની વિવેકાધીન સત્તા આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનું સલાહકારી અધિકારક્ષેત્ર કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 141 | **(B) અનુચ્છેદ 143** | (C) અનુચ્છેદ 144 | (D) અનુચ્છેદ 145

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 143 અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ જાહેર મહત્ત્વના કાયદાકીય પ્રશ્ન પર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો અભિપ્રાય માગી શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **PIL (જાહેર હિતની અરજી) ની વિભાવનાને ભારતમાં વિકસાવનાર ન્યાયમૂર્તિ કોણ ગણાય છે?**

(A) ન્યાયમૂર્તિ પી.એન. ભગવતી | (B) ન્યાયમૂર્તિ એચ.જે. કાનિયા | (C) ન્યાયમૂર્તિ ફાતિમા બીબી | (D) ન્યાયમૂર્તિ વાય.વી. ચંદ્રચૂડ

ઉકેલ: ન્યાયમૂર્તિ પી.એન. ભગવતી અને વી.આર. કૃષ્ણ ઐયરને PIL ના જનક ગણાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **ભારતના પ્રથમ મુખ્ય ન્યાયાધીશ (CJI) કોણ હતા?**

(A) એચ.જે. કાનિયા | (B) એમ. પતંજલિ શાસ્ત્રી | (C) બી.કે. મુખરજી | (D) વાય.વી. ચંદ્રચૂડ

ઉકેલ: એચ.જે. કાનિયા (H.J. Kania) ભારતના પ્રથમ મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતા (1950).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય 'અભિલેખ ન્યાયાલય' (Court of Record) છે — આ જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 124 | **(B) અનુચ્છેદ 129** | (C) અનુચ્છેદ 131 | (D) અનુચ્છેદ 141

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 129 અનુસાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અભિલેખ ન્યાયાલય છે અને અવમાનના માટે સજા કરી શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે ઘોષિત કરેલો કાયદો ભારતના તમામ ન્યાયાલયો માટે બંધનકારક છે — આ જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 137 | **(B) અનુચ્છેદ 141** | (C) અનુચ્છેદ 143 | (D) અનુચ્છેદ 144

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 141 અનુસાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો ઘોષિત કાયદો તમામ અદાલતો માટે બંધનકારક છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **મૂળભૂત અધિકારોના રક્ષણ માટે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં સીધી રિટ અરજી કયા અનુચ્છેદ હેઠળ થાય છે?**

(A) અનુચ્છેદ 32 | (B) અનુચ્છેદ 226 | (C) અનુચ્છેદ 131 | (D) અનુચ્છેદ 136

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 32 સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં મૂળભૂત અધિકાર ભંગ સામે રિટ માટેનો અધિકાર આપે છે; ડૉ. આંબેડકરે તેને બંધારણનો 'આત્મા' કહ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને દૂર કરવાની પ્રક્રિયા કયા આધારે થાય છે?

(A) રાજકીય મતભેદ | **(B) સાબિત ગેરવર્તન અથવા અસમર્થતા** | (C) ઉંમર પૂર્ણ થવી | (D) રાષ્ટ્રપતિની ઇચ્છા

ઉકેલ: અનુ.124(4) મુજબ માત્ર 'સાબિત ગેરવર્તન' અથવા 'અસમર્થતા' ના આધારે જ ન્યાયાધીશને દૂર કરી શકાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 NJAC (રાષ્ટ્રીય ન્યાયિક નિમણૂક પંચ) સંબંધિત 99મા સુધારાને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે કયા વર્ષે રદ કર્યો?

(A) 2013 | (B) 2014 | **(C) 2015** | (D) 2016

ઉકેલ: 2015 માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે NJAC ને મૂળભૂત માળખા વિરુદ્ધ ગણીને રદ કરી કોલેજિયમ પુનઃસ્થાપિત કરી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 કોલેજિયમ વ્યવસ્થામાં ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ ઉપરાંત કેટલા વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશો હોય છે?

(A) 2 | (B) 3 | **(C) 4** | (D) 5

ઉકેલ: ત્રીજા ન્યાયાધીશ કેસ (1998) મુજબ કોલેજિયમ = મુખ્ય ન્યાયાધીશ + 4 સૌથી વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની બેઠક ક્યાં આવેલી છે?

(A) મુંબઈ | (B) કોલકાતા | **(C) નવી દિલ્હી** | (D) ચેન્નઈ

ઉકેલ: અનુ.130 અનુસાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની બેઠક નવી દિલ્હી છે; મુખ્ય ન્યાયાધીશ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરીથી અન્ય સ્થળ ઠરાવી શકે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં મૂળ રીતે (1950 માં) મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિત કેટલા ન્યાયાધીશો હતા?

(A) 7 | **(B) 8** | (C) 11 | (D) 14

ઉકેલ: પ્રારંભમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ + 7 અન્ય = કુલ 8 ન્યાયાધીશો હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 નીચેનામાંથી કયો કેસ 'મૂળભૂત અધિકારોમાં સુધારો થઈ શકતો નથી' તેવો ચુકાદો આપે છે?

(A) શંકરી પ્રસાદ કેસ | **(B) ગોલકનાથ કેસ** | (C) મિનરવા મિલ્સ કેસ | (D) બોમ્માઇ કેસ

ઉકેલ: ગોલકનાથ કેસ (1967) માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે ઠરાવ્યું કે મૂળભૂત અધિકારોમાં સુધારો થઈ શકતો નથી; પાછળથી કેશવાનંદ ભારતી કેસમાં ફેરફાર થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં પ્રથમ મહિલા ન્યાયાધીશ કોણ હતા?

(A) ન્યાયમૂર્તિ લીલા શેઠ | **(B) ન્યાયમૂર્તિ ફાતિમા બીબી** | (C) ન્યાયમૂર્તિ રૂમા પાલ | (D) ન્યાયમૂર્તિ સુજાતા મનોહર

ઉકેલ: ન્યાયમૂર્તિ એમ. ફાતિમા બીબી 1989 માં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં નિયુક્ત પ્રથમ મહિલા ન્યાયાધીશ બન્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ બનવા માટે ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં ઓછામાં ઓછા કેટલા વર્ષ વકીલ તરીકેનો અનુભવ જરૂરી છે?**

(A) 5 વર્ષ | (B) 7 વર્ષ | **(C) 10 વર્ષ** | (D) 15 વર્ષ

ઉકેલ: અનુ.124(3) મુજબ ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં સળંગ ઓછામાં ઓછા 10 વર્ષ વકીલ રહ્યો હોય તે લાયક ગણાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 **ન્યાયિક સમીક્ષા (judicial review) નો ખ્યાલ ભારતે મુખ્યત્વે કયા દેશના બંધારણમાંથી લીધો છે?**

(A) બ્રિટન | **(B) અમેરિકા** | (C) કેનેડા | (D) આયર્લેન્ડ

ઉકેલ: ન્યાયિક સમીક્ષાનો ખ્યાલ અમેરિકાના બંધારણ (Marbury v. Madison, 1803) માંથી લેવાયો છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ પોતાનું રાજીનામું કોને સંબોધીને આપે છે?**

(A) મુખ્ય ન્યાયાધીશ | **(B) રાષ્ટ્રપતિ** | (C) ઉપરાષ્ટ્રપતિ | (D) વડાપ્રધાન

ઉકેલ: અનુ.124(2)(a) મુજબ ન્યાયાધીશ રાષ્ટ્રપતિને સંબોધીને રાજીનામું આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **નીચેનામાંથી કોણ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરે છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિ | (B) વડાપ્રધાન | (C) મુખ્ય ન્યાયાધીશ | (D) સંસદ

ઉકેલ: અનુ.124(2) મુજબ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **ભારતનું ન્યાયતંત્ર કેવા પ્રકારનું છે?**

(A) દ્વિ-ન્યાયતંત્ર (dual) | **(B) એકાત્મક/એકસૂત્રી (integrated)** | (C) સ્વતંત્ર સંઘીય | (D) વિકેન્દ્રિત

ઉકેલ: ભારતમાં એક જ એકસૂત્રી ન્યાયિક પિરામિડ છે, જેની ટોચે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **નિવૃત્ત સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ માટે કઈ બાબત પ્રતિબંધિત છે?**

(A) રાજ્યપાલ બનવું | **(B) ભારતમાં વકીલાત કરવી** | (C) પંચના અધ્યક્ષ બનવું | (D) વિદેશ જવું

ઉકેલ: અનુ.124(7) મુજબ નિવૃત્ત SC ન્યાયાધીશ ભારતમાં કોઈ પણ ન્યાયાલય સમક્ષ વકીલાત કરી શકતા નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **કોલેજિયમ વ્યવસ્થાનો જન્મ કયા કેસથી થયો ગણાય છે?**

(A) પ્રથમ ન્યાયાધીશ કેસ (1981) | **(B) દ્વિતીય ન્યાયાધીશ કેસ (1993)** | (C) ત્રીજો ન્યાયાધીશ કેસ (1998) | (D) NJAC કેસ (2015)

ઉકેલ: દ્વિતીય ન્યાયાધીશ કેસ (1993) માં 'પરામર્શ'ને 'સહમતિ' તરીકે અર્થઘટ કરી કોલેજિયમ વ્યવસ્થાનો જન્મ થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **ભારતમાં PIL સંબંધિત પ્રથમ મહત્ત્વનો કેસ કયો ગણાય છે?**

(A) હુસૈનારા ખાતૂન કેસ | (B) મેનકા ગાંધી કેસ | (C) વિશાખા કેસ | (D) બંધુઆ મુક્તિ મોરચા કેસ

ઉકેલ: હુસૈનારા ખાતૂન વિ. બિહાર (1979) — બિહારના વિચારાધીન કેદીઓ અંગેનો કેસ ભારતની પ્રથમ મહત્ત્વની PIL ગણાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોના પગાર કયા ભંડોળમાંથી ચૂકવાય છે?**

(A) ભારતનું આકસ્મિક ભંડોળ | **(B) ભારતનું સંચિત ભંડોળ** | (C) ભારતનું જાહેર ખાતું | (D) રાજ્ય સંચિત ભંડોળ

ઉકેલ: ન્યાયિક સ્વતંત્રતા જાળવવા ન્યાયાધીશોના પગાર ભારતના સંચિત ભંડોળ પર ભારિત (charged) છે — સંસદ મતદાન કરતી નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **ન્યાયિક સમીક્ષાને બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો ભાગ કયા કેસમાં જાહેર કરાઈ?**

(A) કેશવાનંદ ભારતી | **(B) મિનરવા મિલ્સ** | (C) ગોલકનાથ | (D) બોમ્માઈ

ઉકેલ: મિનરવા મિલ્સ કેસ (1980) માં ન્યાયિક સમીક્ષાને બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો અભિન્ન ભાગ જાહેર કરાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ બંને પદ ખાલી હોય ત્યારે કાર્યકારી રાષ્ટ્રપતિ તરીકે કોણ ફરજ બજાવે છે?**

(A) લોકસભા અધ્યક્ષ | (B) વડાપ્રધાન | **(C) ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ** | (D) રાજ્યસભા ઉપાધ્યક્ષ

ઉકેલ: બંને પદ ખાલી હોય ત્યારે ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ (CJI) કાર્યકારી રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ફરજ બજાવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **નવા રાષ્ટ્રપતિને હોદ્દાના શપથ કોણ લેવડાવે છે?**

(A) ઉપરાષ્ટ્રપતિ | **(B) ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ** | (C) લોકસભા અધ્યક્ષ | (D) વડાપ્રધાન

ઉકેલ: નવા રાષ્ટ્રપતિને હોદ્દાના શપથ ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ લેવડાવે છે (અનુ.60).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં ન્યાયાધીશોની સંખ્યા વધારવાની સત્તા કોને છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિ | (B) મુખ્ય ન્યાયાધીશ | **(C) સંસદ** | (D) કોલેજિયમ

ઉકેલ: ન્યાયાધીશોની સંખ્યા બંધારણમાં નિશ્ચિત નથી; સંસદ કાયદાથી તે વધારી શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને 'બંધારણનું ___' કહેવાય છે.**

(A) નિર્માતા | **(B) રક્ષક** | (C) વિવેચક | (D) સંપાદક

ઉકેલ: સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય બંધારણનું રક્ષક (guardian) અને મૂળભૂત અધિકારોનું સંરક્ષક છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં તદર્થ (ad hoc) ન્યાયાધીશની નિમણૂક કયા અનુચ્છેદ હેઠળ થાય છે?**

(A) અનુચ્છેદ 126 | **(B) અનુચ્છેદ 127** | (C) અનુચ્છેદ 128 | (D) અનુચ્છેદ 130

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 127 અનુસાર કોરમ પૂર્ણ કરવા તદર્થ ન્યાયાધીશની નિમણૂક થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં મહત્તમ 34 ન્યાયાધીશોની સંખ્યા કયા વર્ષે નક્કી થઈ?**

(A) 2009 | (B) 2015 | **(C) 2019** | (D) 2021

ઉકેલ: 2019 ના સુધારા અધિનિયમ દ્વારા ન્યાયાધીશોની મહત્તમ સંખ્યા 31 થી વધારી 34 કરાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

36 **નીચેનામાંથી કયો અનુચ્છેદ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને પોતાના ચુકાદાનું પુનરાવલોકન (review) કરવાની સત્તા આપે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 136 | **(B) અનુચ્છેદ 137** | (C) અનુચ્છેદ 141 | (D) અનુચ્છેદ 143

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 137 સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને પોતાના ચુકાદા/આદેશનું પુનરાવલોકન કરવાની સત્તા આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

37 **ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ કેટલા વર્ષની ઉંમરે નિવૃત્ત થાય છે?**

(A) 60 વર્ષ | **(B) 62 વર્ષ** | (C) 65 વર્ષ | (D) 58 વર્ષ

ઉકેલ: ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ 62 વર્ષે નિવૃત્ત થાય (સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં 65 વર્ષ).

🏏 જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય સંબંધિત જોગવાઈઓ બંધારણના કયા ભાગમાં છે?

(A) ભાગ-4 (B) ભાગ-5 (C) ભાગ-6 (D) ભાગ-3

2. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ?

(A) 1947 (B) 1949 (C) 1950 (D) 1952

3. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશની નિવૃત્તિ ઉંમર કેટલી છે?

(A) 60 વર્ષ (B) 62 વર્ષ (C) 65 વર્ષ (D) 70 વર્ષ

4. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કોણ કરે છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) સંસદ (D) મુખ્ય ન્યાયાધીશ

5. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની બેઠક ક્યાં છે?

(A) નવી દિલ્હી (B) મુંબઈ (C) પ્રયાગરાજ (D) નાગપુર

6. ભારતના પ્રથમ મુખ્ય ન્યાયાધીશ કોણ હતા?

(A) એચ.જે. કાનિયા (B) વાય.વી. ચંદ્રચૂડ (C) બી.કે. મુખરજી (D) મેહર ચંદ મહાજન

7. વર્તમાનમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિત મહત્તમ કેટલા ન્યાયાધીશો છે?

(A) 31 (B) 33 (C) 34 (D) 26

8. મૂળભૂત અધિકાર ભંગ સામે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં સીધી રિટ કયા અનુચ્છેદ હેઠળ થાય?

(A) અનુચ્છેદ 32 (B) અનુચ્છેદ 226 (C) અનુચ્છેદ 131 (D) અનુચ્છેદ 21

9. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય કેવા પ્રકારનું ન્યાયાલય છે, જેના નિર્ણયો કાયમી રેકોર્ડ થાય છે?

(A) અપીલ ન્યાયાલય (B) અભિલેખ ન્યાયાલય (C) ટ્રિબ્યુનલ (D) વિશેષ ન્યાયાલય

10. PIL ની વિભાવનાના જનક કોણ ગણાય છે?

(A) પી.એન. ભગવતી (B) એચ.જે. કાનિયા (C) ફાતિમા બીબી (D) નાનાવટી

11. મુખ્ય ન્યાયાધીશ સહિત મૂળ રીતે (1950) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં કેટલા ન્યાયાધીશો હતા?

(A) 6 (B) 7 (C) 8 (D) 11

12. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો ઘોષિત કાયદો કોના માટે બંધનકારક છે?

(A) માત્ર ઉચ્ચ ન્યાયાલયો (B) ભારતના તમામ ન્યાયાલયો (C) માત્ર ગૌણ ન્યાયાલયો (D) માત્ર સંઘ સરકાર

🟠 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત કયા કેસમાં સ્થાપાયો?

(A) ગોલકનાથ (B) કેશવાનંદ ભારતી (C) મિનરવા મિલ્સ (D) મેનકા ગાંધી

14. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનું મૂળ અધિકારક્ષેત્ર કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 124 (B) અનુચ્છેદ 131 (C) અનુચ્છેદ 136 (D) અનુચ્છેદ 143

15. વિશેષ રજા અપીલ (SLP) કયા અનુચ્છેદ હેઠળ આવે છે?

(A) અનુચ્છેદ 132 (B) અનુચ્છેદ 134 (C) અનુચ્છેદ 136 (D) અનુચ્છેદ 143

16. સલાહકારી અધિકારક્ષેત્ર હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો અભિપ્રાય કયા અનુચ્છેદ હેઠળ માગે છે?

(A) અનુચ્છેદ 141 (B) અનુચ્છેદ 143 (C) અનુચ્છેદ 144 (D) અનુચ્છેદ 145

17. કોલેજિયમ વ્યવસ્થામાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ ઉપરાંત કેટલા વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશો હોય છે?

(A) 2 (B) 3 (C) 4 (D) 5

18. NJAC (99મો સુધારો) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે કયા વર્ષે રદ કર્યો?

(A) 2014 (B) 2015 (C) 2016 (D) 2013

19. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને દૂર કરવાનો આધાર શું છે?

(A) રાજકીય દબાણ (B) સાબિત ગેરવર્તન અથવા અસમર્થતા (C) ઉંમર (D) બહુમતી મત

20. ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં વકીલ તરીકે કેટલા વર્ષનો અનુભવ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ માટે જરૂરી છે?

(A) 5 વર્ષ (B) 7 વર્ષ (C) 10 વર્ષ (D) 12 વર્ષ

21. ન્યાયિક સમીક્ષાનો ખ્યાલ ભારતે કયા દેશમાંથી લીધો છે?

(A) બ્રિટન (B) અમેરિકા (C) ઓસ્ટ્રેલિયા (D) જર્મની

22. ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં પ્રથમ મહિલા ન્યાયાધીશ કોણ?

(A) લીલા શેઠ (B) ફાતિમા બીબી (C) રૂમા પાલ (D) જ્ઞાન સુધા મિશ્રા

23. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોના પગાર કયા ભંડોળમાંથી ચૂકવાય છે?

(A) આકસ્મિક ભંડોળ (B) ભારતનું સંચિત ભંડોળ (C) જાહેર ખાતું (D) રાજ્ય ભંડોળ

24. નવા રાષ્ટ્રપતિને હોદ્દાના શપથ કોણ લેવડાવે છે?

(A) ઉપરાષ્ટ્રપતિ (B) મુખ્ય ન્યાયાધીશ (C) લોકસભા અધ્યક્ષ (D) વડાપ્રધાન

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. દ્વિતીય ન્યાયાધીશ કેસ (1993) નું મુખ્ય પરિણામ શું હતું?

(A) NJAC ની રચના (B) કોલેજિયમ વ્યવસ્થાનો જન્મ (C) મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત (D) PIL ની શરૂઆત

26. નીચેનામાંથી કયો કેસ ન્યાયિક સમીક્ષાને બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો ભાગ જાહેર કરે છે?

(A) કેશવાનંદ ભારતી (B) મિનરવા મિલ્સ (C) ગોલકનાથ (D) શંકરી પ્રસાદ

27. પ્રથમ ન્યાયાધીશ કેસ (S.P. Gupta, 1981) માં 'પરામર્શ' (consultation) નો કયો અર્થ ઠરાવાયો?

(A) પરામર્શ એટલે સહમતિ (B) પરામર્શ એટલે સહમતિ નહીં — કારોબારી પ્રધાન (C) પરામર્શ ફરજિયાત નથી (D) પરામર્શ માત્ર રાષ્ટ્રપતિ સાથે

28. અનુચ્છેદ 137 સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને કઈ સત્તા આપે છે?

(A) સલાહકારી અભિપ્રાય (B) પોતાના ચુકાદાનું પુનરાવલોકન (review) (C) મૂળ અધિકારક્ષેત્ર (D) અવમાનના સજા

29. નીચેનામાંથી કયા કેસમાં અનુચ્છેદ 356 (રાષ્ટ્રપતિ શાસન) ને ન્યાયિક સમીક્ષાપાત્ર ઠરાવાયો?

(A) કેશવાનંદ ભારતી (B) એસ.આર. બોમ્માઈ (C) ગોલકનાથ (D) મેનકા ગાંધી

30. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં તદર્થ (ad hoc) ન્યાયાધીશની નિમણૂક કયા અનુચ્છેદ હેઠળ થાય છે?

(A) અનુચ્છેદ 126 (B) અનુચ્છેદ 127 (C) અનુચ્છેદ 128 (D) અનુચ્છેદ 129

31. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને દૂર કરવાનો ઠરાવ રાજ્યસભામાં રજૂ કરવા ઓછામાં ઓછા કેટલા સભ્યોની સહી જરૂરી છે?

(A) 50 સભ્ય (B) 100 સભ્ય (C) 75 સભ્ય (D) 25 સભ્ય

32. ગોલકનાથ કેસ (1967) નો કયો ચુકાદો કેશવાનંદ ભારતી કેસમાં અંશતઃ ઊલટાવાયો?

(A) મૂળભૂત અધિકારોમાં સુધારો થઈ શકતો નથી (B) ન્યાયિક સમીક્ષા રદ (C) કોલેજિયમ રચના (D) 356 સમીક્ષાપાત્ર

33. નીચેનામાંથી કઈ જોગવાઈ ન્યાયિક સ્વતંત્રતા સાથે સંબંધિત નથી?

(A) પગાર સંચિત ભંડોળ પર ભારિત

(B) નિવૃત્તિ બાદ વકીલાત પ્રતિબંધ

(C) ન્યાયાધીશની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા

(D) કાર્યકાળ દરમ્યાન પગાર ઘટે નહીં

34. PIL સંબંધિત 'epistolary jurisdiction' નો અર્થ શું છે?

(A) માત્ર વકીલ દ્વારા અરજી

(B) અદાલતને લખેલો પત્ર પણ રિટ અરજી તરીકે માન્ય

(C) ઓનલાઈન અરજી

(D) ફક્ત ભોગ બનનાર અરજી કરી શકે

35. ⭐ નીચેના કેસોને કાલક્રમ (વહેલાથી મોડા) અનુસાર ગોઠવો: (i) શંકરી પ્રસાદ (ii) ગોલકનાથ (iii) કેશવાનંદ ભારતી (iv) મિનરવા મિલ્સ

(A) (i)-(ii)-(iii)-(iv)

(B) (ii)-(i)-(iii)-(iv)

(C) (i)-(iii)-(ii)-(iv)

(D) (iii)-(i)-(ii)-(iv)

36. ⭐ નીચેનામાંથી કયું જોડકું ખોટું છે? (અનુચ્છેદ — વિષય)

(A) 131 — મૂળ અધિકારક્ષેત્ર

(B) 136 — વિશેષ રજા અપીલ

(C) 143 — સલાહકારી અધિકારક્ષેત્ર

(D) 129 — સલાહકારી અધિકારક્ષેત્ર

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **C**	3. **C**	4. **A**	5. **A**	6. **A**	7. **C**	8. **A**	9. **B**	10. **A**	11. **C**
12. **B**	13. **B**	14. **B**	15. **C**	16. **B**	17. **C**	18. **B**	19. **B**	20. **C**	21. **B**	22. **B**
23. **B**	24. **B**	25. **B**	26. **B**	27. **B**	28. **B**	29. **B**	30. **B**	31. **A**	32. **A**	33. **C**
34. **B**	35. **A**	36. **D**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — ભાગ-5 (સંઘ) ના પ્રકરણ-4 માં અનુ.124-147 સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની જોગવાઈઓ છે.

2. જવાબ (C) — સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના 28 જાન્યુઆરી 1950 ના રોજ થઈ.

3. જવાબ (C) — સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ 65 વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે.

4. જવાબ (A) — અનુ.124(2) મુજબ રાષ્ટ્રપતિ ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરે છે.

5. જવાબ (A) — અનુ.130 અનુસાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની બેઠક નવી દિલ્હી છે.

6. જવાબ (A) — એચ.જે. કાનિયા ભારતના પ્રથમ મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતા.

7. જવાબ (C) — 2019 થી મહત્તમ 34 (1 + 33) ન્યાયાધીશો.

8. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 32 સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં મૂળભૂત અધિકાર ભંગ સામે રિટ આપે છે.

9. જવાબ (B) — અનુ.129 અનુસાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય 'અભિલેખ ન્યાયાલય' (Court of Record) છે.

10. જવાબ (A) — ન્યાયમૂર્તિ પી.એન. ભગવતી PIL ના જનક ગણાય છે.

11. જવાબ (C) — પ્રારંભમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ + 7 = કુલ 8 ન્યાયાધીશો.

12. જવાબ (B) — અનુ.141 અનુસાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો કાયદો ભારતના તમામ ન્યાયાલયો માટે બંધનકારક છે.

13. જવાબ (B) — કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) માં મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત સ્થાપાયો.

14. જવાબ (B) — અનુ.131 સંઘ-રાજ્ય સંઘીય વિવાદો અંગે મૂળ અધિકારક્ષેત્ર આપે છે.

15. જવાબ (C) — અનુ.136 સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને કોઈ પણ ચુકાદા સામે વિશેષ રજા આપવાની વિવેકાધીન સત્તા આપે છે.

16. જવાબ (B) — અનુ.143 અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ સલાહકારી અભિપ્રાય માગી શકે; આ બંધનકારક નથી.

17. જવાબ (C) — ત્રીજા ન્યાયાધીશ કેસ (1998) મુજબ કોલેજિયમ = CJI + 4 વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશ.

18. જવાબ (B) — 2015 માં NJAC ને મૂળભૂત માળખા વિરુદ્ધ ગણીને રદ કરાયો.

19. જવાબ (B) — અનુ.124(4) — માત્ર 'સાબિત ગેરવર્તન' અથવા 'અસમર્થતા' ના આધારે દૂર કરી શકાય.

20. જવાબ (C) — અનુ.124(3) — ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં સળંગ 10 વર્ષ વકીલ રહ્યો હોય તે લાયક.

21. જવાબ (B) — ન્યાયિક સમીક્ષાનો ખ્યાલ અમેરિકાના બંધારણ (Marbury v. Madison) માંથી લેવાયો.

22. જવાબ (B) — ન્યાયમૂર્તિ ફાતિમા બીબી 1989 માં પ્રથમ મહિલા SC ન્યાયાધીશ બન્યા.

23. જવાબ (B) — ન્યાયિક સ્વતંત્રતા જાળવવા પગાર સંચિત ભંડોળ પર ભારિત છે.

24. જવાબ (B) — નવા રાષ્ટ્રપતિને હોદ્દાના શપથ ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ લેવડાવે છે.

25. જવાબ (B) — દ્વિતીય ન્યાયાધીશ કેસ (1993) માં 'પરામર્શ'ને 'સહમતિ' ગણી કોલેજિયમ વ્યવસ્થાનો જન્મ થયો.

26. જવાબ (B) — મિનરવા મિલ્સ કેસ (1980) માં ન્યાયિક સમીક્ષાને મૂળભૂત માળખાનો અભિન્ન ભાગ જાહેર કરાઈ.

27. જવાબ (B) — પ્રથમ ન્યાયાધીશ કેસમાં ઠરાવાયું કે 'પરામર્શ' એટલે સહમતિ નહીં; નિમણૂકમાં કારોબારી પ્રધાન છે — જે પાછળથી 1993 માં ઊલટાવાયું.

28. જવાબ (B) — અનુ.137 સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને પોતાના ચુકાદા/આદેશનું પુનરાવલોકન કરવાની સત્તા આપે છે.

29. જવાબ (B) — એસ.આર. બોમ્માઈ કેસ (1994) માં અનુ.356 હેઠળના રાષ્ટ્રપતિ શાસનને ન્યાયિક સમીક્ષાપાત્ર ઠરાવાયું.

30. જવાબ (B) — અનુ.127 અનુસાર કોરમ પૂર્ણ કરવા તદર્થ ન્યાયાધીશની નિમણૂક થાય; નિવૃત્ત ન્યાયાધીશની હાજરી અનુ.128 માં.

31. જવાબ (A) — રાજ્યસભામાં મહાભિયોગ ઠરાવ માટે 50 સભ્યો અને લોકસભામાં 100 સભ્યોની સહી જરૂરી છે.

32. જવાબ (A) — ગોલકનાથ કેસનો 'મૂળભૂત અધિકારોમાં સુધારો અશક્ય' ચુકાદો કેશવાનંદ ભારતી (1973) માં મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંતથી સુધારાયો.

33. જવાબ (C) — નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા થવી એ સામાન્ય પ્રક્રિયા છે; બાકીની ત્રણ સ્પષ્ટપણે ન્યાયિક સ્વતંત્રતા જાળવતી જોગવાઈઓ છે.

34. જવાબ (B) — PIL માં અદાલતને લખેલો સાદો પત્ર પણ રિટ અરજી તરીકે સ્વીકારી શકાય — તેને epistolary jurisdiction કહે છે.

35. જવાબ (A) — શંકરી પ્રસાદ (1951) → ગોલકનાથ (1967) → કેશવાનંદ ભારતી (1973) → મિનરવા મિલ્સ (1980) — સાચો કાલક્રમ.

36. જવાબ (D) — અનુ.129 'અભિલેખ ન્યાયાલય' અંગે છે; સલાહકારી અધિકારક્ષેત્ર અનુ.143 માં છે — તેથી છેલ્લું જોડકું ખોટું.

11 રાજ્ય કારોબારી — રાજ્યપાલ · મુખ્યમંત્રી (State Executive, Art 153-167)

બંધારણના ભાગ-6 ના પ્રકરણ-2 માં અનુચ્છેદ 153 થી 167 સુધી રાજ્ય કારોબારી (State Executive) ની જોગવાઈઓ છે. કેન્દ્રની જેમ જ રાજ્યમાં પણ સંસદીય (parliamentary) શાસનપદ્ધતિ અપનાવાઈ છે. રાજ્ય કારોબારીમાં રાજ્યપાલ, મુખ્યમંત્રી, મંત્રીપરિષદ અને રાજ્યના મહાધિવક્તાનો સમાવેશ થાય છે. રાજ્યપાલ રાજ્યના બંધારણીય વડા (nominal head) છે, જ્યારે મુખ્યમંત્રીની આગેવાની હેઠળની મંત્રીપરિષદ વાસ્તવિક કારોબારી (real executive) સત્તા ધરાવે છે. કેન્દ્રમાં રાષ્ટ્રપતિ-પ્રધાનમંત્રીની જે ભૂમિકા છે, તે જ રાજ્યમાં રાજ્યપાલ-મુખ્યમંત્રીની છે, પણ રાજ્યપાલ પાસે રાષ્ટ્રપતિ કરતાં વધુ વિવેકાધીન સત્તાઓ છે.

પરિચય અને બંધારણીય સ્થાન

અનુચ્છેદ 153 અનુસાર પ્રત્યેક રાજ્ય માટે એક રાજ્યપાલ રહેશે. 7મા બંધારણીય સુધારા (1956) મુજબ એક જ વ્યક્તિને બે કે વધુ રાજ્યોના રાજ્યપાલ તરીકે નિયુક્ત કરી શકાય છે.

અનુચ્છેદ 154 અનુસાર રાજ્યની કારોબારી સત્તા રાજ્યપાલમાં નિહિત છે અને તે પોતે પ્રત્યક્ષ રીતે અથવા પોતાના ગૌણ અધિકારીઓ મારફતે, બંધારણ અનુસાર તેનો ઉપયોગ કરે છે.

અનુચ્છેદ 155 અને 156 રાજ્યપાલની નિમણૂક અને કાર્યકાળ સાથે સંબંધિત છે. રાજ્યપાલ રાજ્ય સરકારનો બંધારણીય વડા હોવા છતાં, વાસ્તવમાં તે કેન્દ્ર સરકાર (રાષ્ટ્રપતિ) ની ઇચ્છાથી નિયુક્ત થાય છે, જે રાજ્યપાલને કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચેની કડી (link) બનાવે છે.

ભારતમાં રાજ્ય કારોબારી માટે પણ સંસદીય પદ્ધતિ સ્વીકારાઇ છે — અનુચ્છેદ 163 અને 164 આ સામૂહિક જવાબદારી અને મંત્રીપરિષદની વ્યવસ્થા સ્થાપે છે.

ઝડપી તથ્યો

- ભાગ-6, પ્રકરણ-2, અનુચ્છેદ 153-167
- રાજ્યપાલ: રાજ્યનો બંધારણીય (nominal) વડા
- મુખ્યમંત્રી: રાજ્યનો વાસ્તવિક (real) કારોબારી વડા
- રાજ્યપાલની નિમણૂક: રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા (અનુ.155)
- મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક: રાજ્યપાલ દ્વારા (અનુ.164)
- મહાધિવક્તા: રાજ્યનો સર્વોચ્ચ કાયદા અધિકારી (અનુ.165)

રાજ્યપાલની નિમણૂક અને લાયકાત

અનુચ્છેદ 155 અનુસાર રાજ્યપાલની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ પોતાના હસ્તાક્ષર અને મુદ્રાવાળા આદેશપત્ર (warrant) દ્વારા કરે છે. રાજ્યપાલ લોકો દ્વારા ચૂંટાતો નથી કે પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ રીતે પણ ચૂંટાતો નથી — તે કેન્દ્ર દ્વારા નામાંકિત (nominated) થાય છે. આ વ્યવસ્થા કેનેડાના નમૂના પરથી લેવાઇ છે.

અનુચ્છેદ 157 રાજ્યપાલ બનવાની બે લાયકાત નક્કી કરે છે: (1) તે ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ, અને (2) તેણે 35 વર્ષની ઉંમર પૂર્ણ કરી હોવી જોઈએ.

અનુચ્છેદ 158 રાજ્યપાલ પદની શરતો ઠરાવે છે: તે સંસદ કે રાજ્ય વિધાનમંડળના કોઈ ગૃહનો સભ્ય ન હોવો જોઈએ; તે અન્ય કોઈ લાભદાયક પદ (office of profit) ધારણ ન કરી શકે. તેને રાજભવન વિના ભાડે મળે છે અને તેનો પગાર-ભથ્થાં રાજ્યના સંચિત ભંડોળ (Consolidated Fund of the State) માંથી ચૂકવાય છે, રાજ્યની સંકલિત નિધિ પર ભારિત હોવાથી મતદાનને પાત્ર નથી.

બે પરંપરાગત સંમેલનો (conventions) રાજ્યપાલની નિમણૂક અંગે પળાય છે, જે બંધારણમાં લખાયેલા નથી: (1) રાજ્યપાલ બહારના રાજ્યનો વ્યક્તિ હોવો જોઈએ (outsider), અને (2) તેની નિમણૂક પહેલાં તે રાજ્યના મુખ્યમંત્રી સાથે પરામર્શ થવો જોઈએ.

રાજ્યપાલ — મહત્ત્વના અનુચ્છેદ

અનુચ્છેદ	વિષય
153	પ્રત્યેક રાજ્ય માટે રાજ્યપાલ
154	રાજ્યની કારોબારી સત્તા રાજ્યપાલમાં
155	રાજ્યપાલની નિમણૂક (રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા)
156	રાજ્યપાલનો કાર્યકાળ

અનુચ્છેદ	વિષય
157	રાજ્યપાલ બનવાની લાયકાત
158	રાજ્યપાલ પદની શરતો
159	રાજ્યપાલના શપથ
161	ક્ષમા આપવાની સત્તા
163	મંત્રીપરિષદ રાજ્યપાલને સહાય-સલાહ
164	મુખ્યમંત્રી અને મંત્રીઓની નિમણૂક
165	રાજ્યનો મહાધિવક્તા

રાજ્યપાલનો કાર્યકાળ, શપથ અને રાજીનામું

અનુચ્છેદ 156 અનુસાર રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિની મરજી (pleasure of the President) સુધી પોતાના પદ પર રહે છે. તેનો સામાન્ય કાર્યકાળ પદ ગ્રહણ કર્યાની તારીખથી 5 વર્ષનો છે, પણ આ 5 વર્ષ રાષ્ટ્રપતિની મરજીને આધીન છે — એટલે કે રાષ્ટ્રપતિ ગમે ત્યારે રાજ્યપાલને હટાવી શકે છે.

રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિને સંબોધીને પોતાનું રાજીનામું આપી શકે છે. કાર્યકાળ પૂરો થયા પછી પણ, અનુગામી પદ ગ્રહણ ન કરે ત્યાં સુધી રાજ્યપાલ પદ પર ચાલુ રહે છે.

અનુચ્છેદ 159 અનુસાર રાજ્યપાલ પદ ગ્રહણ કરતાં પહેલાં તે રાજ્યના ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ (અથવા તેમની ગેરહાજરીમાં ઉપલબ્ધ સૌથી વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશ) સમક્ષ શપથ લે છે. શપથમાં તે બંધારણ અને કાયદાનું જતન કરવાનો અને રાજ્યના લોકોની સેવા-કલ્યાણ માટે કાર્ય કરવાનો સંકલ્પ લે છે.

બંધારણ રાજ્યપાલ માટે કોઈ નિશ્ચિત હોદ્દાની મુદત (security of tenure) ની ખાતરી આપતું નથી, એ જ રાજ્યપાલ પદની એક નબળાઇ ગણાય છે.

રાજ્યપાલ vs રાષ્ટ્રપતિ — મૂળભૂત તફાવત

- રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટાય છે (electoral college); રાજ્યપાલ નિમાય છે (રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા)
- રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગ (impeachment) થઈ શકે; રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિની મરજીથી હટે
- રાષ્ટ્રપતિ પાસે વાસ્તવમાં વિવેકાધીન સત્તા નથી; રાજ્યપાલ પાસે છે (અનુ.163)
- રાષ્ટ્રપતિ લશ્કરી દળોના સર્વોચ્ચ સેનાપતિ છે; રાજ્યપાલ નથી
- રાષ્ટ્રપતિ રાજદ્વારી-લશ્કરી સત્તા ધરાવે; રાજ્યપાલ ધરાવતા નથી

રાજ્યપાલની કારોબારી સત્તાઓ

અનુચ્છેદ 154 અને 166 અનુસાર રાજ્યની તમામ કારોબારી કાર્યવાહી રાજ્યપાલના નામે થાય છે. રાજ્યપાલ મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક કરે છે (અનુ.164) અને મુખ્યમંત્રીની સલાહ પર અન્ય મંત્રીઓની નિમણૂક કરે છે.

રાજ્યપાલ રાજ્યના મહાધિવક્તા (Advocate General — અનુ.165), રાજ્ય લોકસેવા આયોગના અધ્યક્ષ-સભ્યો, રાજ્ય ચૂંટણી આયુક્ત વગેરેની નિમણૂક કરે છે. જોકે રાજ્ય ચૂંટણી આયુક્ત અને રાજ્ય લોકસેવા આયોગના સભ્યોને હટાવવાની સત્તા રાજ્યપાલ પાસે નથી.

રાજ્યપાલ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક અંગે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા પરામર્શ કરાય છે, પણ રાજ્યપાલ સ્વયં ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરતા નથી.

રાજ્યપાલ રાજ્યના વહીવટ સંબંધી માહિતી મુખ્યમંત્રી પાસેથી મંગાવી શકે છે (અનુ.167) અને જિલ્લા ન્યાયાધીશોની નિમણૂક, બદલી તથા બઢતી અંગે ઉચ્ચ ન્યાયાલય સાથે પરામર્શ કરે છે.

રાજ્યપાલની વૈધાનિક સત્તાઓ

રાજ્યપાલ રાજ્ય વિધાનમંડળનો અભિન્ન અંગ છે (વિધાનસભા-વિધાનપરિષદ + રાજ્યપાલ). રાજ્યપાલ વિધાનમંડળનું સત્ર બોલાવે, સ્થગિત કરે અને વિધાનસભાનું વિસર્જન કરી શકે છે.

દરેક સામાન્ય ચૂંટણી પછીના પ્રથમ સત્રને અને દરેક વર્ષના પ્રથમ સત્રને રાજ્યપાલ સંબોધન કરે છે. વિધાનપરિષદ ધરાવતા રાજ્યમાં રાજ્યપાલ સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન, સહકાર અને સમાજસેવાના ક્ષેત્રના 1/6 સભ્યોને નામાંકિત કરે છે.

વિધાનમંડળે પસાર કરેલા ખરડા (bill) રાજ્યપાલની સંમતિ વિના કાયદો બનતા નથી. અનુચ્છેદ 200 અનુસાર રાજ્યપાલ પાસે ખરડા અંગે ચાર વિકલ્પ છે: (1) સંમતિ આપવી, (2) સંમતિ રોકવી, (3) પુનર્વિચાર માટે પાછો મોકલવો (નાણાં ખરડા સિવાય), અને (4) રાષ્ટ્રપતિના વિચાર માટે અનામત (reserve) રાખવો.

જ્યારે વિધાનમંડળ સત્રમાં ન હોય ત્યારે રાજ્યપાલ અનુચ્છેદ 213 હેઠળ વટહુકમ (Ordinance) બહાર પાડી શકે છે. વટહુકમ વિધાનમંડળના કાયદા જેટલું જ બળ ધરાવે છે, પણ વિધાનમંડળ ફરી મળ્યાથી 6 અઠવાડિયામાં તેને મંજૂરી ન મળે તો તે રદ થાય છે.

રાજ્યપાલના ખરડા-વિકલ્પ (અનુ.200)

વિકલ્પ	પરિણામ
સંમતિ આપવી	ખરડો કાયદો બને છે
સંમતિ રોકવી (withhold)	ખરડો કાયદો બનતો નથી
પુનર્વિચાર માટે પાછો (return)	વિધાનમંડળ ફરી પસાર કરે તો રાજ્યપાલે સંમતિ આપવી પડે
રાષ્ટ્રપતિ માટે અનામત (reserve)	નિર્ણય રાષ્ટ્રપતિ લે (અનુ.201)

રાજ્યપાલની નાણાકીય સત્તાઓ

નાણાં ખરડો (Money Bill) રાજ્યપાલની પૂર્વ ભલામણ (prior recommendation) વિના વિધાનસભામાં રજૂ કરી શકાતો નથી. આ રાજ્યપાલની મહત્ત્વની નાણાકીય સત્તા છે.

રાજ્યપાલ વાર્ષિક નાણાકીય પત્રક (Annual Financial Statement — બજેટ) વિધાનમંડળ સમક્ષ રજૂ કરાવે છે. કોઈ અનુદાનની માગણી (demand for grant) રાજ્યપાલની ભલામણ વિના કરી શકાતી નથી.

રાજ્યના આકસ્મિક ભંડોળ (Contingency Fund of the State) પર રાજ્યપાલનો અધિકાર છે; અણધાર્યા ખર્ચને પહોંચી વળવા તે આ ભંડોળમાંથી અગ્રિમ (advance) મંજૂર કરી શકે છે.

દર પાંચ વર્ષે રાજ્યપાલ રાજ્ય નાણાં પંચ (State Finance Commission) ની રચના કરે છે, જે પંચાયતો અને નગરપાલિકાઓની નાણાકીય સ્થિતિની સમીક્ષા કરી રાજ્યપાલને ભલામણ કરે છે (અનુ.243-I અને 243-Y).

રાજ્યપાલની ન્યાયિક અને ક્ષમા સત્તા (અનુ.161)

અનુચ્છેદ 161 અનુસાર રાજ્યપાલ રાજ્યના કાયદાવિરુદ્ધ ગુના માટે દંડ પામેલ વ્યક્તિને ક્ષમા (pardon), મુલતવી (reprieve), વિરામ (respite), મુક્તિ (remission) અને દંડ ઘટાડવાની (commutation) સત્તા ધરાવે છે.

રાજ્યપાલની ક્ષમા સત્તા રાષ્ટ્રપતિ (અનુ.72) કરતાં બે રીતે મર્યાદિત છે: (1) રાજ્યપાલ ફાંસીની સજા (death sentence) માફ કરી શકતા નથી — તે માત્ર સ્થગિત/ઘટાડી શકે, ક્ષમા આપવાની સત્તા રાષ્ટ્રપતિ પાસે છે; (2) રાજ્યપાલ લશ્કરી અદાલત (court martial) ની સજા સામે ક્ષમા આપી શકતા નથી.

જોકે રાજ્યપાલ ફાંસીની સજાને સ્થગિત, વિરામ કે ઘટાડી શકે છે — ફક્ત સંપૂર્ણ ક્ષમા (pardon) આપી શકતા નથી. આ બાબતમાં ફાંસીની સજાની ક્ષમા સત્તા માત્ર રાષ્ટ્રપતિ પાસે જ સુરક્ષિત છે.

રાજ્યપાલ ઉચ્ચ ન્યાયાલય સાથે પરામર્શ કરીને જિલ્લા ન્યાયાધીશોની નિમણૂક, બદલી અને બઢતી કરે છે — આ તેની ન્યાયિક ભૂમિકા છે.

ક્ષમા સત્તા — રાષ્ટ્રપતિ (72) vs રાજ્યપાલ (161)

બાબત	રાષ્ટ્રપતિ (અનુ.72)	રાજ્યપાલ (અનુ.161)
ફાંસીની સજા ક્ષમા (pardon)	આપી શકે	આપી શકતા નથી
લશ્કરી અદાલતની સજા	ક્ષમા આપી શકે	આપી શકતા નથી
રાજ્યના કાયદાવિરુદ્ધ ગુનો	આપી શકે	આપી શકે
કેન્દ્રીય કાયદાવિરુદ્ધ ગુનો	આપી શકે	આપી શકતા નથી

રાજ્યપાલની વિવેકાધીન સત્તાઓ (અનુ.163)

અનુચ્છેદ 163(1) અનુસાર રાજ્યપાલને સહાય અને સલાહ આપવા માટે મુખ્યમંત્રીની આગેવાની હેઠળ મંત્રીપરિષદ રહેશે — સિવાય કે જ્યાં બંધારણ રાજ્યપાલને પોતાના વિવેક (discretion) અનુસાર કાર્ય કરવાનું જણાવે છે. આ 'વિવેકાધીન' જોગવાઈ રાજ્યપાલને રાષ્ટ્રપતિ કરતાં વધુ સ્વાયત્ત બનાવે છે, કેમ કે રાષ્ટ્રપતિ માટે આવી સ્પષ્ટ વિવેક-જોગવાઈ નથી.

બંધારણીય વિવેક (constitutional discretion) ના ઉદાહરણ: ખરડો રાષ્ટ્રપતિ માટે અનામત રાખવો (અનુ.200); પડોશી રાજ્યના વધારાના કાર્યભારની કામગીરી; રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્રની નિષ્ફળતા અંગે રાષ્ટ્રપતિને અહેવાલ આપવો (અનુ.356).

પરિસ્થિતિજન્ય વિવેક (situational discretion) ના ઉદાહરણ: ત્રિશંકુ વિધાનસભા (hung assembly) માં મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક; બહુમતી ગુમાવનાર મુખ્યમંત્રીને બરતરફ કરવો; વિધાનસભાનું વિસર્જન.

અનુચ્છેદ 163(2) અનુસાર રાજ્યપાલે પોતાના વિવેકથી કાર્ય કરવાનું છે કે નહીં તે પ્રશ્ન અંતિમ રીતે રાજ્યપાલ જ નક્કી કરે છે અને તેની યોગ્યતા કોઈ ન્યાયાલયમાં પ્રશ્નને પાત્ર નથી.

રાજ્યપાલની વિવેકાધીન સત્તાના કિસ્સા

- ત્રિશંકુ વિધાનસભામાં મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક
- બહુમતી ગુમાવનાર સરકારની બરતરફી
- વિધાનસભા વિસર્જનની ભલામણ
- ખરડો રાષ્ટ્રપતિ માટે અનામત રાખવો (અનુ.200)
- અનુ.356 હેઠળ રાષ્ટ્રપતિને અહેવાલ આપવો
- મુખ્યમંત્રી પાસેથી વહીવટી માહિતી મંગાવવી (અનુ.167)

મુખ્યમંત્રી (અનુ.164, 167)

મુખ્યમંત્રી રાજ્ય સરકારના વાસ્તવિક વડા (real head) છે, જેમ કેન્દ્રમાં પ્રધાનમંત્રી છે. અનુચ્છેદ 164 અનુસાર મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે; પણ રાજ્યપાલ વિધાનસભામાં બહુમતી ધરાવનાર પક્ષ/ગઠબંધનના નેતાને જ મુખ્યમંત્રી નિયુક્ત કરી શકે છે.

બંધારણ મુખ્યમંત્રી બનવા માટે કોઈ વિશેષ લાયકાત નક્કી કરતું નથી. જે વ્યક્તિ વિધાનમંડળનો સભ્ય ન હોય તેને પણ મુખ્યમંત્રી નિયુક્ત કરી શકાય, પણ તેણે 6 મહિનામાં વિધાનમંડળ (વિધાનસભા કે વિધાનપરિષદ) ની સભ્યતા મેળવવી પડે છે, અન્યથા પદ છોડવું પડે છે.

મુખ્યમંત્રી વિધાનસભા કે વિધાનપરિષદ — બેમાંથી કોઈ પણ ગૃહનો સભ્ય હોઈ શકે છે. અનુચ્છેદ 164(4) આ 6 મહિનાની જોગવાઈ સ્થાપે છે.

મુખ્યમંત્રીનો કાર્યકાળ નિશ્ચિત નથી; તે વિધાનસભાનો વિશ્વાસ ધરાવે ત્યાં સુધી પદ પર રહે છે. વિશ્વાસ ગુમાવ્યે મુખ્યમંત્રીએ રાજીનામું આપવું પડે અથવા સમગ્ર મંત્રીપરિષદ રાજીનામું આપે છે, કેમ કે મંત્રીપરિષદ વિધાનસભાને સામૂહિક રીતે જવાબદાર છે.

મુખ્યમંત્રીના કાર્યો (અનુ.167)

- મંત્રીપરિષદના નિર્ણયો રાજ્યપાલને જણાવવા
- રાજ્યપાલ માગે તે વહીવટી માહિતી પૂરી પાડવી
- રાજ્યપાલ ઇચ્છે તો કોઈ બાબત મંત્રીપરિષદના વિચાર માટે મૂકવી
- મંત્રીપરિષદની બેઠકોની અધ્યક્ષતા કરવી
- ખાતાંની ફાળવણી અને મંત્રીઓ વચ્ચે સંકલન

રાજ્ય મંત્રીપરિષદ (Council of Ministers)

અનુચ્છેદ 163 અને 164 રાજ્ય મંત્રીપરિષદની વ્યવસ્થા સ્થાપે છે. મુખ્યમંત્રીની આગેવાની હેઠળની મંત્રીપરિષદ રાજ્યપાલને સહાય-સલાહ આપે છે, અને રાજ્યપાલ સામાન્યતઃ આ સલાહ મુજબ જ કાર્ય કરે છે (વિવેકાધીન બાબતો સિવાય).

મંત્રીપરિષદ સામૂહિક રીતે વિધાનસભાને જવાબદાર છે (collective responsibility — અનુ.164(2)). જો વિધાનસભા અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ પસાર કરે તો સમગ્ર મંત્રીપરિષદે રાજીનામું આપવું પડે છે.

91મા બંધારણીય સુધારા (2003) અનુસાર રાજ્ય મંત્રીપરિષદનું કદ મુખ્યમંત્રી સહિત વિધાનસભાના કુલ સભ્યસંખ્યાના 15 ટકાથી વધુ ન હોવું જોઈએ, અને કોઈ પણ રાજ્યમાં ઓછામાં ઓછા 12 મંત્રીઓ રહેશે.

મંત્રીઓની ત્રણ શ્રેણી હોય છે: કેબિનેટ મંત્રી, રાજ્યમંત્રી (Minister of State) અને ઉપમંત્રી (Deputy Minister). કેબિનેટ મંત્રીઓ મહત્ત્વનાં ખાતાં સંભાળે છે અને નીતિ-નિર્ધારણમાં ભાગ લે છે.

મંત્રીપરિષદ — મહત્ત્વના આંકડા (91મો સુધારો, 2003)

બાબત	જોગવાઈ
મહત્તમ કદ	વિધાનસભાના 15% (મુખ્યમંત્રી સહિત)

બાબત	જોગવાઈ
લઘુત્તમ સંખ્યા	12 મંત્રીઓ
પક્ષાંતર-અયોગ્ય સભ્ય	મંત્રી બની શકતો નથી
સામૂહિક જવાબદારી	વિધાનસભા સમક્ષ (અનુ.164(2))

રાજ્યનો મહાધિવક્તા (Advocate General, અનુ.165)

અનુચ્છેદ 165 અનુસાર પ્રત્યેક રાજ્યનો એક મહાધિવક્તા (Advocate General) રહેશે — જે રાજ્યનો સર્વોચ્ચ કાયદા અધિકારી છે, જેમ કેન્દ્રમાં મહાન્યાયવાદી (Attorney General — અનુ.76) છે.

મહાધિવક્તાની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે. તેની લાયકાત ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ બનવાની લાયકાત જેવી જ છે — એટલે કે તે ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ અને 10 વર્ષ સુધી ન્યાયિક પદ ધારણ કર્યું હોય અથવા 10 વર્ષ સુધી ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં વકીલ રહ્યો હોય.

મહાધિવક્તા રાજ્યપાલની મરજી (pleasure) સુધી પદ પર રહે છે. તેનું મહેનતાણું રાજ્યપાલ નક્કી કરે છે. તે રાજ્ય સરકારને કાયદાકીય બાબતો પર સલાહ આપે છે અને રાજ્ય વિધાનમંડળના કોઈ પણ ગૃહની કાર્યવાહીમાં બોલવાનો અધિકાર ધરાવે છે, પણ મત આપવાનો અધિકાર ધરાવતો નથી.

મહાધિવક્તાને બંધારણીય રીતે હટાવવાની પ્રક્રિયા નક્કી નથી; તે રાજ્યપાલની મરજીથી હટે છે અથવા રાજીનામું આપે છે. પરંપરા મુજબ સરકાર બદલાય ત્યારે મહાધિવક્તા રાજીનામું આપે છે.

મહાધિવક્તા (165) vs મહાન્યાયવાદી (76)

બાબત	મહાધિવક્તા (રાજ્ય)	મહાન્યાયવાદી (કેન્દ્ર)
અનુચ્છેદ	165	76
નિમણૂક	રાજ્યપાલ	રાષ્ટ્રપતિ
કાર્યકાળ	રાજ્યપાલની મરજી	રાષ્ટ્રપતિની મરજી
લાયકાત	ઉચ્ચ ન્યાયાલય ન્યાયાધીશ જેવી	સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય ન્યાયાધીશ જેવી

રાજ્યપાલ vs રાષ્ટ્રપતિ — સત્તા તફાવત

રાજ્યપાલ અને રાષ્ટ્રપતિ બંને બંધારણીય વડા છે, પણ તેમની સત્તાઓ અને દરજ્જામાં મહત્ત્વના તફાવત છે. સૌથી મોટો તફાવત એ છે કે રાજ્યપાલ પાસે અનુચ્છેદ 163 હેઠળ સ્પષ્ટ વિવેકાધીન સત્તાઓ છે, જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ માટે બંધારણમાં આવી સ્પષ્ટ વિવેક-જોગવાઈ નથી.

રાજ્યપાલ કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધોમાં અનોખી ભૂમિકા ભજવે છે — તે અનુચ્છેદ 356 હેઠળ રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્ર નિષ્ફળ ગયાનો અહેવાલ રાષ્ટ્રપતિને આપી શકે છે, જે રાષ્ટ્રપતિ શાસન તરફ દોરી જઈ શકે છે.

રાજ્યપાલ ફાંસીની સજાને ક્ષમા આપી શકતા નથી (માત્ર ઘટાડી/સ્થગિત), જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ ફાંસીની સજાને પૂર્ણ ક્ષમા આપી શકે છે. વળી રાજ્યપાલ લશ્કરી અદાલતની સજા સામે ક્ષમા આપી શકતા નથી.

રાષ્ટ્રપતિ રાષ્ટ્રીય કટોકટી (અનુ.352), રાજ્ય કટોકટી (અનુ.356) અને નાણાકીય કટોકટી (અનુ.360) ઘોષિત કરી શકે છે; રાજ્યપાલ પાસે કોઈ કટોકટી ઘોષિત કરવાની સત્તા નથી.

રાજ્યપાલ vs રાષ્ટ્રપતિ — સત્તા સરખામણી

બાબત	રાજ્યપાલ	રાષ્ટ્રપતિ
પદ ગ્રહણ	નિમણૂક (અનુ.155)	ચૂંટણી (અનુ.54)
કાર્યકાળ	રાષ્ટ્રપતિની મરજી	5 વર્ષ (મહાભિયોગથી હટે)
વિવેકાધીન સત્તા	છે (અનુ.163)	સ્પષ્ટ રીતે નથી
ફાંસી ક્ષમા	આપી શકતા નથી	આપી શકે
કટોકટી ઘોષણા	નથી	છે (352/356/360)
વટહુકમ	અનુ.213	અનુ.123

📄 વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB વિભાગીય હિસાબનીશ 2017

1 એડવોકેટ જનરલની નિમણૂક કેટલા સમય માટે થાય છે ?

(A) 5 વર્ષ | **(B) રાજ્યપાલની ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી** | (C) 2 વર્ષ | (D) 10 વર્ષ

✓ **જવાબ:** (B) રાજ્યપાલની ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (ખેતી) 2016

2 રાજ્યપાલની નિમણૂક બંધારણના કયા અનુચ્છેદ (Article) હેઠળ થાય છે ?

(A) Article - 153 | **(B) Article - 155** | (C) Article - 154 | (D) Article - 156

✓ **જવાબ:** (B) Article - 155

GPSSB ગ્રામ સેવક 2022

3 નીચેના વાક્યો ચકાસો : 1. રાજ્યમાં મુખ્યમંત્રીને રાજ્યપાલ નીમશે અને મુખ્યમંત્રીની સલાહથી, રાજ્યપાલ બીજા મંત્રીઓને નીમશે. 2. મુખ્યમંત્રી સહીત મંત્રીઓની કુલ સંખ્યા, વિધાનસભાના સભ્યોના કુલ વીસ ટકા કરતા વધવી ન જોઈએ. 3. રાજ્યની વિધાનસભાને માત્ર મુખ્યમંત્રી જવાબદાર રહે છે. 4. સતત છ મહિનાની મુદત સુધી રાજ્યના વિધાનમંડળના સભ્ય ન હોય તે મુદત પૂરી થયે, મંત્રી તરીકે રહેશે નહી.

(A) 1, 2, 3 અને 4 વાક્ય યોગ્ય છે. | (B) 1 અને 2 વાક્ય યોગ્ય છે. | (C) 1 અને 3 વાક્ય યોગ્ય છે. | **(D) 1 અને 4 વાક્ય યોગ્ય છે.**

✓ **જવાબ:** (D) 1 અને 4 વાક્ય યોગ્ય છે.

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2023

4 રાજ્યપાલની સત્તાઓ વિષે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: (1) રાજ્યપાલ રાજ્યની વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિની નિમણૂક કરે છે. (2) રાજ્યપાલ રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષની નિમણૂક કરે છે. ઉપરના વિધાનો પૈકી કયું / કયાં વિધાન / વિધાનો સાચું / સાચાં છે?

(A) ફક્ત 1 | **(B) ફક્ત 2** | (C) 1 અને 2 બંને | (D) બન્નેમાંથી એક પણ નહીં

✓ **જવાબ:** (B) ફક્ત 2

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

5 ભારતના બંધારણમાં કયા હોદ્દાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી?

(A) વિધાનસભાના અધ્યક્ષ | (B) રાજ્યપાલ | (C) મુખ્યમંત્રી | **(D) નાયબ મુખ્યમંત્રી**

✓ **જવાબ:** (D) નાયબ મુખ્યમંત્રી

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

6 ભારતીય સંવિધાનની જોગવાઈ અનુસાર કોઈ રાજ્યના રાજ્યપાલને તે રાજ્યની લગોલગ આવેલા કોઈ સંઘ રાજ્યક્ષેત્રના વહીવટકર્તા તરીકે નીમવાની સત્તા કોને આપવામાં આવેલ છે?

(A) કેન્દ્રિય કેબીનેટ | **(B) રાષ્ટ્રપતિ** | (C) લોકસભા | (D) રાજ્યસભા

✓ **જવાબ:** (B) રાષ્ટ્રપતિ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

7 રાજ્યપાલને હોદ્દાની શપથ કોણ લેવડાવે છે ?

(A) કેન્દ્રીય ગૃહમંત્રી | **(B) નામદાર હાઈકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ** | (C) રાષ્ટ્રપતિ | (D) વડાપ્રધાન

✓ **જવાબ:** (B) નામદાર હાઈકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ

GSSSB જુનિયર પ્રોસેસ આસિસ્ટન્ટ 2025

8 રાજ્યોના રાજ્યપાલોની નિમણૂક કોણ કરે છે?

(A) પ્રધાનમંત્રી | **(B) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ** | (C) મુખ્યમંત્રી | (D) સર્વોચ્ચ અદાલત

✓ **જવાબ:** (B) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (કેમેસ્ટ્રી) 2025

9 By whom is the Governor of the state appointed?

(A) Chief Minister of the state | **(B) President of India** | (C) Prime Minister of India | (D) Speaker of Lok Sabha

✓ **જવાબ:** (B) President of India

GSSSB સિનિયર ક્લાર્ક 2016

10 રાજ્ય સરકારના સર્વોચ્ચ વડા કોણ છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ | **(B) ઉપરાષ્ટ્રપતિ** | (C) રાજ્યપાલ | (D) મુખ્યમંત્રી

✓ **જવાબ:** (B) ઉપરાષ્ટ્રપતિ

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

11 કોઈ રાજ્યના મંત્રીમંડળમાં મુખ્યમંત્રી સહીત મંત્રીઓની કુલ સંખ્યા તે રાજ્યની વિધાનસભાના સભ્યોની કુલ સંખ્યાના ___%થી વધુ હોવી જોઈએ નહિ.

(A) 10 | **(B) 15** | (C) 20 | (D) 25

✓ **જવાબ:** (B) 15

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

12 "રાજ્યપાલની મુખ્ય કામગીરી રાજ્ય સરકારના ગૌરવ, સ્થિરતા તેમજ તેની સામૂહિક જવાબદારીનું રક્ષણ કરવાની છે." આ વિધાન કોનું છે?

(A) ક.મા. મુન્શી | (B) જવાહરલાલ નહેરૂ | (C) બી.આર. આંબેડકર | (D) લાલબહાદુર શાસ્ત્રી

✓ **જવાબ:** (A) ક.મા. મુન્શી

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

13 રાજ્યના મુખ્યમંત્રીની કામગીરી તથા સત્તા બાબતે ક્યું વિધાન સુસંગત નથી?

(A) મુખ્યમંત્રી મંત્રીમંડળની બેઠકની અધ્યક્ષતા કરે છે. | **(B) મુખ્યમંત્રી મંત્રીઓની નિમણૂંક કરે છે.**

(C) મુખ્યમંત્રી અન્ય મંત્રીઓને વિવિધ વિભાગોની ફાળવણી કરે છે. | (D) મુખ્યમંત્રી મંત્રીઓને શપથ લેવડાવે છે.

✓ **જવાબ:** (B) મુખ્યમંત્રી મંત્રીઓની નિમણૂંક કરે છે.

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

14 સરકારિયા આયોગની ભલામણો ઉપરાંત, નીચે પૈકી કયા આયોગે ગવર્નરના ચોક્કસ પાંચ વર્ષના કાર્યકાળ અંગેની ભલામણ કરી હતી ?

(A) પુંછી આયોગ | (B) તારકુંડે આયોગ | (C) રાજમન્નાર આયોગ | (D) મેનોન આયોગ

✓ **જવાબ:** (A) પુંછી આયોગ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

15 વિધાનસભા ચાલુ ના હોય ત્યારે કોણ વટહુકમ બહાર પાડે છે?

(A) મુખ્યમંત્રી | **(B) રાજ્યપાલ** | (C) વિધાનસભાના અધ્યક્ષ | (D) રાષ્ટ્રપતિ

✓ **જવાબ:** (B) રાજ્યપાલ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

16 અનુચ્છેદ 213 અનુસાર રાજ્યપાલ નીચેનામાંથી કોઈ એક માટે અધિકાર ધરાવે છે ?

(A) વિવેકાધીન સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે છે. | **(B) ધારાસભાના વિરામ દરમિયાન અધ્યાદેશ જાહેર કરી શકે છે.**

(C) હાઇકોર્ટના ન્યાયાધીશની નિમણૂક કરી શકે છે. | (D) કટોકટીની સત્તાનો ઉપયોગ.

✓ **જવાબ:** (B) ધારાસભાના વિરામ દરમિયાન અધ્યાદેશ જાહેર કરી શકે છે.

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

17 રાજ્યના મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક ..... દ્વારા થાય છે.

(A) રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા | (B) વડાપ્રધાન દ્વારા | **(C) રાજ્યપાલ દ્વારા** | (D) હાઈકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ દ્વારા

✓ **જવાબ:** (C) રાજ્યપાલ દ્વારા

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ અનુસાર પ્રત્યેક રાજ્ય માટે એક રાજ્યપાલ રહેશે?**

(A) અનુચ્છેદ 153 (B) અનુચ્છેદ 154 (C) અનુચ્છેદ 155 (D) અનુચ્છેદ 156

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 153 અનુસાર પ્રત્યેક રાજ્ય માટે એક રાજ્યપાલ રહેશે; 7મા સુધારાથી એક વ્યક્તિ બે રાજ્યોના રાજ્યપાલ બની શકે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **રાજ્યપાલની નિમણૂક કોના દ્વારા થાય છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) પ્રધાનમંત્રી (C) મુખ્યમંત્રી (D) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 155 અનુસાર રાજ્યપાલની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ પોતાના હસ્તાક્ષર અને મુદ્રાવાળા આદેશપત્રથી કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **રાજ્યપાલ બનવા માટે ઓછામાં ઓછી કેટલી ઉંમર હોવી જરૂરી છે?**

(A) 30 વર્ષ **(B) 35 વર્ષ** (C) 25 વર્ષ (D) 40 વર્ષ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 157 અનુસાર રાજ્યપાલ ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ અને 35 વર્ષની ઉંમર પૂર્ણ કરી હોવી જોઈએ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **રાજ્યપાલ કોની મરજી (pleasure) સુધી પોતાના પદ પર રહે છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિની મરજી (B) મુખ્યમંત્રીની મરજી (C) વિધાનસભાની મરજી (D) પ્રધાનમંત્રીની મરજી

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 156 અનુસાર રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિની મરજી સુધી પદ પર રહે છે; સામાન્ય કાર્યકાળ 5 વર્ષ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **રાજ્યપાલ રાજ્ય વિધાનમંડળે પસાર કરેલા ખરડાને કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિના વિચાર માટે અનામત રાખી શકે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 200 (B) અનુચ્છેદ 201 (C) અનુચ્છેદ 213 (D) અનુચ્છેદ 163

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 200 અનુસાર રાજ્યપાલ ખરડાને સંમતિ, વિરોધ, પુનર્વિચાર અથવા રાષ્ટ્રપતિ માટે અનામત રાખવાનો વિકલ્પ ધરાવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **રાજ્યના મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક બંધારણના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ થાય છે?**

(A) અનુચ્છેદ 164 (B) અનુચ્છેદ 163 (C) અનુચ્છેદ 165 (D) અનુચ્છેદ 167

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 164 અનુસાર મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે અને અન્ય મંત્રીઓની નિમણૂક મુખ્યમંત્રીની સલાહથી કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **રાજ્યપાલ વટહુકમ (Ordinance) બહાર પાડવાની સત્તા કયા અનુચ્છેદ હેઠળ ધરાવે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 213 (B) અનુચ્છેદ 123 (C) અનુચ્છેદ 200 (D) અનુચ્છેદ 161

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 213 અનુસાર વિધાનમંડળ સત્રમાં ન હોય ત્યારે રાજ્યપાલ વટહુકમ બહાર પાડી શકે; કેન્દ્રમાં રાષ્ટ્રપતિ માટે અનુ.123 છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **રાજ્યપાલ રાજ્યના કાયદાવિરુદ્ધ ગુના માટે ક્ષમા (pardon) આપવાની સત્તા કયા અનુચ્છેદ હેઠળ ધરાવે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 161 (B) અનુચ્છેદ 72 (C) અનુચ્છેદ 163 (D) અનુચ્છેદ 156

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 161 અનુસાર રાજ્યપાલ ક્ષમા, મુલતવી, વિરામ, મુક્તિ અને દંડ ઘટાડવાની સત્તા ધરાવે છે; રાષ્ટ્રપતિ માટે અનુ.72.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **નીચેનામાંથી રાજ્યપાલ કઈ સત્તા ધરાવતા નથી?**

(A) ફાંસીની સજાને સંપૂર્ણ ક્ષમા આપવી (B) વટહુકમ બહાર પાડવો (C) મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક (D) વિધાનસભા વિસર્જન

ઉકેલ: રાજ્યપાલ ફાંસીની સજાને ઘટાડી/સ્થગિત કરી શકે પણ સંપૂર્ણ ક્ષમા આપી શકતા નથી; એ સત્તા માત્ર રાષ્ટ્રપતિ (અનુ.72) પાસે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **રાજ્યના મહાધિવક્તા (Advocate General) ની નિમણૂક કોણ કરે છે?**

(A) રાજ્યપાલ (B) મુખ્યમંત્રી (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 165 અનુસાર રાજ્યના મહાધિવક્તાની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે; તે રાજ્યનો સર્વોચ્ચ કાયદા અધિકારી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **મહાધિવક્તા બનવા માટેની લાયકાત નીચેનામાંથી કોને સમકક્ષ છે?**

(A) ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ (B) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ (C) જિલ્લા ન્યાયાધીશ (D) મુખ્ય ન્યાયાધીશ

ઉકેલ: મહાધિવક્તાની લાયકાત ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ બનવાની લાયકાત જેવી છે; મહાન્યાયવાદી માટે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય ન્યાયાધીશ જેવી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **રાજ્ય મંત્રીપરિષદ સામૂહિક રીતે કોને જવાબદાર છે?**

(A) વિધાનસભા (B) રાજ્યપાલ (C) વિધાનપરિષદ (D) રાષ્ટ્રપતિ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 164(2) અનુસાર રાજ્ય મંત્રીપરિષદ સામૂહિક રીતે વિધાનસભા (lower house) ને જવાબદાર છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 **91મા બંધારણીય સુધારા (2003) અનુસાર રાજ્ય મંત્રીપરિષદનું મહત્તમ કદ વિધાનસભાના કુલ સભ્યસંખ્યાના કેટલા ટકા હોઈ શકે?**

(A) 15 ટકા (B) 10 ટકા (C) 12 ટકા (D) 20 ટકા

ઉકેલ: 91મા સુધારા અનુસાર રાજ્ય મંત્રીપરિષદ (મુખ્યમંત્રી સહિત) વિધાનસભાના 15% થી વધુ ન હોય, અને ઓછામાં ઓછા 12 મંત્રી રહે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 વિધાનમંડળનો સભ્ય ન હોય તેવી વ્યક્તિ મુખ્યમંત્રી નિયુક્ત થયા પછી કેટલા સમયમાં વિધાનમંડળની સભ્યતા મેળવવી જરૂરી છે?

(A) 6 મહિના | (B) 3 મહિના | (C) 1 વર્ષ | (D) 9 મહિના

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 164(4) અનુસાર બિન-સભ્ય મુખ્યમંત્રીએ 6 મહિનામાં વિધાનમંડળની સભ્યતા મેળવવી પડે, અન્યથા પદ છોડવું પડે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 રાજ્યપાલ પદ ગ્રહણ કરતાં પહેલાં કોની સમક્ષ શપથ લે છે?

(A) ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ | (B) રાષ્ટ્રપતિ | (C) મુખ્યમંત્રી | (D) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 159 અનુસાર રાજ્યપાલ તે રાજ્યના ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ શપથ લે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 રાજ્યપાલને સહાય અને સલાહ આપવા માટે મંત્રીપરિષદની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 163 | (B) અનુચ્છેદ 164 | (C) અનુચ્છેદ 74 | (D) અનુચ્છેદ 167

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 163 અનુસાર મુખ્યમંત્રીની આગેવાની હેઠળ મંત્રીપરિષદ રાજ્યપાલને સહાય-સલાહ આપે છે (વિવેકાધીન બાબતો સિવાય).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 નાણાં ખરડો (Money Bill) રાજ્ય વિધાનસભામાં રજૂ કરવા માટે કોની પૂર્વ ભલામણ જરૂરી છે?

(A) રાજ્યપાલ | (B) મુખ્યમંત્રી | (C) વિધાનસભા અધ્યક્ષ | (D) નાણાંમંત્રી

ઉકેલ: નાણાં ખરડો રાજ્યપાલની પૂર્વ ભલામણ વિના વિધાનસભામાં રજૂ થઈ શકતો નથી — આ રાજ્યપાલની નાણાકીય સત્તા છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 રાજ્યમાં વાસ્તવિક કારોબારી (real executive) સત્તા કોની પાસે હોય છે?

(A) મુખ્યમંત્રીની આગેવાની હેઠળની મંત્રીપરિષદ | (B) રાજ્યપાલ | (C) મહાધિવક્તા | (D) વિધાનસભા અધ્યક્ષ

ઉકેલ: રાજ્યપાલ બંધારણીય (nominal) વડા છે; વાસ્તવિક સત્તા મુખ્યમંત્રીની આગેવાની હેઠળની મંત્રીપરિષદ પાસે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 મુખ્યમંત્રીના કાર્યો અને રાજ્યપાલને માહિતી આપવાની ફરજ કયા અનુચ્છેદમાં વર્ણવાઈ છે?

(A) અનુચ્છેદ 167 | (B) અનુચ્છેદ 164 | (C) અનુચ્છેદ 163 | (D) અનુચ્છેદ 165

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 167 અનુસાર મુખ્યમંત્રીએ મંત્રીપરિષદના નિર્ણયો અને વહીવટી માહિતી રાજ્યપાલને જણાવવાની ફરજ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 **નીચેનામાંથી રાજ્યપાલ vs રાષ્ટ્રપતિ વચ્ચેનો સાચો તફાવત કયો છે?**

(A) રાજ્યપાલ નિમાય છે જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટાય છે | (B) બંને ચૂંટાય છે | (C) બંને નિમાય છે | (D) રાજ્યપાલ ચૂંટાય છે જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ નિમાય છે

ઉકેલ: રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમાય છે (અનુ.155); રાષ્ટ્રપતિ ઇલેક્ટોરલ કોલેજ દ્વારા ચૂંટાય છે (અનુ.54).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 **રાજ્યપાલ વિધાનપરિષદ ધરાવતા રાજ્યમાં કયા ક્ષેત્રના સભ્યોને નામાંકિત કરે છે?**

(A) સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન, સહકાર, સમાજસેવા | (B) વ્યાપાર અને ઉદ્યોગ | (C) રમતગમત અને મનોરંજન | (D) પત્રકારત્વ અને માધ્યમ

ઉકેલ: રાજ્યપાલ વિધાનપરિષદના 1/6 સભ્યોને સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન, સહકાર અને સમાજસેવાના ક્ષેત્રમાંથી નામાંકિત કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 **રાજ્યપાલે બહાર પાડેલ વટહુકમ વિધાનમંડળ ફરી મળ્યાથી કેટલા સમયમાં મંજૂર ન થાય તો રદ થાય છે?**

(A) 6 અઠવાડિયા | (B) 6 મહિના | (C) 4 અઠવાડિયા | (D) 2 મહિના

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 213 અનુસાર વટહુકમ વિધાનમંડળ ફરી મળ્યાથી 6 અઠવાડિયામાં મંજૂરી ન મળે તો રદ થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **એક જ વ્યક્તિને બે કે વધુ રાજ્યોના રાજ્યપાલ તરીકે નિયુક્ત કરવાની જોગવાઈ કયા બંધારણીય સુધારાથી દાખલ થઈ?**

(A) 7મા સુધારા (1956) | (B) 42મા સુધારા (1976) | (C) 44મા સુધારા (1978) | (D) 91મા સુધારા (2003)

ઉકેલ: 7મા બંધારણીય સુધારા (1956) અનુસાર એક જ વ્યક્તિને બે કે વધુ રાજ્યોના રાજ્યપાલ તરીકે નિયુક્ત કરી શકાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **રાજ્યમાં લઘુત્તમ કેટલા મંત્રીઓ રહેવા જરૂરી છે (91મા સુધારા મુજબ)?**

(A) 12 મંત્રીઓ | (B) 10 મંત્રીઓ | (C) 15 મંત્રીઓ | (D) 6 મંત્રીઓ

ઉકેલ: 91મા સુધારા અનુસાર કોઈ પણ રાજ્યમાં ઓછામાં ઓછા 12 મંત્રીઓ રહેશે; મહત્તમ વિધાનસભાના 15%.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્રની નિષ્ફળતા અંગે રાષ્ટ્રપતિને અહેવાલ આપવાની સત્તા કોની પાસે છે?**

(A) રાજ્યપાલ | (B) મુખ્યમંત્રી | (C) મહાધિવક્તા | (D) ઉચ્ચ ન્યાયાલય

ઉકેલ: રાજ્યપાલ અનુચ્છેદ 356 હેઠળ બંધારણીય તંત્ર નિષ્ફળ ગયાનો અહેવાલ રાષ્ટ્રપતિને આપી શકે, જે રાષ્ટ્રપતિ શાસન તરફ દોરી શકે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **નીચેનામાંથી રાજ્યપાલની વિવેકાધીન (discretionary) સત્તાનો કિસ્સો કયો છે?**

(A) ત્રિશંકુ વિધાનસભામાં મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક (B) બજેટ રજૂ કરાવવું (C) મહાધિવક્તાની નિમણૂક (D) વાર્ષિક સંબોધન

ઉકેલ: ત્રિશંકુ વિધાનસભા (hung assembly) માં મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક રાજ્યપાલની પરિસ્થિતિજન્ય વિવેકાધીન સત્તાનો કિસ્સો છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **રાજ્યપાલનો સામાન્ય કાર્યકાળ કેટલા વર્ષનો છે?**

(A) 5 વર્ષ (B) 6 વર્ષ (C) 4 વર્ષ (D) 3 વર્ષ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 156 અનુસાર રાજ્યપાલનો સામાન્ય કાર્યકાળ 5 વર્ષ છે, પણ તે રાષ્ટ્રપતિની મરજીને આધીન છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **મહાધિવક્તા રાજ્ય વિધાનમંડળમાં શું કરી શકે છે?**

(A) બોલી શકે પણ મત આપી શકતા નથી (B) બોલી શકે અને મત આપી શકે (C) મત આપી શકે પણ બોલી શકતા નથી (D) બોલી કે મત આપી શકતા નથી

ઉકેલ: મહાધિવક્તા રાજ્ય વિધાનમંડળના કોઈ પણ ગૃહની કાર્યવાહીમાં બોલવાનો અધિકાર ધરાવે છે, પણ મત આપવાનો અધિકાર નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **રાજ્યની કારોબારી સત્તા કોનામાં નિહિત છે?**

(A) રાજ્યપાલ (B) મુખ્યમંત્રી (C) મંત્રીપરિષદ (D) વિધાનસભા

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 154 અનુસાર રાજ્યની કારોબારી સત્તા રાજ્યપાલમાં નિહિત છે અને તે પ્રત્યક્ષ કે ગૌણ અધિકારીઓ મારફતે ઉપયોગ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **નીચેનામાંથી રાજ્યપાલની લાયકાત અંગે કયું વિધાન સાચું છે?**

(A) ભારતનો નાગરિક અને 35 વર્ષ પૂર્ણ (B) ભારતનો નાગરિક અને 30 વર્ષ પૂર્ણ (C) વિધાનસભાનો સભ્ય હોવો જરૂરી (D) 25 વર્ષ પૂર્ણ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 157 અનુસાર રાજ્યપાલ ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ અને 35 વર્ષની ઉંમર પૂર્ણ કરી હોવી જોઈએ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **રાજ્યપાલ ખરડાને પુનર્વિચાર માટે પાછો મોકલે અને વિધાનમંડળ ફરી પસાર કરે તો રાજ્યપાલે શું કરવું પડે?**

(A) સંમતિ આપવી પડે (B) ફરી પાછો મોકલી શકે (C) રાષ્ટ્રપતિ માટે અનામત રાખવો પડે (D) વિસર્જન કરવું પડે

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 200 અનુસાર પાછો મોકલેલ ખરડો વિધાનમંડળ ફરી પસાર કરે તો રાજ્યપાલે સંમતિ આપવી જ પડે (નાણાં ખરડા સિવાય).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 નીચેનામાંથી રાજ્યપાલ કોને હટાવવાની સત્તા ધરાવતા નથી?

(A) રાજ્ય લોકસેવા આયોગના સભ્ય | (B) મહાધિવક્તા | (C) મુખ્યમંત્રી | (D) રાજ્ય મંત્રીપરિષદ

ઉકેલ: રાજ્ય લોકસેવા આયોગના સભ્યને રાજ્યપાલ નિયુક્ત કરે છે પણ હટાવી શકતા નથી; હટાવવાની સત્તા રાષ્ટ્રપતિ પાસે (સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય તપાસ પછી) છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 રાજ્યનો બંધારણીય વડા (nominal head) કોણ છે?

(A) રાજ્યપાલ | (B) મુખ્યમંત્રી | (C) વિધાનસભા અધ્યક્ષ | (D) મહાધિવક્તા

ઉકેલ: રાજ્યપાલ રાજ્યનો બંધારણીય (nominal) વડા છે; મુખ્યમંત્રી વાસ્તવિક (real) કારોબારી વડા છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 મહાધિવક્તાનું મહેનતાણું કોણ નક્કી કરે છે?

(A) રાજ્યપાલ | (B) મુખ્યમંત્રી | (C) વિધાનસભા | (D) ઉચ્ચ ન્યાયાલય

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 165 અનુસાર મહાધિવક્તાનું મહેનતાણું રાજ્યપાલ નક્કી કરે છે અને તે રાજ્યપાલની મરજી સુધી પદ પર રહે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 રાજ્યપાલ ફાંસીની સજા (death sentence) સંબંધે કઈ સત્તા ધરાવે છે?

(A) સ્થગિત/ઘટાડી શકે પણ સંપૂર્ણ ક્ષમા ન આપી શકે | (B) સંપૂર્ણ ક્ષમા આપી શકે | (C) કોઈ સત્તા નથી | (D) માત્ર રાષ્ટ્રપતિ સાથે મળીને જ

ઉકેલ: અનુ.161 હેઠળ રાજ્યપાલ ફાંસીને સ્થગિત/વિરામ/ઘટાડી શકે, પણ સંપૂર્ણ ક્ષમા આપવાની સત્તા માત્ર રાષ્ટ્રપતિ (અનુ.72) પાસે છે.

🏏 જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. રાજ્ય કારોબારીની જોગવાઈઓ બંધારણના કયા ભાગમાં છે?

(A) ભાગ-6 (B) ભાગ-5 (C) ભાગ-3 (D) ભાગ-4

2. રાજ્યપાલ બંધારણના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ નિમાય છે?

(A) 155 (B) 153 (C) 156 (D) 157

3. મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક કોણ કરે છે?

(A) રાજ્યપાલ (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) વિધાનસભા (D) મહાધિવક્તા

4. રાજ્યનો સર્વોચ્ચ કાયદા અધિકારી કોણ છે?

(A) મહાધિવક્તા (B) મહાન્યાયવાદી (C) મુખ્ય ન્યાયાધીશ (D) મુખ્ય સચિવ

5. રાજ્યપાલની ક્ષમા સત્તા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) 161 (B) 72 (C) 163 (D) 164

6. રાજ્યમાં વાસ્તવિક કારોબારી વડા કોણ છે?

(A) મુખ્યમંત્રી (B) રાજ્યપાલ (C) મહાધિવક્તા (D) મુખ્ય સચિવ

7. રાજ્યપાલ બનવા માટેની લઘુત્તમ ઉંમર કેટલી છે?

(A) 35 વર્ષ (B) 25 વર્ષ (C) 30 વર્ષ (D) 40 વર્ષ

8. મહાધિવક્તાની નિમણૂક કોણ કરે છે?

(A) રાજ્યપાલ (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) મુખ્યમંત્રી (D) વિધાનસભા

9. રાજ્યપાલ વટહુકમ બહાર પાડવાની સત્તા કયા અનુચ્છેદ હેઠળ ધરાવે છે?

(A) 213 (B) 123 (C) 200 (D) 161

10. રાજ્ય મંત્રીપરિષદ સામૂહિક રીતે કોને જવાબદાર છે?

(A) વિધાનસભા (B) રાજ્યપાલ (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) વિધાનપરિષદ

11. રાજ્યપાલ પદ ગ્રહણ કરતાં પહેલાં કોની સમક્ષ શપથ લે છે?

(A) ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) મુખ્યમંત્રી (D) વિધાનસભા અધ્યક્ષ

12. મુખ્યમંત્રીના કાર્યો કયા અનુચ્છેદમાં વર્ણવાયા છે?

(A) 167 (B) 164 (C) 163 (D) 165

🟡 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. રાજ્યપાલ કોની મરજી સુધી પદ પર રહે છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) પ્રધાનમંત્રી (C) મુખ્યમંત્રી (D) વિધાનસભા

14. વિધાનમંડળનો સભ્ય ન હોય તેવા મુખ્યમંત્રીએ કેટલા સમયમાં સભ્યતા મેળવવી પડે?

(A) 6 મહિના (B) 3 મહિના (C) 1 વર્ષ (D) 9 મહિના

15. 91મા સુધારા અનુસાર રાજ્ય મંત્રીપરિષદનું મહત્તમ કદ કેટલું છે?

(A) વિધાનસભાના 15% (B) વિધાનસભાના 10% (C) વિધાનસભાના 20% (D) વિધાનસભાના 12%

16. નાણાં ખરડો વિધાનસભામાં રજૂ કરવા કોની પૂર્વ ભલામણ જરૂરી છે?

(A) રાજ્યપાલ (B) મુખ્યમંત્રી (C) વિધાનસભા અધ્યક્ષ (D) નાણાંમંત્રી

17. મહાધિવક્તાની લાયકાત કોને સમકક્ષ છે?

(A) ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ (B) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ (C) જિલ્લા ન્યાયાધીશ (D) ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ

18. રાજ્યપાલ ખરડાને રાષ્ટ્રપતિ માટે અનામત રાખે ત્યારે નિર્ણય કોણ લે છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ (અનુ.201) (B) રાજ્યપાલ (C) વિધાનસભા (D) મુખ્યમંત્રી

19. વટહુકમ વિધાનમંડળ ફરી મળ્યાથી કેટલા સમયમાં મંજૂર ન થાય તો રદ થાય?

(A) 6 અઠવાડિયા (B) 6 મહિના (C) 4 અઠવાડિયા (D) 2 મહિના

20. રાજ્યપાલને સહાય-સલાહ આપવા મંત્રીપરિષદની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) 163 (B) 164 (C) 74 (D) 167

21. એક વ્યક્તિ બે રાજ્યોના રાજ્યપાલ બને — આ જોગવાઈ કયા સુધારાથી દાખલ થઈ?

(A) 7મા સુધારા (1956) (B) 42મા સુધારા (C) 44મા સુધારા (D) 91મા સુધારા

22. મહાધિવક્તા રાજ્ય વિધાનમંડળમાં શું કરી શકે?

(A) બોલી શકે પણ મત ન આપી શકે (B) બોલી અને મત આપી શકે (C) મત આપી શકે પણ બોલી ન શકે (D) બોલી કે મત ન આપી શકે

23. રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્ર નિષ્ફળ ગયાનો અહેવાલ રાજ્યપાલ કોને આપે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) પ્રધાનમંત્રી (C) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય (D) ગૃહમંત્રી

24. રાજ્યપાલ વિધાનપરિષદમાં કેટલા ભાગના સભ્યોને નામાંકિત કરે છે?

(A) 1/6 (B) 1/3 (C) 1/12 (D) 1/2

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચેનામાંથી રાજ્યપાલની વિવેકાધીન (constitutional discretion) સત્તા કઈ નથી?

(A) બજેટ રજૂ કરાવવું (B) ખરડો રાષ્ટ્રપતિ માટે અનામત રાખવો (C) અનુ.356 હેઠળ અહેવાલ આપવો (D) પડોશી રાજ્યના વધારાના કાર્યભારની કામગીરી

26. રાજ્યપાલ (161) અને રાષ્ટ્રપતિ (72) ની ક્ષમા સત્તા અંગે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) રાજ્યપાલ ફાંસી ક્ષમા ન આપી શકે પણ રાષ્ટ્રપતિ આપી શકે (B) બંને ફાંસી ક્ષમા આપી શકે (C) બંને લશ્કરી અદાલતની સજા ક્ષમા આપી શકે (D) રાજ્યપાલ આપી શકે પણ રાષ્ટ્રપતિ ન આપી શકે

27. નીચેનામાંથી રાજ્યપાલ vs રાષ્ટ્રપતિ અંગે કયું વિધાન ખોટું છે?

(A) રાજ્યપાલ કટોકટી ઘોષિત કરી શકે (B) રાજ્યપાલ નિમાય છે (C) રાજ્યપાલ પાસે વિવેકાધીન સત્તા છે (D) રાજ્યપાલ વટહુકમ બહાર પાડી શકે

28. અનુચ્છેદ 200 હેઠળ રાજ્યપાલ પાસે ખરડા અંગે કેટલા વિકલ્પ છે?

(A) ચાર (B) ત્રણ (C) બે (D) પાંચ

29. નીચેનામાંથી રાજ્યપાલ કોને નિયુક્ત કરે પણ હટાવી શકતા નથી?

(A) રાજ્ય લોકસેવા આયોગના સભ્ય (B) મુખ્યમંત્રી (C) મહાધિવક્તા (D) મંત્રીપરિષદ

30. બે કથન: (A) રાજ્યપાલ ઇલેક્ટોરલ કોલેજથી ચૂંટાય છે. (B) રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમાય છે. કયું સાચું છે?

(A) ફક્ત B (B) ફક્ત A (C) બંને A અને B (D) બંનેમાંથી એક પણ નહીં

31. મહાધિવક્તા (165) અને મહાન્યાયવાદી (76) અંગે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) મહાધિવક્તાને રાજ્યપાલ, મહાન્યાયવાદીને રાષ્ટ્રપતિ નિયુક્ત કરે (B) બંનેને રાષ્ટ્રપતિ નિયુક્ત કરે (C) બંનેને રાજ્યપાલ નિયુક્ત કરે (D) મહાધિવક્તાને રાષ્ટ્રપતિ નિયુક્ત કરે

32. ત્રિશંકુ વિધાનસભામાં મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક રાજ્યપાલની કઈ સત્તાનું ઉદાહરણ છે?

(A) પરિસ્થિતિજન્ય વિવેક (B) બંધારણીય વિવેક (C) નાણાકીય સત્તા (D) ન્યાયિક સત્તા

33. નીચેનામાંથી રાજ્યપાલ પદની શરત (અનુ.158) અંગે કયું વિધાન ખોટું છે?

(A) રાજ્યપાલ વિધાનમંડળનો સભ્ય રહી શકે

(B) અન્ય લાભદાયક પદ ધારણ ન કરે

(C) પગાર સંચિત ભંડોળમાંથી

(D) રાજભવન વિના ભાડે મળે

34. બે કથન: (A) મંત્રીપરિષદ રાજ્યપાલને જવાબદાર છે. (B) મંત્રીપરિષદ વિધાનસભાને જવાબદાર છે. કયું સાચું છે?

(A) ફક્ત B

(B) ફક્ત A

(C) બંને A અને B

(D) બંનેમાંથી એક પણ નહીં

35. ⭐ નીચેના રાજ્યપાલ-સંબંધી અનુચ્છેદોને ચડતા ક્રમમાં ગોઠવો: (i) ક્ષમા (ii) મુખ્યમંત્રી નિમણૂક (iii) મહાધિવક્તા (iv) મંત્રીપરિષદ સહાય

(A) 161 - 163 - 164 - 165

(B) 161 - 164 - 165 - 163

(C) 163 - 161 - 165 - 164

(D) 165 - 164 - 163 - 161

36. ⭐ બે કથન: (A) રાજ્યપાલ પાસે અનુ.163 હેઠળ સ્પષ્ટ વિવેકાધીન સત્તા છે. (B) રાષ્ટ્રપતિ માટે બંધારણમાં આવી સ્પષ્ટ વિવેક-જોગવાઈ નથી. કયું સાચું છે?

(A) બંને A અને B સાચાં

(B) ફક્ત A

(C) ફક્ત B

(D) બંને ખોટાં

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **A**	2. **A**	3. **A**	4. **A**	5. **A**	6. **A**	7. **A**	8. **A**	9. **A**	10. **A**	11. **A**
12. **A**	13. **A**	14. **A**	15. **A**	16. **A**	17. **A**	18. **A**	19. **A**	20. **A**	21. **A**	22. **A**
23. **A**	24. **A**	25. **A**	26. **A**	27. **A**	28. **A**	29. **A**	30. **A**	31. **A**	32. **A**	33. **A**
34. **A**	35. **A**	36. **A**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (A) — ભાગ-6 ના પ્રકરણ-2 માં અનુચ્છેદ 153-167 રાજ્ય કારોબારીની જોગવાઈ કરે છે; ભાગ-5 કેન્દ્ર કારોબારી માટે છે.

2. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 155 અનુસાર રાજ્યપાલની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ આદેશપત્રથી કરે છે.

3. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 164 અનુસાર મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે; પણ બહુમતી પક્ષના નેતાને જ નિયુક્ત કરી શકાય.

4. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 165 અનુસાર મહાધિવક્તા (Advocate General) રાજ્યનો સર્વોચ્ચ કાયદા અધિકારી છે.

5. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 161 અનુસાર રાજ્યપાલ ક્ષમા, મુલતવી, વિરામ, મુક્તિ અને દંડ ઘટાડવાની સત્તા ધરાવે છે.

6. જવાબ (A) — મુખ્યમંત્રી રાજ્યનો વાસ્તવિક (real) કારોબારી વડા છે; રાજ્યપાલ બંધારણીય (nominal) વડા છે.

7. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 157 અનુસાર રાજ્યપાલ બનવા માટે 35 વર્ષ પૂર્ણ અને ભારતનો નાગરિક હોવો જરૂરી છે.

8. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 165 અનુસાર મહાધિવક્તાની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે અને તે રાજ્યપાલની મરજી સુધી પદ પર રહે છે.

9. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 213 અનુસાર વિધાનમંડળ સત્રમાં ન હોય ત્યારે રાજ્યપાલ વટહુકમ બહાર પાડી શકે છે.

10. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 164(2) અનુસાર મંત્રીપરિષદ સામૂહિક રીતે વિધાનસભાને જવાબદાર છે.

11. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 159 અનુસાર રાજ્યપાલ રાજ્યના ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ સમક્ષ શપથ લે છે.

12. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 167 અનુસાર મુખ્યમંત્રીએ મંત્રીપરિષદના નિર્ણયો અને વહીવટી માહિતી રાજ્યપાલને જણાવવાની ફરજ છે.

13. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 156 અનુસાર રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિની મરજી સુધી પદ પર રહે છે; સામાન્ય કાર્યકાળ 5 વર્ષ છે.

14. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 164(4) અનુસાર બિન-સભ્ય મુખ્યમંત્રીએ 6 મહિનામાં વિધાનમંડળની સભ્યતા મેળવવી પડે છે.

15. જવાબ (A) — 91મા સુધારા (2003) અનુસાર મંત્રીપરિષદ (મુખ્યમંત્રી સહિત) વિધાનસભાના 15% થી વધુ ન હોય; લઘુત્તમ 12 મંત્રી.

16. જવાબ (A) — નાણાં ખરડો રાજ્યપાલની પૂર્વ ભલામણ વિના વિધાનસભામાં રજૂ થઈ શકતો નથી — આ રાજ્યપાલની નાણાકીય સત્તા છે.

17. જવાબ (A) — મહાધિવક્તાની લાયકાત ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ બનવાની લાયકાત જેવી છે; મહાન્યાયવાદી માટે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય.

18. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 200 હેઠળ અનામત રાખેલ ખરડા અંગે અનુચ્છેદ 201 અનુસાર નિર્ણય રાષ્ટ્રપતિ લે છે.

19. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 213 અનુસાર વટહુકમ વિધાનમંડળ ફરી મળ્યાથી 6 અઠવાડિયામાં મંજૂરી ન મળે તો રદ થાય છે.

20. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 163 અનુસાર મુખ્યમંત્રીની આગેવાની હેઠળ મંત્રીપરિષદ રાજ્યપાલને સહાય-સલાહ આપે છે.

21. જવાબ (A) — 7મા બંધારણીય સુધારા (1956) અનુસાર એક જ વ્યક્તિ બે કે વધુ રાજ્યોના રાજ્યપાલ બની શકે છે.

22. જવાબ (A) — મહાધિવક્તા વિધાનમંડળના કોઈ ગૃહમાં બોલવાનો અધિકાર ધરાવે છે, પણ મત આપવાનો અધિકાર નથી.

23. જવાબ (A) — રાજ્યપાલ અનુચ્છેદ 356 હેઠળ બંધારણીય તંત્ર નિષ્ફળતાનો અહેવાલ રાષ્ટ્રપતિને આપે, જે રાષ્ટ્રપતિ શાસન તરફ દોરી શકે.

24. જવાબ (A) — રાજ્યપાલ વિધાનપરિષદના 1/6 સભ્યોને સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન, સહકાર અને સમાજસેવાના ક્ષેત્રમાંથી નામાંકિત કરે છે.

25. જવાબ (A) — બજેટ રજૂ કરાવવું એ સામાન્ય નાણાકીય ફરજ છે, વિવેકાધીન સત્તા નથી; બાકીના ત્રણ બંધારણીય વિવેકના ઉદાહરણ છે.

26. જવાબ (A) — રાજ્યપાલ ફાંસીની સંપૂર્ણ ક્ષમા અને લશ્કરી અદાલતની સજા ક્ષમા આપી શકતા નથી; રાષ્ટ્રપતિ બંને આપી શકે છે.

27. જવાબ (A) — રાજ્યપાલ પાસે કોઈ કટોકટી (352/356/360) ઘોષિત કરવાની સત્તા નથી; એ સત્તા માત્ર રાષ્ટ્રપતિ પાસે છે.

28. જવાબ (A) — અનુ.200 હેઠળ ચાર વિકલ્પ: સંમતિ, સંમતિ રોકવી, પુનર્વિચાર માટે પાછો, અને રાષ્ટ્રપતિ માટે અનામત રાખવો.

29. જવાબ (A) — રાજ્ય લોકસેવા આયોગના સભ્યને રાજ્યપાલ નિયુક્ત કરે પણ હટાવી ન શકે; હટાવવાની સત્તા રાષ્ટ્રપતિ પાસે (SC તપાસ બાદ).

30. જવાબ (A) — રાજ્યપાલ ચૂંટાતો નથી; અનુ.155 અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમાય છે — તેથી B સાચું, A ખોટું.

31. જવાબ (A) — મહાધિવક્તા (અનુ.165) ની નિમણૂક રાજ્યપાલ અને મહાન્યાયવાદી (અનુ.76) ની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

32. જવાબ (A) — ત્રિશંકુ વિધાનસભામાં મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક રાજ્યપાલની પરિસ્થિતિજન્ય (situational) વિવેકાધીન સત્તાનું ઉદાહરણ છે.

33. જવાબ (A) — અનુ.158 અનુસાર રાજ્યપાલ સંસદ કે રાજ્ય વિધાનમંડળનો સભ્ય ન હોવો જોઈએ; બાકીના ત્રણ વિધાન સાચાં છે.

34. જવાબ (A) — અનુ.164(2) અનુસાર મંત્રીપરિષદ સામૂહિક રીતે વિધાનસભાને જવાબદાર છે, રાજ્યપાલને નહીં — તેથી ફક્ત B સાચું.

35. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ ચડતા ક્રમે: 161 (ક્ષમા) < 163 (મંત્રીપરિષદ સહાય) < 164 (મુખ્યમંત્રી નિમણૂક) < 165 (મહાધિવક્તા).

36. જવાબ (A) — અનુ.163 રાજ્યપાલને સ્પષ્ટ વિવેકાધીન સત્તા આપે છે; રાષ્ટ્રપતિ માટે આવી સ્પષ્ટ જોગવાઈ નથી — તેથી બંને કથન સાચાં.

12 રાજ્ય વિધાનમંડળ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલય (State Legislature & High Court, Art 168-237)

ભારતના સંઘીય માળખામાં દરેક રાજ્યનું પોતાનું વિધાનમંડળ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલય હોય છે. અનુચ્છેદ 168 થી 212 રાજ્ય વિધાનમંડળ (વિધાનસભા તથા વિધાન પરિષદ) ની રચના, અધિકારી અને કાર્યપદ્ધતિ નક્કી કરે છે, જ્યારે અનુચ્છેદ 214 થી 231 ઉચ્ચ ન્યાયાલયની રચના, ન્યાયાધીશોની નિમણૂક અને અધિકારક્ષેત્ર સ્પષ્ટ કરે છે. અનુચ્છેદ 233 થી 237 ગૌણ ન્યાયતંત્ર (જિલ્લા ન્યાયાધીશો અને નીચલી અદાલતો) ની વ્યવસ્થા આપે છે. આ પ્રકરણ ગુજરાત જેવા એક-ગૃહી રાજ્યના સંદર્ભ સહિત આ સમગ્ર વ્યવસ્થા ઊંડાણથી સમજાવે છે.

રાજ્ય વિધાનમંડળ — પાયાનું માળખું (અનુ. 168)

અનુચ્છેદ 168 પ્રમાણે દરેક રાજ્યનું એક વિધાનમંડળ હશે, જે રાજ્યપાલ અને એક અથવા બે ગૃહોનું બનેલું હશે. જે રાજ્યોમાં બે ગૃહ હોય તે દ્વિગૃહી (Bicameral) કહેવાય — ઉપલું ગૃહ વિધાન પરિષદ (Legislative Council) અને નીચલું ગૃહ વિધાનસભા (Legislative Assembly). જે રાજ્યોમાં એક જ ગૃહ હોય તે એક-ગૃહી (Unicameral) કહેવાય, જેમાં માત્ર વિધાનસભા હોય છે.

નોંધવા જેવી બાબત એ છે કે રાજ્યપાલ વિધાનમંડળનો અભિન્ન ભાગ છે, જોકે રાજ્યપાલ કોઈ ગૃહના સભ્ય નથી. કેન્દ્રમાં જેમ સંસદ = રાષ્ટ્રપતિ + લોકસભા + રાજ્યસભા, તેમ રાજ્યમાં વિધાનમંડળ = રાજ્યપાલ + વિધાનસભા (+ વિધાન પરિષદ, જો હોય તો). ગુજરાત રાજ્ય એક-ગૃહી છે — તેમાં માત્ર વિધાનસભા છે, વિધાન પરિષદ નથી.

- દ્વિગૃહી = વિધાનસભા + વિધાન પરિષદ + રાજ્યપાલ
- એક-ગૃહી = માત્ર વિધાનસભા + રાજ્યપાલ
- રાજ્યપાલ વિધાનમંડળનો ભાગ પણ કોઈ ગૃહનો સભ્ય નહીં
- ગુજરાત = એક-ગૃહી રાજ્ય (વિધાન પરિષદ નથી)

વર્તમાનમાં વિધાન પરિષદ ધરાવતા રાજ્યો (6)

- ઉત્તર પ્રદેશ
- બિહાર
- મહારાષ્ટ્ર
- કર્ણાટક
- આંધ્ર પ્રદેશ
- તેલંગાણા

વિધાનસભા — રચના અને સભ્યો (અનુ. 170, 171)

અનુચ્છેદ 170 પ્રમાણે વિધાનસભાના સભ્યો રાજ્યના પ્રાદેશિક મતવિસ્તારોમાંથી પ્રત્યક્ષ ચૂંટણી દ્વારા ચૂંટાય છે. વિધાનસભાની વધુમાં વધુ સભ્ય સંખ્યા 500 અને ઓછામાં ઓછી 60 છે. જોકે કેટલાક નાના રાજ્યો માટે બંધારણે અપવાદ આપ્યો છે — દા.ત. સિક્કિમ, ગોવા, મિઝોરમમાં 60 થી ઓછા સભ્યો છે.

પહેલાં રાજ્યપાલ આંગ્લ-ભારતીય (Anglo-Indian) સમુદાયના એક સભ્યને નામાંકિત કરી શકતા હતા, પણ 104મા બંધારણ સુધારા (2019) દ્વારા આ જોગવાઈ 25 જાન્યુઆરી 2020 થી સમાપ્ત કરવામાં આવી. વિધાનસભાનો સામાન્ય કાર્યકાળ 5 વર્ષનો છે, પણ રાજ્યપાલ વહેલી તેને વિસર્જિત કરી શકે અને રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન સંસદ કાયદાથી તેને એક વખતમાં એક વર્ષ સુધી લંબાવી શકે છે.

વિધાનસભા — મુખ્ય તથ્યો

બાબત	જોગવાઈ
સંબંધિત અનુચ્છેદ	170
વધુમાં વધુ સભ્યો	500
ઓછામાં ઓછા સભ્યો	60
ચૂંટણી પદ્ધતિ	પ્રત્યક્ષ (પ્રાદેશિક મતવિસ્તાર)

બાબત	જોગવાઇ
કાર્યકાળ	5 વર્ષ
લઘુત્તમ વય (ઉમેદવાર)	25 વર્ષ
આંગ્લ-ભારતીય નામાંકન	104મા સુધારા (2019)થી રદ

વિધાન પરિષદ — રચના (અનુ. 171)

અનુચ્છેદ 171 પ્રમાણે વિધાન પરિષદની સભ્ય સંખ્યા તે રાજ્યની વિધાનસભાના કુલ સભ્યોના 1/3 ભાગથી વધારે ન હોવી જોઈએ, અને કોઈ પણ સંજોગોમાં 40 થી ઓછી ન હોવી જોઈએ (જમ્મુ-કાશ્મીર પૂર્વે અપવાદ હતો). આમ વિધાન પરિષદ એ સ્થાયી ગૃહ (Permanent House) છે — તે ક્યારેય સંપૂર્ણ વિસર્જિત થતી નથી, અને દર બે વર્ષે તેના 1/3 સભ્યો નિવૃત્ત થાય છે. દરેક સભ્યનો કાર્યકાળ 6 વર્ષનો હોય છે.

વિધાન પરિષદની રચના વિવિધ ઘટકોના સંયોજનથી થાય છે — તેમાં પ્રત્યક્ષ ચૂંટણી, પરોક્ષ ચૂંટણી અને નામાંકન બધાંનો સમાવેશ થાય છે. નામાંકિત સભ્યો રાજ્યપાલ દ્વારા સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કલા, સહકારી ચળવળ અને સામાજિક સેવાના ક્ષેત્રે વિશેષ જ્ઞાન કે અનુભવ ધરાવનારા વ્યક્તિઓમાંથી નિમાય છે.

વિધાન પરિષદ — સભ્યોની રચના (અનુ. 171)

ઘટક	આશરે પ્રમાણ	ચૂંટણી/નિમણૂક
સ્થાનિક સ્વરાજ સંસ્થાઓ	1/3	પરોક્ષ ચૂંટણી
સ્નાતકો (Graduates)	1/12	પ્રત્યક્ષ ચૂંટણી
શિક્ષકો (Teachers)	1/12	પ્રત્યક્ષ ચૂંટણી
વિધાનસભા સભ્યો દ્વારા	1/3	પરોક્ષ ચૂંટણી
રાજ્યપાલ દ્વારા નામાંકન	1/6	નામાંકન (કલા, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન વગેરે)

વિધાન પરિષદ — યાદ રાખવા જેવું

- સ્થાયી ગૃહ — સંપૂર્ણ વિસર્જિત થતું નથી
- દર 2 વર્ષે 1/3 સભ્યો નિવૃત્ત
- સભ્યનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ
- લઘુત્તમ ઉમેદવાર વય 30 વર્ષ
- મહત્તમ સંખ્યા = વિધાનસભાના 1/3, લઘુત્તમ 40

વિધાન પરિષદની રચના અને સમાપ્તિ (અનુ. 169)

અનુચ્છેદ 169 એ સંઘને એ સત્તા આપે છે કે તે કોઈ રાજ્યમાં વિધાન પરિષદની રચના કરી શકે અથવા સમાપ્ત કરી શકે. પ્રક્રિયા આ પ્રમાણે છે — સંબંધિત રાજ્યની વિધાનસભા પ્રથમ વિશેષ બહુમતી (Special Majority) એટલે કે ગૃહના કુલ સભ્યોની બહુમતી તથા હાજર અને મતદાન કરનારા સભ્યોના 2/3 બહુમતી દ્વારા ઠરાવ પસાર કરે. ત્યારબાદ સંસદ સામાન્ય બહુમતી (Simple Majority) થી કાયદો બનાવી પરિષદ રચે કે સમાપ્ત કરે.

મહત્વનું એ છે કે અનુચ્છેદ 169 હેઠળ થતો આવો ફેરફાર બંધારણ સુધારો (અનુ. 368) ગણાતો નથી, કારણ કે તે સંસદની સામાન્ય કાયદાકીય સત્તાથી થાય છે. ગુજરાત રાજ્યમાં ક્યારેય વિધાન પરિષદ રચાઈ નથી. આંધ્ર પ્રદેશમાં વિધાન પરિષદ ઘણીવાર સમાપ્ત અને પુનઃસ્થાપિત થઈ છે — તે આ અનુચ્છેદનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે.

વિધાન પરિષદ રચના/સમાપ્તિ — બે પગથિયાં

પગથિયું	જરૂરી બહુમતી
1. વિધાનસભા ઠરાવ	વિશેષ બહુમતી (કુલ સભ્યો + 2/3 હાજર)
2. સંસદ કાયદો	સામાન્ય બહુમતી (Simple Majority)

મહત્વનો મુદ્દો

- અનુ. 169 = વિધાન પરિષદ રચના/સમાપ્તિ
- આ બંધારણ સુધારો (368) ગણાતો નથી
- વિધાનસભાનો ઠરાવ સંસદ માટે બંધનકર્તા નથી

વિધાનસભા અને વિધાન પરિષદ — તુલના

વિધાનસભા (નીચલું ગૃહ) અને વિધાન પરિષદ (ઉપલું ગૃહ) વચ્ચે રચના, સત્તા અને કાર્યકાળમાં મહત્વના તફાવત છે. વિધાનસભા જનતા દ્વારા સીધી ચૂંટાય છે અને નાણાંકીય બાબતોમાં તેને જ સર્વોપરી સત્તા છે. વિધાન પરિષદ માત્ર સલાહકારી/વિલંબકારી ભૂમિકા ભજવે છે અને નાણાં ખરડા (Money Bill) રોકી શકતી નથી.

વિધાનસભા vs વિધાન પરિષદ

બાબત	વિધાનસભા	વિધાન પરિષદ
પ્રકાર	નીચલું ગૃહ	ઉપલું ગૃહ
ચૂંટણી	પ્રત્યક્ષ	પરોક્ષ + નામાંકન
કાર્યકાળ	5 વર્ષ (વિસર્જનીય)	સ્થાયી (6 વર્ષ/સભ્ય)
લઘુત્તમ વય	25 વર્ષ	30 વર્ષ
નાણાં ખરડા	ઉદ્‌ભવ અહીંથી	14 દિવસ માત્ર રોકી શકે
સામાન્ય ખરડા	પ્રબળ	મહત્તમ 4 માસ વિલંબ
સરકાર પ્રતિ જવાબદારી	મંત્રીમંડળ જવાબદાર	જવાબદાર નહીં

વિધાનસભા અધ્યક્ષ અને વિધાન પરિષદ સભાપતિ

વિધાનસભાનું પ્રમુખપદ અધ્યક્ષ (Speaker) અને ઉપાધ્યક્ષ (Deputy Speaker) સંભાળે છે, જેઓ વિધાનસભાના સભ્યો દ્વારા જ ચૂંટાય છે (અનુ. 178). અધ્યક્ષ ગૃહની કાર્યવાહી ચલાવે છે, શિસ્ત જાળવે છે, અને કોઇ ખરડો નાણાં ખરડો છે કે નહીં તે અંતિમ રીતે પ્રમાણિત કરે છે. અધ્યક્ષને 14 દિવસની પૂર્વ સૂચના આપીને વિધાનસભાના કુલ સભ્યોની બહુમતીથી પસાર ઠરાવ દ્વારા હટાવી શકાય છે.

વિધાન પરિષદનું પ્રમુખપદ સભાપતિ (Chairman) અને ઉપસભાપતિ (Deputy Chairman) સંભાળે છે, જેઓ પરિષદના સભ્યો દ્વારા ચૂંટાય છે (અનુ. 182). બંને ગૃહોના પ્રમુખ અધિકારીઓ સામાન્ય સંજોગોમાં મત આપતા નથી, પણ સમાન મત (Tie) ની સ્થિતિમાં નિર્ણાયક મત (Casting Vote) આપે છે.

પ્રમુખ અધિકારીઓ — અનુચ્છેદ

પદ	ગૃહ	અનુચ્છેદ
અધ્યક્ષ/ઉપાધ્યક્ષ	વિધાનસભા	178
અધ્યક્ષ-ઉપાધ્યક્ષની સત્તા	વિધાનસભા	179-181
સભાપતિ/ઉપસભાપતિ	વિધાન પરિષદ	182
સભાપતિ-ઉપસભાપતિની સત્તા	વિધાન પરિષદ	183-185

વિધાનમંડળ — અધિકારો, વિશેષાધિકાર અને કાર્યવાહી

અનુચ્છેદ 187 પ્રમાણે દરેક રાજ્ય વિધાનમંડળનું પોતાનું સચિવાલય હોય છે. અનુચ્છેદ 188 પ્રમાણે દરેક સભ્ય બેઠક લેતા પહેલા રાજ્યપાલ સમક્ષ શપથ લે છે. અનુચ્છેદ 189 પ્રમાણે ગૃહમાં તમામ બાબતો હાજર અને મતદાન કરનારા સભ્યોની બહુમતીથી નક્કી થાય છે (પ્રમુખ અધિકારી સિવાય). ગૃહની બેઠક માટે ગણપૂર્તિ (Quorum) કુલ સભ્યોના 1/10 અથવા 10 સભ્યો, જે વધારે હોય તે, છે.

અનુચ્છેદ 194 સભ્યો અને ગૃહોના વિશેષાધિકારો આપે છે — ગૃહમાં વાણી-સ્વાતંત્ર્ય અને ગૃહની કાર્યવાહી માટે ન્યાયિક પ્રક્રિયાથી મુક્તિ. અનુચ્છેદ 212 પ્રમાણે વિધાનમંડળની કાર્યવાહીની માન્યતા પ્રક્રિયાગત અનિયમિતતાના આધારે અદાલતમાં પડકારી શકાતી નથી.

વિધાનમંડળ કાર્યવાહી — મુખ્ય અનુચ્છેદ

અનુચ્છેદ	વિષય
188	સભ્યોના શપથ
189	મતદાન અને ગણપૂર્તિ (Quorum)
191	સભ્ય તરીકે ગેરલાયકાત
194	વિશેષાધિકાર (Privileges)
196-199	ખરડા રજૂ કરવા અને નાણાં ખરડા
200	ખરડાને રાજ્યપાલની સંમતિ
201	ખરડો રાષ્ટ્રપતિ માટે અનામત
212	અદાલતો કાર્યવાહીની તપાસ ન કરી શકે

ઉચ્ચ ન્યાયાલય — રચના અને નિમણૂક (અનુ. 214-217)

અનુચ્છેદ 214 પ્રમાણે દરેક રાજ્ય માટે એક ઉચ્ચ ન્યાયાલય (High Court) રહેશે. ઉચ્ચ ન્યાયાલય રાજ્યનું સર્વોચ્ચ ન્યાયિક અંગ છે અને રાજ્યના ન્યાયતંત્રનું શિખર છે. અનુચ્છેદ 216 પ્રમાણે દરેક ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં એક મુખ્ય ન્યાયાધીશ (Chief Justice) અને રાષ્ટ્રપતિ સમયાંતરે જરૂરી લાગે તેટલા અન્ય ન્યાયાધીશો હશે — બંધારણ ન્યાયાધીશોની સંખ્યા નક્કી કરતું નથી.

અનુચ્છેદ 217 પ્રમાણે ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે. મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને રાજ્યપાલની સલાહથી થાય છે; અન્ય ન્યાયાધીશોની નિમણૂકમાં તે ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશની સલાહ પણ લેવાય છે. વ્યવહારમાં હાલ Collegium પદ્ધતિ અમલમાં છે. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ 62 વર્ષની ઉંમરે નિવૃત્ત થાય છે.

ઉચ્ચ ન્યાયાલય — ન્યાયાધીશ યોગ્યતા અને નિમણૂક

બાબત	જોગવાઇ
નાગરિકતા	ભારતનો નાગરિક
ન્યાયિક અનુભવ	10 વર્ષ ન્યાયિક પદ, અથવા
વકીલાત અનુભવ	10 વર્ષ HC એડવોકેટ
નિવૃત્તિ વય	62 વર્ષ
નિમણૂક	રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા (અનુ. 217)
શપથ	રાજ્યપાલ સમક્ષ (અનુ. 219)

ઉચ્ચ ન્યાયાલય vs સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય નિવૃત્તિ વય

- ઉચ્ચ ન્યાયાલય ન્યાયાધીશ — 62 વર્ષ
- સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય ન્યાયાધીશ — 65 વર્ષ
- ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં લઘુત્તમ વય નક્કી નથી

ઉચ્ચ ન્યાયાલય — પદભ્રષ્ટતા, સ્થાનાંતર અને સ્વતંત્રતા

ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને હટાવવાની પ્રક્રિયા સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ જેવી જ છે — સાબિત થયેલ ગેરવર્તણૂક (Proved Misbehaviour) અથવા અસમર્થતા (Incapacity) ના આધારે, સંસદના બંને ગૃહોના વિશેષ બહુમતી ઠરાવ બાદ રાષ્ટ્રપતિના આદેશથી. અનુચ્છેદ 222 પ્રમાણે રાષ્ટ્રપતિ, ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશની સલાહથી, કોઇ ન્યાયાધીશને એક ઉચ્ચ ન્યાયાલયથી બીજા ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં સ્થાનાંતરિત (Transfer) કરી શકે છે.

ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે ન્યાયાધીશોના પગાર-ભથ્થાં રાજ્યના સંચિત નિધિ (Consolidated Fund) પર ભારિત છે અને તેમની સેવાશરતો નિમણૂક પછી પ્રતિકૂળ રીતે બદલી શકાતી નથી. અનુચ્છેદ 220 પ્રમાણે નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ તે જ ઉચ્ચ ન્યાયાલય સમક્ષ વકીલાત કરી શકતા નથી (Bar on Practice).

ઉચ્ચ ન્યાયાલય — સંબંધિત અનુચ્છેદ

અનુચ્છેદ	વિષય
214	દરેક રાજ્ય માટે ઉચ્ચ ન્યાયાલય
215	અભિલેખ ન્યાયાલય (Court of Record)
217	ન્યાયાધીશની નિમણૂક અને શરતો
219	ન્યાયાધીશના શપથ
220	નિવૃત્તિ બાદ વકીલાત પર પ્રતિબંધ
222	ન્યાયાધીશનું સ્થાનાંતર (Transfer)
223	કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયાધીશ
224	વધારાના અને કાર્યકારી ન્યાયાધીશ
224A	નિવૃત્ત ન્યાયાધીશની બેઠક

ઉચ્ચ ન્યાયાલયનું અધિકારક્ષેત્ર

ઉચ્ચ ન્યાયાલય બહુવિધ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવે છે. પ્રારંભિક અધિકારક્ષેત્ર (Original Jurisdiction) હેઠળ તે મૂળભૂત અધિકારોના રક્ષણ માટે રિટ બહાર પાડે છે અને કેટલીક બાબતો (વસિયત, છૂટાછેડા, કંપની, ચૂંટણી અરજી) સીધી સાંભળે છે. અપીલ અધિકારક્ષેત્ર (Appellate Jurisdiction) હેઠળ તે જિલ્લા અને ગૌણ અદાલતોના નિર્ણયો સામેની દિવાની તથા ફોજદારી અપીલ સાંભળે છે.

અનુચ્છેદ 215 પ્રમાણે ઉચ્ચ ન્યાયાલય અભિલેખ ન્યાયાલય (Court of Record) છે — તેના નિર્ણયો કાયમી રેકોર્ડ તરીકે રખાય છે અને તેને પોતાના અપમાન (Contempt) માટે સજા કરવાની સત્તા છે. અનુચ્છેદ 227 પ્રમાણે ઉચ્ચ ન્યાયાલયને તેના અધિકારક્ષેત્ર હેઠળની તમામ અદાલતો અને ટ્રિબ્યુનલો પર દેખરેખ (Superintendence) ની સત્તા છે. અનુચ્છેદ 228 પ્રમાણે તે ગૌણ અદાલતમાંથી બંધારણીય પ્રશ્નવાળા કેસ પોતાની પાસે મંગાવી શકે છે.

ઉચ્ચ ન્યાયાલય — અધિકારક્ષેત્રના પ્રકાર

પ્રકાર	વર્ણન
પ્રારંભિક (Original)	રિટ, વસિયત, છૂટાછેડા, કંપની, ચૂંટણી
અપીલ (Appellate)	દિવાની + ફોજદારી અપીલ
રિટ (અનુ. 226)	મૂળભૂત + અન્ય કાનૂની અધિકાર
દેખરેખ (અનુ. 227)	ગૌણ અદાલતો/ટ્રિબ્યુનલ પર નિયંત્રણ
કેસ ટ્રાન્સફર (અનુ. 228)	બંધારણીય પ્રશ્નવાળા કેસ
અભિલેખ (અનુ. 215)	Court of Record, અપમાન સજા

રિટ અધિકારક્ષેત્ર — અનુચ્છેદ 226 (વ્યાપક)

અનુચ્છેદ 226 ઉચ્ચ ન્યાયાલયને રિટ બહાર પાડવાની સત્તા આપે છે — અને આ સત્તા સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના અનુચ્છેદ 32 કરતાં વ્યાપક છે. અનુચ્છેદ 32 માત્ર મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘન માટે જ રિટ આપે છે, જ્યારે અનુચ્છેદ 226 મૂળભૂત અધિકારો ઉપરાંત 'અન્ય કોઈ પણ હેતુ' (Any Other Purpose) — એટલે કે સામાન્ય કાનૂની અધિકારોના ઉલ્લંઘન — માટે પણ રિટ આપે છે. આ રીતે ઉચ્ચ ન્યાયાલયનું રિટ-અધિકારક્ષેત્ર વધારે વ્યાપક ગણાય છે.

મહત્વનો તફાવત એ પણ છે કે અનુચ્છેદ 32 પોતે એક મૂળભૂત અધિકાર છે (તેને સ્થગિત કરી શકાય માત્ર કટોકટીમાં), જ્યારે અનુચ્છેદ 226 એ મૂળભૂત અધિકાર નથી — તે બંધારણીય અધિકાર છે. 226 હેઠળ ઉચ્ચ ન્યાયાલય તેના પ્રાદેશિક અધિકારક્ષેત્રની અંદર અથવા જ્યાં કાર્યવાહીનું કારણ (Cause of Action) ઉદ્‌ભવ્યું હોય ત્યાં રિટ આપી શકે છે.

પાંચ પ્રકારની રિટ

રિટ	અર્થ / ઉપયોગ
બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (Habeas Corpus)	ગેરકાયદેસર અટકાયત — શરીર રજૂ કરો
પરમાદેશ (Mandamus)	જાહેર અધિકારીને ફરજ બજાવવા આદેશ

રિટ	અર્થ / ઉપયોગ
પ્રતિષેધ (Prohibition)	નીચલી અદાલતને કાર્યવાહી રોકવા આદેશ
ઉત્પ્રેષણ (Certiorari)	નીચલી અદાલતનો નિર્ણય રદ/મંગાવવો
અધિકાર પૃચ્છા (Quo-Warranto)	જાહેર પદની કાયદેસરતા પૂછવી

અનુ. 32 vs અનુ. 226 — મુખ્ય તફાવત

- 32 = માત્ર મૂળભૂત અધિકાર; 226 = મૂળભૂત + અન્ય હેતુ
- 226 વ્યાપક (Wider scope)
- 32 પોતે મૂળભૂત અધિકાર; 226 બંધારણીય અધિકાર
- 32 = સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય; 226 = ઉચ્ચ ન્યાયાલય

એક ઉચ્ચ ન્યાયાલય બે કે વધુ રાજ્ય માટે (અનુ. 231)

અનુચ્છેદ 230 અને 231 અસામાન્ય વ્યવસ્થા આપે છે. અનુચ્છેદ 231 પ્રમાણે સંસદ કાયદાથી બે કે વધુ રાજ્યો માટે અથવા બે-વધુ રાજ્યો અને એક કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ માટે એક સામાન્ય (Common) ઉચ્ચ ન્યાયાલય સ્થાપી શકે છે. આનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે — ગુવાહાટી ઉચ્ચ ન્યાયાલય, જે ઘણાં ઉત્તર-પૂર્વ રાજ્યો માટે કાર્યરત છે; પંજાબ-હરિયાણા ઉચ્ચ ન્યાયાલય (ચંડીગઢ); અને બોમ્બે ઉચ્ચ ન્યાયાલય (મહારાષ્ટ્ર, ગોવા, દાદરા-નગર હવેલી અને દમણ-દીવ).

અનુચ્છેદ 230 પ્રમાણે સંસદ કાયદાથી ઉચ્ચ ન્યાયાલયના અધિકારક્ષેત્રને કોઇ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ સુધી વિસ્તારી શકે છે અથવા તેમાંથી બાકાત રાખી શકે છે. ભારતનું પ્રથમ ઉચ્ચ ન્યાયાલય કલકત્તા ઉચ્ચ ન્યાયાલય (સ્થાપના 1862) છે, જે દેશનું સૌથી જૂનું છે. ગુજરાત ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના 1960 માં થઈ (બોમ્બે રાજ્યના વિભાજન બાદ), અને તેનું મુખ્ય મથક અમદાવાદ ખાતે છે.

બહુ-રાજ્ય / નોંધપાત્ર ઉચ્ચ ન્યાયાલય

ઉચ્ચ ન્યાયાલય	અધિકારક્ષેત્ર / નોંધ
કલકત્તા (1862)	ભારતનું સૌથી જૂનું HC
પંજાબ-હરિયાણા	પંજાબ + હરિયાણા + ચંડીગઢ
ગુવાહાટી	ઉત્તર-પૂર્વનાં અનેક રાજ્યો
બોમ્બે	મહારાષ્ટ્ર + ગોવા + દાદરા-નગર હવેલી, દમણ-દીવ
ગુજરાત (1960)	મુખ્ય મથક અમદાવાદ

યાદ રાખવા જેવું

- અનુ. 231 = એક HC બે કે વધુ રાજ્ય માટે
- અનુ. 230 = HC અધિકારક્ષેત્ર UT સુધી વિસ્તરણ
- કલકત્તા HC = સૌથી જૂનું (1862)
- ગુજરાત HC = 1960, અમદાવાદ

ગૌણ ન્યાયતંત્ર (અનુ. 233-237)

અનુચ્છેદ 233 થી 237 રાજ્યમાં ઉચ્ચ ન્યાયાલયથી નીચેની અદાલતો — જિલ્લા અદાલતો અને ગૌણ ન્યાયતંત્ર (Subordinate Courts) ની વ્યવસ્થા આપે છે. અનુચ્છેદ 233 પ્રમાણે જિલ્લા ન્યાયાધીશ (District Judge) ની નિમણૂક, પદસ્થાપન અને બઢતી રાજ્યપાલ દ્વારા સંબંધિત રાજ્યના ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સલાહથી થાય છે. જિલ્લા ન્યાયાધીશ બનવા માટે વ્યક્તિ ઓછામાં ઓછા 7 વર્ષ વકીલ રહી હોવી જોઇએ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયની ભલામણ હોવી જોઇએ.

અનુચ્છેદ 234 ગૌણ ન્યાયિક સેવામાં (જિલ્લા ન્યાયાધીશ સિવાય) નિમણૂક રાજ્ય લોકસેવા આયોગ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સલાહથી રાજ્યપાલ કરે છે તેમ જણાવે છે. અનુચ્છેદ 235 ઉચ્ચ ન્યાયાલયને જિલ્લા અને ગૌણ અદાલતો પર નિયંત્રણ (Control) ની સત્તા આપે છે — જે ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતા માટે અત્યંત મહત્વનો છે.

ગૌણ ન્યાયતંત્ર — અનુચ્છેદ

અનુચ્છેદ	વિષય
233	જિલ્લા ન્યાયાધીશની નિમણૂક
233A	જિલ્લા ન્યાયાધીશોની નિમણૂક માન્યતા
234	ન્યાયિક સેવામાં ભરતી
235	ગૌણ અદાલતો પર HC નું નિયંત્રણ
236	વ્યાખ્યાઓ (District Judge વગેરે)
237	અમુક અધિકારીઓ પર જોગવાઈનો વિસ્તાર

જિલ્લા ન્યાયાધીશ — યોગ્યતા

- 7 વર્ષ વકીલાત (advocate/pleader)
- પહેલેથી સરકારી સેવામાં ન હોવા જોઈએ
- ઉચ્ચ ન્યાયાલયની ભલામણ જરૂરી
- નિમણૂક રાજ્યપાલ દ્વારા (અનુ. 233)

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB વિભાગીય હિસાબનીશ 2017

1 **વિધાનસભામાં આખા વર્ષનું આવક-ખર્ચનું અંદાજપત્ર કોણ રજૂ કરે છે ?**

(A) વિધાનસભાના અધ્યક્ષ | **(B) રાજ્યના નાણામંત્રી** | (C) રાજ્યપાલ | (D) મુખ્યમંત્રી

✓ **જવાબ:** (B) રાજ્યના નાણામંત્રી

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (ખેતી) 2025

2 **નીચેનામાંથી ગૌણ અદાલતોના ન્યાયાધીશોનો નિમણૂક અધિકારી (Appointing Authority) કોણ છે?**

(A) મુખ્યમંત્રી | (B) કાયદા મંત્રી | (C) ગૃહ મંત્રી | **(D) રાજ્યપાલ**

✓ **જવાબ:** (D) રાજ્યપાલ

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

3 **ભારતના જિલ્લા-સ્તરીય ન્યાયિક પદાનુક્રમમાં, કઈ અદાલત સર્વોચ્ચ ફોજદારી અદાલત (highest criminal court) તરીકે કાર્ય કરે છે?**

(A) મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટની અદાલત (Court of the Metropolitan Magistrate)

(B) એક્ઝિક્યુટિવ મેજિસ્ટ્રેટની અદાલત (Court of the Executive Magistrate)

(C) સેશન્સ ન્યાયાધીશની અદાલત (Court of the Sessions Judge)

(D) મુખ્ય ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટની અદાલત (Court of the Chief Judicial Magistrate)

✓ **જવાબ:** (C) સેશન્સ ન્યાયાધીશની અદાલત (Court of the Sessions Judge)

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2014

4 નીચેમાંથી કયા રાજ્યમાં વિધાન પરિષદ નથી ?

(A) મહારાષ્ટ્ર | (B) કર્ણાટક | **(C) રાજસ્થાન** | (D) ઉત્તર પ્રદેશ

✓ **જવાબ:** (C) રાજસ્થાન

GPSSB સંશોધન મદદનીશ 2016

5 ભારતના બંધારણની જોગવાઈ પ્રમાણે કોઈ પણ વિધાનસભાના સભ્યોની સંખ્યા કેટલાથી ઓછી થઈ શકે નહીં ?

(A) 66 | (B) 56 | **(C) 60** | (D) 76

✓ **જવાબ:** (C) 60

GPSSB આંકડા મદદનીશ 2025

6 ભારતમાં નીચેનામાંથી કઈ અદાલત લગ્ન સંબંધિત વિવાદોની સુનાવણી કરે છે?

(A) વડી અદાલત | (B) મુન્સિફ અદાલત (Munsiff's Court) | (C) સર્વોચ્ચ અદાલત | **(D) કૌટુંબિક અદાલત (Family Court)**

✓ **જવાબ:** (D) કૌટુંબિક અદાલત (Family Court)

GSSSB ખેતી મદદનીશ (સંવર્ગ 261) 2025

7 ભારતીય બંધારણના નીચેનામાંથી કયા ભાગમાં નીચલી અદાલતો (Subordinate Courts) નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે?

(A) ભાગ V | **(B) ભાગ VI** | (C) ભાગ VIII | (D) ભાગ IX

✓ **જવાબ:** (B) ભાગ VI

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

8 વિધાનસભાના અધ્યક્ષ કેવા સંજોગોમાં ગૃહમાં મતદાન કરવાનો અધિકાર ધરાવે છે?

(A) મુખ્યમંત્રી કહે તો | (B) મંત્રીમંડળના હિતમાં | (C) વિપક્ષના નેતા વિનંતી કરે તો | **(D) સરખા મત થાય ત્યારે**

✓ **જવાબ:** (D) સરખા મત થાય ત્યારે

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

9 ભારતના કયા રાજ્યો વિધાનપરિષદ ધરાવે છે?

(A) તેલંગણા, આંધ્રપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તર પ્રદેશ, કેરળ, બિહાર | (B) મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તર પ્રદેશ, બિહાર, કેરળ, આસ્સામ, મધ્યપ્રદેશ

(C) મધ્યપ્રદેશ, પશ્ચિમ બંગાળ, આંધ્ર પ્રદેશ, બિહાર, ઉત્તર પ્રદેશ, કર્ણાટક | (D) ઉત્તર પ્રદેશ, તેલંગણા, બિહાર, આંધ્ર પ્રદેશ, કર્ણાટક, મહારાષ્ટ્ર

✓ **જવાબ:** (A) તેલંગણા, આંધ્રપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તર પ્રદેશ, કેરળ, બિહાર

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

10 ગુજરાતમાં વિધાનસભાની કુલ કેટલી બેઠકો છે ?

(A) 26 | (B) 11 | **(C) 182** | (D) 552

✓ **જવાબ:** (C) 182

GSSSB જુનિયર પ્રોસેસ આસિસ્ટન્ટ 2025

11 _____ નું રક્ષણ કરવા માટે ઉચ્ચ અદાલતો દ્વારા રિટ જારી કરવામાં આવે છે.

(A) કાયદા | (B) કર | **(C) મૂળભૂત અધિકારો** | (D) સરકારી આદેશો

✓ **જવાબ:** (C) મૂળભૂત અધિકારો

GSSSB લેબોરેટરી આસિસ્ટન્ટ 2025

12 **Article 233 is related to which of the following?**

(A) Officers and servants and the expenses of High Courts | (B) Extension of jurisdiction of High Courts to union territories

(C) Establishment of a common High Court for two or more states | **(D) Appointment of district judges**

✓ **જવાબ:** (D) Appointment of district judges

GSSSB પશુધન નિરીક્ષક 2025

13 ભારતના નીચેનામાંથી કયા રાજ્યમાં દ્વિગૃહીય વિધાનસભા છે?

(A) ગુજરાત | (B) પંજાબ | **(C) ઉત્તર પ્રદેશ** | (D) હિમાચલ પ્રદેશ

✓ **જવાબ:** (C) ઉત્તર પ્રદેશ

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (બાયોલોજી) 2025

14 **Who has the authority to integrate certain classes of magistrates into the state's judicial service under Article 237?**

(A) The Chief Justice of India | **(B) The Governor** | (C) The President of India | (D) The Law Minister

✓ **જવાબ:** (B) The Governor

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (કેમેસ્ટ્રી) 2025

15 **Which article of the Indian Constitution talks about the control of the High Court over subordinate courts?**

(A) Article 232 | (B) Article 233 | (C) Article 234 | **(D) Article 235**

✓ **જવાબ:** (D) Article 235

GSSSB સિનિયર ક્લાર્ક 2016

16 નીચેના પૈકી કઇ સમિતિમાં ધારાસભ્યો સભ્ય તરીકે હોઇ શકે નહી?

(A) જાહેર હિસાબ સમિતિ | **(B) અંદાજ સમિતિ** | (C) ખર્ચ અંકુશ સમિતિ | (D) પંચાયતી રાજ સમિતિ

✓ **જવાબ:** (B) અંદાજ સમિતિ

GSSSB સબ ઈન્સ્ટ્રક્ટર 2022

17 નીચે આપેલ કથનો ઉપર વિચાર કરો: (૧) ભારતમાં રાજ્ય વિધાન પરીષદ કદમાં તે રાજ્યની વિધાનસભાના કુલ સંખ્યા બળના અડધાથી મોટી હોય શકે છે. (૨) જે-તે રાજ્યના રાજ્યપાલ તેની વિધાનપરિષદના અધ્યક્ષની નિમણૂક કરે છે. ઉપર્યુક્ત કથનોને ધ્યાનમાં લેતા નીચે પૈકી કયો વિકલ્પ ખોટો છે?

(A) માત્ર ૧ | (B) માત્ર ૨ | **(C) ઉપરોક્ત બંને** | (D) ઉપર પૈકી એકપણ નહીં

✓ **જવાબ:** (C) ઉપરોક્ત બંને

ગુજરાત હાઇકોર્ટ આસિસ્ટન્ટ લાઇબ્રેરિયન 2023

18 High Court derives power to issue certain Writs under Article ___ of the Constitution of India.

(A) 32 | (B) 228 | **(C) 226** | (D) 14

✓ **જવાબ:** (C) 226

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

19 રાજ્યમાં વિધાન પરિષદ રચવા અથવા નાબુદ કરવાની ભલામણ કોણ કરી શકે?

(A) રાજ્યનું મંત્રીમંડળ | **(B) રાજ્યની વિધાનસભા** | (C) રાજ્યના રાજ્યપાલ | (D) રાજ્યના મુખ્યમંત્રી

✓ **જવાબ:** (B) રાજ્યની વિધાનસભા

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

20 વિધાનસભામાં સભ્યોની સંખ્યા ઓછામાં ઓછી કેટલી હોવી જોઈએ ?

(A) 50 | (B) 40 | **(C) 60** | (D) 70

✓ **જવાબ:** (C) 60

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

21 કઈ ન્યાયિક સંસ્થા ગૌણ અદાલતોની અપીલો સાંભળે છે અને ભારતીય બંધારણના અનુચ્છેદ 226 હેઠળ, હેબિયસ કોર્પસ (habeas corpus), મેન્ડામસ (mandamus), સર્ટીઓરરી (certiorari), પ્રોહિબિશન (prohibition) અને ક્વો વોરન્ટો (quo warranto) જેવી રીટ (writ) બહાર પાડવા માટે પણ સશક્ત છે?

(A) માત્ર સર્વોચ્ચ અદાલત | **(B) ઉચ્ચ અદાલત** | (C) જિલ્લા અદાલત | (D) લોક અદાલત

✓ **જવાબ:** (B) ઉચ્ચ અદાલત

GSSSB ખેતી મદદનીશ (સંવર્ગ 261) 2025

22 ભારતીય બંધારણમાં નીચેનામાંથી કયા અનુચ્છેદ હેઠળ વહીવટી કાર્યોની ન્યાયિક સમીક્ષા માટે ઉચ્ચ અદાલતો (High Courts)ને સત્તા આપવામાં આવી છે?

(A) અનુચ્છેદ 132 | **(B) અનુચ્છેદ 226** | (C) અનુચ્છેદ 325

(D) અનુચ્છેદ 149 Sub-Section Number : 3 Sub-Section Id : 441009717332 Question Shuffling Allowed : Yes Question Id : 441009116018 Question Type : COMPREHENSION Sub Question Shuffling Allowed : Yes Group Comprehension Questions : No Question Pattern Type : NonMatrix Question Numbers : (81 to 85) નીચે આપેલ ફકરાને આધારે પ્રશ્નોના જવાબ આપો. એક અરીસા ઉપર જો કચરો અને ધૂળ જામી હોય તો તેમાં આપણું પ્રતિબિબ જોઈ શકાતું નથી તે જ રીતે અજ્ઞાન અને દુષ્ટતા આપણા હૃદય ના અરીસા ઉપર કચરા અને ધૂળ સમાન છે. જેમાં આપણે આપણી જાતનો જ સૌથી પ્રથમ વિચાર કરીએ છીએ તે સ્વાર્થીપણું એ મોટામાં મોટું પાપ છે. જે એમ વિચારે છે કે "હું પહેલો ખાઈ લઇશ ,હું બીજાઓ કરતાં વધુ ધન મેળવીશ અને બધુ મારી પાસે જ રાખીશ." જે એમ વિચારે છે કે ,"બીજાઓની પહેલાં હું સ્વર્ગે જઈશ ,બીજાઓની પહેલાં હું મુક્તિ મેળવીશ ,' તે મનુષ્ય સ્વાર્થી છે . નિ:સ્વાર્થ મનુષ્ય કહે છે.,"હું છેલ્લો રહીશ.,હું સ્વર્ગમાં જવાની દરકાર રાખતો નથી. વળી ,જો નરકે જવાથી પણ મારા ભાઈઓને હું મદદરૂપ થઈ શકું, તો હું નરકે જવા પણ તૈયાર છું." આ નિ:સ્વાર્થવૃતિ ધર્મની કસોટી છે. Sub questions

✓ **જવાબ:** (B) અનુચ્છેદ 226

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

23 ભારતીય સંવિધાનની જોગવાઈ અન્વયે રાજ્યની વિધાન પરિષદમાં સભ્યોની કુલ સંખ્યા કોઈપણ સંજોગોમાં ઓછામાં ઓછી કેટલી હોવી જોઈએ?

(A) 40 | (B) 55 | (C) 70 | (D) બંધારણમાં આવી કોઈ જોગવાઈ નથી

✓ **જવાબ:** (A) 40

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

24 રાજ્યોની વિધાન પરિષદના કુલ સભ્યો સંદર્ભે નીચે પૈકી કયું સાચું છે ?

(A) 50 થીઓછા ન હોવા જોઈએ | (B) રાજ્ય વિધાનસભાના કુલ સભ્યોના 1/3 થી વધવા ન જોઈએ. | **(C) (A) અને (B) બંને** | (D) (A) અને (B) બંને પૈકી કોઈ નહીં

✓ **જવાબ:** (C) (A) અને (B) બંને

GSSSB લેબોરેટરી આસિસ્ટન્ટ 2025

25 As per the Indian Constitution, who appoints the district judges?

(A) Chief Justice of India | (B) President of India | (C) Prime Minister of India | **(D) Governor of the State**

✓ **જવાબ:** (D) Governor of the State

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

26 રાજ્યની વિધાન પરિષદના સભ્યોની કુલ સંખ્યાના ___ સભ્યો રાજ્યના રાજ્યપાલ નિયુક્ત કરશે.

(A) 1/8 | (B) 1/10 | **(C) 1/6** | (D) 1/5

✓ **જવાબ:** (C) 1/6

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

27 વિધાન પરિષદના સભ્ય બનવા માટે ઉમેદવારની ઉંમર ઓછામાં ઓછી કેટલી હોવી જોઇએ ?

(A) 18 વર્ષ | (B) 25 વર્ષ | **(C) 30 વર્ષ** | (D) 35 વર્ષ

✓ **જવાબ:** (C) 30 વર્ષ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

28 વિધાનમંડળમાં વાપરવાની ભાષા અંગેની સ્પષ્ટતા ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલ અંતર્ગત કરવામાં આવેલ છે?

(A) આર્ટિકલ - 198 | (B) આર્ટિકલ - 199 | **(C) આર્ટિકલ - 210** | (D) આર્ટિકલ - 214

✓ **જવાબ:** (C) આર્ટિકલ - 210

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

29 નીચેના પૈકી કયા રાજ્યમાં વિધાનસભા ઉપરાંત વિધાન પરિષદ પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે?

(A) મહારાષ્ટ્ર | (B) બિહાર | (C) કર્ણાટક | **(D) ઉપરોક્ત તમામ**

✓ **જવાબ:** (D) ઉપરોક્ત તમામ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

30 દાદરા અને નગરહવેલી કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ કયા ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ક્ષેત્રાધિકારમાં આવે છે?

(A) કલકત્તા ઉચ્ચ ન્યાયાલય | (B) કેરલ ઉચ્ચ ન્યાયાલય | **(C) બોમ્બે ઉચ્ચ ન્યાયાલય** | (D) મદ્રાસ ઉચ્ચ ન્યાયાલય

✓ **જવાબ:** (C) બોમ્બે ઉચ્ચ ન્યાયાલય

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

31 વિધાનસભાની મુદત પાંચ વર્ષની હોય છે. આ મુદત કયા દિવસથી ગણવામાં આવે છે?

(A) વિધાનસભાની પ્રથમ બેઠકની નક્કી થયેલ તારીખથી | (B) વિધાનસભાના છેલ્લા ચૂંટણી પરિણામના જાહેરાતના દિવસથી | (C) વિધાનસભાની ચૂંટણી તારીખ (પ્રથમ તબક્કાની) થી | (D) રાજ્યના મુખ્યમંત્રીની નિમણૂંક થાય તે દિવસથી

✓ **જવાબ:** (A) વિધાનસભાની પ્રથમ બેઠકની નક્કી થયેલ તારીખથી

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 ભારતના બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ રાજ્યમાં વિધાન પરિષદની રચના કે સમાપ્તિ સાથે સંબંધિત છે?

(A) અનુચ્છેદ 168 | **(B) અનુચ્છેદ 169** | (C) અનુચ્છેદ 170 | (D) અનુચ્છેદ 171

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 169 સંસદને રાજ્યમાં વિધાન પરિષદ રચવા કે સમાપ્ત કરવાની સત્તા આપે છે, જે માટે પ્રથમ વિધાનસભાનો વિશેષ બહુમતી ઠરાવ જરૂરી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ કેટલા વર્ષની ઉંમરે નિવૃત્ત થાય છે?**

(A) 60 વર્ષ | **(B) 62 વર્ષ** | (C) 65 વર્ષ | (D) 70 વર્ષ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 217 પ્રમાણે ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ 62 વર્ષે નિવૃત્ત થાય; સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ 65 વર્ષે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **દરેક રાજ્ય માટે ઉચ્ચ ન્યાયાલયની જોગવાઇ બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 124 | **(B) અનુચ્છેદ 214** | (C) અનુચ્છેદ 226 | (D) અનુચ્છેદ 231

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 214 પ્રમાણે દરેક રાજ્ય માટે એક ઉચ્ચ ન્યાયાલય રહેશે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **ઉચ્ચ ન્યાયાલયને રિટ બહાર પાડવાની સત્તા કયા અનુચ્છેદ હેઠળ મળે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 32 | **(B) અનુચ્છેદ 226** | (C) અનુચ્છેદ 227 | (D) અનુચ્છેદ 136

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 226 ઉચ્ચ ન્યાયાલયને રિટ બહાર પાડવાની સત્તા આપે છે, જે અનુ. 32 કરતાં વ્યાપક છે (મૂળભૂત અધિકાર + અન્ય હેતુ).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **વિધાનસભાના સભ્ય બનવા માટે લઘુત્તમ વય મર્યાદા કેટલી છે?**

(A) 21 વર્ષ | **(B) 25 વર્ષ** | (C) 30 વર્ષ | (D) 35 વર્ષ

ઉકેલ: વિધાનસભા ઉમેદવાર માટે લઘુત્તમ વય 25 વર્ષ; વિધાન પરિષદ માટે 30 વર્ષ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને એક રાજ્યથી બીજા રાજ્યના ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં સ્થાનાંતરિત કરવાની જોગવાઇ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 217 | (B) અનુચ્છેદ 220 | **(C) અનુચ્છેદ 222** | (D) અનુચ્છેદ 224

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 222 પ્રમાણે રાષ્ટ્રપતિ, ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશની સલાહથી, ન્યાયાધીશને એક ઉચ્ચ ન્યાયાલયથી બીજામાં ટ્રાન્સફર કરી શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **વર્તમાનમાં ભારતના કેટલા રાજ્યોમાં વિધાન પરિષદ (દ્વિગૃહી) અસ્તિત્વમાં છે?**

(A) 4 | (B) 5 | **(C) 6** | (D) 7

ઉકેલ: હાલ 6 રાજ્યો — UP, બિહાર, મહારાષ્ટ્ર, કર્ણાટક, આંધ્ર પ્રદેશ અને તેલંગાણા — વિધાન પરિષદ ધરાવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **વિધાન પરિષદના સભ્યનો કાર્યકાળ કેટલા વર્ષનો હોય છે?**

(A) 4 વર્ષ | (B) 5 વર્ષ | **(C) 6 વર્ષ** | (D) 2 વર્ષ

ઉકેલ: વિધાન પરિષદ સ્થાયી ગૃહ છે; દરેક સભ્યનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ અને દર 2 વર્ષે 1/3 સભ્યો નિવૃત્ત થાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 બે કે વધુ રાજ્યો માટે એક સામાન્ય ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ થાય છે?

(A) અનુચ્છેદ 214 | (B) અનુચ્છેદ 230 | **(C) અનુચ્છેદ 231** | (D) અનુચ્છેદ 233

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 231 પ્રમાણે સંસદ બે કે વધુ રાજ્યો માટે એક સામાન્ય ઉચ્ચ ન્યાયાલય સ્થાપી શકે છે — દા.ત. પંજાબ-હરિયાણા HC.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 વિધાન પરિષદની સભ્ય સંખ્યા વિધાનસભાના કુલ સભ્યોના કેટલા ભાગથી વધારે ન હોવી જોઈએ?

(A) 1/2 | **(B) 1/3** | (C) 1/4 | (D) 1/6

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 171 પ્રમાણે વિધાન પરિષદ સભ્યો વિધાનસભાના 1/3 થી વધારે અને 40 થી ઓછા ન હોવા જોઈએ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 ઉચ્ચ ન્યાયાલયને 'અભિલેખ ન્યાયાલય' (Court of Record) જાહેર કરતો અનુચ્છેદ કયો છે?

(A) અનુચ્છેદ 129 | (B) અનુચ્છેદ 214 | **(C) અનુચ્છેદ 215** | (D) અનુચ્છેદ 227

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 215 ઉચ્ચ ન્યાયાલયને અભિલેખ ન્યાયાલય બનાવે છે; સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય માટે અનુ. 129.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 ભારતનું સૌથી જૂનું ઉચ્ચ ન્યાયાલય કયું છે?

(A) બોમ્બે ઉચ્ચ ન્યાયાલય | (B) મદ્રાસ ઉચ્ચ ન્યાયાલય | **(C) કલકત્તા ઉચ્ચ ન્યાયાલય** | (D) અલ્હાબાદ ઉચ્ચ ન્યાયાલય

ઉકેલ: કલકત્તા ઉચ્ચ ન્યાયાલય (સ્થાપના 1862) ભારતનું સૌથી જૂનું ઉચ્ચ ન્યાયાલય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 ઉચ્ચ ન્યાયાલયને તેના અધિકારક્ષેત્ર હેઠળની તમામ અદાલતો અને ટ્રિબ્યુનલો પર દેખરેખ (Superintendence) ની સત્તા કયા અનુચ્છેદ હેઠળ છે?

(A) અનુચ્છેદ 226 | **(B) અનુચ્છેદ 227** | (C) અનુચ્છેદ 228 | (D) અનુચ્છેદ 235

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 227 ઉચ્ચ ન્યાયાલયને તેના ક્ષેત્રની તમામ અદાલતો/ટ્રિબ્યુનલ પર દેખરેખની સત્તા આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 વિધાનસભાની વધુમાં વધુ સભ્ય સંખ્યા કેટલી હોઈ શકે?

(A) 250 | (B) 400 | **(C) 500** | (D) 550

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 170 પ્રમાણે વિધાનસભાની વધુમાં વધુ સંખ્યા 500 અને ઓછામાં ઓછી 60 છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 વિધાનસભાના અધ્યક્ષ (Speaker) ની ચૂંટણી કોણ કરે છે?

(A) રાજ્યપાલ | (B) મુખ્યમંત્રી | **(C) વિધાનસભાના સભ્યો** | (D) રાષ્ટ્રપતિ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 178 પ્રમાણે વિધાનસભા પોતાના સભ્યોમાંથી અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ ચૂંટે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 જિલ્લા ન્યાયાધીશની નિમણૂક કોણ કરે છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ | (B) મુખ્ય ન્યાયાધીશ | **(C) રાજ્યપાલ (ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સલાહથી)** | (D) રાજ્ય લોકસેવા આયોગ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 233 પ્રમાણે જિલ્લા ન્યાયાધીશની નિમણૂક રાજ્યપાલ સંબંધિત ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સલાહથી કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 ગુજરાત ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ?

(A) 1950 | (B) 1956 | **(C) 1960** | (D) 1962

ઉકેલ: ગુજરાત ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના 1 મે 1960 (બોમ્બે રાજ્યના વિભાજન બાદ) થઈ; મુખ્ય મથક અમદાવાદ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 વિધાન પરિષદમાં રાજ્યપાલ દ્વારા નામાંકિત સભ્યો કયા ક્ષેત્રના નિષ્ણાત હોય છે?

(A) માત્ર રાજકારણ | **(B) સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કલા, સહકાર, સામાજિક સેવા** | (C) માત્ર વહીવટ | (D) માત્ર ઉદ્યોગ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 171 પ્રમાણે રાજ્યપાલ સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કલા, સહકારી ચળવળ અને સામાજિક સેવાના નિષ્ણાતોને 1/6 ભાગ સભ્યો તરીકે નામાંકિત કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 વિધાનસભાનો સામાન્ય કાર્યકાળ કેટલા વર્ષનો છે?

(A) 4 વર્ષ | **(B) 5 વર્ષ** | (C) 6 વર્ષ | (D) 7 વર્ષ

ઉકેલ: વિધાનસભાનો સામાન્ય કાર્યકાળ 5 વર્ષ છે, જે રાજ્યપાલ વહેલો વિસર્જિત કરી શકે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં ન્યાયાધીશોની સંખ્યા કોણ નક્કી કરે છે?

(A) રાજ્યપાલ | (B) મુખ્ય ન્યાયાધીશ | **(C) રાષ્ટ્રપતિ** | (D) સંસદ

ઉકેલ: બંધારણ સંખ્યા નક્કી કરતું નથી; અનુ. 216 પ્રમાણે રાષ્ટ્રપતિ સમયાંતરે જરૂરી લાગે તેટલા ન્યાયાધીશો નક્કી કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 પંજાબ અને હરિયાણા ઉચ્ચ ન્યાયાલયનું મુખ્ય મથક કયાં છે?

(A) જયપુર | **(B) ચંડીગઢ** | (C) શિમલા | (D) અમૃતસર

ઉકેલ: પંજાબ-હરિયાણા ઉચ્ચ ન્યાયાલય (બે રાજ્ય + ચંડીગઢ UT માટે) નું મુખ્ય મથક ચંડીગઢ છે — અનુ. 231 નું ઉદાહરણ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ બનવા માટે વ્યક્તિએ ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં કેટલા વર્ષ વકીલ (advocate) રહી હોવી જોઈએ?

(A) 5 વર્ષ | (B) 7 વર્ષ | **(C) 10 વર્ષ** | (D) 15 વર્ષ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 217 પ્રમાણે 10 વર્ષ ન્યાયિક પદ અથવા 10 વર્ષ ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં વકીલાત જરૂરી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **વિધાન પરિષદ સ્થાયી ગૃહ હોવાથી દર કેટલા વર્ષે તેના 1/3 સભ્યો નિવૃત્ત થાય છે?**

(A) દર વર્ષે | **(B) દર 2 વર્ષે** | (C) દર 3 વર્ષે | (D) દર 6 વર્ષે

ઉકેલ: વિધાન પરિષદના 1/3 સભ્યો દર 2 વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે — જેમ રાજ્યસભામાં થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ કોની સમક્ષ શપથ લે છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિ | (B) મુખ્ય ન્યાયાધીશ | **(C) રાજ્યપાલ** | (D) મુખ્યમંત્રી

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 219 પ્રમાણે ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ સંબંધિત રાજ્યના રાજ્યપાલ સમક્ષ શપથ લે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **નીચેનામાંથી કયું એક ઉચ્ચ ન્યાયાલયના રિટ-અધિકારક્ષેત્ર વિશે સાચું છે?**

(A) માત્ર મૂળભૂત અધિકાર માટે | **(B) મૂળભૂત અધિકાર અને અન્ય હેતુ બંને માટે** | (C) માત્ર ફોજદારી કેસ માટે | (D) માત્ર કેન્દ્ર સામે

ઉકેલ: અનુ. 226 મૂળભૂત અધિકારો ઉપરાંત 'અન્ય કોઈ પણ હેતુ' માટે પણ રિટ આપે છે, તેથી તે અનુ. 32 કરતાં વ્યાપક છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **વિધાનમંડળમાં રાજ્યપાલની ભૂમિકા શું છે?**

(A) કોઈ ગૃહના સભ્ય | **(B) વિધાનમંડળનો ભાગ પણ કોઈ ગૃહના સભ્ય નહીં** | (C) માત્ર સલાહકાર | (D) વિધાનમંડળ સાથે કોઈ સંબંધ નહીં

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 168 પ્રમાણે રાજ્યપાલ વિધાનમંડળનો અભિન્ન ભાગ છે, જોકે તે કોઈ ગૃહના સભ્ય નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **વિધાનમંડળની કાર્યવાહીની માન્યતા પ્રક્રિયાગત અનિયમિતતાના આધારે અદાલતમાં પડકારી શકાતી નથી — આ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 194 | (B) અનુચ્છેદ 200 | **(C) અનુચ્છેદ 212** | (D) અનુચ્છેદ 226

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 212 પ્રમાણે અદાલતો વિધાનમંડળની કાર્યવાહીને પ્રક્રિયાગત અનિયમિતતાના આધારે તપાસી શકતી નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **ગૌણ ન્યાયિક સેવા (જિલ્લા ન્યાયાધીશ સિવાય) માં ભરતી માટે રાજ્યપાલ કોની સલાહ લે છે?**

(A) માત્ર ઉચ્ચ ન્યાયાલય | (B) માત્ર રાજ્ય લોકસેવા આયોગ | **(C) રાજ્ય લોકસેવા આયોગ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલય** | (D) મુખ્યમંત્રી

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 234 પ્રમાણે ગૌણ ન્યાયિક સેવામાં નિમણૂક રાજ્ય લોકસેવા આયોગ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સલાહથી થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **ગૌણ અદાલતો પર નિયંત્રણ (Control) ની સત્તા ઉચ્ચ ન્યાયાલયને કયા અનુચ્છેદ હેઠળ છે?**

(A) અનુચ્છેદ 233 | (B) અનુચ્છેદ 234 | **(C) અનુચ્છેદ 235** | (D) અનુચ્છેદ 237

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 235 ઉચ્ચ ન્યાયાલયને જિલ્લા અને ગૌણ અદાલતો પર નિયંત્રણની સત્તા આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કોની સલાહથી કરે છે?**

(A) માત્ર રાજ્યપાલ | **(B) ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને રાજ્યપાલ** | (C) માત્ર મુખ્યમંત્રી | (D) રાજ્ય લોકસેવા આયોગ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 217 પ્રમાણે HC ના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અને રાજ્યપાલની સલાહથી થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **વિધાનસભાની બેઠક માટે ગણપૂર્તિ (Quorum) કેટલી છે?**

(A) કુલ સભ્યોના 1/10 અથવા 10, જે વધારે હોય | (B) કુલ સભ્યોના 1/4 | (C) કુલ સભ્યોના 1/2 | (D) 50 સભ્યો

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 189 પ્રમાણે ગૃહની બેઠકની ગણપૂર્તિ કુલ સભ્યોના 1/10 અથવા 10 સભ્યો, જે વધારે હોય તે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **104મા બંધારણ સુધારા (2019) દ્વારા વિધાનસભામાં કઈ જોગવાઈ સમાપ્ત કરવામાં આવી?**

(A) મહિલા અનામત | **(B) આંગ્લ-ભારતીય સમુદાયનું નામાંકન** | (C) SC/ST અનામત | (D) ધાર્મિક પ્રતિનિધિત્વ

ઉકેલ: 104મા સુધારા (2019) દ્વારા વિધાનસભા અને લોકસભામાં આંગ્લ-ભારતીય નામાંકનની જોગવાઈ 25 જાન્યુ. 2020 થી રદ થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **નીચલી અદાલતમાંથી બંધારણીય પ્રશ્નવાળા કેસ ઉચ્ચ ન્યાયાલય પોતાની પાસે મંગાવી શકે છે — આ સત્તા કયા અનુચ્છેદ હેઠળ છે?**

(A) અનુચ્છેદ 226 | (B) અનુચ્છેદ 227 | **(C) અનુચ્છેદ 228** | (D) અનુચ્છેદ 229

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 228 ઉચ્ચ ન્યાયાલયને ગૌણ અદાલતમાંથી બંધારણીય પ્રશ્ન ધરાવતા કેસ પોતાની પાસે ટ્રાન્સફર કરવાની સત્તા આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **વિધાન પરિષદ ધરાવતા રાજ્યમાં વિધાન પરિષદની લઘુત્તમ સભ્ય સંખ્યા કેટલી હોવી જોઈએ?**

(A) 30 | **(B) 40** | (C) 50 | (D) 60

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 171 પ્રમાણે વિધાન પરિષદની લઘુત્તમ સંખ્યા 40 છે અને મહત્તમ વિધાનસભાના 1/3.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 **નિવૃત્ત થયા પછી ઉચ્ચ ન્યાયાલયનો ન્યાયાધીશ કઈ અદાલતમાં વકીલાત કરી શકતો નથી?**

(A) કોઈ પણ અદાલતમાં | **(B) જે ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં તે ન્યાયાધીશ હતો ત્યાં** | (C) માત્ર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં | (D) કોઈ પ્રતિબંધ નથી

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 220 પ્રમાણે નિવૃત્ત HC ન્યાયાધીશ તે જ ઉચ્ચ ન્યાયાલય સમક્ષ વકીલાત કરી શકતા નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

36 **ગુજરાત રાજ્યના વિધાનમંડળ વિશે કયું વિધાન સાચું છે?**

(A) દ્વિગૃહી — વિધાનસભા અને વિધાન પરિષદ બંને | **(B) એક-ગૃહી — માત્ર વિધાનસભા** | (C) એક-ગૃહી — માત્ર વિધાન પરિષદ | (D) ત્રિગૃહી

ઉકેલ: ગુજરાત એક-ગૃહી રાજ્ય છે; તેમાં માત્ર વિધાનસભા છે, વિધાન પરિષદ ક્યારેય રચાઈ નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

37 **વિધાન પરિષદની રચના/સમાપ્તિ માટે વિધાનસભાએ કયા પ્રકારની બહુમતીથી ઠરાવ પસાર કરવો પડે?**

(A) સામાન્ય બહુમતી | **(B) વિશેષ બહુમતી** | (C) 2/3 સંપૂર્ણ સભ્યો | (D) સર્વાનુમતે

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 169 પ્રમાણે વિધાનસભા વિશેષ બહુમતી (કુલ સભ્યો + હાજર-મતદાન કરનારના 2/3) થી ઠરાવ પસાર કરે; પછી સંસદ સામાન્ય બહુમતીથી કાયદો બનાવે.

✏️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. દરેક રાજ્ય માટે ઉચ્ચ ન્યાયાલયની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 124 (B) અનુચ્છેદ 214 (C) અનુચ્છેદ 226 (D) અનુચ્છેદ 233

2. વિધાન પરિષદની રચના કે સમાપ્તિ સાથે સંબંધિત અનુચ્છેદ કયો છે?

(A) અનુચ્છેદ 168 (B) અનુચ્છેદ 169 (C) અનુચ્છેદ 170 (D) અનુચ્છેદ 171

3. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ કેટલા વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે?

(A) 60 (B) 62 (C) 65 (D) 70

4. વિધાનસભાનો સામાન્ય કાર્યકાળ કેટલા વર્ષનો છે?

(A) 4 વર્ષ (B) 5 વર્ષ (C) 6 વર્ષ (D) 7 વર્ષ

5. ઉચ્ચ ન્યાયાલયને રિટ બહાર પાડવાની સત્તા કયા અનુચ્છેદથી મળે છે?

(A) અનુચ્છેદ 32 (B) અનુચ્છેદ 226 (C) અનુચ્છેદ 227 (D) અનુચ્છેદ 228

6. ગુજરાત રાજ્યનું વિધાનમંડળ કેવા પ્રકારનું છે?

(A) દ્વિગૃહી (B) એક-ગૃહી (C) ત્રિગૃહી (D) ચતુર્ગૃહી

7. ભારતનું સૌથી જૂનું ઉચ્ચ ન્યાયાલય કયું છે?

(A) બોમ્બે (B) મદ્રાસ (C) કલકત્તા (D) દિલ્હી

8. વિધાનસભાનો સભ્ય બનવા માટે લઘુત્તમ વય કેટલી છે?

(A) 21 (B) 25 (C) 30 (D) 35

9. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશની નિમણૂક કોણ કરે છે?

(A) રાજ્યપાલ (B) મુખ્યમંત્રી (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) મુખ્ય ન્યાયાધીશ

10. વર્તમાનમાં કેટલા રાજ્યોમાં વિધાન પરિષદ છે?

(A) 4 (B) 5 (C) 6 (D) 7

11. વિધાન પરિષદના સભ્યનો કાર્યકાળ કેટલા વર્ષનો છે?

(A) 4 (B) 5 (C) 6 (D) 2

12. બે કે વધુ રાજ્યો માટે એક સામાન્ય ઉચ્ચ ન્યાયાલય કયા અનુચ્છેદ હેઠળ સ્થપાય છે?

(A) અનુચ્છેદ 214 (B) અનુચ્છેદ 226 (C) અનુચ્છેદ 230 (D) અનુચ્છેદ 231

🟠 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. વિધાન પરિષદની સભ્ય સંખ્યા વિધાનસભાના કુલ સભ્યોના કેટલા ભાગથી વધારે ન હોવી જોઈએ?

(A) 1/2 (B) 1/3 (C) 1/4 (D) 1/6

14. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશને એક રાજ્યથી બીજામાં સ્થાનાંતરિત કરવાની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) 217 (B) 220 (C) 222 (D) 224

15. ઉચ્ચ ન્યાયાલયને 'અભિલેખ ન્યાયાલય' જાહેર કરતો અનુચ્છેદ કયો છે?

(A) 129 (B) 214 (C) 215 (D) 227

16. વિધાન પરિષદમાં સ્થાનિક સ્વરાજ સંસ્થાઓ દ્વારા આશરે કેટલા ભાગના સભ્યો ચૂંટાય છે?

(A) 1/3 (B) 1/6 (C) 1/12 (D) 1/2

17. ઉચ્ચ ન્યાયાલયને ગૌણ અદાલતો/ટ્રિબ્યુનલ પર દેખરેખ (Superintendence) ની સત્તા કયા અનુચ્છેદથી મળે છે?

(A) 226 (B) 227 (C) 228 (D) 235

18. ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં ન્યાયાધીશોની સંખ્યા કોણ નક્કી કરે છે?

(A) રાજ્યપાલ (B) સંસદ (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) મુખ્ય ન્યાયાધીશ

19. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ બનવા માટે કેટલા વર્ષ વકીલાત (HC advocate) જરૂરી છે?

(A) 5 (B) 7 (C) 10 (D) 15

20. વિધાનમંડળની કાર્યવાહીને પ્રક્રિયાગત અનિયમિતતાના આધારે અદાલતમાં પડકારી શકાય નહીં — આ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) 194 (B) 200 (C) 212 (D) 226

21. જિલ્લા ન્યાયાધીશની નિમણૂક કરવાની સત્તા કોની છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) મુખ્ય ન્યાયાધીશ
(C) રાજ્યપાલ (HC ની સલાહથી) (D) રાજ્ય લોકસેવા આયોગ

22. 104મા બંધારણ સુધારા (2019) દ્વારા વિધાનસભામાં કઈ જોગવાઈ સમાપ્ત થઈ?

(A) મહિલા અનામત (B) આંગ્લ-ભારતીય નામાંકન
(C) SC/ST અનામત (D) ધાર્મિક અનામત

23. ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ કોની સમક્ષ શપથ લે છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) મુખ્ય ન્યાયાધીશ (C) રાજ્યપાલ
(D) મુખ્યમંત્રી

24. વિધાનસભાનો અધ્યક્ષ (Speaker) ની ચૂંટણી કોણ કરે છે?

(A) રાજ્યપાલ (B) મુખ્યમંત્રી (C) વિધાનસભાના સભ્યો
(D) રાષ્ટ્રપતિ

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચલી અદાલતમાંથી બંધારણીય પ્રશ્નવાળા કેસ પોતાની પાસે મંગાવવાની ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સત્તા કયા અનુચ્છેદ હેઠળ છે?

(A) 226 (B) 227 (C) 228 (D) 229

26. અનુચ્છેદ 169 હેઠળ વિધાન પરિષદની રચના/સમાપ્તિ માટે વિધાનસભાનો ઠરાવ સંસદ માટે કેવો છે?

(A) બંધનકર્તા (B) બંધનકર્તા નથી (Not binding)
(C) આપોઆપ અમલી (D) રાષ્ટ્રપતિ માટે બંધનકર્તા

27. વિધાન પરિષદ ધરાવતા રાજ્યમાં વિધાન પરિષદની લઘુત્તમ સભ્ય સંખ્યા કેટલી હોવી જોઈએ?

(A) 30 (B) 40 (C) 50 (D) 60

28. નિવૃત્ત થયા પછી ઉચ્ચ ન્યાયાલયનો ન્યાયાધીશ ક્યાં વકીલાત કરી શકતો નથી?

(A) કોઈ પણ અદાલતમાં (B) જે HC માં તે ન્યાયાધીશ હતો ત્યાં
(C) માત્ર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં (D) કોઈ પ્રતિબંધ નથી

29. ગૌણ અદાલતો પર વહીવટી નિયંત્રણ (Control) ની સત્તા ઉચ્ચ ન્યાયાલયને કયા અનુચ્છેદથી મળે છે?

(A) 233 (B) 234 (C) 235 (D) 237

30. વિધાનસભાની બેઠક માટે ગણપૂર્તિ (Quorum) શું છે?

(A) કુલ સભ્યોના 1/10 અથવા 10, જે વધારે હોય (B) કુલ સભ્યોના 1/4
(C) 50 સભ્યો (D) કુલ સભ્યોના 1/2

31. પંજાબ-હરિયાણા ઉચ્ચ ન્યાયાલય બંને રાજ્યો ઉપરાંત કયા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ માટે કાર્યરત છે?

(A) દિલ્હી (B) ચંડીગઢ (C) પુડુચેરી (D) લદ્દાખ

32. અનુ. 32 અને અનુ. 226 વચ્ચે મુખ્ય તફાવત શું છે?

(A) બંને એકસરખા છે (B) 226 માત્ર મૂળભૂત અધિકાર માટે
(C) 226 મૂળભૂત + અન્ય હેતુ માટે, તેથી વ્યાપક (D) 32 વ્યાપક છે

33. વિધાન પરિષદમાં રાજ્યપાલ દ્વારા નામાંકિત સભ્યો આશરે કેટલા ભાગના હોય છે?

(A) 1/3 (B) 1/6 (C) 1/12 (D) 1/2

34. જિલ્લા ન્યાયાધીશ બનવા માટે વ્યક્તિએ ઓછામાં ઓછા કેટલા વર્ષ વકીલ રહી હોવી જોઈએ?

(A) 5 વર્ષ (B) 7 વર્ષ (C) 10 વર્ષ (D) 15 વર્ષ

35. ⭐ નીચેનામાંથી કયું જોડકું સાચું છે? (અનુચ્છેદ–વિષય)

(A) 215 – ન્યાયાધીશ સ્થાનાંતર (B) 222 – અભિલેખ ન્યાયાલય
(C) 226 – રિટ અધિકારક્ષેત્ર (D) 235 – રિટ અધિકારક્ષેત્ર

36. ⭐ વિધાન પરિષદ અને રાજ્યસભા વચ્ચે કયું સામ્ય સાચું છે?

(A) બંને દર 5 વર્ષે સંપૂર્ણ વિસર્જિત થાય
(B) બંને સ્થાયી ગૃહ છે જેમાં 1/3 સભ્યો દર 2 વર્ષે નિવૃત્ત થાય
(C) બંને પ્રત્યક્ષ ચૂંટાય છે (D) બંને નાણાં ખરડો ઉદ્‌ભવી શકે

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **B**	3. **B**	4. **B**	5. **B**	6. **B**	7. **C**	8. **B**	9. **C**	10. **C**	11. **C**
12. **D**	13. **B**	14. **C**	15. **C**	16. **A**	17. **B**	18. **C**	19. **C**	20. **C**	21. **C**	22. **B**
23. **C**	24. **C**	25. **C**	26. **B**	27. **B**	28. **B**	29. **C**	30. **A**	31. **B**	32. **C**	33. **B**
34. **B**	35. **C**	36. **B**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 214 પ્રમાણે દરેક રાજ્ય માટે એક ઉચ્ચ ન્યાયાલય રહેશે.

2. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 169 સંસદને રાજ્યમાં વિધાન પરિષદ રચવા/સમાપ્ત કરવાની સત્તા આપે છે.

3. જવાબ (B) — ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ 62 વર્ષે અને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના 65 વર્ષે નિવૃત્ત થાય.

4. જવાબ (B) — વિધાનસભાનો કાર્યકાળ 5 વર્ષ, જે રાજ્યપાલ વહેલો વિસર્જિત કરી શકે.

5. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 226 ઉચ્ચ ન્યાયાલયને રિટ બહાર પાડવાની વ્યાપક સત્તા આપે છે.

6. જવાબ (B) — ગુજરાતમાં માત્ર વિધાનસભા છે; વિધાન પરિષદ નથી, તેથી તે એક-ગૃહી છે.

7. જવાબ (C) — કલકત્તા ઉચ્ચ ન્યાયાલય (1862) ભારતનું સૌથી જૂનું છે.

8. જવાબ (B) — વિધાનસભા ઉમેદવાર માટે લઘુત્તમ વય 25 વર્ષ છે.

9. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 217 પ્રમાણે HC ન્યાયાધીશની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

10. જવાબ (C) — UP, બિહાર, મહારાષ્ટ્ર, કર્ણાટક, આંધ્ર પ્રદેશ, તેલંગાણા — કુલ 6 રાજ્યો.

11. જવાબ (C) — વિધાન પરિષદ સ્થાયી ગૃહ છે; દરેક સભ્યનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ.

12. જવાબ (D) — અનુચ્છેદ 231 સંસદને બે કે વધુ રાજ્યો માટે એક સામાન્ય ઉચ્ચ ન્યાયાલય સ્થાપવાની સત્તા આપે છે.

13. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 171 પ્રમાણે મહત્તમ વિધાનસભાના 1/3 અને લઘુત્તમ 40.

14. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 222 પ્રમાણે રાષ્ટ્રપતિ, ભારતના મુખ્ય ન્યાયાધીશની સલાહથી, ન્યાયાધીશ ટ્રાન્સફર કરી શકે.

15. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 215 HC ને Court of Record બનાવે; સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય માટે 129.

16. જવાબ (A) — અનુ. 171 પ્રમાણે આશરે 1/3 સભ્યો સ્થાનિક સ્વરાજ સંસ્થાઓ દ્વારા (પરોક્ષ) ચૂંટાય.

17. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 227 દેખરેખની સત્તા આપે; અનુ. 235 વહીવટી નિયંત્રણની.

18. જવાબ (C) — બંધારણ સંખ્યા નક્કી કરતું નથી; અનુ. 216 પ્રમાણે રાષ્ટ્રપતિ જરૂર મુજબ નક્કી કરે.

19. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 217 પ્રમાણે 10 વર્ષ ન્યાયિક પદ અથવા 10 વર્ષ HC વકીલાત.

20. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 212 અદાલતોને કાર્યવાહીની તપાસ કરતા રોકે છે.

21. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 233 પ્રમાણે રાજ્યપાલ ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સલાહથી જિલ્લા ન્યાયાધીશ નિમે છે.

22. જવાબ (B) — 104મા સુધારાથી આંગ્લ-ભારતીય નામાંકન 25 જાન્યુ. 2020 થી રદ થયું.

23. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 219 પ્રમાણે HC ન્યાયાધીશ રાજ્યપાલ સમક્ષ શપથ લે છે.

24. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 178 પ્રમાણે વિધાનસભા પોતાના સભ્યોમાંથી અધ્યક્ષ-ઉપાધ્યક્ષ ચૂંટે છે.

25. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 228 પ્રમાણે HC ગૌણ અદાલતમાંથી બંધારણીય પ્રશ્ન ધરાવતો કેસ ટ્રાન્સફર કરી શકે.

26. જવાબ (B) — વિધાનસભા વિશેષ બહુમતીથી ઠરાવ પસાર કરે, પણ સંસદ તે અંગે કાયદો બનાવવા બંધાયેલ નથી.

27. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 171 પ્રમાણે વિધાન પરિષદ લઘુત્તમ 40 અને મહત્તમ વિધાનસભાના 1/3.

28. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 220 પ્રમાણે નિવૃત્ત HC ન્યાયાધીશ તે જ ઉચ્ચ ન્યાયાલય સમક્ષ વકીલાત કરી શકતા નથી.

29. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 235 HC ને જિલ્લા અને ગૌણ અદાલતો પર નિયંત્રણની સત્તા આપે છે.

30. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 189 પ્રમાણે ગણપૂર્તિ કુલ સભ્યોના 1/10 અથવા 10 સભ્યો, જે વધારે હોય.

31. જવાબ (B) — પંજાબ-હરિયાણા HC પંજાબ, હરિયાણા અને ચંડીગઢ UT માટે છે — અનુ. 231 નું ઉદાહરણ.

32. જવાબ (C) — અનુ. 32 માત્ર મૂળભૂત અધિકાર માટે, અનુ. 226 'અન્ય હેતુ' માટે પણ — તેથી HC નું રિટ-ક્ષેત્ર વ્યાપક.

33. જવાબ (B) — અનુ. 171 પ્રમાણે આશરે 1/6 સભ્યો રાજ્યપાલ સાહિત્ય/વિજ્ઞાન/કલા/સહકાર/સામાજિક સેવામાંથી નામાંકિત કરે.

34. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 233 પ્રમાણે જિલ્લા ન્યાયાધીશ માટે 7 વર્ષ વકીલાત અને HC ની ભલામણ જરૂરી.

35. જવાબ (C) — 226 = રિટ; 215 = અભિલેખ ન્યાયાલય; 222 = સ્થાનાંતર; 235 = ગૌણ અદાલતો પર નિયંત્રણ. તેથી '226 – રિટ' સાચું.

36. જવાબ (B) — વિધાન પરિષદ અને રાજ્યસભા બંને સ્થાયી ગૃહ છે, સંપૂર્ણ વિસર્જિત થતા નથી, અને દર 2 વર્ષે 1/3 સભ્યો નિવૃત્ત થાય; બંને નાણાં ખરડો ઉદ્‌ભવી શકતા નથી.

13 કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધો (Centre-State Relations, Art 245-293)

ભારત એક સંઘરાજ્ય (Federation) છે, જ્યાં સત્તાનું વિભાજન કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે થયેલું છે. બંધારણના ભાગ-11 (અનુચ્છેદ 245-263) અને ભાગ-12 (અનુચ્છેદ 264-293) કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધોને ત્રણ વર્ગમાં વહેંચે છે: વૈધાનિક (Legislative), વહીવટી (Administrative) અને નાણાકીય (Financial) સંબંધો. ભારતનું સંઘવાદ 'મજબૂત કેન્દ્ર' તરફ ઝૂકેલું છે, જેને નિષ્ણાતો 'અર્ધ-સંઘીય' (Quasi-federal) ગણાવે છે. આ પ્રકરણ સત્તાની વહેંચણી, સાતમી અનુસૂચિ, GST, નાણાં પંચ, આંતર-રાજ્ય પરિષદ અને સહકારી સંઘવાદની વિગતે ચર્ચા કરે છે.

1. કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધોનું માળખું અને બંધારણીય ભાગ

ભારતીય બંધારણ સંઘ અને રાજ્યો વચ્ચે સત્તાનું વિભાજન કરે છે, પરંતુ આ વિભાજન સંપૂર્ણ સમાન નથી — તે કેન્દ્રને વધુ સત્તા આપે છે. એટલે જ K.C. Wheare એ ભારતને 'અર્ધ-સંઘીય રાજ્ય' (Quasi-federal State) કહ્યું. કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધોને બંધારણ ત્રણ વિભાગમાં વર્ગીકૃત કરે છે.

વૈધાનિક સંબંધો ભાગ-11 ના અનુચ્છેદ 245 થી 255 માં, વહીવટી સંબંધો ભાગ-11 ના અનુચ્છેદ 256 થી 263 માં અને નાણાકીય સંબંધો ભાગ-12 ના અનુચ્છેદ 264 થી 293 માં આવરી લેવાયા છે. આ ઉપરાંત કટોકટી (Emergency) સમયે કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધો બદલાઈ જાય છે અને એકાત્મક (Unitary) સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધોના ત્રણ વર્ગ

સંબંધનો પ્રકાર	બંધારણીય ભાગ	અનુચ્છેદ
વૈધાનિક સંબંધો	ભાગ-11	245-255
વહીવટી સંબંધો	ભાગ-11	256-263
નાણાકીય સંબંધો	ભાગ-12	264-293

યાદ રાખો

- વૈધાનિક + વહીવટી = ભાગ-11
- નાણાકીય = ભાગ-12
- ભારતનું સંઘવાદ 'મજબૂત કેન્દ્ર' તરફ ઝૂકેલું છે
- 'સંઘ' (Union) શબ્દ B.R. Ambedkar એ સૂચવ્યો; ભારત રાજ્યોના કરાર (agreement) નથી, તેથી અલગ થવાનો અધિકાર નથી

2. વૈધાનિક સંબંધો — પ્રાદેશિક અને વિષય-વાર વહેંચણી

અનુચ્છેદ 245 સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળોની કાયદા ઘડવાની પ્રાદેશિક હદ (territorial extent) નક્કી કરે છે. સંસદ સમગ્ર ભારત અથવા તેના કોઈ ભાગ માટે કાયદો ઘડી શકે છે, જ્યારે રાજ્ય વિધાનમંડળ ફક્ત તે રાજ્યના સમગ્ર અથવા ભાગ માટે કાયદો ઘડી શકે છે. સંસદને 'extra-territorial' કાયદો ઘડવાનો અધિકાર પણ છે, જે ભારતની બહારની વ્યક્તિ કે મિલકતને લાગુ પડે છે.

અનુચ્છેદ 246 વિષયોની વહેંચણી માટે સાતમી અનુસૂચિ (Seventh Schedule) નો ઉલ્લેખ કરે છે, જેમાં ત્રણ યાદીઓ છે — સંઘ યાદી (Union List), રાજ્ય યાદી (State List) અને સમવર્તી યાદી (Concurrent List). આ ત્રિ-સ્તરીય યાદી પદ્ધતિ ભારત સરકાર અધિનિયમ, 1935 માંથી લેવામાં આવી છે.

- હાલમાં સંઘ યાદીમાં લગભગ 100, રાજ્ય યાદીમાં 61 અને સમવર્તી યાદીમાં 52 વિષય છે (સુધારાઓને કારણે સંખ્યા બદલાઈ)
- 42મા સુધારા (1976) એ પાંચ વિષય રાજ્ય યાદીમાંથી સમવર્તી યાદીમાં ખસેડ્યા: શિક્ષણ, જંગલ, વજન-માપ, વન્ય પ્રાણી-પક્ષી સંરક્ષણ, ન્યાયનું વહીવટ

સાતમી અનુસૂચિ — ત્રણ યાદીઓ (મૂળ સંખ્યા)

યાદી	મૂળ વિષય સંખ્યા	કાયદો કોણ ઘડે
સંઘ યાદી (List I)	97	ફક્ત સંસદ
રાજ્ય યાદી (List II)	66	ફક્ત રાજ્ય વિધાનમંડળ
સમવર્તી યાદી (List III)	47	સંસદ + રાજ્ય બંને

3. ત્રણ યાદીના વિષયો — મહત્વના ઉદાહરણો

પરીક્ષામાં વારંવાર પૂછાય છે કે કયો વિષય કઈ યાદીમાં છે. સંઘ યાદીમાં રાષ્ટ્રીય મહત્વના વિષય, રાજ્ય યાદીમાં સ્થાનિક મહત્વના વિષય અને સમવર્તી યાદીમાં બંને માટે સામાન્ય હિતના વિષય હોય છે. જો સમવર્તી યાદીના વિષય પર કેન્દ્ર અને રાજ્યના કાયદા વચ્ચે વિરોધ થાય તો કેન્દ્રનો કાયદો જ ચાલે (અનુચ્છેદ 254).

ત્રણ યાદીના વિષયોના ઉદાહરણ

સંઘ યાદી	રાજ્ય યાદી	સમવર્તી યાદી
સંરક્ષણ, વિદેશી બાબતો	પોલીસ, જેલ	શિક્ષણ
રેલવે, વિમાન વ્યવહાર	જાહેર આરોગ્ય, સ્વચ્છતા	જંગલ
ચલણ, બેંકિંગ	કૃષિ, ખેતી	લગ્ન, છૂટાછેડા
અણુ ઊર્જા	જમીન મહેસૂલ	દત્તક, ઉત્તરાધિકાર
નાગરિકતા, પાસપોર્ટ	જાહેર વ્યવસ્થા	ફોજદારી કાયદો (CrPC), દીવાની કાર્યવાહી

મહત્વનું

- કૃષિ → રાજ્ય યાદી, શિક્ષણ → સમવર્તી યાદી (42મા સુધારા પછી)
- પોલીસ અને જાહેર વ્યવસ્થા → રાજ્ય યાદી
- જંગલ → સમવર્તી યાદી (42મા સુધારા પછી), અગાઉ રાજ્ય યાદી
- આંતર-રાજ્ય નદી → સંઘ યાદી; રાજ્ય અંદરની નદી → રાજ્ય યાદી

4. અવશિષ્ટ સત્તા અને કેન્દ્રની વૈધાનિક પ્રધાનતા

અનુચ્છેદ 248 અને સંઘ યાદીની entry 97 અનુસાર અવશિષ્ટ સત્તા (Residuary Powers) — એટલે કે ત્રણેય યાદીમાં ઉલ્લેખ ન હોય તેવા વિષય પર કાયદો ઘડવાની સત્તા — કેન્દ્ર (સંસદ) પાસે છે. અમેરિકા અને ઑસ્ટ્રેલિયામાં અવશિષ્ટ સત્તા રાજ્યો પાસે છે, જ્યારે ભારતમાં કેનેડાની જેમ કેન્દ્ર પાસે છે. આ ભારતના સંઘવાદનું મજબૂત-કેન્દ્ર લક્ષણ દર્શાવે છે.

જ્યારે યાદીના વિષયો વચ્ચે ઘર્ષણ થાય ત્યારે વૈધાનિક પ્રધાનતા (Predominance) નો ક્રમ આ રીતે છે: સંઘ યાદી > સમવર્તી યાદી > રાજ્ય યાદી. એટલે કે સંઘ યાદી હંમેશા સર્વોચ્ચ રહે છે.

- અવશિષ્ટ સત્તા → કેન્દ્ર પાસે (અનુચ્છેદ 248 + entry 97)
- GST, સાયબર કાયદા જેવા નવા વિષય અવશિષ્ટ સત્તા હેઠળ આવ્યા
- પ્રધાનતા ક્રમ: સંઘ > સમવર્તી > રાજ્ય

અવશિષ્ટ સત્તાનો સ્રોત

- ભારતે કેનેડા પાસેથી અવશિષ્ટ સત્તા કેન્દ્રને આપવાનો સિદ્ધાંત લીધો
- અમેરિકા/ઑસ્ટ્રેલિયા/સ્વિટ્ઝર્લેન્ડમાં અવશિષ્ટ સત્તા રાજ્યો પાસે

5. કેન્દ્ર રાજ્ય યાદી પર કાયદો ઘડે તેવા સંજોગો

સામાન્ય સંજોગોમાં રાજ્ય યાદીના વિષય પર ફક્ત રાજ્ય જ કાયદો ઘડે, પરંતુ બંધારણે પાંચ અપવાદ (exceptions) આપ્યા છે જ્યાં સંસદ રાજ્ય યાદી પર પણ કાયદો ઘડી શકે છે. આ જોગવાઈઓ કેન્દ્રની પ્રધાનતા સ્થાપે છે.

સંસદ રાજ્ય યાદી પર કાયદો ઘડે — પાંચ સંજોગો

અનુચ્છેદ	સંજોગ
249	રાજ્યસભા 2/3 બહુમતીથી ઠરાવ પસાર કરે (રાષ્ટ્રીય હિતમાં)
250	રાષ્ટ્રીય કટોકટી (National Emergency) અમલમાં હોય

અનુચ્છેદ	સંજોગ
252	બે કે વધુ રાજ્યો વિનંતી/સંમતિ આપે
253	આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિ/કરાર/સંમેલન અમલમાં મૂકવા
356	રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન (President's Rule) અમલમાં હોય

યાદ રાખવાનું

- અનુ.249 — રાજ્યસભા ઠરાવ એક વર્ષ માટે માન્ય (વધારી શકાય)
- અનુ.252 — દા.ત. વન્ય જીવ સંરક્ષણ, જળ-પ્રદૂષણ કાયદા આ રીતે પસાર થયા
- અનુ.253 — પર્યાવરણ સંરક્ષણ અધિનિયમ 1986 સ્ટોકહોમ સંમેલન અમલમાં મૂકવા બન્યો

6. વહીવટી સંબંધો (Administrative Relations, Art 256-263)

વહીવટી સત્તાનું વિતરણ વૈધાનિક સત્તાની તર્જ પર છે — સંઘ યાદીના વિષય પર કેન્દ્રની અને રાજ્ય યાદીના વિષય પર રાજ્યની વહીવટી સત્તા હોય છે. અનુચ્છેદ 256 રાજ્યોને કેન્દ્રીય કાયદાનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવાની ફરજ પાડે છે, અને અનુચ્છેદ 257 અનુસાર રાજ્યોએ કેન્દ્રની વહીવટી સત્તાને અવરોધ ન કરવો જોઈએ. જો રાજ્ય કેન્દ્રના નિર્દેશોનું પાલન ન કરે તો અનુચ્છેદ 365 હેઠળ ગૂંચવણ ઊભી થાય અને રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાગુ થઈ શકે.

અનુચ્છેદ 262 આંતર-રાજ્ય નદીજળ વિવાદ (Inter-State River Water Disputes) ના નિરાકરણની જોગવાઈ કરે છે, અને અનુચ્છેદ 263 આંતર-રાજ્ય પરિષદ (Inter-State Council) ની સ્થાપનાની જોગવાઈ કરે છે.

વહીવટી સંબંધોના મહત્વના અનુચ્છેદ

અનુચ્છેદ	જોગવાઈ
256	રાજ્યો કેન્દ્રીય કાયદાનું પાલન કરે
257	રાજ્ય કેન્દ્રની વહીવટી સત્તાને અવરોધે નહીં
261	જાહેર કૃત્યો, રેકોર્ડ અને ન્યાયિક કાર્યવાહીને પૂર્ણ વિશ્વાસ-શ્રદ્ધા
262	આંતર-રાજ્ય નદીજળ વિવાદ
263	આંતર-રાજ્ય પરિષદ
365	કેન્દ્રના નિર્દેશ ન માને તો બંધારણીય ગૂંચવણ

7. અખિલ ભારતીય સેવાઓ અને કેન્દ્રની વહીવટી પ્રધાનતા

અનુચ્છેદ 312 અખિલ ભારતીય સેવાઓ (All India Services — IAS, IPS, IFoS) ની જોગવાઈ કરે છે. આ અધિકારીઓ કેન્દ્ર અને રાજ્યો બંને માટે કામ કરે છે પણ તેમની ભરતી અને શિસ્ત કેન્દ્ર નિયંત્રિત કરે છે — જે કેન્દ્રની વહીવટી પ્રધાનતા દર્શાવે છે. નવી અખિલ ભારતીય સેવા સ્થાપવા રાજ્યસભા 2/3 બહુમતીથી ઠરાવ પસાર કરે તે જરૂરી છે.

આ ઉપરાંત રાજ્યપાલ (Governor) ની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે અને તે કેન્દ્રના પ્રતિનિધિ તરીકે કાર્ય કરે છે, જે પણ કેન્દ્રની વહીવટી પકડ દર્શાવે છે.

- IAS — 1947 પહેલા ICS; IPS — 1948; IFoS (Indian Forest Service) — 1966 માં ઉમેરાઈ
- અખિલ ભારતીય સેવાના અધિકારી રાજ્યમાં કામ કરે પણ બરતરફી/શિસ્ત કેન્દ્રના હાથમાં
- નવી અખિલ ભારતીય સેવા — અનુ.312 હેઠળ રાજ્યસભા ઠરાવ જરૂરી

8. નાણાકીય સંબંધો — કર-વહેંચણી (Art 268-281)

બંધારણ કરવેરા (taxation) ની સત્તાનું પણ વિભાજન કરે છે. સંઘ યાદીમાં દર્શાવેલા કર કેન્દ્ર વસૂલે છે, રાજ્ય યાદીના કર રાજ્ય વસૂલે છે. સમવર્તી યાદીમાં કરવેરાનો કોઈ વિષય નથી (GST સિવાય, જે ખાસ જોગવાઈ છે). કરની વસૂલાત અને આવકની વહેંચણી અલગ-અલગ રીતે થાય છે — કેટલાક કર કેન્દ્ર વસૂલે પણ આવક રાજ્યોને જાય, કેટલાક કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચે વહેંચાય.

અનુચ્છેદ 280 નાણાં પંચ (Finance Commission) ની જોગવાઈ કરે છે, જે કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચે કરની આવકની વહેંચણીની ભલામણ કરે છે.

નાણાકીય સંબંધોના મહત્વના અનુચ્છેદ

અનુચ્છેદ	જોગવાઈ
268	કેન્દ્ર લાદે, રાજ્ય વસૂલે અને રાખે તેવા જકાત (duties)
269	આંતર-રાજ્ય વેપાર પરનો કર — કેન્દ્ર વસૂલે, રાજ્યોને સોંપે
269A	આંતર-રાજ્ય GST (IGST) — કેન્દ્ર વસૂલે, વહેંચે
270	કેન્દ્રીય કર કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચે વહેંચાય
275	જરૂરિયાતમંદ રાજ્યોને કેન્દ્ર પાસેથી અનુદાન (grants-in-aid)
280	નાણાં પંચ
281	નાણાં પંચની ભલામણ સંસદ સમક્ષ રજૂ

9. નાણાં પંચ (Finance Commission, Art 280)

નાણાં પંચ એ બંધારણીય સંસ્થા છે, જેની સ્થાપના રાષ્ટ્રપતિ દર પાંચ વર્ષે (અથવા જરૂર પડ્યે વહેલા) અનુચ્છેદ 280 હેઠળ કરે છે. તેમાં એક અધ્યક્ષ અને ચાર સભ્યો હોય છે. તેનું મુખ્ય કાર્ય કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે કરની ચોખ્ખી આવક (net proceeds) ની વહેંચણી અને રાજ્યો વચ્ચે તેના વિતરણની ભલામણ કરવાનું છે. પ્રથમ નાણાં પંચ 1951 માં K.C. Neogy ની અધ્યક્ષતામાં રચાયું.

15મા નાણાં પંચ (અધ્યક્ષ N.K. Singh) એ રાજ્યોને કેન્દ્રીય કરમાંથી 41% હિસ્સો આપવાની ભલામણ કરી (અગાઉ 14મા પંચે 42% સૂચવેલું; જમ્મુ-કાશ્મીર કેન્દ્રશાસિત બનતા 1% ઘટ્યું). નાણાં પંચને 'સંઘવાદનું સંતુલન સાધનાર' (balancing wheel of fiscal federalism) કહેવાય છે.

નાણાં પંચ — મુખ્ય હકીકતો

બાબત	વિગત
અનુચ્છેદ	280
રચના	રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા, દર 5 વર્ષે
સભ્યો	1 અધ્યક્ષ + 4 સભ્ય
પ્રથમ પંચ (1951)	K.C. Neogy
15મું પંચ	N.K. Singh — રાજ્યોને 41% હિસ્સો
પ્રકૃતિ	બંધારણીય + સલાહકારી (ભલામણ બંધનકર્તા નથી)

GST પરિષદ vs નાણાં પંચ

- નાણાં પંચ — અનુ.280, બંધારણીય, કાયમી રચના નહીં (દર 5 વર્ષે)
- GST પરિષદ — અનુ.279A, 101મા સુધારાથી રચાયેલ બંધારણીય સંસ્થા

10. GST અને 101મો બંધારણીય સુધારો (2016)

વસ્તુ અને સેવા કર (Goods and Services Tax — GST) 1 જુલાઈ 2017 થી લાગુ થયો, જે 101મા બંધારણીય સુધારા અધિનિયમ, 2016 દ્વારા શક્ય બન્યો. તે 'એક રાષ્ટ્ર, એક કર' (One Nation, One Tax) ના સિદ્ધાંત પર આધારિત છે અને ગંતવ્ય-આધારિત (destination-based) પરોક્ષ કર છે. તેણે excise duty, service tax, VAT, octroi જેવા અનેક કેન્દ્ર-રાજ્ય કરો સમાવી લીધા.

101મા સુધારાએ અનુચ્છેદ 246A ઉમેર્યો, જે કેન્દ્ર અને રાજ્ય બંનેને GST પર કાયદો ઘડવાની 'સમવર્તી' સત્તા આપે છે. અનુચ્છેદ 279A હેઠળ GST પરિષદ (GST Council) ની રચના થઈ, જેના અધ્યક્ષ કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી હોય છે. અનુચ્છેદ 269A આંતર-રાજ્ય GST (IGST) ની જોગવાઈ કરે છે.

GST — મુખ્ય બંધારણીય જોગવાઈઓ

અનુચ્છેદ/બાબત	વિગત
સુધારો	101મો બંધારણીય સુધારો, 2016
અમલ	1 જુલાઈ 2017

અનુચ્છેદ/બાબત	વિગત
અનુ.246A	કેન્દ્ર+રાજ્યને GST પર કાયદાની સત્તા
અનુ.269A	આંતર-રાજ્ય GST (IGST) — કેન્દ્ર વસૂલે
અનુ.279A	GST પરિષદ
GST પરિષદ અધ્યક્ષ	કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી
પ્રકાર	ગંતવ્ય-આધારિત, પરોક્ષ કર

GST પરિષદ — મતદાન

- કેન્દ્રનો મત — કુલ મતનો 1/3
- બધા રાજ્યો મળીને — કુલ મતનો 2/3
- નિર્ણય — 3/4 બહુમતી જરૂરી
- આ સહકારી સંઘવાદ (Cooperative Federalism) નું ઉત્તમ ઉદાહરણ

11. આંતર-રાજ્ય સંબંધો — પરિષદ, નદીજળ વિવાદ, વેપાર

અનુચ્છેદ 263 અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ આંતર-રાજ્ય પરિષદ (Inter-State Council) ની સ્થાપના કરી શકે છે. સરકારિયા પંચ (Sarkaria Commission) ની ભલામણ પર 1990 માં V.P. Singh સરકારે કાયમી આંતર-રાજ્ય પરિષદની સ્થાપના કરી. તેના અધ્યક્ષ વડાપ્રધાન હોય છે અને બધા રાજ્યોના મુખ્યમંત્રીઓ સભ્ય હોય છે. તે રાજ્યો વચ્ચે અને કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચે વિવાદોની તપાસ અને ભલામણ કરે છે.

અનુચ્છેદ 262 આંતર-રાજ્ય નદીજળ વિવાદ સંબંધી છે — સંસદ આ વિવાદ માટે ટ્રિબ્યુનલ રચી શકે છે અને એવા કાયદાથી સ્પષ્ટ કરી શકે કે આ વિવાદમાં સર્વોચ્ચ અદાલત સહિત કોઈ અદાલત હસ્તક્ષેપ ન કરે. આ આધારે આંતર-રાજ્ય નદીજળ વિવાદ અધિનિયમ, 1956 બન્યો. અનુચ્છેદ 301-307 (ભાગ-13) આંતર-રાજ્ય વેપાર-વાણિજ્યની સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરે છે.

આંતર-રાજ્ય સંબંધ — મહત્વના અનુચ્છેદ

અનુચ્છેદ	જોગવાઈ
262	આંતર-રાજ્ય નદીજળ વિવાદ — ટ્રિબ્યુનલ
263	આંતર-રાજ્ય પરિષદ
301-307	આંતર-રાજ્ય વેપાર-વાણિજ્યની સ્વતંત્રતા (ભાગ-13)

નદીજળ વિવાદ ટ્રિબ્યુનલ ઉદાહરણ

- કાવેરી જળ વિવાદ ટ્રિબ્યુનલ (કર્ણાટક-તમિલનાડુ)
- નર્મદા જળ વિવાદ ટ્રિબ્યુનલ (ગુજરાત-મધ્યપ્રદેશ-મહારાષ્ટ્ર-રાજસ્થાન)
- કૃષ્ણા, રાવી-બિયાસ જળ વિવાદ ટ્રિબ્યુનલ

12. સહકારી સંઘવાદ અને પંચોની ભલામણો (સરકારિયા, પુંછી)

'સહકારી સંઘવાદ' (Cooperative Federalism) એ ખ્યાલ છે જેમાં કેન્દ્ર અને રાજ્યો સ્પર્ધક નહીં પણ ભાગીદાર તરીકે કાર્ય કરે છે. GST પરિષદ, NITI આયોગ, આંતર-રાજ્ય પરિષદ આના ઉદાહરણ છે. કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધોમાં તણાવ ઘટાડવા સમયાંતરે પંચ રચાયા છે.

સરકારિયા પંચ (Sarkaria Commission, 1983) એ R.S. Sarkaria ની અધ્યક્ષતામાં રચાયું અને 1988 માં અહેવાલ આપ્યો — તેણે કાયમી આંતર-રાજ્ય પરિષદ, અનુ.356 નો સંયમિત ઉપયોગ વગેરે ભલામણ કરી. પુંછી પંચ (Punchhi Commission, 2007) એ M.M. Punchhi ની અધ્યક્ષતામાં રચાયું અને 2010 માં અહેવાલ આપ્યો.

કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધ પંચો

પંચ	અધ્યક્ષ	રચના/અહેવાલ
રાજામન્નાર સમિતિ	P.V. Rajamannar	1969 (તમિલનાડુ)
સરકારિયા પંચ	R.S. Sarkaria	1983 / 1988
પુંછી પંચ	M.M. Punchhi	2007 / 2010

સહકારી vs સ્પર્ધાત્મક સંઘવાદ

- સહકારી સંઘવાદ — કેન્દ્ર-રાજ્ય ભાગીદારી (GST પરિષદ, NITI આયોગ)
- સ્પર્ધાત્મક સંઘવાદ — રાજ્યો વચ્ચે રોકાણ/વિકાસ માટે સ્પર્ધા
- NITI આયોગે 2015 માં આયોજન પંચ (Planning Commission) ની જગ્યા લીધી

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB મદદનીશ ઇજનેર (સિવિલ) 2022

1 **ભારતીય સંવિધાનમાં કાયદો અને વ્યવસ્થા સબંધિત વિષયનો સમાવેશ કઈ યાદીમાં કરવામાં આવેલ છે ?**

(A) કેન્દ્રીય યાદી | **(B) રાજ્ય યાદી** | (C) સમવર્તી યાદી | (D) અહીં દર્શાવિલ ત્રણ પૈકી એક પણ નહીં

✓ **જવાબ:** (B) રાજ્ય યાદી

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી 2022

2 **'આર્થિક આયોજન' (Economic Planning) એ કઈ સુચિનો વિષય છે ?**

(A) અહીં દર્શાવિલ ત્રણ પૈકી એક પણ નહીં | (B) કેન્દ્ર યાદી | (C) રાજ્ય યાદી | **(D) સમવર્તી યાદી**

✓ **જવાબ:** (D) સમવર્તી યાદી

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2014

3 **સંઘ રાજ્યમાં સંવિધાનમાં 'શેષ સત્તાઓ'ની જોગવાઇ છે - જેમાં કાયદા ઘડવાની સત્તા કોની છે ?**

(A) ભારતની સંસદ | (B) રાષ્ટ્રપતિ | (C) રાજ્યની વિધાનસભા | (D) રાજ્યપાલ

✓ **જવાબ:** (A) ભારતની સંસદ

GSSSB ખેતી મદદનીશ 2025

4 **Which Article of the Constitution of India authorises the Parliament to create new All-India Services on the basis of a Rajya Sabha resolution to that effect?**

(A) Article 312 | (B) Article 314 | (C) Article 315 | (D) Article 318

✓ **જવાબ:** (A) Article 312

GSSSB મદદનીશ પરીક્ષક (પ્રશ્ન દસ્તાવેજ) 2025

5 **Which Part of the Indian Constitution deals with legislative relations between the Centre and the States?**

(A) Part IX | (B) Part X | **(C) Part XI** | (D) Part XII

✓ **જવાબ:** (C) Part XI

GSSSB પશુધન નિરીક્ષક 2025

6 **ભારતમાં કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો વચ્ચેના સંબંધોની તપાસ કરવા માટે કયા કમિશનની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી?**

(A) આયોજન પંચ | (B) મંડલ કમિશન | (C) નીતિ આયોગ | **(D) સરકારિયા કમિશન**

✓ **જવાબ:** (D) સરકારિયા કમિશન

GSSSB નાયબ નિરીક્ષક 2022

7 **નાણા પંચની ભલામણો હેઠળ કેન્દ્રીય સંચિત નિધિમાંથી રાજ્યોને કરવામાં આવતી ગ્રાન્ટની ફાળવણીને શું કહેવામાં આવે છે ?**

(A) વિકાસલક્ષી ગ્રાન્ટ | (B) વિવેકાધીન ગ્રાન્ટ | **(C) વૈધાનિક ગ્રાન્ટ** | (D) બિનમતપાત્ર ગ્રાન્ટ

✓ **જવાબ:** (C) વૈધાનિક ગ્રાન્ટ

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (બાયોલોજી) 2025

8 **Which Article allows the Parliament to legislate on matters in the State List if two or more states request it?**

(A) Article 250 | **(B) Article 252** | (C) Article 249 | (D) Article 253

✓ **જવાબ:** (B) Article 252

GSSSB સિનિયર ક્લાર્ક 2016

9 **ભારતના બંધારણ મુજબ, નીચેના પૈકી કયા ક્ષેત્રની સત્તા કેન્દ્ર અને રાજ્યો બંને હસ્તક છે?**

(A) રેલવે | (B) લશ્કર | **(C) શિક્ષણ** | (D) આવકવેરા

✓ **જવાબ:** (C) શિક્ષણ

GSSSB સબ ઈન્સ્પેક્ટર 2022

10 **ભારત શાસન અધિનિયમ, ૧૯૩૫ (Government of India Act, 1935) માં રહેલ 'Instrument of Instructions' હાલના ભારતના બંધારણમાં ક્યાં સ્વરૂપમાં નજર આવે છે?**

(A) ભારતના બંધારણનું આમુખ | (B) ભારતીય સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા બહાર પાડવામાં આવતી 'મેન્ડેમસ' ની રીટમાં | **(C) કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે શક્તિઓના વિતરણ અંગે માર્ગદર્શી સિદ્ધાંતો** | (D) ઉપર પૈકી એક પણ નહીં

✓ **જવાબ:** (C) કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે શક્તિઓના વિતરણ અંગે માર્ગદર્શી સિદ્ધાંતો

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

11 **કોઈ આંતર-રાજ્ય નદી કે નદી-ખીણના કે તેમાંના પાણીના ઉપયોગ, વહેંચણી અથવા નિયંત્રણ અંગેની તકરાર કે ફરિયાદના ન્યાય નિર્ણય માટે ___**

(A) સંસદ કાયદાથી જોગવાઈ કરી શકશે. (B) લાગુ પડતા રાજ્યો પૈકીની કોઇ પણ એક રાજ્યની વડી અદાલત તે અંગે નિર્ણય લઇ શકશે.

(C) લાગુ પડતા રાજ્યોના વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશોની બનેલી સંયુક્ત સમિતિ તે અંગે નિર્ણય લઇ શકશે.

(D) સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશો અને લાગુ પડતા રાજ્યોના વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશોની બનેલી સંયુક્ત સમિતિ તે અંગે નિર્ણય લઇ શકશે.

✓ **જવાબ:** (A) સંસદ કાયદાથી જોગવાઈ કરી શકશે.

RMC જુનિયર ક્લાર્ક 2021

12 **ભારતના બંધારણમાં રાજ્યોની યાદીમાં કેટલા વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે ?**

(A) 66 (B) 47 (C) 97 (D) 77

✓ **જવાબ:** (A) 66

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

13 **નીચેના પૈકી કઈ બાબતનો સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની સમવર્તી યાદીમાં સમાવેશ થતો નથી?**

(A) લગ્ન અને છૂટાછેડા (B) મજૂર સંઘો, ઔધોગિક મજૂર અને તકરારો (C) દેવાળું અને નાદારી **(D) વસ્તી ગણતરી**

✓ **જવાબ:** (D) વસ્તી ગણતરી

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ભારતીય બંધારણમાં અવશિષ્ટ સત્તા (Residuary Powers) કોની પાસે છે?**

(A) રાજ્યો પાસે **(B) કેન્દ્ર (સંસદ) પાસે** (C) ન્યાયતંત્ર પાસે (D) રાજ્યપાલ પાસે

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 248 અને સંઘ યાદીની entry 97 અનુસાર અવશિષ્ટ સત્તા કેન્દ્ર પાસે છે, જે કેનેડા મોડેલ પરથી લેવાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **સાતમી અનુસૂચિ (Seventh Schedule) માં કેટલી યાદીઓ છે?**

(A) બે **(B) ત્રણ** (C) ચાર (D) પાંચ

ઉકેલ: સાતમી અનુસૂચિમાં ત્રણ યાદી છે — સંઘ યાદી, રાજ્ય યાદી અને સમવર્તી યાદી (અનુચ્છેદ 246).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **GST (વસ્તુ અને સેવા કર) કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા લાગુ થયો?**

(A) 100મો સુધારો **(B) 101મો સુધારો** (C) 102મો સુધારો (D) 103મો સુધારો

ઉકેલ: 101મા બંધારણીય સુધારા અધિનિયમ, 2016 દ્વારા GST 1 જુલાઈ 2017 થી લાગુ થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **નાણાં પંચ (Finance Commission) ની જોગવાઈ બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 270 | (B) અનુચ્છેદ 275 | **(C) અનુચ્છેદ 280** | (D) અનુચ્છેદ 282

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 280 અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ દર પાંચ વર્ષે નાણાં પંચની રચના કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **GST પરિષદ (GST Council) ની રચના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ થઈ છે?**

(A) અનુચ્છેદ 246A | (B) અનુચ્છેદ 269A | **(C) અનુચ્છેદ 279A** | (D) અનુચ્છેદ 280

ઉકેલ: 101મા સુધારાએ અનુચ્છેદ 279A ઉમેરી GST પરિષદની રચના કરી, જેના અધ્યક્ષ કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **નીચેનામાંથી કયો વિષય સમવર્તી યાદી (Concurrent List) માં છે?**

(A) પોલીસ | (B) કૃષિ | **(C) શિક્ષણ** | (D) જાહેર આરોગ્ય

ઉકેલ: 42મા સુધારા (1976) એ શિક્ષણને રાજ્ય યાદીમાંથી સમવર્તી યાદીમાં ખસેડ્યું. પોલીસ, કૃષિ, જાહેર આરોગ્ય રાજ્ય યાદીમાં છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **આંતર-રાજ્ય પરિષદ (Inter-State Council) ની સ્થાપનાની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 261 | (B) અનુચ્છેદ 262 | **(C) અનુચ્છેદ 263** | (D) અનુચ્છેદ 264

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 263 અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ આંતર-રાજ્ય પરિષદ રચી શકે છે; 1990 માં કાયમી પરિષદ બની.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **આંતર-રાજ્ય નદીજળ વિવાદ (Inter-State River Water Disputes) સંબંધી જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 262 | (B) અનુચ્છેદ 263 | (C) અનુચ્છેદ 301 | (D) અનુચ્છેદ 312

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 262 અનુસાર સંસદ આંતર-રાજ્ય નદીજળ વિવાદ માટે ટ્રિબ્યુનલ રચી શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **સરકારિયા પંચ (Sarkaria Commission) કયા વિષય સાથે સંબંધિત હતું?**

(A) ચૂંટણી સુધારા | **(B) કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધો** | (C) વહીવટી સુધારા | (D) ભાષાકીય રાજ્યો

ઉકેલ: 1983 માં R.S. Sarkaria ની અધ્યક્ષતામાં રચાયેલ સરકારિયા પંચે કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધોની તપાસ કરી (અહેવાલ 1988).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **વૈધાનિક સંબંધો (Legislative Relations) બંધારણના કયા ભાગમાં આવરી લેવાયા છે?**

(A) ભાગ-10 | **(B) ભાગ-11** | (C) ભાગ-12 | (D) ભાગ-13

ઉકેલ: વૈધાનિક અને વહીવટી સંબંધો ભાગ-11 (અનુ.245-263) માં છે; નાણાકીય સંબંધો ભાગ-12 માં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 નીચેનામાંથી કયો વિષય સંઘ યાદી (Union List) માં છે?

(A) પોલીસ | (B) કૃષિ | **(C) સંરક્ષણ** | (D) જાહેર આરોગ્ય

ઉકેલ: સંરક્ષણ, વિદેશી બાબતો, રેલવે, ચલણ સંઘ યાદીમાં છે. પોલીસ, કૃષિ, જાહેર આરોગ્ય રાજ્ય યાદીમાં છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 જ્યારે સમવર્તી યાદીના વિષય પર કેન્દ્ર અને રાજ્યના કાયદા વચ્ચે વિરોધ થાય ત્યારે કોનો કાયદો ચાલે છે?

(A) રાજ્યનો કાયદો | **(B) કેન્દ્રનો કાયદો** | (C) બંને રદ થાય | (D) રાજ્યપાલ નક્કી કરે

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 254 અનુસાર સમવર્તી યાદીમાં વિરોધ થાય તો કેન્દ્રનો કાયદો જ ચાલે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 પ્રથમ નાણાં પંચ (First Finance Commission) ના અધ્યક્ષ કોણ હતા?

(A) K.C. Neogy | (B) K. Santhanam | (C) A.K. Chanda | (D) N.K. Singh

ઉકેલ: પ્રથમ નાણાં પંચ 1951 માં K.C. Neogy ની અધ્યક્ષતામાં રચાયું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 ભારતમાં અવશિષ્ટ સત્તા કયા દેશના મોડેલ પરથી કેન્દ્રને આપવામાં આવી છે?

(A) અમેરિકા | (B) ઑસ્ટ્રેલિયા | **(C) કેનેડા** | (D) બ્રિટન

ઉકેલ: કેનેડાની જેમ ભારતમાં અવશિષ્ટ સત્તા કેન્દ્ર પાસે છે; અમેરિકા/ઑસ્ટ્રેલિયામાં રાજ્યો પાસે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 GST પરિષદમાં કોઈ નિર્ણય પસાર કરવા કેટલી બહુમતી જરૂરી છે?

(A) 1/2 બહુમતી | (B) 2/3 બહુમતી | **(C) 3/4 બહુમતી** | (D) સર્વાનુમતે

ઉકેલ: GST પરિષદમાં નિર્ણય માટે 3/4 બહુમતી જરૂરી; કેન્દ્રનો મત 1/3 અને રાજ્યોનો 2/3.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 GST ભારતમાં ક્યારથી અમલમાં આવ્યો?

(A) 1 એપ્રિલ 2016 | **(B) 1 જુલાઈ 2017** | (C) 1 એપ્રિલ 2017 | (D) 1 જાન્યુઆરી 2018

ઉકેલ: GST 1 જુલાઈ 2017 ની મધ્યરાત્રિથી સમગ્ર ભારતમાં લાગુ થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 42મા બંધારણીય સુધારા (1976) એ નીચેનામાંથી કયો વિષય રાજ્ય યાદીમાંથી સમવર્તી યાદીમાં ખસેડ્યો?

(A) પોલીસ | **(B) જંગલ** | (C) જમીન મહેસૂલ | (D) જાહેર વ્યવસ્થા

ઉકેલ: 42મા સુધારાએ શિક્ષણ, જંગલ, વજન-માપ, વન્ય જીવ સંરક્ષણ અને ન્યાય વહીવટ સમવર્તી યાદીમાં ખસેડ્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 નાણાં પંચની રચના કેટલા સમયાંતરે થાય છે?

(A) દર ત્રણ વર્ષે | **(B) દર પાંચ વર્ષે** | (C) દર છ વર્ષે | (D) દર દસ વર્ષે

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 280 અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ દર પાંચ વર્ષે (અથવા જરૂર પડ્યે વહેલા) નાણાં પંચ રચે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 ભારતના સંઘવાદને K.C. Wheare એ શું કહ્યું હતું?

(A) પૂર્ણ સંઘીય | **(B) અર્ધ-સંઘીય (Quasi-federal)** | (C) એકાત્મક | (D) સંઘ-મંડળ

ઉકેલ: મજબૂત કેન્દ્રને કારણે K.C. Wheare એ ભારતને 'અર્ધ-સંઘીય રાજ્ય' (Quasi-federal State) કહ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 પુંછી પંચ (Punchhi Commission) કયા વર્ષે રચાયું?

(A) 2004 | **(B) 2007** | (C) 2010 | (D) 2013

ઉકેલ: M.M. Punchhi ની અધ્યક્ષતામાં 2007 માં પુંછી પંચ રચાયું, જેણે 2010 માં અહેવાલ આપ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 અનુચ્છેદ 312 બંધારણમાં શાની જોગવાઈ કરે છે?

(A) નાણાં પંચ | **(B) અખિલ ભારતીય સેવાઓ** | (C) GST પરિષદ | (D) આંતર-રાજ્ય પરિષદ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 312 અખિલ ભારતીય સેવાઓ (IAS, IPS, IFoS) ની જોગવાઈ કરે છે; નવી સેવા માટે રાજ્યસભા ઠરાવ જરૂરી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 બંધારણના કયા અનુચ્છેદ અનુસાર સંસદ ભારતના સમગ્ર અથવા કોઈ ભાગ માટે કાયદો ઘડી શકે છે?

(A) અનુચ્છેદ 245 | (B) અનુચ્છેદ 246 | (C) અનુચ્છેદ 248 | (D) અનુચ્છેદ 250

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 245 સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળોની કાયદા ઘડવાની પ્રાદેશિક હદ નક્કી કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 આંતર-રાજ્ય GST (IGST) ની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 246A | **(B) અનુચ્છેદ 269A** | (C) અનુચ્છેદ 279A | (D) અનુચ્છેદ 270

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 269A આંતર-રાજ્ય વેપાર પરના GST (IGST) ની જોગવાઈ કરે છે, જે કેન્દ્ર વસૂલે અને વહેંચે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 નીચેનામાંથી કયો વિષય રાજ્ય યાદી (State List) માં છે?

(A) રેલવે | (B) ચલણ | **(C) પોલીસ** | (D) અણુ ઊર્જા

ઉકેલ: પોલીસ અને જાહેર વ્યવસ્થા રાજ્ય યાદીમાં છે; રેલવે, ચલણ, અણુ ઊર્જા સંઘ યાદીમાં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 જ્યારે રાજ્યસભા 2/3 બહુમતીથી ઠરાવ પસાર કરે ત્યારે સંસદ રાજ્ય યાદીના વિષય પર કાયદો ઘડી શકે — આ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 249 | (B) અનુચ્છેદ 250 | (C) અનુચ્છેદ 252 | (D) અનુચ્છેદ 253

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 249 અનુસાર રાજ્યસભા રાષ્ટ્રીય હિતમાં 2/3 બહુમતીથી ઠરાવ પસાર કરે તો સંસદ રાજ્ય યાદી પર કાયદો ઘડે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 વૈધાનિક પ્રધાનતા (predominance) ના ક્રમમાં સૌથી ઉપર કઈ યાદી છે?

(A) રાજ્ય યાદી | (B) સમવર્તી યાદી | **(C) સંઘ યાદી** | (D) ત્રણેય સમાન

ઉકેલ: પ્રધાનતા ક્રમ: સંઘ યાદી > સમવર્તી યાદી > રાજ્ય યાદી — સંઘ યાદી હંમેશા સર્વોચ્ચ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 15મા નાણાં પંચે રાજ્યોને કેન્દ્રીય કરમાંથી કેટલા ટકા હિસ્સો આપવાની ભલામણ કરી?

(A) 32% | **(B) 41%** | (C) 42% | (D) 50%

ઉકેલ: 15મા નાણાં પંચ (N.K. Singh) એ 41% ભલામણ કરી; 14મા પંચે 42% સૂચવેલું (J&K UT બનતા 1% ઘટ્યું).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 GST પરિષદના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે?

(A) વડાપ્રધાન | (B) રાષ્ટ્રપતિ | **(C) કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી** | (D) નાણાં સચિવ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 279A અનુસાર GST પરિષદના અધ્યક્ષ કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી હોય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 નાણાકીય સંબંધો (Financial Relations) બંધારણના કયા ભાગમાં છે?

(A) ભાગ-11 | **(B) ભાગ-12** | (C) ભાગ-13 | (D) ભાગ-14

ઉકેલ: નાણાકીય સંબંધો ભાગ-12 (અનુચ્છેદ 264-293) માં આવરી લેવાયા છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 ભારતમાં GST કયા સિદ્ધાંત પર આધારિત છે?

(A) ઉદ્ગમ-આધારિત | **(B) ગંતવ્ય-આધારિત (destination-based)** | (C) ઉત્પાદન-આધારિત | (D) આવક-આધારિત

ઉકેલ: GST ગંતવ્ય-આધારિત પરોક્ષ કર છે — જ્યાં વસ્તુ/સેવાનો વપરાશ થાય ત્યાં કર વસૂલાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 નીચેનામાંથી કયું ઉદાહરણ સહકારી સંઘવાદ (Cooperative Federalism) નું છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ શાસન | **(B) GST પરિષદ** | (C) અવશિષ્ટ સત્તા | (D) રાજ્યપાલની નિમણૂક

ઉકેલ: GST પરિષદ, NITI આયોગ અને આંતર-રાજ્ય પરિષદ સહકારી સંઘવાદના ઉદાહરણ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **આયોજન પંચ (Planning Commission) ની જગ્યાએ કઈ સંસ્થા આવી?**

(A) નાણાં પંચ | **(B) NITI આયોગ** | (C) આંતર-રાજ્ય પરિષદ | (D) GST પરિષદ

ઉકેલ: 2015 માં NITI આયોગ (National Institution for Transforming India) એ આયોજન પંચની જગ્યા લીધી — સહકારી સંઘવાદને પ્રોત્સાહન.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **બે કે વધુ રાજ્યો વિનંતી કરે તો સંસદ રાજ્ય યાદી પર કાયદો ઘડી શકે — આ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 249 | (B) અનુચ્છેદ 250 | **(C) અનુચ્છેદ 252** | (D) અનુચ્છેદ 253

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 252 અનુસાર બે કે વધુ રાજ્યો સંમતિ આપે તો સંસદ તે રાજ્યો માટે રાજ્ય યાદી પર કાયદો ઘડે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **કાયમી આંતર-રાજ્ય પરિષદની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ?**

(A) 1988 | **(B) 1990** | (C) 1992 | (D) 1995

ઉકેલ: સરકારિયા પંચની ભલામણ પર 1990 માં V.P. Singh સરકારે કાયમી આંતર-રાજ્ય પરિષદ સ્થાપી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 **ભારતમાં ત્રિ-સ્તરીય યાદી પદ્ધતિ (ત્રણ યાદી) કયા અધિનિયમમાંથી લેવાઈ?**

(A) ભારત સરકાર અધિનિયમ, 1919 | **(B) ભારત સરકાર અધિનિયમ, 1935** | (C) ભારતીય સ્વતંત્રતા અધિનિયમ, 1947 | (D) મોર્લે-મિન્ટો સુધારા

ઉકેલ: સાતમી અનુસૂચિની ત્રિ-સ્તરીય યાદી પદ્ધતિ ભારત સરકાર અધિનિયમ, 1935 માંથી લેવાઈ.

✏️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. ભારતનું બંધારણ કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધોને કેટલા વર્ગમાં વહેંચે છે?

(A) બે (B) ત્રણ (C) ચાર (D) પાંચ

2. સંઘ યાદી (Union List) પર કાયદો કોણ ઘડે છે?

(A) ફક્ત રાજ્ય વિધાનમંડળ (B) ફક્ત સંસદ (C) બંને (D) રાજ્યપાલ

3. નીચેનામાંથી કયો વિષય સંઘ યાદીમાં છે?

(A) પોલીસ (B) સંરક્ષણ (C) કૃષિ (D) જમીન મહેસૂલ

4. GST ભારતમાં ક્યારે લાગુ થયો?

(A) 1 જુલાઈ 2017 (B) 1 એપ્રિલ 2017 (C) 26 જાન્યુઆરી 2017 (D) 15 ઑગસ્ટ 2016

5. નાણાં પંચ બંધારણના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાય છે?

(A) અનુચ્છેદ 280 (B) અનુચ્છેદ 263 (C) અનુચ્છેદ 312 (D) અનુચ્છેદ 356

6. અવશિષ્ટ સત્તા (Residuary Powers) ભારતમાં કોની પાસે છે?

(A) રાજ્યો પાસે (B) કેન્દ્ર પાસે (C) સર્વોચ્ચ અદાલત પાસે (D) રાજ્યપાલ પાસે

7. GST પરિષદના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી (D) RBI ગવર્નર

8. GST કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા આવ્યો?

(A) 100મો સુધારો (B) 101મો સુધારો (C) 103મો સુધારો (D) 104મો સુધારો

9. આંતર-રાજ્ય પરિષદ કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાય છે?

(A) અનુચ્છેદ 262 (B) અનુચ્છેદ 263 (C) અનુચ્છેદ 280 (D) અનુચ્છેદ 312

10. પોલીસ વિષય કઈ યાદીમાં છે?

(A) સંઘ યાદી (B) રાજ્ય યાદી (C) સમવર્તી યાદી (D) અવશિષ્ટ

11. સાતમી અનુસૂચિમાં કેટલી યાદી છે?

(A) બે (B) ત્રણ (C) ચાર (D) પાંચ

12. ભારતના સંઘવાદને 'અર્ધ-સંઘીય' કોણે કહ્યું?

(A) B.R. Ambedkar (B) K.C. Wheare (C) Granville Austin (D) Ivor Jennings

🟠 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. 42મા સુધારા (1976) એ નીચેનામાંથી કયો વિષય સમવર્તી યાદીમાં ખસેડ્યો?

(A) પોલીસ (B) શિક્ષણ (C) ચલણ (D) વિદેશી બાબતો

14. સમવર્તી યાદીમાં કેન્દ્ર-રાજ્યના કાયદા વચ્ચે વિરોધ થાય તો કોનો કાયદો ચાલે? (અનુ.254)

(A) રાજ્યનો (B) કેન્દ્રનો (C) બંને રદ (D) જૂનો કાયદો

15. પ્રથમ નાણાં પંચના અધ્યક્ષ કોણ હતા?

(A) K.C. Neogy (B) K. Santhanam (C) N.K. Singh (D) Y.V. Reddy

16. GST પરિષદમાં નિર્ણય માટે કેટલી બહુમતી જરૂરી છે?

(A) 1/2 (B) 2/3 (C) 3/4 (D) સર્વાનુમતે

17. આંતર-રાજ્ય નદીજળ વિવાદ માટેની જોગવાઇ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 262 (B) અનુચ્છેદ 263 (C) અનુચ્છેદ 301 (D) અનુચ્છેદ 282

18. જ્યારે રાજ્યસભા 2/3 બહુમતીથી ઠરાવ પસાર કરે ત્યારે સંસદ રાજ્ય યાદી પર કાયદો ઘડે — કયો અનુચ્છેદ?

(A) અનુચ્છેદ 249 (B) અનુચ્છેદ 250 (C) અનુચ્છેદ 252 (D) અનુચ્છેદ 253

19. સરકારિયા પંચના અધ્યક્ષ કોણ હતા?

(A) M.M. Punchhi (B) R.S. Sarkaria (C) P.V. Rajamannar (D) B.K. Nehru

20. અખિલ ભારતીય સેવાઓની જોગવાઇ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 308 (B) અનુચ્છેદ 310 (C) અનુચ્છેદ 312 (D) અનુચ્છેદ 315

21. 15મા નાણાં પંચે રાજ્યોને કેન્દ્રીય કરમાંથી કેટલા ટકા હિસ્સો સૂચવ્યો?

(A) 32% (B) 41% (C) 42% (D) 50%

22. GST પરિષદ કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાઈ?

(A) અનુચ્છેદ 246A (B) અનુચ્છેદ 269A (C) અનુચ્છેદ 279A (D) અનુચ્છેદ 280

23. ભારતમાં અવશિષ્ટ સત્તા કયા દેશના મોડેલ પરથી કેન્દ્રને અપાઇ?

(A) અમેરિકા (B) ઑસ્ટ્રેલિયા (C) કેનેડા (D) સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ

24. વૈધાનિક પ્રધાનતાનો સાચો ક્રમ કયો છે?

(A) રાજ્ય > સમવર્તી > સંઘ (B) સંઘ > સમવર્તી > રાજ્ય (C) સમવર્તી > સંઘ > રાજ્ય (D) ત્રણેય સમાન

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચેનામાંથી કયો કર કેન્દ્ર લાદે પણ રાજ્ય વસૂલે અને રાખે (અનુ.268) તેવો છે?

(A) આવકવેરો (B) વિનિમય બિલ પરની સ્ટેમ્પ ડ્યૂટી (C) GST પરનો IGST (D) કસ્ટમ ડ્યૂટી

26. આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિ/કરાર અમલમાં મૂકવા સંસદ રાજ્ય યાદી પર કાયદો ઘડે — કયો અનુચ્છેદ?

(A) અનુચ્છેદ 249 (B) અનુચ્છેદ 252 (C) અનુચ્છેદ 253 (D) અનુચ્છેદ 254

27. જો રાજ્ય કેન્દ્રના નિર્દેશોનું પાલન ન કરે તો કયા અનુચ્છેદ હેઠળ બંધારણીય ગૂંચવણ ઊભી થાય?

(A) અનુચ્છેદ 256 (B) અનુચ્છેદ 257 (C) અનુચ્છેદ 356 (D) અનુચ્છેદ 365

28. પુંછી પંચ (2007) એ કયા વર્ષે પોતાનો અહેવાલ રજૂ કર્યો?

(A) 2008 (B) 2009 (C) 2010 (D) 2012

29. મૂળ બંધારણમાં સંઘ યાદીમાં કેટલા વિષય હતા?

(A) 66 (B) 97 (C) 47 (D) 100

30. નીચેનામાંથી કયું જોડકું સાચું છે? (કર — અનુચ્છેદ)

(A) નાણાં પંચ — 263 (B) GST પરિષદ — 280 (C) IGST — 269A (D) આંતર-રાજ્ય પરિષદ — 279A

31. જરૂરિયાતમંદ રાજ્યોને કેન્દ્ર પાસેથી અનુદાન (grants-in-aid) ની જોગવાઇ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 270 (B) અનુચ્છેદ 275 (C) અનુચ્છેદ 280 (D) અનુચ્છેદ 282

32. કેન્દ્ર અને રાજ્ય બંનેને GST પર કાયદો ઘડવાની 'સમવર્તી' સત્તા કયો અનુચ્છેદ આપે છે?

(A) અનુચ્છેદ 246 (B) અનુચ્છેદ 246A (C) અનુચ્છેદ 248 (D) અનુચ્છેદ 254

33. આયોજન પંચની જગ્યાએ NITI આયોગ કયા વર્ષે રચાયું?

(A) 2014 (B) 2015 (C) 2016 (D) 2017

34. જાહેર કૃત્યો, રેકોર્ડ અને ન્યાયિક કાર્યવાહીને 'પૂર્ણ વિશ્વાસ-શ્રદ્ધા' (Full Faith and Credit) ની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 256 (B) અનુચ્છેદ 261 (C) અનુચ્છેદ 262 (D) અનુચ્છેદ 263

35. ⭐ નીચેનામાંથી કયું વિધાન ભારતના નાણાકીય સંઘવાદ વિશે ખોટું છે?

(A) નાણાં પંચની ભલામણ રાષ્ટ્રપતિ સંસદ સમક્ષ રજૂ કરે છે

(B) નાણાં પંચની ભલામણ સરકાર પર બંધનકર્તા છે

(C) નાણાં પંચ બંધારણીય સંસ્થા છે

(D) નાણાં પંચ દર પાંચ વર્ષે રચાય છે

36. ⭐ સહકારી સંઘવાદ (Cooperative Federalism) સંબંધે નીચેનામાંથી કયું જોડકું ખોટું છે?

(A) GST પરિષદ — અનુ.279A (B) આંતર-રાજ્ય પરિષદ — અનુ.263 (C) નાણાં પંચ — અનુ.280 (D) NITI આયોગ — બંધારણીય સંસ્થા

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **B**	3. **B**	4. **A**	5. **A**	6. **B**	7. **C**	8. **B**	9. **B**	10. **B**	11. **B**
12. **B**	13. **B**	14. **B**	15. **A**	16. **C**	17. **A**	18. **A**	19. **B**	20. **C**	21. **B**	22. **C**
23. **C**	24. **B**	25. **B**	26. **C**	27. **D**	28. **C**	29. **B**	30. **C**	31. **B**	32. **B**	33. **B**
34. **B**	35. **B**	36. **D**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — વૈધાનિક, વહીવટી અને નાણાકીય — ત્રણ વર્ગ.

2. જવાબ (B) — સંઘ યાદીના વિષય પર ફક્ત સંસદ કાયદો ઘડે છે.

3. જવાબ (B) — સંરક્ષણ રાષ્ટ્રીય મહત્વનો વિષય હોવાથી સંઘ યાદીમાં છે.

4. જવાબ (A) — GST 1 જુલાઈ 2017 થી અમલમાં આવ્યો.

5. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 280 નાણાં પંચની જોગવાઈ કરે છે.

6. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 248 અનુસાર અવશિષ્ટ સત્તા કેન્દ્ર પાસે છે.

7. જવાબ (C) — GST પરિષદના અધ્યક્ષ કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી છે.

8. જવાબ (B) — 101મા સુધારા, 2016 દ્વારા GST લાગુ થયો.

9. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 263 આંતર-રાજ્ય પરિષદની જોગવાઈ કરે છે.

10. જવાબ (B) — પોલીસ અને જાહેર વ્યવસ્થા રાજ્ય યાદીમાં છે.

11. જવાબ (B) — સંઘ, રાજ્ય અને સમવર્તી — ત્રણ યાદી.

12. જવાબ (B) — મજબૂત કેન્દ્રને કારણે K.C. Wheare એ ભારતને 'અર્ધ-સંઘીય' કહ્યું.

13. જવાબ (B) — 42મા સુધારાએ શિક્ષણ, જંગલ, વજન-માપ, વન્ય જીવ સંરક્ષણ અને ન્યાય વહીવટ સમવર્તી યાદીમાં ખસેડ્યા.

14. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 254 અનુસાર વિરોધ થાય તો કેન્દ્રનો કાયદો જ ચાલે.

15. જવાબ (A) — પ્રથમ નાણાં પંચ 1951 માં K.C. Neogy ની અધ્યક્ષતામાં રચાયું.

16. જવાબ (C) — GST પરિષદમાં 3/4 બહુમતી જરૂરી; કેન્દ્રનો મત 1/3, રાજ્યોનો 2/3.

17. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 262 અનુસાર સંસદ નદીજળ વિવાદ માટે ટ્રિબ્યુનલ રચી શકે.

18. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 249 રાજ્યસભાના રાષ્ટ્રીય હિતના ઠરાવ સંબંધી છે.

19. જવાબ (B) — સરકારિયા પંચ (1983) R.S. Sarkaria ની અધ્યક્ષતામાં રચાયું.

20. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 312 અખિલ ભારતીય સેવાઓ (IAS, IPS, IFoS) ની જોગવાઈ કરે છે.

21. જવાબ (B) — 15મા પંચે 41% સૂચવ્યું; 14મા પંચે 42% સૂચવેલું.

22. જવાબ (C) — 101મા સુધારાએ અનુચ્છેદ 279A ઉમેરી GST પરિષદ રચી.

23. જવાબ (C) — કેનેડાની જેમ ભારતમાં અવશિષ્ટ સત્તા કેન્દ્ર પાસે છે.

24. જવાબ (B) — સંઘ યાદી હંમેશા સર્વોચ્ચ; પછી સમવર્તી, પછી રાજ્ય.

25. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 268 અનુસાર સ્ટેમ્પ ડ્યૂટી જેવા કર કેન્દ્ર નક્કી કરે પણ રાજ્ય વસૂલે અને રાખે.

26. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 253 અનુસાર આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિ અમલમાં મૂકવા સંસદ રાજ્ય યાદી પર પણ કાયદો ઘડે.

27. જવાબ (D) — અનુચ્છેદ 365 અનુસાર કેન્દ્રના નિર્દેશ ન માને તો રાષ્ટ્રપતિ માની શકે કે બંધારણીય તંત્ર નિષ્ફળ — અનુ.356 લાગુ થઈ શકે.

28. જવાબ (C) — M.M. Punchhi પંચ 2007 માં રચાયું અને 2010 માં અહેવાલ આપ્યો.

29. જવાબ (B) — મૂળ સંઘ યાદીમાં 97, રાજ્ય યાદીમાં 66 અને સમવર્તી યાદીમાં 47 વિષય હતા.

30. જવાબ (C) — IGST → 269A; નાણાં પંચ → 280; GST પરિષદ → 279A; આંતર-રાજ્ય પરિષદ → 263.

31. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 275 અનુસાર સંસદ જરૂરિયાતમંદ રાજ્યોને કેન્દ્રીય નિધિમાંથી અનુદાન આપે.

32. જવાબ (B) — 101મા સુધારાએ ઉમેરેલ અનુચ્છેદ 246A કેન્દ્ર અને રાજ્ય બંનેને GST પર કાયદાની સત્તા આપે છે.

33. જવાબ (B) — 1 જાન્યુઆરી 2015 ના રોજ NITI આયોગ રચાયું — સહકારી અને સ્પર્ધાત્મક સંઘવાદને પ્રોત્સાહન.

34. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 261 સમગ્ર ભારતમાં જાહેર કૃત્યો અને ન્યાયિક કાર્યવાહીને પૂર્ણ વિશ્વાસ-શ્રદ્ધાની જોગવાઇ કરે છે.

35. જવાબ (B) — નાણાં પંચ સલાહકારી સંસ્થા છે — તેની ભલામણ બંધનકર્તા નથી; બાકીના ત્રણ વિધાન સાચા છે.

36. જવાબ (D) — NITI આયોગ બંધારણીય નહીં પણ કારોબારી ઠરાવ (executive resolution) દ્વારા રચાયેલ બિન-બંધારણીય સંસ્થા છે; બાકીના જોડકાં સાચા.

14 કટોકટીની જોગવાઈઓ (Emergency Provisions, Art 352-360)

ભારતીય બંધારણના ભાગ-18 (અનુચ્છેદ 352 થી 360) માં કટોકટીની જોગવાઈઓ આપવામાં આવી છે, જે ભારત સરકાર અધિનિયમ, 1935 અને જર્મનીના વાઇમર બંધારણમાંથી પ્રેરિત છે. આ જોગવાઈઓ અસાધારણ સંજોગોમાં દેશની એકતા, અખંડિતતા અને બંધારણીય તંત્રની રક્ષા માટે કેન્દ્ર સરકારને વિશેષ સત્તા આપે છે. કટોકટી દરમિયાન ભારતનું સંઘીય માળખું એકાત્મક (Unitary) સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. બંધારણમાં ત્રણ પ્રકારની કટોકટી છે — રાષ્ટ્રીય કટોકટી (352), રાજ્ય કટોકટી અથવા રાષ્ટ્રપતિ શાસન (356) અને નાણાકીય કટોકટી (360).

1. કટોકટીની જોગવાઈઓનું માળખું અને ત્રણ પ્રકાર

બંધારણના ભાગ-18 માં અનુચ્છેદ 352 થી 360 સુધી કટોકટીની જોગવાઈઓ આવેલી છે. આ જોગવાઈઓ ડૉ. B.R. Ambedkar અને બંધારણ સભાએ સભાનપણે ઉમેરી હતી, જેથી અસાધારણ પરિસ્થિતિમાં દેશ સંકટનો સામનો કરી શકે. કટોકટી દરમિયાન કેન્દ્ર સર્વશક્તિમાન બને છે અને રાજ્યો સંપૂર્ણપણે કેન્દ્રના નિયંત્રણમાં આવી જાય છે.

ડૉ. Ambedkar એ બંધારણ સભામાં કહ્યું હતું કે ભારતનું બંધારણ સામાન્ય સમયમાં સંઘીય (Federal) અને કટોકટી સમયમાં એકાત્મક (Unitary) બની શકે તેવી અનોખી ક્ષમતા ધરાવે છે. ત્રણેય પ્રકારની કટોકટીની ઘોષણા રાષ્ટ્રપતિ કરે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં મંત્રીમંડળની સલાહ પર જ કરે છે.

ત્રણ પ્રકારની કટોકટી — એક નજરમાં

પ્રકાર	અનુચ્છેદ	આધાર/કારણ
રાષ્ટ્રીય કટોકટી	352	યુદ્ધ, બાહ્ય આક્રમણ અથવા સશસ્ત્ર બળવો
રાષ્ટ્રપતિ શાસન (રાજ્ય કટોકટી)	356	રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્રની નિષ્ફળતા
નાણાકીય કટોકટી	360	ભારત કે તેના ભાગની નાણાકીય સ્થિરતા જોખમમાં

યાદ રાખો

- કટોકટીની જોગવાઈઓ → ભાગ-18, અનુચ્છેદ 352-360
- આ જોગવાઈઓ ભારત સરકાર અધિનિયમ 1935 અને જર્મનીના વાઇમર બંધારણમાંથી લેવાઈ
- કટોકટી દરમિયાન સંઘીય માળખું એકાત્મક બને છે
- ત્રણેય કટોકટીની ઘોષણા રાષ્ટ્રપતિ કરે, પણ મંત્રીમંડળની સલાહ પર

2. રાષ્ટ્રીય કટોકટી (અનુચ્છેદ 352) — આધાર અને ઘોષણા

અનુચ્છેદ 352 અનુસાર, જ્યારે રાષ્ટ્રપતિને ખાતરી થાય કે યુદ્ધ (War), બાહ્ય આક્રમણ (External Aggression) અથવા સશસ્ત્ર બળવા (Armed Rebellion) ને કારણે ભારત અથવા તેના કોઈ ભાગની સુરક્ષા જોખમમાં છે, ત્યારે તેઓ રાષ્ટ્રીય કટોકટી ઘોષિત કરી શકે છે. વાસ્તવિક ઘટના બને તે પહેલાં, જો જોખમ નિકટવર્તી (imminent) જણાય તો પણ કટોકટી ઘોષિત કરી શકાય છે.

મૂળ બંધારણમાં 'આંતરિક અશાંતિ' (Internal Disturbance) શબ્દ હતો, જેને 44મા સુધારા (1978) દ્વારા 'સશસ્ત્ર બળવો' (Armed Rebellion) માં બદલવામાં આવ્યો, જેથી દુરુપયોગ રોકી શકાય. જ્યારે યુદ્ધ કે બાહ્ય આક્રમણના આધારે કટોકટી લાગે ત્યારે તેને 'બાહ્ય કટોકટી' (External Emergency) અને સશસ્ત્ર બળવાના આધારે લાગે ત્યારે 'આંતરિક કટોકટી' (Internal Emergency) કહેવાય છે.

અનુચ્છેદ 352 — ઘોષણાના આધાર

આધાર	પ્રકાર
યુદ્ધ (War)	બાહ્ય કટોકટી
બાહ્ય આક્રમણ (External Aggression)	બાહ્ય કટોકટી
સશસ્ત્ર બળવો (Armed Rebellion)	આંતરિક કટોકટી

મહત્વનો ફેરફાર (44મો સુધારો)

- મૂળ શબ્દ: 'આંતરિક અશાંતિ' (Internal Disturbance)
- 44મા સુધારા (1978) પછી: 'સશસ્ત્ર બળવો' (Armed Rebellion)
- રાષ્ટ્રપતિ સમગ્ર દેશ અથવા ફક્ત કોઈ ભાગ માટે કટોકટી ઘોષિત કરી શકે (38મા સુધારા પછી)
- મંત્રીમંડળની લેખિત સલાહ વિના રાષ્ટ્રપતિ કટોકટી ઘોષિત ન કરી શકે

3. રાષ્ટ્રીય કટોકટી — સંસદીય મંજૂરી અને સમયમર્યાદા

રાષ્ટ્રીય કટોકટીની ઘોષણાને સંસદના બંને ગૃહોએ ઘોષણાની તારીખથી એક મહિના (one month) ની અંદર મંજૂરી આપવી જરૂરી છે. 44મા સુધારા (1978) પહેલાં આ સમયમર્યાદા બે મહિના હતી. એક વાર બંને ગૃહોની મંજૂરી મળ્યા પછી કટોકટી છ મહિના (six months) સુધી ચાલુ રહે છે અને દર છ મહિને સંસદની મંજૂરીથી અનિશ્ચિત સમય સુધી લંબાવી શકાય છે.

કટોકટીની ઘોષણા અને તેને ચાલુ રાખવાનો દરેક ઠરાવ સંસદના બંને ગૃહોમાં વિશેષ બહુમતી (Special Majority) — એટલે કે ગૃહના કુલ સભ્યોની બહુમતી અને હાજર તથા મતદાન કરનારના 2/3 બહુમતી — થી પસાર થવો જરૂરી છે. આ વિશેષ બહુમતીની જોગવાઇ પણ 44મા સુધારાએ ઉમેરી (પહેલાં સામાન્ય બહુમતી પૂરતી હતી).

રાષ્ટ્રીય કટોકટી — સમયમર્યાદા (44મા સુધારા પછી)

બાબત	જોગવાઇ
સંસદની મંજૂરી માટેની મર્યાદા	ઘોષણાથી 1 મહિનો
મંજૂરી પછી પ્રારંભિક અવધિ	6 મહિના
લંબાવણી (દર વખતે)	6 મહિના સુધી (અમર્યાદિત વખત)
જરૂરી બહુમતી	વિશેષ બહુમતી (2/3)

રદ (Revocation) કેવી રીતે

- રાષ્ટ્રપતિ ગમે ત્યારે ઘોષણા રદ કરી શકે — તેને સંસદની મંજૂરી જરૂરી નથી
- 44મા સુધારા પ્રમાણે: લોકસભાના 1/10 સભ્યો લેખિત નોટિસ આપે તો 14 દિવસમાં વિશેષ બેઠક બોલાવાય
- લોકસભા સામાન્ય બહુમતીથી કટોકટી નામંજૂર કરી શકે, તો રાષ્ટ્રપતિ રદ કરવા બંધાયેલા

4. રાષ્ટ્રીય કટોકટીની અસરો — કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધો પર

રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન કેન્દ્ર-રાજ્ય સંબંધો ત્રણ ક્ષેત્રે બદલાય છે — વહીવટી, વૈધાનિક અને નાણાકીય. કેન્દ્ર રાજ્યોને કોઈ પણ બાબતે કાર્યકારી નિર્દેશ આપી શકે છે અને રાજ્ય સરકારો કેન્દ્રના સંપૂર્ણ નિયંત્રણ હેઠળ આવી જાય છે. જોકે રાજ્ય સરકાર બરખાસ્ત થતી નથી અને રાજ્ય વિધાનમંડળ સ્થગિત (suspend) થતું નથી — તે રાષ્ટ્રપતિ શાસન (356) થી અલગ બાબત છે.

વૈધાનિક રીતે, સંસદ રાજ્ય યાદી (State List) ના વિષયો પર પણ કાયદો ઘડી શકે છે (અનુચ્છેદ 250). નાણાકીય રીતે, રાષ્ટ્રપતિ કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે કરની વહેંચણીમાં ફેરફાર કરી શકે છે (અનુચ્છેદ 354). કટોકટી દરમિયાન લોકસભા અને રાજ્ય વિધાનસભાનો કાર્યકાળ એક વર્ષ (one year) સુધી લંબાવી શકાય છે.

રાષ્ટ્રીય કટોકટીની ત્રણ પ્રકારની અસરો

ક્ષેત્ર	અસર
વહીવટી	કેન્દ્ર રાજ્યોને કોઈ પણ બાબતે નિર્દેશ આપી શકે
વૈધાનિક	સંસદ રાજ્ય યાદીના વિષય પર કાયદો ઘડે (અનુ. 250)
નાણાકીય	રાષ્ટ્રપતિ કેન્દ્ર-રાજ્ય કર વહેંચણી બદલી શકે (અનુ. 354)

મહત્વનું

- રાજ્ય સરકાર બરખાસ્ત થતી નથી (352 માં), ફક્ત કેન્દ્રના નિયંત્રણમાં
- લોકસભાનો કાર્યકાળ એક સમયે 1 વર્ષ સુધી લંબાવી શકાય
- કટોકટી પૂર્ણ થયા પછી લંબાવેલ કાર્યકાળ 6 મહિનાથી વધુ ન ચાલે
- સંસદે ઘડેલ રાજ્ય યાદીના કાયદા કટોકટી પૂર્ણ થયા પછી 6 મહિને નિષ્ક્રિય બને

5. રાષ્ટ્રીય કટોકટી અને મૂળભૂત અધિકારો (અનુ. 358 અને 359)

રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન મૂળભૂત અધિકારો પર અસર પડે છે — તે અનુચ્છેદ 358 અને 359 દ્વારા નિયંત્રિત છે. અનુચ્છેદ 358 અનુસાર, જ્યારે યુદ્ધ કે બાહ્ય આક્રમણના આધારે કટોકટી લાગે, ત્યારે અનુચ્છેદ 19 (છ સ્વાતંત્ર્યો) આપોઆપ સ્થગિત થઈ જાય છે. સશસ્ત્ર બળવાના આધારે લાગેલી કટોકટીમાં અનુચ્છેદ 19 સ્થગિત થતો નથી (44મા સુધારા પછી).

અનુચ્છેદ 359 અનુસાર, રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે અદાલતમાં જવાનો અધિકાર (right to move courts) સ્થગિત કરી શકે છે. પરંતુ 44મા સુધારા (1978) એ સ્પષ્ટ કર્યું કે અનુચ્છેદ 20 (ગુનાઓ બાબતે રક્ષણ) અને અનુચ્છેદ 21 (જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર) ક્યારેય સ્થગિત કરી શકાય નહીં — મિનર્વા મિલ્સ અને અન્ય ચુકાદાઓની ભાવનાને અનુરૂપ.

અનુ. 358 vs અનુ. 359 — તફાવત

બાબત	અનુચ્છેદ 358	અનુચ્છેદ 359
શું સ્થગિત થાય	ફક્ત અનુચ્છેદ 19 આપોઆપ	પસંદ કરેલ અધિકારોના અમલનો અધિકાર
કયા આધારે	ફક્ત યુદ્ધ/બાહ્ય આક્રમણ	ત્રણેય આધાર (યુદ્ધ/આક્રમણ/બળવો)
રાષ્ટ્રપતિ આદેશ જરૂરી	ના (આપોઆપ)	હા (આદેશ જરૂરી)
20-21 ની રક્ષા	20-21 ક્યારેય સ્થગિત નહીં	20-21 ક્યારેય સ્થગિત નહીં

44મા સુધારાની સુરક્ષાઓ

- અનુચ્છેદ 20 અને 21 ક્યારેય સ્થગિત કરી શકાય નહીં
- અનુ. 358 હવે ફક્ત યુદ્ધ/બાહ્ય આક્રમણ વખતે જ લાગુ (બળવામાં નહીં)
- અનુ. 359 — ફક્ત તે અધિકારોના અમલ પર અસર, જે રાષ્ટ્રપતિ આદેશમાં દર્શાવાય
- 44મા સુધારા પહેલાં અનુ. 21 પણ સ્થગિત થઈ શકતો (ADM જબલપુર ચુકાદો)

6. રાષ્ટ્રીય કટોકટીના ત્રણ પ્રસંગો (1962, 1971, 1975)

ભારતમાં અત્યાર સુધી રાષ્ટ્રીય કટોકટી (અનુ. 352) ત્રણ વખત ઘોષિત થઈ છે. પ્રથમ વખત 1962 માં ચીન સાથેના યુદ્ધ વખતે, બીજી વખત 1971 માં પાકિસ્તાન સાથેના યુદ્ધ વખતે — આ બંને બાહ્ય આક્રમણ/યુદ્ધના આધારે હતી. ત્રીજી અને સૌથી વિવાદાસ્પદ કટોકટી 1975 માં 'આંતરિક અશાંતિ' ના આધારે ઘોષિત થઈ, જે ઇન્દિરા ગાંધી સરકાર દ્વારા લાગુ કરાઈ.

1975 ની કટોકટી 25 જૂન 1975 થી 21 માર્ચ 1977 સુધી ચાલી અને તેને ભારતીય લોકશાહીનો 'કાળો અધ્યાય' ગણાય છે. આ કટોકટીના દુરુપયોગને કારણે જ 1978 માં 44મો સુધારો લાવવામાં આવ્યો, જેણે કટોકટીની જોગવાઈઓમાં અનેક સુરક્ષાઓ ઉમેરી. શાહ આયોગ (Shah Commission) એ 1975 ની કટોકટીની તપાસ કરી હતી.

રાષ્ટ્રીય કટોકટીના ત્રણ પ્રસંગો

વર્ષ	આધાર	સંબંધિત ઘટના
1962	બાહ્ય આક્રમણ	ભારત-ચીન યુદ્ધ
1971	બાહ્ય આક્રમણ	ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધ
1975	આંતરિક અશાંતિ	આંતરિક રાજકીય સ્થિતિ

1975 ની કટોકટી

- ઘોષણા: 25 જૂન 1975, સમાપ્તિ: 21 માર્ચ 1977
- આધાર: 'આંતરિક અશાંતિ' (Internal Disturbance)
- પ્રધાનમંત્રી: ઇન્દિરા ગાંધી
- તપાસ: શાહ આયોગ (Shah Commission)
- પરિણામ: 44મો સુધારો (1978) — સુરક્ષાઓ ઉમેરાઈ

7. રાષ્ટ્રપતિ શાસન / રાજ્ય કટોકટી (અનુ. 356 અને 365)

અનુચ્છેદ 356 અનુસાર, જ્યારે રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્ર (Constitutional Machinery) નિષ્ફળ જાય — એટલે કે રાજ્ય સરકાર બંધારણ અનુસાર ચાલી શકતી નથી — ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ રાજ્યપાલના અહેવાલના આધારે અથવા અન્ય રીતે ખાતરી થયેથી રાષ્ટ્રપતિ શાસન (President's Rule) લાગુ કરી શકે છે. તેને 'રાજ્ય કટોકટી' અથવા 'બંધારણીય કટોકટી' પણ કહેવાય છે.

અનુચ્છેદ 365 અનુસાર, જ્યારે કોઈ રાજ્ય કેન્દ્રના કાર્યકારી નિર્દેશોનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળ જાય, ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ માની શકે છે કે રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્ર નિષ્ફળ થયું છે — અને 356 લાગુ કરી શકાય છે. રાષ્ટ્રપતિ શાસન દરમિયાન રાજ્ય સરકાર બરખાસ્ત થાય છે અને રાજ્ય વિધાનસભા સ્થગિત અથવા વિસર્જિત થાય છે; રાજ્યનો વહીવટ રાષ્ટ્રપતિ (વ્યવહારમાં રાજ્યપાલ) સંભાળે છે અને રાજ્ય વિધાનમંડળની સત્તા સંસદ વાપરે છે.

રાષ્ટ્રપતિ શાસન (356) — મંજૂરી અને સમયમર્યાદા

બાબત	જોગવાઈ
સંસદની મંજૂરી માટેની મર્યાદા	ઘોષણાથી 2 મહિના
મંજૂરી પછી પ્રારંભિક અવધિ	6 મહિના
મહત્તમ કુલ અવધિ	3 વર્ષ
જરૂરી બહુમતી	સામાન્ય બહુમતી

356 ની અસરો

- રાજ્ય સરકાર (મંત્રીમંડળ) બરખાસ્ત થાય
- રાજ્ય વિધાનસભા સ્થગિત કે વિસર્જિત
- રાજ્ય વિધાનમંડળની સત્તા સંસદ વાપરે
- રાષ્ટ્રપતિ રાજ્યનો વહીવટ સંભાળે (રાજ્યપાલ મારફતે)
- પરંતુ રાષ્ટ્રપતિ ઉચ્ચ ન્યાયાલય (High Court) ની સત્તા ગ્રહણ ન કરી શકે

8. રાષ્ટ્રપતિ શાસનની વિગતો — એક વર્ષથી આગળ અને S.R. Bommai કેસ

રાષ્ટ્રપતિ શાસનની મહત્તમ અવધિ સામાન્ય રીતે 3 વર્ષ છે. પ્રારંભિક 6 મહિના પછી દર છ મહિને સંસદની મંજૂરી જરૂરી છે. પરંતુ 44મા સુધારા (1978) એ એક વર્ષથી આગળ વધારવા માટે બે કડક શરતો મૂકી — (1) સમગ્ર દેશમાં અથવા તે રાજ્યમાં રાષ્ટ્રીય કટોકટી (352) અમલમાં હોય, અને (2) ચૂંટણી પંચ પ્રમાણિત કરે કે તે રાજ્યમાં ચૂંટણી યોજવી મુશ્કેલ છે.

S.R. Bommai vs Union of India (1994) કેસમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે ઠરાવ્યું કે અનુચ્છેદ 356 હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ શાસનની ઘોષણા ન્યાયિક સમીક્ષા (Judicial Review) ને આધીન છે. જો ઘોષણા દુર્ભાવનાપૂર્ણ (mala fide) અથવા અપ્રસ્તુત આધારે હોય તો અદાલત તેને રદ કરી શકે છે. અદાલતે એ પણ ઠરાવ્યું કે બહુમતીની ચકાસણી રાજ્યપાલના નિવાસસ્થાને નહીં, વિધાનસભાના ગૃહમાં (floor test) થવી જોઈએ.

352 vs 356 — મુખ્ય તફાવત

બાબત	રાષ્ટ્રીય કટોકટી (352)	રાષ્ટ્રપતિ શાસન (356)
આધાર	યુદ્ધ/આક્રમણ/બળવો	બંધારણીય તંત્રની નિષ્ફળતા
રાજ્ય સરકાર	ચાલુ રહે (નિયંત્રણમાં)	બરખાસ્ત થાય
જરૂરી બહુમતી	વિશેષ બહુમતી	સામાન્ય બહુમતી

બાબત	રાષ્ટ્રીય કટોકટી (352)	રાષ્ટ્રપતિ શાસન (356)
મહત્તમ અવધિ	અમર્યાદિત	3 વર્ષ

S.R. Bommai (1994) ના સિદ્ધાંતો

- 356 ની ઘોષણા ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન
- બહુમતી ગૃહના ફ્લોર ટેસ્ટ (floor test) થી નક્કી થાય
- દુર્ભાવનાપૂર્ણ ઘોષણા અદાલત રદ કરી શકે
- વિસર્જિત વિધાનસભા સંસદની મંજૂરી પૂર્વે પુનઃ સ્થાપિત થઇ શકે

9. નાણાકીય કટોકટી (અનુચ્છેદ 360)

અનુચ્છેદ 360 અનુસાર, જ્યારે રાષ્ટ્રપતિને ખાતરી થાય કે ભારત અથવા તેના કોઈ ભાગની નાણાકીય સ્થિરતા (Financial Stability) અથવા શાખ (Credit) જોખમમાં છે, ત્યારે તેઓ નાણાકીય કટોકટી ઘોષિત કરી શકે છે. ભારતમાં અત્યાર સુધી નાણાકીય કટોકટી ક્યારેય લાગુ થઇ નથી. તેને સંસદના બંને ગૃહોએ બે મહિનાની અંદર મંજૂરી આપવી જરૂરી છે, અને એક વાર મંજૂર થયા પછી તે અનિશ્ચિત સમય સુધી ચાલુ રહી શકે છે (કોઈ મહત્તમ મર્યાદા નથી).

નાણાકીય કટોકટી દરમિયાન કેન્દ્ર રાજ્યોને નાણાકીય ઔચિત્ય (financial propriety) ના સિદ્ધાંતો પાળવા નિર્દેશ આપી શકે છે. રાષ્ટ્રપતિ રાજ્ય સરકારના કર્મચારીઓ સહિત તમામ સરકારી કર્મચારીઓના પગાર-ભથ્થાં ઘટાડવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે; આમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોના પગાર પણ સામેલ છે. રાજ્યના નાણાં વિધેયક (Money Bills) રાષ્ટ્રપતિના વિચાર માટે અનામત રાખવાનો નિર્દેશ પણ આપી શકાય છે.

નાણાકીય કટોકટી (360) — મુખ્ય બાબતો

બાબત	જોગવાઇ
આધાર	નાણાકીય સ્થિરતા/શાખ જોખમમાં
સંસદની મંજૂરી મર્યાદા	2 મહિના
મહત્તમ અવધિ	કોઈ મર્યાદા નહીં (અનિશ્ચિત)
અત્યાર સુધી ઉપયોગ	ક્યારેય નહીં

360 ની અસરો

- કેન્દ્ર રાજ્યોને નાણાકીય ઔચિત્યના નિર્દેશ આપે
- સરકારી કર્મચારીઓના પગાર ઘટાડી શકાય
- ન્યાયાધીશો (સર્વોચ્ચ + ઉચ્ચ ન્યાયાલય) ના પગાર પણ ઘટાડી શકાય
- રાજ્યના નાણાં વિધેયકો રાષ્ટ્રપતિના વિચાર માટે અનામત રખાય
- ભારતમાં અત્યાર સુધી એક પણ વાર લાગુ થઇ નથી

10. 38મો, 42મો અને 44મો સુધારો — કટોકટી સંબંધિત

કટોકટીની જોગવાઇઓને ત્રણ બંધારણીય સુધારાઓએ ઊંડે અસર કરી. 38મા સુધારા (1975) એ રાષ્ટ્રપતિના કટોકટી ઘોષણાના સંતોષને 'અંતિમ અને નિર્ણાયક' (final and conclusive) બનાવી ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત કર્યો, અને એક સાથે જુદા જુદા આધારે અલગ ઘોષણાઓ કરવાની છૂટ આપી. 42મા સુધારા (1976) એ રાષ્ટ્રપતિને સમગ્ર દેશ અથવા તેના કોઈ ભાગ માટે કટોકટી ઘોષિત કરવાની સત્તા આપી.

44મા સુધારા (1978) એ 38મા સુધારાની ઘણી જોગવાઇઓ ઉલટાવી અને કટોકટીના દુરુપયોગ સામે અનેક સુરક્ષાઓ ઉમેરી — 'આંતરિક અશાંતિ' ને 'સશસ્ત્ર બળવો' માં બદલ્યું, મંત્રીમંડળની લેખિત સલાહ ફરજિયાત કરી, અનુચ્છેદ 20 અને 21 ને કોઈ પણ સંજોગોમાં અસ્થગિત રાખ્યા, અને કટોકટી ઘોષણાને પુનઃ ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન બનાવી.

ત્રણ સુધારા — કટોકટી પર અસર

સુધારો	વર્ષ	મુખ્ય ફેરફાર
38મો સુધારો	1975	રાષ્ટ્રપતિનો સંતોષ ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત
42મો સુધારો	1976	દેશના ભાગ માટે કટોકટી ઘોષણાની સત્તા
44મો સુધારો	1978	દુરુપયોગ સામે અનેક સુરક્ષાઓ ઉમેરી

44મા સુધારા (1978) ની મુખ્ય સુરક્ષાઓ

- 'આંતરિક અશાંતિ' → 'સશસ્ત્ર બળવો'
- મંત્રીમંડળની લેખિત સલાહ ફરજિયાત
- અનુચ્છેદ 20 અને 21 ક્યારેય સ્થગિત નહીં
- સંસદ મંજૂરી મર્યાદા 2 માસથી ઘટાડી 1 માસ
- ઠરાવ માટે વિશેષ બહુમતી જરૂરી; લોકસભા રદ કરી શકે

11. મહત્વના ન્યાયિક ચુકાદા — મિનર્વા મિલ્સ અને મકૌ સિંધ

મિનર્વા મિલ્સ vs Union of India (1980) કેસમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે 42મા સુધારાની તે જોગવાઈઓ રદ કરી, જે કટોકટી ઘોષણાને ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત રાખતી હતી. અદાલતે ઠરાવ્યું કે ન્યાયિક સમીક્ષા અને બંધારણનું 'મૂળભૂત માળખું' (Basic Structure) સંસદ પણ સુધારા દ્વારા છીનવી શકે નહીં. આમ રાષ્ટ્રીય કટોકટીની ઘોષણા ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન રહી.

મકૌ સિંધ vs State of Punjab (Makhan Singh) જેવા ચુકાદાઓએ અનુચ્છેદ 359 હેઠળ અધિકારોના સ્થગનની હદ સ્પષ્ટ કરી — રાષ્ટ્રપતિ આદેશમાં દર્શાવેલ ન હોય તેવા આધારે વ્યક્તિ હજુ પણ અદાલતમાં જઈ શકે છે. આ ચુકાદાઓએ સ્થાપ્યું કે કટોકટી દરમિયાન પણ બંધારણીય ઉપાયો સંપૂર્ણપણે બંધ થતા નથી.

મહત્વના કટોકટી-સંબંધિત ચુકાદા

કેસ	વર્ષ	મુખ્ય સિદ્ધાંત
મિનર્વા મિલ્સ	1980	કટોકટી ઘોષણા ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન
S.R. Bommai	1994	356 ની ઘોષણા ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન
મકૌ સિંધ	1964	359 હેઠળ સ્થગનની હદ સ્પષ્ટ

પરીક્ષા માટે યાદ રાખો

- મિનર્વા મિલ્સ (1980) — મૂળભૂત માળખું + ન્યાયિક સમીક્ષાનું રક્ષણ
- S.R. Bommai (1994) — રાષ્ટ્રપતિ શાસનની ન્યાયિક સમીક્ષા + ફ્લોર ટેસ્ટ
- 44મા સુધારા પહેલાં ADM જબલપુર (1976) — અનુ.21 પણ સ્થગિત થઈ શકતો
- હાલ અનુ. 20 અને 21 ક્યારેય સ્થગિત નહીં

📄 વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

1 **ભારતીય સંવિધાનના અનુચ્છેદ 356 હેઠળ નીચેનામાંથી કઈ કટોકટી જાહેર કરી શકાય છે?**

(A) રાષ્ટ્રીય એકતાને અસર કરતા બાહ્ય આક્રમણને કારણે લાદવામાં આવતી સુરક્ષા કટોકટી

(B) ભારતમાં રાજકોષીય સ્થિરતા તૂટી જવાને કારણે લાદવામાં આવતી નાણાકીય કટોકટી

(C) રાજ્યમાં બંધારણીય શાસનની નિષ્ફળતાને કારણે લાદવામાં આવતું રાષ્ટ્રપતિ શાસન

(D) સમગ્ર રાષ્ટ્રની સુરક્ષા સામેના ખતરાને કારણે લાદવામાં આવતી રાષ્ટ્રીય કટોકટી

✓ **જવાબ:** (C) રાજ્યમાં બંધારણીય શાસનની નિષ્ફળતાને કારણે લાદવામાં આવતું રાષ્ટ્રપતિ શાસન

GPSSB જુનિયર ફાર્માસિસ્ટ 2025

2 **ભારતીય બંધારણનો નીચેનામાંથી કયો અનુચ્છેદ રાષ્ટ્રપતિને રાષ્ટ્રીય કટોકટી જાહેર કરવાનો અધિકાર આપે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 232 | (B) અનુચ્છેદ 252 | (C) અનુચ્છેદ 332 | **(D) અનુચ્છેદ 352**

✓ **જવાબ:** (D) અનુચ્છેદ 352

GPSSB સંશોધન મદદનીશ 2025

3 **શું રાષ્ટ્રપતિ યુદ્ધ અથવા બળવાની વાસ્તવિક ઘટના થાય તે પહેલા કટોકટી જાહેર કરી શકે છે?**

(A) હા, જો કોઈ તરત બનનારું જોખમ (Imminent Danger) હોય તો | (B) ના, એવી ઘટના થાય તે પછી જ

(C) હા, માત્ર સંસદની મંજૂરી (Parliament Approval) સાથે | (D) ના, માત્ર વડાપ્રધાન જ કરી શકે છે

✓ **જવાબ:** (A) હા, જો કોઈ તરત બનનારું જોખમ (Imminent Danger) હોય તો

GPSSB આંકડા મદદનીશ 2025

4 **નીચેનામાંથી કઈ પરિસ્થિતિ હેઠળ ભારતમાં રાષ્ટ્રીય કટોકટી જાહેર કરી શકાય છે?**

(A) યુદ્ધ | (B) કાયદાનો વિરોધ | (C) કુદરતી આફત | (D) સંસદીય ચૂંટણીઓ

✓ **જવાબ:** (A) યુદ્ધ

GSSSB મદદનીશ પરીક્ષક (પ્રશ્ન દસ્તાવેજ) 2025

5 **Who was the Prime Minister when the President's Rule was imposed in nine states after the 1977 general elections?**

(A) Indira Gandhi | (B) Jawaharlal Nehru | **(C) Morarji Desai** | (D) Rajiv Gandhi

✓ **જવાબ:** (C) Morarji Desai

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

6 નાણાંકીય કટોકટી કોણ જાહેર કરી શકે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ | (B) પ્રધાનમંત્રી | (C) નાણામંત્રી | (D) સંસદ

✓ **જવાબ:** (A) રાષ્ટ્રપતિ

GSSSB હેડ ક્લાર્ક 2021

7 ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલમાં નાણાકીય કટોકટી વિષે જોગવાઈઓ સૂચવવામાં આવેલ છે ?

(A) આર્ટિકલ-352 | **(B) આર્ટિકલ-360** | (C) આર્ટિકલ-342 | (D) આર્ટિકલ-327

✓ **જવાબ:** (B) આર્ટિકલ-360

GSSSB લેબોરેટરી ટેક્નિશિયન 2025

8 Which Article of the Indian Constitution allows for the proclamation of National Emergency?

(A) Article 355 | (B) Article 356 | **(C) Article 352** | (D) Article 360

✓ **જવાબ:** (C) Article 352

ગુજરાત પોલીસ સબ ઈન્સ્પેક્ટર (PSI, બિનહથિયારી) 2022

9 સંવિધાનના આર્ટિકલ - 359ના અધિકારોનો ઉપયોગ કરીને રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત કરીને મૂળભૂત હકો મોકૂફ રાખવાની રાષ્ટ્રપતિને સત્તાઓ આપી હતી. પરંતુ સંવિધાનના કયા સુધારા દ્વારા 1978માં આ સત્તા પર નિયંત્રણ મૂકવામાં આવ્યું છે?

(A) 42મો સુધારો | (B) 59મો સુધારો | **(C) 44મો સુધારો** | (D) 80મો સુધારો

✓ **જવાબ:** (C) 44મો સુધારો

GSSSB સબ ઈન્સ્ટ્રક્ટર 2022

10 રાષ્ટ્રપતિ શાસન નીચે પૈકી કયા અનુચ્છેદ અન્વયે લાગુ કરી શકાય? (૧) અનુચ્છેદ ૩૫૬ (૨) અનુચ્છેદ ૩૬૦ (3) અનુચ્છેદ ૩૫૨ (૪) અનુચ્છેદ ૩૬૫ નીચે પૈકી યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો:

(A) (૧) અને (૨) | (B) (3) અને (૪) | (C) (૨) અને (3) | **(D) (૨) અને (૪)**

✓ **જવાબ:** (D) (૨) અને (૪)

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

11 રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જાહેર કરવામાં આવેલી નાણાકીય કટોકટીને નીચેના પૈકી કઈ મુદત સુધીમાં સંસદે માન્ય રાખવાની થાય છે?

(A) 3 મહિના | **(B) 2 મહિના** | (C) 6 મહિના | (D) 1 વર્ષ

✓ **જવાબ:** (B) 2 મહિના

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

12 ભારતીય બંધારણના નીચેનામાંથી કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રાષ્ટ્રીય કટોકટી જાહેર કરી શકાય છે?

(A) અનુચ્છેદ 350 | (B) અનુચ્છેદ 351 | **(C) અનુચ્છેદ 352** | (D) અનુચ્છેદ 356

✓ **જવાબ:** (C) અનુચ્છેદ 352

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

13 રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસનને બહાલી આપવાની પ્રથમ સત્તા કોને છે?

(A) સંસદ | (B) પ્રધાનમંત્રી | (C) વિધાનસભા | (D) રાષ્ટ્રપતિ

✓ **જવાબ:** (A) સંસદ

GSSSB હેડ ક્લાર્ક 2021

14 ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલમાં કટોકટીની ઉદ્‌ઘોષણાની જોગવાઇ કરવામાં આવેલ છે ?

(A) આર્ટિકલ-357 | (B) આર્ટિકલ-355 | (C) આર્ટિકલ-353 | **(D) આર્ટિકલ-352**

✓ **જવાબ:** (D) આર્ટિકલ-352

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

15 સંવિધાન અનુચ્છેદ 352 હેઠળ જ્યારે કટોકટીની જાહેરાત કરવામાં આવે છે, ત્યારે ભારતના રાષ્ટ્રપતિ નીચેના પૈકી કયા અનુચ્છેદ હેઠળના મૂળભૂત હક સિવાયના મૂળભૂત હકોનો અમલ મોકૂફ રાખવાની સત્તા ધરાવે છે?

(A) 20 અને 21 | (B) 19 અને 20 | (C) 19 અને 21 | (D) 21 અને 22

✓ **જવાબ:** (A) 20 અને 21

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 ભારતીય બંધારણમાં કટોકટીની જોગવાઈઓ કયા ભાગમાં આવેલી છે?

(A) ભાગ-16 | (B) ભાગ-17 | **(C) ભાગ-18** | (D) ભાગ-19

ઉકેલ: કટોકટીની જોગવાઈઓ બંધારણના ભાગ-18 માં અનુચ્છેદ 352 થી 360 સુધી આવેલી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 રાષ્ટ્રીય કટોકટી કયા અનુચ્છેદ હેઠળ ઘોષિત થાય છે?

(A) અનુચ્છેદ 352 | (B) અનુચ્છેદ 356 | (C) અનુચ્છેદ 360 | (D) અનુચ્છેદ 365

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 352 રાષ્ટ્રીય કટોકટી (National Emergency) સાથે સંબંધિત છે, જે યુદ્ધ, બાહ્ય આક્રમણ કે સશસ્ત્ર બળવાના આધારે ઘોષિત થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **અનુચ્છેદ 356 કઈ બાબત સાથે સંબંધિત છે?**

(A) રાષ્ટ્રીય કટોકટી | **(B) રાષ્ટ્રપતિ શાસન** | (C) નાણાકીય કટોકટી | (D) મૂળભૂત અધિકારોનું સ્થગન

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 356 રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્રની નિષ્ફળતા વખતે રાષ્ટ્રપતિ શાસન (President's Rule) લાગુ કરવાની જોગવાઈ આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **નાણાકીય કટોકટી ભારતમાં અત્યાર સુધી કેટલી વખત લાગુ થઈ છે?**

(A) એક વખત | (B) બે વખત | (C) ત્રણ વખત | **(D) ક્યારેય નહીં**

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 360 હેઠળની નાણાકીય કટોકટી ભારતમાં અત્યાર સુધી એક પણ વખત ઘોષિત થઈ નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **ભારતમાં રાષ્ટ્રીય કટોકટી અત્યાર સુધી કેટલી વખત ઘોષિત થઈ છે?**

(A) એક વખત | (B) બે વખત | **(C) ત્રણ વખત** | (D) ચાર વખત

ઉકેલ: રાષ્ટ્રીય કટોકટી ત્રણ વખત ઘોષિત થઈ — 1962 (ચીન યુદ્ધ), 1971 (પાકિસ્તાન યુદ્ધ) અને 1975 (આંતરિક અશાંતિ).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **44મા સુધારા (1978) દ્વારા અનુચ્છેદ 352 માં 'આંતરિક અશાંતિ' શબ્દના સ્થાને કયો શબ્દ મૂકાયો?**

(A) રાજકીય અસ્થિરતા | **(B) સશસ્ત્ર બળવો** | (C) આંતરિક યુદ્ધ | (D) નાગરિક અશાંતિ

ઉકેલ: 44મા સુધારા (1978) એ 'આંતરિક અશાંતિ' (Internal Disturbance) ને 'સશસ્ત્ર બળવો' (Armed Rebellion) માં બદલ્યો, જેથી દુરુપયોગ રોકી શકાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **1975 ની રાષ્ટ્રીય કટોકટી કયા આધારે ઘોષિત થઈ હતી?**

(A) બાહ્ય આક્રમણ | (B) યુદ્ધ | **(C) આંતરિક અશાંતિ** | (D) નાણાકીય સંકટ

ઉકેલ: 1975 ની કટોકટી 'આંતરિક અશાંતિ' (Internal Disturbance) ના આધારે ઘોષિત થઈ; આ ત્રીજી અને સૌથી વિવાદાસ્પદ કટોકટી હતી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **નાણાકીય કટોકટી કયા અનુચ્છેદ હેઠળ ઘોષિત થાય છે?**

(A) અનુચ્છેદ 352 | (B) અનુચ્છેદ 356 | **(C) અનુચ્છેદ 360** | (D) અનુચ્છેદ 368

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 360 નાણાકીય કટોકટી (Financial Emergency) સાથે સંબંધિત છે, જે નાણાકીય સ્થિરતા જોખમમાં હોય ત્યારે ઘોષિત થાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન કયો અનુચ્છેદ આપોઆપ સ્થગિત થાય છે (યુદ્ધ/બાહ્ય આક્રમણ વખતે)?**

(A) અનુચ્છેદ 14 | **(B) અનુચ્છેદ 19** | (C) અનુચ્છેદ 21 | (D) અનુચ્છેદ 32

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 358 અનુસાર, યુદ્ધ કે બાહ્ય આક્રમણના આધારે કટોકટી લાગે ત્યારે અનુચ્છેદ 19 (છ સ્વાતંત્ર્યો) આપોઆપ સ્થગિત થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **44મા સુધારા પ્રમાણે કયા બે અનુચ્છેદ કટોકટી દરમિયાન પણ ક્યારેય સ્થગિત કરી શકાય નહીં?**

(A) અનુચ્છેદ 14 અને 19 | **(B) અનુચ્છેદ 20 અને 21** | (C) અનુચ્છેદ 19 અને 21 | (D) અનુચ્છેદ 21 અને 22

ઉકેલ: 44મા સુધારા (1978) એ સ્પષ્ટ કર્યું કે અનુચ્છેદ 20 (ગુનાઓ બાબતે રક્ષણ) અને અનુચ્છેદ 21 (જીવન અને સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર) કોઈ પણ સંજોગોમાં સ્થગિત કરી શકાય નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **44મો બંધારણીય સુધારો કયા વર્ષે પસાર થયો?**

(A) 1976 | (B) 1977 | **(C) 1978** | (D) 1979

ઉકેલ: 44મો બંધારણીય સુધારો 1978 માં પસાર થયો, જેણે કટોકટીની જોગવાઈઓમાં અનેક સુરક્ષાઓ ઉમેરી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **રાષ્ટ્રીય કટોકટીની ઘોષણાને સંસદ દ્વારા કેટલા સમયમાં મંજૂરી મળવી જરૂરી છે (44મા સુધારા પછી)?**

(A) એક મહિનો | (B) બે મહિના | (C) ત્રણ મહિના | (D) છ મહિના

ઉકેલ: 44મા સુધારા (1978) પછી રાષ્ટ્રીય કટોકટીની ઘોષણાને સંસદના બંને ગૃહોએ એક મહિના (1 month) ની અંદર મંજૂરી આપવી જરૂરી છે (પહેલાં બે મહિના હતા).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 **રાષ્ટ્રપતિ શાસનની મહત્તમ અવધિ સામાન્ય રીતે કેટલી છે?**

(A) એક વર્ષ | (B) બે વર્ષ | **(C) ત્રણ વર્ષ** | (D) પાંચ વર્ષ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 356 હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ શાસનની મહત્તમ અવધિ 3 વર્ષ છે, જે પ્રારંભિક 6 મહિના પછી દર છ મહિને સંસદની મંજૂરીથી લંબાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 **મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે અદાલતમાં જવાનો અધિકાર સ્થગિત કરવાની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 358 | **(B) અનુચ્છેદ 359** | (C) અનુચ્છેદ 360 | (D) અનુચ્છેદ 361

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 359 રાષ્ટ્રપતિને આદેશ દ્વારા મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે અદાલતમાં જવાનો અધિકાર સ્થગિત કરવાની સત્તા આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 **ભારતની પ્રથમ રાષ્ટ્રીય કટોકટી (1962) કયા આધારે ઘોષિત થઈ?**

(A) ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધ | **(B) ભારત-ચીન યુદ્ધ** | (C) આંતરિક અશાંતિ | (D) નાણાકીય સંકટ

ઉકેલ: 1962 ની પ્રથમ રાષ્ટ્રીય કટોકટી ભારત-ચીન યુદ્ધ (બાહ્ય આક્રમણ) ના આધારે ઘોષિત થઈ હતી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 કટોકટીની જોગવાઈઓ મુખ્યત્વે કયા દેશના બંધારણમાંથી લેવામાં આવી છે?

(A) અમેરિકા | (B) બ્રિટન | **(C) જર્મની (વાઇમર બંધારણ)** | (D) કેનેડા

ઉકેલ: કટોકટી દરમિયાન મૂળભૂત અધિકારોના સ્થગનની જોગવાઈ જર્મનીના વાઇમર બંધારણમાંથી અને કટોકટીનો ખ્યાલ ભારત સરકાર અધિનિયમ 1935 માંથી લેવાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 S.R. Bommai (1994) કેસ કઈ બાબત સાથે સંબંધિત છે?

(A) રાષ્ટ્રીય કટોકટી | **(B) રાષ્ટ્રપતિ શાસન (356)** | (C) નાણાકીય કટોકટી | (D) મૂળભૂત માળખું

ઉકેલ: S.R. Bommai vs Union of India (1994) કેસમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે ઠરાવ્યું કે અનુચ્છેદ 356 હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ શાસનની ઘોષણા ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 રાષ્ટ્રીય કટોકટી ઘોષણાના ઠરાવને સંસદમાં કઈ બહુમતીથી પસાર કરવો જરૂરી છે?

(A) સામાન્ય બહુમતી | **(B) વિશેષ બહુમતી (2/3)** | (C) સંપૂર્ણ સર્વાનુમતે | (D) 3/4 બહુમતી

ઉકેલ: 44મા સુધારા પછી રાષ્ટ્રીય કટોકટીની ઘોષણાનો ઠરાવ વિશેષ બહુમતી (કુલ સભ્યોની બહુમતી + હાજર અને મતદાન કરનારના 2/3) થી પસાર થવો જરૂરી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 કટોકટીની ઘોષણા કોણ કરે છે?

(A) પ્રધાનમંત્રી | **(B) રાષ્ટ્રપતિ** | (C) સંસદ | (D) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય

ઉકેલ: ત્રણેય પ્રકારની કટોકટીની ઘોષણા રાષ્ટ્રપતિ કરે છે, જોકે વાસ્તવમાં મંત્રીમંડળની સલાહ પર જ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 44મા સુધારા પ્રમાણે રાષ્ટ્રપતિ કટોકટી ઘોષિત કરવા માટે કોની લેખિત સલાહ જરૂરી છે?

(A) રાજ્યપાલની | **(B) મંત્રીમંડળની** | (C) સંસદની | (D) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની

ઉકેલ: 44મા સુધારા (1978) અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ ફક્ત મંત્રીમંડળ (Cabinet) ની લેખિત સલાહ મળ્યા પછી જ રાષ્ટ્રીય કટોકટી ઘોષિત કરી શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 મિનર્વા મિલ્સ (1980) કેસમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે કયા સુધારાની જોગવાઈઓ રદ કરી?

(A) 38મા સુધારા | **(B) 42મા સુધારા** | (C) 44મા સુધારા | (D) 39મા સુધારા

ઉકેલ: મિનર્વા મિલ્સ (1980) કેસમાં અદાલતે 42મા સુધારાની તે જોગવાઈઓ રદ કરી, જે કટોકટી ઘોષણાને ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત રાખતી હતી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 નાણાકીય કટોકટી દરમિયાન કોના પગાર ઘટાડી શકાય છે?

(A) ફક્ત રાજ્ય કર્મચારીઓના | (B) ફક્ત કેન્દ્રીય કર્મચારીઓના

(C) સર્વોચ્ચ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશો સહિત તમામ સરકારી કર્મચારીઓના | (D) ફક્ત મંત્રીઓના

ઉકેલ: નાણાકીય કટોકટી (360) દરમિયાન રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશો સહિત તમામ સરકારી કર્મચારીઓના પગાર ઘટાડવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 નાણાકીય કટોકટીને સંસદ દ્વારા કેટલા સમયમાં મંજૂરી મળવી જરૂરી છે?

(A) એક મહિનો | **(B) બે મહિના** | (C) ત્રણ મહિના | (D) છ મહિના

ઉકેલ: નાણાકીય કટોકટી (360) ની ઘોષણાને સંસદના બંને ગૃહોએ બે મહિના (2 months) ની અંદર મંજૂરી આપવી જરૂરી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન સંસદ રાજ્ય યાદીના વિષય પર કાયદો ઘડી શકે છે — આ જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 249 | **(B) અનુચ્છેદ 250** | (C) અનુચ્છેદ 252 | (D) અનુચ્છેદ 253

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 250 અનુસાર, રાષ્ટ્રીય કટોકટી અમલમાં હોય ત્યારે સંસદ રાજ્ય યાદી (State List) ના કોઈ પણ વિષય પર કાયદો ઘડી શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 1971 ની રાષ્ટ્રીય કટોકટી કયા આધારે ઘોષિત થઈ?

(A) આંતરિક અશાંતિ | **(B) ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધ (બાહ્ય આક્રમણ)** | (C) નાણાકીય સંકટ | (D) બંધારણીય તંત્રની નિષ્ફળતા

ઉકેલ: 1971 ની બીજી રાષ્ટ્રીય કટોકટી ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધ (બાહ્ય આક્રમણ) ના આધારે ઘોષિત થઈ હતી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 અનુચ્છેદ 365 કઈ બાબત સાથે સંબંધિત છે?

(A) રાજ્ય દ્વારા કેન્દ્રના નિર્દેશોનું પાલન ન કરવું | (B) નાણાકીય કટોકટી | (C) રાષ્ટ્રીય કટોકટી | (D) મૂળભૂત અધિકારોનું સ્થગન

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 365 અનુસાર, જ્યારે રાજ્ય કેન્દ્રના નિર્દેશોનું પાલન ન કરે, ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ માની શકે કે બંધારણીય તંત્ર નિષ્ફળ થયું છે અને 356 લાગુ કરી શકાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 રાષ્ટ્રપતિ શાસનને એક વર્ષથી આગળ વધારવા માટે કઈ શરત જરૂરી નથી?

(A) રાજ્યમાં અથવા દેશમાં રાષ્ટ્રીય કટોકટી અમલમાં હોય | (B) ચૂંટણી પંચ ચૂંટણી અશક્ય હોવાનું પ્રમાણિત કરે

(C) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની મંજૂરી હોય | (D) સંસદની મંજૂરી હોય

ઉકેલ: 44મા સુધારા પ્રમાણે રાષ્ટ્રપતિ શાસન એક વર્ષથી આગળ વધારવા (1) રાષ્ટ્રીય કટોકટી અમલમાં હોવી અને (2) ચૂંટણી પંચનું પ્રમાણપત્ર જરૂરી છે; સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની મંજૂરી જરૂરી નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **1975 ની કટોકટીની તપાસ માટે કયું આયોગ રચાયું હતું?**

(A) સરકારીયા આયોગ | **(B) શાહ આયોગ** | (C) પુંછી આયોગ | (D) મંડલ આયોગ

ઉકેલ: 1975 ની કટોકટી દરમિયાનની અતિરેકોની તપાસ માટે શાહ આયોગ (Shah Commission) ની રચના કરવામાં આવી હતી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **રાષ્ટ્રીય કટોકટી (352) અને રાષ્ટ્રપતિ શાસન (356) વચ્ચે કયો તફાવત સાચો છે?**

(A) 352 માં રાજ્ય સરકાર બરખાસ્ત થાય, 356 માં ચાલુ રહે | **(B) 352 માં રાજ્ય સરકાર ચાલુ રહે, 356 માં બરખાસ્ત થાય**

(C) બંનેમાં રાજ્ય સરકાર બરખાસ્ત થાય | (D) બંનેમાં રાજ્ય સરકાર ચાલુ રહે

ઉકેલ: રાષ્ટ્રીય કટોકટી (352) માં રાજ્ય સરકાર બરખાસ્ત થતી નથી (ફક્ત કેન્દ્રના નિયંત્રણમાં), જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ શાસન (356) માં રાજ્ય સરકાર બરખાસ્ત થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **નાણાકીય કટોકટીની મહત્તમ અવધિ કેટલી છે?**

(A) છ મહિના | (B) એક વર્ષ | (C) ત્રણ વર્ષ | **(D) કોઈ મહત્તમ મર્યાદા નથી**

ઉકેલ: નાણાકીય કટોકટી (360) એક વાર સંસદ દ્વારા મંજૂર થયા પછી અનિશ્ચિત સમય સુધી ચાલુ રહી શકે છે; તેની કોઈ મહત્તમ સમયમર્યાદા નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન લોકસભાનો કાર્યકાળ એક સમયે કેટલા સમય સુધી લંબાવી શકાય?**

(A) છ મહિના | **(B) એક વર્ષ** | (C) બે વર્ષ | (D) ત્રણ વર્ષ

ઉકેલ: રાષ્ટ્રીય કટોકટી અમલમાં હોય ત્યારે સંસદ લોકસભાનો કાર્યકાળ એક સમયે એક વર્ષ (1 year) સુધી લંબાવી શકે છે, પરંતુ કટોકટી પૂર્ણ થયા પછી 6 મહિનાથી વધુ નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **38મા સુધારા (1975) એ કટોકટી સંબંધે કયો મુખ્ય ફેરફાર કર્યો હતો?**

(A) રાષ્ટ્રપતિના સંતોષને ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત કર્યો | (B) આંતરિક અશાંતિને સશસ્ત્ર બળવો બનાવ્યો

(C) મંત્રીમંડળની લેખિત સલાહ ફરજિયાત કરી | (D) અનુ. 20-21 ને અસ્થગિત રાખ્યા

ઉકેલ: 38મા સુધારા (1975) એ રાષ્ટ્રપતિના કટોકટી ઘોષણાના સંતોષને 'અંતિમ અને નિર્ણાયક' બનાવી ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત કર્યો; બાકીના ફેરફાર 44મા સુધારાના છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **અનુચ્છેદ 359 હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા પણ કયા અધિકારોના અમલનો અધિકાર સ્થગિત કરી શકાય નહીં?**

(A) અનુચ્છેદ 14 અને 15 | (B) અનુચ્છેદ 19 અને 22 | **(C) અનુચ્છેદ 20 અને 21** | (D) અનુચ્છેદ 25 અને 26

ઉકેલ: 44મા સુધારા પછી અનુચ્છેદ 359 હેઠળના આદેશ દ્વારા પણ અનુચ્છેદ 20 અને 21 ના અમલનો અધિકાર સ્થગિત કરી શકાય નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **ડૉ. Ambedkar ના મતે ભારતનું બંધારણ સામાન્ય સમયમાં સંઘીય અને કટોકટી સમયમાં કેવું બની શકે છે?**

(A) લોકશાહી | **(B) એકાત્મક (Unitary)** | (C) સંઘરાજ્ય | (D) પ્રજાસત્તાક

ઉકેલ: ડૉ. Ambedkar એ બંધારણ સભામાં કહ્યું કે ભારતનું બંધારણ સામાન્ય સમયમાં સંઘીય (Federal) અને કટોકટી સમયમાં એકાત્મક (Unitary) બની શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 **રાષ્ટ્રપતિ શાસનની ઘોષણાને સંસદ દ્વારા કેટલા સમયમાં મંજૂરી મળવી જરૂરી છે?**

(A) એક મહિનો | **(B) બે મહિના** | (C) ત્રણ મહિના | (D) છ મહિના

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 356 હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ શાસનની ઘોષણાને સંસદના બંને ગૃહોએ બે મહિના (2 months) ની અંદર મંજૂરી આપવી જરૂરી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

36 **નીચેનામાંથી કઈ રાષ્ટ્રીય કટોકટીના ઘોષણાનો આધાર નથી?**

(A) યુદ્ધ | (B) બાહ્ય આક્રમણ | (C) સશસ્ત્ર બળવો | **(D) નાણાકીય સંકટ**

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 352 હેઠળ રાષ્ટ્રીય કટોકટીના ત્રણ આધાર છે — યુદ્ધ, બાહ્ય આક્રમણ અને સશસ્ત્ર બળવો. નાણાકીય સંકટ એ અનુચ્છેદ 360 (નાણાકીય કટોકટી) નો આધાર છે.

✏️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. કટોકટીની જોગવાઈઓ બંધારણના કયા ભાગમાં છે?

(A) ભાગ-17 (B) ભાગ-18 (C) ભાગ-19 (D) ભાગ-20

2. રાષ્ટ્રીય કટોકટી કયા અનુચ્છેદ હેઠળ આવે છે?

(A) 352 (B) 356 (C) 360 (D) 365

3. નાણાકીય કટોકટી કયા અનુચ્છેદ હેઠળ આવે છે?

(A) 352 (B) 356 (C) 360 (D) 368

4. રાષ્ટ્રપતિ શાસન કયા અનુચ્છેદ હેઠળ લાગુ થાય છે?

(A) 352 (B) 356 (C) 360 (D) 370

5. કટોકટીની ઘોષણા કોણ કરે છે?

(A) પ્રધાનમંત્રી (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) સંસદ (D) ગૃહમંત્રી

6. ભારતમાં નાણાકીય કટોકટી અત્યાર સુધી કેટલી વખત લાગુ થઈ?

(A) એક વખત (B) બે વખત (C) ત્રણ વખત (D) ક્યારેય નહીં

7. ભારતમાં રાષ્ટ્રીય કટોકટી અત્યાર સુધી કેટલી વખત ઘોષિત થઈ?

(A) એક વખત (B) બે વખત (C) ત્રણ વખત (D) ચાર વખત

8. 44મો સુધારો કયા વર્ષે પસાર થયો?

(A) 1976 (B) 1977 (C) 1978 (D) 1980

9. ભારતની પ્રથમ રાષ્ટ્રીય કટોકટી કયા વર્ષે ઘોષિત થઈ?

(A) 1962 (B) 1965 (C) 1971 (D) 1975

10. 44મા સુધારા પ્રમાણે કયા બે અનુચ્છેદ ક્યારેય સ્થગિત થઈ શકતા નથી?

(A) 14 અને 19 (B) 20 અને 21 (C) 19 અને 21 (D) 21 અને 22

11. રાષ્ટ્રપતિ શાસનની મહત્તમ અવધિ સામાન્ય રીતે કેટલી છે?

(A) એક વર્ષ (B) બે વર્ષ (C) ત્રણ વર્ષ (D) પાંચ વર્ષ

12. 1975 ની કટોકટી કયા આધારે ઘોષિત થઈ?

(A) યુદ્ધ (B) બાહ્ય આક્રમણ (C) આંતરિક અશાંતિ (D) નાણાકીય સંકટ

🟠 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. 44મા સુધારા (1978) એ અનુચ્છેદ 352 માં 'આંતરિક અશાંતિ' ને કયા શબ્દમાં બદલ્યું?

(A) રાજકીય સંકટ (B) સશસ્ત્ર બળવો (C) નાગરિક યુદ્ધ (D) આંતરિક ઘર્ષણ

14. રાષ્ટ્રીય કટોકટીની ઘોષણાને સંસદની મંજૂરી (44મા સુધારા પછી) કેટલા સમયમાં મળવી જરૂરી છે?

(A) એક મહિનો (B) બે મહિના (C) ત્રણ મહિના (D) ૬ મહિના

15. અનુચ્છેદ 358 અનુસાર કયા આધારે કટોકટી લાગે ત્યારે અનુચ્છેદ 19 આપોઆપ સ્થગિત થાય છે?

(A) સશસ્ત્ર બળવો (B) ફક્ત યુદ્ધ/બાહ્ય આક્રમણ (C) નાણાકીય સંકટ (D) બંધારણીય નિષ્ફળતા

16. S.R. Bommai (1994) કેસ કયા અનુચ્છેદ સાથે સંબંધિત છે?

(A) 352 (B) 356 (C) 360 (D) 368

17. નાણાકીય કટોકટી દરમિયાન કોના પગાર ઘટાડી શકાય?

(A) ફક્ત રાજ્ય કર્મચારીઓના

(B) ન્યાયાધીશો સહિત તમામ સરકારી કર્મચારીઓના

(C) ફક્ત મંત્રીઓના (D) કોઈના નહીં

18. રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન સંસદ રાજ્ય યાદી પર કાયદો ઘડે — તે અનુચ્છેદ કયો?

(A) 249 (B) 250 (C) 252 (D) 356

19. મિનર્વા મિલ્સ (1980) કેસમાં અદાલતે કયા સુધારાની જોગવાઈઓ રદ કરી?

(A) 38મા (B) 42મા (C) 44મા (D) 39મા

20. રાષ્ટ્રપતિ શાસનની ઘોષણાને સંસદની મંજૂરી કેટલા સમયમાં મળવી જરૂરી છે?

(A) એક મહિનો (B) બે મહિના (C) ત્રણ મહિના (D) છ મહિના

21. નાણાકીય કટોકટીને સંસદ દ્વારા કેટલા સમયમાં મંજૂરી મળવી જરૂરી છે?

(A) એક મહિનો (B) બે મહિના (C) ત્રણ મહિના (D) છ મહિના

22. રાષ્ટ્રીય કટોકટીની ઘોષણાનો ઠરાવ સંસદમાં કઈ બહુમતીથી પસાર થાય?

(A) સામાન્ય બહુમતી (B) વિશેષ બહુમતી (2/3) (C) સર્વાનુમતે (D) 3/4 બહુમતી

23. 1975 ની કટોકટીની તપાસ માટે કયું આયોગ રચાયું?

(A) સરકારીયા આયોગ (B) શાહ આયોગ (C) પુંછી આયોગ (D) નાનાવટી આયોગ

24. અનુચ્છેદ 365 કઈ બાબત સાથે સંબંધિત છે?

(A) નાણાકીય કટોકટી (B) રાજ્ય દ્વારા કેન્દ્રના નિર્દેશોનું પાલન ન કરવું (C) રાષ્ટ્રીય કટોકટી (D) મૂળભૂત અધિકારોનું સ્થગન

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. રાષ્ટ્રીય કટોકટી (352) અને રાષ્ટ્રપતિ શાસન (356) અંગે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) 352 માં રાજ્ય સરકાર બરખાસ્ત થાય

(B) 356 માં રાજ્ય સરકાર ચાલુ રહે

(C) 352 માં રાજ્ય સરકાર ચાલુ રહે, 356 માં બરખાસ્ત થાય

(D) બંનેમાં રાજ્ય સરકાર બરખાસ્ત થાય

26. રાષ્ટ્રપતિ શાસનને એક વર્ષથી આગળ વધારવા માટે કઈ બે શરત જરૂરી છે?

(A) રાષ્ટ્રીય કટોકટી અમલમાં + ચૂંટણી પંચનું પ્રમાણપત્ર

(B) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયની મંજૂરી + રાજ્યપાલનો અહેવાલ

(C) નાણાકીય કટોકટી + સંસદની 2/3 બહુમતી

(D) પ્રધાનમંત્રીની ભલામણ + રાજ્યસભાનો ઠરાવ

27. અનુ. 358 અને અનુ. 359 વચ્ચે કયો તફાવત સાચો છે?

(A) 358 ફક્ત આદેશથી, 359 આપોઆપ

(B) 358 આપોઆપ ફક્ત અનુ.19 સ્થગિત કરે, 359 આદેશથી પસંદ અધિકારોના અમલને સ્થગિત કરે

(C) બંને આપોઆપ સ્થગિત કરે (D) બંને માટે રાષ્ટ્રપતિ આદેશ જરૂરી

28. નીચેનામાંથી કયો ફેરફાર 44મા સુધારા (1978) નો નથી?

(A) 'આંતરિક અશાંતિ' ને 'સશસ્ત્ર બળવો' બનાવ્યું

(B) મંત્રીમંડળની લેખિત સલાહ ફરજિયાત કરી

(C) રાષ્ટ્રપતિના સંતોષને ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત કર્યો

(D) અનુ. 20-21 ને અસ્થગિત રાખ્યા

29. રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન કેન્દ્ર-રાજ્ય નાણાકીય સંબંધો બદલવાની સત્તા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 250 (B) અનુચ્છેદ 353 (C) અનુચ્છેદ 354 (D) અનુચ્છેદ 360

30. 44મા સુધારા પ્રમાણે લોકસભા રાષ્ટ્રીય કટોકટી રદ કરવા માટે કેટલા સભ્યોની લેખિત નોટિસ જરૂરી છે?

(A) 1/10 સભ્યો (B) 1/4 સભ્યો (C) 1/3 સભ્યો (D) 1/2 સભ્યો

31. નાણાકીય કટોકટી અંગે કયું વિધાન ખોટું છે?

(A) અનુચ્છેદ 360 હેઠળ આવે છે

(B) બે મહિનામાં સંસદની મંજૂરી જરૂરી (C) મહત્તમ અવધિ ત્રણ વર્ષ છે

(D) ભારતમાં ક્યારેય લાગુ થઈ નથી

32. રાષ્ટ્રપતિ સમગ્ર દેશ ઉપરાંત તેના ફક્ત કોઈ ભાગ માટે રાષ્ટ્રીય કટોકટી ઘોષિત કરી શકે — આ સત્તા કયા સુધારાએ આપી?

(A) 38મા સુધારા (B) 42મા સુધારા (C) 44મા સુધારા (D) 39મા સુધારા

33. S.R. Bommai (1994) કેસમાં બહુમતી કેવી રીતે ચકાસવી જોઈએ એમ અદાલતે ઠરાવ્યું?

(A) રાજ્યપાલના નિવાસસ્થાને (B) વિધાનસભાના ગૃહમાં ફ્લોર ટેસ્ટ દ્વારા (C) રાષ્ટ્રપતિ ભવનમાં (D) સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં

34. રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન રાજ્ય યાદી પર સંસદે ઘડેલ કાયદો કટોકટી પૂર્ણ થયા પછી કેટલા સમય બાદ નિષ્ક્રિય બને છે?

(A) તરત જ (B) છ મહિના બાદ (C) એક વર્ષ બાદ (D) ક્યારેય નહીં

35. ⭐ નીચેનામાંથી કયું જોડકું ખોટું છે?

(A) અનુ. 352 — રાષ્ટ્રીય કટોકટી (B) અનુ. 356 — રાષ્ટ્રપતિ શાસન (C) અનુ. 360 — નાણાકીય કટોકટી (D) અનુ. 359 — રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્રની નિષ્ફળતા

36. ⭐ 44મા સુધારા પહેલાં કયા ચુકાદામાં અદાલતે કહ્યું હતું કે કટોકટી દરમિયાન અનુચ્છેદ 21 પણ સ્થગિત થઈ શકે છે?

(A) ADM જબલપુર (1976) (B) મિનર્વા મિલ્સ (1980) (C) S.R. Bommai (1994) (D) કેશવાનંદ ભારતી (1973)

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **A**	3. **C**	4. **B**	5. **B**	6. **D**	7. **C**	8. **C**	9. **A**	10. **B**	11. **C**
12. **C**	13. **B**	14. **A**	15. **B**	16. **B**	17. **B**	18. **B**	19. **B**	20. **B**	21. **B**	22. **B**
23. **B**	24. **B**	25. **C**	26. **A**	27. **B**	28. **C**	29. **C**	30. **A**	31. **C**	32. **B**	33. **B**
34. **B**	35. **D**	36. **A**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — કટોકટીની જોગવાઈઓ ભાગ-18 (અનુચ્છેદ 352-360) માં છે.

2. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 352 રાષ્ટ્રીય કટોકટી સાથે સંબંધિત છે.

3. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 360 નાણાકીય કટોકટી સાથે સંબંધિત છે.

4. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 356 રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્રની નિષ્ફળતા વખતે રાષ્ટ્રપતિ શાસનની જોગવાઈ આપે છે.

5. જવાબ (B) — ત્રણેય પ્રકારની કટોકટીની ઘોષણા રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

6. જવાબ (D) — નાણાકીય કટોકટી (360) ભારતમાં અત્યાર સુધી ક્યારેય ઘોષિત થઈ નથી.

7. જવાબ (C) — રાષ્ટ્રીય કટોકટી ત્રણ વખત ઘોષિત થઈ — 1962, 1971 અને 1975.

8. જવાબ (C) — 44મો બંધારણીય સુધારો 1978 માં પસાર થયો.

9. જવાબ (A) — પ્રથમ રાષ્ટ્રીય કટોકટી 1962 માં ભારત-ચીન યુદ્ધ વખતે ઘોષિત થઈ.

10. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 20 અને 21 કોઈ પણ સંજોગોમાં સ્થગિત કરી શકાય નહીં.

11. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 356 હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ શાસનની મહત્તમ અવધિ 3 વર્ષ છે.

12. જવાબ (C) — 1975 ની કટોકટી 'આંતરિક અશાંતિ' ના આધારે ઘોષિત થઈ હતી.

13. જવાબ (B) — 44મા સુધારાએ 'આંતરિક અશાંતિ' ને 'સશસ્ત્ર બળવો' (Armed Rebellion) માં બદલ્યું.

14. જવાબ (A) — 44મા સુધારા પછી ઘોષણાથી એક મહિના (1 month) ની અંદર સંસદની મંજૂરી જરૂરી છે.

15. જવાબ (B) — 44મા સુધારા પછી અનુ. 358 ફક્ત યુદ્ધ કે બાહ્ય આક્રમણ વખતે જ અનુ. 19 સ્થગિત કરે છે; સશસ્ત્ર બળવામાં નહીં.

16. જવાબ (B) — S.R. Bommai (1994) રાષ્ટ્રપતિ શાસન (356) ની ન્યાયિક સમીક્ષા સાથે સંબંધિત છે.

17. જવાબ (B) — નાણાકીય કટોકટી (360) માં સર્વોચ્ચ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશો સહિત તમામ સરકારી કર્મચારીઓના પગાર ઘટાડી શકાય.

18. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 250 અનુસાર રાષ્ટ્રીય કટોકટી વખતે સંસદ રાજ્ય યાદીના વિષય પર કાયદો ઘડી શકે છે.

19. જવાબ (B) — મિનર્વા મિલ્સ (1980) એ 42મા સુધારાની ન્યાયિક સમીક્ષાને બાધક જોગવાઈઓ રદ કરી.

20. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 356 ની ઘોષણાને બે મહિના (2 months) ની અંદર સંસદની મંજૂરી જરૂરી છે.

21. જવાબ (B) — નાણાકીય કટોકટી (360) ની ઘોષણાને બે મહિના (2 months) ની અંદર સંસદની મંજૂરી જરૂરી છે.

22. જવાબ (B) — 44મા સુધારા પછી રાષ્ટ્રીય કટોકટીનો ઠરાવ વિશેષ બહુમતી (2/3) થી પસાર થવો જરૂરી છે.

23. જવાબ (B) — 1975 ની કટોકટીની તપાસ માટે શાહ આયોગ (Shah Commission) ની રચના થઈ.

24. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 365 અનુસાર રાજ્ય કેન્દ્રના નિર્દેશોનું પાલન ન કરે તો બંધારણીય તંત્ર નિષ્ફળ ગણાય અને 356 લાગુ થઈ શકે.

25. જવાબ (C) — 352 માં રાજ્ય સરકાર ફક્ત કેન્દ્રના નિયંત્રણમાં આવે (ચાલુ રહે), જ્યારે 356 માં બરખાસ્ત થાય છે.

26. જવાબ (A) — 44મા સુધારા પ્રમાણે રાષ્ટ્રપતિ શાસન એક વર્ષથી આગળ વધારવા (1) તે રાજ્યમાં/દેશમાં રાષ્ટ્રીય કટોકટી અમલમાં હોવી અને (2) ચૂંટણી પંચ ચૂંટણી અશક્ય હોવાનું પ્રમાણિત કરે — બંને જરૂરી.

27. જવાબ (B) — અનુ. 358 યુદ્ધ/આક્રમણ વખતે અનુ.19 આપોઆપ સ્થગિત કરે; અનુ. 359 રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા પસંદ કરેલ અધિકારોના અમલનો અધિકાર સ્થગિત કરે.

28. જવાબ (C) — રાષ્ટ્રપતિના સંતોષને ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત કરવાનું કામ 38મા સુધારા (1975) એ કર્યું; 44મા સુધારાએ તો ઊલટું તેને પુનઃ સમીક્ષાને આધીન બનાવ્યું.

29. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 354 અનુસાર રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન રાષ્ટ્રપતિ કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે કરની વહેંચણીમાં ફેરફાર કરી શકે છે.

30. જવાબ (A) — 44મા સુધારા પ્રમાણે લોકસભાના 1/10 સભ્યો લેખિત નોટિસ આપે તો 14 દિવસમાં વિશેષ બેઠક બોલાવાય અને કટોકટી નામંજૂર થઈ શકે.

31. જવાબ (C) — નાણાકીય કટોકટી (360) ની કોઈ મહત્તમ સમયમર્યાદા નથી — એક વાર મંજૂર થયા પછી અનિશ્ચિત સમય ચાલે; ત્રણ વર્ષની મર્યાદા 356 (રાષ્ટ્રપતિ શાસન) ની છે.

32. જવાબ (B) — 42મા સુધારા (1976) એ રાષ્ટ્રપતિને સમગ્ર દેશ અથવા તેના કોઈ ભાગ માટે રાષ્ટ્રીય કટોકટી ઘોષિત કરવાની સત્તા આપી.

33. જવાબ (B) — S.R. Bommai (1994) એ ઠરાવ્યું કે બહુમતી રાજ્યપાલના નિવાસસ્થાને નહીં, વિધાનસભાના ગૃહમાં ફ્લોર ટેસ્ટ (floor test) દ્વારા ચકાસવી જોઈએ.

34. જવાબ (B) — રાષ્ટ્રીય કટોકટી દરમિયાન સંસદે રાજ્ય યાદી પર ઘડેલ કાયદો કટોકટી પૂર્ણ થયા પછી છ મહિના સુધી ચાલુ રહી પછી નિષ્ક્રિય બને છે.

35. જવાબ (D) — અનુ. 359 મૂળભૂત અધિકારોના અમલના સ્થગન સાથે સંબંધિત છે; રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્રની નિષ્ફળતા અનુ. 356 સાથે છે.

36. જવાબ (A) — ADM જબલપુર vs શિવકાંત શુક્લા (1976) કેસમાં અદાલતે કહ્યું હતું કે કટોકટી દરમિયાન અનુ.21 પણ સ્થગિત થઈ શકે; 44મા સુધારાએ આ સ્થિતિ બદલી અને અનુ.20-21 ને કાયમ માટે અસ્થગિત રાખ્યા.

15 બંધારણીય સંસ્થાઓ (Constitutional Bodies)

બંધારણીય સંસ્થા એટલે એવી સંસ્થા જેનો ઉલ્લેખ સીધો ભારતના બંધારણમાં જ કરવામાં આવ્યો છે — જે તેને કાયદાકીય સંસ્થાઓ (statutory bodies) અને બિન-બંધારણીય સંસ્થાઓથી અલગ પાડે છે. આ સંસ્થાઓને બંધારણ દ્વારા જ સ્થાન, સત્તા અને સ્વાયત્તતા મળે છે, તેથી તેમને નાબૂદ કરવા કે તેમની રચના બદલવા માટે બંધારણ-સુધારો જરૂરી બને છે. આ પ્રકરણમાં ચૂંટણી પંચ, UPSC-રાજ્ય PSC, નાણાં પંચ, CAG, મહાન્યાયવાદી, અનુસૂચિત જાતિ/જનજાતિ/પછાત વર્ગ પંચ, ભાષાકીય લઘુમતી અધિકારી અને GST પરિષદ જેવી મુખ્ય બંધારણીય સંસ્થાઓની વિગતે ચર્ચા કરી છે. સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓમાં અનુચ્છેદ-સંખ્યા અને સંબંધિત સંસ્થા જોડવાના પ્રશ્નો વારંવાર પૂછાય છે.

બંધારણીય સંસ્થા એટલે શું?

બંધારણીય સંસ્થા એ એવી સંસ્થા છે જેની રચના, સત્તા અને કાર્યક્ષેત્ર બંધારણના કોઈ ચોક્કસ અનુચ્છેદમાં દર્શાવેલ હોય. દા.ત. ચૂંટણી પંચ (અનુ.324), નાણાં પંચ (અનુ.280) અને CAG (અનુ.148) બંધારણીય સંસ્થાઓ છે કારણ કે તેમનો સીધો ઉલ્લેખ બંધારણમાં છે.

આનાથી ઊલટું, કાયદાકીય સંસ્થા (statutory body) સંસદ કે વિધાનસભા દ્વારા પસાર કરેલા કાયદાથી રચાય છે — જેમ કે રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર પંચ (NHRC), કેન્દ્રીય તપાસ બ્યૂરો (CBI) અને રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગ. જ્યારે નીતિ આયોગ જેવી સંસ્થા કારોબારી ઠરાવથી રચાયેલી બિન-બંધારણીય અને બિન-કાયદાકીય સંસ્થા છે.

બંધારણીય સંસ્થાનું મહત્વ એ છે કે તેને નાબૂદ કરવા કે મૂળભૂત રીતે બદલવા માટે સામાન્ય કાયદો પૂરતો નથી — બંધારણ-સુધારો જરૂરી બને છે, જે આ સંસ્થાઓને વધુ સ્થિરતા અને સ્વાયત્તતા આપે છે.

સંસ્થાઓના પ્રકાર — ભેદ

પ્રકાર	રચનાનો આધાર	ઉદાહરણ
બંધારણીય સંસ્થા	બંધારણનો અનુચ્છેદ	ચૂંટણી પંચ, નાણાં પંચ, CAG, UPSC
કાયદાકીય સંસ્થા	સંસદ/વિધાનસભાનો કાયદો	NHRC, CBI, રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગ
કારોબારી/બિન-બંધારણીય	કારોબારી ઠરાવ	નીતિ આયોગ, કેન્દ્રીય સતર્કતા આયોગ (મૂળે)

યાદ રાખો

- બંધારણીય સંસ્થા = બંધારણમાં સીધો ઉલ્લેખ; નાબૂદી માટે બંધારણ-સુધારો જરૂરી.
- નીતિ આયોગ બંધારણીય સંસ્થા નથી — તે કારોબારી ઠરાવથી 2015માં રચાઈ.
- GST પરિષદ (અનુ.279A) 101મા સુધારા (2016) દ્વારા ઉમેરાયેલી નવી બંધારણીય સંસ્થા છે.

ભારતનું ચૂંટણી પંચ (અનુ.324)

ભારતનું ચૂંટણી પંચ (Election Commission of India) અનુચ્છેદ 324 હેઠળ રચાયેલ સ્વતંત્ર બંધારણીય સંસ્થા છે. તે સંસદ, રાજ્ય વિધાનમંડળો, રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદની ચૂંટણીઓના સંચાલન, દેખરેખ અને નિયંત્રણની જવાબદારી ધરાવે છે.

ચૂંટણી પંચમાં મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર (CEC) અને રાષ્ટ્રપતિ સમયાંતરે નક્કી કરે તેટલા અન્ય ચૂંટણી કમિશનરો હોય છે. હાલમાં તે ત્રણ સભ્યોનું પંચ છે — એક CEC અને બે ચૂંટણી કમિશનરો; નિર્ણયો બહુમતીથી લેવાય છે. પ્રથમ વખત તે બહુ-સભ્ય પંચ 1989માં બન્યું.

મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનરની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે. તેમનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની ઉંમર (બેમાંથી જે વહેલું હોય) સુધીનો છે. CECને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ જેવી જ રીતે — સંસદના મહાભિયોગ (impeachment) જેવી પ્રક્રિયાથી જ — પદ પરથી દૂર કરી શકાય છે, જે તેમની સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરે છે.

ચૂંટણી પંચ — મુખ્ય તથ્યો

બાબત	વિગત
અનુચ્છેદ	324
નિમણૂક	રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા

બાબત	વિગત
કાર્યકાળ (CEC)	6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની ઉંમર
રચના (હાલ)	1 CEC + 2 ચૂંટણી કમિશનર
પદ-મુક્તિ (CEC)	મહાભિયોગ જેવી પ્રક્રિયા (SC ન્યાયાધીશ સમાન)
પ્રથમ બહુ-સભ્ય પંચ	1989

મહત્વનું

- ચૂંટણી પંચ રાજ્ય સ્તરની પંચાયત/નગરપાલિકા ચૂંટણીઓ સંભાળતું નથી — તે રાજ્ય ચૂંટણી પંચ (અનુ.243K/243ZA) સંભાળે છે.
- CEC અને અન્ય કમિશનરોને સમાન વેતન અને દરજ્જો, પણ પદ-મુક્તિમાં CECને વધુ સંરક્ષણ.
- ભારતના પ્રથમ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર સુકુમાર સેન હતા.

સંઘ લોકસેવા આયોગ — UPSC (અનુ.315-323)

સંઘ લોકસેવા આયોગ (Union Public Service Commission) અનુચ્છેદ 315 હેઠળ રચાયેલ બંધારણીય સંસ્થા છે, જે કેન્દ્ર સરકારની અખિલ ભારતીય સેવાઓ અને કેન્દ્રીય સેવાઓ માટે ભરતી-પરીક્ષાઓ યોજે છે અને નિમણૂક અંગે સલાહ આપે છે.

UPSCના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે. તેમનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની ઉંમર (બેમાંથી જે વહેલું હોય) સુધીનો છે. UPSCના સભ્યોમાંથી ઓછામાં ઓછા અડધા સભ્યો એવા હોવા જોઈએ જેમણે ઓછામાં ઓછા 10 વર્ષ સરકારી સેવા આપી હોય.

દરેક રાજ્યમાં રાજ્ય લોકસેવા આયોગ (State Public Service Commission) હોય છે — ગુજરાતમાં તે ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (GPSC) છે. રાજ્ય આયોગના સભ્યોની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે, પણ તેમને માત્ર રાષ્ટ્રપતિ જ પદ પરથી દૂર કરી શકે છે (અનુ.317). બે કે વધુ રાજ્યો માટે સંયુક્ત રાજ્ય આયોગ (Joint SPSC) સંસદ કાયદાથી રચી શકે છે (અનુ.315).

લોકસેવા આયોગ — અનુચ્છેદો

અનુચ્છેદ	જોગવાઇ
315	સંઘ અને રાજ્ય લોકસેવા આયોગની રચના
316	સભ્યોની નિમણૂક અને કાર્યકાળ
317	સભ્યને પદ પરથી દૂર/સ્થગિત કરવા
320	આયોગનાં કાર્યો
321	આયોગનાં કાર્યોનો વિસ્તાર
323	વાર્ષિક અહેવાલ રાષ્ટ્રપતિ/રાજ્યપાલને

GPSC — ગુજરાત

- ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (GPSC) રાજ્યની વર્ગ-1 અને વર્ગ-2 ભરતી-પરીક્ષાઓ યોજે છે.
- રાજ્ય આયોગના સભ્યોની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે, પણ દૂર ફક્ત રાષ્ટ્રપતિ કરી શકે (અનુ.317).
- UPSC/SPSC સભ્યનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ (UPSC) / 62 વર્ષ (SPSC).

નાણાં પંચ (અનુ.280)

નાણાં પંચ (Finance Commission) અનુચ્છેદ 280 હેઠળ રચાયેલ બંધારણીય સંસ્થા છે. તેની રચના રાષ્ટ્રપતિ દર પાંચ વર્ષે (અથવા જરૂર પડ્યે વહેલા) કરે છે. તેનું મુખ્ય કાર્ય કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે કરની આવકની વહેંચણી (vertical devolution) તથા રાજ્યો વચ્ચે વહેંચણી (horizontal devolution) અંગે ભલામણ કરવાનું છે.

નાણાં પંચમાં એક અધ્યક્ષ અને ચાર અન્ય સભ્યો હોય છે — એમ કુલ પાંચ સભ્યો — જેમની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે. તેમની લાયકાત અને પસંદગીની રીત સંસદ કાયદાથી નક્કી કરે છે.

નાણાં પંચ કેન્દ્ર-રાજ્ય નાણાકીય સંબંધોને સંતુલિત કરતું હોવાથી તેને 'સંઘીય ભારતનું સંતુલન-ચક્ર' પણ કહેવાય છે. ભારતનું પ્રથમ નાણાં પંચ 1951માં કે.સી. નિયોગીની અધ્યક્ષતામાં રચાયું હતું. તે કરની વહેંચણી ઉપરાંત રાજ્યોને સહાયક અનુદાન (grants-in-aid) અને પંચાયત/નગરપાલિકાઓના સંસાધનો વધારવાનાં પગલાં અંગે પણ ભલામણ કરે છે.

નાણાં પંચ — મુખ્ય તથ્યો

બાબત	વિગત
અનુચ્છેદ	280
કોણ રચે	રાષ્ટ્રપતિ
આવર્તન	દર 5 વર્ષે
રચના	1 અધ્યક્ષ + 4 સભ્યો
મુખ્ય કાર્ય	કેન્દ્ર-રાજ્ય કર-વહેંચણીની ભલામણ
પ્રથમ નાણાં પંચ	1951 (કે.સી. નિયોગી)

ભલામણનું સ્વરૂપ

- નાણાં પંચની ભલામણો સલાહકારી (advisory) છે — સરકાર પર બંધનકારક નથી.
- પંચ વાર્ષિક નહીં, પણ સામાન્ય રીતે 5 વર્ષના ગાળા માટે ભલામણ આપે છે.
- 15મા નાણાં પંચના અધ્યક્ષ એન.કે. સિંહ હતા.

નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક — CAG (અનુ.148)

ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક (Comptroller and Auditor General) અનુચ્છેદ 148 હેઠળ રચાયેલ બંધારણીય પદ છે. CAG કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોના હિસાબોનું ઓડિટ કરે છે, તેથી તેને 'જાહેર ભંડોળનો રક્ષક' (Guardian of the Public Purse) કહેવાય છે.

CAGની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે. તેમનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની ઉંમર (બેમાંથી જે વહેલું હોય) સુધીનો છે. CAGને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ જેવી જ રીતે — સંસદના મહાભિયોગ જેવી પ્રક્રિયાથી — પદ પરથી દૂર કરી શકાય છે; નિવૃત્તિ બાદ તેઓ કેન્દ્ર કે રાજ્ય હેઠળ બીજું કોઈ પદ ધારણ કરી શકતા નથી.

બંધારણ-નિર્માતા ડૉ. બી.આર. આંબેડકરે CAGને બંધારણ હેઠળનો સૌથી મહત્વનો અધિકારી ગણાવ્યો હતો. CAGના ઓડિટ-અહેવાલો રાષ્ટ્રપતિ/રાજ્યપાલને રજૂ થાય છે અને સંસદ/વિધાનસભાની જાહેર હિસાબ સમિતિ (Public Accounts Committee) સમક્ષ તપાસાય છે. ભારતના પ્રથમ CAG વી. નરહરિ રાવ હતા.

CAG — મુખ્ય તથ્યો

બાબત	વિગત
અનુચ્છેદ	148
નિમણૂક	રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા
કાર્યકાળ	6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની ઉંમર
પદ-મુક્તિ	મહાભિયોગ જેવી પ્રક્રિયા (SC ન્યાયાધીશ સમાન)
ઉપનામ	જાહેર ભંડોળનો રક્ષક
પ્રથમ CAG	વી. નરહરિ રાવ

મહત્વનું

- CAGનો પગાર ભારતના સંચિત નિધિ (Consolidated Fund of India)માંથી અપાય છે — મત માટે મૂકાતો નથી.
- CAGના અહેવાલની તપાસ સંસદની જાહેર હિસાબ સમિતિ (PAC) કરે છે.
- નિવૃત્તિ બાદ CAG સરકાર હેઠળ બીજું પદ ધારણ કરી શકતા નથી.

ભારતના મહાન્યાયવાદી અને મહાસોલિસિટર (અનુ.76)

ભારતના મહાન્યાયવાદી / એટર્ની જનરલ (Attorney General of India) અનુચ્છેદ 76 હેઠળ રચાયેલ બંધારણીય પદ છે. તેઓ દેશના સર્વોચ્ચ કાયદા-અધિકારી છે અને કેન્દ્ર સરકારને કાનૂની બાબતોમાં સલાહ આપે છે.

મહાન્યાયવાદીની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે. તેઓ રાષ્ટ્રપતિની 'મરજી પર્યંત' (during the pleasure of the President) પદ ધારણ કરે છે — એટલે કે કોઈ નિશ્ચિત કાર્યકાળ બંધારણમાં દર્શાવેલ નથી. તેમની લાયકાત સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ જેવી જ હોવી જરૂરી છે. તેઓ સંસદની કાર્યવાહીમાં ભાગ લઈ શકે છે અને બોલી શકે છે, પણ મત આપી શકતા નથી.

મહાન્યાયવાદીને મદદ કરવા માટે ભારતના મહાસોલિસિટર (Solicitor General of India) અને વધારાના સોલિસિટર જનરલ હોય છે. નોંધનીય છે કે મહાસોલિસિટરનું પદ બંધારણીય નથી — તે વૈધાનિક/કારોબારી પદ છે, જ્યારે મહાન્યાયવાદીનું પદ બંધારણીય (અનુ.76) છે. ભારતના પ્રથમ મહાન્યાયવાદી એમ.સી. સેતલવાડ હતા.

મહાન્યાયવાદી — મુખ્ય તથ્યો

બાબત	વિગત
અનુચ્છેદ	76
નિમણૂક	રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા
કાર્યકાળ	રાષ્ટ્રપતિની મરજી પર્યંત
લાયકાત	SC ન્યાયાધીશ જેવી
દરજ્જો	દેશનો સર્વોચ્ચ કાયદા-અધિકારી
પ્રથમ AG	એમ.સી. સેતલવાડ

બંધારણીય vs બિન-બંધારણીય

- મહાન્યાયવાદી (AG) = બંધારણીય પદ (અનુ.76).
- મહાસોલિસિટર (SG) અને વધારાના સોલિસિટર = બંધારણીય પદ નથી.
- AG સંસદમાં બોલી શકે પણ મત આપી શકતા નથી; રાજ્ય સ્તરે સમકક્ષ પદ એડ્વોકેટ જનરલ (અનુ.165).

અનુસૂચિત જાતિ, જનજાતિ અને પછાત વર્ગ પંચ (338, 338A, 338B)

રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ પંચ (National Commission for Scheduled Castes) અનુચ્છેદ 338 હેઠળ રચાયેલ બંધારણીય સંસ્થા છે, જે અનુસૂચિત જાતિ માટેના બંધારણીય રક્ષણોની દેખરેખ રાખે છે. 89મા બંધારણ-સુધારા (2003) દ્વારા અગાઉનું સંયુક્ત પંચ વિભાજિત કરી SC અને ST માટે અલગ-અલગ પંચ બનાવાયાં.

રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ પંચ (National Commission for Scheduled Tribes) અનુચ્છેદ 338A હેઠળ રચાયેલ બંધારણીય સંસ્થા છે, જે અનુસૂચિત જનજાતિ સમુદાયોના હિતો અને બંધારણીય રક્ષણોની દેખરેખ રાખે છે.

રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ પંચ (National Commission for Backward Classes) ને 102મા બંધારણ-સુધારા (2018) દ્વારા અનુચ્છેદ 338B ઉમેરીને બંધારણીય દરજ્જો અપાયો. અગાઉ તે કાયદાકીય સંસ્થા હતી. આ ત્રણેય પંચોમાં એક અધ્યક્ષ, એક ઉપાધ્યક્ષ અને ત્રણ અન્ય સભ્યો હોય છે, જેમની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

જાતિ/જનજાતિ/પછાત વર્ગ પંચ

પંચ	અનુચ્છેદ	નોંધ
રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ પંચ	338	89મા સુધારાથી અલગ (2003)
રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ પંચ	338A	89મા સુધારાથી ઉમેરાયું (2003)
રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ પંચ	338B	102મા સુધારાથી બંધારણીય (2018)

મહત્વનું

- 338 = SC પંચ, 338A = ST પંચ, 338B = પછાત વર્ગ (OBC) પંચ — ક્રમ યાદ રાખો.
- ત્રણેય પંચ: 1 અધ્યક્ષ + 1 ઉપાધ્યક્ષ + 3 સભ્યો, રાષ્ટ્રપતિ નિમે.
- 102મા સુધારાથી NCBCને બંધારણીય દરજ્જો મળ્યો (અગાઉ કાયદાકીય).

ભાષાકીય લઘુમતી માટે વિશેષ અધિકારી (અનુ.350B)

ભાષાકીય લઘુમતીઓ માટેના વિશેષ અધિકારી (Special Officer for Linguistic Minorities) ની જોગવાઈ અનુચ્છેદ 350B હેઠળ છે. આ પદ મૂળ બંધારણમાં ન હતું — તે 7મા બંધારણ-સુધારા (1956) દ્વારા ઉમેરાયું.

આ વિશેષ અધિકારીની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે. તેમનું મુખ્ય કાર્ય ભાષાકીય લઘુમતીઓ માટે બંધારણ હેઠળ આપવામાં આવેલા રક્ષણોના અમલની તપાસ કરવી અને તે અંગે રાષ્ટ્રપતિને અહેવાલ આપવાનું છે. આ અધિકારી 'ભાષાકીય લઘુમતી પંચ' તરીકે પણ ઓળખાય છે.

વિશેષ અધિકારી પોતાનો અહેવાલ રાષ્ટ્રપતિને રજૂ કરે છે, જે પછી સંસદનાં બંને ગૃહો સમક્ષ રજૂ થાય છે અને સંબંધિત રાજ્ય સરકારોને મોકલાય છે. આ વ્યવસ્થા ભાષાકીય વૈવિધ્ય ધરાવતા ભારતમાં લઘુમતી ભાષાઓના રક્ષણ માટે મહત્વની છે.

ભાષાકીય લઘુમતી અધિકારી — તથ્યો

બાબત	વિગત
અનુચ્છેદ	350B
ઉમેરો	7મા સુધારા (1956)
નિમણૂક	રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા
કાર્ય	ભાષાકીય લઘુમતી રક્ષણોની તપાસ
અહેવાલ	રાષ્ટ્રપતિને → સંસદ સમક્ષ

સંબંધિત અનુચ્છેદ

- અનુ.350A: પ્રાથમિક સ્તરે માતૃભાષામાં શિક્ષણની સવલત.
- અનુ.350B: ભાષાકીય લઘુમતી માટે વિશેષ અધિકારી.
- બંને જોગવાઈ 7મા બંધારણ-સુધારા (1956)થી ઉમેરાઈ.

GST પરિષદ (અનુ.279A)

વસ્તુ અને સેવા કર પરિષદ / GST પરિષદ (Goods and Services Tax Council) અનુચ્છેદ 279A હેઠળ રચાયેલ બંધારણીય સંસ્થા છે. તેને 101મા બંધારણ-સુધારા (2016) દ્વારા ઉમેરવામાં આવી, જે GST પ્રણાલીના અમલ માટેનો સુધારો હતો.

GST પરિષદની રચના રાષ્ટ્રપતિ કરે છે અને તેના અધ્યક્ષ કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી હોય છે. તેના સભ્યોમાં કેન્દ્રીય નાણાં રાજ્ય મંત્રી તથા દરેક રાજ્યના નાણાં/કરવેરા મંત્રી (અથવા નામાંકિત મંત્રી) સામેલ હોય છે. તે GSTના દર, મુક્તિ, થ્રેશોલ્ડ અને કાયદાઓ અંગે કેન્દ્ર અને રાજ્યોને ભલામણ કરે છે.

GST પરિષદ સહકારી સંઘવાદ (cooperative federalism)નું ઉત્તમ ઉદાહરણ ગણાય છે કારણ કે તેમાં કેન્દ્ર અને રાજ્યો સંયુક્ત રીતે કર-નીતિ નક્કી કરે છે. નિર્ણયો માટે ઓછામાં ઓછા 3/4 (75%) મતભારની જરૂર પડે છે — જેમાં કેન્દ્રનો મતભાર 1/3 અને બધાં રાજ્યોનો સંયુક્ત મતભાર 2/3 હોય છે.

GST પરિષદ — મુખ્ય તથ્યો

બાબત	વિગત
અનુચ્છેદ	279A
ઉમેરો	101મા સુધારા (2016)
અધ્યક્ષ	કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી
કોણ રચે	રાષ્ટ્રપતિ

બાબત	વિગત
નિર્ણય માટે મત	3/4 (75%) મતભાર
કેન્દ્ર : રાજ્યો મતભાર	1/3 : 2/3

મહત્વનું

- GST પરિષદ = સહકારી સંઘવાદનું ઉદાહરણ; નવી બંધારણીય સંસ્થા (2016).
- અધ્યક્ષ કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી; દરેક રાજ્યનો નાણાં મંત્રી સભ્ય.
- GST 1 જુલાઈ 2017થી અમલમાં આવ્યો ('એક રાષ્ટ્ર, એક કર').

બંધારણીય સંસ્થાઓ અને અનુચ્છેદ — સારસંગ્રહ

પરીક્ષામાં અનુચ્છેદ-સંખ્યા અને સંબંધિત સંસ્થા જોડવાના પ્રશ્નો વારંવાર પૂછાય છે, તેથી નીચેનો સારસંગ્રહ ખાસ યાદ રાખવો. દરેક સંસ્થાનો અનુચ્છેદ અને તેનું મુખ્ય કાર્ય સ્પષ્ટ રીતે જોડવાનું શીખવું જરૂરી છે.

ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવી જોડીઓ: 324 = ચૂંટણી પંચ, 280 = નાણાં પંચ, 148 = CAG, 76 = મહાન્યાયવાદી, 315 = UPSC, 338 = SC પંચ, 279A = GST પરિષદ. આ સાત જોડીઓ સૌથી વધુ પૂછાય છે.

બંધારણીય સંસ્થા ↔ અનુચ્છેદ

અનુચ્છેદ	સંસ્થા / પદ
76	મહાન્યાયવાદી (એટર્ની જનરલ)
148	નિયંત્રક-મહાલેખા પરીક્ષક (CAG)
165	એડ્વોકેટ જનરલ (રાજ્ય)
280	નાણાં પંચ
315	સંઘ/રાજ્ય લોકસેવા આયોગ (UPSC/SPSC)
324	ભારતનું ચૂંટણી પંચ
338 / 338A / 338B	SC પંચ / ST પંચ / પછાત વર્ગ પંચ
350B	ભાષાકીય લઘુમતી વિશેષ અધિકારી
279A	GST પરિષદ

નિમણૂક કરનાર — એક નજરમાં

- રાષ્ટ્રપતિ નિમે: CEC, UPSC, નાણાં પંચ, CAG, મહાન્યાયવાદી, SC/ST/OBC પંચ, GST પરિષદ.
- રાજ્યપાલ નિમે: SPSC સભ્યો, એડ્વોકેટ જનરલ — પણ SPSC સભ્યને દૂર ફક્ત રાષ્ટ્રપતિ કરે.
- મહાભિયોગ જેવી પ્રક્રિયાથી દૂર: CEC અને CAG (SC ન્યાયાધીશ સમાન સંરક્ષણ).

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

BMC જુનિયર ક્લાર્ક 2026

1 **ભારતના બંધારણના કયા ભાગમાં CAG ની જોગવાઇ કરવામાં આવ્યો છે ?**

(A) ભાગ 5, અનુચ્છેદ 148 થી 151 | (B) ભાગ 5, અનુચ્છેદ 147 થી 151 | (C) ભાગ 5, અનુચ્છેદ 148 થી 152 | (D) આપેલ પૈકી એકપણ નહીં

✓ **જવાબ:** (A) ભાગ 5, અનુચ્છેદ 148 થી 151

GPSSB મદદનીશ ઈજનેર (સિવિલ) 2025

2 **ભારતમાં કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે નાણાકીય સંસાધનોના વિતરણની ભલામણ નીચેનામાંથી કઈ બંધારણીય સંસ્થા કરે છે?**

(A) આયોજન પંચ | (B) નીતિ આયોગ | **(C) નાણાં પંચ** | (D) ભારતીય રિઝર્વ બેંક

✓ **જવાબ:** (C) નાણાં પંચ

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2014

3 **CAG (કૉમ્પ્ટ્રોલર અને ઓડિટર જનરલ)ની નિમણૂકના સંદર્ભમાં કયું વિધાન બંધબેસતું નથી ?**

(A) કલમ 148 નીચે નિમણૂક થાય છે. | (B) સરકારનાં નાણાકીય હિસાબોની ચકાસણી કરે છે. | **(C) તેમનું પદ હાઇકોર્ટ જજ સમકક્ષ હોય છે.** | (D) કાર્યકાળ 5 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની વય હોય છે.

✓ **જવાબ:** (C) તેમનું પદ હાઇકોર્ટ જજ સમકક્ષ હોય છે.

GSSSB ખેતી મદદનીશ (સંવર્ગ 261) 2025

4 **ભારતમાં કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે નાણાકીય સંસાધનોના વિતરણની ભલામણ કરવા માટે નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થાની રચના કરવામાં આવી છે?**

(A) નીતિ આયોગ | (B) આયોજન પંચ | **(C) નાણા પંચ** | (D) આંતર-રાજ્ય પરિષદ

✓ **જવાબ:** (C) નાણા પંચ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

5 **ભારતમાં એટર્ની જનરલની નિમણૂક માટે શું હોવું જરૂરી છે?**

(A) પાંચ વર્ષ - વડી અદાલતના ન્યાયાધીશ | (B) 10 વર્ષનો જિલ્લા અદાલતમાં વકીલાતનો અનુભવ | (C) 10 વર્ષનો વડી અદાલતમાં વકીલાતનો અનુભવ | **(D) (A) અને (C) બન્ને હોવા જોઈએ**

✓ **જવાબ:** (D) (A) અને (C) બન્ને હોવા જોઈએ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

6 **કેન્દ્રિય જાહેર સેવા આયોગ (UPSC) પોતાનો વાર્ષિક અહેવાલ કોને સુપરત કરે છે?**

(A) લોકસભાના અધ્યક્ષને | (B) નાણાપંચના અધ્યક્ષને | **(C) રાષ્ટ્રપતિને** | (D) વડાપ્રધાનને

✓ **જવાબ:** (C) રાષ્ટ્રપતિને

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

7 **નાણા પંચની રચના કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે ?**

(A) સુપ્રિમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ | **(B) રાષ્ટ્રપતિ** | (C) વડાપ્રધાન | (D) નાણામંત્રી

✓ **જવાબ:** (B) રાષ્ટ્રપતિ

GSSSB જુનિયર પ્રોસેસ આસિસ્ટન્ટ 2025

8 **સંઘની સેવાઓમાં નિમણૂક માટે કઈ સંસ્થા પરીક્ષાઓનું આયોજન કરે છે?**

(A) ભારતનું ચૂંટણી પંચ | (B) નીતિ આયોગ | **(C) યુનિયન પબ્લિક સર્વિસ કમિશન** | (D) કોમ્પ્ટ્રોલર અને ઓડિટર જનરલ

✓ **જવાબ:** (C) યુનિયન પબ્લિક સર્વિસ કમિશન

GSSSB લેબોરેટરી ટેક્નિશિયન 2025

9 **Which of the following bodies is responsible for the conduct of elections in India?**

(A) Union Public Service Commission | **(B) Election Commission of India** | (C) Finance Commission | (D) Comptroller and Auditor General

✓ **જવાબ:** (B) Election Commission of India

ગુજરાત પોલીસ સબ ઇન્સ્પેક્ટર (PSI, બિનહથિયારી) 2022

10 **ભારતીય સંવિધાનના કાયદાની જોગવાઇઓ અનુસાર સંઘના તેમજ રાજ્યોના હિસાબો ભારતના નિયંત્રક મહાલેખા પરીક્ષકની સલાહથી નીચેના પૈકી કોણ ઠરાવે તેવા નમૂનામાં રાખવાના રહેશે?**

(A) નાણાં મંત્રાલય | (B) કોમ્પ્ટ્રોલર ઓડિટર જનરલ | **(C) રાષ્ટ્રપતિ** | (D) લોકસભા

✓ **જવાબ:** (C) રાષ્ટ્રપતિ

GSSSB સિનિયર ક્લાર્ક 2016

11 **ભારતના કોમ્પ્ટ્રોલર અને ઓડિટર જનરલની નિમણૂક કોણ કરે છે?**

(A) નાણાં મંત્રી | (B) કાયદા મંત્રી | (C) પ્રધાન મંત્રી | **(D) રાષ્ટ્રપતિ**

✓ **જવાબ:** (D) રાષ્ટ્રપતિ

GSSSB સબ એકાઉન્ટન્ટ / સબ ઓડિટર 2017

12 કોમ્પ્ટ્રોલર એન્ડ ઓડીટર જનરલ ઓફ ઇન્ડિયાની નિમણૂંક ..... દ્વારા કરવામાં આવે છે.

(A) નાણાં મંત્રી | (B) વડાપ્રધાન | **(C) રાષ્ટ્રપતિ** | (D) ઉપરોક્ત પૈકી એકપણ નહી

✓ **જવાબ:** (C) રાષ્ટ્રપતિ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

13 'ભારતના એક નિયંત્રક-મહાલેખા પરીક્ષક રહેશે' આ જોગવાઇ ભારતીય સંવિધાનના ક્યા આર્ટિકલમાં કરવામાં આવેલ છે?

(A) આર્ટિકલ-148 | (B) આર્ટિકલ-145 | (C) આર્ટિકલ-151 | (D) આર્ટિકલ-143

✓ **જવાબ:** (A) આર્ટિકલ-148

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

14 ભારતના બંધારણ મુજબ ભારતના નિયંત્રક-મહાલેખા પરીક્ષક ....

(A) તેઓનો કાર્યકાળ સમાપ્ત થયા પછી જ પદ પરથી દૂર કરી શકાય. | (B) રાષ્ટ્રપતિની ઈચ્છા અનુસાર પદ ધારણ કરશે.

(C) સંસદ દ્વારા સાધારણ બહુમતિથી દૂર કરી શકાય. | **(D) સંસદ દ્વારા વિશેષ બહુમતિથી દૂર કરી શકાય.**

✓ **જવાબ:** (D) સંસદ દ્વારા વિશેષ બહુમતિથી દૂર કરી શકાય.

GSSSB સબ એકાઉન્ટન્ટ / સબ ઓડિટર 2017

15 રાજ્યમાં જિલ્લાઓ સંબંધી ભારતના કોમ્પ્ટ્રોલર અને ઓડીટર જનરલના રિપોર્ટ રાજ્યના રાજ્યપાલ સમક્ષ રજૂ કરવા અને રાજ્ય વિધાનસભા સમક્ષ મૂકવાની જોગવાઇ બંધારણની કઇ કલમ હેઠળની છે?

(A) 148 | (B) 150 | (C) 151 (1) | **(D) 151 (2)**

✓ **જવાબ:** (D) 151 (2)

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

16 સંઘ અને રાજ્યોનાં લોક સેવા આયોગની રચના અંગેની જોગવાઇ કરતો ભારતીય સંવિધાનનો આર્ટિકલ જણાવો.

(A) આર્ટિકલ-311 | (B) આર્ટિકલ-317 | **(C) આર્ટિકલ-315** | (D) આર્ટિકલ-322

✓ **જવાબ:** (C) આર્ટિકલ-315

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

17 રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા એટર્ની જનરલની નિમણૂક બંધારણના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ કરવામાં આવે છે ?

(A) અનુચ્છેદ 73 | (B) અનુચ્છેદ 74 | (C) અનુચ્છેદ 75 | **(D) અનુચ્છેદ 76**

✓ **જવાબ:** (D) અનુચ્છેદ 76

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

18 **નીચે પૈકી કઈ સેવા અખિલ ભારતીય સેવા નથી ?**

(A) ભારતીય પ્રશાસનિક સેવા | (B) ભારતીય પોલીસ સેવા | **(C) ભારતીય વિદેશ સેવા** | (D) ભારતીય વન સેવા

✓ **જવાબ:** (C) ભારતીય વિદેશ સેવા

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ભારતના ચૂંટણી પંચની જોગવાઇ બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ.324 | (B) અનુ.280 | (C) અનુ.148 | (D) અનુ.76

ઉકેલ: ભારતનું ચૂંટણી પંચ અનુચ્છેદ 324 હેઠળ રચાયેલ સ્વતંત્ર બંધારણીય સંસ્થા છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **નાણાં પંચ (Finance Commission) ની રચના કોણ કરે છે?**

(A) વડાપ્રધાન | **(B) રાષ્ટ્રપતિ** | (C) નાણાં મંત્રી | (D) સંસદ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 280 મુજબ નાણાં પંચની રચના રાષ્ટ્રપતિ દર પાંચ વર્ષે કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક (CAG) ની જોગવાઇ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ.148 | (B) અનુ.280 | (C) અનુ.324 | (D) અનુ.315

ઉકેલ: CAG અનુચ્છેદ 148 હેઠળ રચાયેલ બંધારણીય પદ છે, જેને 'જાહેર ભંડોળનો રક્ષક' કહે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર (CEC) નો કાર્યકાળ કેટલો છે?**

(A) 5 વર્ષ અથવા 62 વર્ષ | **(B) 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ** | (C) 6 વર્ષ અથવા 62 વર્ષ | (D) 5 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ

ઉકેલ: મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનરનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની ઉંમર — બેમાંથી જે વહેલું હોય — સુધીનો છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **ભારતના મહાન્યાયવાદી (Attorney General) ની નિમણૂક કોણ કરે છે?**

(A) વડાપ્રધાન | (B) મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ | **(C) રાષ્ટ્રપતિ** | (D) સંસદ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 76 મુજબ ભારતના મહાન્યાયવાદીની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **GST પરિષદ (GST Council) ની જોગવાઈ બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુ.280 | **(B) અનુ.279A** | (C) અનુ.324 | (D) અનુ.368

ઉકેલ: GST પરિષદ અનુચ્છેદ 279A હેઠળ 101મા બંધારણ-સુધારા (2016)થી રચાયેલ બંધારણીય સંસ્થા છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **સંઘ લોકસેવા આયોગ (UPSC) ની રચના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ થાય છે?**

(A) અનુ.315 | (B) અનુ.324 | (C) અનુ.280 | (D) અનુ.148

ઉકેલ: UPSC અને રાજ્ય લોકસેવા આયોગની રચના અનુચ્છેદ 315 હેઠળ થાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **નાણાં પંચ બંધારણના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાય છે?**

(A) અનુ.270 | **(B) અનુ.280** | (C) અનુ.275 | (D) અનુ.282

ઉકેલ: નાણાં પંચ અનુચ્છેદ 280 હેઠળ રચાય છે, જે કેન્દ્ર-રાજ્ય કર-વહેંચણીની ભલામણ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **CAG ને બંધારણ હેઠળનો 'જાહેર ભંડોળનો રક્ષક' કોણે કહ્યો હતો?**

(A) જવાહરલાલ નહેરુ | **(B) ડૉ. બી.આર. આંબેડકર** | (C) સરદાર પટેલ | (D) રાજેન્દ્ર પ્રસાદ

ઉકેલ: ડૉ. આંબેડકરે CAGને બંધારણ હેઠળનો સૌથી મહત્વનો અધિકારી અને જાહેર ભંડોળનો રક્ષક ગણાવ્યો હતો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **નાણાં પંચની રચના દર કેટલા વર્ષે થાય છે?**

(A) 3 વર્ષે | **(B) 5 વર્ષે** | (C) 6 વર્ષે | (D) 10 વર્ષે

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 280 મુજબ રાષ્ટ્રપતિ સામાન્ય રીતે દર પાંચ વર્ષે નાણાં પંચ રચે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **ભારતના પ્રથમ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર કોણ હતા?**

(A) ટી.એન. શેષન | **(B) સુકુમાર સેન** | (C) વી. નરહરિ રાવ | (D) એમ.સી. સેતલવાડ

ઉકેલ: ભારતના પ્રથમ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર સુકુમાર સેન હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **GST પરિષદના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે?**

(A) વડાપ્રધાન | (B) રાષ્ટ્રપતિ | **(C) કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી** | (D) નાણાં સચિવ

ઉકેલ: GST પરિષદ (અનુ.279A)ના અધ્યક્ષ કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી હોય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ પંચ (NCBC) ને કયા બંધારણ-સુધારાથી બંધારણીય દરજ્જો મળ્યો?

(A) 89મા સુધારા | **(B) 102મા સુધારા** | (C) 73મા સુધારા | (D) 101મા સુધારા

ઉકેલ: 102મા બંધારણ-સુધારા (2018) દ્વારા અનુચ્છેદ 338B ઉમેરી NCBCને બંધારણીય દરજ્જો અપાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા બંધારણીય સંસ્થા નથી?

(A) ચૂંટણી પંચ | (B) નાણાં પંચ | **(C) નીતિ આયોગ** | (D) UPSC

ઉકેલ: નીતિ આયોગ કારોબારી ઠરાવથી રચાયેલ બિન-બંધારણીય સંસ્થા છે; બાકીની ત્રણ બંધારણીય સંસ્થાઓ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 ભારતના મહાન્યાયવાદી પદની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ.76 | (B) અનુ.148 | (C) અનુ.165 | (D) અનુ.324

ઉકેલ: ભારતના મહાન્યાયવાદી (એટર્ની જનરલ) પદની જોગવાઈ અનુચ્છેદ 76માં છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 ભારતના પ્રથમ મહાન્યાયવાદી (Attorney General) કોણ હતા?

(A) એમ.સી. સેતલવાડ | (B) સી.કે. દફતરી | (C) વી. નરહરિ રાવ | (D) સુકુમાર સેન

ઉકેલ: ભારતના પ્રથમ મહાન્યાયવાદી એમ.સી. સેતલવાડ હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 રાજ્ય લોકસેવા આયોગ (SPSC) ના સભ્યને પદ પરથી કોણ દૂર કરી શકે છે?

(A) રાજ્યપાલ | (B) મુખ્યમંત્રી | **(C) રાષ્ટ્રપતિ** | (D) વિધાનસભા

ઉકેલ: અનુ.317 મુજબ SPSC સભ્યની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે, પણ દૂર ફક્ત રાષ્ટ્રપતિ જ કરી શકે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 ભારતના CAG ની નિમણૂક કોણ કરે છે?

(A) વડાપ્રધાન | **(B) રાષ્ટ્રપતિ** | (C) નાણાં મંત્રી | (D) સંસદ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 148 મુજબ CAGની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 ભારતના પ્રથમ CAG કોણ હતા?

(A) એમ.સી. સેતલવાડ | **(B) વી. નરહરિ રાવ** | (C) સુકુમાર સેન | (D) કે.સી. નિયોગી

ઉકેલ: ભારતના પ્રથમ નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક (CAG) વી. નરહરિ રાવ હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ પંચ (NCST) કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાય છે?

(A) અનુ.338 | **(B) અનુ.338A** | (C) અનુ.338B | (D) અનુ.339

ઉકેલ: રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જનજાતિ પંચ અનુચ્છેદ 338A હેઠળ રચાય છે (89મા સુધારાથી અલગ).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 ભાષાકીય લઘુમતી માટેના વિશેષ અધિકારીની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ.350A | **(B) અનુ.350B** | (C) અનુ.343 | (D) અનુ.351

ઉકેલ: ભાષાકીય લઘુમતી માટેના વિશેષ અધિકારીની જોગવાઈ અનુચ્છેદ 350B (7મા સુધારા, 1956)માં છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 પ્રથમ નાણાં પંચના અધ્યક્ષ કોણ હતા?

(A) કે.સી. નિયોગી | (B) એન.કે. સિંહ | (C) વાય.વી. રેડ્ડી | (D) સી. રંગરાજન

ઉકેલ: ભારતનું પ્રથમ નાણાં પંચ 1951માં કે.સી. નિયોગીની અધ્યક્ષતામાં રચાયું હતું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 GST પરિષદમાં નિર્ણય લેવા માટે કેટલા મતભારની જરૂર પડે છે?

(A) 1/2 (50%) | (B) 2/3 (66%) | **(C) 3/4 (75%)** | (D) સર્વાનુમતે

ઉકેલ: GST પરિષદમાં નિર્ણય માટે ઓછામાં ઓછા 3/4 (75%) મતભારની જરૂર પડે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 UPSCના સભ્યનો કાર્યકાળ કેટલો છે?

(A) 5 વર્ષ અથવા 60 વર્ષ | **(B) 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ** | (C) 6 વર્ષ અથવા 62 વર્ષ | (D) 5 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ

ઉકેલ: UPSC સભ્યનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની ઉંમર — બેમાંથી જે વહેલું હોય — સુધીનો છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ પંચ કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાય છે?

(A) અનુ.338 | (B) અનુ.338A | (C) અનુ.338B | (D) અનુ.341

ઉકેલ: રાષ્ટ્રીય અનુસૂચિત જાતિ પંચ અનુચ્છેદ 338 હેઠળ રચાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 નીચેનામાંથી કયું પદ બંધારણીય નથી?

(A) મહાન્યાયવાદી | **(B) ભારતના મહાસોલિસિટર** | (C) CAG | (D) મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર

ઉકેલ: મહાસોલિસિટર (Solicitor General) બંધારણીય પદ નથી; મહાન્યાયવાદી (અનુ.76) બંધારણીય પદ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (GPSC) ના સભ્યોની નિમણૂક કોણ કરે છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિ | **(B) રાજ્યપાલ** | (C) મુખ્યમંત્રી | (D) UPSC

ઉકેલ: રાજ્ય લોકસેવા આયોગ (GPSC)ના સભ્યોની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે, જોકે દૂર ફક્ત રાષ્ટ્રપતિ કરી શકે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનરને પદ પરથી કઈ રીતે દૂર કરી શકાય છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિની મરજીથી | (B) વડાપ્રધાનની ભલામણથી | **(C) મહાભિયોગ જેવી પ્રક્રિયાથી** | (D) ચૂંટણી પંચના ઠરાવથી

ઉકેલ: CECને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ જેવી જ મહાભિયોગ પ્રક્રિયાથી જ દૂર કરી શકાય, જે તેમની સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **GST પરિષદ કયા બંધારણ-સુધારાથી અસ્તિત્વમાં આવી?**

(A) 99મા સુધારા | (B) 100મા સુધારા | **(C) 101મા સુધારા** | (D) 102મા સુધારા

ઉકેલ: GST પરિષદ (અનુ.279A) 101મા બંધારણ-સુધારા (2016)થી અસ્તિત્વમાં આવી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **CAGનો કાર્યકાળ કેટલો છે?**

(A) 5 વર્ષ | **(B) 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ** | (C) 6 વર્ષ અથવા 62 વર્ષ | (D) રાષ્ટ્રપતિની મરજી પર્યંત

ઉકેલ: CAGનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની ઉંમર — બેમાંથી જે વહેલું હોય — સુધીનો છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **ભારતના મહાન્યાયવાદી પોતાનો કાર્યકાળ કેવી રીતે ધારણ કરે છે?**

(A) 6 વર્ષ માટે | (B) 5 વર્ષ માટે | **(C) રાષ્ટ્રપતિની મરજી પર્યંત** | (D) 65 વર્ષ સુધી

ઉકેલ: મહાન્યાયવાદી રાષ્ટ્રપતિની મરજી પર્યંત પદ ધારણ કરે છે; બંધારણમાં નિશ્ચિત કાર્યકાળ દર્શાવેલ નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **નાણાં પંચનું મુખ્ય કાર્ય શું છે?**

(A) ચૂંટણી યોજવી | **(B) કેન્દ્ર-રાજ્ય કર-વહેંચણીની ભલામણ** | (C) હિસાબોનું ઓડિટ | (D) ભરતી-પરીક્ષા

ઉકેલ: નાણાં પંચ (અનુ.280) કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે કરની આવકની વહેંચણી અંગે ભલામણ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **ભારતમાં પ્રથમ વખત ચૂંટણી પંચ ક્યારથી બહુ-સભ્ય પંચ બન્યું?**

(A) 1950 | **(B) 1989** | (C) 1991 | (D) 1993

ઉકેલ: 1989માં પ્રથમ વખત ચૂંટણી પંચ બહુ-સભ્ય પંચ બન્યું; હાલમાં તે ત્રણ સભ્યોનું પંચ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **નાણાં પંચની ભલામણોનું સ્વરૂપ કેવું છે?**

(A) બંધનકારક | **(B) સલાહકારી** | (C) ન્યાયિક | (D) વૈધાનિક

ઉકેલ: નાણાં પંચની ભલામણો સલાહકારી છે — સરકાર પર બંધનકારક નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 **CAGના ઓડિટ-અહેવાલની તપાસ સંસદની કઈ સમિતિ કરે છે?**

(A) પ્રાક્કલન સમિતિ | **(B) જાહેર હિસાબ સમિતિ (PAC)** | (C) જાહેર સાહસ સમિતિ | (D) નિયમ સમિતિ

ઉકેલ: CAGના અહેવાલની તપાસ સંસદની જાહેર હિસાબ સમિતિ (Public Accounts Committee) કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

36 **ભાષાકીય લઘુમતી માટેના વિશેષ અધિકારીની નિમણૂક કોણ કરે છે?**

(A) રાજ્યપાલ | (B) વડાપ્રધાન | **(C) રાષ્ટ્રપતિ** | (D) ગૃહ મંત્રી

ઉકેલ: અનુ.350B મુજબ ભાષાકીય લઘુમતી માટેના વિશેષ અધિકારીની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

✏️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. ભારતનું ચૂંટણી પંચ કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાય છે?
(A) અનુ.324 (B) અનુ.280 (C) અનુ.148 (D) અનુ.76

2. નાણાં પંચ કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાય છે?
(A) અનુ.280 (B) અનુ.324 (C) અનુ.148 (D) અનુ.315

3. CAGની નિમણૂક કોણ કરે છે?
(A) વડાપ્રધાન (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) નાણાં મંત્રી (D) સંસદ

4. ભારતના મહાન્યાયવાદી પદની જોગવાઇ કયા અનુચ્છેદમાં છે?
(A) અનુ.76 (B) અનુ.148 (C) અનુ.280 (D) અનુ.324

5. GST પરિષદના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે?
(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી (D) નાણાં સચિવ

6. CAG ને કયા ઉપનામથી ઓળખવામાં આવે છે?
(A) જાહેર ભંડોળનો રક્ષક (B) બંધારણનો રક્ષક (C) લોકશાહીનો રક્ષક (D) સંઘવાદનો રક્ષક

7. નાણાં પંચની રચના કોણ કરે છે?
(A) સંસદ (B) વડાપ્રધાન (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) નાણાં મંત્રી

8. UPSC કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાય છે?
(A) અનુ.315 (B) અનુ.324 (C) અનુ.280 (D) અનુ.148

9. નીચેનામાંથી કઈ બંધારણીય સંસ્થા નથી?
(A) ચૂંટણી પંચ (B) નીતિ આયોગ (C) CAG (D) નાણાં પંચ

10. GST પરિષદ કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાય છે?
(A) અનુ.279A (B) અનુ.280 (C) અનુ.324 (D) અનુ.368

11. નાણાં પંચ સામાન્ય રીતે દર કેટલા વર્ષે રચાય છે?
(A) દર 3 વર્ષે (B) દર 5 વર્ષે (C) દર 6 વર્ષે (D) દર 10 વર્ષે

12. મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનરની નિમણૂક કોણ કરે છે?
(A) વડાપ્રધાન (B) રાષ્ટ્રપતિ (C) મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ (D) સંસદ

🟡 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનરનો કાર્યકાળ કેટલો છે?
(A) 5 વર્ષ અથવા 62 વર્ષ (B) 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ (C) 6 વર્ષ અથવા 62 વર્ષ (D) 5 વર્ષ અથવા 60 વર્ષ

14. રાજ્ય લોકસેવા આયોગ (SPSC)ના સભ્યને પદ પરથી કોણ દૂર કરી શકે છે?
(A) રાજ્યપાલ (B) મુખ્યમંત્રી (C) રાષ્ટ્રપતિ (D) વિધાનસભા

15. રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ પંચ (NCBC) કયા અનુચ્છેદ હેઠળ આવે છે?
(A) અનુ.338 (B) અનુ.338A (C) અનુ.338B (D) અનુ.340

16. ભારતના પ્રથમ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર કોણ હતા?
(A) ટી.એન. શેષન (B) સુકુમાર સેન (C) વી. નરહરિ રાવ (D) આર.કે. ત્રિવેદી

17. GST પરિષદમાં નિર્ણય માટે કેટલા મતભારની જરૂર પડે છે?
(A) 1/2 (50%) (B) 2/3 (66%) (C) 3/4 (75%) (D) સર્વાનુમતે

18. ભારતના પ્રથમ મહાન્યાયવાદી કોણ હતા?
(A) એમ.સી. સેતલવાડ (B) સી.કે. દફતરી (C) નિરેન દે (D) સોલી સોરાબજી

19. ભાષાકીય લઘુમતી માટેના વિશેષ અધિકારીની જોગવાઇ કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ.350A (B) અનુ.350B (C) અનુ.343 (D) અનુ.347

20. નાણાં પંચમાં અધ્યક્ષ સહિત કુલ કેટલા સભ્યો હોય છે?

(A) 3 (B) 4 (C) 5 (D) 7

21. SC/ST પંચને અલગ-અલગ કયા બંધારણ-સુધારાથી કરવામાં આવ્યા?

(A) 86મા સુધારા (B) 89મા સુધારા (C) 73મા સુધારા (D) 102મા સુધારા

22. ભારતના મહાન્યાયવાદી પોતાનો કાર્યકાળ કેવી રીતે ધારણ કરે છે?

(A) 6 વર્ષ માટે (B) 5 વર્ષ માટે (C) 65 વર્ષ સુધી (D) રાષ્ટ્રપતિની મરજી પર્યંત

23. નીચેનામાંથી કયું પદ બંધારણીય નથી?

(A) મહાન્યાયવાદી (B) ભારતના મહાસોલિસિટર (C) CAG (D) મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર

24. CAGનો કાર્યકાળ કેટલો છે?

(A) 5 વર્ષ (B) 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ (C) 6 વર્ષ અથવા 62 વર્ષ (D) રાષ્ટ્રપતિની મરજી પર્યંત

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા કાયદાકીય (statutory) સંસ્થા છે, બંધારણીય નથી?

(A) નાણાં પંચ (B) રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર પંચ (NHRC) (C) CAG (D) ચૂંટણી પંચ

26. નીચે પૈકી કઇ જોડી સાચી છે?

(A) અનુ.280 — ચૂંટણી પંચ (B) અનુ.324 — નાણાં પંચ (C) અનુ.148 — CAG (D) અનુ.76 — UPSC

27. GST પરિષદમાં કેન્દ્ર અને બધાં રાજ્યોનો મતભાર અનુક્રમે કેટલો છે?

(A) 1/2 : 1/2 (B) 1/3 : 2/3 (C) 2/3 : 1/3 (D) 1/4 : 3/4

28. નીચેનામાંથી કોને સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ જેવી મહાભિયોગ પ્રક્રિયાથી જ દૂર કરી શકાય?

(A) માત્ર CAG (B) માત્ર CEC (C) CEC અને CAG બંને (D) મહાન્યાયવાદી

29. નીચે પૈકી કયા અનુચ્છેદ-સંસ્થા જોડમાં ભૂલ છે?

(A) 338A — ST પંચ (B) 279A — GST પરિષદ (C) 350B — ભાષાકીય લઘુમતી અધિકારી (D) 315 — નાણાં પંચ

30. રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ પંચ (NCBC)ને બંધારણીય દરજ્જો અપાવનાર સુધારો અને અનુચ્છેદ કયા છે?

(A) 89મા સુધારા — 338A (B) 102મા સુધારા — 338B (C) 101મા સુધારા — 279A (D) 73મા સુધારા — 243

31. નીચે પૈકી કઈ સંસ્થાની ભલામણો સરકાર પર બંધનકારક નથી (સલાહકારી છે)?

(A) ચૂંટણી પંચ (B) નાણાં પંચ (C) CAG (D) GST પરિષદ

32. મહાન્યાયવાદી અને એટ્રોકેટ જનરલ વિશે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) બંને કેન્દ્રના કાયદા-અધિકારી છે

(B) AG = અનુ.76 (કેન્દ્ર); એટ્રોકેટ જનરલ = અનુ.165 (રાજ્ય)

(C) બંને રાજ્યપાલ નિમે છે (D) બંને બિન-બંધારણીય પદ છે

33. ભાષાકીય લઘુમતી માટેના વિશેષ અધિકારી (350B) અને માતૃભાષામાં શિક્ષણ (350A) — બંને જોગવાઇ કયા સુધારાથી ઉમેરાઇ?

(A) 1લા સુધારા (1951) (B) 7મા સુધારા (1956) (C) 42મા સુધારા (1976) (D) 44મા સુધારા (1978)

34. નીચે પૈકી કયા ક્રમમાં બધી જ સંસ્થાઓની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે?

(A) CEC, CAG, GPSC સભ્ય (B) CEC, CAG, મહાન્યાયવાદી (C) GPSC સભ્ય, એટ્રોકેટ જનરલ, CAG (D) મહાસોલિસિટર, CEC, નાણાં પંચ

35. ⭐ A: 'GST પરિષદ 101મા સુધારાથી રચાયેલી બંધારણીય સંસ્થા છે.' R: 'તેને બંધારણના અનુચ્છેદ 279Aમાં સ્થાન અપાયું છે.' — સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો.

(A) A અને R બંને સાચાં, R એ Aની સાચી સમજૂતી છે

(B) A અને R બંને સાચાં, પણ R એ Aની સમજૂતી નથી

(C) A સાચું, R ખોટું

(D) A ખોટું, R સાચું

36. ⭐ સૂચિ-I (સંસ્થા) ને સૂચિ-II (અનુચ્છેદ) સાથે જોડો: (a) ચૂંટણી પંચ (b) નાણાં પંચ (c) CAG (d) મહાન્યાયવાદી — સામે: (1) 148 (2) 76 (3) 324 (4) 280.

(A) a-3, b-4, c-1, d-2

(B) a-4, b-3, c-2, d-1

(C) a-1, b-2, c-3, d-4

(D) a-3, b-4, c-2, d-1

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **A**	2. **A**	3. **B**	4. **A**	5. **C**	6. **A**	7. **C**	8. **A**	9. **B**	10. **A**	11. **B**
12. **B**	13. **B**	14. **C**	15. **C**	16. **B**	17. **C**	18. **A**	19. **B**	20. **C**	21. **B**	22. **D**
23. **B**	24. **B**	25. **B**	26. **C**	27. **B**	28. **C**	29. **D**	30. **B**	31. **B**	32. **B**	33. **B**
34. **B**	35. **A**	36. **A**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (A) — ભારતનું ચૂંટણી પંચ અનુચ્છેદ 324 હેઠળ રચાય છે.

2. જવાબ (A) — નાણાં પંચ અનુચ્છેદ 280 હેઠળ રચાય છે.

3. જવાબ (B) — CAG (અનુ.148)ની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

4. જવાબ (A) — મહાન્યાયવાદી (એટર્ની જનરલ) પદની જોગવાઈ અનુચ્છેદ 76માં છે.

5. જવાબ (C) — GST પરિષદ (અનુ.279A)ના અધ્યક્ષ કેન્દ્રીય નાણાં મંત્રી હોય છે.

6. જવાબ (A) — CAGને 'જાહેર ભંડોળનો રક્ષક' (Guardian of the Public Purse) કહેવાય છે.

7. જવાબ (C) — અનુ.280 મુજબ નાણાં પંચની રચના રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

8. જવાબ (A) — સંઘ લોકસેવા આયોગ (UPSC) અનુચ્છેદ 315 હેઠળ રચાય છે.

9. જવાબ (B) — નીતિ આયોગ બિન-બંધારણીય (કારોબારી) સંસ્થા છે.

10. જવાબ (A) — GST પરિષદ અનુચ્છેદ 279A હેઠળ રચાય છે.

11. જવાબ (B) — નાણાં પંચ સામાન્ય રીતે દર પાંચ વર્ષે રચાય છે.

12. જવાબ (B) — મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર (CEC)ની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

13. જવાબ (B) — CECનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની ઉંમર — બેમાંથી જે વહેલું હોય — સુધીનો છે.

14. જવાબ (C) — અનુ.317 મુજબ SPSC સભ્યને દૂર ફક્ત રાષ્ટ્રપતિ જ કરી શકે, ભલે નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે.

15. જવાબ (C) — NCBC અનુચ્છેદ 338B હેઠળ આવે છે (102મા સુધારા, 2018).

16. જવાબ (B) — ભારતના પ્રથમ મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર સુકુમાર સેન હતા.

17. જવાબ (C) — GST પરિષદમાં નિર્ણય માટે ઓછામાં ઓછા 3/4 (75%) મતભારની જરૂર પડે છે.

18. જવાબ (A) — ભારતના પ્રથમ મહાન્યાયવાદી એમ.સી. સેતલવાડ હતા.

19. જવાબ (B) — આ વિશેષ અધિકારીની જોગવાઈ અનુચ્છેદ 350B (7મા સુધારા, 1956)માં છે.

20. જવાબ (C) — નાણાં પંચમાં એક અધ્યક્ષ અને ચાર સભ્યો — એમ કુલ પાંચ સભ્યો હોય છે.

21. જવાબ (B) — 89મા બંધારણ-સુધારા (2003) દ્વારા SC (338) અને ST (338A) માટે અલગ પંચ બનાવાયાં.

22. જવાબ (D) — મહાન્યાયવાદી રાષ્ટ્રપતિની મરજી પર્યંત પદ ધારણ કરે છે.

23. જવાબ (B) — મહાસોલિસિટર (Solicitor General) બંધારણીય પદ નથી — તે વૈધાનિક/કારોબારી પદ છે.

24. જવાબ (B) — CAGનો કાર્યકાળ 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની ઉંમર — બેમાંથી જે વહેલું હોય — સુધીનો છે.

25. જવાબ (B) — NHRC 1993ના કાયદાથી રચાયેલ કાયદાકીય સંસ્થા છે; બાકીની ત્રણ બંધારણીય સંસ્થાઓ છે.

26. જવાબ (C) — અનુ.148 = CAG. (324 = ચૂંટણી પંચ, 280 = નાણાં પંચ, 76 = મહાન્યાયવાદી, 315 = UPSC.)

27. જવાબ (B) — GST પરિષદમાં કેન્દ્રનો મતભાર 1/3 અને બધાં રાજ્યોનો સંયુક્ત મતભાર 2/3 છે.

28. જવાબ (C) — મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર અને CAG બંનેને SC ન્યાયાધીશ જેવી મહાભિયોગ પ્રક્રિયાથી જ દૂર કરી શકાય.

29. જવાબ (D) — અનુ.315 = લોકસેવા આયોગ (UPSC/SPSC); નાણાં પંચ અનુ.280 છે — તેથી આ જોડ ખોટી છે.

30. જવાબ (B) — 102મા બંધારણ-સુધારા (2018)થી અનુચ્છેદ 338B ઉમેરી NCBCને બંધારણીય દરજ્જો અપાયો.

31. જવાબ (B) — નાણાં પંચ (અનુ.280)ની ભલામણો સલાહકારી છે — સરકાર પર બંધનકારક નથી.

32. જવાબ (B) — મહાન્યાયવાદી (અનુ.76) કેન્દ્રનો અને એડ્વોકેટ જનરલ (અનુ.165) રાજ્યનો સર્વોચ્ચ કાયદા-અધિકારી છે.

33. જવાબ (B) — અનુ.350A અને 350B બંને 7મા બંધારણ-સુધારા (1956)થી ઉમેરાયા.

34. જવાબ (B) — CEC, CAG અને મહાન્યાયવાદી — ત્રણેયની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે; GPSC સભ્ય અને એડ્વોકેટ જનરલ રાજ્યપાલ નિમે.

35. જવાબ (A) — GST પરિષદ 101મા સુધારા (2016)થી રચાઈ અને અનુ.279Aમાં સ્થાન મળ્યું — તેથી તે બંધારણીય સંસ્થા છે; R એ Aની સાચી સમજૂતી છે.

36. જવાબ (A) — ચૂંટણી પંચ-324, નાણાં પંચ-280, CAG-148, મહાન્યાયવાદી-76 → a-3, b-4, c-1, d-2.

16 વૈધાનિક અને બિન-બંધારણીય સંસ્થાઓ (Statutory & Non-Constitutional Bodies)

ભારતના શાસનતંત્રમાં બંધારણીય સંસ્થાઓ ઉપરાંત અનેક એવી સંસ્થાઓ છે જે કાં તો સંસદના કાયદાથી (વૈધાનિક) અથવા સરકારના વહીવટી ઠરાવ/કાર્યપાલિકાના નિર્ણયથી (બિન-વૈધાનિક) રચાય છે. નીતિ આયોગ, NHRC, CIC, CVC, CBI, લોકપાલ અને રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ જેવી આ સંસ્થાઓ સુશાસન, માનવ અધિકાર, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અને પારદર્શિતા જાળવવામાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આ પ્રકરણમાં આ સંસ્થાઓની સ્થાપના, રચના, કાર્યો અને તેમના વૈધાનિક/બંધારણીય/બિન-વૈધાનિક ભેદનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરીશું.

સંસ્થાઓના પ્રકાર: બંધારણીય, વૈધાનિક અને બિન-વૈધાનિક

ભારતની વિવિધ સંસ્થાઓને તેમની રચનાના આધાર પ્રમાણે ત્રણ મુખ્ય પ્રકારમાં વહેંચી શકાય છે. આ ભેદ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓમાં વારંવાર પૂછાય છે, તેથી તેને બરાબર સમજવો જરૂરી છે.

બંધારણીય સંસ્થા એ છે જેનો ઉલ્લેખ સીધો બંધારણમાં હોય (દા.ત. ચૂંટણી પંચ, UPSC, CAG, નાણાં પંચ). વૈધાનિક સંસ્થા સંસદ કે વિધાનસભાના કાયદાથી રચાય છે (દા.ત. NHRC, CIC, CVC). બિન-વૈધાનિક (કાર્યપાલિક) સંસ્થા સરકારના ઠરાવ કે વહીવટી નિર્ણયથી રચાય છે અને તેને કોઈ ચોક્કસ કાયદાનો આધાર હોતો નથી (દા.ત. નીતિ આયોગ, યોજના આયોગ).

ત્રણ પ્રકારની સંસ્થાઓ

પ્રકાર	આધાર	ઉદાહરણ
બંધારણીય	બંધારણમાં સીધો ઉલ્લેખ	ચૂંટણી પંચ, UPSC, CAG, નાણાં પંચ, એટર્ની જનરલ
વૈધાનિક (કાનૂની)	સંસદ/વિધાનસભાનો કાયદો	NHRC, CIC, CVC, રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ, લોકપાલ
બિન-વૈધાનિક (કાર્યપાલિક)	સરકારી ઠરાવ/વહીવટી નિર્ણય	નીતિ આયોગ, યોજના આયોગ, રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદ

યાદ રાખો

- CBI પણ બિન-વૈધાનિક છે — તે દિલ્હી વિશેષ પોલીસ સ્થાપના અધિનિયમ 1946 હેઠળના વહીવટી ઠરાવથી (1963) રચાઈ.
- CVC શરૂઆતમાં બિન-વૈધાનિક હતી (1964), પણ 2003માં CVC અધિનિયમથી વૈધાનિક દરજ્જો મળ્યો.
- નીતિ આયોગ ન તો બંધારણીય છે, ન વૈધાનિક — તે કેન્દ્રીય મંત્રીમંડળના ઠરાવથી રચાયેલ થિંક ટેન્ક છે.

નીતિ આયોગ (NITI Aayog)

નીતિ આયોગ (National Institution for Transforming India) ની સ્થાપના 1 જાન્યુઆરી 2015ના રોજ થઈ. તેણે 1950માં સ્થપાયેલ યોજના આયોગ (Planning Commission) નું સ્થાન લીધું. તે કેન્દ્રીય મંત્રીમંડળના ઠરાવથી રચાયેલ સંસ્થા છે, તેથી તે બિન-બંધારણીય અને બિન-વૈધાનિક છે.

નીતિ આયોગ સરકારની ટોચની નીતિ-નિર્માણ થિંક ટેન્ક (think tank) તરીકે કાર્ય કરે છે. તે રાજ્યો સાથે મળીને 'સહકારી સંઘવાદ' (cooperative federalism) ને પ્રોત્સાહન આપે છે અને નીચેથી ઉપર (bottom-up) અભિગમ અપનાવે છે, જે યોજના આયોગના ઉપરથી નીચે (top-down) અભિગમથી અલગ છે.

- પ્રથમ ઉપાધ્યક્ષ: અરવિંદ પનગઢિયા.
- નીતિ આયોગ પાસે ભંડોળ ફાળવણીની સત્તા નથી — તે માત્ર સલાહકાર સંસ્થા છે.
- નીતિ આયોગ SDG ઇન્ડેક્સ, સ્કૂલ એજ્યુકેશન ક્વોલિટી ઇન્ડેક્સ વગેરે પ્રકાશિત કરે છે.

નીતિ આયોગનું માળખું

પદ	કોણ
અધ્યક્ષ (Chairperson)	વડાપ્રધાન
ઉપાધ્યક્ષ (Vice-Chairperson)	વડાપ્રધાન દ્વારા નિયુક્ત
CEO	ભારત સરકારના સચિવ કક્ષાના અધિકારી, વડાપ્રધાન દ્વારા નિયુક્ત
ગવર્નિંગ કાઉન્સિલ	બધા રાજ્યોના મુખ્યમંત્રીઓ + કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના ઉપરાજ્યપાલ

યોજના આયોગ vs નીતિ આયોગ

યોજના આયોગની સ્થાપના 15 માર્ચ 1950ના રોજ સરકારી ઠરાવથી થઈ હતી. તેણે પંચવર્ષીય યોજનાઓ ઘડી અને રાજ્યોને ભંડોળ ફાળવ્યું. 2014માં તેને નાબૂદ કરી 2015માં નીતિ આયોગ સ્થાપાયો.

બંને આયોગ વચ્ચેનો ભેદ

મુદ્દો	યોજના આયોગ (1950)	નીતિ આયોગ (2015)
અભિગમ	ઉપરથી નીચે (top-down)	નીચેથી ઉપર (bottom-up)
ભંડોળ ફાળવણી	હા, સત્તા હતી	ના, સત્તા નથી
પ્રકૃતિ	નિર્દેશક/સત્તાધારી	સલાહકાર થિંક ટેન્ક
સંઘવાદ	કેન્દ્રીકૃત આયોજન	સહકારી સંઘવાદ

રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર પંચ (NHRC)

રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર પંચ (National Human Rights Commission) ની સ્થાપના માનવ અધિકાર સંરક્ષણ અધિનિયમ 1993 (Protection of Human Rights Act, 1993) હેઠળ 12 ઓક્ટોબર 1993ના રોજ થઈ. તે એક વૈધાનિક સંસ્થા છે.

NHRC જીવન, સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને વ્યક્તિના ગૌરવ સંબંધિત માનવ અધિકારોના રક્ષણ માટે કાર્ય કરે છે. તેની ભલામણો સલાહકારી (recommendatory) સ્વરૂપની હોય છે, બંધનકારક નથી.

NHRC ની રચના (2019 સુધારા પછી)

પદ	વિગત
અધ્યક્ષ	ભારતના નિવૃત્ત મુખ્ય ન્યાયાધીશ (CJI) અથવા સર્વોચ્ચ અદાલતના નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ
સભ્યો	સર્વોચ્ચ અદાલતના વર્તમાન/નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ + હાઇકોર્ટના વર્તમાન/નિવૃત્ત મુખ્ય ન્યાયાધીશ + 3 અન્ય સભ્યો
કાર્યકાળ	3 વર્ષ અથવા 70 વર્ષની વય (જે વહેલું હોય)
નિમણૂક	રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા, ઉચ્ચ સ્તરીય સમિતિની ભલામણથી

નિમણૂક સમિતિ

- વડાપ્રધાન (અધ્યક્ષ)
- લોકસભા અધ્યક્ષ
- રાજ્યસભાના ઉપાધ્યક્ષ
- બંને ગૃહોના વિરોધ પક્ષના નેતા
- કેન્દ્રીય ગૃહમંત્રી

રાજ્ય માનવ અધિકાર પંચ (SHRC)

માનવ અધિકાર સંરક્ષણ અધિનિયમ 1993 હેઠળ રાજ્યો પોતાનું રાજ્ય માનવ અધિકાર પંચ (State Human Rights Commission) રચી શકે છે. તે માત્ર રાજ્યસૂચિ અને સમવર્તી સૂચિના વિષયો સંબંધી માનવ અધિકાર ઉલ્લંઘનની તપાસ કરી શકે છે.

2019ના સુધારા પ્રમાણે SHRC ના અધ્યક્ષ હાઇકોર્ટના નિવૃત્ત મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા હાઇકોર્ટના ન્યાયાધીશ બની શકે છે. ગુજરાત રાજ્ય માનવ અધિકાર પંચની સ્થાપના 2006માં થઈ હતી.

- SHRC ના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક રાજ્યના રાજ્યપાલ કરે છે (મુખ્યમંત્રીના નેતૃત્વ હેઠળની સમિતિની ભલામણથી).
- કાર્યકાળ: 3 વર્ષ અથવા 70 વર્ષની વય (જે વહેલું હોય).
- SHRC ના અધ્યક્ષ/સભ્યને રાષ્ટ્રપતિ જ દૂર કરી શકે છે, રાજ્યપાલ નહીં.

કેન્દ્રીય માહિતી પંચ (CIC)

કેન્દ્રીય માહિતી પંચ (Central Information Commission) ની સ્થાપના માહિતી અધિકાર અધિનિયમ 2005 (Right to Information Act, 2005) હેઠળ 2005માં થઈ. તે એક વૈધાનિક સંસ્થા છે જે RTI હેઠળ માહિતી મેળવવાના નાગરિકોના અધિકારનું રક્ષણ કરે છે.

CIC માં એક મુખ્ય માહિતી કમિશનર (Chief Information Commissioner) અને વધુમાં વધુ 10 માહિતી કમિશનરો હોય છે. તેઓ બીજી અપીલ સાંભળે છે અને જાહેર સત્તાધિકારીઓને માહિતી આપવાનો આદેશ આપી શકે છે.

CIC ની વિગતો

મુદ્દો	વિગત
રચના	1 મુખ્ય માહિતી કમિશનર + વધુમાં વધુ 10 કમિશનરો
નિમણૂક	રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા (વડાપ્રધાન, વિરોધ પક્ષના નેતા, એક કેન્દ્રીય મંત્રીની સમિતિની ભલામણથી)
કાર્યકાળ	કેન્દ્ર સરકાર નક્કી કરે (2019 સુધારા પછી)
રાજ્ય સ્તરે	રાજ્ય માહિતી પંચ (SIC) — મુખ્ય રાજ્ય માહિતી કમિશનર

RTI અધિનિયમ 2005

- RTI અધિનિયમ 12 ઓક્ટોબર 2005થી સંપૂર્ણ અમલમાં આવ્યો.
- જમ્મુ-કાશ્મીરમાં અગાઉ અલગ રાજ્ય RTI કાયદો હતો; હવે કેન્દ્રીય RTI લાગુ.
- RTI દ્વારા જાહેર સત્તાધિકારી પાસેથી 30 દિવસમાં માહિતી મેળવવાનો અધિકાર છે.

કેન્દ્રીય તકેદારી પંચ (CVC)

કેન્દ્રીય તકેદારી પંચ (Central Vigilance Commission) ની સ્થાપના 1964માં સંતાનમ સમિતિ (Santhanam Committee) ની ભલામણ પર સરકારી ઠરાવથી થઈ. તે ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ માટેની સર્વોચ્ચ સંસ્થા છે.

2003માં CVC અધિનિયમ (Central Vigilance Commission Act, 2003) પસાર થતાં તેને વૈધાનિક દરજ્જો મળ્યો. વિનીત નારાયણ કેસ (1997)ના સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાએ CVC ને વૈધાનિક દરજ્જો આપવાનો માર્ગ મોકળો કર્યો.

CVC ની રચના

પદ	વિગત
રચના	1 કેન્દ્રીય તકેદારી કમિશનર (અધ્યક્ષ) + વધુમાં વધુ 2 તકેદારી કમિશનરો
નિમણૂક	રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા (વડાપ્રધાન, ગૃહમંત્રી, લોકસભા વિરોધ પક્ષ નેતાની સમિતિ)
કાર્યકાળ	4 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની વય (જે વહેલું હોય)
CBI પર નિયંત્રણ	CVC ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ હેઠળ CBI ની તપાસ પર દેખરેખ રાખે છે

મહત્ત્વના મુદ્દા

- CVC ની ભલામણ સલાહકારી (advisory) સ્વરૂપની છે.
- CVC એક બહુ-સભ્ય (multi-member) સંસ્થા છે.
- સંતાનમ સમિતિ (1962-64) એ ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ માટે CVC ની ભલામણ કરી હતી.

કેન્દ્રીય તપાસ બ્યુરો (CBI)

કેન્દ્રીય તપાસ બ્યુરો (Central Bureau of Investigation) ની સ્થાપના 1 એપ્રિલ 1963ના રોજ ગૃહ મંત્રાલયના ઠરાવથી થઈ. તે ભારતની મુખ્ય તપાસ એજન્સી છે, પણ તેને કોઈ સ્વતંત્ર કાયદાનો આધાર નથી — તેથી તે બિન-વૈધાનિક છે.

CBI દિલ્હી વિશેષ પોલીસ સ્થાપના અધિનિયમ 1946 (Delhi Special Police Establishment Act, 1946) હેઠળ પોતાની તપાસ સત્તા મેળવે છે. સંથાનમ સમિતિની ભલામણ પર CBI ની રચના થઈ.

- CBI ભારત સરકારના કાર્મિક, જાહેર ફરિયાદ અને પેન્શન મંત્રાલય હેઠળ આવે છે.
- CBI ને કોઈ રાજ્યમાં તપાસ કરવા તે રાજ્યની સંમતિ જરૂરી છે (DSPE Act ની કલમ 6).
- CBI ડિરેક્ટરની નિમણૂક વડાપ્રધાન, CJI/SC ન્યાયાધીશ અને લોકસભા વિરોધ પક્ષ નેતાની સમિતિ કરે છે (લોકપાલ અધિનિયમ 2013 પ્રમાણે).
- CBI ડિરેક્ટરનો કાર્યકાળ ઓછામાં ઓછો 2 વર્ષ સુનિશ્ચિત છે.

લોકપાલ અને લોકાયુક્ત

લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ 2013 (Lokpal and Lokayuktas Act, 2013) હેઠળ કેન્દ્રમાં લોકપાલ અને રાજ્યોમાં લોકાયુક્તની સ્થાપનાની જોગવાઈ કરવામાં આવી. તે વૈધાનિક ભ્રષ્ટાચાર-વિરોધી ઓમ્બડ્સમેન સંસ્થા છે. અન્ના હઝારેના આંદોલનને કારણે આ કાયદો પસાર થયો.

પ્રથમ લોકપાલ તરીકે ન્યાયમૂર્તિ પિનાકી ચંદ્ર ઘોષની નિમણૂક માર્ચ 2019માં થઈ. લોકાયુક્તની વિભાવના સૌપ્રથમ 1963માં ડૉ. એલ. એમ. સિંઘવીએ આપી હતી.

લોકપાલની રચના

પદ	વિગત
અધ્યક્ષ	ભારતના નિવૃત્ત મુખ્ય ન્યાયાધીશ (CJI) અથવા સર્વોચ્ચ અદાલતના નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ અથવા પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ
સભ્યો	વધુમાં વધુ 8 સભ્યો (50% ન્યાયિક સભ્યો)
અનામત	50% સભ્યો SC/ST/OBC/મહિલા/લઘુમતીમાંથી
કાર્યકાળ	5 વર્ષ અથવા 70 વર્ષની વય (જે વહેલું હોય)

મહત્ત્વના મુદ્દા

- લોકપાલ વડાપ્રધાન સહિત ઉચ્ચ સરકારી અધિકારીઓ સામેની ભ્રષ્ટાચાર ફરિયાદોની તપાસ કરી શકે છે.
- પસંદગી સમિતિ: વડાપ્રધાન, લોકસભા અધ્યક્ષ, લોકસભા વિરોધ પક્ષ નેતા, CJI, એક પ્રતિષ્ઠિત ન્યાયશાસ્ત્રી.
- ગુજરાત લોકાયુક્ત અધિનિયમ 1986 ગુજરાતમાં લાગુ છે.

રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ (NCW)

રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ (National Commission for Women) ની સ્થાપના રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ અધિનિયમ 1990 હેઠળ જાન્યુઆરી 1992માં થઈ. તે મહિલાઓના અધિકારોના રક્ષણ અને પ્રોત્સાહન માટેની વૈધાનિક સંસ્થા છે.

પ્રથમ અધ્યક્ષ જયંતી પટનાયક હતા. NCW મહિલાઓ સંબંધી કાયદાઓની સમીક્ષા કરે છે, ફરિયાદોની તપાસ કરે છે અને સરકારને ભલામણો કરે છે.

- NCW ની ભલામણો સલાહકારી સ્વરૂપની હોય છે.
- ગુજરાત રાજ્ય મહિલા આયોગની સ્થાપના પણ થયેલ છે.

રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ

મુદ્દો	વિગત
રચના	1 અધ્યક્ષ + 5 સભ્યો + 1 સભ્ય-સચિવ
નિમણૂક	કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા
કાર્યકાળ	3 વર્ષ
દરજ્જો	વૈધાનિક સંસ્થા (1990નો અધિનિયમ)

મુખ્ય સંસ્થાઓ — સ્થાપના વર્ષ અને પ્રકાર (સારાંશ)

પરીક્ષાની દૃષ્ટિએ આ સારાંશ કોષ્ટક અત્યંત મહત્ત્વનું છે. દરેક સંસ્થાનો સ્થાપના વર્ષ, અધિનિયમ અને પ્રકાર બરાબર યાદ રાખો.

સંસ્થા — સ્થાપના — પ્રકાર

સંસ્થા	સ્થાપના/અધિનિયમ	પ્રકાર
નીતિ આયોગ	1 જાન્યુ 2015 (ઠરાવ)	બિન-વૈધાનિક
યોજના આયોગ	1950 (ઠરાવ)	બિન-વૈધાનિક
NHRC	1993 અધિનિયમ	વૈધાનિક
CIC	RTI અધિનિયમ 2005	વૈધાનિક
CVC	2003 અધિનિયમ (સ્થાપના 1964)	વૈધાનિક
CBI	1963 (DSPE Act 1946)	બિન-વૈધાનિક
લોકપાલ	2013 અધિનિયમ	વૈધાનિક
રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ	1990 અધિનિયમ (1992)	વૈધાનિક

પરીક્ષા ટિપ્સ

- નીતિ આયોગ અને CBI — બંને બિન-વૈધાનિક છે (કાયદાનો સીધો આધાર નથી).
- NHRC અને લોકપાલ — બંનેના અધ્યક્ષ નિવૃત્ત CJI/SC ન્યાયાધીશ બની શકે છે.
- CVC એ સંતાનમ સમિતિની, અને લોકાયુક્ત એ L. M. સિંઘવીની વિભાવના છે.

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (ખેતી) 2018

1 **ભારતના બંધારણમાં જાહેર હિસાબ સમિતિ (Public Account Committee) સંબંધમાં નીચેના પૈકી કઇ બાબત સાચી નથી ?**

(A) આ સમિતિ તેમનો અહેવાલ રાષ્ટ્રપતિને ઉદ્દેશીને રજૂ કરે છે.

(B) આ સમિતિના સભ્યોની નિમણૂક ભારતની રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ કરે છે.

(C) આ સમિતિના સભ્યોની નિમણૂક ભારતની લોકસભાના અધ્યક્ષ કરે છે.

(D) આ સમિતિ મહાલેખા નિયંત્રક (કોમ્પ્ટ્રોલર એન્ડ ઓડિટર જનરલ - CAG) નો નાણાંકીય અહેવાલ તપાસે છે.

✓ **જવાબ:** (B) આ સમિતિના સભ્યોની નિમણૂક ભારતની રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ કરે છે.

GSSSB ખેતી મદદનીશ 2025

2 **The National Human Rights Commission Chairperson holds office for a term of three years or until he/she attains the age of _____ years, whichever is earlier.**

(A) 60 (B) 63 (C) 65 **(D) 70**

✓ **જવાબ:** (D) 70

GSSSB મદદનીશ પરીક્ષક (પ્રશ્ન દસ્તાવેજ) 2025

3 **What is the current tenure of the NHRC chairman and members as per the 2019 Amendment?**

(A) Five years or until the age of 65 years

(B) Three years or until the age of 70 years

(C) Four years or until the age of 68 years

(D) Six years or until retirement

✓ **જવાબ:** (B) Three years or until the age of 70 years

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

4 **કેન્દ્રીય સતર્કતા આયોગની રચના કઈ સમિતિની ભલામણથી કરવામાં આવી હતી ?**

(A) સંથાનમ સમિતિ

(B) મંડલ સમિતિ

(C) સ્વર્ણસિંહ સમિતિ

(D) તેજ બહાદૂર સપ્રુ સમિતિ

✓ **જવાબ:** (A) સંથાનમ સમિતિ

GSSSB લેબોરેટરી ટેક્નિશિયન 2025

5 **Lok Adalat primarily functions on which principle of dispute resolution?**

(A) Adversarial system

(B) Judicial review

(C) Compromise and conciliation

(D) Compulsory arbitration

✓ **જવાબ:** (C) Compromise and conciliation

GSSSB પશુધન નિરીક્ષક 2025

6 **ભારતમાં લોક અદાલતનો અર્થ નીચેનામાંથી કયો થાય છે?**

(A) ખાનગી અદાલત

(B) લોકોની અદાલત

(C) સરકારી અદાલત

(D) ગ્રામ્ય અદાલત

✓ **જવાબ:** (B) લોકોની અદાલત

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (બાયોલોજી) 2025

7 **Which of the following is a statutory body in India?**

(A) NITI Aayog

(B) Special Officer for Linguistic Minorities

(C) Telecom Regulatory Authority of India (TRAI)

(D) National Human Rights Commission Note: For this question, ambiguity is found in question/answer. Candidate will get full marks for this question if any of the correct options are chosen.

✓ **જવાબ:** (C) Telecom Regulatory Authority of India (TRAI)

GSSSB સબ ઈન્સ્પેક્ટર 2022

8 **કેન્દ્રીય સતર્કતા આયોગની (Central Vigilance Commission) રચના નીચે પૈકી કઈ સમિતિની ભલામણોને આધારે કરવામાં આવેલ છે?**

(A) પ્રશાસનિક સુધાર આયોગ – ૧ | (B) ગોરવાલા સમિતિનો રિપોર્ટ | (C) જે.બી.કૃપલાણી સમિતિનો રિપોર્ટ

(D) સંથાનમ સમિતિનો રિપોર્ટ

✓ **જવાબ:** (D) સંથાનમ સમિતિનો રિપોર્ટ

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

9 **ઝોનલ કાઉન્સિલ ___ છે.**

(A) બંધારણીય સંસ્થાઓ | (B) કારોબારી સંસ્થાઓ | **(C) સલાહકાર સંસ્થાઓ** | (D) ઉપરોક્ત પૈકી કોઈ નહિ

✓ **જવાબ:** (C) સલાહકાર સંસ્થાઓ

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

10 **કેન્દ્રિય સતર્કતા કમિશ્નરની (Central Vigilance Commissioner) નિમણૂક માટેની ભલામણ કમિટીમાં નીચેનામાંથી કોનો કમિટીના સભ્યમાં સમાવેશ થતો નથી?**

(A) પ્રધાનમંત્રીશ્રી | (B) કેન્દ્રિય ગૃહ મંત્રીશ્રી | **(C) સુપ્રીમકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ** | (D) લોકસભામાં વિરોધ પક્ષના નેતા

✓ **જવાબ:** (C) સુપ્રીમકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ

GSSSB મદદનીશ પરીક્ષક (પ્રશ્ન દસ્તાવેજ) 2025

11 **Under which Act was the National Human Rights Commission (NHRC) established?**

(A) Human Rights Protection Act, 2001 | (B) Indian Civil Rights Act, 1985

(C) The Protection of Human Rights Act, 1993 | (D) Rights and Liberties Act, 1992

✓ **જવાબ:** (C) The Protection of Human Rights Act, 1993

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

12 **જાન્યુઆરી, 1966 માં રચવામાં આવેલ પ્રથમ વહીવટી સુધારણા આયોગની અધ્યક્ષતા શરૂઆતમાં કોણે કરી હતી ?**

(A) મોરારજી આર. દેસાઇ | (B) એચ. સી. માથુર | (C) એચ. વી. કામથ | (D) કે. હનુમન્થૈયા

✓ **જવાબ:** (A) મોરારજી આર. દેસાઈ

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

13 **નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા ગેરબંધારણીય અને બિન-વૈધાનિક (Non constitutional and non-statutory body) પ્રકારની છે?**

(A) CAG | **(B) સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન (CBI)** | (C) કેન્દ્રિય સતર્કતા આયોગ (CVC) | (D) લોકપાલ

✓ **જવાબ:** (B) સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન (CBI)

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

14 નીચે પૈકી કઈ સંસ્થા અર્ધ-ન્યાયિક નથી ?

(A) ભારતનું બેંકિંગ લોકપાલ | (B) કૉમ્પિટિશન કમિશન ઓફ ઇન્ડિયા | **(C) ભારતીય રીઝર્વ બેંક** | (D) ઉપરના પૈકી એકપણ નહીં

✓ **જવાબ:** (C) ભારતીય રીઝર્વ બેંક

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 નીતિ આયોગની સ્થાપના ક્યારે થઈ?

(A) 1 જાન્યુઆરી 2014 | **(B) 1 જાન્યુઆરી 2015** | (C) 15 માર્ચ 2015 | (D) 26 જાન્યુઆરી 2015

ઉકેલ: નીતિ આયોગ (National Institution for Transforming India) ની સ્થાપના 1 જાન્યુઆરી 2015ના રોજ થઈ, જેણે યોજના આયોગનું સ્થાન લીધું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 નીતિ આયોગના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ | **(B) વડાપ્રધાન** | (C) નાણાં મંત્રી | (D) ઉપરાષ્ટ્રપતિ

ઉકેલ: નીતિ આયોગના પદાધિકારી અધ્યક્ષ (ex-officio Chairperson) ભારતના વડાપ્રધાન હોય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 નીતિ આયોગે કઈ સંસ્થાનું સ્થાન લીધું?

(A) નાણાં પંચ | **(B) યોજના આયોગ** | (C) રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદ | (D) વહીવટી સુધારણા પંચ

ઉકેલ: નીતિ આયોગે 1950માં સ્થાપાયેલ યોજના આયોગ (Planning Commission) નું સ્થાન લીધું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા બિન-વૈધાનિક અને બિન-બંધારણીય છે?

(A) NHRC | **(B) નીતિ આયોગ** | (C) CVC | (D) CIC

ઉકેલ: નીતિ આયોગ કેન્દ્રીય મંત્રીમંડળના ઠરાવથી રચાયેલ છે, તેથી તે બિન-વૈધાનિક અને બિન-બંધારણીય સંસ્થા છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર પંચ (NHRC) ની સ્થાપના કયા અધિનિયમ હેઠળ થઈ?

(A) માનવ અધિકાર સંરક્ષણ અધિનિયમ 1993 | (B) RTI અધિનિયમ 2005 | (C) CVC અધિનિયમ 2003 | (D) લોકપાલ અધિનિયમ 2013

ઉકેલ: NHRC ની સ્થાપના માનવ અધિકાર સંરક્ષણ અધિનિયમ 1993 હેઠળ 12 ઓક્ટોબર 1993ના રોજ થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર પંચના અધ્યક્ષ તરીકે કોણ નિયુક્ત થઈ શકે?**

(A) ભારતના નિવૃત્ત મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા SC ના નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ | (B) વર્તમાન CJI | (C) કેન્દ્રીય ગૃહમંત્રી | (D) એટર્ની જનરલ

ઉકેલ: 2019ના સુધારા પ્રમાણે NHRC ના અધ્યક્ષ ભારતના નિવૃત્ત મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા સર્વોચ્ચ અદાલતના નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ બની શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **કેન્દ્રીય માહિતી પંચ (CIC) કયા અધિનિયમ હેઠળ રચાયું?**

(A) RTI અધિનિયમ 2005 | (B) માહિતી અધિનિયમ 2000 | (C) NHRC અધિનિયમ 1993 | (D) CVC અધિનિયમ 2003

ઉકેલ: કેન્દ્રીય માહિતી પંચ (CIC) ની સ્થાપના માહિતી અધિકાર અધિનિયમ 2005 (RTI Act, 2005) હેઠળ થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **RTI (માહિતી અધિકાર) અધિનિયમ કયા વર્ષે અમલમાં આવ્યો?**

(A) 2002 | **(B) 2005** | (C) 2008 | (D) 2010

ઉકેલ: માહિતી અધિકાર અધિનિયમ 2005 પસાર થયો અને 12 ઓક્ટોબર 2005થી સંપૂર્ણ અમલમાં આવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **કેન્દ્રીય તકેદારી પંચ (CVC) ને કયા વર્ષે વૈધાનિક દરજ્જો મળ્યો?**

(A) 1964 | **(B) 2003** | (C) 2005 | (D) 2013

ઉકેલ: CVC ની સ્થાપના 1964માં ઠરાવથી થઈ, પણ CVC અધિનિયમ 2003 પસાર થતાં તેને વૈધાનિક દરજ્જો મળ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **કેન્દ્રીય તકેદારી પંચ (CVC) ની સ્થાપના કઈ સમિતિની ભલામણ પર થઈ?**

(A) સરકારિયા સમિતિ | **(B) સંતાનમ સમિતિ** | (C) બલવંતરાય મહેતા સમિતિ | (D) અશોક મહેતા સમિતિ

ઉકેલ: CVC ની સ્થાપના 1964માં સંતાનમ સમિતિ (Santhanam Committee) ની ભલામણ પર થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **કેન્દ્રીય તપાસ બ્યુરો (CBI) ની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ?**

(A) 1946 | (B) 1953 | **(C) 1963** | (D) 1973

ઉકેલ: CBI ની સ્થાપના 1 એપ્રિલ 1963ના રોજ ગૃહ મંત્રાલયના ઠરાવથી થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 CBI પોતાની તપાસ સત્તા કયા અધિનિયમ હેઠળ મેળવે છે?

(A) દિલ્હી વિશેષ પોલીસ સ્થાપના અધિનિયમ 1946 | (B) ભારતીય દંડ સંહિતા 1860 | (C) ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા 1973 | (D) પોલીસ અધિનિયમ 1861

ઉકેલ: CBI દિલ્હી વિશેષ પોલીસ સ્થાપના અધિનિયમ 1946 (DSPE Act) હેઠળ તપાસ સત્તા મેળવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા બિન-વૈધાનિક છે?

(A) NHRC | (B) CVC | **(C) CBI** | (D) લોકપાલ

ઉકેલ: CBI ને કોઈ સ્વતંત્ર કાયદાનો આધાર નથી; તે 1963ના ઠરાવથી રચાઈ, તેથી તે બિન-વૈધાનિક છે. NHRC, CVC અને લોકપાલ વૈધાનિક છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ કયા વર્ષે પસાર થયો?

(A) 2011 | **(B) 2013** | (C) 2014 | (D) 2016

ઉકેલ: લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ 2013માં પસાર થયો, જે અન્ના હઝારેના આંદોલનનું પરિણામ હતો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 લોકાયુક્ત (ઓમ્બડ્સમેન) ની વિભાવના સૌપ્રથમ કોણે રજૂ કરી?

(A) ડૉ. એલ. એમ. સિંઘવી | (B) મોરારજી દેસાઈ | (C) સંતાનમ | (D) બી. આર. આંબેડકર

ઉકેલ: ભારતમાં લોકપાલ-લોકાયુક્તની વિભાવના ડૉ. એલ. એમ. સિંઘવીએ 1963માં રજૂ કરી હતી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ (NCW) ની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ?

(A) 1990 | **(B) 1992** | (C) 1995 | (D) 2000

ઉકેલ: રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચની સ્થાપના 1990ના અધિનિયમ હેઠળ જાન્યુઆરી 1992માં થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા વૈધાનિક છે?

(A) નીતિ આયોગ | (B) યોજના આયોગ | **(C) NHRC** | (D) રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદ

ઉકેલ: NHRC ની સ્થાપના 1993ના અધિનિયમથી થઈ, તેથી તે વૈધાનિક છે. નીતિ આયોગ, યોજના આયોગ અને રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદ બિન-વૈધાનિક છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 **નીતિ આયોગનું પૂરું નામ શું છે?**

(A) National Institution for Transforming India | (B) National Indian Trade Institute | (C) New India Trust Initiative | (D) National Investment and Trade India

ઉકેલ: NITI એ National Institution for Transforming India નું સંક્ષેપ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 **રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર પંચ (NHRC) ની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ?**

(A) 1990 | **(B) 1993** | (C) 1995 | (D) 2000

ઉકેલ: NHRC ની સ્થાપના માનવ અધિકાર સંરક્ષણ અધિનિયમ 1993 હેઠળ 1993માં થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 **નીતિ આયોગની ગવર્નિંગ કાઉન્સિલમાં કોણ સામેલ હોય છે?**

(A) માત્ર કેન્દ્રીય મંત્રીઓ | **(B) બધા રાજ્યોના મુખ્યમંત્રીઓ અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના ઉપરાજ્યપાલ** | (C) માત્ર રાજ્યપાલો | (D) માત્ર સંસદ સભ્યો

ઉકેલ: નીતિ આયોગની ગવર્નિંગ કાઉન્સિલમાં બધા રાજ્યોના મુખ્યમંત્રીઓ અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના ઉપરાજ્યપાલ સામેલ હોય છે, જે સહકારી સંઘવાદને દર્શાવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 **કેન્દ્રીય માહિતી પંચ (CIC) માં મુખ્ય માહિતી કમિશનર ઉપરાંત વધુમાં વધુ કેટલા કમિશનરો હોય છે?**

(A) 5 | (B) 8 | **(C) 10** | (D) 12

ઉકેલ: CIC માં 1 મુખ્ય માહિતી કમિશનર ઉપરાંત વધુમાં વધુ 10 માહિતી કમિશનરો હોય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 **નીતિ આયોગના પ્રથમ ઉપાધ્યક્ષ કોણ હતા?**

(A) રાજીવ કુમાર | **(B) અરવિંદ પનગઢિયા** | (C) અમિતાભ કાંત | (D) બિબેક દેબરોય

ઉકેલ: નીતિ આયોગના પ્રથમ ઉપાધ્યક્ષ અરવિંદ પનગઢિયા હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **કેન્દ્રીય તકેદારી પંચ (CVC) એ કેવા પ્રકારની સંસ્થા છે?**

(A) એક-સભ્ય સંસ્થા | **(B) બહુ-સભ્ય સંસ્થા** | (C) બંધારણીય સંસ્થા | (D) ન્યાયિક સંસ્થા

ઉકેલ: CVC એક બહુ-સભ્ય (multi-member) સંસ્થા છે — 1 કેન્દ્રીય તકેદારી કમિશનર (અધ્યક્ષ) અને વધુમાં વધુ 2 તકેદારી કમિશનરો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **ભારતના પ્રથમ લોકપાલ કોણ હતા?**

(A) ન્યાયમૂર્તિ પિનાકી ચંદ્ર ઘોષ | (B) ન્યાયમૂર્તિ રંજન ગોગોઈ | (C) ન્યાયમૂર્તિ દીપક મિશ્રા | (D) ન્યાયમૂર્તિ જે. એસ. ખેહર

ઉકેલ: ભારતના પ્રથમ લોકપાલ તરીકે ન્યાયમૂર્તિ પિનાકી ચંદ્ર ઘોષની નિમણૂક માર્ચ 2019માં થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **યોજના આયોગની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ હતી?**

(A) 1947 | **(B) 1950** | (C) 1952 | (D) 1956

ઉકેલ: યોજના આયોગ (Planning Commission) ની સ્થાપના 15 માર્ચ 1950ના રોજ સરકારી ઠરાવથી થઈ હતી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **CBI કયા મંત્રાલય હેઠળ આવે છે?**

(A) ગૃહ મંત્રાલય | **(B) કાર્મિક, જાહેર ફરિયાદ અને પેન્શન મંત્રાલય** | (C) કાયદા મંત્રાલય | (D) નાણાં મંત્રાલય

ઉકેલ: CBI ભારત સરકારના કાર્મિક, જાહેર ફરિયાદ અને પેન્શન મંત્રાલય હેઠળ આવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચના પ્રથમ અધ્યક્ષ કોણ હતા?**

(A) જયંતી પટનાયક | (B) મમતા શર્મા | (C) લલિતા કુમારમંગલમ | (D) ગિરિજા વ્યાસ

ઉકેલ: રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ (NCW) ના પ્રથમ અધ્યક્ષ જયંતી પટનાયક હતા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા RTI અધિનિયમ 2005 સાથે સંબંધિત છે?**

(A) NHRC | (B) CVC | **(C) CIC** | (D) CBI

ઉકેલ: કેન્દ્રીય માહિતી પંચ (CIC) ની સ્થાપના RTI અધિનિયમ 2005 હેઠળ થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **નીતિ આયોગ કેવા પ્રકારની સંસ્થા છે?**

(A) બંધારણીય | (B) વૈધાનિક | **(C) બિન-વૈધાનિક થિંક ટેન્ક** | (D) ન્યાયિક

ઉકેલ: નીતિ આયોગ સરકારી ઠરાવથી રચાયેલ બિન-વૈધાનિક અને બિન-બંધારણીય થિંક ટેન્ક છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **NHRC ના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક કોણ કરે છે?**

(A) વડાપ્રધાન | **(B) રાષ્ટ્રપતિ** | (C) મુખ્ય ન્યાયાધીશ | (D) ગૃહમંત્રી

ઉકેલ: NHRC ના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ ઉચ્ચ સ્તરીય સમિતિની ભલામણ પર કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 લોકપાલના અધ્યક્ષનો કાર્યકાળ કેટલો હોય છે?

(A) 3 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની વય | **(B) 5 વર્ષ અથવા 70 વર્ષની વય** | (C) 6 વર્ષ અથવા 62 વર્ષની વય | (D) 4 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની વય

ઉકેલ: લોકપાલના અધ્યક્ષ અને સભ્યોનો કાર્યકાળ 5 વર્ષ અથવા 70 વર્ષની વય (જે વહેલું હોય) સુધી હોય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા સંતાનમ સમિતિની ભલામણ સાથે સંબંધિત છે?

(A) NHRC | **(B) CVC** | (C) CIC | (D) નીતિ આયોગ

ઉકેલ: કેન્દ્રીય તકેદારી પંચ (CVC) ની સ્થાપના સંતાનમ સમિતિની ભલામણ પર 1964માં થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 રાજ્ય માનવ અધિકાર પંચ (SHRC) ના અધ્યક્ષ અને સભ્યોને કોણ દૂર કરી શકે છે?

(A) રાજ્યપાલ | (B) મુખ્યમંત્રી | **(C) રાષ્ટ્રપતિ** | (D) હાઈકોર્ટ

ઉકેલ: SHRC ના અધ્યક્ષ/સભ્યની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે, પણ તેમને દૂર માત્ર રાષ્ટ્રપતિ જ કરી શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 ભારતમાં માહિતી અધિકાર (RTI) અધિનિયમ ક્યારથી સંપૂર્ણ અમલમાં આવ્યો?

(A) 15 ઓગસ્ટ 2005 | **(B) 12 ઓક્ટોબર 2005** | (C) 26 જાન્યુઆરી 2006 | (D) 2 ઓક્ટોબર 2005

ઉકેલ: RTI અધિનિયમ 2005 એ 12 ઓક્ટોબર 2005ના રોજ સંપૂર્ણ અમલમાં આવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા બંધારણીય સંસ્થા છે?

(A) નીતિ આયોગ | (B) NHRC | **(C) ચૂંટણી પંચ** | (D) CBI

ઉકેલ: ચૂંટણી પંચનો ઉલ્લેખ બંધારણમાં (કલમ 324) સીધો છે, તેથી તે બંધારણીય સંસ્થા છે. નીતિ આયોગ-CBI બિન-વૈધાનિક અને NHRC વૈધાનિક છે.

🏏 જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. નીતિ આયોગની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ?

(A) 2014 (B) 2015 (C) 2016 (D) 2013

2. નીતિ આયોગના અધ્યક્ષ કોણ હોય છે?

(A) રાષ્ટ્રપતિ (B) વડાપ્રધાન (C) ગૃહમંત્રી (D) નાણાંમંત્રી

3. NHRC ની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ?

(A) 1990 (B) 1993 (C) 2000 (D) 2005

4. CIC કયા અધિનિયમ સાથે સંબંધિત છે?

(A) RTI અધિનિયમ 2005 (B) CVC અધિનિયમ 2003
(C) NHRC અધિનિયમ 1993 (D) લોકપાલ અધિનિયમ 2013

5. CBI ની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ?

(A) 1946 (B) 1963 (C) 1973 (D) 1953

6. નીતિ આયોગે કઈ સંસ્થાનું સ્થાન લીધું?

(A) નાણાં પંચ (B) યોજના આયોગ (C) UPSC
(D) ચૂંટણી પંચ

7. લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ કયા વર્ષે પસાર થયો?

(A) 2011 (B) 2013 (C) 2015 (D) 2009

8. રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ (NCW) કયા વર્ષે અસ્તિત્વમાં આવ્યું?

(A) 1990 (B) 1992 (C) 1995 (D) 2001

9. CVC ને કયા વર્ષે વૈધાનિક દરજ્જો મળ્યો?

(A) 1964 (B) 2003 (C) 2005 (D) 2013

10. યોજના આયોગની સ્થાપના કયા વર્ષે થઈ?

(A) 1947 (B) 1950 (C) 1956 (D) 1960

11. NITI Aayog નું પૂરું નામ શું છે?

(A) National Institution for Transforming India
(B) National Indian Trade Initiative (C) New India Trust
(D) National Investment Trust India

12. CBI કયા અધિનિયમ હેઠળ તપાસ સત્તા મેળવે છે?

(A) દિલ્હી વિશેષ પોલીસ સ્થાપના અધિનિયમ 1946
(B) પોલીસ અધિનિયમ 1861 (C) IPC 1860 (D) CrPC 1973

🟡 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા બિન-વૈધાનિક છે?

(A) NHRC (B) નીતિ આયોગ (C) CIC (D) લોકપાલ

14. CVC ની સ્થાપના કઈ સમિતિની ભલામણ પર થઈ?

(A) સંતાનમ સમિતિ (B) સરકારિયા સમિતિ
(C) બલવંતરાય મહેતા સમિતિ (D) પુંછી પંચ

15. NHRC ના અધ્યક્ષ તરીકે કોણ બની શકે?

(A) ભારતના નિવૃત્ત મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા SC ના નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ
(B) વર્તમાન CJI (C) કેન્દ્રીય મંત્રી (D) રાજ્યપાલ

16. નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા RTI અધિનિયમ 2005 સાથે સંબંધિત છે?

(A) NHRC (B) CVC (C) CIC (D) CBI

17. નીતિ આયોગ અને યોજના આયોગ વચ્ચેનો મુખ્ય ભેદ શું છે?

(A) નીતિ આયોગ પાસે ભંડોળ ફાળવણીની સત્તા છે
(B) નીતિ આયોગ પાસે ભંડોળ ફાળવણીની સત્તા નથી
(C) બંને બંધારણીય છે (D) બંને પાસે સમાન સત્તા છે

18. CBI કયા મંત્રાલય હેઠળ આવે છે?

(A) ગૃહ મંત્રાલય (B) કાર્મિક, જાહેર ફરિયાદ અને પેન્શન મંત્રાલય
(C) કાયદા મંત્રાલય (D) સંરક્ષણ મંત્રાલય

19. નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થાનો અધ્યક્ષ નિવૃત્ત CJI બની શકે છે?

(A) માત્ર NHRC (B) માત્ર લોકપાલ (C) NHRC અને લોકપાલ બંને (D) CVC

20. CIC માં મુખ્ય માહિતી કમિશનર ઉપરાંત વધુમાં વધુ કેટલા કમિશનરો હોય છે?

(A) 5 (B) 8 (C) 10 (D) 12

21. નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થા બંધારણીય છે?

(A) નીતિ આયોગ (B) NHRC (C) નાણાં પંચ (D) CBI

22. લોકાયુક્ત (ઓમ્બડ્સમેન) ની વિભાવના ભારતમાં કોણે રજૂ કરી?

(A) ડૉ. એલ. એમ. સિંઘવી (B) મોરારજી દેસાઈ (C) આંબેડકર (D) નહેરુ

23. નીતિ આયોગની ગવર્નિંગ કાઉન્સિલમાં કોણ સામેલ હોય છે?

(A) માત્ર કેન્દ્રીય મંત્રીઓ

(B) બધા રાજ્યોના મુખ્યમંત્રીઓ અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના ઉપરાજ્યપાલ

(C) માત્ર રાજ્યપાલો (D) માત્ર સાંસદો

24. CVC ની રચના કેવી છે?

(A) એક-સભ્ય સંસ્થા

(B) 1 કેન્દ્રીય તકેદારી કમિશનર + વધુમાં વધુ 2 કમિશનરો (C) 5 સભ્યો

(D) 10 સભ્યો

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચેનામાંથી કયા જોડકા સાચા છે? 1) નીતિ આયોગ - 2015, 2) CVC વૈધાનિક - 2003, 3) NHRC - 1993, 4) CIC - RTI 2005

(A) માત્ર 1 અને 2 (B) માત્ર 3 અને 4 (C) બધા જ સાચા

(D) માત્ર 1, 2 અને 3

26. નીચેનામાંથી કઈ બે સંસ્થાઓ બિન-વૈધાનિક છે?

(A) NHRC અને CIC (B) નીતિ આયોગ અને CBI

(C) CVC અને લોકપાલ (D) NHRC અને CBI

27. વિનીત નારાયણ કેસ (1997) કઈ સંસ્થાને વૈધાનિક દરજ્જો આપવા સાથે સંબંધિત છે?

(A) NHRC (B) CVC (C) CIC (D) નીતિ આયોગ

28. નીચેનામાંથી કયું વિધાન ખોટું છે?

(A) નીતિ આયોગ બિન-વૈધાનિક છે (B) NHRC વૈધાનિક છે

(C) CBI બંધારણીય સંસ્થા છે (D) CIC વૈધાનિક છે

29. NHRC ના સભ્યનો કાર્યકાળ કેટલો છે (2019 સુધારા પછી)?

(A) 5 વર્ષ અથવા 70 વર્ષની વય (B) 3 વર્ષ અથવા 70 વર્ષની વય

(C) 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની વય (D) 3 વર્ષ અથવા 65 વર્ષની વય

30. નીચેનામાંથી કયા ક્રમમાં સંસ્થાઓ સ્થાપાઈ (વહેલીથી મોડી)?

(A) CBI → NHRC → CIC → નીતિ આયોગ

(B) નીતિ આયોગ → CBI → NHRC → CIC

(C) NHRC → CBI → CIC → નીતિ આયોગ

(D) CIC → CBI → NHRC → નીતિ આયોગ

31. નીચેનામાંથી કઈ સંસ્થાની ભલામણ બંધનકારક નથી (સલાહકારી છે)? 1) NHRC, 2) CVC, 3) રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ

(A) માત્ર 1 (B) માત્ર 1 અને 2 (C) બધી જ (D) માત્ર 2 અને 3

32. SHRC (રાજ્ય માનવ અધિકાર પંચ) ના અધ્યક્ષ/સભ્યની નિમણૂક અને દૂર કરવા સંબંધિત કયું વિધાન સાચું છે?

(A) નિમણૂક રાજ્યપાલ, દૂર રાષ્ટ્રપતિ

(B) નિમણૂક અને દૂર બંને રાજ્યપાલ

(C) નિમણૂક અને દૂર બંને રાષ્ટ્રપતિ

(D) નિમણૂક મુખ્યમંત્રી, દૂર રાજ્યપાલ

33. લોકપાલની રચનામાં ન્યાયિક સભ્યો અને અનામત સંબંધી કયું વિધાન સાચું છે?

(A) 50% ન્યાયિક સભ્યો અને 50% SC/ST/OBC/મહિલા/લઘુમતી

(B) બધા સભ્યો ન્યાયિક (C) કોઈ અનામત નથી

(D) 25% ન્યાયિક સભ્યો

34. નીચેનામાંથી કયું જોડકું ખોટું છે?

(A) નીતિ આયોગ - બિન-વૈધાનિક (B) CVC - વૈધાનિક (2003) (C) CIC - બંધારણીય (D) લોકપાલ - વૈધાનિક (2013)

35. ⭐ નીચેનામાંથી કયું વિધાન યોજના આયોગ અને નીતિ આયોગ વિશે સાચું છે? 1) યોજના આયોગ top-down અભિગમ, 2) નીતિ આયોગ bottom-up અભિગમ, 3) બંને બંધારણીય સંસ્થા, 4) નીતિ આયોગ સહકારી સંઘવાદને પ્રોત્સાહન આપે

(A) 1, 2 અને 4 (B) 1, 2 અને 3 (C) માત્ર 2 અને 3 (D) બધા જ

36. ⭐ નીચેના પૈકી કયા જોડકા સંસ્થા↔પ્રકાર પ્રમાણે યોગ્ય રીતે મેળ ખાય છે? 1) CBI - બિન-વૈધાનિક, 2) NHRC - વૈધાનિક, 3) ચૂંટણી પંચ - બંધારણીય, 4) રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ - બંધારણીય

(A) 1, 2 અને 3 (B) માત્ર 1 અને 4 (C) બધા જ (D) માત્ર 2 અને 4

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **B**	3. **B**	4. **A**	5. **B**	6. **B**	7. **B**	8. **B**	9. **B**	10. **B**	11. **A**
12. **A**	13. **B**	14. **A**	15. **A**	16. **C**	17. **B**	18. **B**	19. **C**	20. **C**	21. **C**	22. **A**
23. **B**	24. **B**	25. **C**	26. **B**	27. **B**	28. **C**	29. **B**	30. **A**	31. **C**	32. **A**	33. **A**
34. **C**	35. **A**	36. **A**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — નીતિ આયોગની સ્થાપના 1 જાન્યુઆરી 2015ના રોજ થઈ.

2. જવાબ (B) — નીતિ આયોગના પદાધિકારી અધ્યક્ષ વડાપ્રધાન હોય છે.

3. જવાબ (B) — NHRC ની સ્થાપના 1993ના માનવ અધિકાર સંરક્ષણ અધિનિયમ હેઠળ થઈ.

4. જવાબ (A) — કેન્દ્રીય માહિતી પંચ (CIC) ની સ્થાપના RTI અધિનિયમ 2005 હેઠળ થઈ.

5. જવાબ (B) — CBI ની સ્થાપના 1 એપ્રિલ 1963ના રોજ થઈ.

6. જવાબ (B) — નીતિ આયોગે 1950માં સ્થાપાયેલ યોજના આયોગનું સ્થાન લીધું.

7. જવાબ (B) — લોકપાલ અને લોકાયુક્ત અધિનિયમ 2013માં પસાર થયો.

8. જવાબ (B) — NCW ની સ્થાપના 1990ના અધિનિયમ હેઠળ 1992માં થઈ.

9. જવાબ (B) — CVC ને 2003ના CVC અધિનિયમથી વૈધાનિક દરજ્જો મળ્યો.

10. જવાબ (B) — યોજના આયોગની સ્થાપના 15 માર્ચ 1950ના રોજ થઈ.

11. જવાબ (A) — NITI એ National Institution for Transforming India નું સંક્ષેપ છે.

12. જવાબ (A) — CBI દિલ્હી વિશેષ પોલીસ સ્થાપના અધિનિયમ 1946 હેઠળ તપાસ સત્તા મેળવે છે.

13. જવાબ (B) — નીતિ આયોગ સરકારી ઠરાવથી રચાયેલ બિન-વૈધાનિક સંસ્થા છે; બાકીની ત્રણ વૈધાનિક છે.

14. જવાબ (A) — CVC ની સ્થાપના સંતાનમ સમિતિ (1962-64) ની ભલામણ પર 1964માં થઈ.

15. જવાબ (A) — 2019ના સુધારા પ્રમાણે NHRC ના અધ્યક્ષ નિવૃત્ત CJI અથવા SC ના નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ બની શકે છે.

16. જવાબ (C) — CIC ની સ્થાપના RTI અધિનિયમ 2005 હેઠળ થઈ.

17. જવાબ (B) — યોજના આયોગ પાસે ભંડોળ ફાળવણીની સત્તા હતી, જ્યારે નીતિ આયોગ માત્ર સલાહકાર થિંક ટેન્ક છે અને તેને ભંડોળ ફાળવણીની સત્તા નથી.

18. જવાબ (B) — CBI ભારત સરકારના કાર્મિક, જાહેર ફરિયાદ અને પેન્શન મંત્રાલય હેઠળ આવે છે.

19. જવાબ (C) — NHRC અને લોકપાલ બંનેના અધ્યક્ષ તરીકે ભારતના નિવૃત્ત મુખ્ય ન્યાયાધીશ (CJI) બની શકે છે.

20. જવાબ (C) — CIC માં 1 મુખ્ય માહિતી કમિશનર ઉપરાંત વધુમાં વધુ 10 માહિતી કમિશનરો હોય છે.

21. જવાબ (C) — નાણાં પંચનો ઉલ્લેખ બંધારણમાં (કલમ 280) સીધો છે, તેથી તે બંધારણીય સંસ્થા છે.

22. જવાબ (A) — ભારતમાં લોકપાલ-લોકાયુક્તની વિભાવના ડૉ. એલ. એમ. સિંઘવીએ 1963માં રજૂ કરી.

23. જવાબ (B) — ગવર્નિંગ કાઉન્સિલમાં બધા રાજ્યોના મુખ્યમંત્રીઓ અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના ઉપરાજ્યપાલ સામેલ હોય છે.

24. જવાબ (B) — CVC એક બહુ-સભ્ય સંસ્થા છે જેમાં 1 કેન્દ્રીય તકેદારી કમિશનર (અધ્યક્ષ) અને વધુમાં વધુ 2 તકેદારી કમિશનરો હોય છે.

25. જવાબ (C) — નીતિ આયોગ 2015, CVC ને વૈધાનિક દરજ્જો 2003, NHRC 1993 અને CIC ની સ્થાપના RTI 2005 — બધા જ જોડકા સાચા છે.

26. જવાબ (B) — નીતિ આયોગ (ઠરાવ, 2015) અને CBI (ઠરાવ, 1963) — બંને બિન-વૈધાનિક છે કારણ કે તેમને કોઈ સ્વતંત્ર કાયદાનો સીધો આધાર નથી.

27. જવાબ (B) — વિનીત નારાયણ કેસ (1997) ના સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાએ CVC ને વૈધાનિક દરજ્જો આપવાનો માર્ગ મોકળો કર્યો, જે 2003ના CVC અધિનિયમમાં પરિણમ્યો.

28. જવાબ (C) — CBI બંધારણીય સંસ્થા નથી; તે 1963ના ઠરાવથી રચાયેલ બિન-વૈધાનિક સંસ્થા છે. બાકીના ત્રણ વિધાન સાચા છે.

29. જવાબ (B) — 2019ના સુધારા પ્રમાણે NHRC ના અધ્યક્ષ અને સભ્યનો કાર્યકાળ 3 વર્ષ અથવા 70 વર્ષની વય (જે વહેલું હોય) સુધી છે.

30. જવાબ (A) — CBI (1963) → NHRC (1993) → CIC (2005) → નીતિ આયોગ (2015) — આ સાચો કાલક્રમ છે.

31. જવાબ (C) — NHRC, CVC અને રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ — ત્રણેયની ભલામણો સલાહકારી (recommendatory) સ્વરૂપની છે, બંધનકારક નથી.

32. જવાબ (A) — SHRC ના અધ્યક્ષ/સભ્યની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે, પણ તેમને દૂર માત્ર રાષ્ટ્રપતિ જ કરી શકે છે.

33. જવાબ (A) — લોકપાલમાં વધુમાં વધુ 8 સભ્યો, જેમાંથી 50% ન્યાયિક સભ્યો અને 50% SC/ST/OBC/મહિલા/લઘુમતી વર્ગમાંથી હોવા જોઈએ.

34. જવાબ (C) — CIC બંધારણીય નથી; તે RTI અધિનિયમ 2005 હેઠળ રચાયેલ વૈધાનિક સંસ્થા છે. બાકીના જોડકા સાચા છે.

35. જવાબ (A) — વિધાન 1, 2 અને 4 સાચા છે. વિધાન 3 ખોટું છે કારણ કે યોજના આયોગ અને નીતિ આયોગ બંને બિન-વૈધાનિક અને બિન-બંધારણીય સંસ્થાઓ છે, બંધારણીય નહીં.

36. જવાબ (A) — જોડકા 1, 2 અને 3 સાચા છે. જોડકું 4 ખોટું છે કારણ કે રાષ્ટ્રીય મહિલા પંચ 1990ના અધિનિયમથી રચાયેલ વૈધાનિક સંસ્થા છે, બંધારણીય નહીં.

17 પંચાયતી રાજ અને નગરપાલિકા (Panchayati Raj & Municipalities — 73rd & 74th Amendments)

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય (Local Self-Government) એ લોકશાહીના પાયા સમાન છે — 'ગ્રામ સ્વરાજ' ગાંધીજીનું સ્વપ્ન હતું. 1992 ના 73મા અને 74મા બંધારણીય સુધારાએ ગ્રામ્ય પંચાયતો અને શહેરી નગરપાલિકાઓને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો, જેનાથી તે ભારતની ત્રીજી સ્તરની સરકાર (Third Tier of Government) બની. 73મા સુધારાએ ભાગ-9 અને 11મી અનુસૂચિ ઉમેરી, જ્યારે 74મા સુધારાએ ભાગ-9A અને 12મી અનુસૂચિ ઉમેરી. આ પ્રકરણ ત્રિસ્તરીય પંચાયત માળખું, બળવંતરાય મહેતા તથા અશોક મહેતા સમિતિઓ, ગ્રામ સભા, અનામત, રાજ્ય ચૂંટણી પંચ, રાજ્ય નાણાં પંચ અને ગુજરાતના પંચાયત માળખાની વિગતે ચર્ચા કરે છે.

1. સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો અર્થ અને ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે સ્થાનિક સ્તરે, સ્થાનિક લોકો દ્વારા ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ મારફતે વહીવટ. તે લોકશાહીને છેવાડાના માણસ સુધી પહોંચાડે છે અને 'ગ્રામ સ્વરાજ' (ગાંધીજીની વિભાવના) ને સાકાર કરે છે. ભારતમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યના બે પ્રકાર છે — ગ્રામ્ય (પંચાયતી રાજ) અને શહેરી (નગરપાલિકા).

આધુનિક સ્થાનિક સ્વરાજ્યના પિતા લોર્ડ રિપન ગણાય છે, જેમણે 1882 ના ઠરાવ દ્વારા સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સંસ્થાઓને પ્રોત્સાહન આપ્યું. સ્વતંત્રતા પછી, બંધારણ ઘડતી વખતે પંચાયતોને રાજ્ય નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (DPSP) ના અનુચ્છેદ 40 માં મૂકવામાં આવી — એટલે કે તે માત્ર સલાહરૂપ હતી, બંધારણીય બંધનકારક નહોતી.

1992 સુધી પંચાયતો રાજ્યોની ઇચ્છા પર નિર્ભર હતી; ચૂંટણીઓ નિયમિત થતી નહોતી અને ભંડોળ પૂરતું મળતું નહોતું. આ ઊણપ દૂર કરવા 73મા અને 74મા સુધારાએ સ્થાનિક સ્વરાજ્યને બંધારણીય દરજ્જો અને નિયમિતતા આપી.

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય — ઐતિહાસિક સીમાચિહ્નો

વર્ષ/સમિતિ	મહત્વ
લોર્ડ રિપન ઠરાવ (1882)	સ્થાનિક સ્વરાજ્યના પિતા; ચૂંટાયેલા સ્થાનિક બોર્ડ
અનુચ્છેદ 40 (DPSP)	રાજ્ય પંચાયતોની રચના કરે — માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત
બળવંતરાય મહેતા સમિતિ (1957)	ત્રિસ્તરીય પંચાયતી રાજની ભલામણ
અશોક મહેતા સમિતિ (1977)	દ્વિ-સ્તરીય માળખાની ભલામણ
73મો અને 74મો સુધારો (1992)	બંધારણીય દરજ્જો — ભાગ-9 અને 9A

યાદ રાખો

- આધુનિક સ્થાનિક સ્વરાજ્યના પિતા = લોર્ડ રિપન (1882)
- અનુચ્છેદ 40 — DPSP હેઠળ રાજ્ય પંચાયતોની રચના કરે
- 73મો = પંચાયત (ગ્રામ્ય); 74મો = નગરપાલિકા (શહેરી)
- બંને સુધારા 1992 માં પસાર; 1993 માં અમલમાં આવ્યા

2. પંચાયત સંબંધિત મહત્વની સમિતિઓ

73મા સુધારા પહેલાં, કેન્દ્ર સરકારે પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થાને મજબૂત કરવા અનેક સમિતિઓ નીમી. તેમાંથી બે સૌથી મહત્વની — બળવંતરાય મહેતા સમિતિ અને અશોક મહેતા સમિતિ. પરીક્ષામાં આ બંને સમિતિઓની ભલામણો વારંવાર પૂછાય છે.

બળવંતરાય મહેતા સમિતિ (1957) એ 'લોકશાહી વિકેન્દ્રીકરણ' (Democratic Decentralisation) શબ્દ વાપર્યો અને ત્રિસ્તરીય માળખું સૂચવ્યું — ગ્રામ પંચાયત, પંચાયત સમિતિ અને જિલ્લા પરિષદ. તેની ભલામણ પ્રથમ રાજસ્થાન (નાગૌર જિલ્લો, 2 ઓક્ટોબર 1959) એ અમલમાં મૂકી; ત્યારબાદ આંધ્ર પ્રદેશ.

અશોક મહેતા સમિતિ (1977) એ દ્વિ-સ્તરીય માળખું સૂચવ્યું — જિલ્લા પરિષદ અને મંડળ પંચાયત. તેણે પંચાયતની ચૂંટણીમાં રાજકીય પક્ષોની ભાગીદારી અને જિલ્લાને વિકેન્દ્રીકરણનું પ્રથમ બિંદુ ગણાવ્યું.

પંચાયત સંબંધિત મુખ્ય સમિતિઓ

સમિતિ	વર્ષ	મુખ્ય ભલામણ
બળવંતરાય મહેતા	1957	ત્રિસ્તરીય માળખું; લોકશાહી વિકેન્દ્રીકરણ
અશોક મહેતા	1977	દ્વિ-સ્તરીય માળખું (જિલ્લા પરિષદ + મંડળ પંચાયત)
G.V.K. રાવ	1985	પંચાયતને વિકાસનું કેન્દ્ર; 'નોકરશાહીકરણ' ની ટીકા
L.M. સિંઘવી	1986	પંચાયતને બંધારણીય દરજ્જો આપવાની ભલામણ
P.K. થુંગન	1988	પંચાયતને બંધારણીય માન્યતા; દર 5 વર્ષે ચૂંટણી

મહત્વના તથ્યો

- ત્રિસ્તરીય માળખું = બળવંતરાય મહેતા સમિતિ (1957)
- પંચાયતી રાજ પ્રથમ અમલમાં = રાજસ્થાન (નાગૌર, 2 ઓક્ટોબર 1959)
- બંધારણીય દરજ્જાની ભલામણ સૌપ્રથમ = L.M. સિંઘવી સમિતિ (1986)
- અશોક મહેતા = દ્વિ-સ્તરીય; રાજકીય પક્ષોની ભાગીદારી

3. 73મો બંધારણીય સુધારો, 1992 — ભાગ-9

73મો બંધારણ સુધારો અધિનિયમ, 1992 એ પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો. તે 24 એપ્રિલ 1993 થી અમલમાં આવ્યો (એટલે 24 એપ્રિલ 'રાષ્ટ્રીય પંચાયતી રાજ દિવસ' તરીકે ઉજવાય છે). આ સુધારાએ બંધારણમાં નવો ભાગ-9 ('પંચાયતો') ઉમેર્યો, જેમાં અનુચ્છેદ 243 થી 243-O સુધીની જોગવાઈઓ છે.

આ સુધારાએ નવી 11મી અનુસૂચિ (Eleventh Schedule) પણ ઉમેરી, જેમાં પંચાયતોને સોંપાયેલા 29 વિષય (functional items) છે. 73મા સુધારાની જોગવાઈઓના બે ભાગ છે — ફરજિયાત (Compulsory/Obligatory) અને મરજિયાત (Voluntary/Discretionary). ફરજિયાત જોગવાઈઓ દરેક રાજ્ય માટે બંધનકારક છે.

73મા સુધારાની મુખ્ય બાબતો

બાબત	વિગત
સુધારો ક્રમાંક	73મો (1992)
ઉમેરાયેલ ભાગ	ભાગ-9 (પંચાયતો)
અનુચ્છેદ	243 થી 243-O
નવી અનુસૂચિ	11મી અનુસૂચિ (29 વિષય)
અમલ તારીખ	24 એપ્રિલ 1993
રાષ્ટ્રીય પંચાયતી રાજ દિવસ	24 એપ્રિલ

ફરજિયાત જોગવાઈઓ (Compulsory)

- ગ્રામ સ્તરે ગ્રામ સભાની રચના
- ગ્રામ, મધ્યવર્તી અને જિલ્લા સ્તરે પંચાયતોની રચના
- દર 5 વર્ષે પ્રત્યક્ષ ચૂંટણી; SC/ST/મહિલા માટે અનામત
- રાજ્ય ચૂંટણી પંચ અને રાજ્ય નાણાં પંચની રચના
- ભંગ થયેલી પંચાયતની 6 મહિનામાં પુનઃચૂંટણી

4. ત્રિસ્તરીય પંચાયત માળખું

73મો સુધારો ત્રિસ્તરીય (Three-tier) પંચાયત માળખું ફરજિયાત કરે છે — ગ્રામ સ્તર (Village), મધ્યવર્તી સ્તર (Intermediate/Block) અને જિલ્લા સ્તર (District). જોકે, જે રાજ્યની વસ્તી 20 લાખ (20,00,000) થી ઓછી હોય તે મધ્યવર્તી સ્તર ન રચે તો ચાલે.

ત્રણેય સ્તરની પંચાયતોના સભ્યો સીધી ચૂંટણી (પ્રત્યક્ષ) દ્વારા ચૂંટાય છે. ગ્રામ સ્તરે પંચાયતના અધ્યક્ષ (સરપંચ) ની ચૂંટણીની રીત રાજ્ય નક્કી કરે છે; મધ્યવર્તી અને જિલ્લા સ્તરના અધ્યક્ષ આડકતરી (પરોક્ષ) ચૂંટણીથી ચૂંટાય છે.

- 20 લાખથી ઓછી વસ્તીવાળું રાજ્ય મધ્યવર્તી સ્તર ન રચે તો ચાલે
- ત્રણેય સ્તરના સભ્યો = પ્રત્યક્ષ (સીધી) ચૂંટણીથી
- મધ્યવર્તી અને જિલ્લા સ્તરના અધ્યક્ષ = પરોક્ષ ચૂંટણીથી
- પંચાયતનો કાર્યકાળ = 5 વર્ષ

ત્રિસ્તરીય માળખું

સ્તર	ગુજરાતમાં નામ	વડા (અધ્યક્ષ)
ગ્રામ સ્તર (Village)	ગ્રામ પંચાયત	સરપંચ
મધ્યવર્તી સ્તર (Block)	તાલુકા પંચાયત	પ્રમુખ
જિલ્લા સ્તર (District)	જિલ્લા પંચાયત	પ્રમુખ

5. ગ્રામ સભા (Gram Sabha) — અનુચ્છેદ 243(b)

ગ્રામ સભા એ પંચાયતી રાજનો પાયો છે. અનુચ્છેદ 243(b) મુજબ ગ્રામ સભા એટલે ગામના સ્તરે પંચાયત વિસ્તારમાં સમાવિષ્ટ ગામની મતદાર યાદીમાં નોંધાયેલા તમામ વ્યક્તિઓનો સમૂહ. એટલે કે ગામના તમામ પુખ્ત મતદારો ગ્રામ સભાના સભ્ય છે — તે પ્રત્યક્ષ લોકશાહીનું ઉદાહરણ છે.

ગ્રામ સભા ગ્રામ પંચાયત પ્રત્યે જવાબદારી અને પારદર્શિતા સુનિશ્ચિત કરે છે. તે ગ્રામ પંચાયતના વાર્ષિક હિસાબ, વિકાસ યોજનાઓ અને લાભાર્થીઓની પસંદગીને મંજૂરી આપે છે. ગ્રામ સભા તેની સત્તાઓ રાજ્ય વિધાનમંડળ નક્કી કરે તે પ્રમાણે વાપરે છે.

ગ્રામ સભા — મુખ્ય મુદ્દા

- વ્યાખ્યા = અનુચ્છેદ 243(b)
- ગામની મતદાર યાદીમાં નોંધાયેલા તમામ વ્યક્તિ = સભ્ય
- પ્રત્યક્ષ લોકશાહીનું ઉદાહરણ
- પંચાયતના હિસાબ-યોજનાને મંજૂરી અને દેખરેખ
- સત્તાઓ રાજ્ય વિધાનમંડળ નક્કી કરે

6. અનામત અને લાયકાત (અનુચ્છેદ 243D, 243F)

73મો સુધારો પંચાયતમાં અનુસૂચિત જાતિ (SC) અને અનુસૂચિત જનજાતિ (ST) માટે તેમની વસ્તીના પ્રમાણમાં બેઠકો અનામત રાખે છે (અનુચ્છેદ 243D). આ ઉપરાંત, કુલ બેઠકોમાંથી ઓછામાં ઓછી 1/3 (એક-તૃતીયાંશ) બેઠકો મહિલાઓ માટે અનામત છે — SC/ST મહિલા માટેની અનામત સહિત. અધ્યક્ષ પદો માટે પણ આ જ પ્રમાણે અનામત લાગુ પડે છે.

અનેક રાજ્યો (ગુજરાત સહિત) એ કાયદા દ્વારા મહિલા અનામત વધારીને 50% કરી છે. પછાત વર્ગ (OBC) માટેની અનામત રાજ્ય વિધાનમંડળ પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી આપી શકે છે — તે બંધારણ દ્વારા ફરજિયાત નથી.

અનુચ્છેદ 243F મુજબ, પંચાયતના સભ્ય બનવા માટેની લાયકાત તે જ છે જે રાજ્ય વિધાનસભાની ચૂંટણી માટે જરૂરી છે — પણ પંચાયત માટે ઉંમર 21 વર્ષ છે (વિધાનસભા માટે 25 વર્ષ).

પંચાયતમાં અનામત

વર્ગ	અનામતનું પ્રમાણ	જોગવાઇ
SC	વસ્તીના પ્રમાણમાં	ફરજિયાત (243D)
ST	વસ્તીના પ્રમાણમાં	ફરજિયાત (243D)
મહિલા	ઓછામાં ઓછી 1/3	ફરજિયાત (243D)
OBC	રાજ્ય નક્કી કરે	મરજિયાત

યાદ રાખો

- મહિલા અનામત = ઓછામાં ઓછી 1/3 (કેન્દ્રીય જોગવાઈ)
- ગુજરાત સહિત ઘણા રાજ્યો = 50% મહિલા અનામત
- પંચાયત સભ્ય માટે લઘુત્તમ ઉંમર = 21 વર્ષ
- OBC અનામત = ફરજિયાત નહીં (રાજ્યની વિવેકબુદ્ધિ)

7. પંચાયત — અન્ય મહત્વની જોગવાઈઓ (243C થી 243O)

73મા સુધારાના વિવિધ અનુચ્છેદ પંચાયતના માળખા, કાર્યકાળ, સત્તા અને ન્યાયિક હસ્તક્ષેપ અંગે જોગવાઇ કરે છે. પંચાયતનો સામાન્ય કાર્યકાળ 5 વર્ષ છે; પણ તે પહેલાં ભંગ થાય તો 6 મહિનામાં નવી ચૂંટણી ફરજિયાત છે. જો બાકી રહેલો કાર્યકાળ 6 મહિનાથી ઓછો હોય તો પુનઃચૂંટણી જરૂરી નથી.

અનુચ્છેદ 243G રાજ્ય વિધાનમંડળને પંચાયતોને 11મી અનુસૂચિના 29 વિષય સંબંધે સત્તા સોંપવાની છૂટ આપે છે. અનુચ્છેદ 243-O પંચાયત ચૂંટણી સંબંધિત બાબતોમાં ન્યાયાલયોના હસ્તક્ષેપ પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.

- પંચાયતનો કાર્યકાળ = 5 વર્ષ; ભંગ થાય તો 6 મહિનામાં ચૂંટણી
- 243G = 29 વિષય સોંપવાની સત્તા રાજ્યને
- 243-O = ચૂંટણી બાબતે કોર્ટના હસ્તક્ષેપ પર પ્રતિબંધ

ભાગ-9 ના મહત્વના અનુચ્છેદ

અનુચ્છેદ	વિષય
243	વ્યાખ્યાઓ (ગ્રામ સભા, મધ્યવર્તી સ્તર વગેરે)
243A	ગ્રામ સભા
243B	પંચાયતોની રચના
243C	પંચાયતોની બંધારણ-રચના
243D	બેઠકોમાં અનામત
243E	પંચાયતનો કાર્યકાળ (5 વર્ષ)
243G	પંચાયતની સત્તા-જવાબદારી (29 વિષય)
243K	રાજ્ય ચૂંટણી પંચ
243-I	રાજ્ય નાણાં પંચ
243-O	ચૂંટણીમાં ન્યાયિક હસ્તક્ષેપ પર પ્રતિબંધ

8. 11મી અનુસૂચિ — પંચાયતના 29 વિષય

73મા સુધારાએ ઉમેરેલી 11મી અનુસૂચિ (Eleventh Schedule) માં પંચાયતોને સોંપાયેલા 29 કાર્યાત્મક વિષય છે. આ વિષયો રાજ્ય યાદી અને સમવર્તી યાદીમાંથી લેવાયા છે અને મુખ્યત્વે ગ્રામ્ય વિકાસ સાથે સંબંધિત છે — જેમ કે કૃષિ, ભૂમિ સુધારણા, સિંચાઈ, પશુપાલન, ગ્રામ્ય આવાસ, પીવાનું પાણી, શિક્ષણ, આરોગ્ય અને ગરીબી નિવારણ.

આ વિષયો પંચાયતોને આર્થિક વિકાસ અને સામાજિક ન્યાયની યોજનાઓ બનાવવા-અમલમાં મૂકવાનું ક્ષેત્ર પૂરું પાડે છે. જોકે વાસ્તવિક સત્તા-હસ્તાંતરણ રાજ્ય વિધાનમંડળ પર નિર્ભર છે (અનુચ્છેદ 243G).

11મી અનુસૂચિના કેટલાક વિષય (કુલ 29)

ક્રમ	વિષય
1	કૃષિ (Agriculture)
2	ભૂમિ સુધારણા
3	લઘુ સિંચાઇ, જળ વ્યવસ્થાપન

ક્રમ	વિષય
4	પશુપાલન, ડેરી, મરઘાં ઉછેર
11	પીવાનું પાણી
17	શિક્ષણ (પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સહિત)
23	આરોગ્ય અને સ્વચ્છતા
27	જાહેર વિતરણ વ્યવસ્થા (PDS)

અનુસૂચિ-સંખ્યા યાદ રાખો

- 11મી અનુસૂચિ = પંચાયત = 29 વિષય
- 12મી અનુસૂચિ = નગરપાલિકા = 18 વિષય
- બંને અનુસૂચિ 73મા-74મા સુધારાથી ઉમેરાઇ (1992)
- 11મી = અનુચ્છેદ 243G સાથે; 12મી = અનુચ્છેદ 243W સાથે

9. 74મો બંધારણીય સુધારો, 1992 — ભાગ-9A (નગરપાલિકા)

74મો બંધારણ સુધારો અધિનિયમ, 1992 એ શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓ (નગરપાલિકાઓ) ને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો. તે 1 જૂન 1993 થી અમલમાં આવ્યો. આ સુધારાએ બંધારણમાં નવો ભાગ-9A ('નગરપાલિકાઓ') ઉમેર્યો, જેમાં અનુચ્છેદ 243P થી 243ZG સુધીની જોગવાઇઓ છે, અને નવી 12મી અનુસૂચિ (18 વિષય) ઉમેરી.

74મો સુધારો ત્રણ પ્રકારની શહેરી સંસ્થાઓ રચે છે — સંક્રાંતિક વિસ્તાર (ગ્રામ્યથી શહેરી તરફ બદલાતો વિસ્તાર) માટે નગર પંચાયત, નાના શહેરી વિસ્તાર માટે નગરપાલિકા પરિષદ (Municipal Council) અને મોટા શહેરી વિસ્તાર માટે મહાનગરપાલિકા (Municipal Corporation). કયો વિસ્તાર કયા પ્રકારમાં આવે તે રાજ્યપાલ વસ્તી, ગીચતા, મહેસૂલ વગેરે માપદંડથી નક્કી કરે છે.

74મા સુધારાની મુખ્ય બાબતો

બાબત	વિગત
સુધારો ક્રમાંક	74મો (1992)
ઉમેરાયેલ ભાગ	ભાગ-9A (નગરપાલિકાઓ)
અનુચ્છેદ	243P થી 243ZG
નવી અનુસૂચિ	12મી અનુસૂચિ (18 વિષય)
અમલ તારીખ	1 જૂન 1993

નગરપાલિકાના ત્રણ પ્રકાર

- નગર પંચાયત — સંક્રાંતિક (transitional) વિસ્તાર
- નગરપાલિકા પરિષદ — નાનો શહેરી વિસ્તાર
- મહાનગરપાલિકા — મોટો શહેરી વિસ્તાર
- પ્રકાર નક્કી કરનાર = રાજ્યપાલ (વસ્તી-ગીચતા આધારે)

10. નગરપાલિકા — સમિતિઓ અને 12મી અનુસૂચિ

74મા સુધારામાં બે મહત્વની સમિતિઓની જોગવાઇ છે. વોર્ડ સમિતિ (અનુચ્છેદ 243S) — 3 લાખ કે વધુ વસ્તીવાળી નગરપાલિકામાં ફરજિયાત. જિલ્લા આયોજન સમિતિ (District Planning Committee, અનુચ્છેદ 243ZD) — જિલ્લા-સ્તરની યોજનાઓને એકીકૃત કરવા. મહાનગર આયોજન સમિતિ (Metropolitan Planning Committee, અનુચ્છેદ 243ZE) — 10 લાખ કે વધુ વસ્તીવાળા મહાનગર વિસ્તાર માટે.

12મી અનુસૂચિમાં નગરપાલિકાઓને સોંપાયેલા 18 વિષય છે — જેમ કે શહેરી આયોજન, ભૂમિ ઉપયોગ નિયમન, માર્ગ-પુલ, જાહેર આરોગ્ય-સ્વચ્છતા, અગ્નિશમન સેવા, શહેરી ગરીબી નિવારણ, ઝૂંપડપટ્ટી સુધારણા અને જન્મ-મરણ નોંધણી. અનુચ્છેદ 243W રાજ્ય વિધાનમંડળને આ વિષયો અંગે સત્તા

સોંપવાની છૂટ આપે છે.

- વોર્ડ સમિતિ = 3 લાખ કે વધુ વસ્તીમાં ફરજિયાત (243S)
- મહાનગર આયોજન સમિતિ = 10 લાખ કે વધુ વસ્તી (243ZE)
- 12મી અનુસૂચિ = 18 વિષય; અનુચ્છેદ 243W સાથે

નગરપાલિકા — મહત્વના અનુચ્છેદ અને સમિતિ

અનુચ્છેદ	વિષય
243P	વ્યાખ્યાઓ
243Q	નગરપાલિકાઓની રચના (ત્રણ પ્રકાર)
243S	વોર્ડ સમિતિ (3 લાખ+ વસ્તી)
243W	નગરપાલિકાની સત્તા (12મી અનુસૂચિ — 18 વિષય)
243ZA	ચૂંટણી (રાજ્ય ચૂંટણી પંચ)
243ZD	જિલ્લા આયોજન સમિતિ
243ZE	મહાનગર આયોજન સમિતિ (10 લાખ+)

11. રાજ્ય ચૂંટણી પંચ (State Election Commission)

73મા અને 74મા સુધારાએ દરેક રાજ્યમાં રાજ્ય ચૂંટણી પંચ (State Election Commission) ની રચના ફરજિયાત કરી — પંચાયત માટે અનુચ્છેદ 243K અને નગરપાલિકા માટે અનુચ્છેદ 243ZA. તેમાં એક રાજ્ય ચૂંટણી આયુક્ત (State Election Commissioner) હોય છે, જેની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે.

રાજ્ય ચૂંટણી પંચ પંચાયત અને નગરપાલિકાની ચૂંટણીઓ માટે મતદાર યાદી તૈયાર કરવાનું અને ચૂંટણીના સંચાલન-દેખરેખ-નિયંત્રણનું કાર્ય કરે છે. તે ભારતના ચૂંટણી પંચ (Election Commission of India) થી અલગ અને સ્વતંત્ર સંસ્થા છે. રાજ્ય ચૂંટણી આયુક્તને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ જેવી જ રીતે જ પદ પરથી દૂર કરી શકાય છે — એટલે કે તેને નોકરીની સલામતી (security of tenure) મળે છે.

રાજ્ય ચૂંટણી પંચ

- પંચાયત માટે = અનુચ્છેદ 243K
- નગરપાલિકા માટે = અનુચ્છેદ 243ZA
- આયુક્તની નિમણૂક = રાજ્યપાલ
- ECI થી અલગ અને સ્વતંત્ર સંસ્થા
- દૂર કરવાની રીત = ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ જેવી

12. રાજ્ય નાણાં પંચ (State Finance Commission)

73મા સુધારાએ અનુચ્છેદ 243-I હેઠળ રાજ્ય નાણાં પંચ (State Finance Commission) ની રચના કરી. રાજ્યપાલ દર 5 વર્ષે રાજ્ય નાણાં પંચની રચના કરે છે. તેનું મુખ્ય કાર્ય રાજ્ય અને પંચાયતો વચ્ચે કરવેરા, ડ્યૂટી, ટોલ અને ફી ની વહેંચણીના સિદ્ધાંતો અંગે રાજ્યપાલને ભલામણ કરવાનું છે.

નગરપાલિકાઓ માટે પણ આ જ રાજ્ય નાણાં પંચ અનુચ્છેદ 243Y હેઠળ નાણાકીય સ્થિતિની સમીક્ષા કરે છે. કેન્દ્રીય નાણાં પંચ (Central Finance Commission, અનુચ્છેદ 280) ને પણ રાજ્યના નાણાં પંચની ભલામણોના આધારે પંચાયત-નગરપાલિકાના સંસાધનો વધારવા માટેના પગલાં સૂચવવાનું કાર્ય સોંપાયું છે.

ચૂંટણી પંચ વિ. નાણાં પંચ

બાબત	રાજ્ય ચૂંટણી પંચ	રાજ્ય નાણાં પંચ
અનુચ્છેદ (પંચાયત)	243K	243-I
કાર્ય	ચૂંટણી સંચાલન	નાણાં વહેંચણીની ભલામણ
રચના	રાજ્યપાલ	દર 5 વર્ષે રાજ્યપાલ

બાબત	રાજ્ય ચૂંટણી પંચ	રાજ્ય નાણાં પંચ
નગરપાલિકા સંદર્ભ	243ZA	243Y

યાદ રાખો

- રાજ્ય નાણાં પંચ = અનુચ્છેદ 243-I; દર 5 વર્ષે
- રચના કરનાર = રાજ્યપાલ
- કાર્ય = રાજ્ય-પંચાયત વચ્ચે કર/ફી વહેંચણીની ભલામણ
- 243-I = નાણાં (I = 'Income' યાદ રાખવા); 243K = ચૂંટણી

13. ગુજરાતનું પંચાયત માળખું

ગુજરાત પંચાયત ક્ષેત્રે અગ્રણી રાજ્ય રહ્યું છે. ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ, 1961 પ્રથમ હતો; ત્યારબાદ 73મા સુધારાને અનુરૂપ ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ, 1993 અમલમાં આવ્યો. ગુજરાતમાં ત્રિસ્તરીય માળખું છે — ગ્રામ સ્તરે ગ્રામ પંચાયત (વડા: સરપંચ), તાલુકા સ્તરે તાલુકા પંચાયત (વડા: પ્રમુખ) અને જિલ્લા સ્તરે જિલ્લા પંચાયત (વડા: પ્રમુખ).

ગુજરાતે મહિલા સશક્તિકરણમાં 50% મહિલા અનામત આપી છે. ઉપરાંત, ગુજરાતની વિશિષ્ટ 'સમરસ ગ્રામ યોજના' હેઠળ જે ગામ ચૂંટણી વગર સર્વસંમતિથી (બિનહરીફ) સરપંચ અને સભ્યો પસંદ કરે તેને રાજ્ય સરકાર પ્રોત્સાહક અનુદાન આપે છે — જે ગ્રામ્ય એકતા અને ખર્ચ-બચતનો હેતુ ધરાવે છે.

ગ્રામ પંચાયત સ્તરે વહીવટ ચલાવનાર સરકારી કર્મચારી 'તલાટી-કમ-મંત્રી' છે, જે ગ્રામ પંચાયતનો સચિવ છે અને મહેસૂલ, જન્મ-મરણ નોંધણી તથા વિવિધ વેરા-વસૂલીનું કાર્ય સંભાળે છે.

ગુજરાત પંચાયત માળખું

સ્તર	સંસ્થા	ચૂંટાયેલ વડા	વહીવટી અધિકારી
ગ્રામ	ગ્રામ પંચાયત	સરપંચ	તલાટી-કમ-મંત્રી
તાલુકા	તાલુકા પંચાયત	પ્રમુખ	તાલુકા વિકાસ અધિકારી (TDO)
જિલ્લા	જિલ્લા પંચાયત	પ્રમુખ	જિલ્લા વિકાસ અધિકારી (DDO)

ગુજરાત — મહત્વના તથ્યો

- ગુજરાત પંચાયત અધિનિયમ = 1961 (પ્રથમ), 1993 (73મા સુધારા પછી)
- મહિલા અનામત = 50%
- સમરસ ગ્રામ યોજના = બિનહરીફ ચૂંટણીને પ્રોત્સાહન
- ગ્રામ પંચાયત સચિવ = તલાટી-કમ-મંત્રી

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB મદદનીશ ઇજનેર (સિવિલ) 2025

1 પંચાયતોની નાણાકીય સત્તાઓ બંધારણની નીચેની કઈ અનુસૂચિમાં સૂચિબદ્ધ છે?

(A) સાતમી અનુસૂચિ | (B) આઠમી અનુસૂચિ | **(C) અગિયારમી અનુસૂચિ** | (D) બારમી અનુસૂચિ

✓ **જવાબ:** (C) અગિયારમી અનુસૂચિ

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી 2022

2 ભારતના બંધારણના આર્ટીકલ "243-B" અન્વયે કઈ બાબતની જોગવાઇ કરવામાં આવેલી છે ?

(A) વસ્તી | (B) ગ્રામસભા | **(C) પંચાયતોની રચના** | (D) રાજ્યોની હાઇકોર્ટ

✓ **જવાબ:** (C) પંચાયતોની રચના

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (ખેતી) 2016

3 મહાનગરપાલિકામાં મુખ્ય વહીવટી અધિકારીને શું કહેવાય છે ?

(A) મેયર | (B) સ્ટેન્ડીંગ કમિટીના ચેરમેન | **(C) મ્યુનિસિપલ કમિશનર** | (D) ચેરમેન

✓ **જવાબ:** (C) મ્યુનિસિપલ કમિશનર

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (ખેતી) 2021

4 ગ્રામ પંચાયતની કારોબારી સમિતિ કેટલા સભ્યોની બનશે ?

(A) સાત | (B) ત્રણ | (C) ચાર | **(D) પાંચ**

✓ **જવાબ:** (D) પાંચ

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (ખેતી) 2025

5 નીચેનામાંથી કોણ ગ્રામ સેવક તરીકે પણ ઓળખાય છે?

(A) સરપંચ | (B) ગ્રામ પ્રધાન | **(C) પંચાયત સચિવ (Panchayat Secretary)** | (D) પંચાયત મુખિયા (Panchayat Mukhiya)

✓ **જવાબ:** (C) પંચાયત સચિવ (Panchayat Secretary)

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

6 પંચાયતની ચૂંટણી લડવા માટે ઓછામાં ઓછી કેટલી ઉંમર હોવી જોઈએ?

(A) 18 વર્ષ | **(B) 21 વર્ષ** | (C) 35 વર્ષ | (D) 40 વર્ષ

✓ **જવાબ:** (B) 21 વર્ષ

GPSSB ફિમેલ હેલ્થ વર્કર (FHW) 2025

7 જ્યારે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો પાસેથી કેટલીક સત્તાઓ પાછી ખેંચવામાં આવે છે અને સ્થાનિક સરકારને આપવામાં આવે છે, ત્યારે તેને નીચેમાંથી શું કહેવામાં આવે છે?

(A) કેન્દ્રીકરણ (Centralisation) | (B) સંઘીય વ્યવસ્થા (Federalism) | **(C) વિકેન્દ્રીકરણ (Decentralisation)** | (D) લોકશાહી (Democracy)

✓ **જવાબ:** (C) વિકેન્દ્રીકરણ (Decentralisation)

GPSSB ગ્રામ સેવક 2025

8 નીચેનામાંથી શું પંચાયતો માટે આવકનો સ્ત્રોત નથી?

(A) મિલકત વેરો જેવા સ્થાનિક કરવેરા | (B) રાજ્ય સરકાર તરફથી સહાય અનુદાન | (C) રાજ્ય સરકારની આવકમાં હિસ્સો | **(D) કોર્પોરેટ આવકવેરો**

✓ **જવાબ:** (D) કોર્પોરેટ આવકવેરો

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2023

9 પંચાયતી રાજ વિષે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: (1) પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓની ચૂંટણી દર પાંચ વર્ષે કરવામાં આવે છે. (2) કોઈ પંચાયતી રાજ સંસ્થાનું તેની નિયત મુદત પૂર્ણ થવાના બે વર્ષ પહેલાં વિસર્જન કરવામાં આવે તો વિસર્જનની તારીખથી છ માસની અંદર ચૂંટણી કરવી ફરજિયાત છે. ઉપરના વિધાનો પૈકી કયું / કયાં વિધાન / વિધાનો સાચું / સાચાં છે?

(A) ફક્ત 1 | (B) ફક્ત 2 | (C) 1 અને 2 બંને | (D) બન્નેમાંથી એક પણ નહીં

✓ **જવાબ:** (A) ફક્ત 1

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2026

10 ભારતમાં પંચાયતી રાજ પ્રણાલીને કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા બંધારણીય દરજ્જો આપવામાં આવ્યો?

(A) 42મો સુધારા અધિનિયમ, 1976 | (B) 44મો સુધારા અધિનિયમ, 1978 | **(C) 73મો સુધારા અધિનિયમ, 1992** | (D) 74મો સુધારા અધિનિયમ, 1992

✓ **જવાબ:** (C) 73મો સુધારા અધિનિયમ, 1992

GPSSB જુનિયર ફાર્માસિસ્ટ 2025

11 નીચેનામાંથી કયા અનુચ્છેદ મુજબ પંચાયતોમાં મહિલાઓ માટે બેઠકો અનામત રાખવાનું જરૂરી છે?

(A) અનુચ્છેદ 243C | **(B) અનુચ્છેદ 243D** | (C) અનુચ્છેદ 243T | (D) અનુચ્છેદ 243G

✓ **જવાબ:** (B) અનુચ્છેદ 243D

GPSSB મલ્ટીપર્પઝ હેલ્થ વર્કર (MPHW) 2022

12 નીચેના વાક્યો પૈકી કયું વાક્ય યોગ્ય નથી ?

(A) પંચાયતો માટેની જોગવાઇ બંધારણના ભાગ-12માં કરેલ છે.

(B) "ગ્રામસભા"ની વ્યાખ્યા બંધારણની કલમ-243(ખ) [243(b)] માં જણાવેલ છે.

(C) "પંચાયત"ની વ્યાખ્યા બંધારણની કલમ-243(ઘ) [243(d)] માં જણાવેલ છે.

(D) "પંચાયત વિસ્તાર"ની વ્યાખ્યા બંધારણની કલમ-243(ચ) [243(e)] માં જણાવેલ છે.

✓ **જવાબ:** (B) "ગ્રામસભા"ની વ્યાખ્યા બંધારણની કલમ-243(ખ) [243(b)] માં જણાવેલ છે.

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2016

13 **ગ્રામસભાની વ્યાખ્યા ભારતીય બંધારણના કયા અનુચ્છેદ (Article)માં આપવામાં આવેલી છે ?**

(A) 243 (a) | **(B) 243 (b)** | (C) 243 (c) | (D) 243 (d)

✓ **જવાબ:** (B) 243 (b)

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2018

14 **73મો બંધારણનો સુધારો કઈ તારીખથી અમલમાં આવેલો છે ?**

(A) 24/4/93 | (B) 1/4/94 | (C) 24/4/94 | (D) 24/4/95

✓ **જવાબ:** (A) 24/4/93

GPSSB સંશોધન મદદનીશ 2025

15 **ભારતના બંધારણના ભાગ IX હેઠળ પંચાયતી રાજના ત્રણ સ્તરો (three tiers) વિશે નીચેનામાંથી કયું વિધાન સાચું છે?**

(A) પંચાયતી રાજ ફક્ત ગ્રામ્ય સ્તરે જ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. | (B) 50 લાખથી ઓછી વસ્તી ધરાવતા રાજ્યોમાં ત્રણેય સ્તરો હોવા જોઈએ.

(C) ગામ, મધ્યવર્તી અને જિલ્લા સ્તરે બધા સભ્યો ચૂંટાય છે. | (D) ગ્રામ્ય સ્તરે સરપંચ હંમેશા પરોક્ષ રીતે ચૂંટાય છે.

✓ **જવાબ:** (C) ગામ, મધ્યવર્તી અને જિલ્લા સ્તરે બધા સભ્યો ચૂંટાય છે.

GPSSB સ્ટાફ નર્સ 2022

16 **સરપંચ ગામમાંથી કેટલા દિવસ સુધી સતત ગેરહાજર હોય તો તેની સત્તા ઉપસરપંચે વાપરવી અને તેની ફરજો બજાવવી જોઈશે ?**

(A) 15 દિવસ | (B) 21 દિવસ | (C) 7 દિવસ | (D) 30 દિવસ

✓ **જવાબ:** (A) 15 દિવસ

GPSSB આંકડા મદદનીશ 2017

17 **ગ્રામપંચાયતમાં સરપંચ કેવી રીતે ચૂંટાય છે ?**

(A) ગામના મતદારો પ્રત્યક્ષ રીતે મત આપી | (B) જ્ઞાતિના આધારે | (C) ગ્રામપંચાયતના સભ્યો દ્વારા નિયુક્તિથી

(D) આપી દર્શાવેલ ત્રણ પૈકી એક પણ નહી

✓ **જવાબ:** (A) ગામના મતદારો પ્રત્યક્ષ રીતે મત આપી

GPSSB આંકડા મદદનીશ 2025

18 **73મા બંધારણીય સુધારા અધિનિયમ, 1992 દ્વારા નીચેનામાંથી કયાને પ્રથમ વખત બંધારણીય દરજ્જો આપવામાં આવ્યો?**

(A) પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થા | (B) મૂળભૂત અધિકારો | (C) સંસદ | (D) ભારતના રાષ્ટ્રપતિનું કાર્યાલય

✓ **જવાબ:** (A) પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થા

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2023

19 પંચાયતી રાજ વિષે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: 1. દેશમાં પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓની શરૂઆત ભારત સરકાર અધિનિયમ, 1919થી થઈ. 2. બંધારણસભામાં એક દૃઢ મત એવો હતો જે એવું માનતો હતો કે જાતિ આધારિત ભારતીય સમાજને કારણે ગ્રામીણ સમાજમાં સ્થાનિક સ્વરાજનો હેતુ મર્યો જશે. ઉપરનાં વિધાનો પૈકી કયું/કયાં વિધાન/વિધાનો સાચું/સાચાં છે?

(A) માત્ર 1 | **(B) માત્ર 2** | (C) 1 અને 2 બંને | (D) બન્નેમાંથી એક પણ નહીં

✓ **જવાબ:** (B) માત્ર 2

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2025

20 પંચાયતી રાજ એ ભારતમાં કઈ શાસન પ્રણાલી (વ્યવસ્થા) નો ઉલ્લેખ કરે છે?

(A) શહેરી સ્થાનિક સરકાર | **(B) ગ્રામીણ સ્થાનિક સરકાર** | (C) કેન્દ્ર સરકાર | (D) રાજ્ય સરકાર

✓ **જવાબ:** (B) ગ્રામીણ સ્થાનિક સરકાર

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

21 પંચાયતી રાજ પ્રણાલીનો અમલ સૌ પ્રથમ ક્યા રાજ્યમાં કરવામાં આવ્યો?

(A) રાજસ્થાન | (B) દિલ્હી | (C) તામિલનાડુ | (D) કર્ણાટક

✓ **જવાબ:** (A) રાજસ્થાન

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

22 રાજ્યમાં પંચાયતોની રચનાની જોગવાઇ ભારતીય સંવિધાનના ક્યા આર્ટિકલમાં કરવામાં આવેલ છે?

(A) આર્ટિકલ - 249 (ક) | **(B) આર્ટિકલ - 243 (ખ)** | (C) આર્ટિકલ - 243 (ગ) | (D) આર્ટિકલ - 243 (ઘ)

✓ **જવાબ:** (B) આર્ટિકલ - 243 (ખ)

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

23 73મો બંધારણીય સુધારો નીચે પૈકી કોનાથી સંબંધિત છે ?

(A) પંચાયત | (B) શહેરી સંસ્થાઓ | (C) કો-ઓપરેટિવ સંસ્થાઓ | (D) ગ્રાન્ટ-ઈન એઇડ સંસ્થાઓ

✓ **જવાબ:** (A) પંચાયત

GSSSB હેડ ક્લાર્ક 2021

24 નગરપાલિકાના હિસાબોના ઓડિટ અંગેની જોગવાઈ ધરાવતો ભારતીય સંવિધાનનો આર્ટિકલ જણાવો.

(A) આર્ટિકલ-243-વ | (B) આર્ટિકલ-247-થ | (C) આર્ટિકલ-244-ક | (D) આર્ટિકલ-248-S

✓ **જવાબ:** (A) આર્ટિકલ-243-વ

GSSSB નાયબ નિરીક્ષક 2022

25 **ભારતમાં સૌપ્રથમ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનની નીચે પૈકી કઇ જગ્યાએ સ્થાપના કરવામાં આવી હતી:**

(A) કલકત્તા | **(B) મદ્રાસ** | (C) બોમ્બે | (D) દિલ્લી

✓ **જવાબ:** (B) મદ્રાસ

GSSSB સિનિયર ક્લાર્ક 2016

26 **સરપંચનું વિશિષ્ટ મહત્વ શું છે?**

(A) તે ગ્રાામ પંચાયતના વડા છે | **(B) તે મતદારોમાંથી સીધા ચૂંટાય છે** | (C) ઉપરોક્ત બંને | (D) ઉપરનામાંથી એકેય નહિ

✓ **જવાબ:** (B) તે મતદારોમાંથી સીધા ચૂંટાય છે

GSSSB સિનિયર ક્લાર્ક 2017

27 **73માં બંધારણ સુધારાથી દેશમાં પ્રથમવાર કોને માટે રાજકીય અનામત પ્રથા દાખલ થઈ?**

(A) મહિલાઓ | (B) અનુસૂચિત જાતિઓ | (C) અનુસૂચિત જનજાતિઓ | **(D) ઉપરોકત તમામ**

✓ **જવાબ:** (D) ઉપરોકત તમામ

GSSSB સબ ઈન્સ્ટ્રક્ટર 2022

28 **બળવંતરાય મહેતા સમિતિ નીચે પૈકી શેનાથી સંબંધિત હતી?**

(A) લોકતાંત્રિક વિકેન્દ્રીકરણ (Democratic Decentralization) | (B) ગ્રામીણ ક્ષેત્રોના વિકાસ માટે | (C) સામુદાયિક વિકાસ કાર્યક્રમ | (D) પંચાયતી રાજના વિકાસ માટે

✓ **જવાબ:** (A) લોકતાંત્રિક વિકેન્દ્રીકરણ (Democratic Decentralization)

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

29 **ગામમાં ગ્રામસભા નીચેનાં પૈકી કોની બનેલી હોય છે?**

(A) ગામમાં રહેતા તમામ લોકોની | (B) ગામમાં રહેતાં અને 18 વર્ષથી ઉપરની વય ધરાવતા તમામ લોકોની | **(C) ગામમાં તમામ નોંધાયેલા ચૂંટણી મતદારોની** | (D) ગ્રામજનો દ્વારા સીધી રીતે ચૂંટાયેલા તમામ લોકોની

✓ **જવાબ:** (C) ગામમાં તમામ નોંધાયેલા ચૂંટણી મતદારોની

SEB TAT (માધ્યમિક) — સામાન્ય 2018

30 **ભારતની લોકશાહી વ્યવસ્થામાં દેશના સૌથી પાયાના એકમ તરીકે કોનો સમાવેશ થાય છે ?**

(A) ગ્રામ પંચાયત | (B) જિલ્લા પંચાયત | (C) તાલુકા પંચાયત | (D) સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓ

✓ **જવાબ:** (A) ગ્રામ પંચાયત

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

31 વર્ષમાં કેટલી વખત ગ્રામ સભાનું આયોજન કરવું ફરજિયાત છે ?

(A) એક વખત | (B) ત્રણ વખત | (C) ચાર વખત | **(D) બે વખત**

✓ **જવાબ:** (D) બે વખત

SMC ટેક્નિકલ આસિસ્ટન્ટ 2023

32 મહાનગર પાલિકામાં, સામાન્ય સભાની મુદત પૂર્ણ થયા બાદ વહીવટદારની નિમણૂંક કોણ કરે છે ?

(A) સ્થાયી સમિતિ | (B) સામાન્ય સભા | **(C) રાજ્ય સરકાર** | (D) કેન્દ્ર સરકાર

✓ **જવાબ:** (C) રાજ્ય સરકાર

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

33 નીચેનામાંથી કઈ કમિટી પંચાયતી રાજ સંસ્થા સાથે સંબંધિત નથી?

(A) અશોક મહેતા કમિટી | (B) જી.વી.કે.રાવ કમિટી | (C) એલ.એમ.સિંગવી કમિટી | **(D) આર.કે.મિશ્રા કમિટી**

✓ **જવાબ:** (D) આર.કે.મિશ્રા કમિટી

GPSSB મદદનીશ ઈજનેર (સિવિલ) 2025

34 પંચાયત ચૂંટણીઓ યોજવા માટે જવાબદાર ચૂંટણી અધિકારી કોણ છે?

(A) ભારતનું ચૂંટણી આયોગ | (B) રાજ્ય લોગ સેવા આયોગ (the State Public Service Commission)

(C) રાજ્ય ચૂંટણી આયોગ (the State Election Commission) | (D) જિલ્લા કલેક્ટરની કચેરી

✓ **જવાબ:** (C) રાજ્ય ચૂંટણી આયોગ (the State Election Commission)

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (ખેતી) 2021

35 રાજ્યપાલશ્રી દ્વારા રાજ્યમાં પંચાયતોની નાણાંકીય સ્થિતિની સમીક્ષા કરવા માટે નાણા કમિશનની રચના ભારતીય બંધારણના કયા અનુચ્છેદ અન્વયે કરવામાં આવે છે ?

(A) અનુચ્છેદ - 324 | (B) અનુચ્છેદ - 280 | (C) અનુચ્છેદ - 281 | **(D) અનુચ્છેદ - 243**

✓ **જવાબ:** (D) અનુચ્છેદ - 243

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

36 સ્વતંત્રતા પછી ભારતમાં પંચાયતી રાજ પ્રણાલીની સ્થાપના કરનાર પ્રથમ રાજ્ય કયું હતું?

(A) ઉત્તર પ્રદેશ | (B) મહારાષ્ટ્ર | (C) ગુજરાત | **(D) રાજસ્થાન**

✓ **જવાબ:** (D) રાજસ્થાન

GPSSB ફિમેલ હેલ્થ વર્કર (FHW) 2025

37 ભારતમાં પંચાયતી રાજ પ્રણાલીનો સૌપ્રથમ ઉદ્ઘાટન 1959 માં વડા પ્રધાન દ્વારા રાજસ્થાનના કયા જિલ્લામાં કરવામાં આવ્યો હતો?

(A) જોધપુર (Jodhpur) | (B) ઉદયપુર | (C) જયપુર | **(D) નાગૌર (Nagaur)**

✓ **જવાબ:** (D) નાગૌર (Nagaur)

GPSSB ગ્રામ સેવક 2025

38 ગ્રામ પંચાયતો માટે નીચેનામાંથી કયો આવકનો મુખ્ય સ્ત્રોત છે?

(A) આવકવેરો | **(B) મિલકત વેરો અને ઘર વેરો** | (C) કસ્ટમ્સ ડ્યુટી | (D) કોર્પોરેટ વેરો

✓ **જવાબ:** (B) મિલકત વેરો અને ઘર વેરો

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2023

39 પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓ અંગે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: (1) બંધારણના નવમા ભાગની જોગવાઇઓ બંધારણની છઠ્ઠી અનુસૂચિમાં દર્શાવેલ રાજ્યોને લાગુ પડતી નથી. (2) પંચાયતી રાજ સંસ્થાનું પાંચ વર્ષ પહેલાં વિસર્જન કરવામાં આવેલ હોય અને તેનો સમયગાળો પૂરો થવામાં 6 માસથી ઓછો સમય બાકી હોય તો તેની ચૂંટણી કરવી ફરજિયાત છે. ઉપરના વિધાનો પૈકી કયું / કયાં વિધાન / વિધાનો સાચું / સાચાં છે?

(A) ફક્ત 1 | (B) ફક્ત 2 | **(C) 1 અને 2 બંને** | (D) બન્નેમાંથી એક પણ નહીં

✓ **જવાબ:** (C) 1 અને 2 બંને

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2026

40 ભારતીય બંધારણનો કયો ભાગ પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થા સાથે સંબંધિત છે?

(A) ભાગ VIII | **(B) ભાગ IX** | (C) ભાગ IX-A | (D) ભાગ X

✓ **જવાબ:** (B) ભાગ IX

GPSSB જુનિયર ફાર્માસિસ્ટ 2025

41 પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થામાં મધ્યવર્તી સ્તર _____ કરતાં ઓછી વસ્તી ધરાવતા રાજ્યો માટે ફરજિયાત નથી.

(A) 10 લાખ | **(B) 20 લાખ** | (C) 30 લાખ | (D) 50 લાખ

✓ **જવાબ:** (B) 20 લાખ

GPSSB મલ્ટીપર્પઝ હેલ્થ વર્કર (MPHW) 2022

42 નીચેના વાક્યો ચકાસો : 1. રાજ્યની પંચાયતના સંદર્ભમાં રાજ્ય ચૂંટણી કમિશન એટલે સંવિધાનની કલમ - 242-K માં ઉલ્લેખ કરેલ રાજ્ય ચૂંટણી કમિશન 2. રાજ્યની પંચાયતના સંદર્ભમાં નાણા કમિશન એટલે સંવિધાનની કલમ - 243-I હેઠળ રચાયેલ કમિશન.

(A) માત્ર 2 વાક્ય સાચુ છે. | (B) 1 અને 2 બંને વાક્યો સાચા નથી. | (C) 1 અને 2 બંને વાક્યો સાચા છે. | **(D) માત્ર 1 વાક્ય સાચુ છે.**

✓ **જવાબ:** (D) માત્ર 1 વાક્ય સાચુ છે.

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2016

43 પંચાયતોની નાણાકીય પરિસ્થિતિની પુન:વિચારણા કરવા નાણાં આયોગ (Finance Commission) ની રચના કરવા અંગેની જોગવાઇ ભારતીય બંધારણના કયા અનુચ્છેદ (Article)માં છે ?

(A) 243 I (1) (B) 243 I (2) (C) 243 I (3) (D) 243 I (4)

✓ **જવાબ:** (A) 243 I (1)

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2018

44 "20 લાખથી વધુ ન હોય તેવી વસ્તી વાળા રાજ્યમાં મધ્યવર્તી સ્તરે પંચાયતોની રચના કરી શકાશે નહીં." આ જોગવાઇ ભારતના સંવિધાનના કયા અનુચ્છેદમાં કરવામાં આવેલી છે ?

(A) 243 C (1) **(B) 243 B (2)** (C) 243 D (2) (D) 243 E (1)

✓ **જવાબ:** (B) 243 B (2)

GPSSB સંશોધન મદદનીશ 2025

45 જો વહેલું વિસર્જન ન થાય તો પંચાયતનો મહત્તમ સમયગાળો કેટલો હોય છે?

(A) 3 વર્ષ (B) 4 વર્ષ **(C) 5 વર્ષ** (D) 6 વર્ષ

✓ **જવાબ:** (C) 5 વર્ષ

GPSSB સ્ટાફ નર્સ 2022

46 ગ્રામ પંચાયતના સરપંચ સામે અવિશ્વાસનો પ્રસ્તાવ કુલ ભરેલી જગ્યાના કેટલા સભ્યોના સમર્થનથી પસાર થઇ શકે છે ?

(A) 1/2 સભ્યો **(B) 2/3 સભ્યો** (C) 3/4 સભ્યો (D) 1/4 સભ્યો

✓ **જવાબ:** (B) 2/3 સભ્યો

GPSSB આંકડા મદદનીશ 2025

47 ભારતમાં પંચાયત પ્રમુખ (President)ને નીચેનામાંથી કયા નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે?

(A) સરપંચ (B) પંચ (C) કમિશનર (D) પટવારી

✓ **જવાબ:** (A) સરપંચ

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2023

48 પંચાયતી રાજ વિષે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: 1. પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓને પૂરતાં નાણાકીય સાધનો મળે તે માટે ભારતનું નાણા પંચ પૂરતી તકેદારી રાખે છે. 2. પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓમાં ત્રીજા ભાગથી ઓછી નહીં તેટલી બેઠકો મહિલાઓ માટે અનામત રાખવાની બંધારણમાં જોગવાઇ છે. ઉપરનાં વિધાનો પૈકી કયું/કયાં વિધાન/વિધાનો સાચું/સાચાં છે?

(A) માત્ર 1 **(B) માત્ર 2** (C) 1 અને 2 બંને (D) બન્નેમાંથી એક પણ નહીં

✓ **જવાબ:** (B) માત્ર 2

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2025

49 ગ્રામ પંચાયતોના સમૂહથી શું બને છે?

(A) પંચાયત સમિતિ | (B) જિલ્લા પરિષદ | (C) મ્યુનિસિપાલિટી | (D) કોર્પોરેશન

✓ **જવાબ:** (A) પંચાયત સમિતિ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

50 કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા પંચાયતોને અનુદાન આપવાની શરૂઆત ક્યારથી થઈ?

(A) પ્રથમ નાણાં પંચથી | **(B) 73મા બંધારણ સુધારા બાદ** | (C) પંચાયતોએ 1990માં કરેલી માગણીઓ બાદ | (D) બંધારણના આરંભથી

✓ **જવાબ:** (B) 73મા બંધારણ સુધારા બાદ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

51 1986માં ભારત સરકાર દ્વારા પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓના પુનરોદ્ધાર માટે કઈ સમિતિની રચના કરવામાં આવી હતી?

(A) જી.વી.કે. રાવ સમિતિ | (B) અશોક મહીડા સમિતિ | (C) બળવંતરાય મહેતા સમિતિ | **(D) એલ.એમ. સિંઘવી સમિતિ**

✓ **જવાબ:** (D) એલ.એમ. સિંઘવી સમિતિ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

52 રાજ્ય વિધાનસભા નીચે પૈકી કોના માટે જોગવાઇ કરી શકે ?

(A) ગ્રામ સ્તરે પંચાયતના અધ્યક્ષ બાબતે | (B) અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના વર્ગને બેઠકોમાં અનામત આપવા બાબતે | (C) મહિલાઓ માટે બેઠકોમાં અનામત બાબતે | (D) ઉપરના બધા

✓ **જવાબ:** (A) ગ્રામ સ્તરે પંચાયતના અધ્યક્ષ બાબતે

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

53 ગ્રામ પંચાયતમાં વધુમાં વધુ કેટલા ચુંટાયેલા સભ્યો હોય છે ?

(A) 8 | (B) 12 | (C) 10 | **(D) 20**

✓ **જવાબ:** (D) 20

GPSSB મદદનીશ ઈજનેર (સિવિલ) 2025

54 31 ઑક્ટોબર 2025ના રોજ, નીચેનામાંથી કયું ભારતીય બંધારણની અગિયારમી અનુસૂચિમાં પંચાયતોને લગતા વિષયોની કુલ સંખ્યા સાચી રીતે દર્શાવે છે?

(A) 15 | (B) 20 | (C) 25 | **(D) 29**

✓ **જવાબ:** (D) 29

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (ખેતી) 2021

55 ગ્રામ પંચાયતમાં સરપંચ અથવા ઉપસરપંચ સામે અવિશ્વાસનો પ્રસ્તાવ કુલ સભ્યોમાંથી કેટલા સભ્યોના ટેકાથી રજૂ કરવાની જોગવાઇ છે ?

(A) ⅖ સભ્ય | (B) ¼ સભ્ય | **(C) ½ સભ્ય** | (D) ¾ સભ્ય

✓ **જવાબ:** (C) ½ સભ્ય

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

56 ભારતમાં ત્રિ-સ્તરીય પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થાની સ્થાપનાની ભલામણ કરનારી પ્રથમ સમિતિ કઈ હતી?

(A) અશોક મહેતા સમિતિ | **(B) બલવંત રાય મહેતા સમિતિ** | (C) જી.વી.કે. રાવ સમિતિ | (D) એલ. એમ. સિંઘવી સમિતિ

✓ **જવાબ:** (B) બલવંત રાય મહેતા સમિતિ

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2023

57 પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓની ચૂંટણી અંગે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: (1) આ સંસ્થાઓની ચૂંટણી રાજ્ય ચૂંટણીપંચ દ્વારા યોજવામાં આવે છે. (2) રાજ્ય ચૂંટણીપંચ ભારતના ચૂંટણીપંચના તાબા હેઠળ કામ કરે છે. ઉપરના વિધાનો પૈકી કયું / કયાં વિધાન / વિધાનો સાચું / સાચાં છે??

(A) ફક્ત 1 | (B) ફક્ત 2 | (C) 1 અને 2 બંને | (D) બન્નેમાંથી એક પણ નહીં

✓ **જવાબ:** (A) ફક્ત 1

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2026

58 બંધારણની કઈ અનુસૂચીમાં પંચાયતોની કાર્યાત્મક યાદી (લિસ્ટ) છે?

(A) નવમી અનુસૂચી | (B) દશમી અનુસૂચી | **(C) અગિયારમી અનુસૂચી** | (D) બારમી અનુસૂચિ

✓ **જવાબ:** (C) અગિયારમી અનુસૂચી

GPSSB જુનિયર ફાર્માસિસ્ટ 2025

59 રાજ્ય નાણા પંચની નાણાકીય ભલામણો કોને સબમિટ કરવામાં આવે છે?

(A) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ | **(B) રાજ્યના રાજ્યપાલ** | (C) મુખ્યમંત્રી | (D) રાજ્ય વિધાનસભા

✓ **જવાબ:** (B) રાજ્યના રાજ્યપાલ

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2016

60 રાજ્યમાં ત્રણ સ્તરની પંચાયતની રચના હોવી જોઈએ એ જોગવાઇ ભારતીય બંધારણના કયા અનુચ્છેદ (Article)માં જણાવેલ છે ?

(A) 243 B (1) | (B) 243 A | (C) 243 (f) | (D) 243 (g)

✓ **જવાબ:** (A) 243 B (1)

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2018

61 ભારતનાં સંવિધાનના કયા અનુચ્છેદમાં "રાજ્ય ચૂંટણી પંચ પંચાયતોની તમામ ચૂંટણીઓ માટે મતદાર યાદીઓ તૈયાર કરવા ઉપર દેખરેખ, માર્ગદર્શન અને તેનું નિયંત્રણ રાખશે" એવી જોગવાઇ કરવામાં આવેલી છે ?

(A) 243 G | (B) 243 H | (C) 243 I | **(D) 243 K**

✓ **જવાબ:** (D) 243 K

GPSSB સંશોધન મદદનીશ 2025

62 ભારતીય બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ પંચાયતોની ચૂંટણીઓ સાથે સંબંધિત છે?

(A) અનુચ્છેદ 243A | **(B) અનુચ્છેદ 243K** | (C) અનુચ્છેદ 324 | (D) અનુચ્છેદ 356

✓ **જવાબ:** (B) અનુચ્છેદ 243K

GPSSB આંકડા મદદનીશ 2025

63 ભારતમાં કઈ સંસ્થા અંતર્ગત ગામના તમામ નોંધાયેલા મતદારોની બેઠક થાય છે?

(A) જિલ્લા પરિષદ | (B) પંચાયત સમિતિ | (C) મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલ | **(D) ગ્રામ સભા**

✓ **જવાબ:** (D) ગ્રામ સભા

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2023

64 પંચાયતી રાજ વિષે નીચેનાં વિધાનો ધ્યાને લો: 1. બંધારણના 74મા સુધારાથી ગ્રામીણ ક્ષેત્રમાં પંચાયતી રાજની જોગવાઇ કરવામાં આવી. 2. ગ્રામીણ ક્ષેત્રમાં પંચાયતી રાજના અમલ માટે 1992માં પસાર કરવામાં આવેલ બંધારણીય સુધારો દેશના બધા રાજ્યોના આદિવાસી વિસ્તારમાં તે વખતે લાગુ કરવામાં આવેલ નહીં. ઉપરનાં વિધાનો પૈકી કયું/કયાં વિધાન/વિધાનો સાચું/સાચાં છે?

(A) માત્ર 1 | **(B) માત્ર 2** | (C) 1 અને 2 બંને | (D) બન્નેમાંથી એક પણ નહીં

✓ **જવાબ:** (B) માત્ર 2

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2025

65 પંચાયત સમિતિ કયા સ્તરે કામ કરે છે?

(A) ગામ | **(B) બ્લોક** | (C) જિલ્લો | (D) રાજ્ય

✓ **જવાબ:** (B) બ્લોક

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

66 ભારતમાં 73મો બંધારણીય સુધારો કયા વર્ષથી અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો?

(A) 1988 | **(B) 1992** | (C) 1990 | (D) 1989

✓ **જવાબ:** (B) 1992

GPSSB મદદનીશ ઈજનેર (સિવિલ) 2025

67 બંધારણના ભાગ IX અનુસાર ભારતમાં પંચાયતી રાજ પ્રણાલીમાં સ્તરોની સંખ્યાને નીચેનામાંથી કોણ યોગ્ય રીતે સૂચવે છે?

(A) બે | **(B) ત્રણ** | (C) ચાર | (D) પાંચ

✓ **જવાબ:** (B) ત્રણ

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (ખેતી) 2021

68 તાલુકા પંચાયતની બેઠક સામાન્ય રીતે દર કેટલા મહિને ભરવી જોઈએ ?

(A) દર ચાર મહિને | (B) દર મહિને | (C) દર બે મહિને | **(D) દર ત્રણ મહિને**

✓ **જવાબ:** (D) દર ત્રણ મહિને

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

69 ભારતીય સંવિધાનનો કયો અનુચ્છેદ રાજ્ય નાણાપંચની રચના ફરજિયાત હોવાનો ઉલ્લેખ કરે છે?

(A) અનુચ્છેદ 243I | (B) અનુચ્છેદ 243G | (C) અનુચ્છેદ 280 | (D) અનુચ્છેદ 243ZD

✓ **જવાબ:** (A) અનુચ્છેદ 243I

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2026

70 નીચેનામાંથી કયો વિષય ભારતીય બંધારણની અગિયારમી અનુસૂચિ હેઠળ સૂચિબદ્ધ 29 વિષયોમાંથી એક નથી?

(A) કૃષિ અને જમીન સુધારા | (B) આરોગ્ય અને સ્વચ્છતા | **(C) અવકાશ સંશોધન** | (D) મહિલા અને બાળ વિકાસ

✓ **જવાબ:** (C) અવકાશ સંશોધન

GPSSB જુનિયર ફાર્માસિસ્ટ 2025

71 નીચેનામાંથી કયો વિકલ્પ પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થામાં પંચાયત સમિતિના પ્રાથમિક કાર્યનું શ્રેષ્ઠ વર્ણન કરે છે?

(A) બ્લોક સ્તરે વિકાસ કાર્યક્રમોનું આયોજન અને સમન્વય | (B) સમગ્ર જિલ્લામાં કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવવી

(C) શહેરી વિસ્તારોમાં મ્યુનિસિપલ સેવાઓનું સંચાલન | (D) ગ્રામીણ શાસન માટે રાજ્ય કક્ષાનો કાયદો ઘડવો

✓ **જવાબ:** (A) બ્લોક સ્તરે વિકાસ કાર્યક્રમોનું આયોજન અને સમન્વય

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2016

72 દરેક પંચાયત તે સમયે અમલમાં હોય તેવા કાયદા હેઠળ, તેનું વહેલું વિસર્જન ન થાય તો તેની પહેલી બેઠક માટે નક્કી થયેલી તારીખથી કેટલા વર્ષ સુધી ચાલુ રહેશે ?

(A) ત્રણ વર્ષ | (B) ચાર વર્ષ | **(C) પાંચ વર્ષ** | (D) છ વર્ષ

✓ **જવાબ:** (C) પાંચ વર્ષ

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2018

73 પંચાયતની મુદત અંગેની જોગવાઇ ભારતના સંવિધાનના કયા અનુચ્છેદમાં કરવામાં આવેલી છે ?

(A) 243 C | (B) 243 D | **(C) 243 E** | (D) 243 F

✓ **જવાબ:** (C) 243 E

GPSSB સંશોધન મદદનીશ 2025

74 જો કોઈ પંચાયતનો 5 વર્ષનો કાર્યકાળ પૂર્ણ થાય તે પહેલાં તેનું વિસર્જન કરવામાં આવે, તો કેટલા સમયગાળામાં નવી ચૂંટણીઓ યોજાવી જોઈએ?

(A) 3 મહિનાની અંદર | **(B) 6 મહિનાની અંદર** | (C) 1 વર્ષની અંદર | (D) 2 વર્ષની અંદર

✓ **જવાબ:** (B) 6 મહિનાની અંદર

GPSSB આંકડા મદદનીશ 2025

75 નીચેનામાંથી કયું ભારતમાં પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થાના બ્લોક-સ્તર (Block-level tier)નું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે?

(A) જિલ્લા પરિષદ | (B) ગ્રામ સભા | **(C) પંચાયત સમિતિ** | (D) નગર પંચાયત

✓ **જવાબ:** (C) પંચાયત સમિતિ

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2025

76 જિલ્લાની બધી પંચાયત સમિતિઓ મળીને કઈ સંસ્થા બને છે?

(A) જિલ્લા પરિષદ | (B) ગ્રામ સભા | (C) બ્લોક કાઉન્સિલ | (D) સભા

✓ **જવાબ:** (A) જિલ્લા પરિષદ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

77 "ગ્રામ પંચાયત અને ગ્રામ સભા વચ્ચેનો સંબંધ પ્રધાનમંડળ અને વિધાનસભા જેવો હોવો જોઈએ" – આ વિધાન કોનું છે?

(A) મહાત્મા ગાંધી | **(B) જયપ્રકાશ નારાયણ** | (C) સરદાર પટેલ | (D) વિનોબા ભાવે

✓ **જવાબ:** (B) જયપ્રકાશ નારાયણ

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

78 ભારતીય સંવિધાનના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ જિલ્લા આયોજન સમિતિ (DPC)ની રચના કરવામાં આવે છે?

(A) અનુચ્છેદ 243ZD | (B) અનુચ્છેદ 243ZE | (C) અનુચ્છેદ 243G | (D) અનુચ્છેદ 243I

✓ **જવાબ:** (A) અનુચ્છેદ 243ZD

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2026

79 **ભારતમાં, પંચાયતી રાજ મંત્રાલય મુખ્યત્વે નીચેનામાંથી કયા ક્ષેત્રો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે?**

(A) શહેરી વિકાસ | (B) ગ્રામીણ રોજગાર યોજનાઓ | **(C) વિકેન્દ્રીકરણ અને સ્થાનિક શાસન** | (D) કૃષિ સુધારા

✓ **જવાબ:** (C) વિકેન્દ્રીકરણ અને સ્થાનિક શાસન

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2016

80 **ભારતીય બંધારણનો ભાગ નવ (9)માંનો કોઈ પણ મજકૂર, અનુચ્છેદ (Article) 144 ના ખંડ (1) માં નિર્દિષ્ટ કરેલા અનુસૂચિત વિસ્તારોને અને ખંડ (2) માં નિર્દિષ્ટ કરેલા આદિજાતિ વિસ્તારોને લાગુ પડશે નહીં તે બાબત ભારતીય બંધારણના કયા અનુચ્છેદ (Article)માં છે ?**

(A) 243 L | **(B) 243 M** | (C) 243 N | (D) 243 P

✓ **જવાબ:** (B) 243 M

GPSSB આંકડા મદદનીશ 2025

81 **ગ્રામ પંચાયતમાં વોર્ડમાંથી ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિને નીચેનામાંથી કયા નામથી ઓળખવામાં આવે છે?**

(A) સરપંચ | (B) પંચાયત સચિવ | **(C) પંચ** | (D) કમિશનર

✓ **જવાબ:** (C) પંચ

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2025

82 **પંચાયતી રાજનું કયું સ્તર સમગ્ર જિલ્લા સાથે સંબંધિત છે?**

(A) ગ્રામ પંચાયત | (B) પંચાયત સમિતિ | **(C) જિલ્લા પરિષદ** | (D) નગર પરિષદ

✓ **જવાબ:** (C) જિલ્લા પરિષદ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

83 **74મા બંધારણ સુધારા અનુસાર શાની રચના કરવાનું જણાવાયું?**

(A) ગ્રામ સભા | **(B) વોર્ડ સમિતિ** | (C) સામાજિક ન્યાય સમિતિ | (D) (A), (B) અને (C) ત્રણેય

✓ **જવાબ:** (B) વોર્ડ સમિતિ

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

84 **ભારતનો 73મો બંધારણીય સુધારા અધિનિયમ નીચેનામાંથી કયા વર્ષે અધિનિયમિત થયો?**

(A) 1990 | **(B) 1992** | (C) 1993 | (D) 1995

✓ **જવાબ:** (B) 1992

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2016

85 ભારતના બંધારણનો કયો અનુચ્છેદ (Article) પંચાયતના અધિકારો, સત્તાઓ અને જવાબદારીઓ અંગેનો છે ?

(A) 243 E | (B) 243 H | **(C) 243 G** | (D) 243 F

✓ **જવાબ:** (C) 243 G

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

86 સામાજિક ન્યાય સમિતિઓની સ્થાપના કરવાની ભલામણ કઈ સમિતિએ કરી હતી?

(A) રિખવદાસ શાહ સમિતિ | (B) ઝીણાભાઈ દરજી સમિતિ | **(C) બળવંતરાય મહેતા સમિતિ** | (D) અશોક મહેતા સમિતિ

✓ **જવાબ:** (C) બળવંતરાય મહેતા સમિતિ

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી (સહકાર) 2025

87 73મા સુધારા અધિનિયમ હેઠળ ભારતીય બંધારણમાં નીચેનામાંથી કયો ખંડ ઉમેરવામાં આવ્યો હતો?

(A) ખંડ VIII | **(B) ખંડ IX** | (C) ખંડ X | (D) ખંડ XI

✓ **જવાબ:** (B) ખંડ IX

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2016

88 દરેક પંચાયતમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત આદિજાતિઓ માટે બેઠકો અનામત રાખવા અંગેની જોગવાઇ બંધારણના કયા અનુચ્છેદ (Article)માં છે ?

(A) 243 D (1) | (B) 243 C (2) | (C) 243 C (3) | (D) 243 C (4)

✓ **જવાબ:** (A) 243 D (1)

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

89 ભારતમાં ત્રિ-સ્તરીય પંચાયતી રાજની ભલામણ કોણે કરી હતી?

(A) અશોક મહેતા સમિતિ | **(B) બળવંતરાય મહેતા સમિતિ** | (C) ? | (D) ?

✓ **જવાબ:** (B) બળવંતરાય મહેતા સમિતિ

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2016

90 પંચાયતમાં કુલ ચૂંટાવવાપાત્ર જગ્યાઓ પૈકી 1/3 કરતાં ઓછી ના હોય તેટલી જગ્યાઓ સ્ત્રીઓ માટે અનામત રાખવાની જોગવાઇ બંધારણના કયા અનુચ્છેદ (Article)માં કરવામાં આવેલી છે ?

(A) 243 D (1) | (B) 243 K (2) | (C) 243 K (3) | **(D) 243 D (2) (3)**

✓ **જવાબ:** (D) 243 D (2) (3)

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2016

91 **પંચાયતના સભ્ય તરીકે પસંદ થવા અને રહેવા માટે ગેરલાયક ગણાશે તે અંગેની જોગવાઇ ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદ (Article)માં છે ?**

(A) 243 E (1) | (B) 243 (B) (2) | **(C) 243 F (1)** | (D) 243 (H) (a)

✓ **જવાબ:** (C) 243 F (1)

GPSSB નાયબ ચિટનીસ 2016

92 **દેશમાં પંચાયતી રાજ વધુ કાર્યક્ષમ કરવા ભારતીય બંધારણમાં કયો સુધારો કરવામાં આવેલો હતો ?**

(A) 72 | **(B) 73** | (C) 74 | (D) 75

✓ **જવાબ:** (B) 73

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **73મા બંધારણીય સુધારાથી બંધારણમાં કયો નવો ભાગ ઉમેરાયો?**

(A) ભાગ-8 | **(B) ભાગ-9** | (C) ભાગ-9A | (D) ભાગ-10

ઉકેલ: 73મો સુધારો (1992) ભાગ-9 'પંચાયતો' (અનુચ્છેદ 243 થી 243-O) ઉમેરે છે; ભાગ-9A નગરપાલિકા માટે 74મા સુધારાથી આવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **73મા સુધારાથી ઉમેરાયેલી 11મી અનુસૂચિમાં કેટલા વિષય છે?**

(A) 18 | (B) 25 | **(C) 29** | (D) 47

ઉકેલ: 11મી અનુસૂચિ પંચાયતોને સોંપાયેલા 29 વિષય ધરાવે છે; નગરપાલિકાની 12મી અનુસૂચિમાં 18 વિષય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **74મા બંધારણીય સુધારાથી ઉમેરાયેલી 12મી અનુસૂચિમાં કેટલા વિષય છે?**

(A) 12 | **(B) 18** | (C) 22 | (D) 29

ઉકેલ: 12મી અનુસૂચિ નગરપાલિકાઓને સોંપાયેલા 18 વિષય ધરાવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **ત્રિસ્તરીય પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થાની ભલામણ કઇ સમિતિએ કરી હતી?**

(A) અશોક મહેતા સમિતિ | **(B) બળવંતરાય મહેતા સમિતિ** | (C) L.M. સિંઘવી સમિતિ | (D) G.V.K. રાવ સમિતિ

ઉકેલ: બળવંતરાય મહેતા સમિતિ (1957) એ ગ્રામ પંચાયત, પંચાયત સમિતિ અને જિલ્લા પરિષદ — ત્રિસ્તરીય માળખું સૂચવ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **73મો બંધારણીય સુધારો કયા વર્ષે અમલમાં આવ્યો?**

(A) 1992 | **(B) 1993** | (C) 1994 | (D) 1995

ઉકેલ: 73મો સુધારો 24 એપ્રિલ 1993 થી અમલમાં આવ્યો; એ જ કારણે 24 એપ્રિલ રાષ્ટ્રીય પંચાયતી રાજ દિવસ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **પંચાયતમાં મહિલાઓ માટે ઓછામાં ઓછી કેટલી બેઠકો અનામત રાખવી ફરજિયાત છે?**

(A) 1/2 | **(B) 1/3** | (C) 1/4 | (D) 1/5

ઉકેલ: 73મા સુધારા મુજબ કુલ બેઠકોની ઓછામાં ઓછી એક-તૃતીયાંશ (1/3) મહિલાઓ માટે અનામત; ગુજરાત સહિત ઘણા રાજ્યો 50% આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **રાજ્ય ચૂંટણી પંચની જોગવાઈ બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં છે (પંચાયત માટે)?**

(A) અનુચ્છેદ 243-I | **(B) અનુચ્છેદ 243K** | (C) અનુચ્છેદ 280 | (D) અનુચ્છેદ 324

ઉકેલ: પંચાયત ચૂંટણી માટે રાજ્ય ચૂંટણી પંચ = 243K; નગરપાલિકા માટે = 243ZA. અનુચ્છેદ 324 ભારતના ચૂંટણી પંચ માટે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **રાજ્ય નાણાં પંચ બંધારણના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાય છે?**

(A) અનુચ્છેદ 243-I | (B) અનુચ્છેદ 243K | (C) અનુચ્છેદ 280 | (D) અનુચ્છેદ 243G

ઉકેલ: રાજ્ય નાણાં પંચ = અનુચ્છેદ 243-I, રાજ્યપાલ દર 5 વર્ષે રચે છે; અનુચ્છેદ 280 કેન્દ્રીય નાણાં પંચ માટે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **ગ્રામ સભાની વ્યાખ્યા બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં આપવામાં આવી છે?**

(A) અનુચ્છેદ 243(a) | **(B) અનુચ્છેદ 243(b)** | (C) અનુચ્છેદ 243A | (D) અનુચ્છેદ 243B

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 243(b) ગ્રામ સભાને ગામની મતદાર યાદીમાં નોંધાયેલા તમામ વ્યક્તિના સમૂહ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **ભારતમાં પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થા સૌપ્રથમ કયા રાજ્યમાં અમલમાં મુકાઈ?**

(A) ગુજરાત | (B) મહારાષ્ટ્ર | **(C) રાજસ્થાન** | (D) આંધ્ર પ્રદેશ

ઉકેલ: પંચાયતી રાજ 2 ઓક્ટોબર 1959 ના રોજ રાજસ્થાનના નાગૌર જિલ્લામાં સૌપ્રથમ અમલમાં મુકાયું; ત્યારબાદ આંધ્ર પ્રદેશ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **નગરપાલિકાઓને બંધારણીય દરજ્જો કયા સુધારાથી મળ્યો?**

(A) 73મો સુધારો | **(B) 74મો સુધારો** | (C) 42મો સુધારો | (D) 44મો સુધારો

ઉકેલ: 74મો સુધારો (1992) શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓ (નગરપાલિકા) ને બંધારણીય દરજ્જો આપે છે — ભાગ-9A.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **મહાનગર આયોજન સમિતિ (Metropolitan Planning Committee) ની રચના કેટલી વસ્તીવાળા વિસ્તાર માટે જરૂરી છે?**

(A) 3 લાખ | (B) 5 લાખ | **(C) 10 લાખ** | (D) 20 લાખ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 243ZE મુજબ 10 લાખ કે વધુ વસ્તીવાળા મહાનગર વિસ્તાર માટે મહાનગર આયોજન સમિતિ રચાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 **પંચાયતનો સામાન્ય કાર્યકાળ કેટલા વર્ષનો છે?**

(A) 3 વર્ષ | (B) 4 વર્ષ | **(C) 5 વર્ષ** | (D) 6 વર્ષ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 243E મુજબ પંચાયતનો કાર્યકાળ 5 વર્ષ છે; વહેલી ભંગ થાય તો 6 મહિનામાં નવી ચૂંટણી ફરજિયાત.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 **દ્વિ-સ્તરીય પંચાયત માળખાની ભલામણ કઈ સમિતિએ કરી હતી?**

(A) બળવંતરાય મહેતા સમિતિ | **(B) અશોક મહેતા સમિતિ** | (C) P.K. થુંગન સમિતિ | (D) L.M. સિંઘવી સમિતિ

ઉકેલ: અશોક મહેતા સમિતિ (1977) એ જિલ્લા પરિષદ અને મંડળ પંચાયત — દ્વિ-સ્તરીય માળખું સૂચવ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 **પંચાયત સભ્ય બનવા માટેની લઘુત્તમ ઉંમર કેટલી છે?**

(A) 18 વર્ષ | **(B) 21 વર્ષ** | (C) 25 વર્ષ | (D) 30 વર્ષ

ઉકેલ: પંચાયત સભ્ય માટે લઘુત્તમ ઉંમર 21 વર્ષ છે (વિધાનસભા સભ્ય માટે 25 વર્ષ).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 **74મા સુધારાથી ઉમેરાયેલો બંધારણનો ભાગ કયો છે?**

(A) ભાગ-9 | **(B) ભાગ-9A** | (C) ભાગ-9B | (D) ભાગ-10

ઉકેલ: 74મો સુધારો ભાગ-9A 'નગરપાલિકાઓ' (અનુચ્છેદ 243P થી 243ZG) ઉમેરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 **નીચેનામાંથી કયું જોડકું સાચું છે?**

(A) 73મો સુધારો — નગરપાલિકા | (B) 74મો સુધારો — પંચાયત | **(C) 73મો સુધારો — 11મી અનુસૂચિ** | (D) 74મો સુધારો — 11મી અનુસૂચિ

ઉકેલ: 73મો સુધારો 11મી અનુસૂચિ (29 વિષય) ઉમેરે છે; 74મો સુધારો 12મી અનુસૂચિ (18 વિષય) ઉમેરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાજ્યને પંચાયતોની રચના કરવાનો માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત આપવામાં આવ્યો છે?

(A) અનુચ્છેદ 36 | **(B) અનુચ્છેદ 40** | (C) અનુચ્છેદ 48 | (D) અનુચ્છેદ 51

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 40 (DPSP) રાજ્યને ગ્રામ પંચાયતોની રચના કરવા અને તેને સ્વ-શાસનના એકમ તરીકે કાર્ય કરવા સક્ષમ બનાવવા નિર્દેશ આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 આધુનિક ભારતમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યના પિતા તરીકે કોને ઓળખવામાં આવે છે?

(A) લોર્ડ રિપન | (B) લોર્ડ કર્ઝન | (C) લોર્ડ ડેલહાઉસી | (D) લોર્ડ મેયો

ઉકેલ: લોર્ડ રિપને 1882 ના ઠરાવ દ્વારા સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સંસ્થાઓને પ્રોત્સાહન આપ્યું, તેથી તેમને સ્થાનિક સ્વરાજ્યના પિતા કહેવાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 ગુજરાતમાં ગ્રામ પંચાયતના વહીવટ માટેનો સરકારી કર્મચારી (સચિવ) કયો છે?

(A) તાલુકા વિકાસ અધિકારી | (B) જિલ્લા વિકાસ અધિકારી | **(C) તલાટી-કમ-મંત્રી** | (D) મામલતદાર

ઉકેલ: ગ્રામ પંચાયત સ્તરે વહીવટી અધિકારી તલાટી-કમ-મંત્રી છે, જે પંચાયતનો સચિવ ગણાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 મધ્યવર્તી (Intermediate) સ્તરની પંચાયત ન રચવાની છૂટ કેટલી વસ્તીવાળા રાજ્યને છે?

(A) 10 લાખથી ઓછી | **(B) 20 લાખથી ઓછી** | (C) 50 લાખથી ઓછી | (D) 1 કરોડથી ઓછી

ઉકેલ: જે રાજ્યની વસ્તી 20 લાખથી ઓછી હોય તે મધ્યવર્તી સ્તરની પંચાયત ન રચે તો ચાલે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 પંચાયત ભંગ થાય તો કેટલા સમયમાં નવી ચૂંટણી યોજવી ફરજિયાત છે?

(A) 3 મહિના | **(B) 6 મહિના** | (C) 9 મહિના | (D) 1 વર્ષ

ઉકેલ: પંચાયત તેના કાર્યકાળ પૂરો થયા પહેલાં ભંગ થાય તો 6 મહિનામાં નવી ચૂંટણી ફરજિયાત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 નગરપાલિકાનો કયો પ્રકાર 'સંક્રાંતિક વિસ્તાર' (transitional area) માટે છે?

(A) નગર પંચાયત | (B) નગરપાલિકા પરિષદ | (C) મહાનગરપાલિકા | (D) છાવણી બોર્ડ

ઉકેલ: નગર પંચાયત ગ્રામ્યથી શહેરી તરફ બદલાતા સંક્રાંતિક વિસ્તાર માટે છે; નાના માટે પરિષદ અને મોટા માટે મહાનગરપાલિકા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 વોર્ડ સમિતિ (Ward Committee) ની રચના કેટલી વસ્તીવાળી નગરપાલિકામાં ફરજિયાત છે?

(A) 1 લાખ કે વધુ | (B) 2 લાખ કે વધુ | **(C) 3 લાખ કે વધુ** | (D) 5 લાખ કે વધુ

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 243S મુજબ 3 લાખ કે વધુ વસ્તીવાળી નગરપાલિકામાં વોર્ડ સમિતિ ફરજિયાત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **73મા સુધારા હેઠળ OBC માટેની અનામત અંગે કયું વિધાન સાચું છે?**

(A) ફરજિયાત છે | (B) બંધારણ દ્વારા પ્રતિબંધિત છે | **(C) રાજ્ય વિધાનમંડળ નક્કી કરે છે** | (D) માત્ર કેન્દ્ર નક્કી કરે છે

ઉકેલ: SC/ST અને મહિલા અનામત ફરજિયાત છે, પણ OBC અનામત રાજ્ય વિધાનમંડળની વિવેકબુદ્ધિ પર છે (મરજિયાત).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **રાજ્ય ચૂંટણી આયુક્તની નિમણૂક કોણ કરે છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિ | **(B) રાજ્યપાલ** | (C) મુખ્યમંત્રી | (D) ભારતના ચૂંટણી પંચ

ઉકેલ: રાજ્ય ચૂંટણી આયુક્તની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે (અનુચ્છેદ 243K).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **બંધારણના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ પંચાયત ચૂંટણી સંબંધી બાબતોમાં ન્યાયાલયોના હસ્તક્ષેપ પર પ્રતિબંધ છે?**

(A) અનુચ્છેદ 243G | (B) અનુચ્છેદ 243K | **(C) અનુચ્છેદ 243-O** | (D) અનુચ્છેદ 243-I

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 243-O પંચાયત ચૂંટણી સંબંધિત બાબતોમાં ન્યાયિક હસ્તક્ષેપ પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **ગુજરાતમાં ચૂંટણી વગર સર્વસંમતિથી ગ્રામ પંચાયત રચતા ગામને પ્રોત્સાહન આપતી યોજના કઈ છે?**

(A) સમરસ ગ્રામ યોજના | (B) આદર્શ ગ્રામ યોજના | (C) મુખ્યમંત્રી ગ્રામ યોજના | (D) પંચવટી યોજના

ઉકેલ: ગુજરાતની સમરસ ગ્રામ યોજના બિનહરીફ (સર્વસંમતિથી) ચૂંટાતી ગ્રામ પંચાયતને પ્રોત્સાહક અનુદાન આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **11મી અને 12મી અનુસૂચિ બંધારણમાં અનુક્રમે કયા સુધારાથી ઉમેરાઈ?**

(A) 42મો અને 44મો | **(B) 73મો અને 74મો** | (C) 74મો અને 73મો | (D) 61મો અને 73મો

ઉકેલ: 11મી અનુસૂચિ 73મા સુધારાથી (પંચાયત) અને 12મી અનુસૂચિ 74મા સુધારાથી (નગરપાલિકા) ઉમેરાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **ગુજરાતમાં તાલુકા પંચાયતના વહીવટી વડા (અધિકારી) કોણ છે?**

(A) પ્રમુખ | **(B) તાલુકા વિકાસ અધિકારી (TDO)** | (C) મામલતદાર | (D) તલાટી

ઉકેલ: તાલુકા પંચાયતનો ચૂંટાયેલ વડા પ્રમુખ છે, જ્યારે વહીવટી અધિકારી તાલુકા વિકાસ અધિકારી (TDO) છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **જિલ્લા આયોજન સમિતિ (District Planning Committee) ની જોગવાઈ કયા અનુચ્છેદમાં છે?**

(A) અનુચ્છેદ 243ZD | (B) અનુચ્છેદ 243ZE | (C) અનુચ્છેદ 243S | (D) અનુચ્છેદ 243W

ઉકેલ: જિલ્લા આયોજન સમિતિ = અનુચ્છેદ 243ZD; મહાનગર આયોજન સમિતિ = 243ZE.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **પંચાયતને બંધારણીય દરજ્જો આપવાની ભલામણ સૌપ્રથમ કઈ સમિતિએ કરી?**

(A) બળવંતરાય મહેતા સમિતિ | (B) અશોક મહેતા સમિતિ | **(C) L.M. સિંઘવી સમિતિ** | (D) P.K. થુંગન સમિતિ

ઉકેલ: L.M. સિંઘવી સમિતિ (1986) એ સૌપ્રથમ પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓને બંધારણીય દરજ્જો અને રક્ષણ આપવાની ભલામણ કરી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **73મો અને 74મો બંધારણીય સુધારો કયા વર્ષે પસાર થયો?**

(A) 1991 | **(B) 1992** | (C) 1993 | (D) 1994

ઉકેલ: બંને સુધારા 1992 માં સંસદ દ્વારા પસાર થયા અને 1993 માં અમલમાં આવ્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **રાષ્ટ્રીય પંચાયતી રાજ દિવસ કયા દિવસે ઉજવાય છે?**

(A) 24 એપ્રિલ | (B) 1 જૂન | (C) 2 ઓક્ટોબર | (D) 26 જાન્યુઆરી

ઉકેલ: 73મો સુધારો 24 એપ્રિલ 1993 થી અમલમાં આવ્યો, તેથી 24 એપ્રિલ રાષ્ટ્રીય પંચાયતી રાજ દિવસ તરીકે ઉજવાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 **નગરપાલિકાનો કોઈ વિસ્તાર કયા પ્રકારમાં આવે તે કોણ નક્કી કરે છે?**

(A) રાષ્ટ્રપતિ | **(B) રાજ્યપાલ** | (C) મુખ્યમંત્રી | (D) જિલ્લા કલેક્ટર

ઉકેલ: વસ્તી, ગીચતા, મહેસૂલ વગેરે માપદંડ આધારે કયો વિસ્તાર નગર પંચાયત/પરિષદ/મહાનગરપાલિકા હશે તે રાજ્યપાલ નક્કી કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

36 **74મો બંધારણીય સુધારો કયા દિવસથી અમલમાં આવ્યો?**

(A) 24 એપ્રિલ 1993 | **(B) 1 જૂન 1993** | (C) 2 ઓક્ટોબર 1993 | (D) 1 એપ્રિલ 1994

ઉકેલ: 74મો સુધારો (નગરપાલિકા) 1 જૂન 1993 થી અમલમાં આવ્યો; 73મો સુધારો 24 એપ્રિલ 1993 થી.

🖍️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. 73મો બંધારણીય સુધારો કોની સાથે સંબંધિત છે?

(A) નગરપાલિકા (B) પંચાયત (C) ન્યાયતંત્ર (D) ચૂંટણી પંચ

2. 74મો બંધારણીય સુધારો કોની સાથે સંબંધિત છે?

(A) પંચાયત (B) નગરપાલિકા (C) સહકારી મંડળી (D) વિધાનસભા

3. પંચાયતી રાજનો સૌથી નીચલો સ્તર કયો છે?

(A) જિલ્લા પંચાયત (B) તાલુકા પંચાયત (C) ગ્રામ પંચાયત (D) નગરપાલિકા

4. 73મા સુધારાથી બંધારણમાં કઈ અનુસૂચિ ઉમેરાઈ?

(A) 10મી (B) 11મી (C) 12મી (D) 9મી

5. 74મા સુધારાથી બંધારણમાં કઈ અનુસૂચિ ઉમેરાઈ?

(A) 11મી (B) 12મી (C) 10મી (D) 13મી

6. ગ્રામ પંચાયતના ચૂંટાયેલ વડાને શું કહેવાય?

(A) પ્રમુખ (B) સરપંચ (C) મેયર (D) અધ્યક્ષ

7. પંચાયતનો કાર્યકાળ કેટલા વર્ષનો છે?

(A) 4 વર્ષ (B) 5 વર્ષ (C) 6 વર્ષ (D) 3 વર્ષ

8. 73મો અને 74મો સુધારો કયા વર્ષે પસાર થયો?

(A) 1990 (B) 1991 (C) 1992 (D) 1993

9. પંચાયતમાં મહિલાઓ માટે ઓછામાં ઓછી કેટલી અનામત છે?

(A) 1/4 (B) 1/3 (C) 1/2 (D) 1/5

10. ભારતમાં પંચાયતી રાજ સૌપ્રથમ કયા રાજ્યમાં અમલમાં મુકાયું?

(A) ગુજરાત (B) રાજસ્થાન (C) મહારાષ્ટ્ર (D) પંજાબ

11. ગ્રામ સભામાં કોણ સભ્ય હોય છે?

(A) માત્ર સરપંચ (B) માત્ર ચૂંટાયેલા સભ્યો (C) ગામની મતદાર યાદીમાં નોંધાયેલા તમામ (D) માત્ર પુરુષ મતદારો

12. DPSP નો કયો અનુચ્છેદ ગ્રામ પંચાયતોની રચના સાથે સંબંધિત છે?

(A) અનુચ્છેદ 39 (B) અનુચ્છેદ 40 (C) અનુચ્છેદ 41 (D) અનુચ્છેદ 44

🟡 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. 73મા સુધારાથી ઉમેરાયેલા ભાગ-9 માં અનુચ્છેદની શ્રેણી કઈ છે?

(A) 243 થી 243-O (B) 243P થી 243ZG (C) 244 થી 244A (D) 239 થી 242

14. નીચેનામાંથી કયું જોડકું સાચું છે?

(A) રાજ્ય ચૂંટણી પંચ — 243-I (B) રાજ્ય નાણાં પંચ — 243K (C) રાજ્ય ચૂંટણી પંચ — 243K (D) પંચાયત કાર્યકાળ — 243K

15. મધ્યવર્તી સ્તરની પંચાયત ન રચવાની છૂટ કોને છે?

(A) 10 લાખથી ઓછી વસ્તીવાળા રાજ્ય (B) 20 લાખથી ઓછી વસ્તીવાળા રાજ્ય (C) 50 લાખથી ઓછી વસ્તીવાળા રાજ્ય (D) કોઈને નહીં

16. નગરપાલિકાના ત્રણ પ્રકારમાં મોટા શહેરી વિસ્તાર માટે કયો છે?

(A) નગર પંચાયત (B) નગરપાલિકા પરિષદ (C) મહાનગરપાલિકા (D) છાવણી બોર્ડ

17. L.M. સિંઘવી સમિતિની મુખ્ય ભલામણ શું હતી?

(A) દ્વિ-સ્તરીય માળખું (B) પંચાયતને બંધારણીય દરજ્જો (C) ત્રિસ્તરીય માળખું (D) પંચાયત નાબૂદ કરવી

18. રાજ્ય નાણાં પંચ કેટલા સમયાંતરે રચાય છે?

(A) દર 3 વર્ષે (B) દર 5 વર્ષે (C) દર 6 વર્ષે (D) દર 10 વર્ષે

19. વૉર્ડ સમિતિ કેટલી વસ્તીવાળી નગરપાલિકામાં ફરજિયાત છે?

(A) 1 લાખ+ (B) 2 લાખ+ (C) 3 લાખ+ (D) 5 લાખ+

20. 11મી અને 12મી અનુસૂચિમાં અનુક્રમે કેટલા વિષય છે?

(A) 18 અને 29 (B) 29 અને 18 (C) 29 અને 22 (D) 25 અને 18

21. પંચાયત ભંગ થયા પછી નવી ચૂંટણી કેટલા સમયમાં ફરજિયાત છે?

(A) 3 મહિના (B) 6 મહિના (C) 1 વર્ષ (D) 2 વર્ષ

22. ગુજરાતમાં જિલ્લા પંચાયતના વહીવટી અધિકારી કોણ છે?

(A) જિલ્લા કલેક્ટર (B) જિલ્લા વિકાસ અધિકારી (DDO) (C) જિલ્લા પોલીસ વડા (D) મામલતદાર

23. ભાગ-9 ના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રાજ્ય પંચાયતોને 29 વિષય સોંપી શકે છે?

(A) 243D (B) 243E (C) 243G (D) 243K

24. પંચાયત ચૂંટણી સંબંધી બાબતમાં ન્યાયિક હસ્તક્ષેપ પર પ્રતિબંધ કયો અનુચ્છેદ મૂકે છે?

(A) 243-O (B) 243G (C) 243K (D) 243-I

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચેનામાંથી કયું જોડકું ખોટું છે?

(A) 73મો સુધારો — 24 એપ્રિલ 1993 (B) 74મો સુધારો — 1 જૂન 1993 (C) 11મી અનુસૂચિ — 18 વિષય (D) ભાગ-9A — નગરપાલિકા

26. બળવંતરાય મહેતા સમિતિએ સૂચવેલા ત્રિસ્તરીય માળખામાં મધ્યવર્તી સ્તરનું નામ શું હતું?

(A) જિલ્લા પરિષદ (B) મંડળ પંચાયત (C) પંચાયત સમિતિ (D) ગ્રામ પંચાયત

27. નીચેનામાંથી કયો વિષય 11મી અનુસૂચિમાં સામેલ નથી?

(A) કૃષિ (B) લઘુ સિંચાઈ (C) શહેરી આયોજન (D) પશુપાલન

28. રાજ્ય ચૂંટણી આયુક્તને પદ પરથી દૂર કરવાની રીત કોના જેવી છે?

(A) ભારતના મુખ્ય ચૂંટણી આયુક્ત (B) ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ (C) રાજ્યપાલ (D) મુખ્યમંત્રી

29. નીચેનામાંથી કયું વિધાન 74મા સુધારા સંબંધે સાચું છે?

(A) તે ભાગ-9 ઉમેરે છે (B) તે 11મી અનુસૂચિ ઉમેરે છે (C) તે ભાગ-9A અને 12મી અનુસૂચિ ઉમેરે છે (D) તે ગ્રામ સભા રચે છે

30. મહાનગર આયોજન સમિતિ અને જિલ્લા આયોજન સમિતિ અનુક્રમે કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) 243ZD અને 243ZE (B) 243ZE અને 243ZD (C) 243S અને 243W (D) 243W અને 243S

31. નીચેનામાંથી 73મા સુધારાની કઈ જોગવાઈ 'મરજિયાત' (Voluntary) છે?

(A) ગ્રામ સભાની રચના (B) દર 5 વર્ષે ચૂંટણી (C) OBC માટે અનામત (D) SC/ST માટે અનામત

32. નીચેનામાંથી કઈ સમિતિએ પંચાયતના 'નોકરશાહીકરણ' ની ટીકા કરી અને તેને વિકાસનું કેન્દ્ર બનાવવાનું સૂચવ્યું?

(A) બળવંતરાય મહેતા સમિતિ (B) G.V.K. રાવ સમિતિ (C) L.M. સિંઘવી સમિતિ (D) અશોક મહેતા સમિતિ

33. પંચાયત અને નગરપાલિકા બંને માટે ચૂંટણીનું સંચાલન કોણ કરે છે?

(A) ભારતનું ચૂંટણી પંચ (B) રાજ્ય ચૂંટણી પંચ (C) જિલ્લા કલેક્ટર (D) રાજ્ય નાણાં પંચ

34. ગ્રામ સભા સંબંધે નીચેનામાંથી કયું વિધાન સાચું છે?

(A) તે પરોક્ષ લોકશાહીનું ઉદાહરણ છે (B) તેમાં માત્ર ચૂંટાયેલા સભ્યો હોય છે (C) તે પ્રત્યક્ષ લોકશાહીનું ઉદાહરણ છે (D) તેની વ્યાખ્યા અનુચ્છેદ 243K માં છે

35. ⭐ નીચેના પૈકી કયું જોડકું (સમિતિ — મુખ્ય ભલામણ) ખોટું છે?

(A) બળવંતરાય મહેતા — ત્રિસ્તરીય માળખું

(B) અશોક મહેતા — દ્વિ-સ્તરીય માળખું

(C) L.M. સિંઘવી — બંધારણીય દરજ્જો

(D) P.K. થુંગન — એક-સ્તરીય માળખું

36. ⭐ નીચેનામાંથી કયા વિધાનો 73મા સુધારા સંબંધે સાચાં છે? (i) તે ભાગ-9 ઉમેરે છે (ii) તે 11મી અનુસૂચિ ઉમેરે છે (iii) અનુચ્છેદ 243-I રાજ્ય નાણાં પંચ માટે છે (iv) તે નગરપાલિકાને બંધારણીય દરજ્જો આપે છે

(A) માત્ર (i) અને (ii) (B) (i), (ii) અને (iii) (C) (i), (ii), (iii) અને (iv) (D) માત્ર (iii) અને (iv)

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **B**	3. **C**	4. **B**	5. **B**	6. **B**	7. **B**	8. **C**	9. **B**	10. **B**	11. **C**
12. **B**	13. **A**	14. **C**	15. **B**	16. **C**	17. **B**	18. **B**	19. **C**	20. **B**	21. **B**	22. **B**
23. **C**	24. **A**	25. **C**	26. **C**	27. **C**	28. **B**	29. **C**	30. **B**	31. **C**	32. **B**	33. **B**
34. **C**	35. **D**	36. **B**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — 73મો સુધારો પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓ (ગ્રામ્ય સ્થાનિક સ્વરાજ્ય) સાથે સંબંધિત છે.

2. જવાબ (B) — 74મો સુધારો શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓ (નગરપાલિકા) સાથે સંબંધિત છે.

3. જવાબ (C) — ત્રિસ્તરીય માળખામાં ગ્રામ પંચાયત (ગામ સ્તર) સૌથી નીચલો અને પાયાનો સ્તર છે.

4. જવાબ (B) — 73મા સુધારાથી 11મી અનુસૂચિ (29 વિષય) ઉમેરાઈ.

5. જવાબ (B) — 74મા સુધારાથી 12મી અનુસૂચિ (18 વિષય) ઉમેરાઈ.

6. જવાબ (B) — ગ્રામ પંચાયતના ચૂંટાયેલ વડાને સરપંચ કહેવાય.

7. જવાબ (B) — પંચાયતનો કાર્યકાળ 5 વર્ષ છે (અનુચ્છેદ 243E).

8. જવાબ (C) — બંને સુધારા 1992 માં પસાર થયા.

9. જવાબ (B) — પંચાયતમાં મહિલાઓ માટે ઓછામાં ઓછી એક-તૃતીયાંશ (1/3) અનામત ફરજિયાત છે.

10. જવાબ (B) — 1959 માં રાજસ્થાનના નાગૌર જિલ્લામાં પંચાયતી રાજ સૌપ્રથમ અમલમાં મુકાયું.

11. જવાબ (C) — ગ્રામ સભામાં ગામની મતદાર યાદીમાં નોંધાયેલા તમામ વ્યક્તિ સભ્ય હોય છે.

12. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 40 રાજ્યને ગ્રામ પંચાયતોની રચના કરવા નિર્દેશ આપે છે.

13. જવાબ (A) — ભાગ-9 (પંચાયતો) અનુચ્છેદ 243 થી 243-O સુધી છે; ભાગ-9A (નગરપાલિકા) 243P થી 243ZG.

14. જવાબ (C) — રાજ્ય ચૂંટણી પંચ = 243K; રાજ્ય નાણાં પંચ = 243-I; પંચાયત કાર્યકાળ = 243E.

15. જવાબ (B) — 20 લાખથી ઓછી વસ્તીવાળું રાજ્ય મધ્યવર્તી સ્તર ન રચે તો ચાલે.

16. જવાબ (C) — મોટા શહેરી વિસ્તાર માટે મહાનગરપાલિકા (Municipal Corporation) રચાય છે.

17. જવાબ (B) — L.M. સિંઘવી સમિતિ (1986) એ સૌપ્રથમ પંચાયતને બંધારણીય દરજ્જો આપવાની ભલામણ કરી.

18. જવાબ (B) — રાજ્યપાલ દર 5 વર્ષે રાજ્ય નાણાં પંચની રચના કરે છે (અનુચ્છેદ 243-I).

19. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 243S મુજબ 3 લાખ કે વધુ વસ્તીમાં વોર્ડ સમિતિ ફરજિયાત છે.

20. જવાબ (B) — 11મી અનુસૂચિ (પંચાયત) = 29 વિષય; 12મી અનુસૂચિ (નગરપાલિકા) = 18 વિષય.

21. જવાબ (B) — ભંગ થયેલી પંચાયતની 6 મહિનામાં નવી ચૂંટણી યોજવી ફરજિયાત છે.

22. જવાબ (B) — જિલ્લા પંચાયતનો ચૂંટાયેલ વડા પ્રમુખ છે; વહીવટી અધિકારી જિલ્લા વિકાસ અધિકારી (DDO) છે.

23. જવાબ (C) — અનુચ્છેદ 243G રાજ્ય વિધાનમંડળને 11મી અનુસૂચિના વિષયો અંગે પંચાયતોને સત્તા સોંપવાની છૂટ આપે છે.

24. જવાબ (A) — અનુચ્છેદ 243-O પંચાયત ચૂંટણી સંબંધી બાબતમાં કોર્ટના હસ્તક્ષેપ પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.

25. જવાબ (C) — 11મી અનુસૂચિમાં 29 વિષય છે; 18 વિષય 12મી અનુસૂચિ (નગરપાલિકા) માં છે — તેથી આ જોડકું ખોટું છે.

26. જવાબ (C) — બળવંતરાય મહેતા સમિતિએ ગ્રામ પંચાયત (ગ્રામ), પંચાયત સમિતિ (બ્લોક/મધ્યવર્તી) અને જિલ્લા પરિષદ (જિલ્લા) સૂચવ્યા.

27. જવાબ (C) — શહેરી આયોજન 12મી અનુસૂચિ (નગરપાલિકા) નો વિષય છે; કૃષિ, સિંચાઈ, પશુપાલન 11મી અનુસૂચિમાં છે.

28. જવાબ (B) — રાજ્ય ચૂંટણી આયુક્તને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ જેવી જ રીતે અને આધારે પદ પરથી દૂર કરી શકાય — જે સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરે છે.

29. જવાબ (C) — 74મો સુધારો ભાગ-9A (નગરપાલિકા) અને 12મી અનુસૂચિ (18 વિષય) ઉમેરે છે; ભાગ-9, 11મી અનુસૂચિ અને ગ્રામ સભા 73મા સુધારાનાં છે.

30. જવાબ (B) — મહાનગર આયોજન સમિતિ = 243ZE; જિલ્લા આયોજન સમિતિ = 243ZD.

31. જવાબ (C) — OBC અનામત રાજ્ય વિધાનમંડળની વિવેકબુદ્ધિ પર છે (મરજિયાત); ગ્રામ સભા, ચૂંટણી અને SC/ST અનામત ફરજિયાત છે.

32. જવાબ (B) — G.V.K. રાવ સમિતિ (1985) એ વહીવટના નોકરશાહીકરણની ટીકા કરી અને પંચાયતને વિકાસ-વહીવટનું કેન્દ્ર બનાવવાનું સૂચવ્યું.

33. જવાબ (B) — પંચાયત (243K) અને નગરપાલિકા (243ZA) બંનેની ચૂંટણીનું સંચાલન રાજ્ય ચૂંટણી પંચ કરે છે — ECI નહીં.

34. જવાબ (C) — ગ્રામ સભા (243(b)) માં ગામના તમામ મતદારો સભ્ય હોવાથી તે પ્રત્યક્ષ લોકશાહીનું ઉદાહરણ છે.

35. જવાબ (D) — P.K. થુંગન સમિતિ (1988) એ પંચાયતને બંધારણીય માન્યતા અને દર 5 વર્ષે ચૂંટણીની ભલામણ કરી — 'એક-સ્તરીય માળખું' તેની ભલામણ નહોતી, તેથી આ જોડકું ખોટું છે.

36. જવાબ (B) — 73મો સુધારો ભાગ-9, 11મી અનુસૂચિ અને રાજ્ય નાણાં પંચ (243-I) આપે છે; નગરપાલિકાને દરજ્જો 74મો સુધારો આપે છે — તેથી (iv) ખોટું.

18 બંધારણીય સુધારા (Amendment of the Constitution, Art 368) અને મહત્વના સુધારા

ભારતનું બંધારણ ન તો સંપૂર્ણ કઠોર (Rigid) છે કે ન તો સંપૂર્ણ લવચીક (Flexible) — તે બંનેનું સંતુલિત મિશ્રણ છે. અનુચ્છેદ 368 સંસદને બંધારણ સુધારવાની સત્તા આપે છે, પરંતુ આ સત્તા અમર્યાદ નથી. કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) એ 'મૂળભૂત માળખા' (Basic Structure) સિદ્ધાંત આપીને સ્પષ્ટ કર્યું કે સંસદ બંધારણના પાયાના સ્વરૂપને બદલી શકતી નથી. આ પ્રકરણ સુધારા પ્રક્રિયા, ત્રણ પ્રકારની બહુમતી, મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત અને 1લાથી 105મા સુધી તથા અનુચ્છેદ 370 નાબૂદી જેવા સીમાચિહ્નરૂપ સુધારાઓની વિગતે ચર્ચા કરે છે.

1. અનુચ્છેદ 368 — સુધારાની સત્તા અને પ્રક્રિયા

બંધારણના ભાગ-20 માં માત્ર એક જ અનુચ્છેદ — અનુચ્છેદ 368 — સુધારાની પ્રક્રિયા સાથે સંબંધિત છે. તે સંસદને બંધારણમાં ઉમેરો (addition), ફેરફાર (variation) અથવા રદબાતલ (repeal) દ્વારા સુધારો કરવાની સત્તા આપે છે. આ સુધારા-પ્રક્રિયા દક્ષિણ આફ્રિકાના બંધારણ પરથી પ્રેરિત છે.

સુધારાની શરૂઆત માત્ર સંસદમાં ખરડા (Bill) રજૂ કરીને જ થઈ શકે — રાજ્ય વિધાનમંડળ બંધારણ સુધારાનો ખરડો રજૂ કરી શકતું નથી. ખરડો સંસદના કોઈપણ ગૃહમાં (લોકસભા કે રાજ્યસભા) મંત્રી અથવા ખાનગી સભ્ય દ્વારા રજૂ થઈ શકે છે અને તેને રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ-મંજૂરી (prior recommendation) જરૂરી નથી.

દરેક ગૃહે ખરડો અલગ-અલગ પસાર કરવો પડે છે; બંધારણ સુધારા ખરડા માટે સંયુક્ત બેઠક (Joint Sitting) ની જોગવાઈ નથી. બંને ગૃહ પસાર કરે પછી ખરડો રાષ્ટ્રપતિ પાસે જાય છે અને 24મા સુધારા (1971) મુજબ રાષ્ટ્રપતિએ સંમતિ આપવી જ પડે છે — તે ખરડો રોકી કે પરત મોકલી શકતા નથી.

- ભાગ-20, એકમાત્ર અનુચ્છેદ 368 — સુધારા પ્રક્રિયા
- સુધારા ખરડો ફક્ત સંસદમાં રજૂ થાય; રાજ્ય વિધાનમંડળમાં નહીં
- રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ-મંજૂરી જરૂરી નથી
- સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઈ નથી — બંને ગૃહે અલગ પસાર કરવો જરૂરી
- 24મા સુધારા પછી રાષ્ટ્રપતિ સંમતિ આપવા બંધાયેલા છે

મહત્વના અનુચ્છેદ

- અનુ. 368 — સંસદની સુધારા સત્તા અને પ્રક્રિયા
- ભાગ-20 — બંધારણ સુધારા
- 24મો સુધારો (1971) — રાષ્ટ્રપતિ સંમતિ ફરજિયાત + અનુ.368 માં 'સંસદ સુધારી શકશે' સ્પષ્ટ

2. ત્રણ પ્રકારની સુધારા પ્રક્રિયા

ભારતમાં બંધારણ સુધારાની ત્રણ રીત છે, જે દરેક માટે જરૂરી બહુમતી અલગ છે. કેટલીક જોગવાઈઓ સંસદની સામાન્ય બહુમતી (Simple Majority) થી જ બદલાય છે અને તેને અનુચ્છેદ 368 હેઠળ સુધારો ગણાતો નથી. બાકીની જોગવાઈઓ માટે વિશેષ બહુમતી (Special Majority) અને કેટલીક સંઘીય (Federal) જોગવાઈઓ માટે વિશેષ બહુમતી ઉપરાંત રાજ્યોની સંમતિ પણ જરૂરી છે.

વિશેષ બહુમતી એટલે — દરેક ગૃહના કુલ સભ્યોની બહુમતી (more than 50% of total membership) અને હાજર રહીને મત આપનાર સભ્યોના બે-તૃતીયાંશ (2/3) મત. રાજ્યોની સંમતિ માટે ઓછામાં ઓછા અડધા (half) રાજ્યોના વિધાનમંડળોએ સામાન્ય બહુમતીથી ખરડાને બહાલી (ratify) આપવી પડે છે — અહીં કોઈ સમય-મર્યાદા નથી.

બંધારણ સુધારાની ત્રણ રીત

પ્રકાર	જરૂરી બહુમતી	ઉદાહરણ
સામાન્ય બહુમતી	હાજર-મતદાન કરનારની સાદી બહુમતી (368 બહારની)	નવા રાજ્યની રચના, નાગરિકતા, રાજભાષા
વિશેષ બહુમતી	કુલ સભ્યોની બહુમતી + હાજરના 2/3	મૂળભૂત અધિકાર, DPSP, મોટાભાગની જોગવાઈ
વિશેષ બહુમતી + રાજ્ય સંમતિ	વિશેષ બહુમતી + અડધાં રાજ્યોની બહાલી	સંઘીય માળખું, રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી, ન્યાયતંત્ર

વિશેષ બહુમતી = બે શરત

- (1) ગૃહના કુલ સભ્યોની બહુમતી (50% થી વધુ)
- (2) હાજર રહીને મત આપનારના 2/3 (બે-તૃતીયાંશ)
- બંને શરત એકસાથે પૂરી થવી જરૂરી

3. કઈ જોગવાઈ કઈ રીતે સુધરે — ઉદાહરણ યાદી

પરીક્ષામાં વારંવાર પૂછાય છે કે ફલાણી જોગવાઈ સુધારવા કઈ બહુમતી જોઈએ. સામાન્ય બહુમતીથી થતા ફેરફારોને બંધારણ સુધારો ગણાતો નથી, કારણ કે તે અનુચ્છેદ 368 ની બહાર છે. વિશેષ બહુમતી + રાજ્ય સંમતિ ધરાવતી જોગવાઈઓ ભારતના સંઘીય સ્વરૂપને સ્પર્શે છે, તેથી તેમાં રાજ્યોની ભાગીદારી ફરજિયાત છે.

જોગવાઈ અને જરૂરી પ્રક્રિયા

જોગવાઈ	જરૂરી પ્રક્રિયા
નવા રાજ્યનું પ્રવેશ/રચના, સીમા-ફેરફાર (અનુ.2-3)	સામાન્ય બહુમતી
બીજી/પાંચમી/છઠ્ઠી અનુસૂચિ	સામાન્ય બહુમતી
નાગરિકતા, રાજભાષા, વિધાન પરિષદ રચના/વિસર્જન	સામાન્ય બહુમતી
મૂળભૂત અધિકાર, DPSP	વિશેષ બહુમતી
રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી પદ્ધતિ (અનુ.54-55)	વિશેષ બહુમતી + રાજ્ય સંમતિ
કેન્દ્ર-રાજ્ય સત્તા વહેંચણી, સાતમી અનુસૂચિ	વિશેષ બહુમતી + રાજ્ય સંમતિ
સર્વોચ્ચ/વડી અદાલતની સત્તા, અનુ.368 પોતે	વિશેષ બહુમતી + રાજ્ય સંમતિ
સંસદમાં રાજ્યોનું પ્રતિનિધિત્વ	વિશેષ બહુમતી + રાજ્ય સંમતિ

4. મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત — કેશવાનંદ ભારતી 1973

સંસદની સુધારા સત્તાની હદ વિશે દાયકાઓ સુધી ન્યાયિક સંઘર્ષ ચાલ્યો. શંકરી પ્રસાદ કેસ (1951) અને સજ્જન સિંહ કેસ (1965) માં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું કે સંસદ મૂળભૂત અધિકારો સહિત કોઈપણ ભાગ સુધારી શકે છે. પરંતુ ગોલકનાથ કેસ (1967) માં અદાલતે પલટો ખાઈને કહ્યું કે સંસદ મૂળભૂત અધિકારોને છીનવી કે મર્યાદિત કરી શકતી નથી.

આ વિવાદનો અંતિમ ઉકેલ કેશવાનંદ ભારતી વિ. કેરળ રાજ્ય (1973) કેસમાં આવ્યો, જે 13 ન્યાયાધીશોની સૌથી મોટી બેન્ચે 7:6 ની બહુમતીથી નક્કી કર્યો. અદાલતે ઐતિહાસિક 'મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત' (Basic Structure Doctrine) આપ્યો — સંસદ અનુચ્છેદ 368 હેઠળ બંધારણ સુધારી શકે છે, પણ તેના 'મૂળભૂત માળખા' ને બદલી કે નષ્ટ કરી શકતી નથી.

આ સિદ્ધાંતે ગોલકનાથ ચુકાદાને રદ કર્યો અને 24મા સુધારાને માન્ય ગણ્યો, પણ સ્પષ્ટ કર્યું કે સુધારા સત્તા અમર્યાદ નથી. ત્યારબાદ ઇન્દિરા ગાંધી વિ. રાજનારાયણ (1975), મિનરવા મિલ્સ (1980) અને વામન રાવ (1981) જેવા કેસોમાં આ સિદ્ધાંત મજબૂત થયો.

મૂળભૂત માળખા સંબંધિત મુખ્ય કેસ

કેસ	વર્ષ	મહત્વ
શંકરી પ્રસાદ	1951	સંસદ મૂળભૂત અધિકાર સુધારી શકે
ગોલકનાથ	1967	મૂળભૂત અધિકાર સુધારી ન શકાય
કેશવાનંદ ભારતી	1973	મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંતનો જન્મ
ઇન્દિરા ગાંધી	1975	ચૂંટણી મુક્તિ-કલમ રદ; સિદ્ધાંત લાગુ
મિનરવા મિલ્સ	1980	ન્યાયિક સમીક્ષા + સંતુલન મૂળભૂત માળખું
વામન રાવ	1981	1973 પછીના નવમી અનુસૂચિ કાયદા સમીક્ષાપાત્ર

મૂળભૂત માળખાના ઉદાહરણ ઘટકો

- બંધારણની સર્વોપરિતા, કાયદાનું શાસન
- પ્રજાસત્તાક અને લોકશાહી સ્વરૂપ, સંઘવાદ, ધર્મનિરપેક્ષતા
- સત્તાનું વિભાજન, ન્યાયિક સમીક્ષા (Judicial Review)
- મૂળભૂત અધિકાર અને DPSP વચ્ચે સંતુલન, સંસદીય પ્રણાલી

5. પ્રારંભિક મહત્વના સુધારા — 1લો, 7મો, 9મો

પ્રથમ બંધારણ સુધારો 1951 માં થયો, જે અસ્થાયી સંસદ દ્વારા પસાર થયો. તેણે જમીન સુધારણા કાયદાઓને ન્યાયિક સમીક્ષાથી બચાવવા માટે નવમી અનુસૂચિ (Ninth Schedule) ઉમેરી અને અનુચ્છેદ 31A તથા 31B દાખલ કર્યા. વાણી-સ્વાતંત્ર્ય પર વાજબી મર્યાદાઓ માટે અનુચ્છેદ 19(2) માં 'જાહેર વ્યવસ્થા' જેવા આધાર પણ ઉમેર્યા.

સાતમો સુધારો (1956) રાજ્ય પુનર્ગઠન અધિનિયમ સાથે જોડાયેલો છે — તેણે રાજ્યોના ભાગ A, B, C, D વર્ગીકરણને નાબૂદ કરી 14 રાજ્ય અને 6 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની નવી ભાષાકીય રચના કરી. નવમો સુધારો (1960) ભારત-પાકિસ્તાન બેરુબારી સંઘ વિવાદ સંબંધિત હતો.

પ્રારંભિક સુધારા

સુધારો	વર્ષ	મુખ્ય જોગવાઇ
1લો	1951	નવમી અનુસૂચિ, અનુ.31A/31B, 19(2) મર્યાદા
7મો	1956	રાજ્ય પુનર્ગઠન — 14 રાજ્ય + 6 કેન્દ્રશાસિત
9મો	1960	બેરુબારી — પાકિસ્તાનને પ્રદેશ સોંપણી
10મો	1961	દાદરા-નગર હવેલીનો સમાવેશ

6. 42મો સુધારો (1976) — 'મિની બંધારણ'

42મા સુધારાને 'મિની બંધારણ' (Mini Constitution) કહેવાય છે, કારણ કે તેણે બંધારણમાં વ્યાપક ફેરફારો કર્યા — સ્વર્ણ સિંહ સમિતિની ભલામણ પર ઇન્દિરા ગાંધી સરકારે કટોકટી દરમિયાન તે પસાર કર્યો. તેણે પ્રસ્તાવનામાં 'સમાજવાદી' (Socialist), 'ધર્મનિરપેક્ષ' (Secular) અને 'અખંડિતતા' (Integrity) શબ્દો ઉમેર્યા.

આ સુધારાએ ભાગ-IVA (અનુચ્છેદ 51A) મૂળભૂત ફરજો ઉમેરી, ભાગ-IVA માં 10 ફરજો દાખલ કરી, મંત્રીમંડળની સલાહ રાષ્ટ્રપતિ માટે બંધનકર્તા બનાવી, અને લોકસભા-વિધાનસભાની મુદત 5 થી 6 વર્ષ કરી (પાછળથી 44મા સુધારાએ ફરી 5 કરી). તેણે રાજ્ય યાદીના 5 વિષય — શિક્ષણ, જંગલ, વજન-માપ, વન્ય જીવ સંરક્ષણ, ન્યાય વહીવટ — સમવર્તી યાદીમાં ખસેડ્યા.

42મા સુધારાની મુખ્ય જોગવાઇઓ

ફેરફાર	વિગત
પ્રસ્તાવના	સમાજવાદી, ધર્મનિરપેક્ષ, અખંડિતતા શબ્દો ઉમેરાયા
મૂળભૂત ફરજો	ભાગ-IVA, અનુ.51A — 10 ફરજો
ગૃહોની મુદત	5 થી 6 વર્ષ (પાછળથી પાછી 5)
DPSP ની સર્વોપરિતા	મૂળભૂત અધિકાર પર DPSP ને પ્રાધાન્ય (અમુક)
સાતમી અનુસૂચિ	5 વિષય રાજ્ય યાદીમાંથી સમવર્તીમાં
ન્યાયિક સમીક્ષા	મર્યાદિત કરવાનો પ્રયાસ (પાછળથી રદ)

42મો = મિની બંધારણ

- કટોકટી (1975-77) દરમિયાન પસાર
- સ્વર્ણ સિંહ સમિતિની ભલામણ
- પ્રસ્તાવનામાં 3 શબ્દ + મૂળભૂત ફરજો + DPSP પ્રાધાન્ય
- મિનરવા મિલ્સ (1980) એ તેની કેટલીક જોગવાઈ રદ કરી

7. 44મો સુધારો (1978) — 42માની પુનઃસ્થાપના

જનતા સરકારે 44મા સુધારા (1978) દ્વારા 42મા સુધારાની ઘણી અતિરેકી જોગવાઈઓ પાછી ખેંચી. તેણે લોકસભા-વિધાનસભાની મુદત ફરી 5 વર્ષ કરી અને મિલકતના અધિકાર (Right to Property, અનુચ્છેદ 31) ને મૂળભૂત અધિકારોમાંથી દૂર કરી અનુચ્છેદ 300A હેઠળ માત્ર કાનૂની અધિકાર બનાવ્યો.

આ સુધારાએ રાષ્ટ્રીય કટોકટી (અનુચ્છેદ 352) માટેનો આધાર 'આંતરિક અશાંતિ' (Internal Disturbance) બદલીને 'સશસ્ત્ર બળવો' (Armed Rebellion) કર્યો અને કટોકટી જાહેર કરવા મંત્રીમંડળની લેખિત ભલામણ ફરજિયાત બનાવી — જેથી ભવિષ્યમાં કટોકટીનો દુરુપયોગ ન થાય.

44મા સુધારાના મુખ્ય ફેરફાર

ફેરફાર	વિગત
મિલકતનો અધિકાર	મૂળભૂતમાંથી દૂર — અનુ.300A કાનૂની અધિકાર
કટોકટી આધાર	આંતરિક અશાંતિ → સશસ્ત્ર બળવો
ગૃહોની મુદત	6 થી પાછી 5 વર્ષ
કટોકટી ભલામણ	મંત્રીમંડળની લેખિત ભલામણ ફરજિયાત
અનુ.20-21	કટોકટીમાં પણ સ્થગિત ન થાય

8. 52મો, 61મો, 73-74મો — લોકશાહીને મજબૂત કરતા સુધારા

52મો સુધારો (1985) પક્ષપલટા વિરોધી કાયદો (Anti-Defection Law) લાવ્યો — તેણે દસમી અનુસૂચિ (Tenth Schedule) ઉમેરી, જે પક્ષ બદલનાર સંસદ/વિધાનસભા સભ્યને ગેરલાયક ઠરાવે છે. પાછળથી 91મા સુધારા (2003) એ આ કાયદાને વધુ કડક બનાવ્યો અને 'સ્પ્લિટ' (split) જોગવાઈ રદ કરી.

61મો સુધારો (1989) એ મતદાનની ઉંમર 21 થી ઘટાડીને 18 વર્ષ કરી (અનુચ્છેદ 326), જેનાથી લાખો યુવા મતદાર ઉમેરાયા. 73મો સુધારો (1992) એ પંચાયતી રાજ (ભાગ-IX, અનુચ્છેદ 243 થી 243O, અગિયારમી અનુસૂચિ) અને 74મો સુધારો (1992) એ નગરપાલિકા (ભાગ-IXA, અનુચ્છેદ 243P થી 243ZG, બારમી અનુસૂચિ) ને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો.

લોકશાહી-મજબૂતી સુધારા

સુધારો	વર્ષ	જોગવાઈ
52મો	1985	પક્ષપલટા વિરોધી — દસમી અનુસૂચિ
61મો	1989	મતાધિકાર ઉંમર 21 → 18 (અનુ.326)
73મો	1992	પંચાયતી રાજ — ભાગ-IX, અગિયારમી અનુસૂચિ
74મો	1992	નગરપાલિકા — ભાગ-IXA, બારમી અનુસૂચિ
91મો	2003	પક્ષપલટા કાયદો કડક + મંત્રીમંડળ 15% મર્યાદા

પંચાયત-નગરપાલિકા યાદ રાખો

- 73મો → પંચાયત → ભાગ-IX → અગિયારમી અનુસૂચિ (29 વિષય)
- 74મો → નગરપાલિકા → ભાગ-IXA → બારમી અનુસૂચિ (18 વિષય)
- બંને 1992 માં, અમલ 1993 માં

9. 86મો, 101મો, 103મો, 105મો — આધુનિક સુધારા

86મો સુધારો (2002) એ શિક્ષણને મૂળભૂત અધિકાર બનાવ્યો — તેણે અનુચ્છેદ 21A ઉમેરી 6 થી 14 વર્ષના બાળકો માટે મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ આપ્યું, DPSP (અનુચ્છેદ 45) સુધાર્યું અને અનુચ્છેદ 51A(k) માં માતા-પિતાની ફરજ તરીકે 11મી મૂળભૂત ફરજ ઉમેરી.

101મો સુધારો (2016) એ વસ્તુ અને સેવા કર (GST) દાખલ કર્યો — તેણે અનુચ્છેદ 246A, 269A અને 279A (GST પરિષદ) ઉમેર્યા, જે ભારતના કર-માળખામાં સૌથી મોટો સુધારો ગણાય છે. 103મો સુધારો (2019) એ આર્થિક રીતે નબળા વર્ગ (EWS) ને શિક્ષણ અને નોકરીમાં 10% અનામત આપી (અનુચ્છેદ 15(6) અને 16(6)).

105મો સુધારો (2021) એ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોને પોતાની સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગ (SEBC) ની યાદી તૈયાર કરવાની સત્તા પુનઃસ્થાપિત કરી — જે 102મા સુધારા (2018) પછી અસ્પષ્ટ બની હતી. 102મા સુધારાએ રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ આયોગ (NCBC) ને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો હતો (અનુચ્છેદ 338B).

આધુનિક મહત્વના સુધારા

સુધારો	વર્ષ	જોગવાઈ
86મો	2002	શિક્ષણ મૂળભૂત અધિકાર — અનુ.21A
101મો	2016	GST — અનુ.246A, 279A GST પરિષદ
102મો	2018	NCBC ને બંધારણીય દરજ્જો — અનુ.338B
103મો	2019	EWS 10% અનામત — અનુ.15(6), 16(6)
105મો	2021	રાજ્યોને SEBC યાદી બનાવવાની સત્તા

ઝડપથી યાદ

- 86મો = શિક્ષણ (21A)
- 101મો = GST
- 103મો = EWS 10%
- 105મો = રાજ્ય SEBC યાદી

10. અનુચ્છેદ 370 નાબૂદી અને જમ્મુ-કાશ્મીર પુનર્ગઠન (2019)

અનુચ્છેદ 370 એ જમ્મુ અને કાશ્મીરને વિશેષ સ્વાયત્ત દરજ્જો આપતી 'કામચલાઉ, સંક્રમણકાલીન અને વિશેષ' જોગવાઈ હતી, જે ભાગ-21 માં હતી. 5 ઓગસ્ટ 2019 ના રોજ રાષ્ટ્રપતિના આદેશ (C.O. 272) અને સંસદના ઠરાવ દ્વારા અનુચ્છેદ 370 ની મોટાભાગની જોગવાઈઓ નિષ્ક્રિય કરવામાં આવી.

આ સાથે જમ્મુ-કાશ્મીર પુનર્ગઠન અધિનિયમ, 2019 દ્વારા રાજ્યને બે કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વહેંચવામાં આવ્યું — જમ્મુ-કાશ્મીર (વિધાનસભા સાથે) અને લદ્દાખ (વિધાનસભા વિના). અનુચ્છેદ 35A, જે રાજ્યના 'કાયમી નિવાસી' ને વિશેષ અધિકાર આપતો હતો, તે પણ રદ થયો. ડિસેમ્બર 2023 માં સર્વોચ્ચ અદાલતે આ પગલાંને બંધારણીય રીતે માન્ય ઠરાવ્યું.

અનુચ્છેદ 370 નાબૂદી — મુખ્ય તથ્યો

બાબત	વિગત
તારીખ	5 ઓગસ્ટ 2019
અનુચ્છેદ	370 (વિશેષ દરજ્જો), 35A (કાયમી નિવાસી)
પુનર્ગઠન	2 કેન્દ્રશાસિત — J&K + લદ્દાખ
J&K	વિધાનસભા સાથે
લદ્દાખ	વિધાનસભા વિના
સર્વોચ્ચ અદાલત ચુકાદો	ડિસેમ્બર 2023 — માન્ય

યાદ રાખો

- અનુ.370 — ભાગ-21, 'કામચલાઉ અને સંક્રમણકાલીન' જોગવાઇ
- 5 ઓગસ્ટ 2019 — મોટાભાગની જોગવાઇ નિષ્ક્રિય
- 35A — કાયમી નિવાસી અધિકાર, એ પણ રદ
- 1 રાજ્ય → 2 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ

11. સુધારા સંબંધી મહત્વના તથ્યો — એક નજરમાં

બંધારણ સુધારા વિશે પરીક્ષામાં વારંવાર પૂછાતા ઝડપી તથ્યો અહીં એકત્ર કર્યા છે. નોંધવા જેવું છે કે ભારતમાં બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા અમેરિકા જેટલી કઠોર નથી, જ્યાં 3/4 રાજ્યોની બહાલી જરૂરી છે — ભારતમાં માત્ર અડધાં રાજ્યોની બહાલી પૂરતી છે અને તે પણ ગણતરીની જોગવાઇઓ માટે જ.

- મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત બંધારણમાં લખાયેલો નથી — તે ન્યાયિક અર્થઘટનનું પરિણામ છે
- પ્રસ્તાવના (Preamble) પણ સુધારી શકાય — કેશવાનંદ ભારતી કેસમાં સ્પષ્ટ (42મા સુધારાએ સુધારી)
- નવમી અનુસૂચિના કાયદા 24 એપ્રિલ 1973 (કેશવાનંદ ચુકાદાની તારીખ) પછી ઉમેરાયા હોય તો ન્યાયિક સમીક્ષાપાત્ર (I.R. Coelho કેસ, 2007)
- સૌથી વધુ ચર્ચાસ્પદ સુધારો — 42મો; તેને રદ કરનાર — 44મો
- GST પરિષદ (અનુ.279A) સહકારી સંઘવાદનું ઉદાહરણ

ભારત vs અમેરિકા સુધારા

- ભારત — અડધાં રાજ્યોની બહાલી (અમુક જોગવાઇ માટે)
- અમેરિકા — 3/4 રાજ્યોની બહાલી ફરજિયાત
- ભારતનું બંધારણ — કઠોર + લવચીકનું મિશ્રણ

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

BMC સિનિયર ક્લાર્ક 2023

1 **બંધારણમાં સુધારો કરવાની જોગવાઈ કઈ કલમમાં છે ?**

(A) કલમ-370 | (B) કલમ-154 | (C) કલમ-395 | **(D) કલમ-368**

✓ **જવાબ:** (D) કલમ-368

GPSSB ગ્રામ સેવક 2025

2 **નીચેનામાંથી કયો સુધારો મિલકતના મૂળભૂત અધિકાર પર અંકુશ મૂકવા અને તેને કાનૂની અધિકાર બનાવવા માટે જાણીતો છે?**

(A) 24મો સુધારો | (B) 42મો સુધારો | **(C) 44મો સુધારો** | (D) 52મો સુધારો

✓ **જવાબ:** (C) 44મો સુધારો

GPSSB જુનિયર ફાર્માસિસ્ટ 2025

3 **નીચેનામાંથી કયા બંધારણીય સુધારા દ્વારા લોકસભા અને રાજ્ય વિધાનસભાઓમાં એંગ્લો-ઇન્ડિયન સભ્યોના નામાંકન માટેની જોગવાઈ નાબૂદ કરવામાં આવી?**

(A) સુધારા અધિનિયમ 101 | (B) સુધારા અધિનિયમ 102 | (C) સુધારા અધિનિયમ 103 | **(D) સુધારા અધિનિયમ 104**

✓ **જવાબ:** (D) સુધારા અધિનિયમ 104

GPSSB મલ્ટીપર્પઝ હેલ્થ વર્કર (MPHW) 2022

4 ભારતના સંવિધાનમાં સુધારો કરવાની સંસદની સત્તાઓ અને તે માટેની કાર્યરીતિ, બંધારણની કઇ કલમમાં દર્શાવેલ છે ?

(A) કલમ 369 | (B) કલમ 366 | (C) કલમ 367 | **(D) કલમ 368**

✓ **જવાબ:** (D) કલમ 368

GPSSB સ્ટાફ નર્સ 2025

5 નીચેનામાંથી કયો બંધારણીય સુધારા અધિનિયમ ગુડ્સ અને સર્વિસ ટેક્સ સાથે સંબંધિત છે?

(A) 131મો બંધારણ સુધારો અધિનિયમ | (B) 91મો બંધારણ સુધારો અધિનિયમ | **(C) 101મો બંધારણ સુધારો અધિનિયમ** | (D) 51મો બંધારણ સુધારો અધિનિયમ

✓ **જવાબ:** (C) 101મો બંધારણ સુધારો અધિનિયમ

GSSSB ખેતી મદદનીશ 2025

6 **Which Constitutional Amendment Act made it the Fundamental Duty of parents of children from 6-14 years of age to provide them education?**

(A) Constitution (Sixty-first Amendment) Act | (B) Constitution (Seventy-second Amendment) Act | (C) Constitution (Eightieth Amendment) Act | **(D) Constitution (Eighty-sixth Amendment) Act**

✓ **જવાબ:** (D) Constitution (Eighty-sixth Amendment) Act

GSSSB ખેતી મદદનીશ (સંવર્ગ 261) 2025

7 નીચેનામાંથી કયા સુધારાએ ભારતીય બંધારણમાં મતદાનની ઉંમર 21 વર્ષથી ઘટાડીને 18 વર્ષ કરી?

(A) 43મો સુધારો | (B) 45મો સુધારો | **(C) 61મો સુધારો** | (D) 63મો સુધારો

✓ **જવાબ:** (C) 61મો સુધારો

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

8 ભારતીય સંવિધાનના 61મા સુધારા અંતર્ગત પુખ્ત મતદાતાની વયમર્યાદા 21 વર્ષથી ઘટાડીને 18 વર્ષ કરવામાં આવેલ છે. આ સુધારો કયા વર્ષથી અમલમાં મૂકવામાં આવેલ છે?

(A) 1990 | **(B) 1989** | (C) 1988 | (D) 1993

✓ **જવાબ:** (B) 1989

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

9 ભારતના બંધારણમાં 9મી અનુસૂચિ ..... દ્વારા ઉમેરવામાં આવી.

(A) પહેલો સુધારો | (B) આઠમો સુધારો | (C) નવમો સુધારો | (D) બેતાલીસમો સુધારો

✓ **જવાબ:** (A) પહેલો સુધારો

GSSSB હેડ ક્લાર્ક 2021

10 **ભારતીય સંવિધાનમાં કેટલામા બંધારણીય સુધારા (Amendment Act) અન્વયે GST (Goods and Service Tax)નો અમલ શરૂ કરવામાં આવ્યો ?**

(A) 133મો બંધારણીય સુધારો | **(B) 101મો બંધારણીય સુધારો** | (C) 97મો બંધારણીય સુધારો | (D) 83મો બંધારણીય સુધારો

✓ **જવાબ:** (B) 101મો બંધારણીય સુધારો

GSSSB લેબોરેટરી આસિસ્ટન્ટ 2025

11 **In which part of the Indian Constitution has the Power of Parliament to amend the Constitution been mentioned?**

(A) PART XVIII | (B) PART XIX | **(C) PART XX** | (D) PART XXI

✓ **જવાબ:** (C) PART XX

GSSSB લેબોરેટરી ટેક્નિશિયન 2025

12 **The voting age in India was lowered from 21 years to 18 years through which Constitutional Amendment?**

(A) 42nd Amendment | (B) 44th Amendment | **(C) 61st Amendment** | (D) 86th Amendment

✓ **જવાબ:** (C) 61st Amendment

GSSSB પશુધન નિરીક્ષક 2025

13 **ભારતીય બંધારણના કયા સુધારા દ્વારા મતદાનની ઉંમર 21 વર્ષ થી ઘટાડીને 18 વર્ષ કરવામાં આવી?**

(A) 22 મો સુધારો | (B) 42 મો સુધારો | (C) 52 મો સુધારો | **(D) 61 મો સુધારો**

✓ **જવાબ:** (D) 61 મો સુધારો

GSSSB નાયબ નિરીક્ષક 2022

14 **શિક્ષાનો અધિકારના અમલીકરણ માટે કરવામાં આવેલ ૮૬માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા બંધારણના નીચેના પૈકી ક્યાં ભાગમાં સુધારા કરવામાં આવ્યા ?**

(A) ભાગ-૩ મૌલિક અધિકાર | (B) ભાગ-૪ રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો | (C) ભાગ-૪અ મૌલિક ફરજો | **(D) ઉપરના તમામ**

✓ **જવાબ:** (D) ઉપરના તમામ

GSSSB નર્સિંગ ટ્યુટર 2022

15 **શિક્ષણના અધિકારના અમલીકારણ માટે કરવામાં આવેલ 86મા બંધારણીય સુધારા દ્વારા બંધારણના નીચેના પૈકી કયા ભાગમાં સુધારા કરવામાં આવ્યા?**

(A) ભાગ-3 મૌલિક અધિકાર | (B) ભાગ-4 રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો | (C) ભાગ-4અ મૌલિક ફરજો | **(D) ઉપરના તમામ**

✓ **જવાબ:** (D) ઉપરના તમામ

ગુજરાત પોલીસ સબ ઈન્સ્પેક્ટર (PSI, બિનહથિયારી) 2022

16 ભારતમાં 61મા બંધારણીય સુધારા દ્વારા લોકસભા અને વિધાનસભાની ચૂંટણીઓમાં મતાધિકારની ઉંમર 21 વર્ષથી ઘટાડીને 18 વર્ષ કરવામાં આવી. આ સુધારો કયા વર્ષથી અમલમાં આવ્યો?

(A) 1987 | (B) 1988 | (C) 1986 | **(D) 1989**

✓ **જવાબ:** (D) 1989

GSSSB સાયન્ટિફિક આસિસ્ટન્ટ (કેમેસ્ટ્રી) 2025

17 **Which amendment bill has provided one-third of the seats in the Delhi Legislative Assembly reserved for women?**

(A) The Constitution (One Hundred Twenty-Eighth Amendment) Bill, 2023

(B) The Constitution (One Hundred Eighteen Amendment) Bill, 2023

(C) The Constitution (One Hundred Eighth Amendment) Bill, 2023

(D) The Constitution (Two Hundred Twenty-Eighth Amendment) Bill, 2023

✓ **જવાબ:** (A) The Constitution (One Hundred Twenty-Eighth Amendment) Bill, 2023

GSSSB સિનિયર ક્લાર્ક 2017

18 ભારતમાં 61માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા લોકસભા અને વિધાનસભાની ચૂંટણીઓમાં મતાધિકારની ઉંમર 21 વર્ષથી ઘટાડીને 18 વર્ષ કરવામાં આવી. આ સુધારો કયા વર્ષથી અમલમાં આવ્યો?

(A) 1987 | (B) 1988 | (C) 1986 | **(D) 1989**

✓ **જવાબ:** (D) 1989

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

19 નીચેના પૈકી કયું વિધેયક ભારતીય સંસદના દરેક ગૃહની વિશેષ બહુમતીથી પસાર થયેલું હોવું જોઈએ?

(A) સાદું વિધેયક | (B) નાણાં વિધેયક | (C) ખાનગી વિધેયક | **(D) બંધારણીય સુધારા વિધેયક**

✓ **જવાબ:** (D) બંધારણીય સુધારા વિધેયક

RMC જુનિયર ક્લાર્ક 2021

20 કેન્દ્ર અને રાજ્યોના આંતર સંબંધો કે ઉચ્ચ ન્યાયતંત્રના માળખામાં સુધારો કરવાનો હોય ત્યારે કુલ રાજ્યોના ઓછામાં ઓછાં કેટલા રાજ્યોની સંમતિથી કરી શકાય ?

(A) 1/2 | (B) 1/3 | (C) 1/4 | (D) 2/3

✓ **જવાબ:** (A) 1/2

SEB TET-2 (સામાજિક વિજ્ઞાન) 2023

21 **કયા બંધારણીય સુધારાથી બંધારણના આમુખમાં સાર્વભૌમ શબ્દ પછી 'સમાજવાદી અને બિનસાંપ્રદાયીક' શબ્દો ઉમેરવામાં આવ્યા ?**

(A) 30 મો | (B) 40 મો | **(C) 42 મો** | (D) 46 મો

✓ **જવાબ:** (C) 42 મો

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

22 **104માં બંધારણીય સુધારા બાબતે નીચેના વિકલ્પમાંથી સાચા વિકલ્પની પસંદગી કરો. વિધાન 1 : લોકસભા અને રાજ્ય વિધાનસભાઓમાં એંગ્લો-ઈન્ડિયન્સ માટે બેઠકોનું અનામત બંધ કર્યું. વિધાન 2 : લોકસભા અને રાજ્ય વિધાનસભાઓમાં SC અને ST માટે અનામતને વધુ દસ વર્ષ સુધી લંબાવ્યું.**

(A) માત્ર વિધાન 1 સાચું છે. | (B) માત્ર વિધાન 2 સાચું છે. | (C) વિધાન 1 અને 2 બંને ખોટાં છે. | **(D) વિધાન 1 અને 2 બંને સાચા છે.**

✓ **જવાબ:** (D) વિધાન 1 અને 2 બંને સાચા છે.

GSSSB ખેતી મદદનીશ 2025

23 **Which Constitutional Amendment Act provided that no reservation in panchayats need be made for SCs in Arunachal Pradesh?**

(A) Constitution (Seventy-second Amendment) Act | (B) Constitution (Seventy-fifth Amendment) Act | **(C) Constitution (Eighty-third Amendment) Act** | (D) Constitution (Ninety-ninth Amendment) Act

✓ **જવાબ:** (C) Constitution (Eighty-third Amendment) Act

GSSSB ખેતી મદદનીશ (સંવર્ગ 261) 2025

24 **ભારતીય બંધારણમાં નીચેનામાંથી કયો સુધારો પક્ષપલટા વિરોધી કાયદા સાથે સંબંધિત હતો?**

(A) 45મો સુધારો | **(B) 52મો સુધારો** | (C) 62મો સુધારો | (D) 87મો સુધારો

✓ **જવાબ:** (B) 52મો સુધારો

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

25 **નીચે પૈકી કઇ પધ્ધતિ દ્વારા ભારતના રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી બાબતની જોગવાઇઓમાં સુધારો કરી શકાય છે ?**

(A) સંસદની વિશેષ બહુમતિ | **(B) સંસદની વિશેષ બહુમતિ તેમજ અડધા રાજ્યોનું અનુમોદન** | (C) સંસદની સાદી બહુમતી | (D) રાષ્ટ્રપતિનો હુકમ

✓ **જવાબ:** (B) સંસદની વિશેષ બહુમતિ તેમજ અડધા રાજ્યોનું અનુમોદન

GSSSB લેબોરેટરી આસિસ્ટન્ટ 2025

26 **When was the Forty-Second Amendment Act enacted?**

(A) 1974 | (B) 1975 | **(C) 1976** | (D) 1977

✓ **જવાબ:** (C) 1976

ગુજરાત પોલીસ સબ ઈન્સ્પેક્ટર (PSI, બિનહથિયારી) 2022

27 **ભારત ભાતીગળ વૈવિધ્ય ધરાવતો દેશ છે. વિવિધ ધર્મો અને ભાષાના લોકો સંગઠિત રહે તે જરૂરી છે. રાષ્ટ્રવિરોધી તત્વોને કડક રીતે દાબી દેવા તેમજ અલગતાવાદી પ્રવૃત્તિ ચલાવતા પરિબળો કે પક્ષોને દબાવી દેવા માટે સંવિધાનમાં સુધારો કરી 'રાજ્યની સલામતી'ની જગ્યાએ સંવિધાનના કયા સુધારાથી ભારતનું સાર્વભૌમત્વ અને અખંડતા એવા શબ્દો ઉમેરવામાં આવ્યા છે?**

(A) સંવિધાનમાં 25મો સુધારો કરી તા. 20-4-1972 થી | **(B) સંવિધાનમાં 16મો સુધારો કરી તા. 6-10-1963 થી**

(C) સંવિધાનમાં 44મો સુધારો કરી તા. 1-8-1979 થી | (D) સંવિધાનમાં પ્રથમ સુધારો કરી તા. 18-6-1951 થી

✓ **જવાબ:** (B) સંવિધાનમાં 16મો સુધારો કરી તા. 6-10-1963 થી

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ભારતના બંધારણમાં સુધારાની પ્રક્રિયા કયા અનુચ્છેદમાં આપવામાં આવી છે?**

(A) અનુચ્છેદ 356 | **(B) અનુચ્છેદ 368** | (C) અનુચ્છેદ 370 | (D) અનુચ્છેદ 360

ઉકેલ: ભાગ-20 નો અનુચ્છેદ 368 બંધારણ સુધારાની સત્તા અને પ્રક્રિયા સાથે સંબંધિત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **'મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત' (Basic Structure Doctrine) કયા કેસમાં પ્રતિપાદિત થયો?**

(A) ગોલકનાથ કેસ | **(B) કેશવાનંદ ભારતી કેસ** | (C) મિનરવા મિલ્સ કેસ | (D) મેનકા ગાંધી કેસ

ઉકેલ: કેશવાનંદ ભારતી વિ. કેરળ રાજ્ય (1973) માં 13 ન્યાયાધીશોની બેન્ચે 7:6 બહુમતીથી મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત આપ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **42મા બંધારણ સુધારાને કયા નામથી ઓળખવામાં આવે છે?**

(A) લઘુ બંધારણ (મિની બંધારણ) | (B) મહા બંધારણ | (C) નવું બંધારણ | (D) આદર્શ બંધારણ

ઉકેલ: 42મા સુધારા (1976) એ બંધારણમાં વ્યાપક ફેરફારો કર્યા તેથી તેને 'મિની બંધારણ' કહેવાય છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **61મા બંધારણ સુધારા (1989) દ્વારા મતદાનની ઉંમર કેટલી કરવામાં આવી?**

(A) 21 વર્ષ | **(B) 18 વર્ષ** | (C) 25 વર્ષ | (D) 20 વર્ષ

ઉકેલ: 61મા સુધારાએ અનુચ્છેદ 326 સુધારી મતદાનની ઉંમર 21 થી ઘટાડીને 18 વર્ષ કરી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **પક્ષપલટા વિરોધી કાયદો કયા બંધારણ સુધારા દ્વારા દાખલ થયો?**

(A) 44મો સુધારો | **(B) 52મો સુધારો** | (C) 61મો સુધારો | (D) 73મો સુધારો

ઉકેલ: 52મા સુધારા (1985) એ દસમી અનુસૂચિ ઉમેરી પક્ષપલટા વિરોધી કાયદો દાખલ કર્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **વસ્તુ અને સેવા કર (GST) કયા બંધારણ સુધારા દ્વારા અમલમાં આવ્યો?**

(A) 100મો સુધારો | **(B) 101મો સુધારો** | (C) 102મો સુધારો | (D) 103મો સુધારો

ઉકેલ: 101મા સુધારા (2016) એ અનુચ્છેદ 246A, 269A અને 279A (GST પરિષદ) ઉમેરી GST દાખલ કર્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **73મો બંધારણ સુધારો કયા વિષય સાથે સંબંધિત છે?**

(A) નગરપાલિકા | **(B) પંચાયતી રાજ** | (C) સહકારી મંડળી | (D) શિક્ષણ

ઉકેલ: 73મા સુધારા (1992) એ પંચાયતી રાજને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો (ભાગ-IX, અગિયારમી અનુસૂચિ).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **આર્થિક રીતે નબળા વર્ગ (EWS) ને 10% અનામત કયા સુધારા દ્વારા આપવામાં આવ્યું?**

(A) 102મો સુધારો | **(B) 103મો સુધારો** | (C) 104મો સુધારો | (D) 105મો સુધારો

ઉકેલ: 103મા સુધારા (2019) એ અનુચ્છેદ 15(6) અને 16(6) ઉમેરી EWS ને 10% અનામત આપ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **અનુચ્છેદ 370 ની મોટાભાગની જોગવાઈઓ કઈ તારીખે નિષ્ક્રિય કરવામાં આવી?**

(A) 5 ઓગસ્ટ 2019 | (B) 15 ઓગસ્ટ 2019 | (C) 26 જાન્યુઆરી 2019 | (D) 1 નવેમ્બર 2019

ઉકેલ: 5 ઓગસ્ટ 2019 ના રોજ રાષ્ટ્રપતિના આદેશ અને સંસદના ઠરાવ દ્વારા અનુચ્છેદ 370 નિષ્ક્રિય થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **86મા બંધારણ સુધારા (2002) એ કયો અધિકાર મૂળભૂત અધિકાર બનાવ્યો?**

(A) માહિતીનો અધિકાર | **(B) શિક્ષણનો અધિકાર** | (C) મિલકતનો અધિકાર | (D) કામનો અધિકાર

ઉકેલ: 86મા સુધારાએ અનુચ્છેદ 21A ઉમેરી 6-14 વર્ષના બાળકો માટે મફત-ફરજિયાત શિક્ષણ મૂળભૂત અધિકાર બનાવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **બંધારણ સુધારા ખરડો સંસદમાં ક્યાં રજૂ થઈ શકે છે?**

(A) ફક્ત લોકસભામાં | (B) ફક્ત રાજ્યસભામાં | **(C) કોઈપણ ગૃહમાં** | (D) ફક્ત રાજ્ય વિધાનસભામાં

ઉકેલ: બંધારણ સુધારા ખરડો સંસદના કોઈપણ ગૃહ (લોકસભા કે રાજ્યસભા) માં રજૂ થઈ શકે છે, રાજ્ય વિધાનમંડળમાં નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **44મા બંધારણ સુધારા (1978) એ મિલકતના અધિકારને કયા સ્વરૂપમાં ફેરવ્યો?**

(A) મૂળભૂત અધિકાર | **(B) કાનૂની અધિકાર (અનુ.300A)** | (C) નૈતિક અધિકાર | (D) ધાર્મિક અધિકાર

ઉકેલ: 44મા સુધારાએ મિલકતના અધિકારને મૂળભૂત અધિકારોમાંથી દૂર કરી અનુચ્છેદ 300A હેઠળ કાનૂની અધિકાર બનાવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 **બંધારણ સુધારા સંબંધિત જોગવાઈ બંધારણના કયા ભાગમાં છે?**

(A) ભાગ-18 | (B) ભાગ-19 | **(C) ભાગ-20** | (D) ભાગ-21

ઉકેલ: ભાગ-20 (અનુચ્છેદ 368) બંધારણ સુધારા સાથે સંબંધિત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 **નીચેનામાંથી કયો સુધારો રાજ્ય પુનર્ગઠન સાથે સંબંધિત છે?**

(A) 1લો સુધારો | **(B) 7મો સુધારો** | (C) 9મો સુધારો | (D) 10મો સુધારો

ઉકેલ: 7મા સુધારા (1956) એ રાજ્ય પુનર્ગઠન અધિનિયમ સાથે 14 રાજ્ય અને 6 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની રચના કરી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 **નવમી અનુસૂચિ (Ninth Schedule) કયા સુધારા દ્વારા ઉમેરવામાં આવી?**

(A) 1લો સુધારો | (B) 7મો સુધારો | (C) 42મો સુધારો | (D) 44મો સુધારો

ઉકેલ: 1લા સુધારા (1951) એ જમીન સુધારણા કાયદાઓ બચાવવા નવમી અનુસૂચિ ઉમેરી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 **74મો બંધારણ સુધારો કોને બંધારણીય દરજ્જો આપે છે?**

(A) પંચાયત | **(B) નગરપાલિકા** | (C) સહકારી મંડળી | (D) ગ્રામ સભા

ઉકેલ: 74મા સુધારા (1992) એ નગરપાલિકાને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો (ભાગ-IXA, બારમી અનુસૂચિ).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 **વિશેષ બહુમતી (Special Majority) ઉપરાંત રાજ્યોની સંમતિ માટે ઓછામાં ઓછા કેટલા રાજ્યોની બહાલી જરૂરી છે?**

(A) ત્રીજા ભાગના રાજ્યો | **(B) અડધાં રાજ્યો** | (C) બે-તૃતીયાંશ રાજ્યો | (D) ત્રણ-ચતુર્થાંશ રાજ્યો

ઉકેલ: સંઘીય જોગવાઈઓ માટે વિશેષ બહુમતી ઉપરાંત ઓછામાં ઓછા અડધાં રાજ્યોના વિધાનમંડળોની બહાલી જરૂરી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 **42મા સુધારા દ્વારા પ્રસ્તાવનામાં કયા શબ્દો ઉમેરવામાં આવ્યા?**

(A) પ્રજાસત્તાક અને લોકશાહી | **(B) સમાજવાદી, ધર્મનિરપેક્ષ અને અખંડિતતા** | (C) ન્યાય અને સ્વતંત્રતા | (D) સાર્વભૌમ અને ગણરાજ્ય

ઉકેલ: 42મા સુધારા (1976) એ પ્રસ્તાવનામાં 'સમાજવાદી', 'ધર્મનિરપેક્ષ' અને 'અખંડિતતા' શબ્દો ઉમેર્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 **મૂળભૂત ફરજો (Fundamental Duties) કયા સુધારા દ્વારા ઉમેરવામાં આવી?**

(A) 42મો સુધારો | (B) 44મો સુધારો | (C) 52મો સુધારો | (D) 61મો સુધારો

ઉકેલ: 42મા સુધારા (1976) એ ભાગ-IVA, અનુચ્છેદ 51A ઉમેરી 10 મૂળભૂત ફરજો દાખલ કરી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 **જમ્મુ-કાશ્મીરને વિશેષ દરજ્જો કયા અનુચ્છેદ દ્વારા આપવામાં આવ્યો હતો?**

(A) અનુચ્છેદ 356 | **(B) અનુચ્છેદ 370** | (C) અનુચ્છેદ 360 | (D) અનુચ્છેદ 352

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 370 (ભાગ-21) જમ્મુ-કાશ્મીરને વિશેષ સ્વાયત્ત દરજ્જો આપતી જોગવાઈ હતી, જે 2019 માં નિષ્ક્રિય થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 **બંધારણ સુધારા ખરડાને રાષ્ટ્રપતિ સંમતિ આપવા બંધાયેલા છે — આ જોગવાઈ કયા સુધારાથી આવી?**

(A) 24મો સુધારો | (B) 42મો સુધારો | (C) 44મો સુધારો | (D) 1લો સુધારો

ઉકેલ: 24મા સુધારા (1971) એ સ્પષ્ટ કર્યું કે રાષ્ટ્રપતિએ બંધારણ સુધારા ખરડાને સંમતિ આપવી જ પડે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 **જમ્મુ-કાશ્મીર પુનર્ગઠન અધિનિયમ 2019 દ્વારા કેટલા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો બન્યા?**

(A) એક | **(B) બે** | (C) ત્રણ | (D) ચાર

ઉકેલ: 2019 માં જમ્મુ-કાશ્મીર બે કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વહેંચાયું — જમ્મુ-કાશ્મીર અને લદ્દાખ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **ગોલકનાથ કેસ (1967) માં સર્વોચ્ચ અદાલતે શું ઠરાવ્યું?**

(A) સંસદ મૂળભૂત અધિકાર સુધારી શકે | **(B) સંસદ મૂળભૂત અધિકાર સુધારી ન શકે** | (C) બંધારણ સુધારી ન શકાય | (D) પ્રસ્તાવના સુધારી ન શકાય

ઉકેલ: ગોલકનાથ કેસમાં અદાલતે ઠરાવ્યું કે સંસદ મૂળભૂત અધિકારોને છીનવી કે મર્યાદિત કરી શકતી નથી (પાછળથી કેશવાનંદ રદ કર્યો).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **કેશવાનંદ ભારતી કેસ કયા વર્ષમાં ચુકાદો આવ્યો?**

(A) 1967 | (B) 1971 | **(C) 1973** | (D) 1975

ઉકેલ: કેશવાનંદ ભારતી વિ. કેરળ રાજ્ય કેસનો ઐતિહાસિક ચુકાદો 24 એપ્રિલ 1973 ના રોજ આવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **મિનરવા મિલ્સ કેસ (1980) એ કયા સુધારાની કેટલીક જોગવાઈઓ રદ કરી?**

(A) 24મો સુધારો | **(B) 42મો સુધારો** | (C) 44મો સુધારો | (D) 52મો સુધારો

ઉકેલ: મિનરવા મિલ્સ કેસે 42મા સુધારાની ન્યાયિક સમીક્ષા મર્યાદિત કરતી જોગવાઈઓ રદ કરી મૂળભૂત માળખું મજબૂત કર્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **વિશેષ બહુમતી (Special Majority) એટલે શું?**

(A) કુલ સભ્યોની બહુમતી + હાજરના 2/3 | (B) ફક્ત હાજરની સાદી બહુમતી | (C) કુલ સભ્યોના 3/4 | (D) બધા સભ્યોની સર્વસંમતિ

ઉકેલ: વિશેષ બહુમતી એટલે ગૃહના કુલ સભ્યોની બહુમતી અને હાજર રહીને મત આપનારના બે-તૃતીયાંશ મત.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 **નીચેનામાંથી કયું ભારતના બંધારણના 'મૂળભૂત માળખા' નો ભાગ નથી?**

(A) ન્યાયિક સમીક્ષા | (B) સંઘવાદ | **(C) મંત્રીમંડળની વ્યક્તિગત મુદત** | (D) બંધારણની સર્વોપરિતા

ઉકેલ: ન્યાયિક સમીક્ષા, સંઘવાદ અને બંધારણની સર્વોપરિતા મૂળભૂત માળખાના ઘટકો છે; મંત્રીમંડળની વ્યક્તિગત મુદત નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **બંધારણ સુધારા માટે કયા દેશના બંધારણ પરથી પ્રક્રિયા લેવામાં આવી છે?**

(A) અમેરિકા | **(B) દક્ષિણ આફ્રિકા** | (C) બ્રિટન | (D) કેનેડા

ઉકેલ: બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા (અનુચ્છેદ 368) દક્ષિણ આફ્રિકાના બંધારણ પરથી પ્રેરિત છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **73મો અને 74મો બંધારણ સુધારો કયા વર્ષમાં પસાર થયા?**

(A) 1985 | (B) 1989 | **(C) 1992** | (D) 2002

ઉકેલ: 73મો (પંચાયત) અને 74મો (નગરપાલિકા) સુધારો 1992 માં પસાર થયા, અમલ 1993 માં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **105મો બંધારણ સુધારો (2021) કયા વિષય સાથે સંબંધિત છે?**

(A) GST | (B) EWS અનામત | **(C) રાજ્યોને SEBC યાદી બનાવવાની સત્તા** | (D) મતાધિકાર ઉંમર

ઉકેલ: 105મા સુધારાએ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોને પોતાની SEBC યાદી તૈયાર કરવાની સત્તા પુનઃસ્થાપિત કરી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **બંધારણ સુધારા ખરડા માટે સંયુક્ત બેઠક (Joint Sitting) ની જોગવાઈ છે?**

(A) હા, છે | **(B) ના, નથી** | (C) ફક્ત નાણાકીય ખરડા માટે | (D) ફક્ત રાજ્યસભા માટે

ઉકેલ: બંધારણ સુધારા ખરડા માટે સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઈ નથી; બંને ગૃહે અલગ-અલગ વિશેષ બહુમતીથી પસાર કરવો જરૂરી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **પ્રથમ બંધારણ સુધારો કયા વર્ષમાં થયો?**

(A) 1950 | **(B) 1951** | (C) 1952 | (D) 1956

ઉકેલ: પ્રથમ બંધારણ સુધારો 1951 માં અસ્થાયી સંસદ દ્વારા પસાર થયો, જેણે નવમી અનુસૂચિ ઉમેરી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **નીચેનામાંથી કયો વિષય સામાન્ય બહુમતી (Simple Majority) થી સુધારી શકાય?**

(A) મૂળભૂત અધિકાર | **(B) નવા રાજ્યની રચના** | (C) રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી પદ્ધતિ | (D) સાતમી અનુસૂચિ

ઉકેલ: નવા રાજ્યનું પ્રવેશ/રચના અને સીમા-ફેરફાર (અનુ.2-3) સામાન્ય બહુમતીથી થાય, જે અનુ.368 ની બહાર છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **અનુચ્છેદ 35A, જે જમ્મુ-કાશ્મીરના 'કાયમી નિવાસી' ને વિશેષ અધિકાર આપતો, તે ક્યારે રદ થયો?**

(A) 2014 | (B) 2017 | **(C) 2019** | (D) 2023

ઉકેલ: 5 ઓગસ્ટ 2019 ના રોજ અનુચ્છેદ 370 સાથે અનુચ્છેદ 35A પણ રદ થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

35 **102મા બંધારણ સુધારા (2018) એ કઈ સંસ્થાને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો?**

(A) રાષ્ટ્રીય માનવ અધિકાર આયોગ | **(B) રાષ્ટ્રીય પછાત વર્ગ આયોગ (NCBC)** | (C) ચૂંટણી પંચ | (D) નાણાં પંચ

ઉકેલ: 102મા સુધારાએ NCBC ને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો (અનુચ્છેદ 338B).

🏏 જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. બંધારણ સુધારાની સત્તા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુ.352 (B) અનુ.368 (C) અનુ.370 (D) અનુ.356

2. મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત કયા કેસથી આવ્યો?

(A) ગોલકનાથ (B) કેશવાનંદ ભારતી (C) મેનકા ગાંધી (D) એ.કે. ગોપાલન

3. 42મા સુધારાને કયા નામથી ઓળખવામાં આવે છે?

(A) મિની બંધારણ (B) મહા બંધારણ (C) આદર્શ બંધારણ (D) નવું બંધારણ

4. મતદાનની ઉંમર 21 થી 18 કયા સુધારાથી થઈ?

(A) 52મો (B) 61મો (C) 73મો (D) 86મો

5. GST કયા સુધારાથી અમલમાં આવ્યો?

(A) 100મો (B) 101મો (C) 102મો (D) 103મો

6. પંચાયતી રાજ કયા સુધારાથી બંધારણીય બન્યું?

(A) 73મો (B) 74મો (C) 65મો (D) 69મો

7. નગરપાલિકા કયા સુધારાથી બંધારણીય બની?

(A) 73મો (B) 74મો (C) 75મો (D) 76મો

8. EWS ને 10% અનામત કયા સુધારાથી મળ્યું?

(A) 102મો (B) 103મો (C) 104મો (D) 105મો

9. પક્ષપલટા વિરોધી કાયદો કયા સુધારાથી આવ્યો?

(A) 44મો (B) 52મો (C) 61મો (D) 73મો

10. શિક્ષણને મૂળભૂત અધિકાર કયા સુધારાથી બનાવાયું?

(A) 86મો (B) 73મો (C) 61મો (D) 42મો

11. બંધારણ સુધારા સંબંધિત જોગવાઇ કયા ભાગમાં છે?

(A) ભાગ-18 (B) ભાગ-19 (C) ભાગ-20 (D) ભાગ-21

12. અનુચ્છેદ 370 ની જોગવાઇ ક્યારે નિષ્ક્રિય થઈ?

(A) 2017 (B) 2018 (C) 2019 (D) 2020

🟡 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. વિશેષ બહુમતી (Special Majority) એટલે શું?

(A) કુલ સભ્યોની બહુમતી + હાજરના 2/3 (B) ફક્ત હાજરની સાદી બહુમતી (C) કુલ સભ્યોના 3/4 (D) બધાની સર્વસંમતિ

14. મિલકતનો અધિકાર મૂળભૂતમાંથી દૂર કયા સુધારાથી થયો?

(A) 42મો (B) 44મો (C) 24મો (D) 1લો

15. પ્રસ્તાવનામાં 'સમાજવાદી, ધર્મનિરપેક્ષ' શબ્દો કયા સુધારાથી ઉમેરાયા?

(A) 1લો (B) 42મો (C) 44મો (D) 52મો

16. નવમી અનુસૂચિ કયા સુધારાથી ઉમેરાઈ?

(A) 1લો (B) 7મો (C) 42મો (D) 44મો

17. નીચેનામાંથી કયો વિષય સામાન્ય બહુમતીથી સુધરે?

(A) મૂળભૂત અધિકાર (B) નવા રાજ્યની રચના (C) રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી (D) સાતમી અનુસૂચિ

18. મૂળભૂત ફરજો કયા સુધારાથી ઉમેરાઈ?

(A) 42મો (B) 44મો (C) 52મો (D) 61મો

19. રાજ્ય પુનર્ગઠન (14 રાજ્ય) કયા સુધારાથી થયું?

(A) 1લો (B) 7મો (C) 9મો (D) 10મો

20. GST પરિષદ કયા અનુચ્છેદ હેઠળ રચાઈ?

(A) અનુ.246A (B) અનુ.269A (C) અનુ.279A (D) અનુ.280

21. કેશવાનંદ ભારતી કેસ કેટલા ન્યાયાધીશોની બેન્ચે નક્કી કર્યો?

(A) 7 (B) 9 (C) 11 (D) 13

22. જમ્મુ-કાશ્મીર 2019 માં કેટલા કેન્દ્રશાસિતમાં વહેંચાયું?

(A) એક (B) બે (C) ત્રણ (D) ચાર

23. રાષ્ટ્રપતિ સંમતિ આપવા બંધાયેલા છે — કયા સુધારાથી?

(A) 1લો (B) 24મો (C) 42મો (D) 44મો

24. બંધારણ સુધારા ખરડો ક્યાં રજૂ થઈ શકે?

(A) ફક્ત લોકસભા (B) ફક્ત રાજ્યસભા (C) સંસદનું કોઈપણ ગૃહ (D) રાજ્ય વિધાનસભા

🔴 અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચેનામાંથી કયો સાચો ઘટનાક્રમ (chronological) છે?

(A) ગોલકનાથ → શંકરી પ્રસાદ → કેશવાનંદ

(B) શંકરી પ્રસાદ → ગોલકનાથ → કેશવાનંદ

(C) કેશવાનંદ → ગોલકનાથ → શંકરી પ્રસાદ

(D) ગોલકનાથ → કેશવાનંદ → શંકરી પ્રસાદ

26. મિનરવા મિલ્સ કેસ (1980) એ કયા સિદ્ધાંતને મજબૂત કર્યો?

(A) સંઘવાદ (B) ન્યાયિક સમીક્ષા + સંતુલન મૂળભૂત માળખું

(C) ધર્મનિરપેક્ષતા (D) સત્તાનું વિભાજન

27. I.R. Coelho કેસ (2007) મુજબ નવમી અનુસૂચિના કયા કાયદા ન્યાયિક સમીક્ષાપાત્ર છે?

(A) બધા કાયદા (B) 24 એપ્રિલ 1973 પછી ઉમેરાયેલા

(C) 1951 પહેલાંના (D) કોઈ નહીં

28. નીચેનામાંથી કયું જોડકું ખોટું છે?

(A) 86મો — શિક્ષણ (B) 101મો — GST (C) 103મો — EWS

(D) 61મો — પંચાયત

29. 42મા સુધારાએ રાજ્ય યાદીમાંથી સમવર્તીમાં ખસેડેલા વિષયોમાં કયો સામેલ નથી?

(A) શિક્ષણ (B) જંગલ (C) પોલીસ (D) વજન-માપ

30. 44મા સુધારાએ રાષ્ટ્રીય કટોકટીનો આધાર શું બદલ્યો?

(A) યુદ્ધ → શાંતિ (B) આંતરિક અશાંતિ → સશસ્ત્ર બળવો

(C) બાહ્ય આક્રમણ → આંતરિક અશાંતિ

(D) સશસ્ત્ર બળવો → આંતરિક અશાંતિ

31. નીચેનામાંથી કયું મૂળભૂત માળખાનો ભાગ નથી?

(A) બંધારણની સર્વોપરિતા (B) ધર્મનિરપેક્ષતા

(C) મિલકતનો અધિકાર (D) ન્યાયિક સમીક્ષા

32. વિશેષ બહુમતી + રાજ્ય સંમતિ કયા માટે જરૂરી છે?

(A) મૂળભૂત અધિકાર (B) DPSP (C) રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી પદ્ધતિ (D) નાગરિકતા

33. 91મા સુધારા (2003) એ પક્ષપલટા કાયદામાં શું મુખ્ય ફેરફાર કર્યો?

(A) પક્ષપલટા કાયદો રદ કર્યો

(B) 'સ્પ્લિટ' જોગવાઈ રદ કરી + મંત્રીમંડળ 15% મર્યાદા

(C) દસમી અનુસૂચિ રદ કરી (D) મતાધિકાર ઉંમર બદલી

34. 105મા સુધારા (2021) ની જરૂર કયા સુધારાની અસ્પષ્ટતાને કારણે પડી?

(A) 101મો (B) 102મો (C) 103મો (D) 104મો

35. ⭐ નીચેનામાંથી કયું વિધાન બંધારણ સુધારા પ્રક્રિયા વિશે ખોટું છે?

(A) સુધારા ખરડો રાજ્યસભામાં પણ રજૂ થઈ શકે

(B) સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઈ છે (C) રાષ્ટ્રપતિએ સંમતિ આપવી જ પડે

(D) રાજ્ય બહાલી માટે સમય-મર્યાદા નથી

36. ⭐ નીચેનામાંથી કયું જોડકું (સુધારો — અનુચ્છેદ/અનુસૂચિ) ખોટું છે?

(A) 73મો — અગિયારમી અનુસૂચિ (B) 52મો — દસમી અનુસૂચિ

(C) 86મો — અનુ.21A (D) 101મો — અનુ.370

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **B**	3. **A**	4. **B**	5. **B**	6. **A**	7. **B**	8. **B**	9. **B**	10. **A**	11. **C**
12. **C**	13. **A**	14. **B**	15. **B**	16. **A**	17. **B**	18. **A**	19. **B**	20. **C**	21. **D**	22. **B**
23. **B**	24. **C**	25. **B**	26. **B**	27. **B**	28. **D**	29. **C**	30. **B**	31. **C**	32. **C**	33. **B**
34. **B**	35. **B**	36. **D**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 368 સંસદને બંધારણ સુધારવાની સત્તા આપે છે.

2. જવાબ (B) — કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) એ મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત આપ્યો.

3. જવાબ (A) — 42મા સુધારા (1976) ને 'મિની બંધારણ' કહેવાય છે.

4. જવાબ (B) — 61મા સુધારા (1989) એ મતાધિકાર ઉંમર 18 કરી.

5. જવાબ (B) — 101મા સુધારા (2016) એ GST દાખલ કર્યો.

6. જવાબ (A) — 73મા સુધારા (1992) એ પંચાયતી રાજને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો.

7. જવાબ (B) — 74મા સુધારા (1992) એ નગરપાલિકાને બંધારણીય દરજ્જો આપ્યો.

8. જવાબ (B) — 103મા સુધારા (2019) એ EWS ને 10% અનામત આપ્યું.

9. જવાબ (B) — 52મા સુધારા (1985) એ પક્ષપલટા વિરોધી કાયદો દાખલ કર્યો.

10. જવાબ (A) — 86મા સુધારા (2002) એ અનુચ્છેદ 21A ઉમેરી શિક્ષણ મૂળભૂત અધિકાર બનાવ્યું.

11. જવાબ (C) — ભાગ-20 (અનુ.368) બંધારણ સુધારા સાથે સંબંધિત છે.

12. જવાબ (C) — 5 ઓગસ્ટ 2019 ના રોજ અનુચ્છેદ 370 નિષ્ક્રિય થયો.

13. જવાબ (A) — વિશેષ બહુમતી = કુલ સભ્યોની બહુમતી અને હાજરના બે-તૃતીયાંશ મત.

14. જવાબ (B) — 44મા સુધારા (1978) એ મિલકતના અધિકારને અનુ.300A હેઠળ કાનૂની અધિકાર બનાવ્યો.

15. જવાબ (B) — 42મા સુધારા (1976) એ પ્રસ્તાવનામાં આ શબ્દો ઉમેર્યા.

16. જવાબ (A) — 1લા સુધારા (1951) એ નવમી અનુસૂચિ ઉમેરી.

17. જવાબ (B) — નવા રાજ્યની રચના (અનુ.2-3) સામાન્ય બહુમતીથી થાય.

18. જવાબ (A) — 42મા સુધારા (1976) એ અનુ.51A હેઠળ 10 મૂળભૂત ફરજો ઉમેરી.

19. જવાબ (B) — 7મા સુધારા (1956) એ રાજ્ય પુનર્ગઠન કર્યું.

20. જવાબ (C) — 101મા સુધારાએ GST પરિષદ માટે અનુચ્છેદ 279A ઉમેર્યો.

21. જવાબ (D) — 13 ન્યાયાધીશોની બેન્ચે 7:6 બહુમતીથી ચુકાદો આપ્યો.

22. જવાબ (B) — J&K અને લદ્દાખ — બે કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ બન્યા.

23. જવાબ (B) — 24મા સુધારા (1971) એ રાષ્ટ્રપતિ સંમતિ ફરજિયાત બનાવી.

24. જવાબ (C) — સુધારા ખરડો સંસદના કોઈપણ ગૃહમાં રજૂ થઈ શકે, રાજ્યમાં નહીં.

25. જવાબ (B) — શંકરી પ્રસાદ (1951) → ગોલકનાથ (1967) → કેશવાનંદ (1973) — સાચો ક્રમ.

26. જવાબ (B) — મિનરવા મિલ્સે ન્યાયિક સમીક્ષા અને મૂળભૂત અધિકાર-DPSP સંતુલનને મૂળભૂત માળખું ગણાવ્યું.

27. જવાબ (B) — કેશવાનંદ ચુકાદાની તારીખ (24 એપ્રિલ 1973) પછી ઉમેરાયેલા કાયદા મૂળભૂત માળખા સામે સમીક્ષાપાત્ર.

28. જવાબ (D) — 61મો સુધારો મતાધિકાર ઉંમર (18) સાથે સંબંધિત છે; પંચાયત 73મા સુધારાથી છે.

29. જવાબ (C) — શિક્ષણ, જંગલ, વજન-માપ, વન્ય જીવ, ન્યાય વહીવટ ખસેડાયા; પોલીસ રાજ્ય યાદીમાં જ રહ્યું.

30. જવાબ (B) — 44મા સુધારાએ 'આંતરિક અશાંતિ' બદલીને 'સશસ્ત્ર બળવો' કર્યો.

31. જવાબ (C) — મિલકતનો અધિકાર 44મા સુધારાથી મૂળભૂત અધિકારોમાંથી જ દૂર થયો, તે મૂળભૂત માળખું નથી.

32. જવાબ (C) — રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી પદ્ધતિ (અનુ.54-55) સંઘીય જોગવાઈ છે, તેથી રાજ્ય સંમતિ જરૂરી.

33. જવાબ (B) — 91મા સુધારાએ પક્ષ-'સ્પ્લિટ' છૂટ રદ કરી અને મંત્રીમંડળનું કદ ગૃહના 15% સુધી મર્યાદિત કર્યું.

34. જવાબ (B) — 102મા સુધારા પછી રાજ્યોની SEBC યાદી બનાવવાની સત્તા અસ્પષ્ટ બની, જે 105મા સુધારાએ સ્પષ્ટ કરી.

35. જવાબ (B) — બંધારણ સુધારા ખરડા માટે સંયુક્ત બેઠકની જોગવાઇ નથી — બાકીના ત્રણ વિધાન સાચા છે.

36. જવાબ (D) — 101મો સુધારો GST (અનુ.246A/279A) સાથે છે, અનુ.370 સાથે નહીં; બાકીના જોડકાં સાચાં.

19 મહત્વના અનુચ્છેદ · અનુસૂચિઓ · બંધારણીય શબ્દાવલિ (Important Articles, Schedules & Terms)

સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓમાં ભારતના બંધારણ વિભાગમાંથી સૌથી વધુ પ્રશ્નો 'કયો અનુચ્છેદ શાનો?', 'કઈ અનુસૂચિ શાની?' અને 'કયો સુધારો કઈ અનુસૂચિ લાવ્યો?' એ રીતે પૂછાય છે. મૂળ બંધારણમાં 8 અનુસૂચિઓ હતી; આજે 12 અનુસૂચિઓ છે. આ પ્રકરણ બાર અનુસૂચિઓ, વારંવાર પૂછાતા અનુચ્છેદો (32, 21, 14, 19, 280, 324, 356, 368, 51A વગેરે) અને યાદ રાખવા જેવા સ્મરણીય નંબરોને એક જગ્યાએ સંકલિત કરે છે, જેથી પુનરાવર્તન (Revision) સરળ બને. દરેક અનુસૂચિ સાથે જોડાયેલા સુધારા અને અનુચ્છેદ પણ આપ્યા છે.

1. અનુસૂચિઓ (Schedules) — પાયાની સમજ

બંધારણની અનુસૂચિ એટલે અનુચ્છેદોમાં વર્ણવેલ વિગતોને ટેબલ/યાદી સ્વરૂપે મૂકતું પરિશિષ્ટ (Appendix). દરેક અનુસૂચિ કોઈને કોઈ અનુચ્છેદ સાથે જોડાયેલી છે — તે અનુચ્છેદની વિગતો અનુસૂચિમાં ગોઠવાય છે. અનુસૂચિ સ્વતંત્ર રીતે કાયદો બનતી નથી; તે મુખ્ય અનુચ્છેદનો ભાગ ગણાય છે.

મૂળ બંધારણ (1950) માં કુલ 8 અનુસૂચિઓ હતી. 1લો સુધારો (1951) 9મી અનુસૂચિ લાવ્યો, 52મો સુધારો (1985) 10મી અનુસૂચિ, 73મો સુધારો (1992) 11મી અને 74મો સુધારો (1992) 12મી અનુસૂચિ ઉમેરી. આમ આજે કુલ 12 અનુસૂચિઓ છે.

પરીક્ષામાં ખાસ યાદ રાખવાનું — 9મી, 10મી, 11મી અને 12મી અનુસૂચિ સુધારા દ્વારા પાછળથી ઉમેરાઈ છે; બાકીની 1 થી 8 મૂળ બંધારણમાં હતી.

- મૂળ બંધારણ — 8 અનુસૂચિ; હાલમાં — 12 અનુસૂચિ
- 9મી અનુસૂચિ — 1લો સુધારો (1951)
- 10મી અનુસૂચિ — 52મો સુધારો (1985) — પક્ષપલટા વિરોધી
- 11મી અને 12મી અનુસૂચિ — 73મો અને 74મો સુધારો (1992)
- દરેક અનુસૂચિ કોઈક અનુચ્છેદ સાથે જોડાયેલી છે

સ્મરણ સૂત્ર

- 9-10-11-12 = પાછળથી ઉમેરાયેલી ચાર અનુસૂચિઓ
- 9 = જમીન સુધારા રક્ષણ · 10 = પક્ષપલટા · 11 = પંચાયત · 12 = નગરપાલિકા
- 11 અને 12 બંને 1992 ના સુધારા (73-74)

2. બાર અનુસૂચિઓ — સંપૂર્ણ યાદી

નીચેની ટેબલ બારેય અનુસૂચિ, તેનો વિષય અને સંબંધિત અનુચ્છેદ દર્શાવે છે. આ ટેબલ આખા પ્રકરણનો સૌથી મહત્વનો ભાગ છે અને દર વર્ષે કોઈને કોઈ સ્વરૂપે પૂછાય છે.

બંધારણની 12 અનુસૂચિઓ

અનુસૂચિ	વિષય	સંબંધિત અનુચ્છેદ
1લી	રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની યાદી તથા તેમના ક્ષેત્ર	અનુ. 1 અને 4
2જી	પગાર-ભથ્થાં (રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યપાલ, ન્યાયાધીશ, સ્પીકર, CAG)	અનુ. 59, 65, 75, 125, 148 વગેરે
3જી	શપથ અને પ્રતિજ્ઞાનાં નમૂના	અનુ. 75, 99, 124, 148, 164, 188
4થી	રાજ્યસભામાં રાજ્યો-કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની બેઠક ફાળવણી	અનુ. 4 અને 80
5મી	અનુસૂચિત વિસ્તાર અને અનુસૂચિત જનજાતિઓનું વહીવટ-નિયંત્રણ	અનુ. 244(1)
6ઠ્ઠી	આસામ, મેઘાલય, ત્રિપુરા, મિઝોરમ ના આદિવાસી વિસ્તારોનું વહીવટ	અનુ. 244(2), 275(1)
7મી	સંઘ યાદી, રાજ્ય યાદી, સહવર્તી યાદી (સત્તા વિભાજન)	અનુ. 246
8મી	22 માન્ય ભાષાઓની યાદી	અનુ. 344(1), 351
9મી	જમીન સુધારા કાયદાઓનું ન્યાયિક સમીક્ષાથી રક્ષણ	અનુ. 31B

અનુસૂચિ	વિષય	સંબંધિત અનુચ્છેદ
10મી	પક્ષપલટા વિરોધી જોગવાઇઓ (Anti-Defection)	અનુ. 102 અને 191
11મી	પંચાયતની 29 સત્તાઓ-જવાબદારીઓ	અનુ. 243G
12મી	નગરપાલિકાની 18 સત્તાઓ-જવાબદારીઓ	અનુ. 243W

પરીક્ષા-ટિપ

- 9મી અનુસૂચિ = અનુ. 31B સાથે; પણ I.R. Coelho (2007) મુજબ 24-04-1973 પછી ઉમેરાયેલા કાયદા મૂળભૂત માળખા હેઠળ ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર
- 7મી અનુસૂચિ = ત્રણ યાદી; શેષ સત્તા (Residuary) સંઘ પાસે
- 8મી અનુસૂચિ = મૂળ 14 ભાષા → હાલમાં 22 ભાષા

3. 7મી અનુસૂચિ — ત્રણ યાદી (સત્તા વિભાજન)

7મી અનુસૂચિ કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે વિધાનકીય સત્તાનું વિભાજન કરે છે, જે અનુચ્છેદ 246 સાથે જોડાયેલી છે. તેમાં ત્રણ યાદી છે — સંઘ યાદી (Union List), રાજ્ય યાદી (State List) અને સહવર્તી યાદી (Concurrent List). જે વિષય ત્રણેય યાદીમાં ન હોય તે 'શેષ સત્તા' (Residuary Powers) ગણાય અને તેના પર સંસદ (કેન્દ્ર) કાયદો બનાવી શકે છે.

સહવર્તી યાદીના વિષય પર કેન્દ્ર અને રાજ્ય બંને કાયદો બનાવી શકે; ટકરાવ થાય તો અનુચ્છેદ 254 મુજબ કેન્દ્રનો કાયદો માન્ય રહે છે. વર્તમાનમાં યાદીમાં વિષયોની સંખ્યા ઘટ-વધ થઇ છે — તેથી મૂળ સંખ્યા અને હાલની સંખ્યા બંને યાદ રાખવી.

7મી અનુસૂચિની ત્રણ યાદી

યાદી	કોણ કાયદો બનાવે	મૂળ વિષય સંખ્યા	ઉદાહરણ વિષય
સંઘ યાદી	ફક્ત સંસદ	97 (હાલ ~100)	સંરક્ષણ, વિદેશ નીતિ, રેલવે, ચલણ
રાજ્ય યાદી	ફક્ત રાજ્ય વિધાનમંડળ	66 (હાલ ~61)	પોલીસ, જેલ, સ્થાનિક સ્વરાજ, ખેતી
સહવર્તી યાદી	કેન્દ્ર અને રાજ્ય બંને	47 (હાલ ~52)	ફોજદારી કાયદો, લગ્ન, શિક્ષણ, વન

મહત્વના અનુચ્છેદ

- અનુ. 246 — સત્તા વિભાજન (7મી અનુસૂચિ)
- અનુ. 248 — શેષ સત્તા સંઘ પાસે
- અનુ. 254 — સહવર્તી યાદીમાં ટકરાવ વખતે કેન્દ્રનો કાયદો માન્ય
- શિક્ષણ અને વન મૂળ રાજ્ય યાદીમાં હતા → 42મા સુધારાથી સહવર્તીમાં

4. યાદ રાખવા જેવા અનુચ્છેદ — મૂળભૂત અધિકાર અને ઉપાય

મૂળભૂત અધિકારો (ભાગ-3, અનુ. 12 થી 35) સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાનો સૌથી મહત્વનો વિભાગ છે. ડૉ. આંબેડકરે અનુચ્છેદ 32 (બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર) ને 'બંધારણનો આત્મા અને હૃદય' (Heart and Soul of the Constitution) ગણાવ્યો હતો, કારણ કે અધિકારના ભંગ સામે સીધા સર્વોચ્ચ અદાલતમાં જવાનો માર્ગ આ જ અનુચ્છેદ આપે છે.

અનુચ્છેદ 32 અને 226 હેઠળ પાંચ રિટ (Writs) જારી થાય છે — બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (Habeas Corpus), પરમાદેશ (Mandamus), પ્રતિષેધ (Prohibition), અધિકારપૃચ્છા (Quo-Warranto) અને ઉત્પ્રેષણ (Certiorari). અનુ. 32 ફક્ત મૂળભૂત અધિકાર માટે છે, જ્યારે અનુ. 226 (હાઇકોર્ટ) મૂળભૂત અધિકાર ઉપરાંત અન્ય કાનૂની અધિકાર માટે પણ રિટ આપી શકે — તેથી 226 નો વ્યાપ વધુ વિશાળ છે.

મહત્વના મૂળભૂત અધિકાર અનુચ્છેદ

અનુચ્છેદ	વિષય
અનુ. 14	કાયદા સમક્ષ સમાનતા અને કાયદાનું સમાન રક્ષણ
અનુ. 15	ધર્મ, જાતિ, લિંગ, જન્મસ્થાનના આધારે ભેદભાવ પ્રતિબંધ

અનુચ્છેદ	વિષય
અનુ. 16	જાહેર નોકરીમાં તકની સમાનતા
અનુ. 17	અસ્પૃશ્યતા નાબૂદી
અનુ. 19	છ સ્વાતંત્ર્યો (વાણી, સભા, સંઘ, હરફર, વસવાટ, વ્યવસાય)
અનુ. 21	જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો અધિકાર
અનુ. 21A	6-14 વર્ષનાં બાળકોને નિ:શુલ્ક અને ફરજિયાત શિક્ષણ
અનુ. 23-24	બળજબરી મજૂરી અને બાળમજૂરી પ્રતિબંધ
અનુ. 25-28	ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો અધિકાર
અનુ. 29-30	સાંસ્કૃતિક-શૈક્ષણિક અધિકાર (લઘુમતી)
અનુ. 32	બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર — બંધારણનો આત્મા

પાંચ રિટ યાદ રાખો

- બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ — ગેરકાનૂની અટકાયત સામે
- પરમાદેશ — જાહેર અધિકારીને ફરજ બજાવવા આદેશ
- પ્રતિષેધ — નીચલી અદાલતને કાર્યવાહી રોકવા (પહેલાં)
- ઉત્પ્રેષણ — કેસ ઉપલી અદાલતમાં તબદીલ (પછી)
- અધિકારપૃચ્છા — ગેરકાનૂની હોદ્દાધારણ સામે

5. યાદ રાખવા જેવા અનુચ્છેદ — બંધારણીય સંસ્થાઓ અને જોગવાઈ

મૂળભૂત અધિકારો ઉપરાંત કેટલાક અનુચ્છેદ બંધારણીય સંસ્થાઓ અને કટોકટી-આપાત જોગવાઈઓ સાથે જોડાયેલા છે, જે દર પરીક્ષામાં પૂછાય છે. નાણાં પંચ (અનુ. 280), ચૂંટણી પંચ (અનુ. 324), નિયંત્રક-મહાલેખા પરીક્ષક (CAG, અનુ. 148) અને રાષ્ટ્રપતિ શાસન (અનુ. 356) ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવા છે.

નાણાં પંચ દર પાંચ વર્ષે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિયુક્ત થાય છે અને કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચે કરની વહેંચણીની ભલામણ કરે છે. ચૂંટણી પંચ સંસદ, વિધાનસભા, રાષ્ટ્રપતિ-ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીની દેખરેખ રાખે છે. અનુ. 356 રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્ર નિષ્ફળ જાય ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાગુ કરવાની સત્તા આપે છે.

સંસ્થાઓ અને જોગવાઈ સંબંધિત અનુચ્છેદ

અનુચ્છેદ	વિષય
અનુ. 51A	મૂળભૂત ફરજો (42મા સુધારાથી ઉમેરાઈ)
અનુ. 72	રાષ્ટ્રપતિની ક્ષમાદાન સત્તા
અનુ. 76	ભારતના મહાન્યાયવાદી (Attorney General)
અનુ. 110	નાણાં ખરડા (Money Bill) ની વ્યાખ્યા
અનુ. 123	રાષ્ટ્રપતિની વટહુકમ (Ordinance) સત્તા
અનુ. 148	નિયંત્રક-મહાલેખા પરીક્ષક (CAG)
અનુ. 280	નાણાં પંચ (Finance Commission)
અનુ. 312	અખિલ ભારતીય સેવાઓ (IAS, IPS, IFoS)
અનુ. 324	ભારતનું ચૂંટણી પંચ
અનુ. 356	રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન
અનુ. 368	બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા

કટોકટી અનુચ્છેદ (ભાગ-18)

- અનુ. 352 — રાષ્ટ્રીય કટોકટી (યુદ્ધ, બાહ્ય આક્રમણ, સશસ્ત્ર બળવો)
- અનુ. 356 — રાજ્ય કટોકટી / રાષ્ટ્રપતિ શાસન
- અનુ. 360 — નાણાકીય કટોકટી (આજ સુધી ક્યારેય નહીં)

6. 51A — મૂળભૂત ફરજો (Fundamental Duties)

મૂળભૂત ફરજો મૂળ બંધારણમાં ન હતી. સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ (Swaran Singh Committee) ની ભલામણથી 42મા સુધારા (1976) દ્વારા ભાગ-4A અને એકમાત્ર અનુચ્છેદ 51A હેઠળ 10 મૂળભૂત ફરજો ઉમેરાઈ. પાછળથી 86મા સુધારા (2002) દ્વારા 11મી ફરજ — 6 થી 14 વર્ષનાં બાળકોને શિક્ષણની તક આપવાની ફરજ — ઉમેરાઈ. આમ હાલમાં કુલ 11 મૂળભૂત ફરજો છે.

મૂળભૂત ફરજો રશિયા (પૂર્વ સોવિયેત સંઘ) ના બંધારણ પરથી લેવાઈ છે અને તે ભાગ-3 ના મૂળભૂત અધિકારોની જેમ ન્યાયાલય દ્વારા સીધી અમલપાત્ર (Non-justiciable) નથી. તે ભાગ-4 ના રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (DPSP) જેવી જ સ્થિતિ ધરાવે છે.

- ભાગ-4A, એકમાત્ર અનુચ્છેદ 51A
- 42મો સુધારો (1976) — 10 ફરજ; સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ ભલામણ
- 86મો સુધારો (2002) — 11મી ફરજ (બાળ શિક્ષણ)
- હાલ કુલ 11 મૂળભૂત ફરજો
- પ્રેરણા સ્ત્રોત — પૂર્વ સોવિયેત સંઘ (રશિયા)

મહત્વના સુધારા-યાદ

- 42મો સુધારો = 'મિની બંધારણ' — મૂળભૂત ફરજો, સમાજવાદી-ધર્મનિરપેક્ષ શબ્દ
- 44મો સુધારો (1978) — મિલકતનો અધિકાર મૂળભૂત અધિકારમાંથી હટાવ્યો (અનુ. 300A)
- 61મો સુધારો (1989) — મતદાન વય 21 થી 18

7. અનુચ્છેદ 356 અને 370 — વિશેષ ધ્યાન

અનુચ્છેદ 356 રાજ્યમાં 'બંધારણીય તંત્રની નિષ્ફળતા' થાય ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાગુ કરવાની જોગવાઈ આપે છે. એક વખત જાહેર થયા પછી તેને બે મહિનામાં સંસદની મંજૂરી જરૂરી છે અને તે વધુમાં વધુ ત્રણ વર્ષ સુધી (દર છ મહિને નવીકરણ સાથે) ચાલી શકે છે. S.R. Bommai કેસ (1994) એ રાષ્ટ્રપતિ શાસનને ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર બનાવ્યું.

અનુચ્છેદ 370 જમ્મુ-કાશ્મીરને વિશેષ દરજ્જો આપતો હતો. 5 ઑગસ્ટ 2019 ના રોજ રાષ્ટ્રપતિના આદેશ દ્વારા અનુચ્છેદ 370 ની મોટાભાગની જોગવાઈઓ નિષ્ક્રિય કરાઈ અને જમ્મુ-કાશ્મીર પુનર્ગઠન અધિનિયમ, 2019 દ્વારા રાજ્યને બે કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો — જમ્મુ-કાશ્મીર અને લદ્દાખ — માં વિભાજિત કરાયું. 2023 માં સર્વોચ્ચ અદાલતે આ પગલાંને બંધારણીય રીતે માન્ય ઠેરવ્યું.

356 અને 370 — તુલના

મુદ્દો	અનુ. 356	અનુ. 370
વિષય	રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન	જમ્મુ-કાશ્મીરનો વિશેષ દરજ્જો
ભાગ	ભાગ-18 (કટોકટી)	ભાગ-21 (કામચલાઉ, સંક્રમણ)
મુખ્ય ઘટના	S.R. Bommai (1994)	5 ઑગસ્ટ 2019 નિષ્ક્રિય
મહત્તમ સમય	3 વર્ષ સુધી	—

મહત્વના કેસ

- S.R. Bommai (1994) — 356 ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર
- કેશવાનંદ ભારતી (1973) — મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત
- મિનર્વા મિલ્સ (1980) — સુધારા સત્તાની મર્યાદા

8. અનુચ્છેદ 368 અને બંધારણ સુધારા — ઝડપી પુનરાવર્તન

અનુચ્છેદ 368 (ભાગ-20) સંસદને બંધારણ સુધારવાની સત્તા આપે છે. સુધારા ત્રણ રીતે થાય — સામાન્ય બહુમતી (368 બહાર), વિશેષ બહુમતી, અને વિશેષ બહુમતી સાથે અડધાં રાજ્યોની સંમતિ. કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) મુજબ સંસદ બંધારણના 'મૂળભૂત માળખા' (Basic Structure) ને બદલી શકતી નથી.

કેટલાક સીમાચિહ્નરૂપ સુધારા યાદ રાખવા જરૂરી છે — 1લો (1951) 9મી અનુસૂચિ, 42મો (1976) મિની બંધારણ, 44મો (1978) મિલકત અધિકાર હટાવ્યો, 52મો (1985) પક્ષપલટા, 61મો (1989) મતદાન વય 18, 73-74મો (1992) પંચાયત-નગરપાલિકા, 86મો (2002) શિક્ષણ અધિકાર, 101મો (2016) GST.

સીમાચિહ્નરૂપ બંધારણ સુધારા

સુધારો	વર્ષ	મુખ્ય ફેરફાર
1લો	1951	9મી અનુસૂચિ — જમીન સુધારા રક્ષણ
42મો	1976	મૂળભૂત ફરજો, સમાજવાદી-ધર્મનિરપેક્ષ-અખંડિતતા
44મો	1978	મિલકત અધિકાર → કાનૂની અધિકાર (300A)
52મો	1985	10મી અનુસૂચિ — પક્ષપલટા વિરોધી
61મો	1989	મતદાન વય 21 → 18
73-74મો	1992	પંચાયત અને નગરપાલિકા (11-12મી અનુસૂચિ)
86મો	2002	શિક્ષણ અધિકાર (21A), 11મી મૂળભૂત ફરજ
101મો	2016	GST — વસ્તુ અને સેવા કર

વિશેષ બહુમતી = બે શરત

- (1) ગૃહના કુલ સભ્યોની બહુમતી (50% થી વધુ)
- (2) હાજર રહીને મત આપનારના 2/3 (બે-તૃતીયાંશ)
- સંઘીય જોગવાઇ માટે + અડધાં રાજ્યોની બહાલી

9. યાદ રાખવા જેવા સ્મરણીય નંબર

પરીક્ષામાં સંખ્યા આધારિત પ્રશ્નો ઝડપથી ઉકેલવા આ 'સ્મરણીય નંબરો' ખૂબ ઉપયોગી છે. એક નજરમાં યાદ રહે તે માટે નીચે સંકલિત કર્યા છે — ભાગ, અનુચ્છેદ, અનુસૂચિ અને ભાષાઓની સંખ્યા.

મહત્વના સ્મરણીય નંબર

વિગત	સંખ્યા
મૂળ બંધારણમાં અનુચ્છેદ	395
મૂળ બંધારણમાં ભાગ	22
મૂળ બંધારણમાં અનુસૂચિ	8
હાલમાં અનુસૂચિ	12
8મી અનુસૂચિમાં ભાષાઓ (હાલ)	22
મૂળભૂત ફરજો (હાલ)	11
બંધારણ ઘડતરમાં લાગેલો સમય	2 વર્ષ 11 મહિના 18 દિવસ
બંધારણ સ્વીકાર તારીખ	26 નવેમ્બર 1949
બંધારણ અમલમાં તારીખ	26 જાન્યુઆરી 1950

વિગત	સંખ્યા
પંચાયતની સત્તાઓ (11મી અનુસૂચિ)	29
નગરપાલિકાની સત્તાઓ (12મી અનુસૂચિ)	18

ઝડપી રિવિઝન સૂત્ર

- 395 અનુચ્છેદ · 22 ભાગ · 8 અનુસૂચિ (મૂળ)
- 26-11-1949 સ્વીકાર → 26-01-1950 અમલ
- 8મી અનુસૂચિ = 22 ભાષા · 51A = 11 ફરજ

10. બંધારણીય શબ્દાવલિ (Constitutional Terms)

બંધારણ વાંચતી વખતે કેટલાક પારિભાષિક શબ્દો વારંવાર આવે છે, જેનો અર્થ સ્પષ્ટ હોવો જરૂરી છે. નીચે પરીક્ષાલક્ષી શબ્દાવલિ આપી છે — જે ઘણીવાર સીધી રીતે પણ પૂછાય છે.

મહત્વના બંધારણીય શબ્દો

શબ્દ	અર્થ
પ્રસ્તાવના (Preamble)	બંધારણનો પરિચય-પત્ર; ઉદ્દેશ્યો વર્ણવે
રિટ (Writ)	ઉચ્ચ અદાલતનો લેખિત આદેશ (5 પ્રકાર)
વટહુકમ (Ordinance)	સંસદ ન ચાલતી હોય ત્યારે રાષ્ટ્રપતિનો કામચલાઉ કાયદો
ગુલિયોટિન (Guillotine)	ચર્ચા વગર બાકી માગણીઓ સામટી મતદાન માટે મૂકવી
ક્વોરમ (Quorum)	ગૃહ ચલાવવા જરૂરી ન્યૂનતમ સભ્ય (1/10)
શૂન્યકાળ (Zero Hour)	પ્રશ્નકાળ પછીનો અનૌપચારિક સમય (ભારતીય શોધ)
નાણાં ખરડો (Money Bill)	અનુ. 110 — કર-ખર્ચ સંબંધિત; ફક્ત લોકસભામાં

પ્રસ્તાવનાના મુખ્ય શબ્દ

- સાર્વભૌમ, સમાજવાદી, ધર્મનિરપેક્ષ, લોકશાહી, પ્રજાસત્તાક
- 'સમાજવાદી' અને 'ધર્મનિરપેક્ષ' — 42મા સુધારાથી (1976)
- ન્યાય, સ્વતંત્રતા, સમાનતા, બંધુત્વ — ચાર ઉદ્દેશ્ય

11. અનુસૂચિ સાથે જોડાયેલા સુધારા — સંકલન

પરીક્ષામાં 'કયો સુધારો કઈ અનુસૂચિ લાવ્યો?' એ રીતનો સંયુક્ત પ્રશ્ન અવારનવાર પૂછાય છે. નીચેની ટેબલ આ સંબંધ સ્પષ્ટ કરે છે, જે રિવિઝન વખતે એક નજરમાં યાદ આવી જાય.

અનુસૂચિ અને સંબંધિત સુધારો

અનુસૂચિ	ઉમેરનાર સુધારો	વર્ષ
9મી અનુસૂચિ	1લો સુધારો	1951
10મી અનુસૂચિ	52મો સુધારો	1985
11મી અનુસૂચિ	73મો સુધારો	1992
12મી અનુસૂચિ	74મો સુધારો	1992

છેલ્લી ઝલક

- 1-8 અનુસૂચિ મૂળ બંધારણમાં; 9-12 સુધારાથી
- 10મી = પક્ષપલટા (52મો, 1985); અનુ. 102 અને 191
- 11-12 = પંચાયત-નગરપાલિકા (73-74, 1992)

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB વિસ્તરણ અધિકારી 2022

1 **નીચે આપેલા વિધાનો ચકાસો : 1. બંધારણની નવમી અનુસૂચિમાં પક્ષપલટાને કારણે ગેરલાયકાત અંગેની જોગવાઈઓ જણાવેલ છે. 2. બંધારણની બારમી અનુસૂચિમાં શહેર યોજના, નગર યોજના આર્થિક અને સામાજિક વિકાસ માટેની યોજનાઓ જેવી બાબતોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ છે.**

(A) 1 અને 2 બન્ને સાચા નથી. | (B) માત્ર 1 સાચુ છે. | **(C) માત્ર 2 સાચુ છે.** | (D) 1 અને 2 બન્ને સાચા છે.

✓ **જવાબ:** (C) માત્ર 2 સાચુ છે.

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2023

2 **જોડકાં જોડો. ભાગ – સમાવિષ્ટ બાબત 1. ભાગ - 3 – ક. મૂળભૂત અધિકારો 2. ભાગ - 4 – ખ. મૂળભૂત ફરજો 3. ભાગ - 4A – ગ. રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો 4. ભાગ - 5 – ઘ. કેન્દ્ર સરકાર બંધારણનો ભાગ અને તેમાં સમાવિષ્ટ બાબતને જોડતાં નીચેનાં જવાબો પૈકી સાચો જવાબ પસંદ કરો.**

(A) 1-ઘ, 2-ગ, 3-ખ, 4-ક | (B) 1-ક, 2-ઘ, 3-ખ, 4-ગ | (C) 1-ક, 2-ખ, 3-ગ, 4-ઘ | **(D) 1-ક, 2-ગ, 3-ખ, 4-ઘ**

✓ **જવાબ:** (D) 1-ક, 2-ગ, 3-ખ, 4-ઘ

GPSSB મુખ્ય સેવિકા 2018

3 **ભારતના બંધારણના ..... પરિશિષ્ટમાં સંઘયાદીના 97 વિષયો, રાજ્ય યાદીના 66 વિષય અને સંયુક્ત યાદીના 52 વિષયોની સૂચિ (List) આપવામાં આવી છે.**

(A) દસમા | (B) બારમા | **(C) સાતમા** | (D) બીજા

✓ **જવાબ:** (C) સાતમા

GPSSB મુખ્ય સેવિકા 2022

4 **ભારતના સંવિધાનની ચોથી (4) અનુસૂચિમાં કઈ બાબતની જોગવાઈ કરવામાં આવેલ છે ?**

(A) લોકસભામાંની બેઠકોની ફાળવણી | (B) વિધાન પરિષદની રચના અને બેઠકોની ફાળવણી | **(C) રાજ્યસભામાંની બેઠકોની ફાળવણી** | (D) વિધાનસભાની રચના અને બેઠકોની ફાળવણી

✓ **જવાબ:** (C) રાજ્યસભામાંની બેઠકોની ફાળવણી

GPSSB સંશોધન મદદનીશ 2018

5 **ભારતીય બંધારણ સંદર્ભે નીચે દર્શાવેલ વિષયો અને તેને લાગુ પડતી જોગવાઇ અંગેનો અનુચ્છેદ ક્રમની સાચી જોડ કઇ છે ? 1. ધાર્મિક સ્વતંત્રતા સંબંધિત અધિકારો a. અનુચ્છેદ-32 2. ભારતીય નાગરિકને બંધારણીય ઉપચાર અંગેનો અધિકાર b. અનુચ્છેદ-51A 3. ભારતના નાગરિકની મૂળભૂત ફરજો c. અનુચ્છેદ-25 થી 28**

(A) 1 - a, 2 - c, 3 - b | **(B) 1 - c, 2 - a, 3 - b** | (C) 1 - a, 2 - b, 3 - c | (D) 1 - b, 2 - a, 3 - c

✓ **જવાબ:** (B) 1 - c, 2 - a, 3 - b

GPSSB સમાજ કલ્યાણ નિરીક્ષક 2018

6 **ભારતના સંવિધાનમાં અનુચ્છેદ (Article) 335માં શેની જોગવાઇ કરવામાં આવેલી છે ?**

(A) લઘુમતીઓના હિતોનું રક્ષણ | **(B) સેવાઓ અને જગ્યાઓ માટે અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત આદિજાતિઓના દાવા**

(C) લોકસભા અને વિધાનસભાની બેઠકો અનામત રાખવાની | (D) અસ્પૃશ્યતા નાબૂદી

✓ **જવાબ:** (B) સેવાઓ અને જગ્યાઓ માટે અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત આદિજાતિઓના દાવા

GPSSB સમાજ કલ્યાણ નિરીક્ષક 2021

7 **"રાષ્ટ્રપતિશ્રી અથવા કોઇ રાજ્યના રાજ્યપાલશ્રી, પોતાના હોદ્દાની સત્તા વાપરે અને ફરજો અદા કરે એ માટે અથવા તે સત્તા વાપરતા અને ફરજો અદા કરતા તેમણે કરેલા અથવા કરવાનું અભિપ્રેત હોય તેવા કોઇ કાર્ય માટે કોઇ ન્યાયાલયને જવાબદાર હોવાનું ગણાશે નહીં." - આવી જોગવાઇ ભારતના સંવિધાનના કયા અનુચ્છેદમાં કરવામાં આવી છે ?**

(A) 361 | (B) 362 | (C) 363 | (D) સંવિધાનમાં આવી જોગવાઇ નથી

✓ **જવાબ:** (A) 361

GPSSB તલાટી કમ મંત્રી 2023

8 **નીચેનાં પૈકી કઇ ભાષાઓનો સમાવેશ બંધારણની આઠમી અનુસૂચિમાં થયો છે? 1. બોડો 2. ડોંગરી 3. મૈથિલી 4. સાંથલી નીચેના વિકલ્પો પૈકી યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો.**

(A) માત્ર 2, 3 અને 4 | (B) માત્ર 2 અને 3 | (C) માત્ર 2 અને 4 | **(D) 1, 2, 3 અને 4**

✓ **જવાબ:** (D) 1, 2, 3 અને 4

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

9 **બંધારણની રીતે 'સગીર' શું દર્શાવે છે?**

(A) બાળક | (B) વ્યક્તિ | **(C) અઢાર વર્ષની નીચેની ઉંમર** | (D) (A), (B) અને (C) ત્રણમાંથી એકપણ નહીં.

✓ **જવાબ:** (C) અઢાર વર્ષની નીચેની ઉંમર

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

10 **'કાયદાથી મળેલા અધિકાર સિવાય, કોઈ કર નાખી શકાશે નહિ કે વસૂલ કરી શકાશે નહિ.' ભારતીય સંવિધાનમાં આ પ્રકારની જોગવાઇ કરવામાં આવેલ છે. આ આર્ટિકલ જણાવો.**

(A) આર્ટિકલ - 270 | (B) આર્ટિકલ - 247 | **(C) આર્ટિકલ - 265** | (D) સંવિધાનમાં આવી કોઈ જોગવાઇ કરવામાં આવેલ નથી.

✓ **જવાબ:** (C) આર્ટિકલ - 265

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

11 **ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ 330 થી 342 નીચે પૈકી કોનાથી સંબંધિત છે ?**

(A) રાજ્ય સેવાઓ અને વહીવટી ટ્રિબ્યુનલો, કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની સંયુક્ત સેવાઓ

(B) કેન્દ્ર અને રાજ્યો તેમજ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો વચ્ચેના વહીવટી સંબંધો વિશેષ કરીને વ્યાપાર અને GST

(C) અર્ધ-ન્યાયિક સંસ્થાઓ, લોક અદાલતો, ગ્રામ-અદાલતો

(D) લોકસભા અને રાજ્ય વિધાનસભામાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના વર્ગોથી સંબંધિત અનામત અને પ્રતિનિધિત્વ અંગેની બાબતો.

✓ **જવાબ:** (D) લોકસભા અને રાજ્ય વિધાનસભામાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના વર્ગોથી સંબંધિત અનામત અને પ્રતિનિધિત્વ અંગેની બાબતો.

GSSSB હેડ ક્લાર્ક 2021

12 **ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલ અન્વયે રાજ્યોના આંતરિક વેપાર, વાણિજ્ય અને આંતર વ્યવહાર ઉપર નિયંત્રણોની જોગવાઇ કરવામાં આવેલ છે ?**

(A) આર્ટિકલ-269 | (B) આર્ટિકલ-372 | (C) આર્ટિકલ-187 | **(D) આર્ટિકલ-304**

✓ **જવાબ:** (D) આર્ટિકલ-304

ગુજરાત હાઇકોર્ટ આસિસ્ટન્ટ લાઇબ્રેરિયન 2023

13 **Which out of the following is correctly arranged as found in the Seventh Schedule to the Constitution of India.**

(A) List I - Union List, List II - Concurrent List, List III - State List

(B) List I - Union List, List II - State List, List III - Concurrent List

(C) List I - State List, List II - Union List, List III - Concurrent List

(D) List I - Concurrent List, List II - Union List, List III - State List

✓ **જવાબ:** (B) List I - Union List, List II - State List, List III - Concurrent List

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

14 **નીચેના પૈકી કોનો ઉલ્લેખ ભારતના સંવિધાનમાં કરવામાં આવ્યો નથી?**

(A) ભારતના એટર્ની જનરલ | **(B) ભારતના સોલીસીટર જનરલ** | (C) રાજ્યના એડવોકેટ જનરલ | (D) ભારતના નિયંત્રક-મહાલેખા પરીક્ષક

✓ **જવાબ:** (B) ભારતના સોલીસીટર જનરલ

SEB TAT (ઉ.મા.) — ગુજરાતી 2023

15 **ભારતના બંધારણની કઇ અનુસૂચિમાં દરેક ભાષા માટે અકાદમીની સ્થાપના કરવાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ છે ?**

(A) પાંચમી | (B) છઠ્ઠી | (C) સાતમી | (D) આઠમી

✓ **જવાબ:** (A) પાંચમી

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

16 **ભારતીય બંધારણના ક્યાં અનુચ્છેદ મુજબ રાષ્ટ્રપતિશ્રી દ્વારા એટર્ની જનરલની નિમણૂક કરવામાં આવે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 75 | **(B) અનુચ્છેદ 76** | (C) અનુચ્છેદ 77 | (D) અનુચ્છેદ 78

✓ **જવાબ:** (B) અનુચ્છેદ 76

GPSSB સમાજ કલ્યાણ નિરીક્ષક 2018

17 **અનુસૂચિત જાતિ અને આદિજાતિ વિસ્તારોની જોગવાઇ ભારતના સંવિધાનની કઇ અનુસૂચિમાં કરવામાં આવેલ છે ?**

(A) ચોથી અનુસૂચિ | **(B) પાંચમી અનુસૂચિ** | (C) બીજી અનુસૂચિ | (D) ત્રીજી અનુસૂચિ

✓ **જવાબ:** (B) પાંચમી અનુસૂચિ

GPSSB સમાજ કલ્યાણ નિરીક્ષક 2021

18 **નીચેના વાકયો ચકાસો. 1. ભારતના બંધારણની ત્રીજી અનુસૂચિમાં શપથો અને પ્રતિજ્ઞાઓના નમુનાઓ આપેલ છે. 2. ભારતના બંધારણની ચોથી અનુસૂચિમાં રાજ્યસભાની બેઠકોની ફાળવણી બાબતની જોગવાઇ કરેલ છે. 3. ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિમાં સંઘ યાદી રાજ્ય યાદી અને સમવર્તી યાદીનો સમાવેશ થાય છે. 4. ભારતના બંધારણની આઠમી અનુસૂચિમાં ભાષાઓ બાબતનો ઉલ્લેખ છે.**

(A) 1, 2, 3 અને 4 તમામ સાચા છે. | (B) માત્ર 1, 2 અને 3 સાચા છે. | (C) માત્ર 2, 3 અને 4 સાચા છે. | (D) માત્ર 1, 3 અને 4 સાચા છે.

✓ **જવાબ:** (A) 1, 2, 3 અને 4 તમામ સાચા છે.

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2016

19 **ભારતીય બંધારણની 370મી કલમ કોના દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી હતી?**

(A) ટી. એન. સત્યપંથી | (B) આર. કે. સુબ્રમણ્યમ | **(C) એન. ગોપાલસ્વામી આયંગર** | (D) એસ. યેન્નારેડ્ડી

✓ **જવાબ:** (C) એન. ગોપાલસ્વામી આયંગર

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

20 યોગ્ય જોડકા જોડો. (a) ગ્રામ પંચાયતોની રચના (b) રાજ્યના એડવોકેટ જનરલ (c) વિધાનસભાઓની રચના (d) નાણાં કમીશન ; (1) આર્ટિકલ - 170 (2) આર્ટિકલ - 280 (3) આર્ટિકલ - 40 (4) આર્ટિકલ - 165

(A) b - 4, a - 3, c - 1, d - 2 | (B) a - 4, c - 1, d - 2, b - 3 | (C) d - 4, a - 3, b - 2, c - 1 | (D) c - 2, b - 4, a - 3, d - 1

✓ **જવાબ:** (A) b - 4, a - 3, c - 1, d - 2

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

21 ભારતના બંધારણમાં કુલ કેટલી અનુસૂચિઓ (Schedule) સામેલ કરવામાં આવેલ છે ?

(A) 11 | (B) 13 | **(C) 12** | (D) 14

✓ **જવાબ:** (C) 12

GSSSB હેડ ક્લાર્ક 2021

22 ધર્મ, જાતિ, જ્ઞાતિ કે લિંગ-ભેદના કારણે કોઈ વ્યક્તિ મતદાર યાદીમાં નામ દાખલ કરાવવા માટે અપાત્ર નહીં થવા બાબતની જોગવાઈ ભારતીય સંવિધાનના કયા આર્ટિકલમાં કરવામાં આવેલ છે ?

(A) આર્ટિકલ-325 | (B) આર્ટિકલ-326 | (C) આર્ટિકલ-327 | (D) આર્ટિકલ-328

✓ **જવાબ:** (A) આર્ટિકલ-325

ગુજરાત હાઈકોર્ટ આસિસ્ટન્ટ લાઈબ્રેરિયન 2023

23 Tenth Schedule to the Constitution of India relates to ___

(A) Provisions as to disqualification on ground of defection | (B) State List | (C) Union List | (D) Languages

✓ **જવાબ:** (A) Provisions as to disqualification on ground of defection

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

24 લોકસભા અને રાજ્યની વિધાનસભાની ચૂંટણીઓમાં મત આપવાનો અધિકાર ___ છે.

(A) રૂઢિગત અધિકાર | **(B) વૈધાનિક અધિકાર** | (C) મૂળભૂત અધિકાર | (D) નૈતિક અધિકાર

✓ **જવાબ:** (B) વૈધાનિક અધિકાર

GPSSB સમાજ કલ્યાણ નિરીક્ષક 2018

25 રાજ્યોની વિધાનસભાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ તથા આદિજાતિઓ માટે બેઠકો અનામત રાખવા બાબતની જોગવાઈ, ભારતના બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં રાખવામાં આવેલી છે ?

(A) 332 | (B) 333 | (C) 330 | (D) 331

✓ **જવાબ:** (A) 332

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

26 બેઠકો અનામત રાખવાનું અને ખાસ પ્રતિનિધિત્વ આપવાનું (સીત્તેર) વર્ષ પછી બંધ કરવા બાબતનો ઉલ્લેખ ભારતીય સંવિધાનના ક્યા આર્ટિકલમાં કરવામાં આવ્યો છે?

(A) આર્ટિકલ - 336 | (B) આર્ટિકલ - 334 | **(C) આર્ટિકલ - 337** | (D) આર્ટિકલ - 339

✓ **જવાબ:** (C) આર્ટિકલ - 337

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2022

27 બંધારણમાં અનુચ્છેદ 341માં જણાવ્યા મુજબની અનુસૂચિમાં સમાવિષ્ટ જાતિને ..... તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

(A) અનુસૂચિત જાતિ | (B) અનુસૂચિત જનજાતિ | (C) સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગ | (D) ઉપર પૈકી એકપણ નહીં

✓ **જવાબ:** (A) અનુસૂચિત જાતિ

GSSSB હેડ ક્લાર્ક 2021

28 ભારતીય સંવિધાનમાં વ્યવસાય વેરાની મર્યાદા રૂ. 250/- થી વધારીને રૂ. 2,500/- કયા વર્ષથી કરવામાં આવી ?

(A) 1992 | (B) 1987 | (C) 1986 | **(D) 1988**

✓ **જવાબ:** (D) 1988

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

29 કઈ જાતિને અનુસૂચિત જાતિ ગણવામાં આવશે તે સ્પષ્ટ કરવાનો અધિકાર ___ પાસે છે.

(A) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ | (B) રાજ્યપાલ | (C) વડાપ્રધાન | (D) અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટેનું આયોગ

✓ **જવાબ:** (A) ભારતના રાષ્ટ્રપતિ

GSSSB બિન સચિવાલય ક્લાર્ક 2019

30 બંધારણ દ્વારા ભારતમાં કુલ કેટલી ભાષાઓને આઠમી અનુસૂચિ અન્વયે માન્યતા આપવામાં આવેલ છે?

(A) 23 | **(B) 22** | (C) 19 | (D) 20

✓ **જવાબ:** (B) 22

GSSSB હેડ ક્લાર્ક 2021

31 ભારતીય સંવિધાનમાં નાણાં કમિશનની રચના અંગેની જોગવાઈ કરતો આર્ટિકલ જણાવો.

(A) આર્ટિકલ-280 | (B) આર્ટિકલ-282 | (C) આર્ટિકલ-283 | (D) આર્ટિકલ-281

✓ **જવાબ:** (A) આર્ટિકલ-280

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **ભારતના બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજો કયા અનુચ્છેદ હેઠળ આપવામાં આવી છે?**

(A) અનુચ્છેદ 51A | (B) અનુચ્છેદ 32 | (C) અનુચ્છેદ 44 | (D) અનુચ્છેદ 21

ઉકેલ: મૂળભૂત ફરજો ભાગ-4A ના એકમાત્ર અનુચ્છેદ 51A હેઠળ 42મા સુધારા (1976) દ્વારા ઉમેરાઈ; હાલ કુલ 11 ફરજ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **બંધારણની 8મી અનુસૂચિમાં હાલમાં કેટલી ભાષાઓનો સમાવેશ થાય છે?**

(A) 18 | (B) 20 | **(C) 22** | (D) 24

ઉકેલ: 8મી અનુસૂચિમાં મૂળ 14 ભાષા હતી; હાલમાં 22 માન્ય ભાષાઓ છે (અનુ. 344 અને 351).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **પક્ષપલટા વિરોધી જોગવાઈઓ બંધારણની કઈ અનુસૂચિમાં છે?**

(A) 9મી અનુસૂચિ | **(B) 10મી અનુસૂચિ** | (C) 11મી અનુસૂચિ | (D) 12મી અનુસૂચિ

ઉકેલ: પક્ષપલટા વિરોધી (Anti-Defection) જોગવાઈઓ 52મા સુધારા (1985) દ્વારા 10મી અનુસૂચિમાં ઉમેરાઈ; અનુ. 102 અને 191 સાથે જોડાયેલી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર (Right to Constitutional Remedies) કયો અનુચ્છેદ આપે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 19 | **(B) અનુચ્છેદ 32** | (C) અનુચ્છેદ 14 | (D) અનુચ્છેદ 21

ઉકેલ: અનુ. 32 બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર આપે છે; ડૉ. આંબેડકરે તેને 'બંધારણનો આત્મા અને હૃદય' કહ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **બંધારણની 1લી અનુસૂચિ શાની સાથે સંબંધિત છે?**

(A) રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની યાદી | (B) પગાર-ભથ્થાં | (C) શપથ-પ્રતિજ્ઞા | (D) ભાષાઓ

ઉકેલ: 1લી અનુસૂચિ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની યાદી તથા તેમના ક્ષેત્ર દર્શાવે છે (અનુ. 1 અને 4).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **નાણાં પંચ (Finance Commission) ની રચના કયા અનુચ્છેદ હેઠળ થાય છે?**

(A) અનુચ્છેદ 280 | (B) અનુચ્છેદ 324 | (C) અનુચ્છેદ 148 | (D) અનુચ્છેદ 356

ઉકેલ: અનુ. 280 મુજબ રાષ્ટ્રપતિ દર પાંચ વર્ષે નાણાં પંચ નીમે છે, જે કેન્દ્ર-રાજ્ય કર વહેંચણીની ભલામણ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **ભારતનું ચૂંટણી પંચ કયા અનુચ્છેદ હેઠળ સ્થાપાયું છે?**

(A) અનુચ્છેદ 280 | **(B) અનુચ્છેદ 324** | (C) અનુચ્છેદ 315 | (D) અનુચ્છેદ 148

ઉકેલ: અનુ. 324 ભારતના ચૂંટણી પંચને સંસદ, વિધાનસભા, રાષ્ટ્રપતિ-ઉપરાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણીની દેખરેખની સત્તા આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **બંધારણની 7મી અનુસૂચિમાં કેટલી યાદી (List) છે?**

(A) બે | **(B) ત્રણ** | (C) ચાર | (D) પાંચ

ઉકેલ: 7મી અનુસૂચિમાં ત્રણ યાદી છે — સંઘ યાદી, રાજ્ય યાદી અને સહવર્તી યાદી (અનુ. 246).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન કયા અનુચ્છેદ હેઠળ લાગુ થાય છે?**

(A) અનુચ્છેદ 352 | **(B) અનુચ્છેદ 356** | (C) અનુચ્છેદ 360 | (D) અનુચ્છેદ 365

ઉકેલ: અનુ. 356 રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્રની નિષ્ફળતા થાય ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ શાસનની જોગવાઈ આપે છે; S.R. Bommai (1994).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા કયા અનુચ્છેદમાં વર્ણવેલ છે?**

(A) અનુચ્છેદ 360 | **(B) અનુચ્છેદ 368** | (C) અનુચ્છેદ 370 | (D) અનુચ્છેદ 352

ઉકેલ: અનુ. 368 (ભાગ-20) સંસદને બંધારણ સુધારવાની સત્તા આપે છે; કેશવાનંદ ભારતી (1973) — મૂળભૂત માળખું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **11મી અને 12મી અનુસૂચિ બંધારણમાં કયા સુધારા દ્વારા ઉમેરાઈ?**

(A) 42મો અને 44મો | (B) 52મો અને 61મો | **(C) 73મો અને 74મો** | (D) 86મો અને 101મો

ઉકેલ: 11મી અનુસૂચિ 73મા સુધારા (પંચાયત) અને 12મી અનુસૂચિ 74મા સુધારા (નગરપાલિકા) દ્વારા 1992 માં ઉમેરાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **નિયંત્રક-મહાલેખા પરીક્ષક (CAG) કયા અનુચ્છેદ હેઠળ આવે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 148 | (B) અનુચ્છેદ 280 | (C) અનુચ્છેદ 76 | (D) અનુચ્છેદ 324

ઉકેલ: અનુ. 148 CAG (Comptroller and Auditor General) ની જોગવાઈ આપે છે, જે દેશના હિસાબોની તપાસ કરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 **મૂળ બંધારણ (1950) માં કુલ કેટલી અનુસૂચિઓ હતી?**

(A) 8 | (B) 9 | (C) 10 | (D) 12

ઉકેલ: મૂળ બંધારણમાં 8 અનુસૂચિ હતી; હાલમાં 12 છે (9-12 સુધારા દ્વારા ઉમેરાઈ).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 જમ્મુ-કાશ્મીરને વિશેષ દરજ્જો આપતો અનુચ્છેદ કયો હતો જે 2019 માં નિષ્ક્રિય કરાયો?

(A) અનુચ્છેદ 356 | (B) અનુચ્છેદ 360 | **(C) અનુચ્છેદ 370** | (D) અનુચ્છેદ 371

ઉકેલ: અનુ. 370 જમ્મુ-કાશ્મીરને વિશેષ દરજ્જો આપતો; 5 ઑગસ્ટ 2019 ના રોજ રાષ્ટ્રપતિના આદેશથી નિષ્ક્રિય કરાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 જમીન સુધારા કાયદાઓને ન્યાયિક સમીક્ષાથી રક્ષણ આપતી અનુસૂચિ કઇ છે?

(A) 7મી અનુસૂચિ | (B) 8મી અનુસૂચિ | **(C) 9મી અનુસૂચિ** | (D) 10મી અનુસૂચિ

ઉકેલ: 9મી અનુસૂચિ (1લો સુધારો, 1951) જમીન સુધારા કાયદાઓને રક્ષણ આપે છે; અનુ. 31B સાથે જોડાયેલી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 ભારતના બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજો કયા દેશના બંધારણ પરથી લેવાઇ છે?

(A) અમેરિકા | (B) બ્રિટન | **(C) પૂર્વ સોવિયેત સંઘ (રશિયા)** | (D) આયર્લેન્ડ

ઉકેલ: મૂળભૂત ફરજો પૂર્વ સોવિયેત સંઘ (રશિયા) ના બંધારણ પરથી લેવાઇ; 42મા સુધારાથી ઉમેરાઇ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 બંધારણની 3જી અનુસૂચિ શાની સાથે સંબંધિત છે?

(A) પગાર-ભથ્થાં | **(B) શપથ અને પ્રતિજ્ઞાનાં નમૂના** | (C) ભાષાઓ | (D) રાજ્યસભા બેઠક

ઉકેલ: 3જી અનુસૂચિ વિવિધ બંધારણીય હોદ્દાધારકોના શપથ અને પ્રતિજ્ઞાનાં નમૂના આપે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 બંધારણની 2જી અનુસૂચિ શાની સાથે સંબંધિત છે?

(A) રાજ્યોની યાદી | **(B) પગાર-ભથ્થાં** | (C) પક્ષપલટા | (D) પંચાયત

ઉકેલ: 2જી અનુસૂચિ રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યપાલ, ન્યાયાધીશ, સ્પીકર, CAG વગેરેના પગાર-ભથ્થાં દર્શાવે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 બંધારણની 8મી અનુસૂચિ બંધારણના કયા અનુચ્છેદ સાથે જોડાયેલી છે?

(A) અનુ. 244 અને 275 | **(B) અનુ. 344 અને 351** | (C) અનુ. 246 | (D) અનુ. 243G

ઉકેલ: 8મી અનુસૂચિ (ભાષાઓ) અનુ. 344(1) અને 351 સાથે જોડાયેલી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 છ સ્વાતંત્ર્યો (વાણી, સભા, સંઘ વગેરે) કયા અનુચ્છેદ હેઠળ આવે છે?

(A) અનુચ્છેદ 14 | **(B) અનુચ્છેદ 19** | (C) અનુચ્છેદ 21 | (D) અનુચ્છેદ 25

ઉકેલ: અનુ. 19 છ સ્વાતંત્ર્યો આપે છે — વાણી-અભિવ્યક્તિ, સભા, સંઘ, હરફર, વસવાટ અને વ્યવસાય.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો અધિકાર કયા અનુચ્છેદ હેઠળ આવે છે?

(A) અનુચ્છેદ 14 | (B) અનુચ્છેદ 19 | **(C) અનુચ્છેદ 21** | (D) અનુચ્છેદ 32

ઉકેલ: અનુ. 21 જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો અધિકાર આપે છે; મેનકા ગાંધી કેસ (1978) એ તેનો વ્યાપ વિસ્તાર્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 બંધારણની 5મી અને 6ઠ્ઠી અનુસૂચિ શાની સાથે સંબંધિત છે?

(A) ભાષાઓ | (B) પગાર | **(C) અનુસૂચિત અને આદિવાસી વિસ્તારોનું વહીવટ** | (D) પંચાયત

ઉકેલ: 5મી અનુસૂચિ અનુસૂચિત વિસ્તારોના વહીવટ અને 6ઠ્ઠી અનુસૂચિ ઈશાન ભારતના આદિવાસી વિસ્તારોના વહીવટ સાથે જોડાયેલી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 મૂળ બંધારણમાં કુલ કેટલા અનુચ્છેદ હતા?

(A) 390 | **(B) 395** | (C) 440 | (D) 448

ઉકેલ: મૂળ બંધારણમાં 395 અનુચ્છેદ, 22 ભાગ અને 8 અનુસૂચિ હતી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 બંધારણ સુધારા માટે 'વિશેષ બહુમતી' એટલે હાજર સભ્યોના કેટલા મત જરૂરી?

(A) એક-તૃતીયાંશ | **(B) બે-તૃતીયાંશ** | (C) ત્રણ-ચતુર્થાંશ | (D) સાદી બહુમતી

ઉકેલ: વિશેષ બહુમતી = કુલ સભ્યોની બહુમતી + હાજર રહીને મત આપનારના બે-તૃતીયાંશ (2/3) મત.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 GST (વસ્તુ અને સેવા કર) કયા બંધારણ સુધારા દ્વારા લાગુ થયો?

(A) 86મો સુધારો | **(B) 101મો સુધારો** | (C) 73મો સુધારો | (D) 44મો સુધારો

ઉકેલ: 101મો બંધારણ સુધારો (2016) GST — વસ્તુ અને સેવા કર લાગુ કરવા માટે હતો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 મતદાન વય 21 થી ઘટાડીને 18 વર્ષ કયા સુધારા દ્વારા કરાઈ?

(A) 42મો સુધારો | (B) 44મો સુધારો | **(C) 61મો સુધારો** | (D) 73મો સુધારો

ઉકેલ: 61મા સુધારા (1989) દ્વારા મતદાનની વય 21 થી ઘટાડીને 18 વર્ષ કરાઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 'મિની બંધારણ' તરીકે કયો સુધારો ઓળખાય છે?

(A) 42મો સુધારો | (B) 44મો સુધારો | (C) 52મો સુધારો | (D) 86મો સુધારો

ઉકેલ: 42મા સુધારા (1976) ને 'મિની બંધારણ' કહેવાય; તેણે મૂળભૂત ફરજો અને સમાજવાદી-ધર્મનિરપેક્ષ શબ્દો ઉમેર્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 **મિલકતનો અધિકાર મૂળભૂત અધિકારમાંથી હટાવી કાનૂની અધિકાર બનાવનાર સુધારો કયો?**

(A) 42મો સુધારો | **(B) 44મો સુધારો** | (C) 52મો સુધારો | (D) 61મો સુધારો

ઉકેલ: 44મા સુધારા (1978) એ મિલકતના અધિકારને મૂળભૂત અધિકારમાંથી હટાવી અનુ. 300A હેઠળ કાનૂની અધિકાર બનાવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 **બંધારણની 11મી અનુસૂચિ કોની સત્તાઓ-જવાબદારીઓ સાથે સંબંધિત છે?**

(A) નગરપાલિકા | **(B) પંચાયત** | (C) સહકારી મંડળી | (D) જિલ્લા પંચ

ઉકેલ: 11મી અનુસૂચિ (73મો સુધારો) પંચાયતની 29 સત્તાઓ-જવાબદારીઓ આપે છે; અનુ. 243G.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 **બંધારણની 12મી અનુસૂચિમાં નગરપાલિકાની કેટલી સત્તાઓ-જવાબદારીઓ આપેલી છે?**

(A) 18 | (B) 22 | (C) 29 | (D) 31

ઉકેલ: 12મી અનુસૂચિ (74મો સુધારો) નગરપાલિકાની 18 સત્તાઓ-જવાબદારીઓ આપે છે; અનુ. 243W.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 **શિક્ષણનો અધિકાર (6-14 વર્ષ) કયા અનુચ્છેદ હેઠળ મૂળભૂત અધિકાર બન્યો?**

(A) અનુ. 21 | **(B) અનુ. 21A** | (C) અનુ. 19 | (D) અનુ. 45

ઉકેલ: 86મા સુધારા (2002) એ અનુ. 21A ઉમેરી 6-14 વર્ષનાં બાળકોને નિ:શુલ્ક-ફરજિયાત શિક્ષણ મૂળભૂત અધિકાર બનાવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 **બંધારણની 4થી અનુસૂચિ શાની સાથે સંબંધિત છે?**

(A) લોકસભા બેઠક | **(B) રાજ્યસભામાં બેઠક ફાળવણી** | (C) પગાર | (D) ભાષાઓ

ઉકેલ: 4થી અનુસૂચિ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોને રાજ્યસભામાં બેઠક ફાળવણી દર્શાવે છે (અનુ. 4 અને 80).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **બંધારણની 10મી અનુસૂચિ બંધારણના કયા અનુચ્છેદ સાથે જોડાયેલી છે?**

(A) અનુ. 102 અને 191 | (B) અનુ. 243G | (C) અનુ. 246 | (D) અનુ. 31B

ઉકેલ: 10મી અનુસૂચિ (પક્ષપલટા) અનુ. 102 (સંસદ) અને અનુ. 191 (વિધાનમંડળ) ની અયોગ્યતા સાથે જોડાયેલી છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **ડૉ. આંબેડકરે કયા અનુચ્છેદને 'બંધારણનો આત્મા અને હૃદય' કહ્યો હતો?**

(A) અનુચ્છેદ 14 | (B) અનુચ્છેદ 21 | **(C) અનુચ્છેદ 32** | (D) અનુચ્છેદ 368

ઉકેલ: ડૉ. આંબેડકરે અનુ. 32 (બંધારણીય ઉપાયોનો અધિકાર) ને 'બંધારણનો આત્મા અને હૃદય' ગણાવ્યો.

✏️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. બંધારણમાં હાલમાં કુલ કેટલી અનુસૂચિઓ છે?

(A) 8 (B) 10 (C) 12 (D) 14

2. બંધારણની 8મી અનુસૂચિ શાની યાદી આપે છે?

(A) રાજ્યો (B) ભાષાઓ (C) પગાર (D) શપથ

3. મૂળભૂત ફરજો કયા અનુચ્છેદ હેઠળ છે?

(A) 51A (B) 32 (C) 21 (D) 14

4. નાણાં પંચ કયા અનુચ્છેદ હેઠળ આવે છે?

(A) 280 (B) 324 (C) 148 (D) 356

5. ચૂંટણી પંચ કયા અનુચ્છેદ હેઠળ આવે છે?

(A) 280 (B) 324 (C) 315 (D) 148

6. બંધારણ સુધારાની પ્રક્રિયા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) 356 (B) 368 (C) 370 (D) 352

7. 1લી અનુસૂચિ શાની યાદી આપે છે?

(A) ભાષાઓ (B) રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો (C) પગાર (D) પંચાયત

8. પક્ષપલટા વિરોધી જોગવાઇ કઇ અનુસૂચિમાં છે?

(A) 9મી (B) 10મી (C) 11મી (D) 12મી

9. જીવનનો અધિકાર કયો અનુચ્છેદ આપે છે?

(A) 14 (B) 19 (C) 21 (D) 32

10. બંધારણ સમક્ષ સમાનતાનો અધિકાર કયો અનુચ્છેદ આપે છે?

(A) 14 (B) 19 (C) 21 (D) 25

11. મૂળ બંધારણમાં કેટલા અનુચ્છેદ હતા?

(A) 390 (B) 395 (C) 440 (D) 448

12. પંચાયત સંબંધિત અનુસૂચિ કઇ છે?

(A) 10મી (B) 11મી (C) 12મી (D) 9મી

🟠 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. 7મી અનુસૂચિમાં કેટલી યાદી છે અને તે કયા અનુચ્છેદ સાથે જોડાયેલી છે?

(A) ત્રણ યાદી, અનુ. 246 (B) બે યાદી, અનુ. 248
(C) ત્રણ યાદી, અનુ. 254 (D) ચાર યાદી, અનુ. 246

14. 9મી અનુસૂચિ કયા સુધારા દ્વારા અને કયા અનુચ્છેદ સાથે ઉમેરાઇ?

(A) 1લો સુધારો, અનુ. 31B (B) 42મો સુધારો, અનુ. 31C
(C) 52મો સુધારો, અનુ. 102 (D) 44મો સુધારો, અનુ. 300A

15. બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજો કેટલા સુધારા દ્વારા અને કયા દેશ પરથી લેવાઇ?

(A) 42મો, રશિયા (B) 44મો, બ્રિટન (C) 52મો, અમેરિકા
(D) 61મો, આયર્લેન્ડ

16. નીચેનામાંથી કયો જોડ ખોટો છે?

(A) અનુ. 280 — નાણાં પંચ (B) અનુ. 324 — ચૂંટણી પંચ
(C) અનુ. 356 — રાષ્ટ્રપતિ શાસન (D) અનુ. 148 — મહાન્યાયવાદી

17. 10મી અનુસૂચિ કયા અનુચ્છેદ સાથે જોડાયેલી છે?

(A) અનુ. 102 અને 191 (B) અનુ. 243G (C) અનુ. 246
(D) અનુ. 344

18. 11મી અને 12મી અનુસૂચિ ક્યા સુધારા દ્વારા ઉમેરાઇ?

(A) 52-61મો (B) 73-74મો (C) 42-44મો (D) 86-101મો

19. 8મી અનુસૂચિમાં મૂળ કેટલી ભાષા હતી અને હાલ કેટલી?

(A) 12 → 20 (B) 14 → 22 (C) 15 → 24 (D) 18 → 22

20. GST કયા સુધારા દ્વારા લાગુ થયો?

(A) 86મો (B) 101મો (C) 73મો (D) 44મો

21. નીચેનામાંથી કઈ અનુસૂચિ સુધારા દ્વારા ઉમેરાઈ નથી?

(A) 9મી (B) 10મી (C) 8મી (D) 11મી

22. 5મી અને 6ઠ્ઠી અનુસૂચિ શાની સાથે સંબંધિત છે?

(A) પગાર અને શપથ (B) અનુસૂચિત અને આદિવાસી વિસ્તાર વહીવટ

(C) ભાષા અને રાજ્ય (D) પંચાયત અને નગરપાલિકા

23. મિલકતનો અધિકાર હાલમાં કયા અનુચ્છેદ હેઠળ કાનૂની અધિકાર છે?

(A) અનુ. 19 (B) અનુ. 31 (C) અનુ. 300A (D) અનુ. 21

24. નીચેનામાંથી કયો જોડ સાચો છે?

(A) 6ઠ્ઠી અનુસૂચિ — ભાષાઓ

(B) 9મી અનુસૂચિ — જમીન સુધારા રક્ષણ

(C) 11મી અનુસૂચિ — નગરપાલિકા (D) 4થી અનુસૂચિ — પગાર

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. I.R. Coelho કેસ (2007) અનુસાર 9મી અનુસૂચિ વિશે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) કોઈ કાયદો ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર નથી

(B) 24-04-1973 પછી ઉમેરાયેલા કાયદા મૂળભૂત માળખા હેઠળ સમીક્ષાને પાત્ર

(C) 9મી અનુસૂચિ રદ થઈ ગઈ (D) ફક્ત રાજ્યના કાયદા સમાવેશ થાય

26. 7મી અનુસૂચિની યાદીઓ વિશે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) શેષ સત્તા રાજ્ય પાસે છે

(B) સહવર્તી યાદીમાં ટકરાવ વખતે રાજ્યનો કાયદો માન્ય

(C) શિક્ષણ અને વન 42મા સુધારાથી રાજ્ય યાદીમાંથી સહવર્તીમાં ગયા

(D) સંઘ યાદી પર રાજ્ય કાયદો બનાવી શકે

27. નીચેના અનુસૂચિ-અનુચ્છેદ જોડમાંથી કયો ખોટો છે?

(A) 8મી — અનુ. 344 અને 351 (B) 11મી — અનુ. 243G

(C) 12મી — અનુ. 243W (D) 10મી — અનુ. 246

28. નીચેના જોડ ધ્યાનમાં લો: (1) 1લી—રાજ્યો (2) 4થી—રાજ્યસભા બેઠક (3) 6ઠ્ઠી—ભાષાઓ (4) 7મી—ત્રણ યાદી. કેટલા જોડ સાચા છે?

(A) એક (B) બે (C) ત્રણ (D) ચાર

29. નીચેનામાંથી કયા સુધારા-અનુસૂચિનો જોડ ખોટો છે?

(A) 1લો સુધારો — 9મી (B) 52મો સુધારો — 10મી

(C) 73મો સુધારો — 12મી (D) 74મો સુધારો — 12મી

30. S.R. Bommai કેસ (1994) મુખ્યત્વે કયા અનુચ્છેદ સાથે સંબંધિત છે?

(A) અનુ. 352 (B) અનુ. 356 (C) અનુ. 360 (D) અનુ. 368

31. નીચેના અનુચ્છેદ-વિષય જોડમાંથી કેટલા સાચા છે? (1) 280—નાણાં પંચ (2) 324—ચૂંટણી પંચ (3) 148—CAG (4) 312—અખિલ ભારતીય સેવા

(A) એક (B) બે (C) ત્રણ (D) ચાર

32. વિશેષ બહુમતી + અડધાં રાજ્યોની સંમતિ કયા પ્રકારના સુધારા માટે જરૂરી છે?

(A) નાગરિકતા સંબંધિત (B) સંઘીય માળખા-રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી-ન્યાયતંત્ર

(C) નવા રાજ્યની રચના (D) રાજભાષા

33. નીચેનામાંથી કયું વિધાન મૂળભૂત ફરજો વિશે ખોટું છે?

(A) ભાગ-4A માં છે (B) સ્વર્ણ સિંહ સમિતિ ભલામણ

(C) ન્યાયાલય દ્વારા સીધી અમલપાત્ર છે (D) હાલ કુલ 11 ફરજ

34. નીચેના સુધારા સમય ક્રમમાં ગોઠવો: (A) GST (B) મતદાન વય 18 (C) મિની બંધારણ (D) શિક્ષણ અધિકાર

(A) C-B-D-A (B) B-C-A-D (C) C-D-B-A (D) A-B-C-D

35. ⭐ બંધારણની કઈ અનુસૂચિઓ બંધારણ ઘડતર સમયે (1950) અસ્તિત્વમાં ન હતી?

(A) 1લી થી 8મી | (B) 9મી, 10મી, 11મી, 12મી

(C) ફક્ત 11મી અને 12મી | (D) ફક્ત 9મી

36. ⭐ નીચેના કેસ-સિદ્ધાંત જોડમાંથી કયો ખોટો છે?

(A) કેશવાનંદ ભારતી (1973) — મૂળભૂત માળખું

(B) મિનર્વા મિલ્સ (1980) — સુધારા સત્તાની મર્યાદા

(C) S.R. Bommai (1994) — અનુ. 356

(D) I.R. Coelho (2007) — મતદાન વય

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **C**	2. **B**	3. **A**	4. **A**	5. **B**	6. **B**	7. **B**	8. **B**	9. **C**	10. **A**	11. **B**
12. **B**	13. **A**	14. **A**	15. **A**	16. **D**	17. **A**	18. **B**	19. **B**	20. **B**	21. **C**	22. **B**
23. **C**	24. **B**	25. **B**	26. **C**	27. **D**	28. **C**	29. **C**	30. **B**	31. **D**	32. **B**	33. **C**
34. **A**	35. **B**	36. **D**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (C) — મૂળ બંધારણમાં 8 અનુસૂચિ હતી; હાલમાં 12 છે.

2. જવાબ (B) — 8મી અનુસૂચિ 22 માન્ય ભાષાઓની યાદી આપે છે.

3. જવાબ (A) — મૂળભૂત ફરજો ભાગ-4A ના અનુચ્છેદ 51A હેઠળ છે.

4. જવાબ (A) — અનુ. 280 નાણાં પંચની જોગવાઇ આપે છે.

5. જવાબ (B) — અનુ. 324 ભારતના ચૂંટણી પંચની જોગવાઇ આપે છે.

6. જવાબ (B) — અનુ. 368 (ભાગ-20) સુધારા પ્રક્રિયા આપે છે.

7. જવાબ (B) — 1લી અનુસૂચિ રાજ્યો-કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની યાદી અને ક્ષેત્ર આપે છે.

8. જવાબ (B) — 10મી અનુસૂચિ પક્ષપલટા વિરોધી જોગવાઇઓ ધરાવે છે.

9. જવાબ (C) — અનુ. 21 જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો અધિકાર આપે છે.

10. જવાબ (A) — અનુ. 14 કાયદા સમક્ષ સમાનતા આપે છે.

11. જવાબ (B) — મૂળ બંધારણમાં 395 અનુચ્છેદ હતા.

12. જવાબ (B) — 11મી અનુસૂચિ પંચાયતની 29 સત્તાઓ આપે છે (73મો સુધારો).

13. જવાબ (A) — 7મી અનુસૂચિમાં સંઘ, રાજ્ય અને સહવર્તી — ત્રણ યાદી છે; અનુ. 246.

14. જવાબ (A) — 9મી અનુસૂચિ 1લા સુધારા (1951) દ્વારા અનુ. 31B સાથે ઉમેરાઇ.

15. જવાબ (A) — મૂળભૂત ફરજો 42મા સુધારા (1976) દ્વારા પૂર્વ સોવિયેત સંઘ (રશિયા) પરથી લેવાઇ.

16. જવાબ (D) — અનુ. 148 CAG સાથે છે; મહાન્યાયવાદી અનુ. 76 સાથે છે.

17. જવાબ (A) — 10મી અનુસૂચિ (પક્ષપલટા) અનુ. 102 અને 191 સાથે જોડાયેલી છે.

18. જવાબ (B) — 11મી (પંચાયત) 73મા અને 12મી (નગરપાલિકા) 74મા સુધારા દ્વારા ઉમેરાઇ.

19. જવાબ (B) — 8મી અનુસૂચિમાં મૂળ 14 ભાષા હતી; હાલમાં 22 છે.

20. જવાબ (B) — 101મા સુધારા (2016) દ્વારા GST લાગુ થયો.

21. જવાબ (C) — 8મી અનુસૂચિ મૂળ બંધારણમાં હતી; 9-12 સુધારા દ્વારા ઉમેરાઈ.

22. જવાબ (B) — 5મી — અનુસૂચિત વિસ્તાર; 6ઠ્ઠી — ઈશાન ભારતના આદિવાસી વિસ્તાર (અનુ. 244).

23. જવાબ (C) — 44મા સુધારા પછી મિલકતનો અધિકાર અનુ. 300A હેઠળ કાનૂની અધિકાર છે.

24. જવાબ (B) — 9મી અનુસૂચિ જમીન સુધારા કાયદાઓને રક્ષણ આપે છે (અનુ. 31B).

25. જવાબ (B) — I.R. Coelho (2007) — કેશવાનંદ ભારતી ચુકાદા (24-04-1973) પછી 9મી અનુસૂચિમાં ઉમેરાયેલા કાયદા મૂળભૂત માળખા સામે પરીક્ષણને પાત્ર.

26. જવાબ (C) — 42મા સુધારાથી શિક્ષણ અને વન મૂળ રાજ્ય યાદીમાંથી સહવર્તી યાદીમાં ગયા; શેષ સત્તા સંઘ પાસે, ટકરાવ વખતે કેન્દ્રનો કાયદો માન્ય (અનુ. 254).

27. જવાબ (D) — 10મી અનુસૂચિ અનુ. 102 અને 191 સાથે જોડાયેલી છે; અનુ. 246 એ 7મી અનુસૂચિ (સત્તા વિભાજન) સાથે છે.

28. જવાબ (C) — 6ઠ્ઠી અનુસૂચિ આદિવાસી વિસ્તાર વહીવટ સાથે છે, ભાષાઓ સાથે નહીં (તે 8મી છે). બાકી 1, 2, 4 સાચા.

29. જવાબ (C) — 73મો સુધારો 11મી અનુસૂચિ લાવ્યો (પંચાયત); 12મી 74મા સુધારાથી (નગરપાલિકા).

30. જવાબ (B) — S.R. Bommai (1994) એ અનુ. 356 (રાષ્ટ્રપતિ શાસન) ને ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર બનાવ્યું.

31. જવાબ (D) — બધા જોડ સાચા — 280 નાણાં પંચ, 324 ચૂંટણી પંચ, 148 CAG, 312 અખિલ ભારતીય સેવાઓ.

32. જવાબ (B) — સંઘીય જોગવાઈઓ (રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી, સત્તા વિભાજન, ન્યાયતંત્ર) માટે વિશેષ બહુમતી સાથે અડધાં રાજ્યોની બહાલી જરૂરી.

33. જવાબ (C) — મૂળભૂત ફરજો non-justiciable છે — ન્યાયાલય દ્વારા સીધી અમલપાત્ર નથી; બાકી ત્રણ વિધાન સાચા.

34. જવાબ (A) — 42મો-મિની બંધારણ (1976) → 61મો-મતદાન 18 (1989) → 86મો-શિક્ષણ (2002) → 101મો-GST (2016).

35. જવાબ (B) — 1950 માં 8 અનુસૂચિ હતી; 9મી (1951), 10મી (1985), 11મી-12મી (1992) પાછળથી ઉમેરાઈ.

36. જવાબ (D) — I.R. Coelho (2007) 9મી અનુસૂચિ અને મૂળભૂત માળખા સાથે સંબંધિત છે, મતદાન વય સાથે નહીં; બાકી જોડ સાચા.

20 મહત્વના ચુકાદા અને બંધારણીય વિકાસ (Landmark Judgments & Constitutional Developments)

ભારતનું બંધારણ માત્ર લખાણ નથી — તે ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયના ચુકાદાઓ દ્વારા સતત અર્થઘટિત અને જીવંત રહેતો દસ્તાવેજ છે. ગોલકનાથ (1967), કેશવાનંદ ભારતી (1973), મેનકા ગાંધી (1978), મિનર્વા મિલ્સ (1980), S.R. બોમ્મઈ (1994), વિશાખા (1997), NJAC (2015) અને પુટ્ટસ્વામી (2017) જેવા સીમાચિહ્નરૂપ ચુકાદાઓએ સંસદની સુધારા-સત્તા, મૂળભૂત અધિકારોના વ્યાપ અને સંઘવાદની સીમાઓ નક્કી કરી છે. આ પ્રકરણ આ મહત્વના કેસ ઉપરાંત અનુચ્છેદ 370 નાબૂદી, એક રાષ્ટ્ર એક ચૂંટણી, સમાન નાગરિક સંહિતા અને અનામત જેવા તાજેતરના બંધારણીય મુદ્દાઓની વિગતે ચર્ચા કરે છે — જે GPSC અને CCE પરીક્ષાઓ માટે અત્યંત મહત્વના છે.

1. સંસદની સુધારા-સત્તાનો સંઘર્ષ — શંકરી પ્રસાદથી ગોલકનાથ સુધી

બંધારણ અમલમાં આવ્યા પછી તરત જ પ્રશ્ન ઊભો થયો કે શું સંસદ અનુચ્છેદ 368 હેઠળ મૂળભૂત અધિકારો (Part-3) માં પણ સુધારો કરી શકે? શંકરી પ્રસાદ કેસ (1951) માં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે ઠરાવ્યું કે પહેલા સુધારા દ્વારા મૂળભૂત અધિકારોમાં ફેરફાર માન્ય છે, કારણ કે અનુચ્છેદ 368 હેઠળનો 'કાયદો' (law) અનુચ્છેદ 13(2) ના 'કાયદા' થી અલગ છે.

સજ્જન સિંહ કેસ (1965) માં પણ ન્યાયાલયે શંકરી પ્રસાદનો સિદ્ધાંત જાળવી રાખ્યો અને કહ્યું કે સંસદ સુધારા-સત્તાથી મૂળભૂત અધિકારોને પણ બદલી શકે છે. પરંતુ આ ચુકાદામાં બે ન્યાયાધીશોએ અસંમતિ વ્યક્ત કરી — જે ભવિષ્યના ફેરફારના સંકેત હતા.

ગોલકનાથ વિ. પંજાબ રાજ્ય (1967) માં 11 ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે 6:5 ની બહુમતીથી અગાઉના બંને ચુકાદા ઉલટાવ્યા. ન્યાયાલયે ઠરાવ્યું કે સંસદ મૂળભૂત અધિકારોમાં કાપ મૂકી શકતી નથી — મૂળભૂત અધિકારો 'સર્વોચ્ચ અને અલૌકિક' (transcendental) સ્થાન ધરાવે છે. અહીં 'ભવિષ્યલક્ષી અમલ' (Prospective Overruling) સિદ્ધાંત પ્રથમ વખત લાગુ થયો.

- શંકરી પ્રસાદ (1951) — મૂળભૂત અધિકારોમાં સુધારો માન્ય
- સજ્જન સિંહ (1965) — એ જ સિદ્ધાંત જાળવ્યો (2 અસંમતિ)
- ગોલકનાથ (1967) — સંસદ મૂળભૂત અધિકારોમાં કાપ ન મૂકી શકે (6:5)
- ગોલકનાથમાં 'Prospective Overruling' પ્રથમ વખત લાગુ
- પ્રતિક્રિયા — 24મો સુધારો (1971) સંસદે પસાર કર્યો

ગોલકનાથ કેસ — મુખ્ય મુદ્દા

- મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ — સુબ્બા રાવ
- 11 ન્યાયાધીશ ખંડપીઠ, ચુકાદો 6:5
- મૂળભૂત અધિકાર સુધારી શકાય નહીં તેવો ઠરાવ
- Prospective Overruling સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ
- આ ચુકાદો કેશવાનંદ (1973) માં આંશિક રીતે ઉલટાવાયો

2. કેશવાનંદ ભારતી (1973) — મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત

કેશવાનંદ ભારતી વિ. કેરળ રાજ્ય (1973) ભારતીય બંધારણીય ઇતિહાસનો સૌથી મહત્વનો ચુકાદો ગણાય છે. કેરળના કેરળ ભૂમિ સુધારા કાયદાને કેશવાનંદ ભારતી (ઇડનીર મઠના વડા) એ પડકાર્યો. 13 ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ — જે ભારતના ઇતિહાસની સૌથી મોટી ખંડપીઠ છે — એ 68 દિવસ સુનાવણી પછી 7:6 ની બહુમતીથી ઐતિહાસિક ચુકાદો આપ્યો.

ન્યાયાલયે ગોલકનાથ ઉલટાવીને ઠરાવ્યું કે સંસદ અનુચ્છેદ 368 હેઠળ બંધારણના કોઈપણ ભાગને (મૂળભૂત અધિકારો સહિત) સુધારી શકે છે — પરંતુ બંધારણના 'મૂળભૂત માળખા' (Basic Structure) ને નષ્ટ કે પરિવર્તિત કરી શકતી નથી. આ 'મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત' આજ સુધી ન્યાયિક સમીક્ષાનો પાયો છે.

મૂળભૂત માળખામાં બંધારણની સર્વોપરિતા, કાયદાનું શાસન, સત્તાનું વિભાજન, ધર્મનિરપેક્ષતા, સંઘવાદ, લોકશાહી, ન્યાયિક સમીક્ષા, સ્વતંત્ર ન્યાયતંત્ર, કાયદા સમક્ષ સમાનતા અને બંધારણ સુધારવાની મર્યાદિત સત્તાનો સમાવેશ થાય છે. આ યાદી નિશ્ચિત નથી — ન્યાયાલય સમયાંતરે તેમાં ઉમેરો કરે છે.

મૂળભૂત માળખામાં સમાવિષ્ટ તત્વો (કેસ-આધારિત વિકાસ)

તત્વ	જે કેસમાં સ્પષ્ટ થયું
બંધારણની સર્વોપરિતા, સંઘવાદ, ધર્મનિરપેક્ષતા	કેશવાનંદ ભારતી (1973)

તત્વ	જે કેસમાં સ્પષ્ટ થયું
મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણી, કાયદાનું શાસન	ઇન્દિરા ગાંધી વિ. રાજ નારાયણ (1975)
ન્યાયિક સમીક્ષા, મૂળભૂત અધિકાર-DPSP સંતુલન	મિનર્વા મિલ્સ (1980)
સંઘવાદ-ધર્મનિરપેક્ષતા (રાજ્ય સંદર્ભે)	S.R. બોમ્મઈ (1994)

કેશવાનંદ ભારતી — યાદ રાખવાના તથ્યો

- વર્ષ 1973, 13 ન્યાયાધીશ ખંડપીઠ (સૌથી મોટી)
- ચુકાદો 7:6 ની બહુમતીથી
- મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ — S.M. સિકરી
- મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંતનો જન્મ
- ગોલકનાથ (1967) ઉલટાવ્યો

3. મેનકા ગાંધી (1978) — અનુચ્છેદ 21 નો વ્યાપ વિસ્તર્યો

મેનકા ગાંધી વિ. ભારત સંઘ (1978) કેસમાં તેમના પાસપોર્ટ જમ કરવાના સરકારના નિર્ણયને પડકારવામાં આવ્યો. આ ચુકાદાએ અનુચ્છેદ 21 (જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર) ના અર્થઘટનને સંપૂર્ણપણે બદલી નાખ્યું.

A.K. ગોપાલન કેસ (1950) ના સંકુચિત અર્થઘટનને ઉલટાવીને ન્યાયાલયે ઠરાવ્યું કે અનુચ્છેદ 21 હેઠળ 'કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા' (procedure established by law) માત્ર ન્યાયી, વાજબી અને ઉચિત (just, fair and reasonable) હોવી જોઈએ — મનસ્વી નહીં. આમ ભારતમાં અમેરિકાના 'Due Process of Law' જેવો સિદ્ધાંત પરોક્ષ રીતે દાખલ થયો.

ન્યાયાલયે અનુચ્છેદ 14 (સમાનતા), 19 (સ્વાતંત્ર્ય) અને 21 ને 'સ્વર્ણિમ ત્રિકોણ' (Golden Triangle) તરીકે પરસ્પર સંકળાયેલા ગણ્યા. આ પછી અનુચ્છેદ 21 માં શિક્ષણ, સ્વચ્છ પર્યાવરણ, આજીવિકા, ગૌરવપૂર્ણ જીવન, ગોપનીયતા જેવા અનેક અધિકારોનો સમાવેશ થયો.

- મેનકા ગાંધી (1978) — અનુચ્છેદ 21 નો ઉદાર અર્થઘટન
- 'કાયદાની પ્રક્રિયા' ન્યાયી-વાજબી-ઉચિત હોવી જરૂરી
- A.K. ગોપાલન (1950) નો સંકુચિત ચુકાદો ઉલટાવ્યો
- અનુ. 14-19-21 = સ્વર્ણિમ ત્રિકોણ
- Due Process સિદ્ધાંત પરોક્ષ રીતે દાખલ

અનુચ્છેદ 21 માં વિસ્તરેલા અધિકારો

- શિક્ષણનો અધિકાર (ઉન્નીકૃષ્ણન કેસ)
- સ્વચ્છ પર્યાવરણ અને પ્રદૂષણ-મુક્ત જળ-વાયુ
- આજીવિકાનો અધિકાર (ઓલ્ગા ટેલિસ કેસ)
- ગૌરવપૂર્ણ જીવન અને ઝડપી ન્યાય
- ગોપનીયતાનો અધિકાર (પુટ્ટસ્વામી 2017)

4. મિનર્વા મિલ્સ (1980) અને 42મા સુધારાનું પરિણામ

ઇન્દિરા ગાંધી સરકારે 42મા સુધારા (1976) દ્વારા અનુચ્છેદ 368 માં ખંડ (4) અને (5) ઉમેરી — જે મુજબ સંસદની સુધારા-સત્તા અમર્યાદ રહેશે અને કોઈપણ સુધારાને ન્યાયાલયમાં પડકારી શકાશે નહીં. વળી અનુચ્છેદ 31C માં ફેરફાર કરી તમામ માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (DPSP) ને મૂળભૂત અધિકારો કરતાં ઉપર મૂક્યા.

મિનર્વા મિલ્સ વિ. ભારત સંઘ (1980) માં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે અનુચ્છેદ 368(4) અને 368(5) ને રદબાતલ ઠરાવ્યા, કારણ કે 'મર્યાદિત સુધારા-સત્તા' પોતે જ મૂળભૂત માળખાનો ભાગ છે — સંસદ પોતાની મર્યાદિત સત્તાને અમર્યાદ બનાવી શકતી નથી.

ન્યાયાલયે મૂળભૂત અધિકારો (Part-3) અને માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (Part-4) વચ્ચેના 'સંતુલન' (harmony and balance) ને પણ મૂળભૂત માળખાનો ભાગ ગણાવ્યો. આમ DPSP ને મૂળભૂત અધિકારો કરતાં અમર્યાદ રીતે ઉપર મૂકવો અમાન્ય ઠર્યો. ન્યાયિક સમીક્ષા પણ મૂળભૂત માળખામાં સમાવિષ્ટ ગણાઈ.

મિનર્વા મિલ્સ — શું રદ થયું

જોગવાઇ	પરિણામ
અનુ. 368(4) — સુધારો ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત	રદબાતલ
અનુ. 368(5) — સંસદની અમર્યાદ સુધારા-સત્તા	રદબાતલ
અનુ. 31C નો વિસ્તાર (બધા DPSP ઉપર)	આંશિક રદ
મૂળભૂત અધિકાર-DPSP સંતુલન	મૂળભૂત માળખું જાહેર

મિનર્વા મિલ્સ — સાર

- વર્ષ 1980, મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ — Y.V. ચંદ્રચૂડ
- 42મા સુધારાની વિવાદાસ્પદ જોગવાઇ રદ
- મર્યાદિત સુધારા-સત્તા = મૂળભૂત માળખું
- ન્યાયિક સમીક્ષા = મૂળભૂત માળખું
- FR-DPSP સંતુલન જાળવ્યું

5. S.R. બોમ્મઈ (1994) — અનુચ્છેદ 356 પર અંકુશ

S.R. બોમ્મઈ વિ. ભારત સંઘ (1994) કેસમાં 9 ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે રાજ્યોમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન (અનુચ્છેદ 356) ના દુરુપયોગ પર ઐતિહાસિક અંકુશ મૂક્યો. અગાઉ કેન્દ્ર સરકાર રાજકીય હેતુથી મનસ્વી રીતે રાજ્ય સરકારો બરતરફ કરતી, જેને આ ચુકાદાએ રોક્યું.

ન્યાયાલયે ઠરાવ્યું કે અનુચ્છેદ 356 હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની ઘોષણા ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન છે. સરકાર પાસે બહુમતી છે કે નહીં તે રાજભવનમાં નહીં, પણ વિધાનસભાના ગૃહમાં (Floor Test) જ ચકાસવું જોઈએ. મનસ્વી રીતે વિધાનસભા વિસર્જિત ન કરી શકાય.

આ ચુકાદાએ 'ધર્મનિરપેક્ષતા' (Secularism) ને બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો ભાગ જાહેર કર્યો. જો કોઈ રાજ્ય સરકાર ધર્મનિરપેક્ષતાની વિરુદ્ધ કાર્ય કરે તો અનુચ્છેદ 356 લાગુ થઈ શકે. સંસદની મંજૂરી પહેલાં વિધાનસભા વિસર્જિત ન કરવાનો સિદ્ધાંત પણ સ્થાપ્યો.

- S.R. બોમ્મઈ (1994) — અનુ. 356 પર અંકુશ, 9 ન્યાયાધીશ ખંડપીઠ
- રાષ્ટ્રપતિ શાસનની ઘોષણા ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન
- બહુમતી ચકાસવાનું સ્થાન = વિધાનસભા ગૃહ (Floor Test)
- ધર્મનિરપેક્ષતા = મૂળભૂત માળખું
- સંસદ મંજૂરી પહેલાં વિધાનસભા વિસર્જિત ન કરાય

બોમ્મઈ કેસના સ્થાયી સિદ્ધાંતો

- અનુ. 356 = અપવાદરૂપ, રાજકીય શસ્ત્ર નહીં
- Floor Test ફરજિયાત — રાજભવનની ધારણા નહીં
- ધર્મનિરપેક્ષતા મૂળભૂત માળખામાં
- બરતરફ સરકાર પુનઃસ્થાપિત થઈ શકે

6. વિશાખા (1997) અને ન્યાયિક સક્રિયતા

વિશાખા વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય (1997) કેસ રાજસ્થાનની સામાજિક કાર્યકર ભંવરી દેવી પર થયેલા હુમલા પછી દાખલ થયો. તે સમયે કાર્યસ્થળે મહિલાઓના જાતીય સતામણી અંગે કોઈ કાયદો ન હતો.

ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે અનુચ્છેદ 14 (સમાનતા), 19 (વ્યવસાય સ્વાતંત્ર્ય) અને 21 (ગૌરવપૂર્ણ જીવન) ના આધારે કાર્યસ્થળે જાતીય સતામણી રોકવા માટે 'વિશાખા માર્ગદર્શિકા' (Vishaka Guidelines) જારી કરી. ન્યાયાલયે આંતરરાષ્ટ્રીય સંમેલન (CEDAW) નો પણ ઉલ્લેખ કર્યો.

આ માર્ગદર્શિકા 16 વર્ષ સુધી કાયદાનું સ્થાન ધરાવતી રહી, જ્યાં સુધી 2013 માં સંસદે 'કાર્યસ્થળે મહિલાઓની જાતીય સતામણી (નિવારણ, પ્રતિબંધ અને નિવારણ) અધિનિયમ, 2013' પસાર ન કર્યો. આ કેસ 'ન્યાયિક સક્રિયતા' (Judicial Activism) અને જાહેર હિતની અરજી (PIL) નું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે.

- વિશાખા (1997) — કાર્યસ્થળે જાતીય સતામણી માર્ગદર્શિકા
- આધાર — અનુચ્છેદ 14, 19, 21 અને CEDAW

- 16 વર્ષ સુધી કાયદાનું સ્થાન ધરાવ્યું
- 2013 ના POSH અધિનિયમથી કાયદો બન્યો
- ન્યાયિક સક્રિયતા અને PIL નું ઉદાહરણ

અન્ય મહત્વના PIL/ન્યાયિક સક્રિયતા કેસ

- હુસૈનારા ખાતૂન (1979) — ઝડપી ન્યાયનો અધિકાર
- M.C. મહેતા કેસો — પર્યાવરણ સંરક્ષણ
- ઓલ્ગા ટેલિસ (1985) — આજીવિકાનો અધિકાર
- નવતેજ જોહર (2018) — કલમ 377 આંશિક રદ

7. NJAC (2015) અને કોલેજિયમ પ્રણાલી

ન્યાયાધીશોની નિમણૂક અંગે 'ત્રણ ન્યાયાધીશ કેસો' (Three Judges Cases) એ કોલેજિયમ પ્રણાલીને જન્મ આપ્યો. પ્રથમ ન્યાયાધીશ કેસ (1981) માં કાર્યપાલિકાનું વર્ચસ્વ રહ્યું; બીજા (1993) અને ત્રીજા (1998) કેસોમાં ન્યાયતંત્રનું વર્ચસ્વ સ્થાપિત થયું — જેમાં મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ અને વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશોની 'કોલેજિયમ' નિમણૂક નક્કી કરે છે.

99મા બંધારણ સુધારા (2014) અને NJAC અધિનિયમ દ્વારા સંસદે 'રાષ્ટ્રીય ન્યાયિક નિમણૂક પંચ' (National Judicial Appointments Commission) રચ્યું — જેમાં મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ, બે વરિષ્ઠ ન્યાયાધીશ, કાયદા મંત્રી અને બે પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓનો સમાવેશ હતો.

NJAC કેસ (2015) માં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે 4:1 ની બહુમતીથી 99મા સુધારા અને NJAC અધિનિયમ બંને રદબાતલ ઠરાવ્યા. ન્યાયાલયે કહ્યું કે ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતા મૂળભૂત માળખાનો ભાગ છે અને NJAC તેને ભંગ કરે છે. આમ કોલેજિયમ પ્રણાલી પુનઃ સ્થાપિત થઈ.

ન્યાયાધીશ નિમણૂક — ઐતિહાસિક વિકાસ

તબક્કો	પરિણામ
પ્રથમ ન્યાયાધીશ કેસ (1981)	કાર્યપાલિકાનું વર્ચસ્વ
બીજો ન્યાયાધીશ કેસ (1993)	કોલેજિયમ પ્રણાલીની શરૂઆત
ત્રીજો ન્યાયાધીશ કેસ (1998)	કોલેજિયમમાં ન્યાયાધીશોની સંખ્યા સ્પષ્ટ
NJAC કેસ (2015)	99મો સુધારો રદ, કોલેજિયમ પુનઃસ્થાપિત

NJAC કેસ — મુખ્ય મુદ્દા

- વર્ષ 2015, ચુકાદો 4:1
- 99મો બંધારણ સુધારો રદબાતલ
- ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતા = મૂળભૂત માળખું
- કોલેજિયમ પ્રણાલી ચાલુ રહી

8. પુટ્ટસ્વામી (2017) — ગોપનીયતાનો અધિકાર

ન્યાયમૂર્તિ K.S. પુટ્ટસ્વામી (નિવૃત્ત) વિ. ભારત સંઘ (2017) કેસમાં 9 ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે સર્વાનુમતે ઐતિહાસિક ચુકાદો આપ્યો કે 'ગોપનીયતાનો અધિકાર' (Right to Privacy) અનુચ્છેદ 21 હેઠળ જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યનો અંતર્ગત ભાગ છે અને તે મૂળભૂત અધિકાર છે.

આ ચુકાદાએ M.P. શર્મા (1954) અને ખડક સિંહ (1962) ના જૂના ચુકાદાઓને ઉલટાવ્યા, જેમાં ગોપનીયતાને મૂળભૂત અધિકાર ગણાયો ન હતો. આ કેસ આધાર (Aadhaar) યોજનાની માહિતી-ગોપનીયતા સંબંધિત ચિંતાઓમાંથી ઉદ્‌ભવ્યો.

ગોપનીયતાનો અધિકાર નિરપેક્ષ નથી — તેના પર વાજબી પ્રતિબંધ ત્યારે જ માન્ય છે જ્યારે (1) કાયદાની હાજરી હોય, (2) કાયદેસર રાજ્ય-હેતુ હોય અને (3) તે પ્રમાણસરતા (proportionality) ની કસોટી પાર કરે. આ ચુકાદાએ પાછળથી નવતેજ જોહર (કલમ 377) અને જોસેફ શાઈન (વ્યભિચાર) જેવા ચુકાદાઓનો પાયો નાખ્યો.

- પુટ્ટસ્વામી (2017) — ગોપનીયતા = મૂળભૂત અધિકાર (અનુ. 21)
- 9 ન્યાયાધીશ ખંડપીઠ, સર્વાનુમતે ચુકાદો

- M.P. શર્મા અને ખડક સિંહ ચુકાદા ઉલટાવ્યા
- આધાર યોજનાના સંદર્ભમાં ઉદ્‌ભવ્યો
- પ્રમાણસરતા (Proportionality) કસોટી લાગુ

પુટ્ટસ્વામી — ગોપનીયતા પ્રતિબંધની ત્રિ-કસોટી

- (1) કાયદેસરતા — માન્ય કાયદો હાજર
- (2) કાયદેસર રાજ્ય-હેતુ
- (3) પ્રમાણસરતા — હેતુ અને માધ્યમ વચ્ચે સંતુલન
- પાયો — નવતેજ જોહર, જોસેફ શાઈન ચુકાદા

9. અનુચ્છેદ 370 નાબૂદી (2019)

5 ઓગસ્ટ 2019 ના રોજ રાષ્ટ્રપતિના આદેશ અને સંસદના ઠરાવ દ્વારા જમ્મુ-કાશ્મીરને વિશેષ દરજ્જો આપતા અનુચ્છેદ 370 ની મોટાભાગની જોગવાઈઓ નિષ્ક્રિય કરવામાં આવી. અનુચ્છેદ 35A પણ રદ થયો. જમ્મુ-કાશ્મીર પુનર્ગઠન અધિનિયમ, 2019 દ્વારા રાજ્યનું બે કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં વિભાજન થયું — જમ્મુ-કાશ્મીર (વિધાનસભા સહિત) અને લદ્દાખ (વિધાનસભા વગર).

આ નિર્ણયને ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયમાં પડકારવામાં આવ્યો. ડિસેમ્બર 2023 માં 5 ન્યાયાધીશોની બંધારણીય ખંડપીઠે સર્વાનુમતે અનુચ્છેદ 370 નાબૂદીને બંધારણીય રીતે માન્ય ઠરાવી. ન્યાયાલયે કહ્યું કે અનુચ્છેદ 370 એક 'કામચલાઉ' (temporary) જોગવાઈ હતી અને જમ્મુ-કાશ્મીરને ભારતમાં વિલિન થયા પછી કોઈ આંતરિક સાર્વભૌમત્વ રહ્યું નથી.

ન્યાયાલયે રાજ્યનો દરજ્જો વહેલી તકે પુનઃસ્થાપિત કરવા અને 30 સપ્ટેમ્બર 2024 સુધીમાં વિધાનસભા ચૂંટણી યોજવા આદેશ આપ્યો. લદ્દાખને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ રાખવાનો નિર્ણય માન્ય રખાયો.

અનુચ્છેદ 370 નાબૂદી — મુખ્ય તથ્યો

મુદ્દો	વિગત
નાબૂદીની તારીખ	5 ઓગસ્ટ 2019
રદ થયેલ જોગવાઈ	અનુ. 370 (મોટાભાગ) અને અનુ. 35A
પુનર્ગઠન	બે કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ — J&K અને લદ્દાખ
ઉચ્ચતમ ન્યાયાલય ચુકાદો	ડિસેમ્બર 2023 — નાબૂદી માન્ય

370 — ધ્યાનમાં રાખવા જેવું

- અનુ. 370 ભાગ-21 (કામચલાઉ/સંક્રમણકાલીન જોગવાઈ) માં
- ડ્રાફ્ટિંગ — N. ગોપાલસ્વામી આયંગર
- 2023 ચુકાદો — 5 ન્યાયાધીશ ખંડપીઠ, સર્વાનુમતે
- લદ્દાખ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ રહ્યું

10. એક રાષ્ટ્ર એક ચૂંટણી અને સમાન નાગરિક સંહિતા

'એક રાષ્ટ્ર એક ચૂંટણી' (One Nation One Election) એ લોકસભા અને તમામ વિધાનસભાઓની ચૂંટણી એકસાથે યોજવાનો વિચાર છે. ભૂતપૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ રામનાથ કોવિંદની અધ્યક્ષતામાં રચાયેલી ઉચ્ચ-સ્તરીય સમિતિએ માર્ચ 2024 માં અહેવાલ સોંપ્યો. તેના અમલ માટે અનુચ્છેદ 83, 85, 172, 174 અને 356 માં બંધારણ સુધારા જરૂરી છે અને કેટલાક માટે રાજ્યોની બહાલી જરૂરી છે.

સમાન નાગરિક સંહિતા (Uniform Civil Code) અનુચ્છેદ 44 (માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત) માં સમાવિષ્ટ છે, જે રાજ્યને સમગ્ર દેશ માટે એકસમાન નાગરિક કાયદો ઘડવા પ્રેરે છે. તે લગ્ન, છૂટાછેડા, વારસો અને દત્તક જેવા બાબતોમાં તમામ ધર્મ માટે એકસમાન કાયદો ઇચ્છે છે.

ઉત્તરાખંડ 2024 માં UCC લાગુ કરનાર પ્રથમ રાજ્ય બન્યું (જમ્મુ-કાશ્મીરના વિશેષ સંજોગ સિવાય). ગોવા આઝાદી પૂર્વેથી પોર્ટુગીઝ સિવિલ કોડ ધરાવે છે. UCC ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્ય (અનુ. 25-28) અને રાષ્ટ્રીય એકતા વચ્ચે સંતુલનનો વિષય છે.

બે મહત્વના બંધારણીય મુદ્દા

મુદ્દો	બંધારણીય આધાર / સ્થિતિ
એક રાષ્ટ્ર એક ચૂંટણી	કોવિંદ સમિતિ અહેવાલ 2024, સુધારા જરૂરી
સમાન નાગરિક સંહિતા (UCC)	અનુચ્છેદ 44 (DPSP)
UCC લાગુ કરનાર પ્રથમ રાજ્ય	ઉત્તરાખંડ (2024)
પોર્ટુગીઝ સિવિલ કોડ	ગોવા (પૂર્વ-આઝાદી)

યાદ રાખો

- UCC = અનુચ્છેદ 44, માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત
- ઉત્તરાખંડ — UCC લાગુ કરનાર પ્રથમ રાજ્ય
- એક રાષ્ટ્ર એક ચૂંટણી — કોવિંદ સમિતિ
- ગોવામાં પહેલેથી સમાન સિવિલ કોડ

11. અનામત સંબંધિત મહત્વના ચુકાદા

ઇન્દિરા સાહની વિ. ભારત સંઘ (1992) — જે 'મંડલ કેસ' તરીકે પ્રખ્યાત છે — માં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે અનામતની કુલ ટોચ-મર્યાદા 50% નક્કી કરી અને OBC માટે 27% અનામત માન્ય રાખી. ન્યાયાલયે 'ક્રીમી લેયર' (creamy layer) ની વિભાવના દાખલ કરી — એટલે કે OBC ના સમૃદ્ધ વર્ગને અનામતનો લાભ ન મળે.

103મા બંધારણ સુધારા (2019) દ્વારા આર્થિક રીતે નબળા વર્ગ (EWS) માટે 10% અનામતની જોગવાઈ થઈ — અનુચ્છેદ 15(6) અને 16(6) ઉમેરાયા. જનહિત અભિયાન કેસ (2022) માં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે 3:2 ની બહુમતીથી EWS અનામતને બંધારણીય રીતે માન્ય ઠરાવી.

M. નાગરાજ કેસ (2006) અને જરનૈલ સિંહ કેસ (2018) એ બઢતીમાં અનામત (reservation in promotion) સંબંધિત શરતો સ્પષ્ટ કરી. ન્યાયાલયે કહ્યું કે SC/ST ની બઢતીમાં અનામત માટે રાજ્યે પછાતપણા અને અપૂરતા પ્રતિનિધિત્વના આંકડા દર્શાવવા જરૂરી છે.

અનામત સંબંધિત ચુકાદા

કેસ / સુધારો	મહત્વ
ઇન્દિરા સાહની (1992)	50% ટોચ-મર્યાદા, ક્રીમી લેયર, OBC 27%
M. નાગરાજ (2006)	બઢતીમાં અનામતની શરતો
103મો સુધારો (2019)	EWS 10% અનામત (અનુ. 15(6), 16(6))
જનહિત અભિયાન (2022)	EWS અનામત માન્ય (3:2)

અનામત — મુખ્ય આંકડા

- ટોચ-મર્યાદા — 50% (ઇન્દિરા સાહની)
- OBC — 27%, EWS — 10%
- ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત — OBC ને લાગુ
- EWS અનામત 50% મર્યાદાથી અલગ ગણાય

વાસ્તવિક જૂનાં પ્રશ્નો (Real PYQ) — પરીક્ષાના નામ સાથે

GPSSB જુનિયર ક્લાર્ક 2026

1 નીચેનામાંથી કયા કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે જાહેર કર્યું કે પ્રસ્તાવના (Preamble) નો ઉપયોગ ચોક્કસ બંધારણીય જોગવાઈઓને ઓવરરાઇડ કરવા માટે થઈ શકતો નથી?

(A) બરુબારી યુનિયન કેસ (1960) | (B) કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) | (C) મિનર્વા મિલ્સ કેસ (1980) | (D) ગોલકનાથ કેસ (1967)

✓ **જવાબ:** (A) બરુબારી યુનિયન કેસ (1960)

GSSSB પશુધન નિરીક્ષક 2025

2 ભારતીય બંધારણના સંદર્ભમાં ન્યાયિક સમીક્ષા શું દર્શાવે છે?

(A) કાયદાઓની બંધારણીયતાની તપાસ કરવાની સત્તા | (B) ચૂંટણી યોજવાની સત્તા

(C) નીચલી અદાલતો દ્વારા લેવામાં આવેલા નિર્ણયોની સમીક્ષા

(D) ન્યાયાધીશોના પગારની સમીક્ષા Sub-Section Number : 3 Sub-Section Id : 441009761394 Question Shuffling Allowed : Yes Question Id : 441009688106 Question Type : COMPREHENSION Sub Question Shuffling Allowed : Yes Group Comprehension Questions : No Question Pattern Type : NonMatrix Question Numbers : (81 to 85) Read the given passage and answer the questions. In a world perpetually awash with noise – the blare of traffic, the incessant hum of technology, the cacophony of human chatter – true silence has become an elusive commodity. Yet, for many, it is not merely the absence of sound, but a profound state of being, a sanctuary for the mind. Dr. Evelyn Reed, a renowned neuroscientist, often speaks of the restorative power of quiet. "Our brains," she explains, "are constantly processing sensory input. This continuous bombardment, while necessary for survival, can lead to cognitive overload, stress, and diminished creativity". The practice of seeking silence is deeply ingrained in many ancient philosophies and spiritual traditions. Monasteries perched on remote mountain peaks, meditation retreats nestled in dense forests, and hermits living in secluded caves all attest to humanity's enduring quest for quietude. They understood that in the absence of external distractions, the internal world could come into sharper focus. It is in these moments of quiet that one can truly listen – not to the clamor of the outside world, but to the subtle whispers of intuition, the quiet murmurs of creativity, and the gentle rhythms of one's own breath. The "symphony of silence" is not an oxymoron; it is the harmonious interplay of one's thoughts, emotions and inner wisdom, unmarred by the jarring notes of external noise. It is a space where problems can unravel, insights can emerge and the soul can find respite. In this tranquil realm, the mind becomes a fertile ground for novel ideas, and the spirit finds rejuvenation. Sub questions

✓ **જવાબ:** (A) કાયદાઓની બંધારણીયતાની તપાસ કરવાની સત્તા

GSSSB નાયબ નિરીક્ષક 2022

3 ભારતની સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય એ બંધારણની મૂળભૂત ઢાંચાના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન નીચે પૈકી કયા કેસમાં કર્યું છે ?

(A) ચંપાકમ દોરાઈરાજન વિરુદ્ધ મદ્રાસ રાજ્ય | (B) સજ્જનસિંહ વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય | **(C) કેશવાનંદ ભારતી વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય**

(D) શંકરી પ્રસાદ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ

✓ **જવાબ:** (C) કેશવાનંદ ભારતી વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય

GSSSB નર્સિંગ ટ્યુટર 2022

4 **ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય એ બંધારણના પાયાના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન નીચે પૈકી કયા કેસમાં કર્યું છે?**

(A) ચંપાકમ દોરાઇરાજન વિરુધ્ધ મદ્રાસ રાજ્ય | (B) સજ્જનસિંહ વિરુધ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય | **(C) કેશવાનંદ ભારતી વિરુધ્ધ કેરળ રાજ્ય** | (D) શંકરી પ્રસાદ વિરુધ્ધ ભારત સંઘ

✓ **જવાબ:** (C) કેશવાનંદ ભારતી વિરુધ્ધ કેરળ રાજ્ય

LRD પોલીસ કોન્સ્ટેબલ (લોકરક્ષક) 2026

5 **નીચેના પૈકી કયા કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે નિર્ધારિત કર્યું કે સંવિધાન સમવાયી છે અને સમવાય તંત્ર તેનું મૂળભૂત લક્ષણ છે?**

(A) એસ. આર. બોમાઈ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા | (B) એમ. સી. મહેતા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા | (C) રામયંદ્રયા વિ. સ્ટેટ ઓફ કર્નાટક | (D) બીજુ પટનાયક વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા

✓ **જવાબ:** (A) એસ. આર. બોમાઇ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા

VMC જુનિયર ક્લાર્ક 2023

6 **કેશવાનંદ ભારતી કેસ બાબતે નીચેનામાંથી સાચા વિકલ્પની પસંદગી કરો. વિધાન 1. સંસદ બંધારણના મૂળભૂત ઢાંચાને (Basic Structure) ધ્યાનમાં રાખીને મૂળભૂત અધિકારોમાં સુધારાઓ કરી શકે. વિધાન 2. ન્યાયિક પુનઃઅવલોકન (Judicial Review) એ મૂળભૂત ઢાંચા છે.**

(A) વિધાન 1 સાચું છે. | (B) વિધાન 2 સાચું છે. | (C) બંને વિધાન ખોટા છે. | **(D) બંને વિધાન સાચા છે.**

✓ **જવાબ:** (D) બંને વિધાન સાચા છે.

GSSSB નાયબ નિરીક્ષક 2022

7 **સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયનો નીચે પૈકીનો કયો ચૂકાદો કેન્દ્ર રાજ્ય સંબંધોને માટે માર્ગદર્શક છે?**

(A) કેશવાનંદ ભરતી વિરૂધ કેરળ રાજ્ય | (B) મેનકાગાંધી વિરૂધ ભારત સંઘ | **(C) એસ. આર. બોમ્માઈ વિરૂદ્ધ ભારત સંઘ** | (D) ઈન્દ્રા સહાની વિરૂદ્ધ ભારત સંઘ

✓ **જવાબ:** (C) એસ. આર. બોમ્માઈ વિરૂદ્ધ ભારત સંઘ

GSSSB નાયબ નિરીક્ષક 2022

8 **આઇ.આર.કોએલ્હોનો સીમારૂપ ચૂકાદો શેના સાથે સંબંધિત છે?**

(A) રાજ્યપાલ અને રાષ્ટ્રપતિની માફી આપવાને સત્તાને સંબંધિત | **(B) બંધારણની નવમી અનુસૂચીની ન્યાયિક સમીક્ષાને સંબંધિત** | (C) ઈચ્છામૃત્યુંને સંબંધિત | (D) બેન્કોના રાષ્ટ્રીયકરણને સંબંધિત

✓ **જવાબ:** (B) બંધારણની નવમી અનુસૂચીની ન્યાયિક સમીક્ષાને સંબંધિત

પરીક્ષા-આધારિત મહત્વના પ્રશ્નો — ઉકેલ સાથે

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

1 **બંધારણના 'મૂળભૂત માળખા' (Basic Structure) સિદ્ધાંતનો જન્મ કયા કેસથી થયો?**

(A) ગોલકનાથ કેસ | **(B) કેશવાનંદ ભારતી કેસ** | (C) મિનર્વા મિલ્સ કેસ | (D) મેનકા ગાંધી કેસ

ઉકેલ: કેશવાનંદ ભારતી વિ. કેરળ રાજ્ય (1973) માં 13 ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે 7:6 ની બહુમતીથી મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત આપ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

2 **કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) કેટલા ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ સમક્ષ ચાલ્યો હતો?**

(A) 9 | (B) 11 | **(C) 13** | (D) 7

ઉકેલ: આ ભારતના ઇતિહાસની સૌથી મોટી ખંડપીઠ હતી — 13 ન્યાયાધીશ; ચુકાદો 7:6 ની બહુમતીથી આવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

3 **ગોલકનાથ કેસ (1967) માં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે શું ઠરાવ્યું હતું?**

(A) સંસદ મૂળભૂત અધિકારોમાં સુધારો કરી શકે છે | **(B) સંસદ મૂળભૂત અધિકારોમાં કાપ મૂકી શકતી નથી**

(C) મૂળભૂત માળખું બદલી શકાય નહીં | (D) રાષ્ટ્રપતિ શાસન ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન છે

ઉકેલ: ગોલકનાથ વિ. પંજાબ (1967) માં 6:5 ની બહુમતીથી ઠરાવ્યું કે સંસદ મૂળભૂત અધિકારોમાં કાપ મૂકી શકતી નથી. આ પાછળથી કેશવાનંદમાં ઉલટાવાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

4 **કયા કેસમાં 'ગોપનીયતાનો અધિકાર' મૂળભૂત અધિકાર જાહેર થયો?**

(A) પુટ્ટસ્વામી કેસ (2017) | (B) વિશાખા કેસ (1997) | (C) મેનકા ગાંધી કેસ (1978) | (D) S.R. બોમ્મઈ કેસ (1994)

ઉકેલ: K.S. પુટ્ટસ્વામી વિ. ભારત સંઘ (2017) માં 9 ન્યાયાધીશ ખંડપીઠે સર્વાનુમતે ગોપનીયતાને અનુચ્છેદ 21 હેઠળ મૂળભૂત અધિકાર જાહેર કર્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

5 **મેનકા ગાંધી કેસ (1978) મુખ્યત્વે કયા અનુચ્છેદના વ્યાપ સાથે સંબંધિત છે?**

(A) અનુચ્છેદ 14 | (B) અનુચ્છેદ 19 | **(C) અનુચ્છેદ 21** | (D) અનુચ્છેદ 32

ઉકેલ: મેનકા ગાંધી કેસે અનુચ્છેદ 21 (જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય) ના વ્યાપને ઉદાર બનાવ્યો અને 'કાયદાની પ્રક્રિયા' ન્યાયી-વાજબી હોવી જરૂરી ઠરાવ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

6 **S.R. બોમ્મઈ કેસ (1994) મુખ્યત્વે કયા અનુચ્છેદ સાથે સંબંધિત છે?**

(A) અનુચ્છેદ 352 | **(B) અનુચ્છેદ 356** | (C) અનુચ્છેદ 360 | (D) અનુચ્છેદ 368

ઉકેલ: S.R. બોમ્મઈ કેસે અનુચ્છેદ 356 (રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન) ના દુરુપયોગ પર અંકુશ મૂક્યો અને Floor Test ફરજિયાત કર્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

7 **S.R. બોમ્મઈ કેસમાં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે કયા તત્વને 'મૂળભૂત માળખા'નો ભાગ જાહેર કર્યો?**

(A) સંઘવાદ માત્ર | **(B) ધર્મનિરપેક્ષતા** | (C) મૂળભૂત અધિકાર | (D) રાજભાષા

ઉકેલ: બોમ્મઈ કેસ (1994) માં ધર્મનિરપેક્ષતા (Secularism) ને બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો ભાગ જાહેર કરવામાં આવ્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

8 **મિનર્વા મિલ્સ કેસ (1980) માં કયા સુધારાની વિવાદાસ્પદ જોગવાઈઓ રદ થઈ?**

(A) 24મો સુધારો | **(B) 42મો સુધારો** | (C) 44મો સુધારો | (D) 1લો સુધારો

ઉકેલ: મિનર્વા મિલ્સ કેસે 42મા સુધારા (1976) દ્વારા ઉમેરાયેલ અનુચ્છેદ 368(4) અને 368(5) રદબાતલ ઠરાવ્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

9 **'કાર્યસ્થળે મહિલાઓની જાતીય સતામણી' અંગે માર્ગદર્શિકા કયા કેસમાં અપાઈ?**

(A) ઓલ્ગા ટેલિસ કેસ | **(B) વિશાખા કેસ** | (C) મેનકા ગાંધી કેસ | (D) ઉન્નીકૃષ્ણન કેસ

ઉકેલ: વિશાખા વિ. રાજસ્થાન (1997) માં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે વિશાખા માર્ગદર્શિકા જારી કરી, જે 2013 ના POSH અધિનિયમ સુધી અમલમાં રહી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

10 **અનુચ્છેદ 370 ની મોટાભાગની જોગવાઈઓ ક્યારે નિષ્ક્રિય કરવામાં આવી?**

(A) 5 ઓગસ્ટ 2019 | (B) 15 ઓગસ્ટ 2019 | (C) 26 જાન્યુઆરી 2020 | (D) 5 ઓગસ્ટ 2020

ઉકેલ: 5 ઓગસ્ટ 2019 ના રોજ રાષ્ટ્રપતિના આદેશ અને સંસદના ઠરાવથી અનુચ્છેદ 370 નિષ્ક્રિય થયો અને J&K નું પુનર્ગઠન થયું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

11 **મેનકા ગાંધી કેસ પહેલાં અનુચ્છેદ 21 નો સંકુચિત અર્થ કયા કેસમાં અપાયો હતો?**

(A) A.K. ગોપાલન કેસ | (B) ગોલકનાથ કેસ | (C) શંકરી પ્રસાદ કેસ | (D) સજ્જન સિંહ કેસ

ઉકેલ: A.K. ગોપાલન કેસ (1950) માં અનુચ્છેદ 21 નો સંકુચિત અર્થ અપાયો, જે મેનકા ગાંધી (1978) એ ઉલટાવ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

12 **બંધારણ સુધારાની સત્તા સંસદને કયા અનુચ્છેદ હેઠળ મળે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 356 | (B) અનુચ્છેદ 360 | **(C) અનુચ્છેદ 368** | (D) અનુચ્છેદ 370

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 368 સંસદને બંધારણ સુધારવાની સત્તા આપે છે, પરંતુ કેશવાનંદ ભારતી મુજબ મૂળભૂત માળખું બદલી શકાય નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

13 **EWS વર્ગ માટે 10% અનામતની જોગવાઈ કયા બંધારણ સુધારાથી થઈ?**

(A) 101મો સુધારો | (B) 102મો સુધારો | **(C) 103મો સુધારો** | (D) 104મો સુધારો

ઉકેલ: 103મા સુધારા (2019) દ્વારા આર્થિક રીતે નબળા વર્ગ (EWS) માટે 10% અનામતની જોગવાઈ થઈ — અનુ. 15(6) અને 16(6).

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

14 **'મંડલ કેસ' તરીકે કયો ચુકાદો પ્રખ્યાત છે?**

(A) ઇન્દિરા સાહની કેસ | (B) M. નાગરાજ કેસ | (C) જનહિત અભિયાન કેસ | (D) ચંપકમ દોરાઈરાજન કેસ

ઉકેલ: ઇન્દિરા સાહની વિ. ભારત સંઘ (1992) એ 'મંડલ કેસ' છે, જેણે અનામતની 50% ટોચ-મર્યાદા અને ક્રીમી લેયર નક્કી કર્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

15 **અનામતની કુલ ટોચ-મર્યાદા 50% કયા કેસમાં નક્કી થઈ?**

(A) કેશવાનંદ ભારતી કેસ | **(B) ઇન્દિરા સાહની કેસ** | (C) મિનર્વા મિલ્સ કેસ | (D) પુટ્ટસ્વામી કેસ

ઉકેલ: ઇન્દિરા સાહની કેસ (1992) માં અનામતની ટોચ-મર્યાદા 50% નક્કી થઈ અને OBC માટે ક્રીમી લેયર સિદ્ધાંત દાખલ થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

16 **NJAC (રાષ્ટ્રીય ન્યાયિક નિમણૂક પંચ) ને કયા વર્ષે ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે રદબાતલ ઠરાવ્યું?**

(A) 2013 | (B) 2014 | **(C) 2015** | (D) 2017

ઉકેલ: NJAC કેસ (2015) માં 4:1 ની બહુમતીથી 99મો સુધારો અને NJAC રદ થયા; ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતા મૂળભૂત માળખું જાહેર થઈ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

17 **જમ્મુ-કાશ્મીર પુનર્ગઠન અધિનિયમ (2019) મુજબ લદ્દાખનો દરજ્જો શું છે?**

(A) પૂર્ણ રાજ્ય | (B) વિધાનસભા સહિત કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ | **(C) વિધાનસભા વગરનો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ** | (D) સ્વાયત્ત પ્રદેશ

ઉકેલ: લદ્દાખને વિધાનસભા વગરનો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ બનાવાયો; J&K ને વિધાનસભા સહિતનો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ બનાવાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

18 **ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે અનુચ્છેદ 370 નાબૂદીને બંધારણીય રીતે માન્ય ક્યારે ઠરાવી?**

(A) ઓગસ્ટ 2019 | **(B) ડિસેમ્બર 2023** | (C) જાન્યુઆરી 2020 | (D) જુલાઇ 2022

ઉકેલ: ડિસેમ્બર 2023 માં 5 ન્યાયાધીશ બંધારણીય ખંડપીઠે સર્વાનુમતે અનુચ્છેદ 370 ની નાબૂદીને માન્ય ઠરાવી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

19 **સમાન નાગરિક સંહિતા (UCC) બંધારણના કયા અનુચ્છેદમાં માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત તરીકે છે?**

(A) અનુચ્છેદ 40 | **(B) અનુચ્છેદ 44** | (C) અનુચ્છેદ 48 | (D) અનુચ્છેદ 50

ઉકેલ: અનુચ્છેદ 44 (માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત) રાજ્યને સમગ્ર દેશ માટે સમાન નાગરિક સંહિતા ઘડવા પ્રેરે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

20 **બંધારણમાં મૂળભૂત અધિકારોમાં સુધારો કરી શકાય તેવો પ્રથમ ચુકાદો કયો હતો?**

(A) ગોલકનાથ કેસ | **(B) શંકરી પ્રસાદ કેસ** | (C) કેશવાનંદ ભારતી કેસ | (D) મિનર્વા મિલ્સ કેસ

ઉકેલ: શંકરી પ્રસાદ કેસ (1951) માં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે ઠરાવ્યું કે સંસદ અનુચ્છેદ 368 હેઠળ મૂળભૂત અધિકારોમાં સુધારો કરી શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

21 **મિનર્વા મિલ્સ કેસમાં કયા બે તત્વોને 'મૂળભૂત માળખા'નો ભાગ ગણાવાયા?**

(A) રાજભાષા અને નાગરિકતા | **(B) ન્યાયિક સમીક્ષા અને FR-DPSP સંતુલન** | (C) સંઘવાદ અને રાજ્યસભા | (D) ચૂંટણી અને નાણાં પંચ

ઉકેલ: મિનર્વા મિલ્સ (1980) એ ન્યાયિક સમીક્ષા તથા મૂળભૂત અધિકાર-માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત વચ્ચેના સંતુલનને મૂળભૂત માળખું જાહેર કર્યું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

22 **પુટ્ટસ્વામી કેસ (2017) કેટલા ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ સમક્ષ ચાલ્યો?**

(A) 5 | (B) 7 | **(C) 9** | (D) 11

ઉકેલ: પુટ્ટસ્વામી કેસ 9 ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ સમક્ષ ચાલ્યો અને સર્વાનુમતે ગોપનીયતાને મૂળભૂત અધિકાર જાહેર કરાયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

23 **ન્યાયાધીશોની નિમણૂક માટેની 'કોલેજિયમ પ્રણાલી' કયા કેસથી મજબૂત થઈ?**

(A) પ્રથમ ન્યાયાધીશ કેસ (1981) | **(B) બીજો ન્યાયાધીશ કેસ (1993)** | (C) NJAC કેસ (2015) | (D) કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973)

ઉકેલ: બીજા ન્યાયાધીશ કેસ (1993) થી કોલેજિયમ પ્રણાલીની શરૂઆત થઈ, જેમાં ન્યાયતંત્રનું વર્ચસ્વ સ્થાપિત થયું.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

24 **EWS અનામતને બંધારણીય રીતે માન્ય ઠરાવનાર ચુકાદો કયો છે?**

(A) ઇન્દિરા સાહની કેસ | **(B) જનહિત અભિયાન કેસ (2022)** | (C) M. નાગરાજ કેસ | (D) ચંપકમ દોરાઈરાજન કેસ

ઉકેલ: જનહિત અભિયાન કેસ (2022) માં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે 3:2 ની બહુમતીથી 103મા સુધારા હેઠળ EWS અનામતને માન્ય ઠરાવી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

25 **S.R. બોમ્મઈ કેસ મુજબ રાજ્ય સરકારની બહુમતી ક્યાં ચકાસવી જોઈએ?**

(A) રાજભવનમાં | **(B) વિધાનસભા ગૃહમાં (Floor Test)** | (C) ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં | (D) ચૂંટણી પંચમાં

ઉકેલ: બોમ્મઈ કેસ મુજબ સરકારની બહુમતી રાજભવનની ધારણાથી નહીં, પણ વિધાનસભા ગૃહમાં Floor Test દ્વારા જ ચકાસવી જોઈએ.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

26 **નીચેનામાંથી કયું બંધારણના 'મૂળભૂત માળખા'નો ભાગ નથી?**

(A) ધર્મનિરપેક્ષતા | (B) ન્યાયિક સમીક્ષા | (C) સંઘવાદ | **(D) મંત્રીમંડળનું કદ**

ઉકેલ: ધર્મનિરપેક્ષતા, ન્યાયિક સમીક્ષા અને સંઘવાદ મૂળભૂત માળખામાં છે; મંત્રીમંડળનું કદ તેનો ભાગ નથી.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

27 મેનકા ગાંધી કેસમાં અનુચ્છેદ 14, 19 અને 21 ને કયા નામે ઓળખવામાં આવ્યા?

(A) સ્વર્ણિમ ત્રિકોણ | (B) મૂળભૂત માળખું | (C) બંધારણીય ઉપાય | (D) નૈતિક ત્રિકોણ

ઉકેલ: મેનકા ગાંધી કેસમાં અનુચ્છેદ 14 (સમાનતા), 19 (સ્વાતંત્ર્ય) અને 21 (જીવન) ને પરસ્પર સંકળાયેલા 'સ્વર્ણિમ ત્રિકોણ' તરીકે ગણ્યા.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

28 'એક રાષ્ટ્ર એક ચૂંટણી' અંગે રચાયેલી ઉચ્ચ-સ્તરીય સમિતિના અધ્યક્ષ કોણ હતા?

(A) રામનાથ કોવિંદ | (B) વેંકૈયા નાયડુ | (C) પ્રણવ મુખર્જી | (D) M. વેંકટાયલિયા

ઉકેલ: ભૂતપૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ રામનાથ કોવિંદની અધ્યક્ષતામાં રચાયેલી સમિતિએ માર્ચ 2024 માં 'એક રાષ્ટ્ર એક ચૂંટણી' અહેવાલ સોંપ્યો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

29 ગોલકનાથ કેસમાં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે પ્રથમ વખત કયો સિદ્ધાંત લાગુ કર્યો?

(A) મૂળભૂત માળખું | **(B) ભવિષ્યલક્ષી અમલ (Prospective Overruling)** | (C) ન્યાયિક સક્રિયતા | (D) ડ્યુ પ્રોસેસ

ઉકેલ: ગોલકનાથ કેસ (1967) માં ભારતમાં પ્રથમ વખત 'Prospective Overruling' સિદ્ધાંત લાગુ થયો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

30 પુટ્ટસ્વામી કેસમાં કયા જૂના ચુકાદાઓ ઉલટાવાયા, જેમાં ગોપનીયતા મૂળભૂત અધિકાર ન હતો?

(A) કેશવાનંદ અને ગોલકનાથ | **(B) M.P. શર્મા અને ખડક સિંહ** | (C) મેનકા અને બોમ્મઇ | (D) મિનર્વા અને વિશાખા

ઉકેલ: પુટ્ટસ્વામી કેસ (2017) એ M.P. શર્મા (1954) અને ખડક સિંહ (1962) ના ચુકાદાઓ ઉલટાવ્યા, જેમાં ગોપનીયતાને મૂળભૂત અધિકાર ગણાયો ન હતો.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

31 UCC (સમાન નાગરિક સંહિતા) લાગુ કરનાર ભારતનું પ્રથમ રાજ્ય કયું છે?

(A) ગુજરાત | **(B) ઉત્તરાખંડ** | (C) ગોવા | (D) મધ્યપ્રદેશ

ઉકેલ: ઉત્તરાખંડ 2024 માં સમાન નાગરિક સંહિતા (UCC) લાગુ કરનાર પ્રથમ રાજ્ય બન્યું. ગોવામાં પૂર્વ-આઝાદીથી પોર્ટુગીઝ સિવિલ કોડ છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

32 કયા કેસમાં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે ગોલકનાથ ચુકાદો ઉલટાવ્યો?

(A) શંકરી પ્રસાદ કેસ | **(B) કેશવાનંદ ભારતી કેસ** | (C) મેનકા ગાંધી કેસ | (D) વિશાખા કેસ

ઉકેલ: કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) એ ગોલકનાથ (1967) ઉલટાવીને કહ્યું કે સંસદ મૂળભૂત અધિકારો સહિત સુધારી શકે, પણ મૂળભૂત માળખું નહીં.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

33 **24મા બંધારણ સુધારા (1971) નો મુખ્ય હેતુ શું હતો?**

(A) ગોપનીયતાનો અધિકાર આપવો | **(B) ગોલકનાથ ચુકાદાનો જવાબ આપવો** | (C) EWS અનામત આપવી | (D) રાષ્ટ્રપતિ શાસન મર્યાદિત કરવું

ઉકેલ: 24મો સુધારો (1971) ગોલકનાથ ચુકાદાના જવાબમાં લવાયો, જેણે સ્પષ્ટ કર્યું કે સંસદ મૂળભૂત અધિકારો સહિત બંધારણ સુધારી શકે છે.

પરીક્ષા-આધારિત પ્રશ્ન

34 **વિશાખા માર્ગદર્શિકાનું સ્થાન કયા કાયદાએ લીધું?**

(A) POSH અધિનિયમ 2013 | (B) RTI અધિનિયમ 2005 | (C) RTE અધિનિયમ 2009 | (D) ઘરેલુ હિંસા અધિનિયમ 2005

ઉકેલ: 2013 ના કાર્યસ્થળે મહિલા જાતીય સતામણી (POSH) અધિનિયમે વિશાખા માર્ગદર્શિકાનું સ્થાન લીધું.

✏️ જાતે પ્રેક્ટિસ કરો — પ્રશ્નો

પહેલા જાતે ઉકેલો. જવાબ કી અને વિગતવાર ઉકેલ નીચે આપેલા છે.

🟢 સરળ (Easy) 12 પ્રશ્ન

1. મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંત કયા કેસથી શરૂ થયો?

(A) ગોલકનાથ (B) કેશવાનંદ ભારતી (C) મેનકા ગાંધી (D) વિશાખા

2. ગોપનીયતાનો અધિકાર કયા અનુચ્છેદ હેઠળ મૂળભૂત અધિકાર છે?

(A) અનુચ્છેદ 19 (B) અનુચ્છેદ 21 (C) અનુચ્છેદ 14 (D) અનુચ્છેદ 32

3. અનુચ્છેદ 370 ની જોગવાઈઓ કયા વર્ષે નિષ્ક્રિય થઈ?

(A) 2017 (B) 2018 (C) 2019 (D) 2020

4. બંધારણ સુધારાની સત્તા કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 356 (B) અનુચ્છેદ 368 (C) અનુચ્છેદ 360 (D) અનુચ્છેદ 352

5. કેશવાનંદ ભારતી કેસ કેટલા ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ સમક્ષ ચાલ્યો?

(A) 9 (B) 11 (C) 13 (D) 7

6. વિશાખા માર્ગદર્શિકા કયા વિષય સાથે સંબંધિત છે?

(A) પર્યાવરણ સંરક્ષણ (B) કાર્યસ્થળે જાતીય સતામણી (C) બાળ મજૂરી (D) શિક્ષણ અધિકાર

7. EWS અનામતની ટકાવારી કેટલી છે?

(A) 7% (B) 10% (C) 15% (D) 27%

8. અનામતની કુલ ટોચ-મર્યાદા સામાન્ય રીતે કેટલી ગણાય છે?

(A) 40% (B) 50% (C) 60% (D) 27%

9. S.R. બોમ્મઈ કેસ કયા અનુચ્છેદ સાથે સંબંધિત છે?

(A) અનુચ્છેદ 352 (B) અનુચ્છેદ 356 (C) અનુચ્છેદ 360 (D) અનુચ્છેદ 368

10. મિનર્વા મિલ્સ કેસમાં કયા સુધારાની જોગવાઈ રદ થઈ?

(A) 24મો (B) 42મો (C) 44મો (D) 1લો

11. UCC (સમાન નાગરિક સંહિતા) કયા અનુચ્છેદમાં છે?

(A) અનુચ્છેદ 40 (B) અનુચ્છેદ 44 (C) અનુચ્છેદ 48 (D) અનુચ્છેદ 50

12. NJAC ને ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે કયા વર્ષે રદબાતલ ઠરાવ્યું?

(A) 2013 (B) 2014 (C) 2015 (D) 2017

🟠 મધ્યમ (Medium) 12 પ્રશ્ન

13. ગોલકનાથ કેસ (1967) માં ચુકાદો કેટલા-કેટલાની બહુમતીથી આવ્યો?

(A) 7:6 (B) 6:5 (C) 4:1 (D) 9:0

14. મેનકા ગાંધી કેસે કયા જૂના ચુકાદાનો સંકુચિત અર્થ ઉલટાવ્યો?

(A) A.K. ગોપાલન કેસ (B) શંકરી પ્રસાદ કેસ (C) ગોલકનાથ કેસ (D) ચંપકમ કેસ

15. પુટ્ટસ્વામી કેસમાં ગોપનીયતા પ્રતિબંધ માટેની 'પ્રમાણસરતા' કસોટી ઉપરાંત કેટલી શરતો છે?

(A) કુલ બે (B) કુલ ત્રણ (C) કુલ ચાર (D) કુલ પાંચ

16. મિનર્વા મિલ્સ કેસમાં કયા બે ખંડ રદબાતલ થયા?

(A) 368(1) અને 368(2) (B) 368(4) અને 368(5) (C) 356(1) અને 356(2) (D) 31C અને 31D

17. 'મંડલ કેસ' તરીકે ઓળખાતા ઇન્દિરા સાહની કેસનું વર્ષ કયું છે?

(A) 1985 (B) 1992 (C) 1995 (D) 2006

18. બોમ્મઈ કેસમાં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે કયા તત્વને મૂળભૂત માળખું જાહેર કર્યું?

(A) રાજભાષા (B) ધર્મનિરપેક્ષતા (C) નાગરિકતા (D) મંત્રીમંડળ

19. 24મા સુધારા (1971) નો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય શું હતો?

(A) ગોપનીયતા આપવી (B) ગોલકનાથ ચુકાદાનો જવાબ (C) EWS અનામત (D) પંચાયત રચના

20. જમ્મુ-કાશ્મીર પુનર્ગઠન (2019) મુજબ J&K નો દરજ્જો શું બન્યો?

(A) પૂર્ણ રાજ્ય (B) વિધાનસભા સહિત કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ (C) વિધાનસભા વગરનો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ (D) સ્વાયત્ત પ્રદેશ

21. EWS અનામતને માન્ય ઠરાવનાર જનહિત અભિયાન કેસ (2022) નો ચુકાદો કેટલા-કેટલાનો હતો?

(A) 5:0 (B) 4:1 (C) 3:2 (D) 7:6

22. કોલેજિયમ પ્રણાલીની શરૂઆત કયા કેસથી ગણાય છે?

(A) પ્રથમ ન્યાયાધીશ કેસ (1981) (B) બીજો ન્યાયાધીશ કેસ (1993) (C) ત્રીજો ન્યાયાધીશ કેસ (1998) (D) NJAC કેસ (2015)

23. મેનકા ગાંધી કેસમાં અનુ. 14, 19, 21 ને કયા નામે ઓળખવામાં આવ્યા?

(A) સ્વર્ણિમ ત્રિકોણ (B) મૂળભૂત માળખું (C) બંધારણીય આત્મા (D) નૈતિક ત્રિકોણ

24. ગોલકનાથ કેસમાં પ્રથમ વખત લાગુ થયેલો સિદ્ધાંત કયો?

(A) ભવિષ્યલક્ષી અમલ (Prospective Overruling) (B) ડ્યુ પ્રોસેસ (C) મૂળભૂત માળખું (D) ન્યાયિક સંયમ

અઘરા (Hard) 12 પ્રશ્ન

25. નીચેનામાંથી કયો ક્રમ ચુકાદાઓના વર્ષ પ્રમાણે સાચો છે?

(A) ગોલકનાથ-કેશવાનંદ-મેનકા-મિનર્વા

(B) કેશવાનંદ-ગોલકનાથ-મિનર્વા-મેનકા

(C) મેનકા-ગોલકનાથ-કેશવાનંદ-મિનર્વા

(D) મિનર્વા-મેનકા-કેશવાનંદ-ગોલકનાથ

26. નીચેનામાંથી કયું જોડકું ખોટું છે?

(A) કેશવાનંદ ભારતી — 7:6 (B) ગોલકનાથ — 6:5 (C) NJAC — 4:1 (D) પુટ્ટસ્વામી — 5:4

27. નીચેનામાંથી કયું તત્વ 'મૂળભૂત માળખા'નો ભાગ ગણાતું નથી?

(A) ધર્મનિરપેક્ષતા (B) ન્યાયિક સમીક્ષા (C) મુક્ત-નિષ્પક્ષ ચૂંટણી (D) સંપત્તિનો અધિકાર

28. નીચેનામાંથી કયું વિધાન મિનર્વા મિલ્સ કેસ બાબતે સાચું છે?

(A) તેણે ગોપનીયતાને મૂળભૂત અધિકાર જાહેર કર્યો

(B) તેણે 42મા સુધારાની અમર્યાદ સુધારા-સત્તાની જોગવાઈ રદ કરી

(C) તેણે EWS અનામત માન્ય રાખી (D) તેણે કોલેજિયમ પ્રણાલી રચી

29. ઇન્દિરા ગાંધી વિ. રાજ નારાયણ કેસ (1975) એ કયા તત્વને મૂળભૂત માળખું ગણ્યું?

(A) રાજભાષા (B) મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણી (C) નાગરિકતા (D) પંચાયત

30. નીચેનામાંથી કયા કેસમાં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે 'ધર્મનિરપેક્ષતા'ને મૂળભૂત માળખું જાહેર કર્યું?

(A) કેશવાનંદ ભારતી (B) મેનકા ગાંધી (C) S.R. બોમ્મઈ (D) ગોલકનાથ

31. નીચેનામાંથી કયું જોડકું (કેસ — સંબંધિત અનુચ્છેદ) ખોટું છે?

(A) મેનકા ગાંધી — અનુ. 21 (B) બોમ્મઈ — અનુ. 356 (C) પુટ્ટસ્વામી — અનુ. 21 (D) વિશાખા — અનુ. 280

32. બઢતીમાં અનામત (reservation in promotion) ની શરતો કયા કેસોમાં સ્પષ્ટ થઈ?

(A) કેશવાનંદ અને ગોલકનાથ (B) M. નાગરાજ અને જરનૈલ સિંહ (C) મેનકા અને બોમ્મઈ (D) વિશાખા અને પુટ્ટસ્વામી

33. નીચેનામાંથી અનુચ્છેદ 370 નાબૂદી (2023 ચુકાદો) અંગે કયું વિધાન સાચું છે?

(A) 5 ન્યાયાધીશ ખંડપીઠે સર્વાનુમતે નાબૂદી માન્ય ઠરાવી

(B) નાબૂદી ગેરબંધારણીય ઠરાવાઇ

(C) J&K ને પૂર્ણ રાજ્યનો દરજ્જો અપાયો

(D) લદ્દાખને રાજ્ય બનાવાયું

34. નીચેનામાંથી કયા કેસ ક્રમમાં 'કોલેજિયમ પ્રણાલીનો વિકાસ' યોગ્ય રીતે દર્શાવાયો છે?

(A) પ્રથમ (1981) — કાર્યપાલિકા, બીજો (1993) — કોલેજિયમ, NJAC (2015) — રદ

(B) પ્રથમ (1981) — કોલેજિયમ, NJAC (2015) — માન્ય

(C) બીજો (1993) — કાર્યપાલિકા વર્ચસ્વ

(D) NJAC (2015) — કોલેજિયમ રદ

35. ⭐ નીચેનામાંથી કયા જોડકાં (કેસ — સ્થાપિત સિદ્ધાંત) સાચાં છે? (1) ગોલકનાથ — Prospective Overruling (2) મેનકા — Golden Triangle (3) પુટ્ટસ્વામી — Proportionality (4) મિનર્વા — FR-DPSP સંતુલન

(A) માત્ર 1 અને 2

(B) માત્ર 1, 2 અને 3

(C) બધાં 1, 2, 3, 4

(D) માત્ર 3 અને 4

36. ⭐ નીચેનામાંથી કયું વિધાન EWS અનામત (103મો સુધારો) અંગે ખોટું છે?

(A) તેણે અનુ. 15(6) અને 16(6) ઉમેર્યા

(B) EWS અનામત 10% છે

(C) જનહિત અભિયાન કેસ (2022) એ તેને માન્ય ઠરાવી

(D) EWS અનામત 50% ની ટોચ-મર્યાદાની અંદર જ ગણાય છે

🔑 પ્રેક્ટિસ — જવાબ કી (Answer Key)

1. **B**	2. **B**	3. **C**	4. **B**	5. **C**	6. **B**	7. **B**	8. **B**	9. **B**	10. **B**	11. **B**
12. **C**	13. **B**	14. **A**	15. **B**	16. **B**	17. **B**	18. **B**	19. **B**	20. **B**	21. **C**	22. **B**
23. **A**	24. **A**	25. **A**	26. **D**	27. **D**	28. **B**	29. **B**	30. **C**	31. **D**	32. **B**	33. **A**
34. **A**	35. **C**	36. **D**								

📝 પ્રેક્ટિસ — વિગતવાર ઉકેલ (Solutions)

1. જવાબ (B) — કેશવાનંદ ભારતી કેસ (1973) એ મૂળભૂત માળખા સિદ્ધાંતનો જન્મ આપ્યો.

2. જવાબ (B) — પુટ્ટસ્વામી કેસ મુજબ ગોપનીયતા અનુચ્છેદ 21 (જીવન-સ્વાતંત્ર્ય) નો ભાગ છે.

3. જવાબ (C) — 5 ઓગસ્ટ 2019 ના રોજ અનુચ્છેદ 370 ની મોટાભાગની જોગવાઈઓ નિષ્ક્રિય થઈ.

4. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 368 સંસદને બંધારણ સુધારવાની સત્તા આપે છે.

5. જવાબ (C) — આ ભારતના ઇતિહાસની સૌથી મોટી — 13 ન્યાયાધીશ — ખંડપીઠ હતી.

6. જવાબ (B) — વિશાખા કેસ (1997) એ કાર્યસ્થળે મહિલાઓની જાતીય સતામણી રોકવા માર્ગદર્શિકા આપી.

7. જવાબ (B) — 103મા સુધારા (2019) દ્વારા EWS વર્ગ માટે 10% અનામતની જોગવાઈ થઈ.

8. જવાબ (B) — ઇન્દિરા સાહની કેસ (1992) એ અનામતની ટોચ-મર્યાદા 50% નક્કી કરી.

9. જવાબ (B) — બોમ્મઈ કેસે અનુચ્છેદ 356 (રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન) ના દુરુપયોગ પર અંકુશ મૂક્યો.

10. જવાબ (B) — મિનર્વા મિલ્સ કેસે 42મા સુધારાની વિવાદાસ્પદ જોગવાઈઓ રદ કરી.

11. જવાબ (B) — અનુચ્છેદ 44 (માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત) સમાન નાગરિક સંહિતા સાથે સંબંધિત છે.

12. જવાબ (C) — NJAC કેસ (2015) માં 99મો સુધારો અને NJAC રદ થયા.

13. જવાબ (B) — ગોલકનાથ કેસમાં 11 ન્યાયાધીશ ખંડપીઠે 6:5 ની બહુમતીથી ચુકાદો આપ્યો.

14. જવાબ (A) — મેનકા ગાંધી (1978) એ A.K. ગોપાલન (1950) ના સંકુચિત અર્થઘટનને ઉલટાવ્યું.

15. જવાબ (B) — ત્રિ-કસોટી — કાયદેસરતા, કાયદેસર રાજ્ય-હેતુ અને પ્રમાણસરતા.

16. જવાબ (B) — મિનર્વા મિલ્સ કેસે અનુચ્છેદ 368(4) અને 368(5) રદબાતલ ઠરાવ્યા.

17. જવાબ (B) — ઇન્દિરા સાહની વિ. ભારત સંઘ (1992) એ 'મંડલ કેસ' છે.

18. જવાબ (B) — બોમ્મઈ કેસ (1994) એ ધર્મનિરપેક્ષતાને મૂળભૂત માળખું જાહેર કર્યું.

19. જવાબ (B) — 24મો સુધારો ગોલકનાથ ચુકાદાના જવાબમાં લવાયો, જે સંસદની સુધારા-સત્તાને પુનઃ સ્થાપિત કરે.

20. જવાબ (B) — J&K ને વિધાનસભા સહિતનો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ બનાવાયો; લદ્દાખ વિધાનસભા વગરનો.

21. જવાબ (C) — જનહિત અભિયાન કેસ (2022) માં 3:2 ની બહુમતીથી EWS અનામત માન્ય ઠરી.

22. જવાબ (B) — બીજા ન્યાયાધીશ કેસ (1993) થી કોલેજિયમ પ્રણાલીની શરૂઆત થઈ.

23. જવાબ (A) — અનુ. 14, 19, 21 ને પરસ્પર સંકળાયેલ 'સ્વર્ણિમ ત્રિકોણ' ગણ્યા.

24. જવાબ (A) — ગોલકનાથ કેસ (1967) માં ભારતમાં પ્રથમ વખત Prospective Overruling સિદ્ધાંત લાગુ થયો.

25. જવાબ (A) — ગોલકનાથ (1967), કેશવાનંદ (1973), મેનકા (1978), મિનર્વા મિલ્સ (1980) — ક્રમ સાચો.

26. જવાબ (D) — પુટ્ટસ્વામી કેસ 9 ન્યાયાધીશે સર્વાનુમતે (9:0) આપ્યો, 5:4 નહીં.

27. જવાબ (D) — 44મા સુધારાથી સંપત્તિનો અધિકાર મૂળભૂત અધિકાર મટી ગયો; તે મૂળભૂત માળખું નથી. બાકીના ત્રણ છે.

28. જવાબ (B) — મિનર્વા મિલ્સ (1980) એ 42મા સુધારાની અમર્યાદ સુધારા-સત્તાવાળી જોગવાઈ (368(4), 368(5)) રદ કરી.

29. જવાબ (B) — આ કેસે 'મુક્ત અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણી' તથા 'કાયદાનું શાસન' ને મૂળભૂત માળખું ગણ્યું.

30. જવાબ (C) — S.R. બોમ્મઈ કેસ (1994) એ ધર્મનિરપેક્ષતાને સ્પષ્ટપણે મૂળભૂત માળખું જાહેર કર્યું.

31. જવાબ (D) — વિશાખા કેસ અનુ. 14, 19, 21 પર આધારિત છે; અનુ. 280 (નાણાં પંચ) સાથે કોઈ સંબંધ નથી.

32. જવાબ (B) — M. નાગરાજ (2006) અને જરનૈલ સિંહ (2018) કેસોએ SC/ST બઢતી-અનામતની શરતો સ્પષ્ટ કરી.

33. જવાબ (A) — ડિસેમ્બર 2023 માં 5 ન્યાયાધીશ બંધારણીય ખંડપીઠે સર્વાનુમતે અનુ. 370 ની નાબૂદીને માન્ય ઠરાવી.

34. જવાબ (A) — પ્રથમ કેસમાં કાર્યપાલિકા વર્ચસ્વ, બીજામાં કોલેજિયમ શરૂ, NJAC (2015) રદ થઈ કોલેજિયમ ચાલુ રહી.

35. જવાબ (C) — ગોલકનાથ-Prospective Overruling, મેનકા-Golden Triangle, પુટ્ટસ્વામી-Proportionality, મિનર્વા-FR-DPSP સંતુલન — ચારેય જોડકાં સાચાં.

36. જવાબ (D) — EWS 10% અનામત 50% ની ટોચ-મર્યાદાથી અલગ (ઉપરાંત) ગણાય છે — તેથી આ વિધાન ખોટું છે. બાકીના ત્રણ સાચા છે.

હવે ટેસ્ટ આપીને ચકાસો! 🎯

🌐 pariksapath.in — બંધારણ/પોલિટીના ફ્રી મોક ટેસ્ટ · 💠 t.me/PariksaPathOfficial